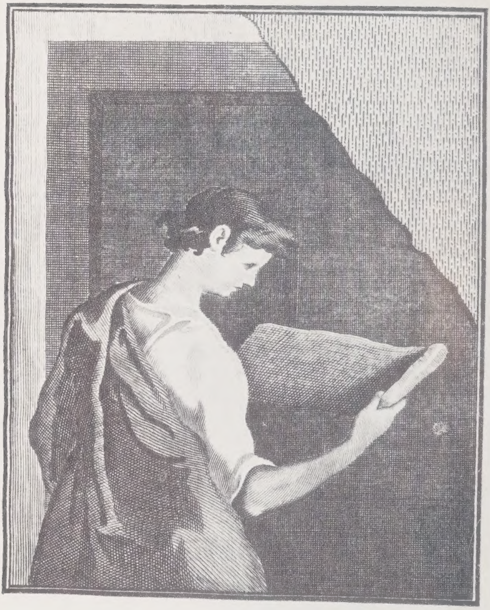

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2024 with funding from
Getty Research Institute

https://archive.org/details/kunstreisdoorfra34cram

KUNSTREIS

DOOR

FRANKRIJK, ZWITSERLAND,
ITALIE EN ENGELAND.

KUNSTREIS

DOOR

Frankrijk, Zwitserland, Italie en Engeland.

van

HENDRIK WILLEM CRAMER, ANTZ.,

Lid der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten.

ONDERNOMEN DEN 23 NOVEMBER 1831.

DERDE DEEL.

KLOOSTER VAN ST BENEDICTUS.

te Amsterdam, bij
DE WED. A. CRAMER.
MDCCCXXXIV.

N
7454
C88
v.3-4

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

VOORBERIGT.

Door treurige omſtandigheden genoodzaakt voor eene wijl mijne reizen te ſtaken, heb ik onaangezien, het beroep van ſchrijver mij vreemd is, de redactie van het derde deel mijner kunstreis op mij genomen. Deze taak was voor de redacteuren der vorige deelen geenszins gemakkelijk. (*) *Van daar de noodzakelijkheid om eene lijst van verbeteringen der misſtellingen, welke zich voornamelijk in het tweede deel voordoen, hier achter te plaatſen. Een errata van kleine drukfouten had daar bijgevoegd kunnen worden, maar wie leest dezelve? — Dusdanige feilen zijn en waren ten alle tijden, aan de orde van de drukpers, en ik betreur dezelve minder, dan de Catalogusgewijze opſomming van eenige zaken in het Tweede Deel voorkomende, die de lezers weinig belang inboezemen en eene plaats wegnamen, welke ik mij gelukkig zoude achten, in dit boekdeel ter mijner beſchikking te hebben, want daar plaatsbe-*

(*) *Men leze hunne voorberigten.*

bestek mij niet veroorloofde, mijne aanteekeningen omtrent Pisa, *de rivier* du Levant, Genua, Turin, Como *en andere bezigtigingswaardige plaatsen en landstreken te vermelden, zoo noopt mij deze ongelegenheid tot de uitgave van een vierde deel.*

Dat de aankondiging van hetzelve door de lectuur van dit derde deel, waartoe ik de toegevendheid van mijne geachte Lezers inroep, met genoegdoening mag te gemoet gezien worden, is de bescheiden wensch van

October, 1834. DEN SCHRIJVER.

INHOUD.

	Bl.
Rome. Aanteekeningen.	1.
Godsdienstige gebruiken en wijze van zien.	7.
Kerk- eu Staats-aanmerkingen.	9.
De bankier TORLONIA, enz.	14.
Villa's of buitenplaatsen.	17.
Eenige *ateliers*.	23.
Coliseum.	25.
Fonteinen, waterleidingen, bruggen.	30.
Tempels, circels, triomfbogen en *Mausoleën* van Oud Rome.	34.
Uitstapje naar *Frascati*, *Grotta Ferrata*, *Castel-Gandolfo*, *Albano* en *la Riccia*.	43.
Afscheidsfeest. *Quattro Tempora*. *Corpus Domini*, *St. Onofrio*, enz.	49.
De St. Pieterskerk en de drie andere hoofdkerken. . .	55.

* 3

Bl.

Het feest van *Genzane infiorata*. De *illuminatie* ter eere van *St. Petrus*. . . . . 61.

De *Guilotine*, enz. . . . . 70.

Begrafenis van den Baron GEURIN, enz. enz. . . . . 74.

Akademiën-Pensionnarissen. . . . . 77.

Aanteekeningen. . . . . 81.

Kerken en *Ateliers*. . . . . 85.

De landstreek om *Rome*, *Tivoli*, *Villa Adriani*, *Villa d' Este*, *Subiaco*, klooster van *San Benedetto*, enz. . 102.

Togtje naar *Yenna* en verdere streken. . . . . . . 132.

Rocco San Stefano, *Civitella*, *Olevano*. Terugkomst in *Rome*, enz. . . . . 135.

De bijzetting van het gevonden gebeente van RAPHAEL, in het *Pantheon*, enz. . . . . 140.

Nieuw *Rome*. Het *Vatikaan*, het *Kapitool* en verdere paleizen. De hospitalen, *Collegio's*, pleinen en fonteinen. . . . . 144.

Piferari's. Kersnacht, Oudejaarsavond, enz. . . . . 173.

De *soirées*, *reunions*, *conversatione*, enz. . . . . . . 177.

Reis naar *Florence* over *Foligno* en *Perugia*. . . . . 183.

Florence. Overzigt van het merkwaardige dezer stad en omstreken. . . . . 197.

Salons en *bals*. . . . . 209.

Terugreis van *Florence* naar *Rome* over *Sienna*. . . . 213.

Sienna, Kerken, enz. . . . . 215.

Acquapendente, *San Lorenzo rovinato*, Meer van *Bolsena*, *Viterbo*, *Caprarola*, enz. . . . . 222.

Aankomst te *Rome*, laatste dagen van het Carnaval. . 232.

Bl.

Presentations, enz. . . . . 236.

Paasch-Zondag, euz. . . . . 238.

Schilders-uitstapje, en de gevolgen. . . . . 241.

Aanteekeningen. . . . . 243.

Voetreis door het Abruzzen-gebergte. . . . . 250.

Cervara. . . . . 252.

Togt langs de sluikweg naar *Tagliacozzo*. . . . . . 260.

Avezzano, *Alba*, *Lugo*, meer van *Fucino*, *Celano*, *Pescina*, *Rajano*, *Scanc*, enz. . . . . 266.

Sulmona, feestvieringen, enz. . . . . 276.

Roccavalloscura, *Roccoraso*, *Castel di Sangro*, *Isernia*, *Venafro*, *Capoua*, enz. . . . . 283.

Napels. De straat *Toledo*, groot gala in het theâter *San Carlo*, Museum of *Studi nuovi*. . . . . 287.

Aanblik van Napels, hare kaaijen, vestingwerken en pleinen; het Konk. paleis, de *Villa Reale*, de *Molo*, enz. 291.

Uitstapje naar de *Vesuvius*. . . . . 300.

Kerken, schouwburgen en gebouwen van *Napels*. Fraaije gezigtpunten, *Catacomben*, enz. enz. . . . . 308.

Landreis afgewisseld door zeetogtjes in het Koningrijk *Napels*. . . . . 320.

Salerno. . . . . 321.

Pestum. Hagchelijke toestand. . . . . 324.

Marina di Vietri, *Cava*, *Amalfi*, enz. enz. . . . . . 333.

Beklimming van den berg *St. Angelo*, en aankomst te *Castell' a mare*. . . . . 343.

Het eiland *Capri*, en verblijf aldaar; de ruïnen van het paleis van TIBERIUS, de grot van Azuur, *Anacapri*, enz. 347.

Bl.

Een' nacht op de Middellandsche Zee. Aankomst op het eiland *Ischia*. . . . . 352.

Het eiland *Procida*. . . . . 355.

Aankomst te *Pozzuoli*. Omstreken als: *Baja*, *Cuma*, *Bauli*; de meeren *Lucrino*, *Averno*, *Fusaro*, *Patria*, *Mare Morto*; de spelonk van de *Sibylla*; de ruïnen van steden, tempels, badplaatsen, lusthoven, enz. enz. . 357.

De grot van *Posilipo* en terugkomst in *Napels*. Harde teleurstelling. . . . . 372.

Herculanum en *Pompeïa*. . . . . 374.

Belangrijke uitbarsting van den *Vesuvius*, 18 Julij 1834. Tafereel van eenen Napolitaanschen avond. . . . . . 381.

Graf van VIRGILIUS, meer van *Agnano*, enz. . . . . 383.

Afscheid van *Napels*. . . . . 385.

Kunstreis

DOOR

FRANKRIJK, ZWITSERLAND, ITALIË EN ENGELAND.

Rome, 7 Mei 1833.

Sinds den eerſten dezer maand heeft het fraaije weder een' aanvang genomen; de lucht is effen, geen wolkje drijft aan den gezigteinder. De oranje- en citroenboomen dragen reeds gezwollen vruchten en vertoonen zich hier en daar, in de ſtraten, over de tuinmuren. Eene haag van rozen lacht mij buiten mijn venſter toe.

Na guur weder is de ſpoedige overgang, tot eene warmte van 20 graden REAUMUR, eenigzins drukkend, en men beijvert zich, om het lakensch pak, met Rusſisch-dril of Engelsch-linnen te verwisſelen. Het ondergaan der zon waar te nemen, op den *monte Pincio*, is thans mijne geliefkoosde uitſpanning. Van de wandelplaats ziet men drie vierde van

Rome; aan het uiteinde verheft zich de koepel van *St. Pieter.* Men ziet de zon, achter denzelven ondergaande, door de venſters van *St. Pieter.* Alsdan teekent zich deze bewonderingwaardige koepel op den zoo zuiveren tint van eene oranjeachtige *crepuscule*, die, hooger in de lucht, door eenige achtervolgende ſterren bekroond wordt. Niets is bij dit ſchouwſpel te vergelijken. De ziel is aangedaan en verrukt; ſtille gelukzaligheid doorgloeit haar geheel; dubbel gevoelt men den indruk van dit verheven tooneel; als men met vele wederwaardigheden heeft moeten kampen, wordt elk genot belangrijker. Voor hen, welke het geluk op elke ſchrede van het pad des levens vergezelt, zal het genoegen, dat ik ſmaakte, minder bekoorlijk zijn.

Rome heeft niet het wellustige van *Venetië* en *Napels;* maar *Rome* is de ſtad der graven; de immer onvergeetbare, onvergelijkelijke ſtad! Het geluk, dat men zich daar kan voorſtellen, is het ſomber geluk der hartstogten, en niet de liefelijke wellust van het ſlingeren tusſchen de eilandjes van *Venetië*, noch het genot dat men aan het ſtrand van *Pauſilippe* (*Napels*) ſmaakt.

Die nimmer in *Italië* zijn geweest, zullen niet kunnen begrijpen, hoe zij, die reisbeſchrijvingen daarſtellen, zoo veel aan de kerken hechten; maar men moet in het oog houden, dat men — zonder de *énorme* ſommen, door Godsvrucht en later door

ijdel-

ijdelheid daaraan ten offer gebragt — niet het achtſte deel van deze meesterſtukken der groote kunstenaren gehad zoude hebben.

Wat voor het overige den indruk betreft, dien de hier beſtaande kerken op mij maken, zoo moet ik bekennen, dat derzelver pracht mij dikwijls hinderlijk was; te weinige oogenblikken genoot ik die zachte gevoelens, als wanneer de ziel, geheel vervuld met het Opperwezen, als tusſchen hemel en aarde zweeft. De kerken zijn te fraai; het oog wordt door al het ſchoone te veel afgetrokken om de Godsdienſtige ſtemming te kunnen behouden. De beſchouwing der bouwkunde van BRAMANTE is een waar feest voor het kunstgevoel. — Gevoelt men echter behoefte om zich in die ſtemming te brengen, zoo bezoeke men eene der groote kerken van *Rome*, en wel tegen den avond, als wanneer de ſluijer der ſchemering alle pracht zoodanig omhult, dat de romp alleen, door het ſchamele licht beſchenen, zich aan het oog vertoont. Op dat uur heerscht er eene plegtige indrukwekkende ſtilte zonder afleiding.

Hij, die geen beminnaar der ſchoone kunſten is, wordt zulks onmisbaar hier, daar de herhaalde beſchouwing van dat, hetwelk hem op het eerst gezigt trof, den ſmaak veredelt en de natuur hem, als het ware, den ingang naar den tempel der ſchoone kunſten wijst.

In *Rome* moet men zich ſlechts onledig houden met hetgeen boven het dagelijkſche is.

Alles te willen zien, te willen kennen en aanteekenen, wat kerken en paleizen verſierd, is ondoenlijk. Doch, alvorens tot het eerſte over te gaan, wil ik eenige algemeene punten aanroeren en iets ter nederſtellen, betrekkelijk, zeden, gebruiken, enz.

Zondags vereenigt zich de *élegante* wereld in de kerk *San Carlo*, om de mis van twaalf uur te hooren. Daar ziet men de fraaije jufferſchap, en de jonge heeren, als vlinders, rondom dezelve fladderen. Na het eindigen der Godsdienstoefening, wandelt men een uurtje in de *corſo* (*).

Hij, die eenen moord beging en bij de vervolging op de trappen eener kerk vlugt, is aldaar in veiligheid, tot zoolang de politie de benoodigde volmagt bekomen heeft, om hem van daar weg te halen. Dikwerf gebeurt het, dat het toegevloeide volk, door deszelfs aandrang, den moordenaar van de over hem geſtelde ſchildwacht ſcheidt en hem in hun midden doet verdwijnen.

Weinig gelds bij zich te dragen is alhier raadzaam, terwijl het afzetten te *Rome* ſoms met geweld geſchiedt. — In de maand April l.l., waren er in vier en twintig uren, twee en dertig menſchen gekwetst en vijf gedood, zoo door geweldige aanrandingen, als twistgedingen. Dit laatſte heeft, vooral in het kwartier van *Trastevere*, dikwijls betreurenswaardige gevolgen, doordien ganſche familiën

(*) *Corsô*: voornaamſte ſtraat in *Rome*.

liën van twee twistende, voor ieder hunner partij trekken en daardoor eene bataille in de herberg leveren. De policie gaat met den grootsten weerzin in dit kwartier te werk; ja, durft het naauwelijks betreden.

De Italiaan bemint de muzijk en aanbidt zijne *maîtresse* met dezelfde zielsverrukking, waarmede hij God aanbidt. Met een opgewonden gevoel kan men ligt de verovering eener Italiaansche schoone maken; met koelbloedigheid nimmer. De Italiaansche vrouw wil verrast zijn. Een koelbloedig, doch allerbeminnelijkst man, zal haar vermaken, zelfs tranen doen lagchen, maar niet behagen of verleiden kunnen. Even als de geest van eene Fransche vrouw zich hecht aan hetgeen haar vliedt, zoo vestigt de Romeinsche vrouw hare droomerijën op eenen man niet eer voordat zij overtuigd is, dat hij ganschelijk aan haar verkleefd is.

De Romeinsche vrouwen hebben een' fraaijen gang en planten den voet met eene vastheid, die een opmerkingswaardig *contrast* maakt met de bewonderingswaardige wijze van gaan der Parijsche vrouwen, bij slecht weder. Deze laatsten, aan *Zéphirs* gelijk, trippelen op de punten der teenen en zwieren op de hoeken der keisteentjes, om de regenplassen te ontgaan, zoodanig, dat zij met dezelfde kleederen, met welke zij bij het slechtste weder langs de straten huppelen, nog ten bal zouden kunnen gaan. De eerstgenoemden zijn klassiek en in derzelver gang aan Vestaalsche maagden gelijk: edel en

 fier

fier van houding. Over het algemeen vindt men hier aanvallige en regelmatige ſchoonheden; hals en ſchouders munten vooral uit. Eenigen willen dat derzelver ſchoonheid daar eindigt, en dat zij goed zouden zijn, om, bij eenen optogt, achter het portier te paraderen.

De Romeinen, die ſtilletjes van hunne renten leven, vermijden veelal den omgang met vreemdelingen en zijn niet zeer nieuwsgierig. Bij de rijken vindt men veel ijdelheid en gemaaktheid; echter houden zij ook van wezenlijke vermaken; zij zijn er wel verre af, om ſlechts den ſchijn te hebben van dezelve te genieten. Bij voorbeeld: velen hebben verzamelingen van ſchilderijen, die echter niet dan met bijzonder verlof bezigtigd kunnen worden. De reden, waarom er een bijzonder verlof ter bezigtiging noodzakelijk is, beſtaat eensdeels, omdat zij geene regelmatige collectie bezitten; en anderdeels, omdat men niet dagelijks gezind is, zwermen van vreemdelingen in huishoudelijke vertrekken, of ſlaapkamers toe te laten. Iets, dat zeer natuurlijk is.

Het Romeinſche volk ſpreekt ſteeds van *piasters* en heeft ſoms geen *bajocco* (koperen munt 2½ cent) in den zak. Nog nimmer hoorde ik een volksgeſprek of daarbij werd van groote ſomme gelds geſproken en echter moet men bij elke beſtelling ſteeds voorſchieten. De werkman is *geruineerd*, indien hij niet terſtond eenig geld erlangt.

GODS-

GODSDIENSTIGE GEBRUIKEN EN WIJZE VAN ZIEN. *Italië* is het koningrijk van de *Madonna* (Moeder Gods). Hare vereering geſchiedt overal en elk oogenblik; hare afbeeldſels zijn geplaatst op de groote wegen en bruggen, in ſteden, op elk *carrefour*, in alle kamers, ja zelfs gehecht aan de bedſtede en wel met een klein gordijntje...... en op de door osſen beſpannen karren; in één woord, men vindt dezelve overal. In droefheid zoowel als in vreugd wordt zij tot troost en deelneming ingeroepen. De heilige drievuldigheid ſchijnt door haar *crediet* en dat der heiligen verwaarloosd te worden. Het volk hecht meer aan voorzeggingen dan aan het Evangelie. Op de muren der kerken, onder de *portieken* der paleizen, in de winkels, in kroegen en op de hoeken der ſtraten van *Rome*, leest men, in groote letters: *Iddio ci vede éternita* (God ziet ons in eeuwigheid). Zoude men niet zeggen, dat een volk, hetwelk geenen ſtap kan doen zonder te denken, dat God het ziet en zonder geſtadig tot het denkbeeld van zijn *niets* door dat der eeuwigheid teruggebragt te zijn, het bestdoende op aarde moest wezen? — En voorwaar, God die alles ziet, weet hoeverre het Romeinſche volk daarvan nog verwijderd is.

De Romeinen ſtoren zich weinig aan de vastendagen en eten naar willekeur. Uiterlijk betoonen zij weinig Godsdienst en echter kleven zij dezelve met hunne ziele aan. Hunne godsvrucht, voornamelijk bij

de lage onbeſchaafde volksklasſe, niet verlicht door de fakkel der rede, is, om zoo te zeggen, *materieel.* De Italianen doen als de kinderen, die van een boek ſlechts de prenten bezien. Inderdaad, men vergt van hen ook niet dat hunne aandacht verder ga. En van daar die vele afwijkingen, die vele misdaden; zij verbeelden zich, dat eene geringe boetedoening genoegzaam is, om hen verder ongeſtraft te laten. — Daar het priesterdom hier de eenige wetgevende magt is (*), hebben eenige recensenten van de letters S. P. Q. R. (*Senatus Populus Que Romanus*) willen maken *Sempre Preti qui regneranno* (altoos priesters die regeren) (†).

De landlieden vormen zich een nog zonderlinger denkbeeld van Godsdienst. In hunne oogen geſchiedt er niets in de natuur zonder mirakel; de hagel heeft het doel eenen buurman te beſtraffen, die vergeten heeft het kruis, dat op den hoek van zijn veld ſtaat, met bloemen te verſieren. Eene overſtrooming is eene bekendmaking, van hooger hand beſtemd, om een gansch land weder op den goeden weg te brengen. Eene maagd, die in de maand Augustus aan de

(*) Men leze de Perziaanſche brieven van MONTESQUIEU. De groote publiciste heeft eene ſtoute zinſnede in zijn' 113den brief uitgedrukt; ik zal dezelve niet herhalen.

(†) *Rome* heeft 13,000 Priesters en monniken. Over deze laatſten drukt MONTESQUIEU zich in zijn' 56ſten Perziaanſchen brief uit.

de koorts ſterft, treft eene kastijding voor hare *galanteriën*, enz. Deze bijgeloovigheid vindt men vooral in het kwartier *dei Monti* en *Trastevere*. De hooge ſocieteit behoudt het ſtilzwijgen, kust de *reliquiën* en leest de, van buitenslands ingeſmokkelde werken van VOLTAIRE; of wel, ſchuwt met afſchrik alle ſlechte boeken, indien zij innig *devoot* zijn.

Omtrent de zeden en gewoonten is het hier als voorheen. Verwondert men zich over een misbruik, men krijgt tot antwoord: „ aldus is het gebruik." — Waarom heeft men deze zaak niet aldus in praktijk gebragt? — „ dat is het gebruik niet." — De eerbied voor het gebruik, goed in zich zelf, is ſlechts eene belagchelijke vooringenomenheid, wanneer zij zich aan de onvermijdelijkheid van het betere tegenſtelt. Wanneer men elders vooruitgaat en hier op denzelfden voet blijft, dan gaat men achteruit.

KERK- EN STAATS-AANMERKINGEN. De tegenwoordige Paus GREGORIUS XVI, van de orde der *camaldulen*, vermag als zoodanig nimmer vleesch te eten. Zijne Heiligheid heeft 60,000 *Piasters* inkomen, doch verteert dezelve niet. De inkomsten van een' Paus zijn ongelijk, daar dit van het bijzonder vermogen afhangt. Het lot der Pauſen is geenszins benijdenswaardig. Met het klimmen der jaren, wankelend den troon te moeten beklimmen; onder zijden ſtoffen het goud en het hermelijn de gebreken des ouderdoms te moeten bedek-

 ken;

ken; onder eene *Thiare* een, door zorgen gerimpeld voorhoofd te dragen, opgesloten in een paleis te moeten leven; waarlijk, dit is niet uitlokkend. Het hoofd der Kerk is door de *étiquette* gedwongen het middagmaal steeds alleen te gebruiken, zoodat hij geen vriendelijk wezen tegenover zich mag hebben. En, welk is het genot tot schadeloosstelling van zoo veel verveling? — niets dan het gestreel der ijdelheid, het *Digito monstrare* in de *apparate ceremoniën*; maar onophoudelijk eerbied zonder gehechtheid, afgezonderdheid zonder vertroosting. Al de overige levensdagen, een voor een, door de *ambitie* geteld te hebben, te lijden zonder beklaagd, te sterven zonder betreurd te worden, ziedaar het geluk van een wezen, dat men Paus noemt. Treurige toestand!

De pauselijke mis wordt steeds in de kapel *Sixtine* bediend, wanneer de Paus in het *Vatikaan* zijn verblijf houdt; en in de kapel *Paulina*, wanneer zijne heiligheid het *Quirinal* op *Monte Cavallo* bewoont, hetwelk doorgaans in den heeten zomer geschiedt. In dat saizoen is de lucht, bij *St. Pieter* en het *Vatikaan*, zeer ongezond; koortsen heerschen alsdan in de weinig bewoonde kwartieren. — Een uur vóór — en — na zonneondergang, moet men zich het meest voor de lucht behoeden.

Het heden ten dage bewoond wordend *Rome* is in de vlakte aan den voet der bergen en eindigt met en op den berg *Capitolin*, de *Tarpeïensche* rots, den *Tiber*, den berg *Pincio* en den berg *Quirinal*. Drie

vier-

vierde van *Rome*, te weten, de berg *Viminal*, de berg *Esquilin*, de berg *Coelius* en de *Aventin* zijn ſtil, eenzaam, koortſig en met wijnranken beplant. Te midden dier groote ſtilte, treft men de meeste monumenten aan.

De Pauſelijke mis — om op onzen tekst te komen — wordt alle Zon- en feestdagen gevierd; en het is iets zeldzaams als Z. H. daarbij niet tegenwoordig is. — Het laatſte oordeel van MICHEL ANGELO, beſlaat den ganſchen muur van de kapel *Sixtine*. — Op den dag, als de pauſelijke dienst wordt verrigt, ſpijkert men tegen deze *fresco*, een ſtuk tapijtwerk, dat de boodſchap aan MARIA, door BARROCHE vervaardigd, voorſtelt. Voor dit tapijt ſtaat het altaar. De Paus komt van achteren binnen en zet zich aan de linkerhand der aanſchouwers op eenen eenigzins verheven zetel, die naar een' troon gelijkt. Langs den linkermuur zijn, in roode kleederen de Kardinaal-Bisſchoppen en Kardinaal-Priesters gezeten. Langs den regtermuur en over den Paus zitten de Kardinaal-Diakens. Ook mag een vrij groot getal monniken bij deze dienst *asſisteren*; te weten, de generaals der orden, de procureurs, enz.

Ieder Kardinaal knielt bij het binnenkomen, voor den aanvang der dienst, op een bidbankje, voor het altaar, en vertoeft daar drie à vier minuten in het gebed. Een der ſchoonſte en geſtrengſte is de Kardinaal MICARA, Generaal van de kapucijnen, wiens kin, bij zijn belangwekkend voorkomen, met een'

een' fraaijen baard prijkt; hij draagt het kleed zijner orde, gelijk de meeste Kardinaal-monniken doen. Zij zijn flechts aan den rooden *calot*, op het hoofd, te herkennen. Men telt drie verfchillende rangen van Kardinalen, als: Kardinaal-Bisfchop, Kardinaal-Priester, Kardinaal-Diaken.

De posten van Kamerling, Vice-kanfelier, Vicaris en Staats-Secretaris, worden door Kardinalen vervuld. Die ambten zijn levenslang; men ontzet zeldzaam iemand van zijnen post.

Wanneer een Kardinaal voorbij een *corps-du-garde* rijdt, komt de wacht uit en prefenteert het geweer.

De Kardinalen zijn in particulier gekleed, als BARTHOLO in den *Barbier de Seville*. Zwart kleed, roode *pasfepoils* en roode koufen.

De Kardinaals, in hunne hoedanigheid als Romeinfche Prinfen en Erfprinfen, hebben zeker privilegie van Souvereiniteit, welke privilegie hierin beftaat, dat, wanneer zij toevalligerwijze op hunnen weg eenen misdadiger ontmoeten, dien men naar het fchavot geleidt, hunne tegenwoordigheid hem vergiffenis aanbrengt. De kuifche Vestaalfche maagden, genoten voorheen datzelfde voorregt. — Zonderling dat aan de Kardinalen een voorregt is gefchonken, dat vroeger aan de Vestalen toebehoorde.

De voornaamfte bronnen van inkomsten voor den Romeinfchen ftaat werden verfterkt door de toelage der Katholijke landen. Naarmate deze bron opdroogt, naakt de Staat deszelfs ondergang en vernietiging.

De

De Romeinſche Staat heeft zich door rijkdommen willen verheffen; hij zal ſterven, *daar* waardoor hij gezondigd heeft.

Rome heeft eene welvaart genoten, geëvenredigd naar de algemeenheid van het daar heerſchend Godsdienſtig geloof; maar, zoo als de Zwitſerſche Graaf VAN BONSTETTEN in zijn': *Voyage dans le Latium*, zich te regt uitdrukt: „ deszelfs welvaart is nooit anders geweest, dan eene gekunſtelde welvaart."

In de Staatsſchatkist is tegenwoordig 's maandelijks een *déficit* van bijkans 170,000 piasters, dat veelal door de uitgave aan de troepen, die men genoodzaakt is op de been te houden, veroorzaakt wordt.

Er beſtaat geene conscriptie in den Romeinſchen ſtaat; de militairen zijn alle vrijwilligers.

Boeken zijn even moeijelijk in den Romeinſchen Staat in te voeren als in die van *Lombardijë*, *Napels* en andere Italiaanſche gewesten. Zij worden ſtrengelijk door de douanen nagezien, ook prenten en ſchilderijen, doordien dezelve onzedelijke zaken zouden kunnen voorſtellen. Bekende lieden kunnen, om eene vrijwaring, aan den ambasſadeur of conſul van hun land, op de *reſpective* plaats, werwaarts zij zich willen begeven, ſchrijven. Hierdoor wordt men bevrijd van viſitering; ook wordt men, in dit geval, niet regelregt van de poort, alwaar men inkomt, naar de fraaije overblijfſelen (in elf kolommen beſtaande) van den tempel van *Antonin* den

vro-

vromen gebragt, alwaar het hoofdbureau der douanen genesteld is. — Eenige ſchreden van daar vindt men goede kamers bij Madame GIACINTA en *de traittoria dell' Armellino*, alwaar men vrij goed eet.

De Romeinſche officiele courant, verſchijnt onder twee titels: *Diario di Roma* en *Notizie del Giorno*; verder wordt er een kunstblad uitgegeven.

De Bibliotheek van het Vatikaan heeft veel beruchtheid, omdat dezelve weinig bekend is. Hare openbaarheid heeft vele voorbehoudingen. Men kan haar geheel doorloopen zonder een eenig manuſcript of boek gewaar te worden, aangezien alles in zeer kunstmatig geſlotene kasſen verborgen ligt. — Ik had het genoegen eenige manuſcripten, met voortreffelijke miniaturen, te bezigtigen.

DE BANKIER TORLONIA. Deze man is, gelijk men het noemt, van n i e t s i e t s geworden. Geluk en kennis van zaken hebben hem tot een' ſchitterenden ſtaat en ſtand gebragt, zoo zelfs, dat zijne kinderen er nog de vruchten van plukken. Hij heeft zijnen titel van Hertog van BRACCIANO een' zijner zoons doen erven; zijn huis van commercie, wordt thans door dezen zoon en deszelfs broeders voortgezet. Dat het geld hun lust en leven is zal niemand bevreemden. Brengt men den bankier TORLONIA een' brief van aanbeveling, zoo is het eerſte woord: „ Wilt gij geld?" Is het antwoord toeſtemmend, dan wordt er met een' oogopſlag in den brief gezien, om te weten, of de vraag *accoord* is; hierna wordt dezelve, zonder verder op den inhoud te letten, ter zijde gelegd.

Slechts

Slechts de naam des brengers wordt gevraagd en daarmede is het uit. Men neemt, terwijl de wisſel geſchreven wordt, eene krant in de hand, of beziet de kopijen van ſchilderijen, die *pêle mêle*, (om ze de Engelſchen in de maag te ſtoppen,) hier gevonden worden. Eindelijk vraagt men naar uw adres; en, den volgenden dag — als het niet vergeten wordt, — krijgt men eene *invitatie* voor de *soirées* of *bals* van den bankier, die echter duur te ſtaan komen; trouwens dezelve zijn bezienswaardig, en fraaijer en beter ingerigt dan die der meeste Souvereinen van *Europa*.

De vier deelen van het binnenhof van het paleis des bankiers TORLONIA, beſtaan uit eene *magnifique* galerij, die gemeenſchap heeft met onderſcheidene vaste *salons*, mede voor den dans ingerigt. De beste levende Italiaanſche Schilders, als: CAMUCCINI, LANDI, PALAGGI, hebben deze *salons* beſchilderd. Een *salon* is uitſluitend vervaardigd om de beroemde groep, van CANOVA te plaatſen. Deze ſtelt voor HERCULES, welke woedend LYCAS in zee werpt. Als er een bal gegeven wordt, ziet men de groep op eene *pittoresque* wijze verlicht, door masſa's licht, hetwelk in de door CANOVA zelven aangeduide punten geplaatst wordt. Betooverend is dit effect (*).

De

(*) De Rusſiſche ambasſadeur, Graaf DE GOURIEFF, een man van ſmaak, bezit eene danſeresſe van CANOVA, die Z. Ed. ook aldus heeft doen verlichten. In het *album* van de gravin trof ik onderſcheidene fraaije teekeningen van Nederlanders aan, tijdens hun Ed. verblijf in *den Haag* verzameld.

De beste ſocieteit vereenigt zich hier; of beter gezegd, de talrijkſte; want allen, die geld opnemen, hebben toegang tot dezelve. Het blonde Engelſche meisje kampt hier tegen de piquante Romeinſche *brunette* en doet niet altoos onder.

---

10 *Mei.*

VATIKAAN. De *Sala Reale*, dienende tot *vestibule* aan de kapellen *Sixtine* en *Paulina*, draagt het ſchandmerk, dat er in Europa eene plaats beſtaat, alwaar de moord publiek vereerd wordt; namelijk: de moord van den Admiraal DE COLIGNY, welke in drie groote ſchilderijen is afgebeeld en met Latijnſche *inscriptiën* is voorzien.

De portieken, die de hemelſche *plafonds* van RAPHAËL (de loges) dragen, zijn verſierd met fraaïje *arabesques*; onder dezelve vindt men de *Amours* van LEDA! — een wonderlijk! ja, onbegrijpelijk contrast — nevens de gedenkwaardigſte voorvallen uit de Heilige Schrift. Het is de beminnelijke eeuw van Paus LEON X, die daarin geheel kenbaar is. De onderdeelen der STANZE of kamers van RAPHAËL zijn door POLYDORE DI CARRAVAGGIO geſchilderd, voorſtellende de *basreliefs* van de kolom TRAJANUS: eene goede gedachte, daar men ze aan de kolom moeijelijk kan waarnemen. Verdiept in de uitmuntende *fresco's* van RAPHAËL, had ik tot heden deze onderdeelen niet naauwkeurig opgemerkt.

Nevens deze kamers van RAPHAËL berusten de

Araz-

Arazzi of tapijten, naar de *cartons* van RAPHAËL vervaardigd. Onder de twee en twintig ſtuks munt de aardbeving uit. Eene der zalen, waarin deze tapijten berusten, heeft een *plafond* door GUIDO RENI geſchilderd en voorſtellende de Nederdaling van den H. Geest.

Van het *Vatikaan* terugkeerende, bezag ik, in de ſtraat, die naar het kasteel *St. Angelo* geleidt, het huis, alwaar de onſterfelijke RAPHAËL den laatſten adem uitblies. — Toen de avond viel, mijmerde ik, onder de groote ſombere boomen der *Villa Strozzi*.

De *Villas* of buitenplaatſen te *Rome* zijn talrijk en rijk van ſtudie voor den kunſtenaar. Zij, die dezelve deden vervaardigen, voegden bij eene gelukkige ligging, de overblijfſelen der oudheid, zoodat deze buitenverblijven een denkbeeld kunnen geven van die, tot eene genoegelijke herinnering ſtrekkende plaatſen, alwaar de *Scipions*, de *Lucullusſen* en anderen, zich afzonderden om voor zich zelven te genieten. Elders heerscht eene *symétrie* en een ſmaak, welke eindigt met te vervelen, doordien zij de verbeeldingskracht ledig laten; hier daarentegen heeft natuur hare ſchatten zoo kwistig geſtrooid, dat de kunst niets meer zoude kunnen verlangen om de begoocheling te volmaken. Hier heeft men een' ſchoonen hemel, een' vruchtbaren en heuvelachtigen grond, waaraan de gelukkigſte ligging verbonden is. Van daar die heerlijke terrasſen, zulke af-

afwisſelende gezigtpunten opleverende, en die men zoo goedkoop verkrijgt. — Verſchillende ſoorten van laurierboomen dienen tot omheiningen. Des zomers beſchermen zij den wandelaar tegen de hitte der zon en des winters tegen de koude. Plantaadjen van oranje-, citroen- en jasmijn-boomen, wier liefelijke geuren de lucht balſemen, maken het centrum dier betooverende oorden uit. Groote *villa's* bezitten bosſchen, landen, heuvels en aangenaam zamenvloeijende ſtroomen. Eene ſoort van rijkdom, die monarchen zich ſoms niet kunnen verſchaffen, zijn de ſtandbeelden der oude kunst en de fonteinen, waaruit geſtadig het helderſte water ruischt en dartelt.

Ik zal hier een paar woorden over de voornaamſte *villa's* laten volgen.

De villa borghese is gedeeltelijk eene openbare wandeling, niet alleen voor den voetganger, maar ook voor hen, die rijtuig houden. De wandeling is hier het verkieslijkst voor den vreemdeling. Het landhuis of paleis bevat eene fraaije verzameling van ſtandbeelden en *porfieren urnen*, waaronder voorkomen van Oostersch albast. De Romeinen bezoeken thans ook veel deze wandeling, doch kunnen zich nog niet geheel afſcheuren van hunne oudere wandelplaats, zijnde de ſtraatweg, tusſchen twee muren buiten de poort *del Popolo* gelegen, nevens welken de *villa Borgheſe* aanvangt. Deze ſtraatweg is zoo ſtofferig, dat men ſteeds de portierglazen van de koets moet ophalen. Men rijdt aldaar voor uit-

ſpan-

ſpanning, offchoon het gezigt beperkt wordt door de hooge muren; en, waarom rijdt en wandelt men hier? — Omdat het de mode is.

De villa farnèse, (orti farnesiani) die een gedeelte van den berg *Palatin* beſlaat, is verſierd met ſtandbeelden, die aan het *Coliseum* ontnomen zijn.

Men heeft hier vele zalen opgegraven, die, naar men wil, overblijfſelen zijn van het paleis der *Céſars*. Niet verre van daar daalt men af in de baden van livia. Dit zijn kleine onderaardſche vertrekken, verſierd met bladeren en opgelegd met goud; met *arabesques*, op een' witten grond, vrij goed geteekende figuren en kleine tafereelen in *fresco*. De randen zijne eene ſoort van *kornis*, van *lapis*, *agaat*, *jaspis* en andere harde geſteenten vervaardigd. De *villa Farnèſe* valt in duigen en zal weldra, even als het paleis der *Céſars*, ſlechts een puinhoop uitmaken.

De villa pamphile doria. De bouwmeester van het paleis dezer voortreffelijke buitenplaats was algardi. Heerlijke antieke *basreliefs*, ſtandbeelden, *busten* en *medaillons* verſieren hetzelve. Natuur en kunst hebben gewedijverd, om van dezen tuin een oord van verrukking te maken. Watermuzijk, ſpringende fonteinen, watervallen, verrasſende gezigtpunten, niets ontbreekt. Zelfs vindt men hier met letters en familiewapens, geſchorene bloemperken, in den ſtijl van de 18de eeuw. Ik zag hier, met belangſtelling, onderſcheidene opgegravene *colombaires*

(graven waarin men de urnen met asch zette). Men zegt, dat Keizer GALBA hier zijne tuinen had.

DE VILLA CORSINI, is allerliefst, op de helling van den berg *Janicule*, gelegen. Men vindt hier een' fraaijen zuilengang op vier groote bogen verheven, een' grooten *salon* met twaalf deuren en een verwulft, voorſtellende: de dageraad den zonnewagen vooruitſnellende, door PASSARI geſchilderd.

DE VILLA LANTE, mede op den berg *Janicule* en naar de teekening van JULES ROMAIN vervaardigd. Eene zaal is alhier door denzelfden kunstenaar, met medewerking van RAPHAËL, geſchilderd.

DE VILLA ALBANI, op eene hoogte gelegen, die *Tivoli* en het *Sabijnſche* beheerscht, is, om zoo te ſpreken, de tempel der kunst en van den goeden ſmaak. De pracht der verſieringen is zoo groot, dat geen paleis, noch in *Rome*, noch in de omſtreken, daarbij vergeleken kan worden. De voorwerpen, die inwendig het paleis verfraaijen, zijn insgelijks zonder weerga. — De Kardinaal ALEXANDER ALBANI, de beste beoordeelaar der ſchoonheden van de oudheid, beſteedde aanzienlijke ſommen gelds en vijftig jaren tijds om alhier, wat ſchoon en kostbaar was te verzamelen. RAPHAËL MENGS ſchilderde het gewelf der galerij, dat een waar voorbeeld van goeden ſmaak is. — In dezelfde galerij bewonderde ik eene buste van *basrelief*, ANTINOUS voorſtellende; en verder verſchillende andere kunstgewrochten, te veel om op te noemen.

DE

De villa madama, op den berg *Mario*. Het paleis is naar de teekening van raphaël daargesteld en van eene allerbevalligste bouworde. Jules romain schilderde de galerij en een vertrek in *arabesques*.

Van de nabijgelegene villa mellini geniet men een niet minder voortreffelijk uitzigt op *Rome* en deszelfs landschap.

De villa mills, op de ruïnen van het huis van augustus gebouwd, heeft een' bevalligen zuilengang, waarin venus in *fresco*, door raphaël, is afgebeeld.

De villa mattei, aan den prins de la paix (d. emanuël godoy) toebehoorende, bevat eene goede *collectie* schilderijën en vele *antiquiteiten*. Het gezigtpunt van deze *villa* is onwaardeerbaar. Men ziet, te beginnen met de *obelisque* van st. jan latran, tot het paleis der césars en het *Coliseum*, al de ruïnen van oud *Rome*, daarenboven het graf van metella, dat der scipions, de piramide van cestius, de Appiaansche en Latijnsche wegen, de termen van *Caracalla*, den berg *Aventino*, en verder het heerlijk gebergte van *Tivoli* en *Preneste*, met de weelderige heuvelen van *Tusculum* en van *Albano* tot aan de zee.

De villa medici is door *Frankrijk*, voor weinig gelds, (jaren geleden) gekocht en het heeft al-

daar deszelfs Akademie gevestigd. Gelukkig verblijf voor de kunstenaars, die hetzelve bewonen! doch niet allen weten dit geluk te waarderen. Vandaar omvat het oog de gansche stad. De gevel, langs den kant van den tuin, is met *basreliefs* versierd, die aan het forum TRAJANUS zijn ontnomen. De tuinen zijn voor het publiek opengesteld. — Als Akademie beschouwd, zal ik later op deze *villa* terugkomen.

DE VILLA OLGIATE OF NELLI werd door RAPHAËL bewoond. Drie *fresco's* van dezen kunstenaar prijken in dit lusthuis. Deze zijn: I. eene offerande aan FLORA, II. de *Bersaglio*, met vele fraaije naakte figuren; en III. de bruiloft van ALEXANDER en ROXANA.

De prins BORGHESE, eigenaar dezer *villa*, is in de laatste jaren zeer terughoudend geworden om dezelve te laten bezigtigen; maar oneindig moeijelijker is de bezigtiging van VILLA LUDOVISI, die den beroemden Dageraad van GEURCINO, drie fraaije *antique* groepen, schoone standbeelden enz. bevat. Tot heden was ik niet zoo gelukkig dezelve in oogenschouw te kunnen nemen.

DE VILLA PONIATOWSKI biedt den landschapschilder fraaije boomstudiën aan. De bouworde is van VALADIER.

DE VILLA GIRAUD. — Vreemde bouworde. Van de meer verwijderde *villa's*, als: ALDOBRANDINI te *Fras-*

Frascati, ADRIANI en ESTE te *Tivoli*, zal ik bij het bezoeken dier plaatſen gewag maken.

EENIGE ATELIERS. — Dien van den Rusſiſchen ſchilder BRULOFF, vroeger penſionaris van den keizer, bezocht ik herhaalde malen. Zijne ſchilderij, den laatſten dag van *Pompeja* voorſtellende, maakte dezer dagen veel opgang. De daarſtelling is door den vuurbrakenden *Veſuvius*, en koude, ſchellichte, blikſemſtralen verlicht. Eene moeijelijke tegenſtelling, waarin hij geſlaagd is, voor zoo verre de mensch in zoo iets ſlagen kan. De lucht is wonder fraai; niet minder indrukwekkend zijn de beelden; elk, door ſchrik verbijsterd, zucht om levensbehoud, tot redding van het dierbaarſte; het geheel is bezield. De ſchilder heeft zijn ontwerp in de nog aanwezige ſtraat der graven van *Pompeja* voorgeſteld; en alzoo is het belang van zijne ſchilderij door geſchiedkundige waarheid vermeerderd.

DE HEER KOCH, een der beste Duitſche kunſtenaars, houdt zich niet alleen met het landſchap, maar ook met het historie vak onledig. Zijne compoſitiën zijn bijzonder goed en verdienen, als zoodanig, de algemeene hulde; doch het ſchilderen is hem minder eigen.

DE RIDDER WICART. Zijne gewrochten dragen het kenmerk van eene ſchool, waaruit veel goeds te leeren valt, maar die echter voor den hedendaagſchen ſmaak geenszins voldoende is. De eerſte maal,

dat ik dezen *atelier* bezocht, onderhield ik mij eenen ganſchen middag met dezen belezen en kunstkundigen Franschman.

De beeldhouwer finelli is een behendig man. Zijne venus uit het water tredende, die hij voor eenige jaren vervaardigde, behaaagde mij het meeste.

Baron camuccini, waarvan ik reeds in het vorige deel ſprak, ſchildert groote lappen, maar onbezield; het zijn ſchilderijen, die geen' indruk achterlaten. De andere voornaamſte Romeinſche kunſtenaar, Mr. agricola, volgt raphaël na; hij maakt lieve dingen, maar hem ontbreekt de hoofdzakelijke kunsteigenſchap: oorſpronkelijkheid.

Van al de verſchillende ſcholen, die zich heden alhier vormen, komt het mij voor, dat de Duitſche ſchool het meeste op den goeden weg is: zuiver van teekening, veel overleg, veel waarheid, en groote liefde voor de natuur, zijn de hoedanigheden, die de Duitſchers kenmerken en die zij uit de aloude meesters der Toskaanſche ſchool putten. De Franſchen en Engelſchen daarentegen ſchilderen meer voor het effect, *tableaux de convention*, die bij den eerſten aanblik voldoen doch later meer of min verliezen. Zij zijn ſtouter dan de Duitſchers, ſomwijlen gelukt het hun. Ik zag in den aanvang dezer maand Mei, een Bijbelsch-tafereel door den Franſchen penſionaris signol, zijnde: de vloek van..... dat bijzonder ſtout aangepakt en met ſucces geëindigd was.

In mijne aanhalingen van oude ſchilderijën zal de

le-

lezer, reeds in het vorige deel, verſchillende ſtukken aangetroffen hebben, die MARIA met het kind JEZUS op eenen troon, door heiligen of engelen omringd, voorſtelden. — Het beſtaan van ſoortgelijke ſchilderijën komt veelal uit de *devotie* der beſtellers voort. Iedereen weet, dat de voornaam: JAN, PIET of PAUL, naar de heiligen van die namen, aan het pasgeboren kind gegeven wordt. Nu beſtond het gebruik, en hetzelve is nog niet geheel vernietigd, dat men eene ſchilderij liet vervaardigen, waarop de heiligen, wier namen men draagt, voorkomen, onaangezien het verſchillende tijdvak, waarin die heiligen geleefd hebben. De ſchilder moest, om deze heiligen aan te duiden, aan dezelven de attributen geven, die hen kenmerkten; bij voorbeeld: ST. MARCUS, met den leeuw; SEBASTIAAN, naakt, met de pijlen in de ribben; STE KATHARINA met het rad; enz. — Wat konde de kunſtenaar anders er van maken dan nevens elkander geplaatſte beelden, zonder verbinding; dewijl, aangezien het verſchil van leeftijd en tijdvak, daarin geen ander verband te brengen was. De manier van ſchilderij-beſtelling was mode; dezelve kwam voort uit de vooronderſtelling, dat de heiligen, wier namen men draagt, als advocaten hunner naamgenooten, bij het laatſte oordeel, nevens Gods troon zullen ſtaan.

---

12 *Mei.*

Tegen zonnenondergang bezocht ik het *Coliſeum.*

Ik zette mij neder, en ſpoedig kwam het mij in mijne mijmering voor, alsof ik omringd ware van eene wereld van aanſchouwers uit de vroegere eeuwen, en wel van de keizerlijke familie, van den ſenaat, van de *ordre équestre*, (de ridderſchap) van de vestalen, van de tribunen, van de edele vrouwen en van de dartelende jeugd. Waar ontmoette ik ergens een plekje gronds op de aarde als dit! Waar vindt men bij zulk eenen volksdrom zooveel luister! TITUS, de keizer der wereld, treedt binnen en wordt door honderdduizend ſtemmen begroet. Het gejuich vernietigt mijne begoocheling; ik keer tot mij zelven terug. Eene diepe, ontzagwekkende ſtilte heerscht rondom mij. De ondergaande zon ſtort gouden ſtroomen in de galerijën. In die zelfde galerijën — waarin ik, ſlechts een oogenblik te voren, volksdrommen waarnam; alwaar ik woeste vreugdekreten hoorde, op het zien verſlinden van menſchen, door leeuwen en andere wilde dieren — beſpeurde ik (langzaam zigtbaar wordende) zware ſchaduwen, die zich breed op de aarde teekenden en zich, ten laatſte, al verſlaauwende, vereenigden. Even als deze ſchaduwen vergingen deze belangwekkende geſlachten. De tijd verſlond alles; in de ruïnen en in ons nadenken beſtaan zij ſlechts nog.

Dat deze ruïne nog niet vernietigd is, hebben wij te danken aan de Pauſen CLEMENTIUS X en BENEDICTUS XIV, die in het centrum veertien kleine oratoriums, elk met eene pasſie van J. C. plaatſten,

waar-

waardoor dit oord in eene groote vereering kwam en aan de groote heeren elk voorwendſel benomen werd om ſteenen, ter bouwing of verſiering hunner paleizen van daar te halen (*). De plaatſing dezer oratoriums of altaren is te meer eene goede gedachte geweest, daar in dit oord zoo veel Christenen den marteldood ſtierven. Somwijlen treft men daar troepjes godvruchtigen aan; des Vrijdags wordt alhier door een' capucijnermonnik gepredikt. Aan de herſtelling wordt ſteeds gearbeid. Het metſelwerk wordt door arme lieden en galeiboeven, onder toevoorzigt van ſoldaten verrigt: het rammelen van de ketenen dier galeiboeven vermengt zich met hunnen zang en met dien der vogelen. De eenzame bewoners van het *Coliſeum* alleen aan te treffen was ſteeds mijn genoegen. Alsdan vindt men het aantrekkelijke dier droomerijën, welke het ſomber vermaak zijn van een weemoedig hart. Het is waar, overal kan men daartoe aanleiding in *Rome* vinden; maar zij, die nog dartel en vrolijk de toekomst tegenlagchen, zouden dit vermaak te vergeefs zoeken; de ziel moet daartoe geſtemd zijn.

De vogels (bewoners van het *Coliſeum*) vliegen, zoo-

(*) Gedurende tien eeuwen haalden de rijke Romeinen de ſteenen, tot bouwing hunner paleizen, uit dit meesterſtuk der oudheid. Het kolosſale paleis, *Barberini*, is in 1623 van de materieelen des *Coliſeums* gebouwd; van daar het ſpreekwoord, Wat de Barbaren niet deden, deden de Barbarinis.

zoodra zich hier menfchen vertoonen, bij honderden op uit de ftruiken, die de verhevene geftoelten bedekken, waarop de volkskoning eenmaal zat, waarop zijn hof zat, waarop de vestalen zaten. Het is de daaropvolgende ftilte, die de verbeeldingskracht naar de oude tijden, naar de gefchiedenis der Romeinen, waarmede zich onze kindschheid onledig hield, terugvoert. Men vindt overeenkomst tusfchen de grootheid hunner ondernemingen en dit levende overblijffel. De bouwmeester heeft eenvoudig durven zijn; niets is overladen, alle gemakkelijkheden werden aangebragt; honderd duizend menfchen konden in één oogenblik in- en uitgaan. Zijden doeken, van boven gefpannen, bewaarden hen tegen zon en regen. Tijdens de opening van het *Colifeum*, door TITUS (*), had het Romeinfche volk het genoegen, in de *arena* van het *Colifeum*, vijf duizend leeuwen, tijgers, en andere verflindende dieren en bijkans 3000 kampvechters in honderd dagen te zien fterven.

Hoe *Rome*, hetwelk zich niet alleen beroemde wetten aan de wereld voor te fchrijven, maar ook vermeende goede zeden te verfpreiden, vermaak kon fcheppen, in het bloedvergieten van kampvechters en flaven, is voor mij een onbegrijpelijk iets. Het fchijnt de beftemming der Romeinen te zijn geweest van fteeds het barbaarfche met het goede en groote te

(*) De Romeinen hadden een inwijdings-feest, even als wij bij een nieuw gebouw.

te vereenigen. De bemerking dat een volk, hetwelk door deszelfs werkzaamheden, door deszelfs moed en volharding het geheel onderſteunde, ook vermaakt moest worden, kan de Romeinen niet van wreedheid vrijpleiten. — Ik wil daarlaten de ſtatistieke beſchrijving van het *Coliſeum*, deszelfs grootſche verdeeling enz, die ieder belanghebbende in de meeste beſchrijvingen en *Illustratione* kan lezen. Op de muren des *Coliſeums* heeft men het uitzigt op de fraaije domkerk van ST. PAULO, in 1823 verbrand, en aan welker herſtelling nog vele jaren gearbeid zal moeten worden. Deze ligt ten zuiden in de vlakte: ten noorden ontwaart men de kerk SAN PIETRO IN VINCOLI. Bij den triomfboog van TITUS is de *Via Sacrea*, over welken weg VESPACIANUS, overwinnaar der Joden, trok; en die nog heden door de Joden vermeden wordt. Nog langer zoude ik over de ſteenen, die mij dragen, kunnen bezig zijn, ware de zon niet ondergegaan en daardoor het gezigt beperkt.

Het klokkenſpel van ST. PIETER verkondigt het *Ave Maria* (*) en hare klank kaatst onder de portieken van het *Coliſeum* terug. De weergalm dezer godsdienſtige toonen, tusſchen de twee grootſte Romeinſche gedenkteekenen van het Heiden- en Christen-

(*) Met het *Ave Maria* vangt de nacht aan; het eerſte uur van de horologiën, die tot 24 uur loopen. Is men niet met deze kloktelling bekend, dan moet men vragen: „ Hoe laat is het op zijn Fransch?" — (*alla Francese*).

tendom, maakte een' levendigen indruk op mij.

Langs het *Forum* huiswaarts keerende, konde ik mij evenmin als anderen, welke hierover hunne verwondering hebben betuigd, verklaren, hoe hier tien à twaalf voet aarde komt, die alle monumenten gedeeltelijk begraaft, ik zeg begraaft, want men houdt zich onledig met de aarde, voor het minst rondom de monumenten, weg te graven. Fraai was het plan van een' rijken Rus, Mr. DEMIDOFF, die de aarde, welke op den alouden grond van het *Forum* ligt, wilde doen wegruimen. Eene onaangenaamheid, met het Roomſche hof, deed hem *Rome* verlaten en beroofde aldus de kunst van deze weldaad. Thans woont de graaf in *Florence* en oefent aldaar zijne milddadigheid uit.

Het *Forum*, alwaar tempels, paleizen, triomfbogen, trophëen, ſtandbeelden van helden en goden zich verdrongen, alwaar de *tribune* ſtond van welke het Romeinſche volk, gedurende eeuwen, de natiën teregtſtelde en over het lot der ſtaten beſliste, dat *Forum*, bekend door de ganſche wereld, heet thans: — Osſenveld! — (*Campo Vaccino*).

---

14 *Mei*.

Rome is het vaderland der ſchoone fonteinen, zoo verkwikkend in heete zomerdagen. — De fonteinen welke *Oud-Rome* verſierden zijn verdwenen. Slechts eene heeft met den tijd geworſteld; deze is:

de

de *nymphée* EGÉRIA, eerbiedwaardig, door haren ouderdom en door de herinneringen, die zich aan haar hechten. Het is in de nabijheid dezer fontein, dat de wijze NUMA zijn plan van wetgeving overdacht. Later kwamen de kuifche Vestaalfche maagden uit deze fontein het water voor derzelver offeranden putten. In de diepte van een antiek gewelf vloeit nog het water; van weerszijden ziet men eenige aanduiding van drie nisfen. Boven de bron is het gehavend ftandbeeld van eene liggende vrouw. Het gewelf is gedeeltelijk in den berg, waartegen het ftandbeeld leunt. Op den berg is de tempel van *Bacchus*, (thans gewijd aan ST. URBINO) welken tempel ik gefloten vond. Een klein boschje is omlaag, nabij de fontein. Het omliggend landfchap is allerliefst in deze maand. Vele Romeinen rijden herwaarts, om de terugkomst van de lente te vieren. Dit landfchap is een klein uurtje buiten de *St. Sebastiaans* poort gelegen.

De ACQUEDUC's of waterleidingen, die zoo fraai het landfchap doorkruifen, verfchaften eenmaal water aan honderd fonteinen en aan zeven honderd plaatfen, om paarden en lastdieren te drenken. De bogen of gewelven dezer waterleidingen zijn dan eens laag dan eens zeer hoog, naarmate de ongelijke grond zulks vereischt. Boven waren, op gelijken afftand, lucht- of togtgaten, opdat het water, indien het door eenig toeval teruggehouden werd, zich hierdoor zoude kunnen ontlasten. Onder de waterleiding vond men ook eene foort van

ver-

vergaarbakken (*piscines*). Het water liep daarin, liet er zijne vuile ſtoffen achter en vervolgde, aldus gezuiverd zijnde, deszelfs weg naar *Rome*. Van de waterleidingen, die nog beſtaan, zijn de *Acqua Martia*, de *Acqua Paola* en de *Acqua Vergine*, in den besten ſtaat gebleven. De eerſte heeft haren oorſprong in de bergen der *Samniten*. De tweede komt van het meer *Bracciano*; deze is eene met groote brikſteenen overdekte waterleiding. De derde heeft hare bron te *Collona*, nabij *Frascati*. Van hier komt het beste water, dat men te *Rome* drinkt. De naam van *acqua Vergine* (maagdenwater) is aan deze waterleiding gegeven, omdat een meisje dezelve aan de Romeinſche ſoldaten ontdekte.

Daar ik nu toch van water ſpreek, wil ik bij deze gelegenheid van de bruggen gewagen.

Van de acht bruggen blijven er vier over. De brug *Aelius*, thans ST. ANGELO geheeten, omdat de heilige GREGORIUS van deze brug, op het *mausolée* van ADRIANUS een' engel zag, die den degen in de ſcheede ſtak, na eene kwaadaardige pest, die de ſtad geteisterd had. Deze brug, de ſchoonſte van *Rome*, is de oudſte van *Europa*. Hare oude verſieringen zijn gansch verdwenen. BERNINI herſtelde de brug naar zijne vinding en plaatſte er tien, door hem in verſchillende ſtanden gebeeldhouwde engelen op, mitsgaders andere ornementen.

De brug van de JANICULE, thans SISTO, heeft een fraai geheel, met nietige verſieringen. De fontein, die nevens deze brug ſpringt, is door den *architect*

FON-

FONTANA gebouwd en werpt eene groote hoeveelheid waters van boven, dat eene ſchoone uitwerking heeft.

De helft van de brug PALATIN is in 1598 door eene overſtrooming van den *Tiber* weggeſleept. Het overige deel bekwam, ſinds dien tijd, den naam van *Ponte Rotto.*

Van de brug SUBLICIUS, die, terwijl de vermaarde HORATIUS COCLES, zich alleen tegen de troepen van PORSENNA verdedigde, achter hem werd afgebroken, om den indringenden vijand te keeren, ziet men ſlechts eenige overblijfſels.

De ruïnen van de brug TRIUMPHALIS (waarover de triomferende ſtrijders naar het kapitool gingen) zijn niet veel bijzonders.

De brug FABRICIUS heet thans: *Porte de quatro capi*, naar twee hoofden van JANUS met vier gezigten, die men aan de beide hoofden der brug gewaar wordt. Deze brug geleidt naar het eiland *St. Barthelemy*, alwaar vroeger twee tempels beſtonden aan ESCULAAP en JUPITER gewijd. Thans hebben twee kerken deze tempels vervangen. De brug van *St. Barthelemy*, die van het eiland naar den tegenoverliggenden oever geleidt, was van ouds de brug CESTIUS.

DE TIBER — die onder alle deze bruggen loopt — welke in *Romes* roem deelde, heeft ook al een wonderlijk lot ondergaan. Niemand ſpreekt meer van denzelven. De *Tiber* ſtroomt thans door eenen hoek van *Rome.* Het is alsof dezelve niet meer beſtaat. Het water van den Tiberſtroom wordt niet meer gedronken; zelfs

zelfs bedienen de vrouwen er zich niet van om te wasschen.

15 *Mei.*

TEMPELS VAN OUD ROME. Het *Panthéon*, tegenwoordig ook *rotonde* of *Santa Marie dei Martiri* geheeten, werd door AGRIPPA gebouwd en aan alle goden opgedragen. VENUS was, volgens de geschiedschrijvers, versierd met eene parel ter waarde van 250 duizend gouden kroonen. Deze heerlijke tempel heeft een portiek met zestien kolommen van graniet uit één stuk. De verdeeling zoowel als de uitvoering is boven allen lof; beerenklaauwen kroonen deze majestueuse kolommen. Acht en veertig kolommen, verfraaijen het inwendige van het gebouw. Het licht komt door eene opening in den koepel, die inwendig, in gelijke vakken, met veel kunst bewerkt is. Het plan van het *Pantheon* is te gelijk eenvoudig en grootsch; hetzelve is naar de Corintische orde. Om van het *Pantheon* een' Christen tempel te maken, heeft men hetzelve ontbloot van alle bronzen ornamenten en afbeeldsels van de goden des Heidendoms. Deze herschepping heeft het *Pantheon* beveiligd voor het lot, dat de andere tempels ten deel gevallen is. Het heeft deszelfs bronzen, marmeren, porfieren en albasten verlôren, maar koepel, voorportaal en kolommen behouden. (*) Hoe ook ontbloot,

(*) Indien de Pausen niet van *Avignon* wedergekeerd waren, en indien het priesterlijke *Rome* niet, ten koste van

bloot, heeft het *Pantheon* echter een aanzien van grootheid en majesteit, dat bewonderenswaardig is; nog is hetzelve een der ſchoonſte gedenkteekenen der aloude bouwkunst.

Drie kolommen, een pilaster en eenige ruïnen, zijn nog zoo vele getuigen van den rijkdom des tempels van *Nerva*, door TRAJANUS opgerigt. De pracht, die in de overgeblevene verſieringen uitblinkt, en de zuiverheid van bouwkunde, doen deze overblijfſelen onder de merkwaardigſte van oud-*Rome* rangſchikken. Van den tempel *Venus* en *Rome*, beſtaat ſlechts één boog en eenig overſchot. Wat hij eenmaal was?... daarover kan men de geſchied- en ſprookjesſchrijvers naſlaan! Stellig kan men hieromtrent niets bepalen.

De tempel van MINERVA MEDICA, dien vele geleerden anders noemen, is vrij regelmatig. Een ſierlijke koepel — die thans half ingevallen is — en vele gevondene ſtandbeelden bewijzen, dat deze tempel zeer rijk en fraai moet geweest zijn.

De tempel *della Pace*, (der vrede) die VESPACIANUS deed bouwen, moet een der grootste en prachtigſte geweest zijn. De beroemdſte Griekſche kunſtenaars hadden denzelven met verſchillende ornamenten verfraaid. VESPASIANUS bragt er den roof van

van het oud-*Rome* gebouwd was, zouden er thans nog veel meer monumenten der Romeinen beſtaan, daar de Chistelijke Godsdienst, te dier tijde, juist geen naauw verbond met het ſchoone maakte.

van *Judéa.* Plinius ſpreekt van denzelven als van een wonder der kunst; en ook van eene *Venus*, die alhier bewonderd werd. Door vlammen verteerd zijnde, blijven er thans ſlechts drie ontzaggelijke gewelven nevens elkander over. Eene van de marmeren kolommen, die het ruim torschten, is op de plaats van *St. Maria Maggiore* overgebragt, en draagt aldaar een fraai bronzen ſtandbeeld van *Maria.*

De overblijfſelen van den tempel *della Concorda*, op de af helling van het kapitool, beſtaan uit acht kolommen van Oostersch graniet. — Ioniſche orde. — Zes kolommen zijn voor en twee op zijde te zien. Eerst in 1817 werden deze kolommen gevonden.

Drie fraaije kolommen van Grieksch marmer (Corintiſche orde) en een ſtuk van een kornis met ornamenten, volmaakt bewerkt, blijven ons van den tempel van *Jupiter tonnant* over. Augustus rigtte denzelven uit dankbaarheid op aan *Jupiter*, die hem voor den bliksem bewaarde, toen deze nevens zijne voeten nederſchietende — tijdens zijne onderneming tegen de *Cantabreën* — ſlechts den ſlaaf doodde, die, met eene fakkel, in pikdonkeren nacht, nevens zijnen draagſtoel ging.

De beroemde tempel van *Jupiter Stator* bepaald zich heden ſlechts tot drie zeer groote kolommen, van *Corintiſche* orde, die een groot en majeſtueus entablement (*), van de uitgezochtſte en keurigst vol-

(*) *Entablement*, het deel van een gebouw, boven de kapitelen der kolommen.

volvoerde bewerking onderſteunen. Ook over dezen tempel zijn de oudheidkundigen het niet eens. Velen herkennen er de *Grecostaſis* in, of een gebouw ter ontvangst van afgezanten. Daar de Grieken de eerstkomende gezanten geweest zijn, zoo wil men, dat aan dezen tempel de naam gegeven werd van *Grecostatis* (Bidplaats van de Grieken). Hoe dit zij, ik bewonder alle deze overblijffelen en hecht weinig aan den naam of aan den oorſprong, die dikwerf jaarlijks, in de oudheidkundige aanmerkingen en registers veranderen, even als het hoog en laag water in de almanakken.

De prachtige tempel van ANTONIO en FAUSTINA, zijne gade, beſtaat uit een portiek met acht kolommen, van Corintiſche orde, die een kornis onderſteunen, en het woord prachtig regtvaardigen, dat ik nog ſteeds eenen tempel geef, welke echter gedeeltelijk niet meer beſtaat. — Deszelfs muren, vroeger eens met *Paros* marmer bekleed, omſluiten de kerk *S. Lorenzo in Miranda*.

Van den tempel van ANTONIO den vromen, heb ik levendige herinneringen, doch de lust verging mij, om de elf overgeblevene kolommen te bezingen, na door de *douaniers* (*), welke aldaar hun verblijf houden, deerlijk geplukt te zijn.

In het klooster van S. MARIA NUOVA vindt men het overſchot van twee vierkante zalen, de tempels

zon

(*) Hoofdbureau der douanen, voor de aangekomene vreemdelingen en goederen.

z o n en m a a n geheeten. Deze hebben, even als de nog overige tempels, waarvan onderscheidene in kerken verkeerd zijn, te weinig belangrijks, om de aandacht van den lezer, ja zelfs van den reiziger op te wekken. Ik zag ze, maar tevens te veel schoons elders, om mij bij eenig puin of verbrijzelde steenen op te houden.

Circels. Deze zijn lange renbanen voor paarden, met wagens en voor ligchaamsoefeningen. Van de tien, die voormaals bestonden, is die van *Caracalla*, de eenigst overgeblevene. De *obelisk*, die augustus er in geplaatst had, staat thans op de voddenmarkt *Piazza Navona*. Van de *circo Massimo* zijn niets dan eenige muren overgebleven, te midden van wijnranken; het centrum of de renbaan is in weiland en moestuin hervormd.

De *thermen* of publieke badplaatsen van titus (*) en diocletiaan, behooren, na het *Coliseum*, tot de aanzienlijkste ruïnen van *Rome*. Die van *Caracalla* bestaan uit groote mismaakte hoopen steen, door struiken en onkruid begroeid en aan het oog onttrokken. Drie duizend twee honderd personen konden zich te allen tijde in de *thermen* van *Diocletiaan* baden. Gedurende zeven jaren arbeidden hieraan veertig duizend Christen-slaven, waarvan drie vierde uit vermoeijenis stierven. Van een deel dezer hechte muren is een groot korenmagazijn ver-

(†) Zie daaromtrent pag. 31, tweede deel.

vervaardigd; hetgeen de groote keizerlijke zaal eenmaal was is thans in eene kerk herſchapen, welke *Ste Maria degl' Angeli* genaamd wordt. Deze *methamorphoſe* behoort tot de meesterſtukken van MICHEL ANGELO. — Ik zal later gelegenheid hebben hiervan te ſpreken, en voor heden mijne taak met de oude gedenkteekenen van *Rome* afhandelen.

Niet alleen dat de *thermen* voor baden gebezigd werden, maar ook voor geestelijke en ligchamelijke oefeningen, waartoe eene groote uitgeſtrektheid gronds was afgezonderd. Wijsgeeren en leeraars in de welſprekendheid vereenigden zich aldaar, om der jeugd lesſen te geven; dichters *reciteerden* alhier hunne verzen; en ſchilders en beeldhouwers trokken er, door hunne kunstoefeningen, de liefhebbers tot zich. Daar waren portieken, waaronder men wandelde en alwaar de kooplieden allerlei ſoort van kleinooden uitkraamden. Ook vond men er zeebaden, welke in groote zalen verſpreid waren. Groote *basſins* dienden voor hen, die zwemmen wilden leeren. Het gewone bad was van fijn marmer, porfier of Oostersch graniet. Slaven van beider geſlacht waren voor de bediening beſtemd.

De TRIOMFBOGEN. Deze, met buitengewone pracht vervaardigde gedenkſtukken, opgedragen aan de overwinnaars der vijanden van den ſtaat, werden gewoonlijk op de publieke plaatſen of aan de ingangen der ſteden opgerigt. De bouw- en beeldhouwkunde vereenigden zich, om dezelve met ko-

lommen, tropheën en toepasfelijke *bas-reliefs* te verfraaijen. Despotismus en overmagt eigenden zich dikwijls datgene toe, hetwelk alleen aan militaire deugden had behooren gewijd te zijn. Die van CONSTANTIJN is, van alle triomfbogen het beste bewaard gebleven; dezelve beftaat uit eene groote en twee kleinere poorten, die echter geene gemeenfchap met elkander hebben; uit acht kolommen, van antiek geel marmer, en twintig *bas-reliefs*, die de krijgstogten van TRAJANUS voorftellen en waaruit men opmaakt, dat men een' der bogen van de plaats TRAJANUS genomen heeft, om dezen op te rigten. De *bas-reliefs* zijn van eene fraaije uitvoering, terwijl de onderften, tijdens CONSTANTIJN vervaardigd, blijken dragen van het verval der kunften.

Die van SEPTIMO SEVERIO heeft fraaije *bas-reliefs* en (van voren) twee gevleugelde *Victoriën* of *rénommées*, die in hun geheel zijn gebleven. Het middelfte gewelf heeft vakken met *rofetten*. Een inwendige trap geleidt naar den platten vorm, waarop eenmaal een triomfwagen ftond, met zes paarden befpannen. Deze wagen bevatte SEVERIUS en zijne twee zonen. Vier soldaten, twee te voet en twee te paard, volgden den wagen.

De boog van TITUS heeft een zeer hooggefchat *bas-relief*, voorftellende den keizer, gezeten op zijn' triomfwagen, omringd door den fenaat en het leger, en voorafgegaan door de bondeldragers. Achter den held is in ftaande houding afgebeeld, de overwinning, welke eene kroon op des keizers hoofd zet,

zet, en in de andere hand, eenen palmtak houdt. Het zegevierend *Rome* zit op den bok en houdt de teugels.

De boog van JANUS, vierkant van vorm, heeft aan elke zijde een *arcade*. In de breede pilasters, die dezelve fteunen, wordt men twee rangen met nisfen gewaar, waarin beelden en andere voorwerpen moeten geftaan hebben. Deze foort van bogen heette *Jani* en dienden tot vergaderplaats van kooplieden en bankiers.

De kleine boog van SEVERUS en ANTONIUS, door osfenflagers en osfenkoopers, aan die keizers opgedragen, is allerliefst, offchoon de ornamenten reeds de blijken van het verval der kunften dragen.

Wat er van den boog van GALIAAN overblijft, bewijst de eenvoudigheid, die deszelfs bouworde kenmerkte.

De arcaden met marmeren kolommen van Corintifche orde, die van den boog OCTAVIA overblijven, verkondigen de gewezen grootheid van dit portiek. De overfchotten der overige bogen ga ik ftilzwijgend voorbij.

Offchoon ik van de kolommen, obelisken, *mausoleën* en graven in het vorige deel heb gefproken, moet ik echter nog een enkel woord, omtrent de *mausoleën* hier bijvoegen.

Dat van ADRIANUS ftrekt tot hoofdgebouw van het kasteel ST. ANGELO en is door vier zware *bastions* omringd. De ophaalbrug is van de vinding van MICHEL ANGELO en gaat ongemeen fnel op en

neder. Boven op het *mausolée*, anders gezegd kasteel *St. Angelo*, is het bronzen ſtandbeeld van den aartsengel MICHEL geplaatst, waaraan dit gebouw den naam van *St. Angelo* te danken heeft. De Pauſen kunnen, in geval van nood, uit het *Vatikaan*, langs eene overdekte galerij, in dit kasteel vlugten. Staatsgevangenen, de ſchat der kerk, de bullen en het charter van het hof van *Rome* worden in dit verſterkt *mausolée* bewaard.

In het *mausolée* van AUGUSTUS is thans een moderne inſcriptie geplaatst, ter eere van GEURRA, directeur van het paardenrijdersgezelſchap, hetwelk jaarlijks vertooningen in dit *mausolée* geeft, want van de bouwvallen heeft men een open *théâter* gebouwd, waarover ik later zal ſpreken.

Het piramidale *mausolée* van CAÏUS CESTIUS heeft aan deszelfs beide voorſte hoeken twee kolommen, met kapiteelen, die tijdens paus ALEXANDER VII, met meerdere oudheden aldaar opgegraven werden. Het kerkhof der protestanten, met onderſcheidene eenvoudige graven, is belendende dit trotſche praalgraf.

Vruchteloos begaf ik mij herhaalde malen naar het graf der SCIPIOS. Hetzelve ligt in eenen wijngaard, van welken de eigenaars afwezend zijn, en waardoor de toegang geſloten wordt gehouden. Het graf beſtaat uit een gebouw van ſteen, dat eenige overblijfſels van kolommen met groeven aanduidt, en bevat twee verdiepingen, met veel nisſen.

Van het hechte *mausolée* van CECILIA METELLA

heeft

heeft men een fraai uitzigt op het landſchap. De graven van BIBULUS en anderen heb ik in het voorbijgaan bezigtigd, even als de *prigione mammertine*, (gevangenis van SERVIUS TULLUS), alwaar de gevangenen met eene koord in de eerſte verdieping worden nedergelaten; die groote misdaden begaan hadden, werden op dezelfde wijze in de tweede verdieping afgelaten. Nabij deze gevangenis zijn de *Gemonies* of putten, waarin men de lijken der misdadigers na de teregtſtelling wierp.

En ziedaar mij aan het eind gekomen van *Rome's* oudheden. Vond ik, bij de bezigting, niet altijd ſtof om mijne nieuwsgierigheid te voldoen, echter vond ik voorwerpen genoeg tot overdenking.

16 *Mei.*

HEMELVAARTSDAG. Ik had gisteren avond met twee Pruisſen partij gemaakt, om heden een toertje in de omſtreken van *Rome* te doen. Wij huurden derhalve een karretje met een paard en reden vroegtijdig langs de kerk *St. Jan Latran* (van welker balkon de Paus heden de *benedictie* aan het volk zoude geven), de poort van *St. Jan* uit. De weg ging langs vele overblijfſelen van graven, waaronder een graf nog vrij wel bewaard was gebleven. Na, in eene vrij vlakke landſtreek, ongeveer twee uren te zijn voortgereden, bereikten wij *Frascati*, allerliefst gelegen en door vele lusthuizen omgeven. De

poort

poort ingereden zijnde, ſtapten wij op de groote plaats af, alwaar de domkerk *St. Pieter* en eene fontein dadelijk mijne aandacht boeiden; doch vooral ſchiep ik behagen in de vereenigde volksgroepen. Wij bezagen de *villa Belvedère*, hare tuinen, terrasgewijze op de helling des bergs gelegen en rijkelijk van water voorzien, en eene soort van *théâter* met eenen HERCULES, die ATLAS de aarde helpt dragen. Uit de aardgloben komen groote waterbellen te voorſchijn; twee daarnevens ſtaande ſtandbeelden, een *centaurus* en een *cycloop* maken muzijk en wel door de beweging van het water. Een ander zonderling iets, in dien ſmaak, wordt men ook in den *salon* gewaar van het paleis, welke *salon* door DOMENICHINO geſchilderd is.

In de *Villa Conti* bezagen wij de bouwvallen van het landhuis, dat, naar men wil, van LUCULLUS is geweest. Deze bouwvallen zijn belangrijk.

De twee genoemde *villa's* beſlaan den grond, waarop de aloude ſtad *Tusculum* gelegen was. De Romeinen vernietigden deze ſtad geheel en al. Derzelver ongelukkige bewoners trokken in de bouwvallen der voorſtad terug, alwaar zij zich hutten van loof vervaardigden. Vandaar ontving *Tusculum* den naam *Frascati*; dat wil zeggen: bladeren. Dat thans echter alles in ſteen is herſchapen, is algemeen bekend.

Na ten ſlotte nog de *villa's Taverna* en *Mondragone*, die te zamen verbonden zijn en welke laatstgenoemde fraaije terrasſen, fonteinen en heerlijke

uit-

uitzigten op *Rome*, de zee, enz. heeft, bezigtigd te hebben, lieten wij de minder aanzienlijke *villa's* varen, aangezien wij nog eenen grooten weg af te leggen hadden. Het ging dus voorwaarts naar *Grotta Ferrata*. Hier wil men, dat CICERO zijn *Tusculanen* zamenſtelde. De Jezuiten van *Frascati* hebben een dak laten maken boven den *moſaiken* grond van het huis des beroemdſten redenaars. Hetgeen mij meerder belang inboezemde was het beroemde *fresco* van DOMENICHINO, te vinden in de kerk van de abdij dezer plaats. Op den bergachtigen en boschrijken weg van *Frascati* naar *Marino* terugkeerende, naderden wij *Marino*, dat bijzonder ſchilderachtig is gelegen. Inwendig heeft deze plaats echter een treurig aanzien, hetwelk nog door eene armoedige, walgelijke ſtraat vermeerderd wordt. Het volk is hier ſlecht en beſtaat grootendeels uit een hoop gemeen.

Den zeer ſteilen berg afdalende, gaat men verder naar *Castel-Gandolfo*, langs eene lieve vallei. De Paus heeft hier een lusthof, alwaar Z. H. ſomwijlen een gedeelte van den herfst doorbrengt. Uit dit eenvoudig verblijf overziet het oog, beneden zich, de ganſche omſtreek. Aan den ingang van *Castel-Gandolfo* traden wij de *Villa Barberini* binnen en bezigtigden aldaar de bouwvallen van het lusthuis van keizer DOMITIAAN. Ik zag, bij het wegrijden, vele nieuwsgierige vrouwenkopjes naar ons gluren.

Het meer van *Castel-Gandolfo* was eenmaal de krater van eenen vuurſpuwenden berg. Aan de boor-

den van het meer bevinden zich twee *Nympheën*, (*) welke wij echter niet bezigtigden.

Langs eenen voortdurend fraaijen weg en het meer, dat zich ſchoon onder ons vertoonde, naderden wij het allerbevalligst *Albano*. Hier ſtapten wij af, namen het middagmaal en beſtegen ieder een' ezel. Eene grap met de ezels, bragt de op ſtraat gezetene en in hun zondagspak getooide vrouwen in opſchudding; ieder vlugtte, ſtoelen werden prijs gegeven en deuren geſloten, men dreigde en ſloeg met bezemſtelen; en waarop? — op een' losbandigen ezel, die mijnen kameraad tot zandruiter had gemaakt en mij over den ſchouder kwam kijken, hetgeen mij tusſchen twee ezelskoppen plaatſte. Met een' behendigen ſprong ligtte ik mij uit den zadel. Wij lieten voorts de beestjes loopen, die ſpoedig door den eigenaar opgevangen en teruggeleid werden.

Wij reden, na het eindigen der grap, naar den burg *Riccia*. Het eerſte, dat onze aandacht trok, was het zoogenaamde *mausolée* of het graf van de HORACIËN en CURATIËN, omgeven door *pyramides* waarvan twee nog beſtaan, terwijl de overigen herſteld worden. De fraaije, boschrijkſlingerende bergweg ſtelde ons in de gelegenheid dikwerf den uitgeſtrekten gezigteinder te aanſchouwen. Op de hoogte ge-

(*) Grotten of galerijën, die eenmaal met ſtandbeelden verſierd en beſtemd waren, om in dezelve dekoele lucht te genieten.

gekomen zijnde, alwaar *la Riccia* gelegen is en het paleis van den prins CHIGI uitmunt, rigtte ik mij naar den portier dezes huizes en bekwam van hem den ſleutel van het achter het paleis gelegen woud, hetwelk door eenen muur is omgeven. In dit woud, hoewel niet uitgeſtrekt, maar echter het ſchoonſte, dat ik tot heden bezocht, bragt ik eenige genoegelijke oogenblikken door, en verliet hetzelve met de belofte van er weder te zullen komen.

Wij keerden naar *Albano* terug. Het is aardig de vrouwen alhier als mannen te paard te zien zitten. Ook ziet men wel man en vrouw op één paard. De fraaije beenen der vrouw, die tot boven de kuit, en bij den minſten wind nog hooger zigtbaar zijn, maken eene aardige vertooning voor de bewoners van het Noordelijk *Europa*, welke, aan diergelijke tentoonſtellingen van vrouwelijke ſchoonheden ongewoon zijn. Wij vergenoegden ons deze optogten met een' glimlach na te ſtaren. *Albano* bezit vele ſchoone vrouwen, welker kleeding, die weleer ſchilderachtig was, eenigzins begint te verbasteren. Veel wandeling, redelijk goede *hôtels* en eene menigte *Casſino's*, alwaar de Romeinſche heeren en prelaten zich komen verlustigen, vindt men hier.

Na eenen afſcheidsgroet aan een paar Hongaarſche kunſtenaars te hebben gebragt, ſpanden wij, aangezien het vallen van den avond, onzen niet zeer ſnelloopende harddraver weder in, om langs den gewonen ſtraatweg naar *Rome* terug te keeren.

Naau-

Naauwelijks hadden wij het gebergte achter den rug of een zwaar onweder pakte zich boven hetzelve zamen en omhulde het met eene duisternis, die de liefelijke, maar heet ondergaande zon, te vergeefs poogde te verdrijven. Na het ondergaan der zon begon de wind op te ſteken. De donder deed zich van verre in het gebergte hooren en kwam van lieverlede nader en nader. De blikſemſtralen verlichtten bij herhaling en op eene wonderbare wijze het fraaije landſchap. Afſtekende gele velden en bouwvallen van graven en waterleidingen, die zich nu eens nabij en dan weder in de verte trotsch vertoonden, leverden een ſchoon geheel op. Talrijke ſchaapskudden, die op een draſje voorwaarts gingen, ten einde zich in en onder de bouwvallen voor het ruwe weder te beſchutten, omhulden ons van eene wolk van ſtof, welke groote regendroppelen, die inmiddels nedervielen, op onze kleederen hechtten. Het was een waar tafereel voor RUISDAAL; heerlijk en treffend! Een onweder is alhier belangrijker dan tot onzent en het heeft daarenboven het voordeel, dat hetzelve, in den zomer, hoewel onverwacht opkomende, echter ſpoedig eindigt en dadelijk door ſchoon weder vervangen wordt.

Wij kwamen ten negen uur, zonder eenig letsel, te *Rome*. Ons paard was echter op den weg nedergeſtort, hetwelk een groot oponthoud veroorzaakte, en waardoor wij, doornat, ſtal en woning bereikten.

17 *Mei.*

Des middags hadden wij een groot afscheidsfeest van kunstenaars aan kunstenaars, in de *Vigna Barberini* achter de *thermen* van DIOCLETIAAN.

Het gezelschap bestond uit Duitschers, Denen en verder uit die natiën, welke de Duitsche spraak zoo wat op de lippen en in den mond hebben, zoo als mijn persoontje en anderen.

De kommandeur THORWALDSON en REINHARD waren de oudsten van het gezelschap en zaten derhalve, met de vertrekkende personen, aan het hoofd van den disch. Verder werd er geene rangschikking in acht genomen. Terwijl het nog dag was bezagen wij in dezen *Vigna* of wijngaard de sporen van den beroemden *Agger* of stadswal van SERVIUS TULLIUS. Dezelve bevatte belangwekkende steenklompen. Na den disch gingen wij weder in de open lucht en werden, door de bestuurders van het feest, met eene illuminatie verrast. Voortreffelijke muzijkstukken en Duitsche koorzangen werden uitgevoerd. Het dubbel koor verdeelde zich. Een deel der zangers begaf zich in een boschje, terwijl het andere gedeelte zich op het open plein plaatste, herhalende of beantwoordende de *melodiën;* hetwelk eene uitmuntende uitwerking had. — De meeste waren bekwame toonkunstenaars of hadden van natuur de noodige begaafdheid verkregen, om mede werkzaam

te kunnen zijn. Wij waren zeventig in getal. In triomf werden, (na eenige Romeinsche volksdansen uitgevoerd te hebben, op eene terras, alwaar *Rome*, in eenen duisteren nacht gehuld, zich voor ons vertoonde), de afreizendende kunstenaars, die jaren in *Rome* vertoefden, bij fakkellicht en met koorzangen naar hunne onderscheidene woningen terug geleid, alwaar hun tot slot eene *sérénade* werd gegeven. Allen die bij hunne aankomst, in dit oord, hunne welkomsteug aan de kunstenaars aangeboden hebben, worden bij hunne terugreize met een gast- of feestmaal, zoo als bovengemeld, gehuldigd.

---

29 *Mei*

Begaf ik mij, des avonds, naar *St. Pieter*. Het was *Quatro Tempora*. Eene enkele lichtpunt, een ware vuurpoel van nabij, verlichtte de gansche kerk. Eenzaam, statig, indrukwekkend was dit tooneel. Ik vond eene fraaije tegenstelling, toen ik, bij het uitgaan der kerk, eensklaps onder de groote colonnade de bleeke maan gewaar werd, die helder, op den hoogsten waterworp van de fontein terugkaatste.

In vroegere jaren bestond de lichtpunt in de kerk uit een groot, geheel verlicht kruis, dat in het midden der kerk, maar tevens onzigtbaar, aan het gewelf hing. De uitwerking daarvan was zoo groot, dat de menschen in menigte daarhenen stroomden,

eerst

eerst uit bewondering en later om *intrigues* aan te knoopen. En deze is de reden waarom zulks niet meer plaats heeft.

Om diezelfde reden hoort men, des avonds, den fraaijen zang der nonnen van de *Monte Trinita*, in de kerk van dien naam, niet meer; ook hebben aldaar vele misbruiken plaats gehad, hetgeen inderdaad betreurenswaardig is. — Naar den vierſtemmigen morgenzang, dien ik ſomwijlen in verbeelding nog hoor, te oordeelen, moet het vroegere gezang zeer fraai geweest zijn.

---

16 *Junij.*

Corpus Domini. — Eene groote jaarlijkſche *procesſie* heeft op dezen dag plaats. Die van *St. Pieter* is de fraaiſte, dat verſtaat zich. Zij, die in *Parijs* het *Diorama* gezien hebben, kunnen zich een juist denkbeeld van deze *procesſie* maken. Ik zal mij tot de hoofdpunten bepalen en geenszins in bijzaken treden.

De procesſie ving aan nevens de kerk, in de galerij, welke naar de pauſelijke kapel *Sixtine* geleid, en deed, onder de driedubbelde *colonnade*, den togt van de plaats en keerde zoo, langs de hoofddeur, in de *St. Pieters* kerk terug. De eerstgenoemde galerij, als mede een deel der *colonnade*, waren met tapijten van de *Gobelins*, vele bijbelſche tafereelen voorſtellende, behangen. De twee einden

 der

der *colonnade*, aan den aanvang der plaats, waren door eene overdekte galerij met elkander vereenigd, zoodat de *procesſie* wel in de open lucht, maar niet onder den blooten hemel den omgang deed.

Er waren rijën van ſtoelen voor de aanſchouwers onder de colonnade geplaatst. De pauſelijke troepen hadden op de plaats post gevat. De procesſie werd door *infanterie* van alle wapenen begeleid en voorafgegaan. De Zwitſers, in groot costuum, omringden de kardinaals en den pauſelijken ſtoet. Al de kloosterorden gingen vooraf; tusſchen dezelve gingen piramidale ronde vormen, op ſtandaards geplaatst, die de *baſiliques* of hoofdkerken van *Rome* vertegenwoordigden. In de kerk hadden granadiers enz., in rijën geſchaard, post gevat, plaats makende voor de inkomende procesſie, die, naar gelang van derzelver binnentreden, voor deze rijen post vattede, latende de kardinalen en andere kerkhoofden, gevolgd door den ſtoet van den Paus, die, op de gewone wijze, in een' draagſtoel gedragen werd, voorbijgaan naar het altaar, achter hetwelk zich de Paus op zijnen troon nederzette. De dienst nam eenen aanvang, terwijl de procesſie geëindigd zijnde, uiteen ging. Mijne aandacht bepaalde zich geheel op de monnikken der verſchillende orden; op den jongen man, die, nog ongewoon aan een ſtreng leven, zich met bleeke kaken vertoonde; op den eerwaardigen grijsaard, wiens gelaat de vervulling van de hem opgelegde pligten aanduidde. Ik zag edele, fraaije hoofden; blikken en oogen vol vuurs, die

den

den hartstogtelijken mensch aanduidden en de opoffering, die hij door de dragt zijner pij aan de hartstogten doet, uitdrukten.

Hartstogten, die de eenzelvigheid van het leven, bij velen geenszins heeft kunnen uitblusſchen; ſtrakke, holle oogen, die door gewoonte, door peinzen, door eenzaamheid, bij velen den niet zeer gelukkigen mensch aanduiden, fraai geſchorene ſchedels, velen met eene ſoort van *luxe*, die mogelijk uit de eigenſchap van het haar voorkomt, groote reinheid (*), zwierige, of door jaren neergedrukte geſtalten, in één woord, daar was hier een overvloed van ſtudie, zoowel voor den nadenker als voor den kunſtenaar.

Vele landlieden waren toegeſtroomd. Er waren, als naar gewoonte, fraaije vrouwen, doch weinig inwoners en vreemdelingen tegenwoordig. Welligt werd de afwezendheid der laatſten door het regenachtig weder veroorzaakt. Mijne zinnen waren tot peinzen geſtemd. Ik begaf mij naar het niet ver van hier gelegen klooster en kerk van *St. Onofrio*, op den berg *Janicule*. In den kloostertuin, onder een' antieken eik, aanſchouwde TASSO voor den laatſten maal *Rome* en den Italiaanſchen blaauwen hemel. De laatſte ſchrede, om zich van al het wereldſche af te ſcheuren, moet hier voorzeker minder zwaar vallen, indien het waar is, dat zulks zoo zwaar valt.

(*) De Capucijnermonnikken zijn daarvan uitgezonderd; deze zijn ſlordig.

valt. Het gezigt op *Rome* is alhier zoo uitgeſtrekt en ſchoon, dat men er zich niet aan verzadigen kan.

De herinnering aan dien grooten, zoo ongelukkigen ſterveling! hield mij alleen bezig; ja, ontroerde mij, want ik weende.

De bibliotheek van het klooster, met zaken, TASSO betreffende, kon ik heden niet zien. Ik vergenoegde mij met de beſchouwing van zijn graf, dat in de kloosterkerk, nevens den ingang geplaatst is, en waarop in het latijn uitgedrukt ſtaat:

„ Hier rust het gebeente van TORQUATO TASSO.
„ Opdat gij zulks kunt weten, o vreemdeling! hebben de Broeders van deze kerk, deze woorden geſchreven.

MDV (1505)."

Het portret, dat men op het graf heeft geplaatst, is niet zeer gelijkend op de andere afbeeldingen, welke van dezen dichter beſtaan. Bij het gaan uit het klooster, bewonderde ik, onder de *arcaden*, de vier heerlijke *fresco's* van DOMINICHINO, die, achter glas bewaard, niet meer van den invloed des weders te lijden hebben. In de kerk trokken nog mijne aandacht eene ſchilderij van A. CARRACHE, regts bij het inkomen te vinden, en het ſchilderwerk, boven het groot altaar, van PINTURICCHIO.

Huiswaarts keerende zag ik nog onderſcheidene kleine procesſiën van andere kerken, die, voorafgegaan door ſlaande trommelſlagers, de wijken doorkruisten. In den vroegen morgen bezocht ik de

kerk

kerk *St. Andrea delle Valle*, of liever den ſchilder DOMINICHINO, want het was om zijne vier evangelisten, die in de hoeken van de koepel prijken, da ik derwaarts was gegaan. De juistheid der teekening, de edele houding der beelden en de kracht van het coloriet, waarvan men de friſchheid na twee eeuwen nog bewonderen moet, alles is opmerkingswaardig. Het gewelf van de tribune is door denzelfden kunſtenaar, met een allerliefst landſchap verrijkt. POUSSIN had wel gelijk met hem als den eerſten kunstenaar na RAPHAËL te ſchatten. Zijn tijdgenoot, de zoo gelukkige als listige LANFRANCO, ſchilderde den koepel. Hiervoor moet hem hulde worden toegebragt.

Reeds menigmaal ſprak ik van de plegtige feesten, die in de groote kerk des Christendoms, in de *St. Pieters* kerk, plaats hadden; en nog geen enkel woord is mij omtrent het gebouw zelve ontſnapt. Sprakelooze bewondering, een verward zien, zonder iets te zien, waren mijne gewaarwordingen toen ik voor de eerſte maal tusſchen de zuilen van *St. Pieter* rondwaarde. Eerst later, toen deze indruk verminderde, maakte ik de volgende aanteekeningen. Hoe menigmaal men hier vertoefde, ſteeds keert men met dezelfde genoegdoening terug. Hier verdwijnen de kleine indrukſelen van kunstgenot, om plaats te maken voor die groote, verhevene, wegſlepende gevoelens, welke men ontwaart, bij de beſchouwing van een geheel, dat zoo groot, zoo

voortreffelijk, ja zulk een *phénomène* in de kunst is! BRAMANTE was de eerſte bouwmeester dezer indrukwekkende *Baſilique*. Aan hem, den uitvinder der Christelijke bouwkunde, komt de eere toe van de fraaije gebouwen, der godsdienst gewijd en waarin men heden, ter aanbidding van het Opperwezen, nederknielt. Zij, die na hem bouwden, hebben uit hem geput, of zijn door hem tot dusdanige gedachten gekomen. Na zijnen dood gingen de werken, ter verdere opbouwing van *St. Pieter*, langzaam voort, tot dat MICHEL ANGELO optrad, het geheele plan der teekening leverde en den koepel deed ſtellen, die, door zijne opvolgers, naar zijne oorſpronkelijke teekening, is voleindigd. VIGNOLA rigtte daarna de twee kleine koepels op. Later veranderde MADERNO het ſchoone plan van MICHEL ANGELO; gebreken ſlopen er in en vermeerderden, naarmate er andere mannen aan het beſtuur en aan het hoofd van den ſtaat kwamen. Onder de regering van dertig opvolgende Pauſen beſteedde men drie eeuwen, ter voltooijing van *St. Pieter*, welker bouwing 260 millioenen *francs*, heeft gekost, onbegrepen de voorwerpen van verſiering, die de kerk later verkreeg, en de daarbij behoorende groote plaats.

De plaats is omgeven van eene *colonnade*, welke BERNINI tot roem verſtrekt. Zij is de fraaiſte, die ik immer zag en vormt twee cirkelronde overdekte galerijën, die gezamenlijk 284 zware kolommen, 64 pilasters bevattende, en drie galerijën uitmaken. In de middelſte galerij rijden de kardinaals, wier

wier koetſen daar mogen verblijven. De twee uiteinden dezer colonnades vereenigen zich met den voorgevel van de kerk. Op het midden der plaats ſtaat een heerlijke *obelisk*, door SESOSTRIS aan de zon gewijd en tijdens CALIGULA uit *Egypte* te *Rome* overgebragt; de tijd wierp dezen obelisk ter neder, zonder denzelven echter te beſchadigen. FONTANA rigtte dien weder op, onder Paus SIXTUS V. Deze obelisk ſtaat tusſchen twee fonteinen, die het water 60 voeten hoog werpen. De voorgevel van *St. Pieter* is *roccoco*, vol gebreken. De *vestibule* is groot en bezit een fraaije *moſaique*, vervaardigd naar een *carton* van GIOTTO. Aan de uiteinden van den vestibule zijn twee ſlechte ſtandbeelden te paard.

Vijf poorten geleiden in de kerk; de middelſte is van brons, een der anderen is van eenen muur omgeven en wordt ſlechts om het vijf en twintigſte jaar, bij gelegenheid van het *jubilé* geopend. Was er een tijd, dat er 400,000 pelgrims kwamen; thans komen er ſlechts 400 bedelaars.

Het groot altaar is aldus ingerigt, dat hij, die de dienst doet, het volk aanſchouwt; zulks merkte ik nog nergens dan hier op. Overal ſtaan de priesters met den rug naar het volk gekeerd. De bronzen *palaquin*, die hetzelve overdekt, is zeer fraai en kolosſaal als menig paleis van *Rome*. Grooter werk in brons is niet bekend. Het brons werd aan het *Pantheon* ontnomen. BERNINI, de ſchepper van de voortreffelijke *colonnade*, is zulks ook van dit ſtuk

 werk.

werk. Het overige, dat hij aan dezen tempel deed, verdient geene loftuiting; en, hetgeen hij misdeed, verliest zich door deszelfs nietigheid, bij de beschouwing van het schoone van BRAMANTE en ICHEL ANGELO, stichters van dezen tempel. Van het hoofdaltaar leidt een trap naar de onderaardsche kapel, de biecht van *St. Pieter* geheeten; voor dezelve prijkt het knielend standbeeld van PIUS VI, door CANOVA vervaardigd. Van dienzelfden beroemden beeldhouwer ontwaart men voorts een meesterlijk kunstgewrocht: het graf van CLEMENTIUS XIII. De godsvrucht, welke op het afbeeldsel van dien prelaat staat uitgedrukt, de schoonheid van het afbeeldsel van den genius, de eenvoudigheid van dat der godsdienst, en vooral de smart, welke de daarnevens liggende leeuwen uitdrukken, is voortreffelijk.

Het graf van de drie STUARTS (JAKOB III, koning van *Engeland* en zijne beide zonen) van dienzelfden kunstenaar, is mede bezienswaardig.

De groep, *della Pietà*, is een meesterstuk van MICHEL ANGELO. Dezelve stelt voor (MARIA, welke het lijk van JEZUS op hare kniën ondersteunt.) Men vindt in de meeste akademiën, een afgietsel van deze groep.

Het graf van PIUS VII, door THORWALDSON, bestaat uit drie colossale beelden: de Paus en twee deugden, namelijk: de wijsheid en standvastigheid. De beelden zijn vrij stijf.

Het graf van PAULUS III is bezienswaardig, om het daaropliggende standbeeld, voorstellende de ge-

reg-

regtigheid, waarin de Romeinſche vrouwelijke ſchoonheid talentvol is uitgedrukt. De overige graven ga ik ſtilzwijgend voorbij, offchoon dat van ALEXANDER VII, door BERNINI, opmerking verdient. De vier kerkvaderen, in verguld brons, van BERNINI, zijn ook belangrijk voor de kunst.

De kopijën der voornaamſte kunstgewrochten van de Italiaanſche ſchilders prijken *en moſaique* in deze kerk. De fraaiſten zijn voorzeker de *St. Petronilla*, naar GEURCINO; de verheerlijking van onzen Heer, op den berg *Tabor*, naar RAPHAËL, en de hoogtijdhouding van ST. JERONIMUS, naar DOMINICHINO.

Het bronzen ſtandbeeld, welks voeten door een ieder worden gekust, is eigenlijk een *Jupiter*, doch ſtelt thans ST. PETRUS voor. De zoldering van *St. Pieter* is glinſterend door het verguldſel. In de koorkapel vereenigt zich dagelijks het kapittel en des Zondagsmiddag een groote toevloed van vreemdelingen, om de *ſoprani*, *tenori* en basſtemmen te hooren. Des middags zitten er biechtvaders in de verſchillende biechtſtoelen, nevens welke de boetelingen nederknielen. Een lange rieten ſtok daalt op het hoofd der knielenden, uit de hand des biechtvaders neder, als een teeken van aflaat.

Wanneer geestelijken of particulieren eene kerk binnentreden, is het gebruik, dat de minſte in rang of de jongſte, wanneer hij galant wil zijn, zijnen vinger in het wijwater ſteekt en denzelven aan zijn gezelſchap aanbiedt, dat zulks met de vingers aanraakt

raakt en vervolgens het teeken van het kruis maakt.

Onder een' der vier pilasters, die den koepel van *St. Pieter* ſteunen, is de ingang van de gewelven of grotten van ST. PETRUS, welke voorheen de aloude domkerk uitmaakten. Deze uitgeſtrekte gewelven hebben hier en daar lichtgaten, die in den vloer van *St. Pieter* uitkomen, doch welke zoo klein zijn, dat de fakkel ſteeds de geleider wezen moet, die de monumenten aanwijst en aan het oog vertoont. Onder deze monumenten vindt men het graf van paus ADRIAAN, zijnde een Hollander van geboorte.

De *Basilique* van *St. Giovanni di Latrano* bekleedt na *St. Pieter* de eerſte plaats (*). De Pauſen beſchouwen dezelve als hunne hoofdkerk en nemen dadelijk, na hunne verheffing tot de pauſelijke waardigheid, er bezit van. Alsdan is deze kerk eivol, doch overigens wordt dezelve, alzoo zij afgelegen ligt, weinig bezocht. Het portiek is door FONTANA gebouwd en prijkt met het bronzen ſtandbeeld van HENDRIK IV, koning van *Frankrijk*, den weldoener dezer kerk. Het gebouw is, naar het inwendige, zeer prachtig, vooral de kapel *Corſini*, die vijf millioen Ned. gulden kostte.

Nevens deze hoofdkerk is de ſmaakvolle kerk van

(*) *Rome* heeft vier patriarchale kerken. *St. Pieter*, *St. Giovanni di Latrano*, *St. Maria Maggiore*, en *St. Paolo*. De laatſte is buiten de ſtadswallen gelegen, en in 1823 verbrand.

van *St. Giovanni Baptiste*, en aan de andere zijde, de heilige trap *la Scala Santa* gelegen. Dit gebouw heeft vijf trappen. Men wil, dat de acht en twintig treden, van den middelſten trap, dezelfde treden zijn, die JEZUS in het paleis van PILATUS met zijn bloed bevochtigde. Dit heeft aan dezen trap den naam van *Scala Santa* gegeven. De menigte der geloovigen, die denzelven ſteeds geknield opklimmen, is zoo groot geweest en heeft denzelven zoo verſleten, dat men genoodzaakt is geweest, deze marmeren treden, met dikke houten plinten te overdekken.

De *Basilique* van *St. Maria Maggiore* is eigenlijk eene fraaije zaal, meer geſchikt voor bals, dan voor godsdienstoefening. De beide kapellen: *Perretti* en *Borgheſiana* behooren tot de rijkſte van *Italië*. De laatstgenoemde heeft op haar altaar een afbeeldſel van MARIA. Deze ſchilderij is op eenen grond van *Lapis-lazuli* geſchilderd, en omringd van edelgeſteenten. Voorts ziet men in deze kapel fraai ſchilderwerk van GUIDO.

De voorgevel, van *St. Maria Maggiore*, beſtaat uit twee portieken boven elkander, de bovenſte is verſierd met een *moſaï que* van GADDO GADDI, navolger van CIMABUÉ.

---

13 *Junij*.

Het feest van GENZANE INFIORATA. Ik vertrok des

des morgens vroeg met twee kunstvrienden in een karretje, (met een kreupel paard) dat aan onze eigene leiding was toevertrouwd, en reden naar het liefelijke *Albano*, alwaar wij nog een twintigtal andere kunstvrienden aantroffen. Wij bestelden aldaar gezamenlijk het middagmaal en gingen daarna te voet naar het heerlijk gelegene *Riccia*, alwaar wij nog onderscheidene kunstvrienden aantroffen. Aan den portier van het groote paleis, van vorst CHIGI, verlof gevraagd hebbende, om in deszelfs park te wandelen, bragten wij in dit woud — het schoonste! het goddelijkste! dat mogelijk op aarde bestaat — eenige der gelukkigste en verrukkendste uren des levens door. Bij het woord park, denkt men voorzeker aan eenen fraai onderhouden tuin; maar dit is geenszins hier het geval. Alles is hier natuur; natuur! door geen menschenhand bezoedeld of verongelijkt. Een dik woud van allerlei soorten van boomen, sommigen grijs van ouderdom, anderen van jong wassend groen, verrukken het gezigt. Geene gebaande wegen vindt men in dit park; overal heeft men slingerpaden, gevormd door menschen voeten, om het gaan gemakkelijk te maken. Het gansche woud is bergachtig. Van eene belangrijke hoogte daalt men weder spoedig in eene diepe vallei, waarin berg- en bronwater stroomt, door jeugdig groen aan het oog onttrokken en slechts bemerkbaar door het ruischen en door den vochtigen grond, zoodat het water door de schoenen dringt. Trappen, muren en puinhoopen, tusschen welke boomstammen en wortels van boo-

boomen van eene ontzettende en ſchier ongeloofelijke dikte naar de ligging der ſteenen gegroeid zijn, vertoonen zich alhier, terwijl de boomen zich meer dan honderd voeten hoog verheffen. Dit natuurtooneel was mij geheel vreemd; ik ſtond verbaasd. — In de eerſte tijden der Romeinen, bouwde men zonder kalk of cement. Men legde of voegde ſlechts de ſteenen op elkander. Ter plaatſe, alwaar kalk had kunnen zijn, hebben die ontzettende boomſtammen wortels geſchoten en hebben zich, na eenen wasdom van honderden jaren, door de ſtaande en liggende lijnen der ſteenen plaats gemaakt. Rozen, leliën, hiacinten, amandelen, allerlei andere vruchten, bloeijen in dit woud. Fraaije zonnevallen en doorſpelende lichten ſchakeren dit, uit zich zelve reeds zoo veel verſcheidenheid opleverend, woud. Ruïnen, poorten, kapellen, niets ontbreekt hier den romanſchrijver, den kunſtenaar, elk gevoelig mensch; om genoegdoening te ſmaken, zoude men hier het leven willen ſlijten. De omvang van het woud is vrij uitgeſtrekt; wij bezagen ſlechts een deel van hetzelve. Ik keerde bijzonder verrukt terug, dewijl ik te zelfder tijd, in dit woud, voldoende ſtudiën voor eene ſchilderij gevonden heb; en dit is de reden, dat ik beſloot alhier in de koele lommer eenige heete zomerdagen te komen doorbrengen. Gelukkig de eigenaar! indien hij, uit waar gevoel voor het ſchoone, dit woud in zijnen natuurlijken ſtaat laat, gelukkig de wandelaar! indien de eigenaar zulks uit achteloosheid of ter vermijding van onkos-

kosten aldus aan zich zelve overlaat. Tot wederziens, geliefd woud! deze woorden ontvielen mij.

Wij keerden naar *Albano* terug, alwaar wij het middagmaal hielden, en gingen daarna, langs eenen anderen weg, die tevens naar het meer ven *Castel-Gandolfo* en hare bezienswaardige galerijen geleidt, het aangenaam gelegen klooster der capucijnen voorbij, langs de muren van het woud, dat wij heden morgen bezigtigden en den burg *Riccia*, alwaar men een fraai gezigt op de *Middellandſche Zee* en valleijen heeft, naar *Genzane*, anderhalf uur van daar gelegen. Onder *Genzane* ligt het meer van *Nemi* en tegen over hetzelve, mede op het gebergte, het ſtadje *Nemi*.

De weg naar *Genzane* is allerliefst. Wij vonden te *Genzane* de ganſche kunstwereld van *Rome*, uitgenomen de Franſchen, welke aan de billart of het balſpel, de voorkeur geven. Zij kennen het waar genoegen nog niet, naar het ſchijnt. Wonderlijk volk! uren lang zitten zij te *Rome* in koffijhuizen over ſtaatkunde te twisten en verliezen eenen tijd, die zoo wel beſteed kan worden. Het is waar, wij werden eenigzins te leur geſteld, door het niet plaats hebben van het feest, in zijnen vollen luister, en waarom wij eigenlijk ons reisje hadden ondernomen. Ondertusſchen, wij waren niet te vergeefs uitgegaan. — Zie hier een paar woorden over het feest, dat ik bijwoonde. Het beſtaat eigen-

genlijk uit de jaarlijks plaatshebbende *procesſie*, zoo als zulks te *Rome* met *la fête de Dieu* of *Corpus Domini* plaats vindt, met dit onderſcheid echter, dat de ganſche ſtraat, langs welke de *procesſie* gaat, met een tapijt van natuurlijke bloemen is verſierd. Dit tapijt is belegen of beſtrooid met bloemen door welke verſchillende onderwerpen even als op ſchilderijën worden voorgeſteld. De omtrek of teekening van de voorwerpen is eenvoudig maar vol uitdrukking. De daarſtelling van het geheel is het werk der bewoners, die allen tot kunſtenaren ſchijnen te zijn geboren. De couleur of ſchildering van deze, meestal bijbelſche voorſtellingen, vindt zich in de kleurmenging en verdeeling der verſchillende bloemen, en is, niet tegenſtaande hare levendigheid vol overeenſtemming. Ik ſtond er van verbaasd. Aangezien den ſlechten tijd had men ſlechts een klein vak van de ſtraat, voor de trappen der kerk, belegen. Het tapijt ſtelde voor, den heiligen geest, de hostie, den beker en de ſleutels van den heiligen PETRUS. Het geheel was uitſtekend fraai. De randen, lijsten, figuren, ornementen en rozetten, die deze tapijten omringden, waren vol ſmaak en ongedwongenheid. Bij voorbeeld: om de gouden ſleutels van ST. PIETER, door bloemen te doen uitkomen, had men den achtergrond van groene erwten gemaakt, en zoo alles, met een zeker denkbeeld van kunst doorweven; ook waren de hoofdvoorwerpen op eenen hoogeren grond dan de anderen geplaatst. Deze kwamen daardoor bijzonder goed uit, en werden

daarenboven door de ondergaande zon verlicht. Dagelijks bemerkte ik meer en meer, dat de Romeinen veel vernuft bezitten. De Procesſie wachtte ik niet af. Ik zag er reeds vroeger zoo velen en zeer fraaijen. Ook was het meer dan tijd, om terug te keeren, daar wij nog te voet naar *Albano* moesten. De andere kunſtenaars bleven dien nacht hier en in den omtrek doorbrengen. Wij dronken gezamenlijk eene teug en lachten regt hartelijk om eene Engelſche dame, groot als eene reuzin en mager als de dood, die te paard was komen aanrijden en bij het optillen van haren langen rijjas, eene witte mouſſelinen broek liet zien, waarvan de pijpen van onderen, met ſtrooken kant verſierd waren. Deze kanten ſtrooken waren zoo lang, dat de dame er telkens overviel. De pijpen van de broek waren daarenboven zeer lang en geſpannen, en gaven aan haar been den vorm van de pooten van eenen Oostindiſchen haan.

Te *Albano* ſpanden wij ons diertje weder in en gingen, zooveel mogelijk, in galop ſtadwaarts. Het was pik donker; de weg was eenzaam. Gewoonlijk vereenigen zich eenige wagens, om te zamen te gaan, wanneer men in den nacht rijdt. Wij wilden ons vereenigen met vijf andere *chaiſen*, die met fakkellicht reden; maar onze kreupele J a n kon dezelve niet bijhouden. Wij oefenden geduld en kwamen, even voor middernacht, aan de grijze ſtadswallen der eeuwig gedenkwaardige ſtad.

19 *Junij.*

Tegen den avond vond een groot kerkfeest, met muzijk, in de kerk *St. Ignacius* plaats. De kapel, aan de regterhand, was schitterend, tot aan het zeer hooge gewelf, verlicht. De fraaije *fresco's* van het gewelf, door den Jezuit POZZI geschilderd, kwamen goed uit. In de eerste oogenblikken, na te zijn binnen getreden, was de verbijstering groot. Het nog schemerend invallend daglicht kampte met de kunstverlichting en bragt eene aardige flikkering te weeg, die geweldig afstak met de duisternis, welke in het overige gedeelte der kerk heerschte.

Er was een dubbeld orchest; maar er waren geenszins honderd zangers tegenwoordig, zoo als jaarlijks bij dit feest te voren plaats had. Voor hen, die in *Italië* gewoon zijn, schoone muzijk te hooren, had het geheel niet veel te beteekenen. — De basstemmen alleen voldeden.

28 en 29 *Junij.*

Des avonds had de groote verlichting plaats van de *St. Pieters* kerk, ter eere van het feest van ST. PETRUS, patroon van *Rome.* Dit feest wordt als het voornaamste beschouwd, doch was echter niet zeer luisterrijk, aangezien er geen vuurwerk op het

 kas-

kasteel *St. Angelo* gegeven werd, dat anders vele vreemdelingen lokt, als zijnde iets buitengewoons. Men heet dit vuurwerk: *la Girandole*, en vermeent, dat het van de uitvinding van MICHEL ANGELO is. Het bestaat, eerstelijk uit een onnoemelijk getal vuurpijlen, luchtballen, zonnen en batterijen, uit twee losbarstingen, ieder uit 4500 vuurpijlen zamengesteld, die te gelijk ontploffen en zich in den vorm van een *par à sol* verspreiden. Ik beschouwde, beide avonden, de verlichting van *St. Pieter*, op *monte Pincio*, vanwaar het gezigtpunt voortreffelijk en de afstand groot is.

Rome ligt onder mij en *St. Pieter* vertoont zich aan den horizont; de koepel is smaakvol verlicht en schijnt toe doorschijnend te zijn; deszelfs fraaije lijnen komen allerliefst tegen de lucht uit; *façade* en *colonnade* zijn niet minder goed verlicht. Eensklaps verschijnt eene fakkel aan den top van het groote ijzeren kruis van den koepel, en de gansche verlichting van smeerpotten schemert naauwelijks meer, want deze fakkel is het sein van de algemeene fakkelverlichting, die op eene behendige wijze oogenblikkelijk wordt daargesteld en de schitterendste vertooning maakt. Het omliggend *Rome* en het landschap, bleek door de maan verlicht, bragt niet weinig tot den luister dezer illuminatie bij, en vooral gezien op eenen afstand en eene hoogte, als die der *Monte Pincio*. Ik stond voor de *académie de Françe*, achter de fontein en onder de dik begroeide boomen, waaronder de *St. Pieter* zich alleen ver-

vertoont, die in het water der fontein terugkaatst. In den morgen van 29 Junij, was de *St. Pieters-kerk*, naar het inwendige, in feestgewaad getooid, als ook het bronzen ſtandbeeld van den apostel, wiens voeten men kust. De kleederen van den apostel prijkten met goud en edelgeſteenten. De Paus, door zijnen ſtoet omgeven, deed de mis. Weinig Romeinen waren tegenwoordig; het was bloedheet; de landlieden alleen waren toegeſtroomd: dezen verlaten elken avond hunne, door de koorts omgevene hutten en ſtulpen, om op *Rome's* openbare trappen, plaatſen en monumenten te komen ſlapen. Zij legeren zich bij troepen. Ik zag van deze lieden op de plaats *barberini* van honderd tot twee honderd perſonen. Sinds drie dagen hebben wij hier dagelijks 27 à 28 graden hitte REAUMUR en daarbij zware *chirocco*.

Dezer dagen heeft het paarderijdersgezelſchap van GEURRA dagelijks in het *mauſoleum* van AUGUSTINUS voorſtellingen gegeven. Thans heeft het gezelſchap, met verlof, een' *circus* op *monte Pincio*, in de openbare wandelplaats vervaardigd en houdt aldaar wedrennen met wagens op de oud Romeinſche wijze; *Amazones* rijden op vijf paarden; ook geven zij tornooiſpelen uit de middeleeuwen. Alles geſchiedt in de kleedij van dien tijd. Men ziet den Romeinſchen keizer omhangen met het purper en met den lauwerkrans op het hoofd; den tornooiridder in het harnas zittende op een geharnast paard en door zijn' lansdrager gevolgd, en wat verder daar-

toe behoort. Deze ſpelen doen zich aardig voor. Men bevindt zich in de open lucht, omringd door boomen en duizenden aanſchouwers. De ondergaande zon verlicht het geheel. Voorts heeft men een gezigt op de betooverende *villa Borghese* en het Romeinſche landſchap. Op dit punt van den *monte Pincio* ziet men niets van de ſtad.

Een Engelschman, die ſinds vijf en dertig jaren zijn verblijf in *Italië* heeft gekozen, een man van gezond verſtand, verhaalde mij, dat het luchtgeſtel alhier, ſinds dien tijd, eene merkelijke verandering heeft ondergaan en dat, hetgeen men *le beau climat d'Italië* heet, niet meer te herkennen valt en *ook niet meer* beſtaat. Onderſcheidene natuurkundigen ſtemmen in dit gevoelen van den Engelschman.

13 *Julij.*

Zag ik, des morgens, de ſtrafoefening volbrengen met de *guillotine*, aan de brug *St. Angelo*. De ter dood veroordeelde was een moordenaar en de neef van een' kardinaal. Alle pogingen om hem te bevrijden of onder eenen anderen naam voor zijne misdaad te doen boeten waren vruchteloos aangewend. Het gouvernement, aan deszelfs pligt getrouw blijvende, wist wat het doen moest tegen over het volk, dat voorzeker ontevreden zoude geweest zijn, indien men met dezen misdadiger eene

uit-

uitzondering op den regel had gemaakt. Het gouvernement, zeg ik, kende zijnen pligt en was regtvaardig. Eere zij hetzelve; de misdaad werd gestraft. Vier en twintig uren voor de strafvolvoering wordt den schuldigen het oogenblik van zijn sterven aangekondigd. Van dien tijd af houdt zich een geestelijke broeder, *de la compagnie des morts*, onledig met de poging, om hem met God te verzoenen. Deze geestelijke orde houdt zich met alles bezig wat den dood en het begraven aangaat. Hunne kleederdragt is eene lange pij met puntige kap. Voor in de kap zijn twee gaten, waardoor de oogen blinken. Hij, die met de taak, om den misdadiger met God te verzoenen, belast is, begeleidt hem ook ter dood, vergezeld door eenen anderen geestelijke van dezelfde orde. Beiden plaatsen den misdadiger op eene kar in hun midden, leggen voorts hunne handen op zijne schouders, en houden hem met de andere hand een gekruisd Christus-beeld digt voor het aangezigt. De kar is omringd door eene *procesſie* van dezelfde orde. De broeders houden kaarsen in de handen en brommen geestelijke liederen. Voor de kar wordt een groot zwart Christusbeeld, met zwarte draperiën en een zwart overkleed gedragen. Verder is de stoet door *gend'armes*, *sbiren*, *cavallerie*, *tambours* enz. vergezeld. De optogt gaat naar eene kleine kapel, niet verre van het schavot, waarin de misdadiger voor het laatst het avondmaal gebruikt. Van daar gaat hij te voet naar

het ſchavot. De tred van hem, dien ik heden zag ter dood gaan, was mannelijk. Men beſpeurde op zijn gelaat geene verachting, maar ook geene vrees voor den dood. Op het ſchavot getreden zijnde, geleidde de beul hem naar de plaats, alwaar de misdadiger moest nederknielen. Hij bukte met het hoofd; zijn hals werd in het rond uitgeholde blok geſloten, opdat het hoofd geene beweging konde maken. De geestelijke ſprak luidruchtig de laatſte troostrijke woorden met groote gebaren. De beulsknecht hield vervolgens het hoofd bij het haar vast. Het mes viel; en vaardig trok de beulsknecht het hoofd tot zich op eenen kleinen bak. Door deze vaardigheid blijft het hoofd onbebloed, terwijl het bloed, dat uit den romp ſtroomt, in een' zak ſtort. In ditzelfde oogenblik verwijdert zich de geestelijke. Het hoofd wordt door den beul aan het volk vertoond. Deze weende, want hij was weleer kameraad van den onthoofde geweest.

Men kan zich, door dit verhaal verbeelden, hoe doodsch dit tafereel is. De geestelijke vooral moet, mijns inziens, de laatſte oogenblikken van den veroordeelden niet weinig benaauwen. Hem in zijne orde kleeding op het ſchavot te zien; de omtrek van dit zwarte wezen, nevens het inſtrument des doods; zijne door de gaten der kap vuurſchietende oogen; de optogt naar het ſchavot; deszelfs dof geluid en toonen hebben iets naargeestigs, dat zich moeijelijk beſchrijven laat. Bij het aanſchouwen van hetzelve, herinnerde ik mij den tijd, toen ROBESPIERRE duizen-

zen-

zenden door beulshanden liet ombrengen; ik dacht aan ALBA, — aan het lijden van onze voorouders.

14 *Julij.*

Heden Zondag, vierde men het eerste *festa nocture* of nachtelijk feest, in de *mausolée van Augusto.* Rijk en smaakvol was aldaar het *amphithéâter.* De galerijen, de trappen en de kornis waren door lampen en gekleurde lampions zoodanig verlicht, dat de gansche *cercle* heerlijk schitterde. Een vrij goed dubbel orchest speelde uitgezochte stukken; het volk wandelde in het rond of zette zich op de trappen, galerijën, of in de loges neder. Het feest eindigt met schitterende vuurwerken in het midden der *cercle.* Een der vuurwerken stelde voor de betooverde grot. Een donderend geluid deed zich hooren; rotsstukken braken of openden zich. Uit de openingen kwamen vurige duivels te voorschijn, die, langs touwen, naar de bovenste deelen des amphithéâters stegen; daarna werd de grot in een romantisch ridderlijk kasteel herschapen. Alle Zondagen, gedurende het zomersaizoen, wordt dit feest, bij goed weder, herhaald, en schenkt een paar uren verpoozing aan vreemdeling en Romein.

19 *Julij.*

Heden begaf ik mij naar de kerk *St Luigi dei Francesi*, alwaar de zielmis voor den baron GUERIN, die den 16den in de *Villa de medici* of Fransche akademie gestorven was, gelezen werd. Mijne achting voor dezen voortreffelijken kunstenaar, voormalig directeur *de l'académie de France*, verpligtte mij deze dienst, als eene hulde aan zijne nagedachtenis gewijd, bij te wonen. Vele andere kunstenaars, van onderscheidene natiën, gevoelden dezelfde verpligting, jegens den baron GUERIN. De verzameling van menschen was luisterrijk. Op de baar lagen zijn driekantehoed en zijn half uitgetrokken degen met een penseel gekruisd; verder zijne ridderorden, benevens zijn palet met borstels. Ook op het doodkleed had men vele paletten en penseelen geschilderd; maar, van sommigen couleuren, die men op deze paletten deed voorkomen, bediende de groote kunstenaar zich nimmer. Dit laatste zij tusschen twee haakjes gezegd.

Na den afloop dezer mis begaf ik mij naar de akademie van *St. Luca*, alwaar, in de schilderijzalen, de tentoonstelling van de verschillende stukken, die naar den prijs dongen, gehouden werd. Ik zal dezelve met stilzwijgen voorbijgaan, aangezien zij niet veel opmerking verdient. Mijne aandacht werd geboeid door den schedel of het doodshoofd van RA-

PHAËL; —

PHAËL ; — van den onſterfelijken RAPHAËL ! van mijn' afgod ! — dat in een wit glazen kastje met koperen ornementen beſloten ligt. Ik bezag, ik dacht, ik was bewogen, ja, diep bewogen. Ach ! bezat ik zulk eenen ſchedel met deszelfs geestvermogens. Eenen benaauwden zucht ſlakende, verwijderde ik mij, en bezag eene ſchilderij van RAPHAËL, voorſtellende: ST. LUCA, bezig met de heilige maagd te ſchilderen; voorts andere ſchilderijen, als: van SALVATOR, ROSA, CASPAR POUSSIN, enz.

In den avond van dezen zelfden dag was er muzijk op de plaats *Orfanella*, dewijl men het feest van de kerk van die plaats vierde. Het orchest was goed bezet en beſtond uit de muzikanten van de *théâter*-orchesten. Ik hoorde met genoegen fraaije ſtukken uit de *Montecchi*, uit de *Orfanella di Ginevra*, *pirate*, *semiramis* en andere *opéra's* uitvoeren. De toon of klank was zeer voldoende op deze plaats, welke in het vierkant door hooge huizen is omgeven, welke huizen met ſmaak verlicht en verſierd waren met damasten kleederen en tapijten. De plaats wemelde van volk. De vorige week had een dusdanig feest op het plein *Magdalena* plaats. Dusdanige feesten, die zeer in gebruik zijn, duren gewoonlijk twee avonden. — Bij die gelegenheid kan men rondom de Romeinſche vrouwen huppelen en met dezelve kennis maken. Alle menſchen gaan te voet, dewijl rijtuigen bij die gelegenheden zijn verboden.

20 *Julij.*

Na op nieuw de muzijk op de plaats *Orfanella* bijgewoond te hebben, begaf ik mij dezen avond naar het *Théâter Vallé*. De théâters beginnen in den zomer om tien uur des avonds. Men gaf eene voorſtelling ten voordeele van de rijk begaafde *prima actrice cantante*, SANTINA FERLOTTI, welke na *mesdames* MALIBRAN, HONGUER enz. den eerſten rang onder de zangeresſen wordt toegekend. Natuur heeft haar geenszins met een ſchoon uiterlijk bedeeld; maar, als men de oogen ſluit, vliet eene bron van wellust in de aderen der gevoelige toehoorders. Zij zingt met bijzonder veel gevoel, doch varieert weinig in hare wijze van voordragt, waarin de rijk begaafde *Mad* MALIBRAN zoo zeer uitmunt. Ik hoorde, met bijzonder veel genoegen, het eerſte bedrijf van den *barbier*; een *cavatina* uit de *somnambule* van BELLINI, door zekeren SALVATORI gezongen, en een groote *duetto*, uit WILLEM TELL. Twee jonge meisjes ſpeelden *duēt* op de viool; een inſtrument dat voor vrouwen minder dan voor mannen is geſchikt. Half een uur, na midddernacht, eindigde het *théâter*. Een mijner vrienden, de zweedſche graaf ROZEN wilde beweren, alles in *Stokholm* veel beter gehoord te hebben. Ik twijfel er aan.

21 *Julij.*

Heden, zijnde Zondag, begaf ik mij, als naar gewoonte, naar de mis, die met muzijk in de kerk *Trinita di Monti* wordt bediend. De zachte, welluidende ſtemmen der nonnen, bragten mij in eene aandoenlijke ſtemming. Ik leunde tegen het ijzeren en koperen traliewerk, dat mij van een der meesterſtukken der kunst, met name de *afdaling van het kruis* door DANIEL DE VOLTERRA ſcheidde.

Na de mis nader ik het hoofdaltaar en zie met ſtil genoegen, jonge meisjes, maagden en bruiden van CHRISTUS — bewoners van het daarnevens liggende klooster, alwaar voor derzelver opvoeding in het algemeen, even als voor den geestelijken ſtand gezorgd wordt — hunne plaats achter het hoofd-altaar verlaten en de kerkdeur, die ter zijde ligt, uitgaan. Deze meisjes zijn gekleed in rozenrood, met witte mousſelinen *voiles.* — Stil vergenoegen hoe behaagt gij mij! ieder Zondag is voor mij een feest; mijn hart klopt bij het aanbreken van dezen dag; bij de herdenking aan dit ſchuldeloos genot.

AKADEMIËN-PENSIONARISSEN. Daar zijn onderſcheidene klasſen van penſionnarisſen. I. van gouvernementswege; II. van wege de akademie; III. van ſtads wege en IV. van wege particulieren. *Frankrijk*, *Spanje*, *Napels* en *Piemont* onderhouden hier aka-

akademiën, alwaar derzelver gepenſioneerden, onder toevoorzigt van eenen directeur arbeiden.

De bezoldiging der kunſtenaars is zeer verſchillend. De Rusſen hebben zestig Piasters in de maand; zij moeten bij hunne aankomst alhier, eene kopij naar een der beste *fresco's* maken, die den kunſtenaar, door het hof van *St. Petersburg*, met tien duizend *francs* betaald wordt. Daarna zijn zij verpligt eene ſchilderij naar eigene fantaiſie te vervaardigen, dat zeer ruim betaald wordt, met bijvoeging van een geſchenk van een' diamanten of juweelen ring, welk geſchenk meestal op eene waarde van twee duizend francs wordt geſchat. De Franſchen hebben maandelijks omtrent honderd francs zakgeld, met genot van kost en inwoning, in de heerlijke *villa Medici*, met atelier, akademie-modellen, bediening, geneesheer en geneesmiddelen, fraaije bibliotheek en allerlei gerijfelijkheden. Voorts heeft eene Franſche dame, bij testamentaire beſchikking, aan ieder penſionaris, bij zijne afreize naar *Italië*, eene ſom van duizend francs toegekend. Bij het terugkeeren ontvangen de penſionarisſen eene bepaalde ſom van het gouvernement. De Engelſche penſionarisſen van de Akademie van *Londen*, genieten honderd vijftig *L* St. 's jaars. Die van *Beijeren* worden zeer goed betaald. De Nederlander heeft zeven en dertig Piasters in de maand. De Denen worden, door de akademie van *Koppenhagen*, met dertig piasters 's maands betaald. De kleine Duitsche Staten, geven nagenoeg zoo veel. Die van *Mexico* hebben

geens-

geenszins te klagen; maar wel de zoodanigen, die alhier van ſtedelijke penſioenen leven; hetgeen, zonder eene bijzondere toelage, onmogelijk is. Bij voorbeeld: de ſtad *Luik*, gelegen in het afgeſcheidene deel van de *Nederlanden*, houdt hier twee Penſionariſſen; een' beeldhouwer en een' architect. Deze hebben vijftien Piasters in de maand. Hun penſioen duurt vijf jaren en wordt gemakkelijk nog met vijf jaren verlengd. Ware het niet beter dezen tijd op de helft te verminderen en meerder Penſioen te geven? De Luikenaars zijn genoodzaakt immer in het oord te verblijven, alwaar zij zich gevestigd hebben. Het reizen is voor hen gansch ondoenlijk en zelfs, met 30 piasters inkomen in de maand, onuitvoerbaar, hoe bekend men ook met de taal en het land moge zijn; ja, zelfs ondanks de grootſte zuinigheid. Mijne reis van *Venetië* naar *Rome*, ſteeds in *Vetturine* gedaan, kostte mij over de honderd piasters. Ik was echter ſlechts eene kleine maand onderweg en ſteeds in een gezelſchap, hetwelk de kleine kosten en uitgaven met mij deelde. Het ware te wenſchen, dat men nimmer kunſtenaars in *Italië* zond, dan met genoegzame middelen om vrucht van hunne reis te kunnen plukken. Een kunſtenaar, op Italiaanſchen bodem tredende, moet ſtapvoets gaan en zich aldus langzaam voorbereiden op hetgeen hem te *Rome* zal ontmoeten; hierdoor leert hij onderweg zien. Zij, die geen genoegzaam vermogen hebben, ſchepen zich in hun vaderland of elders uit zuinigheid in, (zoo als helaas! dikwerf het geval is) en laten

ten het anker vallen aan den mond van den *Tiber* of te *Civita Vecchia* en zijn in *Rome* onbekwaam om het ſchoone te gevoelen, om aldaar iets met nut te zien. Zij betuigen hunne verwondering, hoe talentvolle mannen, de geruïneerde *fresco's* ſteeds hemelhoog verheffen, en klappen derzelver loftuiting na, zonder zich zelven rekenſchap te kunnen geven waarom zij zulks doen. Sommigen, door een langdurig verblijf en verkeer met deskundigen, leeren het ſchoone eindelijk kennen en begrijpen; zij verwonderen zich hoe zij zulks terſtond niet hebben gevoeld, en betreuren den verloren tijd! Anderen, die niet lang genoeg vertoeven om de kunstgewrochten te leeren verſtaan, gaan weder per ſchip of hals over kop te land naar huis. Dezen zijn in *Rome* geweest, zonder *Rome* te kennen, zonder *Italië* gezien te hebben.

Ziedaar de gevolgen van zoogenaamde aanmoedigingen; en toch verlangt men, dat zij die aanmoedigingen genieten, met andere kunſtenaars, die onbezorgd rondreizen, gelijk zullen ſtaan! — Ook is het niet genoeg penſioenen uit te reiken. Men behoorde den bevoorregten, bij zijne terugkomst niet aan zich zelven over te laten. Neen, wanneer een Beſtuur de edele taak van aanmoediging op zich heeft genomen, moet hetzelve daarvan vruchten plukken. De terugkomende moet onledig gehouden worden; doet men dit niet dan bereikt men geenszins het doel: dat van verdienſtelijke mannen aan het vaderland te geven.

De ware kunſtenaar verlangt geenszins naar ſchatten; hij wenscht ſlechts bezigheid en het benoodigde, om in zijne behoefte te voorzien. Die bezigheid is ligtelijk onder de ingezetenen te vinden; maar is dezelve voldoende tot het doel? Kan de *architect*, die het *Pantheon* en andere meesterſtukken der bouwkunde in zijne ziel heeft, een' afgevallen ſchoorſteen weder opbouwen? Kan de beeldhouwer, die *basreliefs* van het *Parthénon*, de *Apollo's* en de *Venusſen* beſtudeerd heeft, zich met het pleister-afgieten of met het beitelen van een houten buste, die aan den voorſteven van een ſchip moet prijken, onledig houden? — Neen, dit is onmogelijk! Zij, die zulk eenen buitenslands, in een' onherroepelijken ſtand vestigen en daarna, — te huis gekomen zijnde, — de handen van hem aftrekken en het God zegene u! toevoegen, deze maken zulk een mensch ongelukkig. Hunne aanmoediging moeten door directe of indirecte aanmoedigingen gevolgd worden; doen zij dit niet, dan zijn hunne uitgegevene sommen verſlonden; en het doel mislukt.

---

27 *Julij.*

Stierf mijn vriend DREGER van *Triers*, na een langdurig lijden in den ouderdom van acht en dertig jaar. Vlijtig bragt hij zijne levensdagen door; hij was als bekwaam kunſtenaar bekend. Hij was een

nabootſer van TITIAAN en ſlaagde zeer gelukkig. De laatſte ſchilderij van dezen kunſtenaar is in *Leipzig*. Dezelve draagt alle blijken van eene diepe ſtudie. De ſchakering van zijne couleuren, iets zeldzaams bij een' Duitſcher, was bijzonder fraai; ja, een' TITIAAN en GIORGIONE waardig.

28 *Julij*.

Heden avond, in mijne eenzaamheid ronddwalende, ontmoette ik eenen man, die een' ander' op zijne ſchouders droeg. Het was de kleinſte Romein, onder den naam van *Bajoc* (eene koperen muntſpecie) bekend, die in het koffijhuis *Ruspoli*, het kooltje vuur den rookers aanbiedt. Hij is zoo klein dat hij niet loopen kan en des morgens en des avonds door eene vrouw of eenen man van en naar huis gedragen moet worden. Eene handlantaren verlichtte deze groep en diende, om den drager of de draagſter voor ſtruikelen of vallen te behoeden.

In dezen tijd van het jaar vindt men ook vele doode honden en katten langs de ſtraten liggen, die door vergif, hetwelk de policie ſtrooit, omgekomen zijn.

29 *Julij*.

Deze was de verpletterendſte dag mijns levens. Ik

Ik ontving van huis eenen brief, welks eerste bladzijden door de stervende hand mijns vaders geschreven waren.

30 *Julij.*

Een mijner vrienden, ten einde mij afleiding te bezorgen, sleepte mij des avonds naar de groote Vesper van de kerk *del Gesu.* — Ik was echter ongevoelig voor de fraaije muzijk.

31 *Julij.*

Vrienden, voerden mij heden avond, ondanks mij zelven, naar het *Oud-Rome*, naar het *forum*, naar het *Coliseum*, op welks galerijën en muren, ik, bij fraaijen maneschijn, het schoone natuurgezigt op *Rome* en deszelfs omstreken had. Dit schonk een weinig lucht aan mijne beklemde borst.

1 *Augustus.*

Guur weder. — Geen brief van huis; geene bevestiging van den dood van mijnen vader, van mijnen geliefden vader! Den noodlottigen slag stond ik nog ten doel. Vreesselijke dagen! hoe lang kwaamt gij mij voor! Hoeveel jaren sleet ik niet in de-

deze weinige uren! En — geene tranen, die mijne ſmart zouden hebben kunnen verlichten; geene — Groote God! Reeds ſedert maanden meldde men mij de ongeſteldheid mijns vaders, maanden zeg ik, en niet *éénmaal* is bij mij de gedachte van d o o d opgekomen. Hoe onverwacht trof mij deze ſlag, de zwaarſte die mij immer treffen kan.

---

2 *Augustus.*

Ik wilde, als door geweld, aan de ſmart palen ſtellen. Het was mijne brave moeder, die mij daarom bad. Ik wilde, ik deed zulks; maar het was van korten duur. Ik ging kerken bezoeken, die ik nog niet bezien had. Dezen waren in het landſchap, nevens de oude ſtads muren en waterleidingen gelegen. Helaas! het Romeinſche landſchap vermeerderde mijne treurige ſtemming. Des middags kwam de ſecretaris onzer ambasſade, (de ambasſadeur gebruikt de baden van *Schinznach*) mij eindelijk de bevestiging van de noodlottige gebeurtenis melden. De ſecretaris, reeds ſedert zes en dertig uren in het bezit van den brief, had het niet dadelijk gewaagd, daar het hem onbekend was, dat ik reeds op de doodtijding was voorbereid, mij denzelven te overhandigen, te meer, daar hem door den WelEd. Heer A. J. SAPORTAS van *Amſterdam* was opgedragen, om mij dit treurig berigt met voorzigtigheid mede te deelen. — De WelEd. Heer A. J. SAPOR-

TAS

TAS veroorlove mij bij dezen Zijn W.Ed. voor deszelfs welwillendheid en vriendelijke tusſchenkomst mijnen openlijken dank te betuigen.

4 *Augustus.*

Begaf ik mij, des namiddags, naar de ruïnen van de in 1823 verbrande *baſilique St. Paolo.* Zijn deze bouwvallen bezienswaardig, zoo is de reusachtige *machinerie*, die men tot hare herſtelling aldaar heeft opgerigt, zulks niet minder. De ſchildwacht, uitgelokt door het vooruitzigt van eenig drinkgeld te ontvangen, veroorloofde mij om dit buitengemeen ſtaketſel te beſtijgen. Van deszelfs hoogte genoot ik een fraai uitzigt op het omliggende landſchap; maar, terwijl ik mij in deze genoegelijke en rustelooze aanſchouwing verlustigde, werd ik gezien door de geestelijke oppasſers, die beneden waren. Dezen beſtraften de ſchildwachten over hunne gewaande achteloosheid en vertrokken om de wacht te doen uitkomen. Op dien oogenblik werd ik, door de beangſtigde ſtem van de bereidwillige ſchildwacht naar beneden geroepen, waardoor ik met rasſche ſchreden aan zijn verlangen voldeed. Naauwelijks was ik beneden of de ganſche wacht ſtond in het geweer en bezette alle afſtijgingspunten van het ſtaketſel. Terwijl de ſerjant en eenige manſchappen naar boven klommen om mij op te zoeken, ſtond ik beneden dit tooneel bedaard aan te zien. Of-

ſchoon ik niet tot vrolijkheid was geſtemd, ontglipte mij echter eenen grimlach, toen de militairen weder beneden kwamen en uitriepen: Hij heeft zich verſtoken en moet er nu den nacht doorbrengen. Met het vallen van den avond ſtadwaarts keerende, waren de beneden posten mij nog ſteeds van boven wachtende. Tot mijnen ſpijt had ik geene gelegenheid kunnen vinden, om aan mijne beſtrafte ſchildwacht het wel verdiende fooitje uit te reiken.

Niet verre van deze ſtatige ruïne, aan welker herſtelling men, aangezien het benoodigde geld niet ruimſchoots voorhanden is, langzaam voortgaat, is eene plek, welke *de Drie fonteinen* genaamd wordt, en met drie kerken verſierd is. De eerſte kerk, naar de teekening van GIACOMO DELLA PORTA gebouwd, levert een goed geheel op. De andere is naar het plan van VIGNOLA opgerigt en heeft een eenvoudig en ſchoon karakter; in de derde, naar de gothiſche bouworde overhellende, beſpeurt men de twaalf *Apostelen* naar de teekening van RAPHAËL geſchilderd.

---

5 *Augustus.*

De bezigtiging der kerk: *dei Apostoli* was heden het eerst aan de beurt. Onder het portiek aanſchouwde ik (links) een' fraaijen Romeinſchen arend, die in zijne klaauwen eene eikenkroon klemt: dit werk is een antiek *basrelief*. Tegenover hetzelve is dat, hetgeen CANOVA, ter ge-

dach-

dachtenis van den bekwamen graveur VOLPATA, beitelde. In de kerk zelve zag ik nog iets fraaijers van dezen beeldhouwer; te weten: het graf van Paus CLEMENTIUS XIV.

Het bouwen der kerk: *del Gesu* werd door VIGNOLA aangevangen en door zijnen leerling, GIACOMO DELLA PORTA, voleindigd. De kapel van *St. Ignatius* is buitengemeen rijk. Deze kerk is de hoofdplaats der Jezuiten.

Nevens het kapitool eenen trap van honderd vier en twintig schreden opgeklommen zijnde, kwam ik in de kerk *d'Ara-Coeli*, die twee en twintig kolommen van den tempel van *Jupiter Capitolin* bevat, en welke kolommen de kerk in drie deelen scheiden.

De *fresco's* van PINTURRICCHIO, — in de eerste kapel ter regterzijde — waren voor mij de belangrijkste voorwerpen; maar, de somberheid der kerk laat niet toe deze *fresco's* genoegzaam te bezien en naar waarde te schatten. De koelte welke in deze kerk, zelfs in de heetste zomermaanden heerscht, is zeer sterk en gevaarlijk voor de gezondheid.

De kerk *Ste Maria della Pace* staat op de lijst van alle reizende schilders. Hier bewonderde ik een der eerste werken, die RAPHAËL te *Rome* ten uitvoer bragt, te weten: *de Sybillen.*

Tegen over dezelven bespeurt men de profeten door THIMOTHÉE VAN URBINO vervaardigd, en fraaije *fresco's* van PERUZZI. — Het gewelf van de kerk is door den smaakvollen ALBANO beschilderd.

De domkerk *St. Clementius* is een waar overblijffel van de kerken der eerfte eeuwen. Een der eerfte herftellers van de fchilderkunst in *Italië*, de beroemde MASACCIO, fchilderde de kapel *pasfione del Gefu.*

De kerk *dei quattro Coronati* heeft den vorm der oude domkerken behouden. In de overdekte galerij bevindt zich het *oratorium* met fchilderwerk van den eerften tijd. In het voorportaal als ook in de kerk bemerkt men vele uitgeholde kolommen, van graniet. De vloer der kerk beftaat uit onregelmatige fragmenten van eene foort van zeer hard marmer. Op de *tribune* vindt men een' fraaijen antieken marmeren ftoel, vele mofaïques en drie vazen van porfier, graniet en metaal, met reliquiën; maar, het belangrijkfte zijn de *fresco's* van GIOVANNO DE SAN GIOVANNI.

De kleine kerk, *Ste Maria della Navicella*, is herbouwd naar de teekening van RAPHAËL. De bouworde is eenvoudig en fchoon. De kerk is verrijkt met *fresco's* van JULES ROMAIN en PIERIN DEL VAGA. Een klein, antiek, marmeren fchip, op een voetftuk voor de kerk geplaatst, gaf haar den naam van *Navicella.* De ligging dezer kerk is allerliefst.

De kerk van *San Stefano rotonde* is van eenen zonderlingen vorm. Aldaar kan het oog zich vergasten, zoo men dit wil, bij affchrikwekkende martelaarstafereelen door TEMPESTA afgebeeld. Ik verliet huiverend dit verblijf en eindigde mijne wandeling met de bezigtiging van den belangwekkenden binnenhof (*cor-*

ti-

tile) van het klooster van *St. Giovanni di Latrano*. De *corridors* worden door kleine marmeren kolommen, met mosaïques ingelegd, geschraagd. Ieder dezer kolommen heeft een' verschillenden vorm en is met verschillende mosaïques ingelegd. De bogen, op welke deze kolommen rusten, zijn klein, doch in evenredigheid met de kolommen, die eene dubbele rij vormen; ook de kornis van de bogen is, van buiten, geheel met mosaïques ingelegd. De kolommen, die tot in- en uitgang dienen, worden door leeuwen getorscht. Onder dezen *corridor*, die in het vierkant onder het klooster loopt, vertoonen zich vele heilige zaken; als: de put van de Samaritaansche vrouw en JEZUS; deze is van elders herwaarts gebragt, de kolom, waartegen JEZUS in den tempel leunde, toen hij met de wijsgeeren twistte en waarop de lengtemaat van den Heiland is afgeteekend; een fraai antiek marmeren gestoelte, *bas-reliefs* enz. — Wat het historiëele dezer voorwerpen aangaat, hierbij zullen wij een speldje steken. De hof prijkt met hoog gewassen gras, (waaronder vele antieke fragmenten huisvesten) en met bloeijende oranjeboomen.

Dit is eene *pittoresque* plek en tevens eene bron van arbeid voor beuzelachtige schilders. De gevel van de domkerk van *St. Giovanni di Latrano*, en de standbeelden, die boven het kloosterdak uitsteken, doen bij de namiddagzon een fraai *effect*.

6 en 7 *Augustus*

Bezocht ik alweder kerken; als: De *kapucijner-kerk*, alwaar zich bevindt eene schilderij van eene zeldzame schoonheid, door GUIDO RENI vervaardigd. Dit meesterstuk stelt voor den aartsengel ST. MICHEL. Het kunstminnend oog wordt door deze schilderij bijzonder gestreeld. Ook andere fraaije kunstgewrochten versieren deze kerk; als dat van ANDREAS SACCHI, van PIETRO DI CORTONE en anderen.

De kerk *Ste Maria degli Angeli* is eene van die, welke op mij den meesten indruk maakte; zelden bevond ik mij in den omtrek dezer kerk, zonder dezelve te bezoeken. Het gebouw is eigenlijk eene eenvoudige antieke bibliotheek, behoorende tot de thermen van DIOCLETIAAN. Later werd dezelve tot eene kerk ingerigt. De kolommen staan gedeeltelijk in den grond, waarin het bewijs gevonden wordt, dat de vloer verhoogd is. Onder de kunstgewrochten alhier, munt uit: de voortreffelijke *fresco* van DOMINICHINO, zijnde de marteling van ST. SEBASTIAAN. Deze *fresco* werd met den muur, waarop zij geschilderd is, van elders in deze kerk gebragt.

De kerk *St. Augustino*, draagt op een' harer pilasters en wel op een' van die, welke den koepel schragen, den profeet JESAÏA: wereldberoemde *fresco* van RAPHAËL.

In

In de kerk *San Carlo Catinari* prijken de vier Théologale deugden: door DOMINICHINO geſchilderd.

Op den berg *Coelius* is de kerk ST. GREGORIUS gelegen, alwaar het penſeel van GUIDO RENI en dat van DOMINICHINO gewedijverd hebben. Het penſeel van den eerſten ſtelde voor ST. ANDREAS, die het kruis aanbidt; dat van den anderen: de geeſeling van dienzelfden heilige: het is een *fresco* vol uitdrukking. ANNIBAL CARRACHE, beider meester, verklaarde zich voor DOMINICHINO; maar ALGARDI hield ſtaande, dat het hoofdfiguur, in het liefelijke landſchap van GUIDO, beter was dan het ganſche werk van den mededinger. Van de terras dezer kerk heeft men een fraai vergezigt.

De kerk *San Pietro in Vincoli* bevat mede eene ſchilderij van DOMINICHINO en twee van GEURCINO, doch hare voornaamſte merkwaardigheid is het reusachtig ſtandbeeld van den wetgever MOZES, door MICHEL ANGELO, vervaardigd.

In de kerk *Ste Maria in Cosmedin* is een ſchat van marmer en antieke kolommen, voorts een moſaïquen vloer, een pauſelijke zetel van de eerſte tijden des christendoms, twee antieke tribunen, een fraai hoofdaltaar; en, in de vestibule, eene *bocca della verita*, hetgeen wil zeggen, de mond der waarheid. Hiermede worden de kinderen bedreigd. Men vertelt aan dezelve, dat deze mond zich ſluit, wanneer een kind gelogen heeft; waarop volgt, dat ouders, welke hunne kinderen van eene

lo-

logen verdacht houden, dreigen, met hen de hand in dezen mond te zullen ſteken.

De kerk *San Praxede* heeft aan haar groot altaar twee masſieve antique roode trappen.

De kerk *Ste Maria del Popolo* bevat twee fraaije graven van SANSOVINI en bezienswaardige *fresco's* van PINTURRICCHIO, die tevens belangrijk zijn, om de kleederdragt der middeleeuwen, zoo als meest al de werken van dezen kunſtenaar dezelve aanduidt.

---

8 *Augustus.*

Begaf ik mij naar het *Vatikaan*; van daar naar het reedsgenoemde klooster van *St. Onofrio*. De *madonna* van LEONARDO DA VINCI, in den bovengang, gaf mij ſtof tot eene vergelijking tusſchen de voortreffelijke kunſtenaars, RAPHAËL en CORREGGIO. Met mij zelven niet eens zijnde, wien de voorkeur toekwam, moest ik deze vergelijking laten varen. De naïve majesteit, de ſombere halve tinten van LEONARDO, de hemelſche reinheid, de brandende gevoeligheid van RAPHAËL, bragten mij in twijfel. De ſtukken van CORREGGIO, welke ik het geluk had te aanſchouwen, weinig in getal, gaven mij bij den eerſten oogopſlag niet die indrukken, maar ik ondervond langzamerhand *iets*, dat mij gelukkig maakte. In de bibliotheek van dit klooster beſchouwde ik de buste van TASSO, die met het masker van

was

was (op de gelaatstrekken van dezen grooten dichter op het oogenblik zijns doods gevormd) vervaardigd is; voorts zijn' inktkoker en een blad schrift van zijne eigene hand, zijnde dit een gedeelte van een' brief, die eene Ode aan de vriendschap bevat. Toen de laatste stralen der avondzon niet meer op zijn masker blonken verliet ik dit gebouw.

9, 10 *Augustus.*

Santa Croce di Gerusalemme is een der zeven *basiliquen* van *Rome.* Het gewelf van de *tribune* stelt de uitvinding van het kruis voor, en is een fraai *fresco* van PINTURRICCHIO maar is slecht gerestaureerd. In de onderaardsche kapel van *Ste Helena* mogen geene vrouwen komen en wel op straffe van *excommunicatie.* Die kapel is met *fresco's* van POMERANCIO beschilderd. Tegen over deze kapel is eene andere, waarop te lezen staat: *Celebrandosi la santa messa in questa capella si libera un anima del purgatorio.* (*)

Nevens deze kerk ziet men in een' tuin de overblijfselen van een *amphitheâter.*

In de fraaije kerk van *San Martino* bespeurt men, behalve 24 antieke kolommen van verschillend marmer, vele landschappen in *fresco*, door GASPARD

POUS-

(*) In deze kapel eene mis latende lezen, verlost men eene ziel uit het *purgatorium* (eene mis kost 75 cents.)

POUSSIN en met figuren geſtoffeerd door zijn' broeder NICOLAAS POUSSIN. De architectuur van het gewelf onder het hoofdaltaar is van PIETRO DI CORTONA. De vloer dezer kerk is mozaïek.

Een der beste voortbrengſelen van de hedendaagſche beeldhouwkunst is het ſtandbeeld van *St. Suſanna*, door F. QUESNOY, (een Vlaminger) en wordt gevonden in de kerk *Ste Maria di Loreta.*

In de kerk van *Ste Maria sopra Minerva* is, behalve fraaije *fresco's* van LIPPI (navolger van MASACCIO) en het graf van den beminnenswaardigen Paus LEON X, nog een meesterſtuk van beeldhouwkunde, zijnde: *Christus met het kruis*, door MICHEL ANGELO vervaardigd.

In de *Chiesa Nuova* heeft men, op het hoofdaltaar, eene ſchilderij van RUBBENS. De beiden ſtukken, welke aan de zijden des altaars zich vertoonen, zijn van denzelfden meester. — In deze kerk munten uit de ſtukken van SCIPION GAETANO en vooral die van P. DI CORTONA, die den koepel, het gewelf, de tribune en de ſacristij, — alwaar men het ſtandbeeld van S. PHILIPPO NERI door ALGARDI opmerkt — vervaardigde.

Het altaarſtuk, voorſtellende *de heilige drievuldigheid*, in de kerk *della Trinita dei Pellegrini*, vervaardigd door GUIDO RENI, is zeer ſchoon; doch *Christus aan het kruis* is daar te veel als mensch afgebeeld, en God de vader drukt eerder den braven SIMEON uit.

San-

Santa Maria Egiziana is een der antiekſte en curieusſte tempels. Dezelve is door achttien kolommen omgeven, waarvan zes op zich zelven prijken, terwijl de overigen half in den muur rusten. In deze kerk, die meestal geſloten is, vond men het model van het heilige graf.

De koepel van de kerk *Santa Pudentienne* is door POMERANCIO geſchilderd. De kolommen in de kapel *Caetani*, die rijk in marmer is, zijn van *Lumachella*.

De kerk *San Silvestro à monte cavallo* heeft onder haren koepel vier ovalen, welke DOMINICHINO beſchilderde.

In een' binnenhof, nevens het klooster van de kerk *Ste Francesca Romana*, ontwaarde ik de *tribunes* van twee anticke tempels. Deze zijn ruggelings tegen elkander geplaatst en geheel gelijkvormig.

In de kerk *San Giacomo degli Spagnuoli* vindt men eene ſchilderij in *fresco* van ANNIBAL CARRACHE benevens ſtukken van DOMINICHINO en ALBANO. In die van *San Giorgio in velabro* zijn vijftien fraaije kolommen, waardoor de kerk in drieën is verdeeld. De *tribune* is door GIOTTO geſchilderd.

Ste Maria del sole is de nieuwe naam, die aan den allerliefſten tempel van *Vesta*, gelegen aan den boord des *Tibers* en als christelijke kerk ingewijd, gegeven is. Verder beſchouwde ik eene bevallige ſchilderij van SASSO FERRATO in de kerk van *Santa Sabina*, die met 24 kolommen van marmer van *Paros* prijkt; en, eene groote, fraaije anticke vaas on-

onder het met granieten kolommen verſierd portiek van de kerk *Santa Celicia.*

In den tuin van het fraaije klooster van *St. Catharina de Sienna* is de groote toren van NERO.

---

11 *Augustus.*

Zondag is geen geſchikte dag om kerken te bezigtigen; men ſtoort anderen of wordt door hen geſtoord. Ik bezocht daarom op nieuws de *ateliers* van de beeldhouwers THORWALDSON, WOLFF en TENERANI. De uitgeſtrekte *atelier* van den eerstgenoemden, ſtaat zoo vol, dat hij op mij eene uitwerking had en hebben zal van een' welvoorzienen pleisterwinkel in het groot. Er was niets, dat mij bijzonder trof. — De twaalf reusachtige apostelbeelden, voor de ſtad *Koppenhagen* beſtemd, zijn mijns inziens: *ouvrages de pacotille.* De *atelier* van WOLFF (een jonge Pruis) is nog in deszelfs geboorte, maar belooft veel. In den *atelier* van TENERANI bewonderde ik een *Psyché.* De ſtand van het beeld is allerliefst gekozen; de uitvoering van hetzelve is fijn. Nog zag ik tot zijnent de buste van de fraaiſte Albaneeſche vrouw, die voor eenige bevoorregte kunſtenaars tot model dient.

Des middags bezocht ik twee *baſiliquen*, beiden afgelegen. De eene *St. Sebastiaan* geheeten, is beroemd door hare *catacombes.* Dezelve zijn zeer diep in galerijen gegraven. Links en regts zijn nisſen,

ſen, vervaardigd van brikſteen en marmer waarin men de ligchamen der martelaars, de werktuigen waarmede zij werden gemarteld, benevens kruiſen, palmtakken en grafſchriften plaatſte. Nog heden haalt men *reliquiën* uit deze gewelven, hetgeen door den Paus aan kerken, Mogendheden enz. wordt toegeſtaan. Deze *catacombes* (onderaardſche begraafplaatſen, bijzonder der martelaren) zijn zeer uitgeſtrekt: ja, men verliest er zich in. Een groot gedeelte van dezelven zijn vol aarde. Men arbeidt om deze aarde weg te ruimen. Maar hoe? — Men draagt de aarde uit de eene galerij, om de reeds ontruimde en doorzochte daarmede te vullen. Dit bewijst, dat het een *ſpéculatif* we k is.

Niet verre van de kerk ligt, aan het einde van den weg *Appia*, een aloud gebouw: *Capo di bove*. Het is een ſchoon gedenkteeken, door CRASSUS ter eere van zijne geſtorvene gade CECILIA METELLA opgerigt. Dit gedenkteeken heeft den vorm van een' cilinder, rustende op een vierkant *basement*. Op de fries van de *kornis* is een lief *basrelief* met osſenkoppen; en van daar de naam *Capo di Bove*. In de middeleeuwen werd dit graf tot een fort gebezigd, hetgeen getuigen de borstweringen, die hetzelve bezit. Inwendig is er ſlechts eene grafkamer.

De domkerk *San Lorenzo*, mede buiten de ſtad gelegen, is een der belangrijkſte monumenten des Christendoms, tijdens CONSTANTINUS gebouwd en

later weder herbouwd. Fraaije antieke violetkleurige marmeren kolommen, gedeeltelijk onder den vloer eene galerij van kleinere kolommen dragende, versieren de *tribune*, welke daarenboven nog prijkt met een' antieken pauselijken zetel, en een graf met *bas-reliefs*, op BACCHUS zinspelende. De *mosaïque* vloer der kerk bevat merkwaardige afbeeldingen. De binnenhof van het klooster, nevens de kerk, bevat vele aloude graven en opschriften. Onder de kerk zijn *catacombes*; dezelve zijn echter minder belangrijk dan de bovengemelden.

12—14 *Augustus.*

Ook deze dagen bezocht ik kerken; en, daar ik dit kapittel nu toch behandel, zoo wil ik eindigen, met een kort overzigt te geven van eenige der nog niet aangehaalde kerken, als zijnde de voornaamsten reeds door mij medegedeeld:

De Kerk SAN MARCO bevat vele Venetiaansche schilderijën ook van PERUGINO, MARATTE enz.

„ „ SAN PIETRO IN MONTORIO is fraai gelegen. Eene schilderij van SEBASTIAAN DEL PIOMBO en in den binnenhof van het klooster een tempeltje van BRAMANTE, dat hier als eene peperbus staat, maar, op een' heuvel of in een boschje allerliefst zoude liggen.

„ „ STE BIBIANA is meest altijd gesloten, waardoor men aldaar dikwerf te vergeefs komt. Het stand-

ſtandbeeld van BIBIANA is een goed werk van BERNINI.

De Kerk STE AGNESE IN PIAZZA NAVONA, is eene lieve kerk; in het gewelf derzelve vindt men een ſchoon ſtandbeeld van STE AGNES door ALGARDI.

„ „ SAN EUSEBIO. Het gewelf is door den ridder MENGS geſchilderd.

„ „ SAN BERNARDO in eene der ſtookplaatſen, van de *thermen* van DIOCLETIAAN gebouwd.

„ „ STE CATERINA DI FUNARI heeft ſchilderſtukken van A. CARRACHE, ZUCCHERI en RAFAELLINO DA REGGIO.

„ „ STE BALBINA. Op de tribune zijn *fresco's* van FONTEBUONI.

„ „ SAN COSMA E DAMIANO heeft fraaije antieke bronzen deuren.

„ „ STE COSTANZA FUORI DI MURE. Eene *Rotonde* met 24 granieten kolommen; een zonderling gebouw.

„ „ SAN FRANCESCO A RIPA. Het ſtandbeeld van LOUISA ALBERTONI door BERNINI, heeft fraaije naakte deelen.

„ „ ST. ISODORO zijn ſchilderijen van CARLO MARATTE en ANDREA SACCHI.

„ „ ST. GIOVANNI DI FIORENTINI, eene ſchilderij van SALVATOR ROSA.

„ „ SAN GIOVANNI IN FONTE bevat een ſtandbeeld van DONATELLO en *fresco's* van A. SACCHI en MARATTE.

De Kerk STE MARIA DELL' ANIMA heeft een groot altaarſtuk van JULES ROMAIN en twee fraaije ſchilderijen, door CARLO VENEZIANO. Schoon koloriet.

„ „ SAN MARCELLO. De ſchilders PIERIN DEL VAGA, ZUCCHERI en DANIEL DE VOLTERRA verſierden deze kerk.

„ „ STE PRISCA, *fresco's* van FONTEBUONI, en vier en twintig antieke kolommen.

„ „ STE MARIA DELLA VITTORIA. In dezelve bevindt zich eene groep van BERNINI, voorſtellend een' engel, die STE THERESIA, met eenen pijl het hart wil doorſteken en zich gereed maakt hare borst te ontblooten. De hoofden zijn fraai, maar de houdingen doen meer aan de *profane* dan aan de goddelijke liefde denken.

„ „ STE MARIA DELLA SCALA. Een met edelgeſteenten en 16 kolommen van orientaalsch *diasper* verſierde tabernakel. Eene goede ſchilderij van GERARD DELLE NOTTE.

„ „ STE MARIA IN TRIVIO is door BELISARIUS geſticht; het gewelf bevat *fresco's* van GHERARDI DI RIETI.

Honderd andere kerken zoude ik nog, van het oneindig getal kerken, dat *Rome* bezit, kunnen aanhalen en opteekenen, indien het beſtek dezes werks zulks toeliet, want even zoo als *oud-Rome*, *Griekenland* en *Egypte* beroofde, zoo doet *Nieuw-Rome* met het *oude*. De gezochtſte marmers, het graniet, het albast, de *lapis Lazuli*, de bronzen,

de

de antieke kolommen, de kunstgewrochten van ſchilder- en beeldhouwkunde ſchitteren in de meeste kerken; en zij, die geene pracht ten toon kunnen ſtellen, trekken door haren ouderdom de aandacht en hulde tot zich.

15 *Augustus*

Was het groot feest, zijnde de hemelvaart van MARIA, welk feest mij echter niet uitlokte, aangezien ik andere werkzaamheden had en de plegtigheid van dit feest gelijkſoortig is aan al de andere plegtigheden, waarmede de Paus perſoonlijk gemoeid is.

DE LANDSTREEK OM ROME.

Den 17^{den} Augustus ving ik mijne landreis aan en vertrok des middags ten drie uur naar *Tivoli*. Alvorens aldaar aan te komen ging ik vele ruïnen van graven en waterleidingen voorbij en twee malen de rivier *Teverone* over; ik liet links een klein meer liggen, waarvan de zwavelachtige wateren de eigenſchap hebben, om al wat ſtruik en plant is te verſteenen. Zwavelzuur en andere zouten, die het water in zich bevat, dringen in den wortel en komen, langs dien weg, in den ſtruik of in de plant, die niets aan hare grootte of aan haren vorm veranderende, ſlechts meerder zwaarte bekomt. Trekt het water zich terug dan geeft de lucht aan de plant of aan den ſtruik de hardheid en zelfſtandigheid van een' ſteen. Op weinig afſtands van dit meer is nog een dergelijk, waarvan de dikke, witachtige wateren, eene ſterke zwavellucht van zich afgeven, dat mij den neusdoek deed bezigen. Dit meer heeft drijvende eilandjes van ſtruiken, takken

en

en planten zamengefteld, die door ftof en het fchuim des waters vereenigd zijn. Aan den oever wordt men eenige bouwvallen van de baden van MARCUS AGRIPPA gewaar. Een kleine ftroom, die zijnen oorfprong uit dit meer neemt, ontlost op deszelfs oevers *incrusteringen*, die men in deze ftreek *Confetti de Tivoli* (bonbons van *Tivoli*) noemt. De brug van de *Solfatara* overgegaan zijnde, ftond ik voor het *mausolée* van de familie PLAUTIA, waarvan ik vroeger, bij de befchrijving der oude gedenkteekenen, fprak. Van daar ging het, berg op, naar het liefelijk gelegen *Tivoli*. Het olijf boschje was fpoedig doorgetrokken, en ziedaar mij te *Tivoli*, allerbevalligst gelegen, hoewel natuur zich eenigzins door kunst verdrongen ziet. Ik ftapte ten zeven uur in de herberg *della Sybilla* af, werwaarts een *carricatuur* in *fresco*, op den muur, door den Rusfifchen fchilder BRULOFF vervaardigd, de vreemdelingen lokt. Wij kunftenaars gaan er heen omdat het onze verzamelplaats is en men er een fraai uitzigt op de watervallen en het gebergte heeft. Nevens deze herberg ftaat het lieve ronde tempeltje van SYBILLA. Hetzelve is een voorbeeld van bouwkunde en in den besten tijd van *Oud-Rome* gebouwd. Daartegenover is de waterval van *Tivoli*, welke, door de wateren van *Teverone* uit de naburige bergen herwaarts komt, en aan de overgeftelde zijde van *Tivoli*, langs groote olmboomen ftroomt, die hunne oude, fombere takken, over dezelve uitfpreiden. Deze rivier, zich eensklaps gedrongen vin-

dende door de rotſen, die haar den doortogt ſchijnen te beſtrijden, werpt zich, woedend en bruiſend, naar beneden en verliest zich onder *Tivoli* in holen, die men de *grotten van Neptunus* heet. Deze ontzaggelijke rotſen, die zich boven eenen ſchrikbarenden afgrond verheffen, ontvangen de ſchuimende ſtroomen van de *Teverone* onder derzelver met mos en planten (die festonsgewijze nederhangen) bekleede gewelven. Een klein ſlingerend voetpad daalt van *Tivoli* naar deze grotten omlaag. Het was duister toen ik zulks bezigtigd had met een paar Duitſche kunſtenaars, welke ik in de herberg had aangetroffen en met welken ik den avondmaaltijd hield.

18 *Augustus.*

Vroegtijdig begaven wij ons naar de *villa van Mecenus* en bezigtigden dit landhuis van den beroemden MECENUS, den vriend van HORATIUS. Het landhuis is thans in eene ijzerfabrijk herſchapen, waartoe ſlechts de nietige ſom van 900 Piasters is ten koste gelegd, want het water, dat de werktuigen in beweging brengt en door de oude Romeinen uit de diepte eenmaal herwaarts geleid was, om de *villa* te verfraaijen, beſtond reeds en ſpaarde aldus de eigenaars eene groote uitgave. Dit is het geval met meest alle zuidelijk-Italiaanſche fabrijken, meerendeels opgerigt in dusdanige bouwval

vallen van aloude *villa's*, die meer geleden hebben van de barbaarſche tijden dan van den tijd zelven, want deze *villa's* zijn zoo hecht, dat men gelooven zoude, dat zij het einde der wereld nog zullen aanſchouwen.

Terwijl ik de galerij beſchouwde en aan het uiteinde van dezelve met een' werkman ſtond te praten, viel op de ſchouders van dezen eene ſlang, die de dikte van eenen arm en manslengte had. Verſchrikkelijk tooneel! Hoe ſnel het dier ook door de toegevloeide werklieden afgemaakt werd, dacht ik, dat het leven van hem, waarop deze ſlang nederviel, verloren was; maar de ſnelheid, waarmede dit alles geſchiedde, had den man met den ſchrik vrijgelaten. De ſlang ſcheen door het ſtroomend water medegevoerd te zijn. Dezelve had zoolang tegen den ſtroom gekampt, dat zij zich, voor zoo verre, gered vond op het oogenblik, toen zij nederſtortte op de plaats, alwaar wij ſtonden. Dat ik zeer op mijn gemak was kan ik niet zeggen. Ik huiverde; en de tempel, in den ſtijl van de *Minerva Medica*, (eenigen willen, dat dit het landhuis van HORATIUS was) welken ik van de terras dezer *villa* bezigtigde, was niet in ſtaat mijne gemoedsgeſteldheid dadelijk tot bedaren te brengen; echter — de uitgeſtrekte landſtreek, de golvende vlakte, *Rome*, het gebergte, — het fraaije natuurtooneel, dat voor mij lag, plooide weldra mijn gelaat tot een' grimlach van deelneming. Mijne verbeelding voerde mij gelijktijdig tot den beminnelijken poëet, tot HORATIUS!

us! die deze ſtreken door zijn aandenken verlevendigde en aan dezelve die belangſtelling ſchonk, welke aan den klasſieken grond toekomt; want, hier ſtemde hij met MECENUS zijne lier; en, gezamenlijk bezongen zij de liefde, den wijn, de bevalligheden, de helden en de goden. Deze *villa* verlatende gingen wij naar de *villa* ADRIANI. Dit landhuis van keizer ADRIANUS was, volgens de overleveringen, het ſchoonſte van *Oud-Rome*, en, niets is klaarblijkelijker. Deszelfs overblijſſelen getuigen, op de belangwekkendſte wijze, van de pracht en van den luister der ouden. Al de merkwaardigheden, die ADRIANUS, op zijne reize van *Egypte* en *Griekenland* zag, werden door hem op dezen grond nagevolgd. *Hippodrome*, *théâter*, *lyceum*, badplaatſen, tempels, *naumachiën*, elyzeeſche velden, zelfs tot de hel toe, vereenigde hij hier, in een centrum, dat drie mijlen lang en eene mijl breed is. Slechts tachtig jaren beſtond deze *villa* in al hare ſchoonheid, want CARACALLA ontnam haar vele ſtandbeelden en andere monumenten, om daarmede zijne badplaatſen te verſieren. Andere keizers volgden zijn voorbeeld en ten ſlotte werd deze *villa*, door de Barbaren, tijdens hunnen inval in *Italië* verwoest.

Niettegenſtaande dit noodlot heeft men toch nog eene groote menigte ſtandbeelden en andere kostbare beeldhouwſtukken, te midden en onder deze bouwvallen, gevonden.

Onder de overblijſſelen dezer *villa* munten uit:

De

De *caſerne* voor de *Pretoriaanſche* lijfwachten; twee halfronde *théâters*, waarvan de uitwendige *portieken* en de zalen, die tot ſchouwſpelen dienden, de trappen, die tot het *théâter* geleiden, de *portieken* van de *avant-ſcène* en het orchest uitblinken. Het keizerlijk paleis was vierkant; de audientiezaal van ADRIANUS is honderd ſchreden lang en zeventig breed. Onder dezelve is eene gewelfde galerij met overblijfſelen van *Fresco's*, eene menigte van zalen, kamers en huishoudelijke tempels. Eene omgaande galerij, die tot een gewelf en eenen bedekten tempel behoort, is het beste bewaard gebleven.

Verder munten alhier uit:

Een tempel van *Neptunus*, in welken men een zeepaard en vele Egyptiſche goden gevonden heeft. Voorts *Colonnaden*, portieken, groote binnenplaatſen, bedekte gangen en voorportalen, waterleidingen, onderaardſche gewelven, de grond van het *Lyceum*, van het *prytaneum*, van het *portiek*, van den tempel van *Theſſalia*, van de bibliotheek, in één woord, alles wat de oudheid beroemd maakte en wat ADRIANUS heeft willen navolgen.

Alle deze belangrijke ruïnen zijn verſtrooid in dit verlaten verblijf. De grond, die de ruïnen omringd, aan zich zelven overgelaten, is met ſtruiken en ſtukken van ſtandbeelden, die men met hamers verbrijzelde, om er kalk van te maken, overdekt. Boomen maken van dit luisterrijk plekje een boschje. De ruïnen en antique muren zijn met mos en klimop bekleed; de heuvelen, die men beklimt, zijn van de ſteenen en het puin door de hand des tijds ge-

gevormd; niets duidt de tegenwoordigheid van den mensch aan en alles lokt hem naar en bekoort hem in deze eenzaamheid. — Ik verliet dezelve om weder te keeren. — Des middags deed ik een ezeltoertje op het gebergte, rondom de *cascatellen* of kleine watervallen, die er in menigte zijn. Een gids is overbodig. De ezels van den herbergier, door de gewoonte van vreemdelingen te dragen, duiden u ſtilzwijgend alles aan, wat bezienswaardig is. Zij blijven plotſeling ſtaan en zijn niet, dan na eene kleine poos, voort te krijgen. Daar, alwaar de ezels aldus vertoeven, kan men verzekerd zijn, iets belangrijks of eene ſchilderachtige punt aan te treffen.

Ik bezag den aanleg van den nieuwen waterval, waartoe men eenen reusachtigen berg doorgraaft. Dit werk gaat zeer langzaam voort. De ſteen is zeer hard en het uitmijnen geſchiedt bij kleine gedeelten. Deze waterval, gereed zijnde, zal verre de overigen overtreffen en derzelver wateren verminderen. De val van het water, onder de brug, zal er vooral door lijden.

Op het gebergte zijn eenige kloosters allerliefst gelegen. Langs een fraai olijfbosch, welke boomen alhier in menigte groeijen en eeuwen tellen, kwam ik aan eene bouwvallige brug, die men overgaat om in de ſtad terug te keeren. Nevens deze brug (regts) komt men aan eene bron: *acqua Doro.* Dezelve verſchaft een heerlijk drinkwater, waarmede ik mijne mandenflesch vulde, want in *Tivoli* is het water zeer ſlecht. In

In *Tivoli* vond ik alles in vreugd. Het was heden het feest van de ſtad. Eene harddraverij van drie paarden had plaats; voorts eene loterij, waarin elk behoeftig meisje van de ſtad, dat zich wenschte uit te huwelijken, een lot konde nemen; zijnde de prijs een bruidſchat van dertig piasters, door een der kloosters verſtrekt. Zoo ſchenken zij, die hun leven in afzondering ſlijten, geſchenken aan degenen, welke aan de verkeering in de wereld de voorkeur geven. Zonderling contrast! — herkomſtig van die tijden, toen de kloosters alles bezaten en de wereld niets.

Des avonds op het balkon, nevens den tempel van de *Sybilla Tiburtina* rustende, dacht ik na, hoe het geruisch der wateren in de Zwitsersche valleijen, in het eenzame gasthuis, op de groote *Scheideck*, bij den *Roselauïval* en het geluid der winden in de afgronden mij bekoorde. Dat geruisch, dan eens ſterk, dan eens ſlaauw, zich kruiſende en terugkaatſende, deed mij rillen; en iedere rots, iedere ſtam, die den vloed belemmerde, was voor mij eene ſoort van harmoniſche lier, waaruit het water allerlei toonen trok, even als de winden uit de bosſchen, die genoemde oorden omringen. Ook thans hoorde ik de melodij der wateren; zachter wel is waar, maar genoegzaam om het gevoel op te wekken; en ik gevoelde minder, want ik zag, ſinds dien tijd veel, ik zag daarbij eene menigte herſenſchimmen van mijne eigene toekomst in rook vergaan, en dit maakte, voor mij, natuur minder ſpraakzaam, doch voldoende tot mijne gezellin.

19 *Augustus*

Ging ik op nieuw naar de *villa Adriani*, twee mijlen van de ſtad en op den weg naar *Rome* gelegen. Het misbruik maken van eene vergunning is oorzaak, dat men de vrijheid niet meer heeft, om alleen in deze *villa* rond te dwalen. En dit toch is voor mij een groot genoegen. Wat geef ik om de namen, die men aan een' bouwval, aan eene kolom geeft; jaarlijks, om zoo te zeggen, veranderen die namen, naar gelang dat men in de nabijheid het een of ander vindt, dat op een ander denkbeeld brengt. Ontegenzeggelijke zaken verneem ik met erkentenis; maar, van dingen, die al hun karakter verloren hebben, is de opteekening voor mij verlies van tijd. Ik ſpreek hier in het algemeen en geenszins van deze *villa* in het bijzonder; want, de meeste zaken alhier dragen de blijken, dat de namen, die aan dezelve zijn toegevoegd, oorſpronkelijk zijn.

Heden dus niets meer willende weten, dwaalde ik, gevolgd door den knaap, die mij moest vergezellen, in het wilde rond. Ik zag de verlatene zalen door distelſtruiken opgevuld, waarin eenige eenzame meerlen ſchuilden; ik zag cypresſen, die de plaatſen der omgeſtorte kolommen in deze paleizen des doods vervulden. De wilde *acanthe* krulde zich om het gevallen metſelwerk, even alsof natuur beha-

hagen had gefchept, om op de verbrijzelde meesterftukken der bouwkunde, het ornament van derzelver verledene fchoonheid weder voor te ftellen. Ik zag de fragmenten marmer, behangen met het gebladerte van het mildkruid; deszelfs gefatineerd groen, deed zich voor als een mozaïk werk op de witheid des marmers. Elders zag ik de maagdelijke wijnrank door het gewelf van een' tempel fteken en haar rood knobbelige ftam zich langs den muur uitftrekken. Ginds zag ik het Romeinfche landfchap, door de arcades van eene badkamer. Daar zag ik den vijgeboom en onder een van deszelfs wortels den romp van een verbrijzeld ftandbeeld. Deze fchilderachtige ftudiën aanfchouwende, dacht ik na, welke voorvallen deze *villa* omver wierpen; hoe, na den aftogt der Barbaren, de Christenen alhier den wijnftok plantten, den ploeg in de zalen der Akademie en van den tempel der *Stoicianen* bezigden; en hoe later, tijdens de herleving der fchoone kunften, deze ruïnen door elkander gefchud werden, om eenig meesterftuk der kunst te vinden of op te fporen, en waaruit de wilde fchilderij, die ik heden voor oogen had, was voortgekomen. Ik zeide vaarwel aan de ruïnen van de ruïnen (*) en begaf mij naar de

(*) Daar de monumenten van deze *villa* flechts navolgingen waren van andere monumenten, verftrooid in de provinciën van het toenmaals Romeinfche rijk, en daar de tempel van *Serapis* te *Alexandria* en de akademie van *Athenen* niet meer beftaan, zoo zijn de kopijen van deze *villa* flechts de ruïnen van de ruïnen.

de *villa d'Este*, welke met de ſtad vereenigd is. Van derzelver terrasſen ziet men de heerlijkſte natuurtooneelen, die op de aarde te vinden zijn. Beneden ſtrekken zich tuinen uit met plataanboomen en de fraaiſte cypresſen; na deze tuinen komen de overblijfſelen van het huis van MECENUS, aan de overzijde van den *Teverone*-ſtroom; op den heuvel, is een bosch van oude olijfboomen, alwaar men de ruïnen van de *villa Varus* vindt; wat verder (links in de vlakte) verheffen zich de drie bergen *Monticelli*, *San Francesco* en *St. Angelo*, en tusſchen de toppen van dit drietal bergen vertoont zich de verwijderde hemelsblaauwe kruin van den aloude *Soracte;* aan den gezigteinder, en de uiteinden der Romeinſche landſchappen, ontdekt men de hoogten van *Montefiascone*, *Rome*, *Civita-Vecchia*, *Ostia*, de zee en *Frascati*, door de pijnboomen van *Tusculum* overſchaduwd. Aan den kant van *Tivoli* eindigt dit uitgeſtrekt verſchiet aan den berg *Ripoli*, alwaar de huizen van BRUTUS en van ATTICUS ſtonden, en aan welks voet de *villa Adriani* prijkt. Te midden dezer ſchilderij kan men den loop der *Teverone*, die naar den *Tiber* ſtroomt, nagaan tot aan de brug, alwaar her *mausolée* van de familie PLAUTIA zich verheft. Ook de groote weg naar *Rome*, vroeger de *Tiburtijnſche* weg, met graven omzoomd, waarvan velen door hooiſchuren, van eene *pyramidale* geſtalte, vervangen zijn, ſtrekt zich uit tot in het landſchap.

Voortreffelijke natuur! Welke nagedachten hechtten zich

zich niet aan u. Hier had *Herkules* zijnen tempel (*) en dicteerde de *Tiburtijnſche Sibylla* hare orakelen; hier raadpleegde koning LATINUS, den God *Faune*, in het boſch van *Albunëa*. Naar den kant van de bron van *Solfatara* ſleet de gevangene koningin van *Palmira* hare dagen in de duisternis; en hare ſtad van eenen dag verdween in de woestijn. MECENUS, van de wereldſche goederen verzadigd, ſtierf hier aan eene uitterende ziekte. CASSIUS en BRUTUS verlieten hunne hier gelegene en afgezonderde verblijven om hun vaderland omver te werpen. VARUS verliet dit oord om zijn bloed in de moerasſen van *Germania* te vergieten. — Welke bekoorlijkheden en herinneringen, van de vallei *Tempé*, ADRIANUS hier bragt, weten wij reeds. Ginds zijn het gebergte der oude Sabijnen, de vlakten van het aloude *Latium*, het verblijf van *Saturnus* en *Rhea*, de wieg van den gouden tijd, door de dichters bezongen. De namen van CICERO en HORATIUS herleven in deze oorden; en de *villa*, van waar ik dit alles waarneem, is de grond alwaar ARIOSTO zijnen *Razenden Roeland* dichtte. Toen was hier alles vreugde; thans ſchijnt dit grootsch paleis, met deszelfs tooverachtige terrasſen, fonteinen en tuinen ſchier vergeten te zijn. De zalen van dit paleis zijn door ZUCCHARI, MUZIANO en anderen beſchilderd. Met den wensch, dat ik hier mijn leven mogte ſlijten, welke wensch door een' zucht werd

(*) Thans de hoofdkerk van *Tivoli*.

werd beantwoord, verliet ik dit oord en bezocht ik de grot der *Sirenen;* maar, het was niet mogelijk daarin neder te dalen. Het water was buitengemeen hoog, zoodat daardoor het leven in de waagſchaal zoude worden geſteld. — *Tivoli* telt 6000 inwoners; een ſlecht en onbeſchoft volk. De ſaucijzen van *Tivoli* en de *Ziſitelle*, eene ſoort van langwerpige druiven van een' zeer lekkeren ſmaak, die men in de omſtreken kweekt, zijn beroemd.

Ten drie ure in den nacht van den 20 Augustus, verliet ik, op den bok van eene volle koets gezeten, *Tivoli* en reed naar het ſtadje *Subiaco*, 27 mijlen van hier gelegen. De weg is fraai; men heeft hier bergen en valleijen, bosſchen en velden. Niet minder lief is de ligging der onderſcheidene dorpen, burgen en gehuchten, die men, zoowel van verre als van nabij, op de kale rotſen gewaar wordt; als: *Castel Madama*, *Vicovaro*, *Anticoli*, *Marano* enz.

Te *Vicovaro* bezigtigde ik, in haast, het *baptisterum*, een waar model van ſchoone bouwkunde. Om elf uur des morgens ſtapte ik af — na den triomfboog, die tot ingang, van *Subiaco* verſtrekt, te zijn doorgereden — in de herberg, die zich door het uithangbord, zijnde een palet, met het opſchrift: *Au rendez-vous des artistes*, doet kennen. Verder kan men ook niet rijden, aangezien de ſtraatweg hier eindigt en de voetpaden eenen aanvang nemen. Het *rendez-vous des artistes* is dan ook een

regt

regt verblijf der kunſtenaars. Ik vond een twaalftal van deze heeren in de herberg, terwijl een aanzienlijk getal, ſinds eenige dagen, op de beeren- en zwijnenjagt was uitgetrokken, zoo dat er met moeite plaats te krijgen was. Het gelukte mij echter alhier te verblijven, ook laat men zich het ſlapen in gangen wel gevallen. Benevens het genoegen van met kunſtenaars vereenigd te zijn, heeft men nog dat, van bij zeer hupſche gulhartige lieden in huis te wezen. De prijs voor kunſtenaars is een gulden daags. Men geniet ontbijt, twee maaltijden en eene ſlaapplaats. — Waarlijk het goedkoopſte, dat ik in *Italië* aantrof. — In *Tivoli* betalen wij kunſtenaars *f* 1,50 en hebben dan nog ſchralen koſt. In de andere omliggende ſtreken betaalt men denzelfden prijs en ſoms meer, naar gelang het land kaal is en de levensmiddelen moeijelijker te verkrijgen zijn, of door ſtadsbelastingen bezwaard worden, dat in *Tivoli* het geval is en niet in *Subiaco*.

Acht aangename dagen bragt ik werkende en wandelende door. — Daar het *Abrusſiſche* gebergte alhier eenen aanvang neemt, behoeft men ſlechts eenige ſchreden te doen, om zich in het hart van het gebergte te bevinden. — Deze landſtreek overtrof mijne verbeelding. Op alle uren van den dag zijn er partijën, die zich ſchilderachtig voordoen; ook met een' helderen ſterrenhemel en bij nachtdauw leveren de bergen, met hunne brandende vuren, fraaije ontwerpen, tot kleurbeſtudering, aan den kunſtenaar.

Subiaco is puntvormig gelegen. Het kasteel of

zomerverblijf van den kardinaal GARLEFFI ligt op de hoogfte rotspunt. Wanneer eene bewolkte lucht boven de rots zweeft, de avondzon haar, met de laatfte ftralen, goeden avond toewenscht, en de ftad alreeds door de duisternis onkenbaar wordt, dan denk ik aan RUISDAAL en roep hem toe:

„ Ontwaak toch; dit is voor u!"

Gansch *Subiaco*, met alles wat daartoe behoort, is eene levenslange gift van den Paus aan eenen der kardinalen, wien Z. H. zulks fchenken wil. *Subiaco* heeft 7000 inwoners, waarvan een goed gedeelte tot den priesterftand behoort, die hier onderfcheidene kloosters bezit; ook is hier een *seminarium* en een *collegium*. Het eene is zeer bezocht, het andere verlaten. Het *Franciscaner*-klooster, het *kapucijner*-klooster en dat van *St. Scolastica* zijn allerliefst gelegen; maar, niets overtreft de ligging van het klooster van *St Benedictus*, in de rots, op eene fteile afdaling gebouwd. Hier zoude ik, monnik zijnde, mijn leven in ftillen wellust willen flijten. Het klooster, halfweg de fteile afdaling van eenen oneindig hoogen berg gelegen, is bij gevolg zeer fmal. Men ziet, in de diepte, de fnel en woest vlietende *Anio* of *Teverone*. Links ziet men de zon, boven de kruinen van het in de enge vallei zich verliezende gebergte opkomen; regts ziet men haar gloeijend achter de *Rocco San Stefano* ondergaan. Heerlijk gezigt! Bevallig klooster! hoeveel genoegen zoudet gij den door hartstogten verfcheurden en afgematten wandelaar kunnen fchenken; hoe

gaar-

gaarne zoude hij niet in uwe d r i e op verschillende verdiepingen vereenigde kerkjes bidden; in die kerkjes, welke in de rots gehouwen zijn, wier gewelf, muren en vloer slechts eene kale rots zijn, waarmede zich echter het oog bevriend, en wel, door de tafereelen, waarmede men de kerken beschilderde, ten einde hare woeste natuur te verbergen en de godsdienstige stemming der bezoekers nog meerder op te wekken. St. BENEDICTUS leefde afgezonderd in dit oord en was oorzaak van de stichting dezes kloosters. Zijn gebeente rust in de onderste kerk. Slechts eenige minuten dringen de zonnestralen in dit verblijf door; maar, het fraaije groen, van het daar digt over gelegene gebergte, lacht vrolijk, door de enge kerkvenstertjes, den rustende toe. De monniken, die dit klooster bewonen, even als die, van het naburige klooster *St. Scolastica*, dat ook Benedictijnen zijn, zijn beminnelijke lieden en kwamen mijne eenzaamheid, wanneer ik in de omliggende streken werkzaam was, dikwerf door hun onderhoud vervrolijken. Ik was aan een' hunner, aan den Vorst ALTIERI, abt van het klooster, aanbevolen. Het is dezelfde geestelijke, dien NAPOLEON, als gijzelaar van den Romeinschen staat, verpligtte te *Parijs* te vertoeven; als zijnde een der verstandigste en geslepenste mannen van dien tijd. Men weet, dat NAPOLEON, mannen met dergelijke hoedanigheden, niet gaarne verre van zich zag. Thans, door het klimmen der jaren, zijn zijne geestvermogens meerder beperkt; hoewel zijn omgang nog steeds den geestigen man kenmerkt.

 De

De kloosters hebben hier veel *privilgiën*, waarvan velen hinderlijk zijn. Zij alleen hebben het regt, om graan, koorn en olie te mogen malen. Met betrekking tot de twee eerſte artikelen, zijn de boeren en landlieden verpligt hunne waren naar de kloostermolens te brengen, alwaar zij het gemaalde bij den zak betalen, hetgeen zeer goed is; maar, het regt van olie ſtrekt zich verder uit. De olijfolie is een der voornaamſte voortbrengſelen dezer ſtreken. Vele bosſchen behooren aan de kloosters. De oogst dezer bosſchen wordt gemalen en aan den man gebragt. Daar nu de landman ook zijnen olijfoogst heeft en er ſlechts een vast tijdsbeſtek door de kloosters voor de maling gebezigd wordt, zoo verſtrijkt dat tijdsbeſtek dikwijls gedurende den oogst der kloosters, en de landman blijft met den zijnen zitten. De weinige molens, die de kloosters uit *economie* in werking ſtellen, leveren hier zeer ſlechte, ja, onbruikbare olie (*) *faute de concurrence;* maar deze kan met het *privilegie*-regt niet beſtaan. Dit heeft wel iets van de *regie* op den tabak in *Rome.* Eene eenige *administratie*, die alleen de tabaksplant mag aankweeken, koopen en verkoopen — mits daarvoor eene vaste ſom aan het gouvernement betalende — ſteekt jaarlijks 300,000 Piasters, zuivere winst, in den zak.

Heerlijk zouden de bergen en valleijen alhier bebouwd

(*) De olijfolie wordt tot alles gebruik; als: tot bereiding van ſpijzen, tot verlichting, enz. enz.

bouwd kunnen worden; doch het gouvernement, in plaats van den landbouw voor te ſtaan, door in de eerſte jaren geene grondlasten te heffen, vordert geld van het oogenblik af, dat de ſpade aanvangt de aarde om te ſpitten.

28 *Augustus*

Keerde ik naar *Rome* terug, ter ontvangst van eenen voor mij gewigtigen brief. Ik regelde gelijktijdig mijne vervallene veiligheidskaart; die mij elken dag de policie-commisſaris van *Subiaco* — een nieuw benoemde en men weet: nieuwe bezems vegen ſchoon — op den hals draaide. Deze wilde mij dwingen, om den dag na mijne aankomst, naar *Rome* te gaan. Voornemens zijnde, om hier acht dagen te vertoeven, zoo wilde ik daaraan geen gehoor geven; en, het praten moede zijnde, ging ik, den vierden dag na mijne aankomst, naar den gouverneur, die vijftig Piasters in de maand en acht ſbirren te zijner beſchikking heeft. Dezen verzocht ik zijnen onderhoorigen last te geven van mij ongeſtoord te laten; en, daar ik eenen borg noodig had, (zoo ik langer wilde vertoeven) en geen monnik, noch een vreemde herbergier zulks zijn konde, zoó ſloeg ik daartoe zijn eigen perſoon voor, toen hij mij vroeg of ik borgſtelling had. De wellevende man was verlegen met de zaak; hij zweeg eene poos en eindigde met te ſtamelen en te zeggen: dat

 ik

ik den verzochten tijd onverhinderd konde doorbrengen.

Den 31 Augustus keerde ik naar *Tivoli* terug; doch de zware regens verhinderden mij dienzelfden nacht tot aan *Subiaco* te komen. Ook trof ik ditmaal geene gelegenheid om met rijtuig te kunnen gaan, zoodat ik tot des morgens 9 uur (1 September) vertoefde. Alstoen nam mijn vriend VERSCHAEREN en ik een' ezel, waarmede wij, vergezeld van een' ezel-menner, die op zijn paard onze bagaadje geladen had en zich daar boven op zette — den kleinen bergweg naar *Subiaco* insloegen, die negen mijlen korter is dan de straatweg. De vermoeijenissen, die aan deze reis langs den bergweg verkleefd zijn, worden ruimschoots vergoed door de wonderfraaije gezigtspunten, die men aantreft. Naauwelijks hadden wij *Tivoli* achter den rug of wij naderden eene allerliefste en vrijuitgestrekte vallei, waarin de trotsche overblijfselen van aloude waterleidingen zich vorstelijk vertoonen en alwaar eenige boompartijën en bouwvallen ons deden denken aan de vroegere en aloude lusthoven der Romeinen, die hier konden geweest zijn. Wij hadden daartoe den tijd, want een zware regen, die ons op nieuw overviel, deed ons tusschen deze bouwvallen eene schuilplaats zoeken. De witte linnen *parapluies* werden opgestoken en verstrekten tot gewelf voor deze hoopen steen, maar nog meerder voor onze personen. Hoe het zij, de regen hield niet op, maar verminderde nogtans. Wij zaten weder op; en, gewapend met on-

ze

ze regenschermen, reden wij verder. Onze teeken-*portefeuilles* hadden het meest te lijden, want wij hadden *provisie* van alles voor ettelijke weken bij ons.

Iets verder ontmoetten wij onafzienbare kudden varkens, die, op het geluid van den herdershoorn, in vollen draf van de afdaling van het omliggende gebergte toesnelden en zich rondom den horenblazer vereenigden. — Hier en daar lieten wij, regts en links op de kruinen der bergen, gehuchten en burgen achter ons en bereikten, om één uur, het verheven gelegen dorp *Girane*, alwaar wij iets nuttigden. — De kleederdragt der vrouwen is hier nog al lief. — Weder vertrekkende, reden wij al hooger en hooger, en ten laatste tusschen en op liefelijk groenende bergen; langzaam en dan weder eens steil naar beneden dalende, bereikten wij het Franciskaner klooster, de brug en de herberg van *Subiaco*. Het was half zes uur; zoo dat wij eenen langen en vrij vermoeijenden ezelrid afgelegd hadden; maar de slechte, doorgeregende weg liet ditmaal niet toe te voet te gaan. Voor de deur stonden de kunstenaars, welker getal nog vermeerderd was, onze *équipages* op te wachten; en, de welkomst-groet, werd met eene teug bezegeld.

Van den 1sten September af, hield ik steeds mijn hoofdkwartier in *Subiaco*, vertoevende echter somwijlen ook in de omliggende plaatsen. IJverig werd er gearbeid; maar, het slechte weder werkte ons dikwerf tegen. Voor zonneopgang werd het palet gereed gemaakt; en, met een stuk brood in den

zak, ging ieder zijne ſtudiën opzoeken; deze langs geenen kant, de andere ginds. Om twaalf uur was men weder vereenigd te huis, want de ſoep wordt alsdan opgeſchept. Na den eten bezigtigt men onderling den gedanen arbeid; hij die iets fraais gevonden heeft, deelt het de overigen mede; men redeneert regt broederlijk of ſpeelt een ſpel met ballen, om te zien wie de koffij betaalt; daarna gaat ieder weder aan den arbeid. De gereedſchappen worden door knapen gedragen, die voor 25 cents daags zeer behendig dienen. Des avonds, tegen 8 uur, keert ieder weder terug. Men ſoupeert en brengt den avond in vrolijkheid en met den dans door. Tot dat einde is de muzijk ſteeds gereed; het is de tambourin, de lier of de citer, die voor den dag gehaald wordt om den Romeinſchen dans, de *Sartarella*, te accompagneeren. Is het lichte maan, dan gaat het korps ſchilders, gevolgd door het korps dienstbare knapen, eene wandeling doen; en, Duitſche, Italiaanſche, of Franſche muzijk wordt in koor, al gaande en ſtilſtaande, gezongen. De meeste kunſtenaars zijn muzikanten en zangers, waardoor de uitvoering vrij goed is; ja, die ſomwijlen menig koor van de ſchouwburgen beſchaamd zoude maken. De vocale en inſtrumentale muzijk wordt dikwerf al gaande ten uitvoer gebragt; alsdan is een handgeklap, van de, uit den ſlaap opgewekte bewoners, onze belooning, want dusdanige muzijk voldoet beter in de ſtraten dan in de opene lucht van deze landſtreek.

Aan-

Aangezien het fomwijlen ongunftige weder mij belette in de opene lucht te arbeiden, maakte ik van die gelegenheden gebruik, om de merkwaardige kloosterkerk van ST. BENEDICTUS inwendig te fchilderen. De tafereelen van het leven van ST. BENEDICTUS, op de rotsmuren aldaar afgebeeld, zijn van zekeren CONXOLV; doch het jaartal, ook het tijdvak, waarin deze fchilder leefde, is onbekend. Dat hij veel gevoel had, blijkt uit zijnen arbeid, die in de onderfte kapel nevens den rozentuin, door een Grieksch kunftenaar, met name STAMATICO, in den jare 989 vervolgd is. Het klooster beftaat reeds van den jare 400, na CHRISTUS geboorte, doch is meermalen hernieuwd geworden. Ettelijke jaren geleden verbrijzelde een rotsval er een deel van. Vier benedictijner monniken, lieden van hooge geboorte, bewonen hetzelve in dit oogenblik. Jonge lieden van adel en eenige dienstbaren, bedienen hen. De gewezene Napolitaanfche minister, Hertog DE LA TORRE, die zijn uitgebreid vermogen met fchitteren verkwistte, logeert hier thans, met verlof van den Paus; zijne vertering bepaalt zich tot eenige piasters in de maand. Zijn omgang is alleraangenaamst; dagelijks verkeerde ik met hem en de bovengemelde monniken, ook met de monniken van het naburig klooster *St. Scolastica*, welke meerendeels de jongfte zonen zijn van hunne familië, en finds derzelver jeugd tot het kloosterleven worden opgeleid, waardoor het ouderlijk vermogen op hunnen ouderen broeder nederkomt, die daardoor de eer van het huis beter kan ophouden.

Ik

Ik dronk mijne koffij en nuttigde mijn middagmaal in het klooster, aangezien hetzelve anderhalf uur van de herberg en op eene hoogte gelegen is. Daardoor leerde ik dan het kloosterleven kennen, en het ſmertte mij te zien, dat de Benedictijnen, die eenmaal door hunne werken de wereld verlichtten, thans nagenoeg niets meer uitvoeren. Velen — ik ſpreek van die van het naburig klooster — zijn te *Rome* in eene Franſche leesbibliotheek *geabonneerd* en ontvangen daar maandelijks eene kist met romans en andere nietigheden, met welker *lectuur* een tijd verſtrijkt, die beter door hen gebezigd zoude kunnen worden.

De biechtvader, DON ANTONIO, is de erkentelijkſte man, dien ik heb aangetroffen. Ik had hem eene kleine dienst bewezen en daarvoor ontving ik duizend oplettendheden tot erkentenis. Hij had mij namelijk verzocht zijn portret op een *madonna* beeldje, dat hij mij bragt, te ſchilderen, en wel in *profil*, met het achterhoofd gedeeltelijk onder den ſluijer, die over den boezem van de *Madonna* hing. Niets was gemakkelijker dan dit; zijn profil was bij uitſtek kennelijk; en, daar er geen ſtoel in de kerk is, zoo bood een bouwkundige, penſionaris van de Franſche Akademie, hem zijn veldſtoeltje aan. De goede man was naauwelijks neergezeten of, daar breekt het ſtoeltje; ik ſchoot vlug toe, om mijn' patient op te helpen, dat ik met moeite alleen deed, want mijn vriend ſtond met den rug naar ons toe en de geweldige beweging zijner ſchouders overtuig-

de

de mij, dat zijne lachſpieren bijzonder in werking waren. *Enfin*, de man zat op eene andere zitting neder. Toen de *ſéance* geeindigd was ging hij heen, doch kwam ſpoedig terug; hij haalde toen eene flesch met *rosolie* van onder zijne pij, zette haar in den biechtſtoel en zeide: drink daarvan als het u lust. Den volgenden morgen nam hij mijne hand en drukte er eene menigte gouden ſequinen in, die ik echter niet aannam, hetgeen de man bedroefde. De oplettendheden, die hij mij in het vervolg bewees, overtuigden mij, een dankbaar wezen te hebben leeren kennen. Eenige dagen, na deze *ſcène*, kwam er een ander, de oudſte der dienstbaren, met vier groote blikken kandelaars onder den arm, met verzoek of ik die ſchilderen wilde, daar ze voor het altaar van eene afgelegene kapel moesten dienen. Daar had ik nu juist geen' zin in, en wel vooral omdat mijne verwen mij dierbaar waren en ik, ingeval van gebrek, dezelve uit *Rome* moest doen komen. Echter, om den ouden man niet af te wijzen, zeide ik, „ ik zal zien of mijne vrienden ook kleuren kunnen misſen." Toen hij vertrokken was, plaatſte ik de kandelaars, in navolging van de likeurflesch in den biechtſtoel met dat gelukkig gevolg, dat ik ze den volgenden morgen niet meer vond. De biechtvader was gekomen om te hooren biechten; (alle Zaturdagen en Zondagen). hij had de kandelaars in zijnen zetel gevonden en terſtond ter plaatſe doen brengen van waar dezelve gekomen waren. Dat ik geld in dit klooster had kunnen verdienen, en dat ik

ik zulks gedaan zoude hebben, indien ik tijd had gehad, is zeker. Het aanbod was mij gedaan om het ganſche koor van de bovenkerk in *fresco's* te beſchilderen. Nog leerde ik in dit klooster onderſcheidene volken, die uit devotie herwaarts komen, en vele ſchilderachtige kleederdragten kennen; vooral van de zoodanigen, die van de Napolitaanſche grenzen kwamen. Geknield kruipen deze bezoekers de kerk door en de trappen op, en dat herhaalde malen, ja, ſoms ganſche dagen. Het deed mijn hart zeer, als ik de bezweete aangezigten zag van lieden, die ſomwijlen 30 à 40 mijlen van hier komen om te biechten. Hun eerſte ſtap is naar het ſtandbeeld van ST. BENEDICTUS, dat zij onophoudelijk kusſen. Dit ſtandbeeld is in eene grot van de onderſte kerk en wordt flaauw door eenige lampen verlicht. Hetzelve is uit de ſchool van BERNINI met veel gevoel gebeeldhouwd. Mijn hart tintelde ſomwijlen, wanneer ik eenzaam zat te ſchilderen en ſchoone maagden met rozenverwige lippen dit koude marmer met kusſen hoorde bedekken; kusſen — als die der eerſte liefde.... Nadat zij aldus aanvankelijk ST. BENEDICTUS begroet hebben, vangen zij met hunne gebeden aan voor ſchilderijtje, eene pasſie van J. C. voorſtellende, en kruipen de trappen op, een gebedje op ieder trede doende. Valt eindelijk de avond, dan vereenigen zich de mannen in de eerſte kloostergalerij, de vrouwen in het daaropvolgende vertrek en brengen aldaar den nacht door. Des morgens, bij het aanbreken van den dageraad, gebiecht hebbende, keeren zij weder huiswaarts. Hunne paarden en ezels

gra-

grazen dien nacht op den afgesloten platten vorm of wandelplaats van het klooster. De portier van het klooster sluit des nachts de deur, die de mannen van de vrouwen scheidt, om alzoo alle gemeenschap tusschen hen af te breken. Na het bovengemeld vrouwenvertrek volgt de inwendige ingang van de kerk en die des kloosters. Nimmer zag ik zoo veel godsvrucht, zoo veel zuiver geloof in de godsdienst dan in de beoefening der landlieden alhier. Mijn hart zwoegde somtijds van medelijden; ik zuchtte en tastte in den zak, wanneer de boetvaardige het aanzien van diepe armoede had. Ook i k voelde mij hier minder ongelukkig; stille weemoed doordrong mijne ziel; ik had oogenblikken die moeijelijk zijn uit te drukken; ik ademde eene soort van zaligheid. De goede monniken hadden mij ook regt lief en bragten veel tot die stemming toe; elken morgen kwam ieder hunner mij een ruikertje bloemen brengen, en wel van die rozen, welke men tot poeder wrijft en alsdan aan zieken geeft. Door den H. BENEDICTUS werden de eersten geplant en sinds dien tijd zijn ze steeds gekweekt op eene kleine terras. De vereering aan deze rozen is zoo groot, dat bijgeloof aan dezelve de eigenschap van genezing of verzachting van smart heeft toegekend.

Wanneer men het klooster heeft doorgeloopen, komt men aan eenen uitgang, alwaar een smal voetpad geleid naar de hermitage van *St. Lorenzo*, welke aan het klooster behoort. Van dit voetpad heeft men een fraai gezigt op het klooster,

dat

dat tot zijmuren twee ſteil nederdalende rotſen heeft. Tusſchen deze, in den vorm van een' muur gelegene rotſen, ligt het klooſter; lager is, terrasgewijze, de moestuin gelegen, daaronder ligt het moeijelijk voetpad, dat naar het dorp *Tenna* geleidt en dieper heeft men de bruiſende *Anio*.

De hermitage van *St. Lorenzo* is allerliefst gelegen. Een huisje in de rots gehouwen, alsmede een kapelletje; een put met water, dat uit de rots vliet; een wijnrank en eenige groenten; eene rustbank en eene haag, die tot hekwerk dient om niet naar beneden te ſtorten: ziedaar de zamenſtelling van de kluis met derzelver toebehooren, die door den wijngaardenier van het klooster bewoond wordt, dewijl er geen monnik is. Van deze kluis is het uitzigt voortreffelijk. Op eene punt van den zijdelings overliggenden berg, ziet men een groot verlaten klooster liggen; zijnde een bouwval, die zich fraai voordoet. Tusſchen de enge bergketen ziet men, in de diepte, de rivier *Teverone* ſlangsgewijze afkomen. Hij, die krachten bezit, beklimme de bijkans ontoegangelijke rots, die boven de kluis gelegen is; en, op eene der hoogſte punten van al het omliggend gebergte aanlandende, is hem een fraai natuurtooneel wachtende. Van die kruin is de afdaling zacht: en, na de kapel *St. Blazius*, boven het klooster van *St. Benedictus* gelegen, voorbij gegaan te zijn, komt men aan het *obſervatorium*, of, aan de wandelplaats van de kloosterlingen. Ook van hier overziet men de ganſche landſtreek tot aan de

zee.

zee. Heerlijk panorama van bergketenen, op wier kruinen men burgen en gehuchten ziet liggen; als: *Cantarano*, *Rocco San Stefano*, *Girano*, *Siciliano*, *Civitella* enz. — Lager en naderbij ligt *Subiaco* en onder het *obſervatorium*, het klooster van *St. Scolastica*.

Een enge, uiterst ſmalle trap in de rots gehouwen, ſtrekt tot ingang van het klooster van *St. Benedictus*, dat omgeven is door een aloud bosch, alwaar het ſteeds zeer koel is. Deze ſmalle trap is halfweg, door een torentje, dat tot poort verſtrekt en met een ijzeren hekje voorzien is, afgezet. Op den weg, naar *Subiaco*, treft men twee madonna-kapelletjes aan. Het grootſte heeft den bijnaam van *Putana*, omdat alle kunſtenaars hetzelve ſchilderden; het andere is de *madonna della Febre*; beiden zijn zeer ſchilderachtig. Tegen over het klooster *St. Scolastica* zijn de baden van NERO gelegen, ook de fondamenten van eenen muur, die de enge vallei vaneen ſcheidde, het water aldus tegenhield, dat door den toevloed gedrongen, opzwol, deszelfs boorden verbreedde en eindigde met een klein meer te worden: het water, ten laatſte den afſcheidingsmuur overweldigd hebbende, hernam deszelfs natuurlijken ſtroom en vliet af naar *Rome*.

Subiaco bezit eene papierſabrijk en eenen graanmolen, die, aan de rivier gelegen, door het water in werking gebragt worden. In den graanmolen vertoefde ik herhaalde malen ter waarneming van de eigenaardige kleederdragten en der groepen uit verſchil-

ſchillende landſtreken (*paeſi*) te zamengevloeide landlieden met derzelver paarden en ezels, welke landlieden allen in den molen vergaderd zijn, om hun koorn te doen malen.

De nonnen van het *Benedictijner* klooster, in de ſtad zelve gelegen, geven jaarlijks een bezoek aan het klooster en het graf van ST. BENEDICTUS, vroeger vermeld.

Zondags levert de groote kerk van *Subiaco* een aardig tafereel op van ſchilderachtige kleedingen, vooral bij de vrouwen. Ik woonde er een kerkfeest bij, zijnde de benoeming en bevestiging van eenen nieuwen priester, waarbij alle landelijke eenvoudigheid aan den dag gelegd werd. Nadat de priester voor de eerſte maal de mis gelezen had, werd hij door de andere priesters verwelkomd. De kardinaal GARLEFFI (*) (tegenwoordige bezitter van *Subiaco*), woonde in groot *tenue*, als opperhoofd op eenen troon gezeten, de plegtigheid bij. Na den afloop zat hij in zijne keurig licht karmijnrood verlakte en met goud gemonteerde draagkoets, en werd naar zijn kasteel begeleid, voorafgegaan door twaalf muzikanten in Poolſche kleeding, met roode jasjes, vierkante roode mutſen met pluimen, en blaauwe ſjerpen, met zilverdraad gemonteerd.

Zoodra deze muzikanten teruggekeerd waren, trad de nieuwe priester, omringd door zijne mede priesters,

(*) Men zegt, dat hij zijne kardinaalsmuts aan zijn ſchoon gelaat te danken heeft.

ters, uit de kerk en werd tevens door de muzikanten ſtatig naar zijne woning begeleid. Deze zijne woning leverde een groot contrast op met die des kardinaals. Zoo verheven de woning van den kardinaal trotsch op de wolken nederziet, zoo zedig lag die van den priester op een klein plaatsje van een achterbuurtje. Men had den ſchamelen ingang, benevens het ſteegje, dat er voor ligt, met twee boompjes verſierd. In dat ſteegje of liever gangetje is een torentje, op welks bordes gewoonlijk ſlechts een hembd te droogen kan hangen. Hier ſtond thans een buurman, die dadelijk, bij de aankomst van den priester en deszelfs ſtoet, eene groote pistool uit de middeleeuwen loste, weder laadde en loste, totdat zijn arm van vermoeijenis niet meer kon. Uit de gebrekkige venſters van de ſchamele omliggende huisjes, en wel uit de handen van nog ſchameler bewoners, regende het te gelijker tijd hazelnoten, confijt enz. terwijl de voetgangers, die den priester omringden en oude bekendſchap met hem hadden, hem de hand kusten. Hij bedankte, met eene buiging in zijne huisdeur, de menigte voor hunnen heuſchen welkomstgroet en daarmede trok ik af, voldaan van ooggetuige te zijn geweest van dit ſchilderachtig tafereel, dat tot een bijzonder goed *genre*-ſchilderij aanleiding zoude kunnen geven.

Gedurende het goede weder verzamelde ik landſchapsſtudiën, die voor den achtergrond van een ontworpen Historieſtuk moesten dienen. — Ik raad alle vreemdelingen, die Italiaanſche landreizen willen

 doen

doen, ſteeds te logeeren in die huizen, alwaar de ſchilders gewoon zijn te vertoeven; want, daar deze het meest in afgelegene ſtreken reizen, ja, de eenigſten zijn, zoo wordt men, in de door hen bezochte herbergen, het beste bediend. Die herbergen zijn ligtelijk te herkennen door de palet-verwen, die op alle venſters geſmeerd zijn; of, aan de *caricaturen*, die op de muren van de eetzaal enz. geſchilderd zijn. Zoo zullen, bij voorbeeld, die heeren reizigers, die eenmaal *Subiaco* bezoeken, aldaar een dertigtal reusachtige *caricaturen* aantreffen, zijnde dezelve allen ſprekend gelijkend en onderling gemaakt op de vereenigde kunſtenaars van alle natiën, welke in deze maand alhier vereenigd zijn, en waaronder men dat van mijn perſoon, als voorzitter van de vereeniging, zal vinden.

Een onzer maakte aan tafel de volgende karakteristieke opmerking, bij de menigte vliegen, die onze wijnglazen bezochten.

De Engelschman neemt zijn glas en ſmijt het tegen den grond.

De Franschman neemt er de vliegen met zijne vingertjes uit.

De Duitſcher zet het glas aan de lippen, blaast de vliegen op zijde — en drinkt.

De Rus slobbert alles op.

Togtje naar yenna en verdere streken. — Gedurende mijn verblijf in *Subiaco* deed ik dikwerf kleine inlandſche bergreisjes, voor zoo verre de grensli-

linie van den Romeinſchen ſtaat mij zulks veroorloofde; want, het naburige *Napolitaanſche* grondgebied kan men zonder behoorlijk paspoort niet betreden, ten minſte, indien men zich aan geene onaangenaamheid wil bloot ſtellen. Die reisjes deed ik ſomwijlen alleen, ſomwijlen in gezelſchap, te voet of op een' muilezel. Naar *Yenna* vertrok ik, op eenen ſchoonen morgen, met den kunstminnenden *maire* van *Beſançon*, den heer F. DE MAGNANCOURT en den kundigen beeldhouwer DANTAN, penſionaris van de Franſche akademie. Wij namen den weg, die nabij de rivier, onder het klooster van *St. Benedictus* gelegen is, en alwaar de overblijfſelen van eene poort onze aandacht trok. Verder daalden wij nog dieper omlaag, daarna weder omhoog, en aldus — ſteeds golvend in de engte, tusſchen de hemelhooge bergen, die ons bij elken omkeer een nieuw gezigtpunt opleverden — gingen wij de duivelsgrot voorbij. In de engte troffen wij fraaije partijën aan, als: twee watervallen; eene vallei, alwaar onmetelijk hooge populieren zich te zamen verhieven en waaronder eenig vee in het lommer graasde, dat zich zoo klein als ſtipjes aan ons oog vertoonde; en een' graanmolen, alwaar de vloed zich op nieuw, maar donderend, naar beneden ſtort. Vandaar beklommen wij eenen zeer hoogen berg, op welks kruin *Yenna*, met de ruïnen van haar verlaten aloud kasteel ligt. Alle dorpen, gehuchten en ſtadjes hebben hier te lande derzelver burg of ruïne. Door dezen — op onnaakbare rotſen ge-

gelegen — werden de vijanden of rooverbenden minder gevreesd; de vasfalen, die hunne woningen er rondom bouwden, vonden, bij eene overrompeling, eene fchuilplaats in het kasteel van hunnen Heer, en plaats voor het geredde goed.

Te *Yenna* vervaardigde ik een paar fchetfen. De inwoners ontvingen ons gul; de pastoors waren leidslieden, nadat wij tot hunnent den wijn-beker geledigd hadden. Onze waardin liet ons niettemin zeer duur betalen. *Valle Pietra* — verder gelegen — bezochten wij niet, omdat zulks niet aan het doel zoude beantwoorden, volgens de ingewonnene berigten van een' mijner kunstvrienden, die dat oord bezocht en mij fterk aanried, de vallei van dit gehucht, dat deszelfs naam van deze vallei ontleend had, te bezoeken. Deze vallei dan in oogenfchouw nemende en *Valle Pietra*, in het verfchiet, onaangeroerd latende, werden wij verrukt over de natuur, die ons omgaf. Een landfchapfchilder, zoude hier, jaren lang, ftudiën kunnen verzamelen. Niet minder belangrijk zijn *Piglio*, *Paliano*, *Anagni*, maar allerbelangrijkst is *Ferentino*, met Cyclopiaanfche muren en *Alatri* met een Cyclopiaansch citadel. Ontzagwekkend. is het aanzien van deze werken, die men aan de Cyclopen toefchrijft, of voor het minst met hunnen naam in de oudheid- en bouwkundige gefchriften beftempelt; en waarlijk, het is ongeloofelijk hoe die muren, poorten en gebouwen, met zulke ontzettende groote fteenen gebouwd zijn, hoe zij op elkander gelegd, en voor-

vooral, hoe zij op de kale kruinen van het gebergte gebragt zijn! Hierbij ſtaat het menſchelijk verſtand ſtil; want, wat men ook van deze werken gelezen of in plaat afgebeeld moge gezien hebben, het overtreft de verbeelding.

Zes dagen zijn tot dit uitſtapje voldoende; indien men ſlechts zien en onder de hand wat ſchetſen wil. Schilderachtige kleederdragten treft men hier en daar aan. De landſtreek, ſteeds bergachtig, is zeer fraai. De wijn van *Affile* is de beste van deze landſtreek; dezelve kwam mij echter zeer zwaar voor.

Rocco san stefano, civitella, olevano. — Het uitſtapje naar deze oorden behoort tot het voortreffelijkſte van *Italië*. In gezelſchap met zeven andere kunſtenaars liet ik *Subiaco* achter mij liggen; en, ſteeds berg opgaande, de fraaiſte gezigten genietende, bereikten wij het kastanjewoud, alwaar wij vroeger menige ſtudie vervaardigd hadden. Van hier konden wij, een eindwegs, met onze muilezels harddraven; en, ſpoedig waren wij in het armoedig, hoog en kaal gelegen gehucht, *Rocco San Stefano*. Van daar gingen wij, ſteil in de hoogte, een klooster in de diepte aan de regterhand achter ons latende, naar het verhevene *Civitella*, vanwaar de uitgeſtrektſte gezigteinder zich opdoet; berg en dal liggen onder ons. Hier is de plek der klasſieke historiſche-natuur; hier zijn die fijne lijnen der verwijderde bergketens, die de Duitſche kunſtenaars, met regt, zoo hoogſchatten. Goddelijk natuurtooneel!

neel! Ik huldigde u bij eenen blaauwen hemel; maar, duizendwerf huldigde ik u bij eenen, door wind voortgedreven bewolkten hemel, als wanneer het reine blaauw flechts hier en daar zigtbaar was en de fchaduwen der wolken, op de bergen fpelende, de heerlijkfte effecten, de fchoonfte tegenftelling van licht en bruin daarftelden.

Civitella heeft eenige overblijffelen van Cyclopiaanfche werken, maar van weinig aanbelang. DON VICENZO, die de kunftenaars herbergt, is een braaf en zorgzaam man.

Van *Civitella* daalt men den berg af naar het dorp *Olevano.* De weg is rijk in ftudiën, en, het kleine boschje, de *Serpentara* geheeten, dat men regts laat liggen, is een doolhof van boom- en grondftudiën, voor den landfchapfchilder. Met elken blik, met elke fchrede vindt men er eene. De herberg, waarin wij te *Olevano* vertoefden, ligt buiten het dorp en op eene hoogte van waar men zich, even als te *Civitella*, aan de verhevenfte natuur, aan berg- en luchtftudiën niet genoeg kan verzadigen. Deze herberg was vroeger het lusthuis van eenen kardinaal, en bezit nog het overfchot van het destijds rijke ameublement. Onder de latere, op de muren vervaardigde portretten in *fresco* van Duitfche kunftenaars, trof ik dat van mijnen vriend PRELLER uit *Saxen-Weimar* aan, met wien ik te *Antwerpen* ftudeerde en die thans een der beste landfchapfchilders van *Duitschland* is.

Gedurende ons verblijf, in deze ftreek, werden

wij

wij op een bal genoodigd. Wij wilden deze voorkomendheid eer aandoen, door op onze beurt een bal terug te geven; maar wat gebeurt? Den avond voor het feest, werd het ons door den Vicarius (*) verboden. Groote teleurſtelling, die wij niet wisten waaraan toe te ſchrijven. Wij gedroegen ons zoo als het betaamde in een land, alwaar men gastvrijheid geniet. Eene deputatie ging uit ons midden naar den vicaris, die zich lang niet te huis hield maar haar ten ſlotte wel ontvangen moest. De man wilde geenen uitleg geven, maar eindigde met te zeggen, dat hij van hooger hand order had bekomen. Men verzocht die order te zien. Het was er eene van het vorige jaar, die op het naburige *Palestina* toepasſelijk was en aldaar was uitgegeven. Den vicaris werd alstoen aangezegd, dat het bal door zoude gaan; en, het ging door, maar weinige menſchen durfden er komen, uit vrees voor hunnen vicaris, waardoor wij acht dagen noodig hebben gehad, om de gekochte lekkernijën enz. onder ons op te eten. Wij vernamen later waaruit zijne vrees beſtond; het was, omdat zijne ſchoone huisbewaarſter met geweld naar ons bal wilde gaan en hij deze aanraking met

(*) De geestelijken hebben, in deze plaatſen, overal de oppermagt; zij oefenen de policie uit en doen alles wat hun belang betreft. Vreemdelingen zijn hatelijk bij de lammeren, wier geweten zij beſturen. Ik heb er eenige proeven van, die in mijn geheugen zullen blijven.

met ons, niet verkoos. Alle avonden gaven wij, bij maneſchijn, *serenades*, die ſomwijlen (door de fraaije kopjes, welke uit de venſters, of op de terrasſen hunner woningen kwamen kijken en luisteren) echte romantiſche tafereelen waren.

Gedurende de groote Zondagſche kerkdienst werd eene vrouw — voor het groot altaar nedergeknield — door eene andere vrouw uit jaloezij doorſtoken. Haar echtgenoot beminde de andere.

De terugtogt naar *Subiaco*, langs een' korteren weg, is niet minder welgevallig. Wij gingen door *Rojata*, alwaar de inwoners zoo onbeſchaafd, of, omtrent vreemdelingen zoo zeer in dwaling gebragt zijn, dat zij ons, tot aan den voet des bergs, waarop hun gehucht ligt, met ſteenworpen vervolgden.

Heerlijk is de afdaling tusſchen de engte van het omliggend kale gebergte. Het was duister toen wij den kruiſenden weg van *Affile* bereikten, langs welken wij verder naar *Subiaco* terugkeerden; maar, niet zonder gevaar; want, een ſcherpe, diepe afgrond was aan onze linkerzijde, en de nacht was zoo duister, dat de muilezels, hoe zeker ook, ons behoedzaam deden zijn; want zij konden geenen ſtap vooruitzien, onaangezien de lantarens, waarmede de ezelmenners ons voorlichtten. De wind blies krachtig om ons henen en langs de hooge, masſieve rotſen, die wij aan de regterhand nevens ons hadden en waarop geen ſtruikje zigtbaar was. — Kale natuur.

Den 12den October kwam ik des avonds van

mijn ſchoon landreisje, hoogst voldaan, in *Rome* terug.

Den 13den October bezocht ik het klooster van SAN CALICE in *Trastevere*, dat door de Benedictijnen bewoond is en alwaar ik, in onderſcheidene cellen, bezoeken aflegde. Het waren bekenden die mij aan onbekenden voorſtelden en welke mij, gemeenſchappelijk, allerhupst onthaalden. Van de terras dezes kloosters (waarvan de cellen uiterst *roijale* kamers zijn met alle gerijfelijkheden), genoot ik een fraai uitzigt op *Rome*.

In de *baſilique* van SANTA MARIA in *Trastevere*, welke nevens het klooster gelegen is, bewonderde ik de Hemelvaart door DOMINICHINO in het middelſte vak van den plafond geſchilderd, en eene kapel aan de regterhand, door dienzelfden meester beſchilderd. — De vloer is met porfier en andere kostbare geſteenten ingelegd.

Den 16den October betrok ik eene andere kamer, want mijn appartement, in de *via Condotti* N°. 73, dat ik met 35 Piasters voor de zes zomermaanden betaalde, geldt in den winter 30 piasters in de maand; en dat was mijne zaak niet. Ik nam dus mijnen intrek in de ſtraat *Capo le Case* N°. 56, mede in de nabijheid van de Spaanſche plaats, gelegen — zijnde het gezochtſte kwartier der vreemdelingen — en dat nog wel bij de achter-kleindochter van SALVATOR ROSA, eene brave oude jonge jufvrouw, welke ſinds ettelijke jaren kunſtenaars logeert en daardoor, van ieder kunſtenaar, tot *souvenir*, eene tee-

teekening bekomen hebbende, een allerliefste album heeft zamengesteld. Ik betaalde hier slechts 4½ Piaster in de maand voor mijne kamer, met het uitzigt op de *Monte Mario*.

Dienzelfden dag bezocht ik mijnen nabijgelegen *atelier Via Sistina* N°. 86, op den berg *Pincio* gelegen en vond daar alles gereed, zoodat ik mij weder aan het werk kon begeven. Door het venster van mijnen atelier overzie ik een groot deel van *Rome*. Het huis van den beroemden Deensche beeldhouwer THORWALDSON belet mij het overige te zien.

Het wonen, in den zomer, te *Rome*, is niet duur, maar in den winter alleroverdrevenst; want, de verhuurders steunende op de vreemdelingen, laten zich alsdan de waarde van een jaar huur betalen, omdat hunne appartementen meer als een half jaar ledig staan. Biedt er zich eene gelegenheid aan om hetzelve voor dat half jaar te verhuren, zoo bekomt men de schoonste appartementen voor een prijsje; want, de huur is gemaakt en de nieuwe huur wordt slechts voor de zomermaanden bepaald. Wil men goede *ateliers* hebben zoo zoeke men naar dezelve in den zomer en hure die terstond, het zij tot dadelijk gebruik of voor lateren tijd; want, in den herfst of winter zal men dezelve vruchteloos zoeken.

Den 18[den] October had des avonds de bijzetting van het gevonden gebeente van RAPHAËL, in het *Panthéon* plaats.

RA-

Raphaëls overblijfſelen waren, gedurende mijne afwezendheid, onder het altaar van de Madonna, in het *Panthéon* gevonden; en, zoo zoude dezelve heden avond met plegtigheid begraven worden, en zijne asch in eene *urne* bewaard blijven. Aangetrokken door dit zeldzaam iets, van den grootſten der kunſtenaars; aangetrokken door het denkbeeld van te kunnen zeggen: ook ik was daar om hem de laatſte eer te bewijzen; aangetrokken door de vooronderſtelling, van het onvolprezene *Panthéon* inwendig gansch verlicht te zien, dat een fraai ſchouwſpel moet zijn, verſchafte ik mij een toegangsbiljet en bevond ik mij, op het bepaalde uur ter plaatſe, maar alles viel mij tegen. Geene verlichting; niets dan eenige honderden waskaarſen rondom de kist, die evenmin voldoende waren om het *Panthéon* te verlichten, als eene nachtkaars mijne ſlaapkamer. Geen fraai kerkgezang of muzijk; niets dan het opzeggen van *litaniën* uit de ſchorre en raauwe keel der vereenigde geestelijkheid; *récitatifs*, die zonder eind waren; eindelijk niets, dat mij trof, ware het niet de tegenwoordigheid van alles wat *Rome* aan talent en verdienſte, zoo van zich zelf, als van vreemdelingen, in zich bevat. Dat de laatſten duizendvoudig talrijker waren dan de eerſten, zij in het voorbijgaan gezegd. Steeds nog iets wachtende, vertoefde ik meer dan drie uren, tot dat ik de ſlagen van het toemetſelen des graſs hoorde en mij hiermede verwijderde.

De ſchedel, (zoogenaamd van raphaël) dien de aka-

akademie van ST. LUCA in hare galerij als een heiligdom bewaart en waarvoor ik eenmaal in diepe aandoening verzonken en getroffen ſtond, is thans bewezen te zijn die van eenen kanonik. — Men verhaalt, dat deze ſchedel eenmaal aan den beruchten profesſor GALL vertoond werd, en dat hem gevraagd werd, welke de verdienſten en het karakter waren van hem, die eenmaal dit hoofd op zijnen romp droeg. GALL antwoordde: dat is een ronde vent geweest, die goed konde eten en drinken; het was geen hoogvlieger. De lieden lachten hem daarop hartelijk uit en voegden hem toe: „ wel GALL! wat zijt gij mis; het is RAPHAËL, de groote RAPHAËL!" — Nooit geweest; die man heeft nooit zoo kunnen ſchilderen; hij heeft naauwelijks kunnen denken." — GALL heeft waarheid geſproken; maar, aan GALL werd geen geloof geſlagen; en, die ſchedel is aan RAPHAËL toegekend gebleven totdat men nu den waarachtigen gevonden heeft.

27 *Octobe.*

Met eenige kunstvrienden deed ik heden eene wandeling buiten de poort *Pia*. Wij kwamen weldra aan de kleine kerk van ST. AGNESE, waarin men langs eenen trap van 45 treden nederdaalt. Op de zijmuren zijn vele *inscriptiën.* Deze kerk is in de eeuw van CONSTANTINUS, bij het eindigen der vervolgingen tegen de Christenen gebouwd. *Mo-*

ſa-

faïquen en twee rangen kolommen, op elkander geplaatst, verfieren haar inwendig. De vier kolommen, die de *palaquin* van het hoofdaltaar dragen, zijn van het zeldzaamst *porphyr*. Het ftandbeeld van STE AGNES, dat van een antiek ftandbeeld werd gemaakt, is van oostersch albast, welk albast gelijkt naar het fchoonfte agaat, dat mogelijk te zien is. — Deze kerk is eerbiedwekkend. Dezelve verlatende gingen wij naar de *ponte Lamentano*. Bezijden den weg, in het veld, zagen wij vele ruïnen van graven en waterleidingen. Deze omftreek van *Rome* is fraai en klasfiek, fchilderachtig van toon; het gebergte is in het verfchiet. Aan de brug *Lamentano* dronken wij, onder de ftrooijen tent, eene teug wijns. (Zij, die in deze ftreken op de jagt zijn, verfterken hier hunne maag). Eenige fchreden van deze *koek- en zoopjes*-tent zijn de overblijffelen van twee groote graven, aan den berg *Sacrea* gelegen. Wij verlieten den *Nomentaanfchen* weg en gingen, dwars door het veld, naar den weg *Salaria*, aanfchouwden de overblijffelen van het landhuis van PHAON, alwaar NERO zich zelven vermoordde, en keerden daarna, in de duisternis, langs de Poort *Salaria* in *Rome* terug.

---

5 *November*.

Des middags liet ik mij, met een gezelfchap, aan de haven *Ripetta* den *Tiber* overzetten. Wij wandel-

delden achter om het kasteel *St. Angelo*, naar *Monte Mario*, van daar naar *Ponte Molle*, en, langs den grooten ſtraatweg weder naar *Rome* terug.

Nieuw-*Rome* heeft drie zaken die den vreemdeling kunnen bevreemden; te weten: deszelfs kerken, paleizen en lusthoven. Van twee dezer heb ik reeds getracht eene flaauwe ſchets te geven; nu blijft mij het artikel paleizen over, en onwillekeurig huiver ik, want dezelve naar behooren en verdienſten te behandelen, laat het beſtek van dit werk niet toe; en, een' catalogus van derzelver rijkdommen te maken, zoude aan mijne lezers niet welgevallig zijn. De paleizen over te ſlaan, na zoo veel zaken van minder belang te hebben medegedeeld, zoude mij regtmatige verwijtingen berokkenen. Ik zal mij dus bepalen, met eenige *détails* te geven van de voornaamſte paleizen en de overigen met een woord aanduiden.

Het VATIKAAN, is het grootſte paleis van *Rome* en waarſchijnlijk van *Europa*. Men telt er 22 binnenplaatſen, 26 trappen, 12 groote zalen, 2 prachtige kapellen en ongeveer 2000 vertrekken. Deszelfs bouworde heeft weinig g e h e e l, daar dezelve door onderſcheidene bouwkundigen opvolgelijk beſtuurd en vergroot is. Den grooten trap, *Scala Regia*, opgaande, komt men in de *vestibule* van de Pauſelijke kapellen *Sixtine* en *Paulina*. Van deze *vestibule*, *Sala Reale* geheeten, maakte ik reeds, in den

aan-

aanvang van dit deel, gewag. MICHEL ANGELO ſchilderde het gewelf van de kapel *Sixtine* en ſtelde voor, de Schepping en andere voorwerpen, uit GENESIS getrokken. Slechts 20 maanden werden aan dezen kunst-arbeid beſteed, en ſlechts drie jaren aan de ontzettend groote *fresco* van het Laatſte Oordeel, door dienzelfden meester in dezelfde Kapel. Wie kent niet dit meesterſtuk, hetzij in *natura* of door de platen, die er van beſtaan; wie bewondert niet het kunstvuur, dat in hetzelve uitblinkt, de verdienſte der uitvoering, de verkortingen, het genie der uitvinding, het uitgedrukte gevoel in de tegenoverſtellingen en de rijkdom des denkbeelds! Dooden, die door de trompet der opwekking uit het graf opſtaan; engelen; heiligen met hunne marteiin-ſtrumenten; uitverkorenen, die zich omhelzen; het wederzien van bloedverwanten; verdoemden door duivels en allerlei helſche geesten voortgeſleept; in één woord, driehonderd verſchillende hartstogten zijn, op driehonderd figuren, die deze *fresco* uitmaken, uitgedrukt.

De onderſte figuren van de ſchilderij hebben zes voet, die, welke hooger JEZUS omringen, twaalf voet, die, welke onder JEZUS zijn, acht voet, en de engelen', die geheel omhoog de ſchilderij kroonen, zes voet proportie. Welk een overleg is daartoe noodig geweest!

Als beeldhouwer heeft MICHEL ANGELO zich beroemd gemaakt door zijne groep *della Picta*, in de *St. Pieters*-kerk; door zijnen MOZES in de kerk van *San Pietro in Vincoli*, en door zijnen CHRIS-

TUS met het kruis, in de kerk van *Ste Maria sopra Minerva*, enz.

Als bouwmeester heeft hij zich beroemd gemaakt door de bibliotheek van *San Lorenzo*, te *Florence*, en den koepel van *St. Pieter*, te *Rome*.

Rondom het gewelf dezer kapel, tusschen de vensters, zijn de afbeeldselen der profeten en sibyllen. Aan de regterhand zijn fraaije *fresco's* van PERUGINO en anderen.

De kapel PAULINA bezit de twee laatste kunstgewrochten van MICHEL ANGELO het zijn schilderijën, die hij op zijn 75ste jaar vervaardigde en die veel door den tijd, door achteloosheid en den walm der waskaarsen geleden hebben.

Den fraaijen trap weder afgaande, vindt men (links) eene groote binnenplaats, die naar de bibliotheek en het museum geleidt. De eerste galerij, die men doorloopt om naar het museum te gaan, is door JAN VAN UDINA en POMARANCIO beschilderd; de tweede galerij, waarvan de opene arcaden met glazen voorzien zijn, bevat de wereldberoemde *loges* van RAPHAËL, bestaande uit voorstellingen uit het oude testament, hetgeen ook aan deze galerij den naam van: RAPHAËL's bijbel gegeven heeft, ofschoon al de voorstellingen niet door hem geschilderd zijn, maar wel naar zijne teekeningen, door de besten zijner leerlingen, zijn uitgevoerd. God de Vader, die door wolken op het water gedragen wordt, is geheel van zijne hand; en, alles wat de mensch vermag, om het karakter van de Godheid

op

op het oogenblik der ſchepping voor te ſtellen, is in dit meesterſtuk aan den dag gelegd. De bekoorlijkheden en de onſchuld van EVA, die uit de hand Gods geboren wordt en waarvan ADAM de ſchoonheid bewondert, is in een volgend vak, door RAPHAËL afgebeeld. — De volgende tafereelen trekken niet minder ieders aandacht. De derde galerij is met geographiſche kaarten beſchilderd. In de eerſte galerij treft men het appartement *Borgia* aan, zijnde vier zalen, die eene rijke verzameling van oudheden bezitten. De eerſte zaal werd door JAN VAN UDINA en PIERIN DEL VAGA geſchilderd; de drie volgenden door PINTURICCHIO. Onder de belangrijkſte antiquiteiten, die deze zalen verſieren, munt uit: een groot altaar, bekend onder den naam van put *Giustiniani* en omringd door een *Bacchus*-feest in *Basrelief;* voorts, het beroemde antieke ſchilderſtuk, voorſtellende een huwelijk en bekend onder den naam van *noces Aldobrandines.* Hierop volgt de *corridor* van BRAMANTE, die de rijkſte verzameling van inscriptiën bevat, welke bekend is. De Heidenſche inscriptiën vullen de regterzijde en de Christelijke inscriptiën de linkerzijde dezer lange galerij. Daarenboven ontmoet men vele graven, urnen, ſarkophagen, lijkdienst-altaren, enz.

DE BIBLIOTHEEK, die daarop volgt, is, hoewel men geene boeken ziet, zeer bezienswaardig; want, buiten de boekenkasſen, ziet men in dezelve de beroemde verzameling van *Etruske-vazen*, alsmede

eene verzameling van antiquiteiten uit den Christen-tijd, een rijk voorzien cabinet van *medailles*, eene verzameling van zegels en eene zeer rijke van cameën, ſtandbeelden en huisſelijke gereedſchappen in brons. Voorts zijn al de zalen min of meer belangwekkend, door het ſchilderwerk, dat dezelve verſiert of door andere voorwerpen, die daarin geplaatst zijn. Onder de zalen munt bijzonder uit *la Sala dei Papyrus*, aldus genoemd, omdat hare muren bekleed zijn met aloude ſchriften, op bladen van de *Papyrus* van *Egypte* geſchreven. Deze zaal is overigens uit alle kostbare marmerſoorten zamengeſteld en derzelver *plafond* is met bijzonder fraaije ſchilderingen van R. MENGS verſierd.

HET MUSEUM CHIARAMONTI is zamengeſteld uit een' *corridor*, die ten vervolge ſtrekt van dien van BRAMANTE en van de *hémicycle* van *Belvedère*. Antieke monumenten, kostbare kolommen, busten en ſtandbeelden, in deze heerlijke galerij vereenigd, ſtellen een belangrijk *coup d'oeil* daar. Wat mijne aandacht in het bijzonder trok is een ſtandbeeld van MINERVA MEDICA. De houding van dit figuur vol majesteit, de edelheid in deszelfs verdeelingen, het vloeijende der omtrekken, de ſierlijkheid der draperiën, de kracht der uitdrukking, deszelfs verheven karakter, alles maakt dit ſtandbeeld waardig nevens de meesterſtukken der aloude beeldhouwkunst geplaatst te worden. Niet minder ſchoon is het meer dan levensgroote ſtandbeeld van TIBERIUS. De gelijke-

kenis moet, naar de overige afbeeldfels te oordeelen, volmaakt zijn; de ftand is edel en ftil; de draperiën zijn wijs behandeld, en de uitvoering der naakte deelen is zeer fraai. Ook de heerlijke ftandbeelden van LUCIUS VERUS, van de Fortuin, van JUNO, van ANTINOÜS, onder de gedaante van VERTUMNE, verdienen gehuldigd te worden. De heerlijke busten van APOLLO, van NIOBÉ, van SAPPHO, van AUGUSTUS, van den vader van TRAJANUS en van een' fater, leveren alles op wat het kunst-oog verlangen kan.

Het andere gedeelte van het mufeum CHIARAMONTI, de *hémicycle* of *circulaire falon* van *Belvedère* of liever gezegd: het Attisch en Egyptisch *mufeum*, beftaat uit onderfcheidene zalen en eene ringvormige falon.

De falon en de overige zalen prijken, benevens Egyptifche monumenten, met tien ftandbeelden van ISIS, van zwart graniet, met veel *hieroglyphen*, een graffchrift in de *Cuphifche* taal, en kasfen, waarin eene menigte van kleine bronzen figuren, ook in fteen, porfelein en hout; gereedfchappen, mumiën van menfchen en geheiligde beesten en andere voorwerpen tot het Egyptifche geloof behoorende, en welke in de ruïnen van *Theben* en te midden der graven, aan den linker boord des Nijls gevonden zijn. Drie zalen van dit mufeum zijn gewijd aan de afgietfels van de *basreliefs* van de *Parthénon*, aan die meefterftukken der Griekfche beeldhouwkunst, welke allen door PHIDIAS geteekend, en door hem of leerlingen zijner fchool gebeeldhouwd

 wer-

werden. — GEORGE de IV koning van *Engeland* ſchonk deze afgietſels aan dit muſeum.

Het Muſeum PIO CLEMENTINO, dat nu volgt, is allerbelangrijkst en bezit al wat den kunſtenaar, oudheidkundige, den liefhebber, zelfs, den niet in de kunstingewijden mensch, belang kan inboezemen. Al dadelijk wordt men in de vierkante *vestibule*, onder meerdere belangwekkende zaken, de *Torso van Belvedère* gewaar. Dit fragment van een ſtandbeeld van HERCULES is van eene bewonderingswaardige ſchoonheid. De ſchoonheden van de ronde *vestibule* ga ik ſtilzwijgend voorbij. De zaal van MELEAGER ontving haren naam van het beroemde ſtandbeeld, dat haar verſiert en een gewrocht is van den besten tijd der aloude beeldhouwkunst. Onder het *portiek van den binnenhof* ziet men niets dan meesterſtukken; als: de PERSEUS en twee worſtelaars van den onſterfelijken CANOVA; den beroemden MERCURIUS, bekend onder den naam van ANTINOÜS DE BELVEDERE; den APOLLO DE BELVEDERE, die bij de volmaakſte ideale ſchoonheid, al de majesteit vereenigt van eene vertoornde godheid, welke, in haren toorn, niets verloren heeft van die waardigheid, welke hare onafſcheidbare hoedanigheid moet zijn. De groep van LAOKOON en zijne twee zonen, dit werk van drie Griekſche beeldhouwers — AGÉSANDER, POLYDORE en ATHENODORUS van RHODUS — is verheven boven alles wat in de beeldhouwkunde bekend is. De keuze der gedaante, de diepe uitdrukking

king der grootste smart, die deze figuren in alle ligchaamsdeelen vertoonen, het strengelen der slangen, alles is in dit marmer wonderbaarlijk schoon en grootsch. — Meerdere standbeelden, *basreliefs*, graven, enz., in dit oord te vinden, zoude ik kunnen opnoemen, ware het niet, dat de voornaamsten door mij zijn aangehaald. In de *Sala degl' Animali*, die in tweën verdeeld is, vindt men fraaije, in verschillende marmers gebeitelde kunstgewrochten; als: centaurussen, herculessen, tijgers, leeuwen en al het voornaamste wat het dierenrijk oplevert. — Ik zonder daarvan uit, olifanten, dromedarissen, giraffen, enz. — In de *galerij der standbeelden* munten uit: een naakte liefdegod (half lijf) en het liggende beeld, bekend onder den naam CLEOPATRA. Van hier treedt men de zalen der *bustes* of borstbeelden binnen. Deze drie zalen hebben gemeenschap, door middel van eene galerij, die ook met *bustes* opgevuld is, met eenen rijken *salon*, het *cabinet* geheeten, dat met uitmuntende antieken prijkt; onder anderen: een GANYMEDES met den arend nevens zich, een ADONIS, eene DIANA en eene zich badende VENUS; zijnde dit laatste standbeeld onuitsprekelijk bevallig en vol uitdrukking. De *salon des Muses* is achtkantig en op kolommen rustende.

De vloer van *Mosaïques*, zoo als veel der overige zalen, heeft een fraai MEDUSA's hoofd in het midden en bevat vele dichters, wijsgeeren, grieksche redenaars, de negen muzen van APOLLO enz. Voorts vindt men onderscheidene *basreliefs* langs

 de

de muren van dezen *ſalon.* De ROTONDE, die volgt, is eene heerlijke zaal met kostbare marmeren pilasters verrijkt; een der grootſte antieke *moſaïques* maakt haren vloer uit; en, in het midden ſtaat eene heerlijke porfieren vaas, die 14 *mètres* in den omtrek heeft. Onder de reusachtige ſtandbeelden munt dat van JUNO uit. Eene deur, die alles wat pracht in bouwkunde kan voorſtellen, in zich vereenigt, geleidt in de zaal, die den vorm van het griekſche kruis heeft. De vloer is al wederom met kostbare *moſaïques* ingelegd. Twee groote porfieren graven, met *basreliefs* en ornamenten verſierd; (alles uit een ſtuk) eene *Sphinx* van rood graniet; een ſtandbeeld, zijnde VENUS, en een ander, AUGUSTUS, maken de hoofdzaken van deze zaal uit. Hierop volgt een groote trap met drie leidingen; de middelſte geleidt naar de bibliotheek, de twee andere naar de galerij van de *candélabres* en de zaal *della Biga.* Deze rijke trap rust op 22 kolommen van Oostersch-graniet, van verſchillende kleuren, en is met antieke ſtandbeelden verſierd; de treden zijn marmer, de leuningen brons, en de kornisſen hebben gebeeldhouwde ornamenten. De zaal *della Biga* heeft haren naam gekregen naar den antieken en ſchoon bearbeiden marmeren wagen, die haar verſiert. Onderſcheidene fraaije ſtandbeelden prijken mede in deze ronde zaal. De galerij der *Candelabres* ontving tevens haren naam van twee voortreffelijke *candelabres*, die haar verſieren en in de *villa Adriani* gevonden zijn. Deze galerij bevat eene me-

menigte Egyptiſche ſtandbeelden, kolommen, vazen, *basreliefs*, *candelabres* enz. en daarenboven een zeer merkwaardig mozaiek, dat eetwaren voorſtelt. Van hier gaat men naar de beruchte tapijtzalen (de ARAZZI) naar cartons van RAPHAËL gemaakt, en hierna komt men eindelijk in *de kamers van* RAPHAËL.

Dat het de eerſte maal niet is, dat ik hier kwam, kan ieder lezer ligt begrijpen. Het *Vatikaan* bezocht ik, in de eerſte plaats, tijdens mijne aankomst in deze ſtad; en, indien ik met de beſchrijving van het *Vatikaan* eerst ettelijke maanden daarna aanvang, zoo is dit om beter te kunnen oordeelen, en om de ware verdienſte, volgens mijn gevoelen, beter te huldigen, dan in de eerſte oogenblikken, als wanneer de geestvervoering alles zoude aangrijpen. Dagen bragt ik in dit paleis der ſchoone kunſten door; en, hoe gaarne zoude ik niet zeggen: maanden, jaren; maar, om aan mijne beſtemming te beantwoorden, heb ik andere pligten te vervullen; derhalve kan ik hier ſlechts in uitgebrokene oogenblikken vertoeven.

In de eerſte zaal prijken de brand van de *Borgo St. Pietro* en LEON III, die zich voor CHARLEMAGNE en de bisſchoppen regtvaardigt; beiden zijn van RAPHAËL; het eerſte ſtuk vooral wordt veel beſtudeerd. De door LEON IV behaalde overwinning op de *Sarracenen*, in de haven van *Ostia*, is door JAN VAN UDINA, en de krooning van CHARLEMAGNE, door PIERIN DEL VAGA geſchilderd. De plafond is

door

door RAPHAËL's meester, PERUGINO, beſchilderd.

In de tweede zaal bewondert men: *de twist over het heilige ſacrament*; de ſchool van *Athenen*; de Parnas; keizer JUSTINIANUS, die aan TREBONIANUS de verzameling van zijne wetten overhandigt; GREGORIUS IV, die aan eenen advocaat van het *consistorium* het pauſelijk wetboek aanbiedt; en verſcheidene andere onderwerpen. Voortreffelijk zijn de drie eerstgenoemde voorſtellingen: hemelsch is de zamenſtelling van de middelſte: de ſchool van *Athenen*, waarop RAPHAËL zijn eigen portret en de portretten zijner vrienden afgebeeld heeft.

De derde zaal is niet geheel van de hand van RAPHAËL zoo als de tweede, want ELIODORUS, die den tempel van *Jeruzalem* plunderde is wel door hem geteekend, maar ſlechts gedeeltelijk geſchilderd; PIETRO DI CREMONA en JULES ROMAIN voleindigden het ſtuk. LEON DE GROOTE, die ATTILA gevangen neemt; het mirakel van *Bolſena*; en onderſcheidene voorwerpen uit de heilige ſchrift, welke het gewelf verſieren, zijn van RAPHAËL; doch hetgeen men vooral in deze zaal van hem hoogſchat, is de gevangenis van ST. PETRUS, door drie onderſcheidene lichten verlicht, te weten: door het licht van de maan, dat op den trap ſchijnt, alwaar de ſchildwachten ſlapen; door dat van eene fakkel, die een wachter heeft opgeſtoken om te zien wat er in de gevangenis omgaat; en, door het hemel-licht dat de engel, die PETRUS geleidt, rondom zich verſpreidt. Het hemel-licht, dat door de traliën van een venſter dringt,

ver-

vereenigt zich met de andere lichten, het beheerscht dezelve zonder ze te verflaauwen en verlicht zekere zaken, die maan en fakkel aan de andere zijde verlichten. De halfontwaakte wachters verzachten, door tusſchenkomst van derzelver handen, hun, door het hemel-licht onthutst gelaat.

De vierde en laatſte zaal bevat het uitgeſtrekte tafereel van de *bataille* van CONSTANTINUS; zijnde zijne behaalde overwinning op MAXENCE. Nadat RAPHAËL deze groote zamenſtelling geteekend en zich gereed gemaakt had tot de ſchildering in olieverw, werd hij door den dood verrast. JULES ROMAIN, die met de voltooijing belast werd, deed zulks in *fresco*, maar hij liet de twee laterale figuren: de wijsheid en de goedaardigheid voorſtellende en reeds door RAPHAËL in olieverw geſchilderd, beſtaan. De overige ſchilderingen dezer zaal zijn tevens van JULES ROMAIN, alsook van RAPHAËL DEL COLLE, van POLYDORE DI CARRAVAGGIO en van de gebroeders ZUCCARI. Nabij deze laatſte zaal is de kapel van NICOLAAS V, die door A DE FIESOLE, leerling van MASSACIO, beſchilderd werd.

In de galerij der ſchilderijën is de beroemde verheerlijking van RAPHAËL, welk ſtuk als het ſchoonſte kunstgewrocht beſchouwd wordt, zoo wel om de teekening, als om de uitdrukking, vinding of gemakkelijkheid van uitvoering. Voorts zijn hier, van denzelfden meester, de vermaarde *Madonna de Foligno*, de krooning van MARIA, eene aanbidding van de wijzen, de boodſchap aan

MA-

MARIA, de *théologale* deugden en eene hemelvaart en krooning van MARIA: dit laatste is slechts door hem geteekend en door FATTORE en JULES ROMAIN geschilderd. De communie van ST. JEROME door DOMINICHINO, beslaat de eerste plaats, na de verheerlijking in deze galerij. Verder ziet men hier eene groote schilderij van MARIA met vele heiligen door TITIAAN, en STE HELENA door PAUL VERONESE. De graflegging door MICHEL ANGELO DI CARRAVAGGIO is een uitmuntend stuk. Wijders zijn hier: drie schilderijën van PERUGINO (eene derzelve stelt voor de opstanding; hij schilderde in deze schilderij het portret van RAPHAËL, terwijl RAPHAËL dat van PERUGINO schilderde; het eerste onder de gedaante van een' slapenden soldaat, het andere onder die van een vlugtend soldaat) en, de marteling van ST. ERASMUS door POUSSIN. De overige kunstgewrochten, meerendeels uitgelezen, zijn van MANTEGNA, GUIDO RENI, GEURCINO, TITIAAN, BAROCCI, ANDRE SACCHI, ALBANO, en GAROFOLO. Ten slotte vindt men hier nog een kunstjuweeltje van PAULUS POTTER, en het portret, ten voeten uit, van GEORGE IV koning van *Engeland*, door LAWRENCE: een fraai iets!

De *studio dé Mosaici* is eene inrigting alwaar de kopijën in mozaiek, naar de schilderijën van groote meesters gemaakt zijn, en die de *St. Pieters*-kerk versieren. De vervaardiging van ieder dezer kopijën heeft ongeveer zes jaren tijds gekost.

Het *Vatikaan* heeft twee tuinen. In den gehei-

men tuin zijn : een *colosſale* bronzen appel van een pijnboom en twee paauwen van hetzelfde metaal, welke ſieraden in het *mauſolée* van ADRIANUS gevonden zijn. Van het *parterre* komt men op eene terras alwaar men over *Rome* ziet en een waterval in eene kom nederſtort; in het midden der kom is een klein ſchip van brons, welks kanonnen water ſpuwen en waardoor, in het klein, het geluid van het geſchut wordt nagebootst. In den grooten tuin is een *casſino* of landhuis; onder deszelfs colonnade zijn eenige goede ſtandbeelden; inwendig is hetzelve beſchilderd door BAROCCIO, SANTI DI TITO en F. ZUCCHARO. Nog ziet men in dezen tuin het voetſtuk van de kolom van ANTONINO den vromen, met fraai bewerkte *basréliefs*, wijders beplantingen van oranje- laurier- mirte- jasmijnboomen, fonteinen, enz.

HET KAPITOOL. — Dit *moderne* paleis werd op de grondvesten van het oude geſticht. Een verheven, zacht hellende trap, op welks leuningen (van onder) twee Egyptiſche leeuwen van zwart graniet ſtaan, geleidt tot dit gebouw, dat noch van grootheid noch van majesteit ontbloot is; iets, dat ſteeds in alle werken van MICHEL ANGELO doorſtraalt. Boven aan den trap ſtaan twee reusachtige ſtandbeelden van Grieksch-marmer, zijnde CASTOR en POLLUX, die hunne paarden bij den teugel houden. Op de leuning van den trap, die regts en links, van boven, zich uitſtrekt, zijn *tropheën* en twee kolommen geplaatst. Op het midden der plaats ſtaat het ridder-

lijk

lijk ſtandbeeld van MARCUS AURELIUS in brons; hetzelve is van eene zeldzame ſchoonheid. De drie gebouwen, die het *Kapitool* uitmaken, zijn met leuningen, die ſtandbeelden dragen, gekroond. Het middelſte paleis is dat van den *Senator* (*). Hier is niets bezienswaardig als de groote zaal met eenige ſtandbeelden en ſchilderingen.

Regts is het paleis *dei Conſervatori* (†), waaronder eene opene galerij is. De ſtandbeelden van JULIUS CÉSAR en AUGUSTUS ſtaan in den ingang der poort; in den binnenhof treft men al dadelijk overblijfſelen van ſtandbeelden en dergelijken aan: regts is eene deur, die geleidt in de *Protomotheek*, zijnde eene belangrijke galerij met borstbeelden van de vermaarde mannen, die vroeger in het *Panthéon* geplaatst waren, en, aangezien het ſteeds vermeerderend getal, in acht kamers, van den vleugel des *Kapitools*, overgebragt zijn. Onder deze *bustes* vindt men die van onderſcheidene vreemdelingen, doch, die het grootſte deel huns levens in *Italië* doorbragten; als: POUSSIN, ANGELINA KAUFMAN, WINKELMAN enz. De verzameling dagteekent ſinds de XIII eeuw en bevat de borstbeelden van allen, wel-

(*) De ſenator is tegenwoordig een weinig beduidend perſonaadje, daar hij ſlechts de kleine volkszaken beſlist. Ziedaar het overblijfſel van dien ſenaat, welke de wereld regeerde.

(†) De *conſervatori*, zijn de municipale magistraten van *Rome*.

welke zich, federt dien tijd, in kunften en wetenfchappen onderfcheiden hebben. In de voornaamfte zaal houdt de *Arcadia Romana* hare zittingen. Op den trap, die naar de zeven *fale dégli confervatori* geleidt, befpeurt men, onder andere zaken, vier *basreliefs* op MARCUS AURELIUS betrekking hebbende. De eerfte zaal bevat voorwerpen uit de Romeinfche gefchiedenis in *fresco's* gefchilderd en eenige ftandbeelden; de tweede zaal bevat nagenoeg hetzelfde, benevens nog vele maten en gewigten, die in de XIV eeuw gebruikt werden. In de derde zaal aanfchouwt men de bronzen wolvin; zijnde een der beste bewaarde gedenkteekenen, die de oudheid heeft nagelaten. ROMULUS en REMUS zijn er later bijgevoegd; de triomf van MARIUS is in *basrelief* rondom deze zaal, aan het bovengedeelte, door DANIEL DI VOLTERRA gefchilderd. De overige zalen bevatten vele antieken, en eenige fchilderingen, waaronder er zijn van JULES ROMAIN, PERUGINO en CARRACHE; nog zijn in eene dezer zalen bezienswaardige tapijtwerken. In *de galerij van fchilderijën*, die na de zalen volgt, bewondert men den dood van ST. PETRONELLA door GEURGINO, en de *Sibylla Perfana* van dienzelfden meester. Verder ziet men van PAUL VERONÈSE eene herhaling van zijne fchaking van *Europa*, die te *Venetië* is; van RUBBENS een' ROMULUS en REMUS, die eene wolvin zuigen; van MICHEL ANGELO zijn eigen portret; van TITIAAN de overfpeelfter; van PIETRO DI CORTONA de nederlaag van DARIUS; overigens, niet minder goe-

goede schilderijën van ALBANO, MOLA, BASSANO, GUIDO RENI, TINTORETTO, DOMINICHINO, SALVATOR ROSA, de drie CARRACHE's, de twee PALMA's enz. De linkervleugel, van het in drie deelen afgescheiden *Kapitool*, is het paleis, dat den naam bekomen heeft, van *Museum Capitolin.* Alhier is alles vereenigd wat belangstelling kan opwekken, zoo met betrekking tot kunstwerk, als tot de geschiedenis. Het is niet alleen een cabinet van antieken, maar tevens het verblijf der goden van *oud-Rome;* het *lyceum* der wijsgeeren; een senaat van Oostersche koningen; in één woord, het is het grootboek der oudheidkundigen. In het portaal munt een standbeeld van DIANA uit. Een ISIS van zwart graniet, met hieroglyphen en een ander van rood graniet werden in de tuinen van SALLASTIUS gevonden. Op den trap ziet men, in den muur, fragmenten van een plan van *Oud-Rome.* Het eerste der drie vertrekken, die beneden zijn, heet *Sala di Canope*, welke naam haar is toegekend, van wege de fraaije Egyptische standbeelden en rariteiten, die hetzelve bevat. Deze standbeelden en rariteiten zijn meest allen in de *villa Adriana* gevonden. Het tweede vertrek is de zaal van de *inscriptiën*, alwaar, behalve de *inscriptiën* op marmer, enz. bezienswaardig is een altaar, waarvan de *basreliefs* de werken van HERCULES voorstellen. Hetzelve is vervaardigd in het karakter van den oudsten Griekschen stijl. De derde zaal is die der *Urn;* de *basreliefs*

voor-

voorwerpen (uit de *Iliade* getrokken), die deze groote urn verſieren, zijn bezienswaardig.

Na den trap te zijn opgegaan treedt men in de zaal *der Vaas*. Eene heerlijke marmeren vaas, die in het midden ſtaat, gaf haar dien naam. Zij ſtaat op een *antiek* altaar van eene ronde gedaante en is verſierd met de twaalf goden van den eerſten rang in *basrelief*. Behalve eene andere bezienswaardige vaas en de tafel *Iliaque*, waarop de historie van *Troje* is afgebeeld, ziet men de beroemde *moſaïque*, bekend onder den naam van *Colombe di Furietti*: Het is een der fraaiſte monumenten in dien ſtijl, welke de oudheid ons heeft nagelaten. Nu komt men in de galerij, zijnde een lange gang, met ſtandbeelden, *bustes* en *inſcriptiën* opgevuld. De zaal *der keizers* en die *der wijsgeeren*, welke hierop volgen, bevatten: de eene de kompleetſte verzameling van de borstbeelden der *Céſars*, in tijdrekenkundige orde gerangſchikt; de andere, eene allerbelangrijkſte vereeniging van wijsgeeren, historieſchrijvers, dichters, redenaars enz. Nog ziet men, in de eerstgenoemde zaal, een fraai zittend ſtandbeeld, zoo genaamd van AGRIPPINA, en voortreffelijke *basreliefs*, als van: MELEAGER op de zwijnenjagt; PERSEUS, die ANDROMEDES verlost; ENDYMION ſlapende met zijnen hond nevens zich, en YLAS door de Nimfen geſchaakt. In de tweede zaal merkt men een *Bacchus-feest* op, dat door CALLIMACHUS gebeeldhouwd is. Van hier treedt men in eene vorſtelijke *ſalon*. Vijf zeer ſchoone ſtandbeelden, te

 we-

weten: een JUPITER, een ESCULAAP, twee CENTAUREN, en een HERCULES — nog kind — wekken dadelijk de aandacht op. Het laatste standbeeld staat op een vierkant altaar, waarop in *basreliefs* — in een' zeer goeden stijl bearbeid — de kindschheid van JUPITER is afgebeeld. Voorts een standbeeld van MINERVA, van APOLLO, van ADRIANUS, van ISIS, van HARPOCRATES, van twee *Amazonen* enz. In de *Sale du Faune* is het heerlijk standbeeld van den boschgod, van rood antiek marmer, in het midden geplaatst; nog aanschouwt men, met een onuitsprekelijk genoegen, een kind, dat met eene zwaan speelt, een' CUPIDO, die zijnen boog breekt; een kind, dat met een masker speelt, een klein meisje, dat een duifje streelt; en het praalgraf, waarop de oorlog tusschen de *Amazonen* en *Atheners*, zeer voortreffelijk in *basreliefs* is afgebeeld. De zaal *van den Gladiator* is de laatste, maar tevens de rijkste in meesterstukken. Daar ligt het beroemde standbeeld van den *stervenden kampvechter*, het volmaaktste voorbeeld van mannelijke schoonheid; daar is de bekende ANTINOÜS van het *capitool;* daar is eene *uit het bad tredende* VENUS; — een voortreffelijk standbeeld, dat ik op gelijke waárde stel, met de VENUS van MEDICIS te *Florence* — daar is de allerliefste groep van AMOR en PSYCHÉ, de boschgod naar het oorspronkelijke van PRAXITELES; eene fiere JUNO; een APOLLO LYCIEN; FLORA, en nog een ANTINOÜS; het fraaije hoofd van ALEXANDER en het bevallige van ARIADNE.

Het paleis van monte cavallo, op den berg *Quirinal*, dient tot zomerverblijf voor den Paus en ontving deszelfs naam van twee *colosſale*, antieke marmeren paarden, die op het plein voor het paleis ſtaan. Deze twee paarden, die ieder door een' jongen, ſterken man vastgehouden worden, gaan door voor twee groepen, welke denzelfden held voorſtellen, te weten: alexander het paard bucephale bedwingende; het eene is het werk van phidias, het andere van praxiteles; ten minſte, aldus luidt het bijſchrift en niets bewijst het tegendeel. Eene groote ſchoonheid en een waarachtige Griekſche ſtijl kenmerken dezelve. Constantijn de groote deed deze paarden van *Egypte* komen, om er zijne baden mede te verſieren. Twee groote marmeren kolommen ſteunen het balkon, van waar de Paus den zegen aan het volk geeft, en verſieren den hoofdingang van het paleis. De binnenhof, zijnde door een portiek met pilasters omringd, is van eene onafzienbare lengte en niet minder breed; in ruime mate duidt de binnenhof de trotschheid van dit gebouw aan. Een groote en vorſtelijke trap geleidt naar de eerſte verdieping. De vertrekken van den Paus en de koninklijke zaal zijn met eenige ſchilderijën verſierd, onder anderen van geurcino, caravaggio, guido reni, espagnolet, b. de san marco en van dyck. Eene heerlijke kapel prijkt met *fresco's* van guido reni. De ligging van den tuin van dit paleis is aanlokkelijk; midden in denzelven ſtaat een *casſino*, dat met fraaije ſchil-

deringen van ORRIZONTE, BATTONI, MASSUECI en PANNINI verrijkt is. Deze tuin laat, wat het bevallige en behagelijke betreft, niets te wenſchen over.

HET PALEIS FARNÈSE behoort aan den koning van *Napels* en is op de plaats *Farnèſe*, die met twee fraaije fonteinen prijkt, opgerigt. Dit is een der ſchoonſte gebouwen van *Nieuw-Rome*: van eene vierkante gedaante zijnde, zijn deszelfs vier gevels gelijkvormig. Het portaal, door twee rangen kolommen geſchraagd, is in den grooten ſtijl. De galerij, in vakken verdeeld, is in *fresco* door ANNIBAL CARRACHE geſchilderd, bevattende allegoriſche voorſtellingen, in welke het penſeel van den ſchilder met de pen van den besten dichter gewedijverd heeft. In eene andere zaal vindt men drie niet minder voortreffelijke *fresco's* van DOMINICHINO. Eenige andere ſchilderijën en antiquiteiten ga ik ſtilzwijgend voorbij.

HET PALEIS DELLA FARNESINA is een ſmaakvol gebouw en allerliefst nabij den *Tiber*-ſtroom gelegen. Aangename oogenblikken ſleet ik in de galerij, welke het paleis tot voorvertrek dient en door RAPHAËL, geholpen door zijne beste leerlingen, in *fresco* geſchilderd is. Zes en twintig vakken ſtellen het leven van AMOR en PSYCHÉ voor; een kunstgewrocht van eene verrukkelijke ſchoonheid. De MERCURIUS, de VENUS, in haren wagen door duiven

ven voortgetrokken, en de rug van eene der drie bevalligheden zijn geheel en al van de hand van RAPHAËL, als ook de beroemde GALATHEA, die in de naburige galerij prijkt: allen zijn voortreffelijke werken van den onfterfelijken meester. Eene andere galerij bevat de fabel van PERSEUS, gefchilderd door PERUZZI, die tevens bouwmeester van dit paleis was. De andere appartementen zijn door JULES ROMAIN en SODOMA met *fresco's* voorzien. Dit paleis behoort, even als het vorige, aan den koning van *Napels.*

HET PALEIS ROSPIGLIOSI bevat, benevens zeer fraaije fchilderftukken, een *plafond*, waarvan de *fresco* den dageraad en den morgenftond voorftelt zijnde een boven allen lof verheven meesterftuk van GUIDO RENI, dat met dezelfde voorftelling, van GEURCINO in de *villa Ludovifi*, wedijvert. De kopijën, die ik van het meesterftuk van GEURCINO zag, zouden mij den palm aan hem doen toewijzen; echter, de beflisfing is moeijelijk.

HET PALEIS BORGHESE heeft eene galerij van fchilderijën, die eene der belangrijkfte van *Rome* is, en waarin de kunftenaars dagelijks vrijen toegang hebben, om te werken. Hetgeen niet weinig hare waarde verhoogt, is, dat zij al de tijdvakken der fchilderkunst doorloopt, en dat al deze ftukken opvolgelijk door de familiegeflachten aan de fchilders befteld of van hen opgekocht werden, en er

 dus

dus minder twijfelingen, omtrent de namen der vervaardigers bestaan. De binnenplaats bevat honderd granieten kolommen, die twee rangen bogen, boven elkander ondersteunen. Eene *attique* met veel standbeelden bekroonen het geheel.

Het paleis doria, mede een der hechtste gebouwen van *Rome*, heeft eene niet minder fraaije galerij van schilderijën, die in onderscheidene vertrekken en in vier ineenloopende galerijën verdeeld zijn. — Het werk van claude lorrain kan men aldaar huldigen.

Het paleis corsini is mede met eene uitgebreide galerij van voortreffelijke kunststukken voorzien, waaronder die van claude lorrain de eerste plaats bekleeden. In dit gelukkig gelegen Paleis, welks tuinen opwaarts langs de helling des bergs *Janicule* liggen, stierf in 1689, christina koningin van *Zweden*.

Het paleis falconieri is door den kardinaal fesch bewoond, die in hetzelve eene uitgebreide en uitgelezene galerij van Nederlandsche en Fransche kunst heeft verzameld, ook eenige van de Italiaansche school, maar, uitgenomen eenige pronkjuweelen der kunst, blijft de eer aan de Nederlandsche school, met welker voortbrengselen de menigvuldige vertrekken van dit paleis zijn opgevuld. Voor de bezigtiging van deze galerij moet eene kaart ge-

vraagd

vraagd worden, welke immer met de meeste minzaamheid wordt uitgereikt, zonder een getal perfonen te bepalen. Wanneer een van ons kunftenaars een verlof bekomen heeft, verwittigt hij daarvan zijne kunstbroeders; allen, die mede willen gaan, vinden zich op een bepaald uur in het *Café Grèco*, en, vereenigd gaat men naar deze galerij.

Het paleis colonna, waarvan een gedeelte door m. latour maubourg — den tegenwoordigen afgezant van den koning der Franfchen bij den Heiligen Stoel — bewoond is, heeft op deszelfs eerfte verdieping eene niet onaanzienlijke verzameling van fchilderijën. De groote galerij, die aan de beide uiteinden afgefcheiden is van eene *falon*, door een' grooten boog, die op kolommen en pilasters van geel antiek marmer rust, zoude zeer goed tot eene danszaal kunnen dienen. In de tuinen van dit paleis, die in terrasfen verdeeld zijn en tot op den berg *Quirinal* loopen, vindt men fragmenten van marmer, welke men wil, dat overblijffelen zouden zijn van den *tempel der zon*, die aureliaan, na zijne overwinning op zenobia, koningin van *Palmyre*, deed bouwen; en welke tempel, te oordeelen naar de overblijffelen, een bij uitftek groot gebouw moet geweest zijn.

Het paleis chigi heeft eene fraaije *collectie* fchilderijën.

HET PALEIS BARBERINI, een colosfaal gebouw, bezit in deszelfs groote zaal, die tot portaal dient, een gewelf, dat geheel in *fresco* gefchilderd en vol verdienfte is. De vertrekken van dit paleis bevatten eene fraaije *collectie* fchilderijën, cartons enz.

HET PALEIS ALBANI, dat van SCIARRA, van SPADA en van MATTEI bevatten insgelijks fraaije verzamelingen van fchilderijën, ftandbeelden, borstbeelden en antieke *basreliefs*. Dat van COSTAGUTI bezit *fresco's* van DOMINICHINO en GEURCINO. Dat van RUSPOLI en BRASCHI hebben heerlijke trappen. Dat van STOPPANI is naar de teekening van RAPHAËL gebouwd. Dat van GIRAUD en van de CANCELLARIA hadden BRAMANTE tot bouwmeester.

HET PALEIS VAN VENETIË, — door den Oostenrijkfchen minister bewoond — en dat van ALTIERI, zijn zeer hecht; dat van PIO is op de ruïnen van het *théâter van* POMPEUS, dat van MASSIMI op de bouwvallen van het théâter van MARCELLUS gebouwd. In één woord: de paleizen van TORLONIA, van VEROSPI, van BONAPARTE, — door Mev. LUCRETIA, moeder van NAPOLEON bewoond — van MONTE CITORIO — op welks balkon men de loterij trekt — en vele andere paleizen, zijn bezienswaardig.

In de ftraat *dègli' Baullari* lachte ik dikwerf, in het voorbijgaan, een paleisje toe, dat door BRAMANTE gebouwd is. Dit kleine paleis is allerliefst

van

van ſtijl; men heet het: de *Farneſina.* Hetzelve is zeer verwaarloosd en ſchijnt tot pakhuis te dienen.

Behalve de vijf ſchouwburgen, die in het vorige deel werden aangehaald, zijn er nog drie, te weten: *Capranica*, met zes rangen ieder van acht-en-twintig *loges*; *Pallacorda* en *Ceſarini*.

Rome heeft onderſcheidene hospitalen. Offchoon ik God lof! er geen gebruik van maakte, bezigtigde ik er drie van, namelijk: het hospitaal van ST. MICHEL, dat een uitgeſtrekt gebouw is. In dit geſticht genieten arme kinderen onderwijs; zij kunnen er alle ambachten, zelfs vrije kunſten leeren. In een ander deel van dit zelfde gebouw worden oude, gebrekkige lieden, van beide geſlachten opgenomen; eene derde afdeeling is ingerigt voor hulpbehoevende meisjes en voor vrouwen, welke eene ſlechte levenswijs hielden en tot verbetering, door hunne bloedverwanten of van gouvernementswege, hier geplaatst zijn.

HET HOSPITAAL VAN ST. SPIRITO is een der grootſte en ſchoonſte van *Europa.* In de groote zaal ſtaat een altaar hetwelk zoodanig geplaatst is, dat al de zieken de mis op hunne bedden kunnen hooren.

ren. Men vindt hier een cabinet van ontleed- en natuurkundige werktuigen en eene rijke, geneeskundige bibliotheek. Het hospitaal voor gevonden kinderen en dat der krankzinnigen zijn met dit gesticht vereenigd.

Dat van ST. GIACOMO DE GL'INCURABILI is mede bezienswaardig.

Dat van CONSOLAZIONE en ST. GIOVANNI en anderen zag ik niet.

HOOGESCHOOL. — De Universiteit van *Rome* is onder den naam van *Collegio della Sapienza* bekend. Een schoon *anatomisch* théâter en rijke cabinetten van scheikunde, *mineralogie*, *physica* en natuurlijke historie verrijken de hoogeschool even als hare bibliotheek.

Nog zijn met deze hoogeschool vereenigd, de gezamenlijke scholen voor de schoone kunsten en die der burgerlijke en militaire *ingenieurs*.

HET COLLEGIO ROMANO, een fraai paleis, bezit eene goed voorziene bibliotheek, een uitmuntend museum en het beste *observatorium* van *Rome*.

HET COLLEGIO DELLA PROPAGANDE. — Hier houdt eene *congrègatie* van kardinalen zitting, om te handelen over zaken, die betrekking hebben tot

de

de uitbreiding van het geloof en tot het onderrigt der geestelijken, die tot vreemde misſiën beſtemd zijn, enz. De bisſchoppen, die in het land der ongeloovigen verſpreid zijn, zenden inboorlingen uit *Indië*, *Syrië*, *Armenië*, *Abysſinië*, *Griekenland* enz. naar dit *collegie* om zich te laten onderwijzen, ten einde, teruggekomen zijnde, de zendelingen te helpen. De profesſoren in de Oosterſche talen zijn meerendeels uit *Azië* geboortig.

Op de plaats van *Minerva*, prijkende met eenen olifant, die op zijnen rug een *obelisk* draagt, is de geestelijke of kerkelijke *Akademie*, alwaar jonge lieden van adel tot den priesterſtand opgeleid worden.

De bibliotheek D'ANGELIQUE (naam van den ſtichter) is rijk voorzien en de toegang tot dezelve is vrij voor ieder een.

De plaatſen en pleinen van *Rome* zijn menigvuldig en ruimſchoots in ſtaat om de nieuwsgierigheid op te wekken, daar zij met fonteinen, *obelisken*, ſtandbeelden en prachtige paleizen verſierd zijn. De voornaamſten zijn die: van *St. Pieter*, *del Popolo*, *Monte Cavallo*, *Colonna*, *Navona*, van het *capitool*, van *monte Citorio*, van *Spanje*, van *Pasquino* en van *campo Vaccino*, eertijds het *forum*. De fonteinen behooren tot de voornaamſte verſieringen dezer pleinen. Die, welke bijzonder uitmunten, zijn: de fontein *Paulina*, de fontein van de *Trevi*, de fontein

tein van de plaats *Navona*, de fontein van *Termini* en die van *Acqua Felice*. Deze zijn bijzonder opmerkingswaardig om derzelver bouworde en de leest waarop zij gefchoeid zijn. Onder de overigen, hoewel minder belangrijk, wil ik nog aanhalen, die van de plaats *Barberina*, welke door eene *élégante* eenvoudigheid uitmunt; die van *Ponte Sisto*; die van de *fchildpadden* en die van de plaats *Ste Maria* in *Trastevere*.

Nu fluit ik de zestien Poorten van *Rome*, om het geduld van hen, die mij in mijne befchrijving tot hiertoe hebben nagegaan, niet te lang op de proef te ftellen. Ik vermeen thans *Rome* doorgeloopen te hebben en ga nu vrijer voort met andere mededeelingen,

Bij de eerfte voorftelling van den weder geopenden fchouwburg *Tordinone* werden, als naar gewoonte, van wege de administratie in al de loges van den eerften en tweeden rang, *glaces* en *forbets* aangeboden. Dit is een aardig *coup d'oeil*; in één oogenblik openen zich alle deuren der loges en een bediende, met een' fierlijken armblaker of *lustre* in de hand, treedt in ieder derzelve, gevolgd door een' anderen, die het *fervies* draagt.

Van het perfoneel des troeps werden, gedurende dit fpeelfaizoen, de loffelijk bekende RONZI en DUPREZ toegejuicht.

De

De PIFERARÏ'S, komen in dezen tijd van het jaar (December) weder als gewoonlijk opdagen. Het zijn ruwe boeren — bekleed met ſchapenvellen en verſierd met vele linten — die in de bergen der *Abruzzen* te huis behooren, en met hunne pijpen en doedelzakken aan de *Madonna-beeldjes* alhier, ter gelegenheid van de geboorte van JEZUS, dag- en avond-concertjes komen geven. Het knarſende en ſchelle hunner muzijk, hoe vreemd ook in den aanvang voor een' vreemdeling, begint eindelijk razend te vervelen; gedurende zes weken hoort men niets anders in de ſtraten van *Rome.* De Romeinen betalen voor negen dubbelde concertjes (dat is te zeggen des morgens en des avonds een, die zij door deze lieden aan de *madonna* doen geven), ongeveer 75 cents. De *Piferarï's* hebben zoo veel te doen, dat zij, met deze verdienſte van vier à zes weken, tot hunnent teruggekeerd, ettelijke maanden kunnen leven, zonder te arbeiden.

---

24 *December.*

Kersavond. — Om negen uur des avonds begaf ik mij naar de kapel *Sixtine.* Hier hoorde ik fraaije muzijk en zang. Terwijl ik luisterend in de kapel ſtond, werd, nevens mij, een vreemdeling, bij wien men eenen dolk beſpeurd had, aangehouden. Het dragen van wapenen is aan den particulier verboden en wordt met gevangenis of galeijen geſtraft.

Van

Van hier ging ik naar de middernachtdienst in de kerk *San Luigi dei Francesi*, alwaar eene groote verlichting, maar weinig en zeer middelmatige muzijk was.

Om vier uur des morgens werden de deuren van de *Basilique Ste Maria Maggiore* geopend, en ik trad, na lang te hebben gewacht in den regenachtigen nacht, binnen. Deze kerk was, als naar gewoonte bij Kersnacht, met zijden stoffen van verschillende kleuren behangen en met groote kroonen, tusschen de kolommen, verlicht. Deze illuminatie, de schitterende kristallen, de klatergouden versieringen, — alles festons-gewijze hangende — de volksdrommen, die gaan en komen en zich in alle rigtingen kruisen, de ontmoetingen en de levendige gesprekken doen de heiligheid der plaats, den Paus (deze was ditmaal niet tegenwoordig) en de ceremonie vergeten. Men schijnt eerder in eene danszaal dan in een' Christen tempel, tot het aanhooren van de vroegmis, tegenwoordig te zijn. Het ontbreekt hier te *Rome*, over het algemeen, aan den ernst, die in een Godshuis voegzaam is.

---

31 *December*.

Oudejaarsavond bragt ik onder een honderd vijf en twintigtal Duitsche, Deensche, Zweedsche, Russische en Zwitsersche kunstenaars door. Sinds langen tijd had ik mij niet in hunne gewone vereeniging laten zien, waardoor ik met een luid hourah! ontvangen werd.

Toas-

Toasten werden ingefteld en gedronken. Aan mijn Vaderland werd eenen dronk gewijd; en, ftilzwijgend voegde ik er eenigen aan de achtergelatene betrekkingen en vrienden bij. Toen later velen huiswaarts waren gekeerd, vereenigden wij ons, ten getalle van twintig, met oogmerk om aan eenige bij ons bekende dames *férénades* te geven. Eene derzelve miste het doel; want hij, die op zijne beurt regt op eene *férénade* had, kon in den duisteren nacht het huis niet goed onderfcheiden, waardoor de *férénade* aan het belendende huis werd gegeven. Aldaar ging een venfter open; eene witte geftalte vertoonde zich en eene onbekende vrouwenftem uitte eene minzame dankzegging.

Ten vier uur in den morgen, kwam ik te huis. Na eenige uren rustens begon ik mijne *vifites*. Deze waren talrijk, aangezien de menigvuldige huizen, die voor mij geopend zijn en waarin ik mijne avonden doorbreng; want, federt mijne terugkomst van de landreis, gaf ik mij aan het gezellige verkeer over en vond daardoor behoorlijke afleiding en fmaakveredelende oogenblikken. Zelden was het *moderne Rome* zoo luisterrijk als in dezen winter. Duizenden vreemdelingen van aanzien zijn toegevloeid, om, in den fchoot der fchoone kunften, zich van hun politiek leed te verwijderen. Al wat *Frankrijk* van roem en naam heeft, is hier, maar niet minder van *Engeland* en *Duitschland*.

Alle avonden zijn er veelvuldige partijën en vereenigingen. Ik weet mijne keuze niet te regelen,

om

om aan alle mijne verpligtingen, jegens de mij opengestelde huizen te voldoen. In den aanvang, flechts weinige familiën ziende, waren mijne bezoeken bestendig, en ik had de gewoonte bij velen dagelijks eens aan te wippen. Thans is zulks niet mogelijk. Wil ik mij flechts eens om de veertien dagen doen zien, dan zijn mijne avonden nog dubbel bezet; en, dan nog de tijd voor mijn fchrijfwerk, voor mijne menigvuldige kunstvrienden.... Een en ander doet mij voortdurend in eene drokte leven, die velen zullen befchouwen als nadeelig voor mijne werkzaamheid te zijn, en dit is toch het geval niet. Geheel afgefcheiden van de wereld levende, of, dezelve volop genietende, doet het beste werken; maar, in de wereld en afgezonderd tevens te leven, dit is nadeelig. Alsdan denkt men, onder het werken in de eenzaamheid, te veel aan den dag der luidruchtigheid, en zoo wordt men van de zoo hoognoodige aandacht afgetrokken; daarentegen wordt het volle genot der wereld of dat der afzondering eene gewoonte, welke de werkzaamheden geenszins belemmert, voor zoo verre men daartoe bepaalde uren beftemd heeft.

Des morgens ten zes uur begaf ik mij naar mijnen *atelier*, alwaar ik tot zeven uur in den avond bleef. Alsdan ging ik eten, daarna mijn toilet maken, vervolgens in gezelfchappen, tot één uur na middernacht, en, na eenige aanteekeningen voor mijn journaal te hebben gemaakt, te bed. In den aanvang ging ik om twaalf uur eenen kleinen maal-

tijd

tijd houden; doch, daar er met dit uitſtapje ten minſte één uur verloopt, heb ik den maaltijd tegen een kop *chocolade* enz., dat mij in mijn' *atelier* gebragt wordt, verwisſeld. Dat een dusdanig geſtadig werken goed is, betwijfel ik zeer; mijne vrienden deden mij dagelijks hierover verwijtingen; maar de voleindiging van aangevangene ſtukken, welker afzending noodzakelijk was, vorderde, dat ik in mijne wijze van werken geenszins verandering maakte. Ook had ik dagelijks afleiding genoeg, door de bezoeken, waarmede ik vereerd werd.

De *soirées*, *réunions*, *conversatione*, *presentations*, etc. worden, naar gelang van derzelver karakter, door muzijk, zang, dans, en verſcheidenheid van ſpelen afgewisſeld. De muzijk is het hoofdtijdverdrijf van de meesten; zij wordt, te regt, met gretigheid door het gezelſchap aangehoord. Welke muzijk en welke ſtemmen hoort men ſomwijlen hier! De *ſoirée*, welke gedurende dezen winter, de meeste toeloop heeft, is die van de *Franſche Academie*. Het is mode, om daar 's wekelijks te komen, en al wat rang, titels of talent heeft vereenigt zich hier. De directeur, HORACE VERNET, en zijne familie maken de *honneurs*. Muzijk en dans wisſelen zich af. Dagbladen plaatwerken en ſpellen liggen daar ter genoegdoening van de liefhebbers; en tegen tien uur verbeidt hen, in eene andere zaal, eene ſierlijke tafel met ververſchingen. Aangenaam is deze *ſocieteit*, alwaar ſchoone vrouwen, heerlijke ſtemmen, voortreffelijke muzijk en leerzaam onderhoud, elken eerstkomende — uitgenoodigd door den

directeur — tot een voortdurend bezoek en verkeer aanſporen. De directeur dezer akademie heeft eene jaarlijſche bezoldiging van 6000 *francs*, benevens brillante inwoning, tafel voor zes *couverts*, équipage met koninklijke liverei, vuur, licht, en andere *émolumenten*, — Illuminatiën, feesten, *ſoirées*, enz. die aan of in het gebouw (voormaals de *Villa Medica*) plaats hebben, worden tevens door het *budget* betaald. De ambtsbetrekkingen van den directeur zijn gering. De vier en twintig Penſionarisſen, van *Frankrijk*, aan te ſporen tot de voleindiging van die zaken, welke jaarlijks, als getuigen van hunne werkzaamheid, opgezonden moeten worden; hunne *ateliers* te bezoeken, indien hij daartoe uitgenoodigd wordt; hun raad te geven, indien zij zulks verzoeken; hun een binnenlands *congé* toe te ſtaan of te weigeren; en voorts het beſtuur van het huis; ziedaar alles wat aan den post van directeur, die om het vijfde jaar aan een' ander wordt toegekend, verknocht is. De heer HORACE VERNET geniet, in het vak der kunst, den volksroem van *Frankrijk*; ook is hij met regt in dat vak een zeldzaam wezen te noemen, daar hij zich in alle takken van de ſchilderkunst begeeft en dezelve met eenen goeden uitſlag behandeld. Zijn leven is zoo arbeidzaam, zijn geheugen, door eene ſterke natuurbeſtudering, zoo geoefend, dat hij zijne meeste kunstgewrochten zonder de nabijheid der natuur of modellen, volvoert; en echter zoude geen mensch betwijfelen, dat de natuur ſteeds onder het oog des ma-

kers

kers ware geweest. Ik zag tafereelen van *Algiers*, die hij hier vervaardigde en de blijken van de grootſte natuurvolging droegen. En echter, geen potlood werd door hem op zijne reize in *Afrika* op papier gezet. Ik zag tafereelen van de drie Julij dagen; bekende mannen prijkten er op met de ſprekendſte gelijkenis, niet alleen in de wezenstrekken, maar ook in gedaante, manieren, en bewegingen; en toch deed hij zulks hier zijnde en terwijl zij zich in *Parijs* bevinden. „ LOUIS PHILIPPE komt hier te ſtaan;" zeide hij mij onder anderen; terwijl hij een' ronden hoed, met den uitwendigen omtrek van het wezen, dat hem dragen zoude, ſchildert. — Het was LOUIS PHILIPPE. De hoed van den koning was juist zoo als ik hem daarmede eens in den *Louvre* ontmoette. Nimmer zag ik een kunſtenaar met zulk een kunstvuur bezield, met zulk een fijn gevoel begaafd, met zulk eene gemakkelijkheid van doen, om alles te omvatten. Zijne werken gaan niet tot dien trap van volmaaktheid, welken vroeger eenige anderen hebben bereikt; het zijn niet *de laatſte*, *de uiterſte krachten der ſchilderkunst*, maar zij bereiken de hoogte, die den maker onder de verdienſtelijkſte mannen der eeuw rangſchikt. De verkeering met den heer VERNET is alleraangenaamst; zijne manieren drukken *liberté*, *égalité* uit, maar ook wel eens met de *appendix* van *moi le premier; moi avant tout.*

Een zijner vertrekken heeft hij geheel op de Algerijnſche wijze ingerigt; het is met vlaggen, *ottomanes*

enz. verſierd. Daarin worden ſomwijlen eenigen van ons uitgenoodigd, om te komen rooken en te kouten. — HORACE VERNET, als een Algerijn, Turk of Griek gekleed, met de lange pijp gewapend, door dikke rookkolommen omgeven, zit aldaar met alle Oosterſche manieren, en verſchaft, door zijn belangrijk onderhoud, den aangenaamſten avond.

De *ſoirées* van Madame DE GOTHEN (H. K. H. de Prinſes van *Denemarken*) behooren tot die, alwaar ik mij het meest vermaakte. Met haar Eds. bijzondere vriendſchap vereerd, ben ik hier te huis; en niets is toch aangenamer in de zamenleving dan ongedwongen te zijn. Alles is in deze *ſoirées* tot veraangenaming ingerigt. Onderſcheidene vertrekken van het doorloopend *appartement* dienen tot muzijk, *lectuur*, ſpel, algemeen ſpel en dans. De beminnelijke gastvrouw neemt in perſoon de *honneurs* waar. Haar blik is overal; hare voorkomendheid is groot en hare geestige gezegden verlevendigen alle groepen, die haar Ed. met hare tegenwoordigheid begunſtigt.

De *ſoirées* van de gravin DE FESQUES, hoewel ook muzikalisch, zijn echter eerder aan vriendſchappelijk onderhoud voor eenen kleinen kring gewijd; want, daarin ſchepte deze belangwekkende vrouw het meest behagen. Als hofdame van de verbannen *dynastie*, hoorde ik haar veel van KAREL X en al wat hem eenmaal omgaf, en niet minder van de kabalen van het hof en alles wat daartoe betrekking heeft ſpreken. De mij aanvertrouwde pennevruchten, in manuscript, bevestigden mij in de hooge

denk-

denkbeelden, welke ik van deze niet zeer gelukkige vrouw koesterde, en welke mij onder dat klein getal vrienden had opgenomen, voor hetwelk haar huis ſteeds open ſtond. Ook van de *Barones* DE MILLANGES ontving ik diezelfde vereerende onderſcheiding.

De vereenigingen bij de gravin MOLCK, Mev. DE SERRE en Mev. BERGH zijn allergezelligst, zoo door de beminnenswaardige hoedanigheden dezer dames, als door het levend onderhoud der aanvallige ſekſe, die deze *ſoirées* bijwoont. — Hier ſmaakt men, met volle teugen, het genot der wellevende manieren gepaard met de aloude Duitſche goedhartigheid.

De muzikale *ſoirées* bij Mev. CAMPORESI zijn treffend door den fraaije zang der gastvrouw, die allerbeleefdst de wenſchen van hare gasten voorkomt.

Op de *converſatione* van de ſchoone markiezin EIREIRA, houdt men zich veel met het ſpel onledig.

In de kleine *reunions*, bij de gravin DE CYRCOURT. Mev. BYRON etc. etc. zijn de lange winteravonden, helaas! te kort.

De *ſoirées* der ambasſadeurs te *Rome* zijn alles behalve diplomatiek. Uitgezonderd *une parole dit à l'oreille*, ſpreekt men over koetjes en kalfjes; *écarté*-tafeltjes en *journaux* vullen het ledige verder aan.

Slechts twee Romeinſche huisgezinnen bezocht ik tot heden; en, daar het ſteeds *en famille* was,

kan ik weinig over de genoegens der Romeinſche *ſoirées* uitweiden, welke — uitgezonderd die der bankiers — volgens hooren zeggen, eenvoudig zijn en weinig ſtof tot mededeeling opleveren.

In de door mij bezochte bijeenkomſten, alwaar ik door bijzondere gelegenheid of wel door bloot toeval was voorgeſteld geworden, maakte ik kennis met vele groote perſonaadjen, van welke eenigen mij de eer aandeden, van mij in hun vertrouwelijk verkeer op te nemen; doch wier namen, — als zeer algemeen in *Europa* bekend — ik hier verzwijgen zal. Onder die gunſten tel ik ook de keuze, welke dikwijls op mij viel, om als *cavalier* ééne of meerdere dames van rang, *incognito* (*) naar de kleine en ſlecht verlichte *théâters* te geleiden. Dit *incognito* bleef echter niet altijd onopgemerkt; en grootelijks vermaakte het mij, als de dames, bij het terugkeeren uit den ſchouwburg, de *loge* door de vrienden of kennisſen mijner, zich onbekend wanende ſchoonen, als met eene eerewacht bezet vonden. Alsdan was er eene kleine *surprise* en vrees voor *publiciteit*; want, offſchoon *Rome* eene zeer groote ſtad is, is er alles dadelijk bekend, even als in eene kleine provincieſtad.

Den

(*) Het *incognito* is op de vrouwelijke ſekſe toegepast.

Den 17^{den} Januarij 1834 ſtapte ik, om vijf uur des morgens, in eene *voiturine*, die mij naar *Perugia* moest brengen, vanwaar ik met de diligence verder naar *Florence* zoude reizen. Ik zeide dus *Rome* en deszelfs bewoners, nog in den ſlaap gedompeld, voor eene korte poos vaarwel, en keerde mij vervolgens tot mijn reisgezelſchap. Dat het vrouwen waren bemerkte ik terſtond; hoe zij er uitzagen liet de lange winternacht mij nog niet toe te zien; maar, wat zij waren wist ik weldra. De eene was eene Duitſche; zij had zeven jaar in een *conſervatorium* te *Rome* doorgebragt en ging thans den ſluijer aannemen in het vrouwelijk-Kapucijnerklooster te *Asſiſe*. De anderen waren twee gezusters, te *Spoleto* woonachtig. Provincie-dames zeide ik in mij zelven. Nu, zulk gezelſchap is wel eens aardig om er wat van te hooren. Helaas! ik begreep al ras dat ik mij bedroog; want, toen wij bij het uitrijden, aan de poort *del Popolo*, een' oogenblik ſtil hielden, werd er een' der *ambulante* winkeliers geroepen, welke in *Rome* ſleeds rondwandelen, en aan denzelven om brandewijn gevraagd. Door het portier werden twee glaasjes brandewijn toegereikt, welke voorts teruggegeven werden, om ze nog eens te vullen. Ik zag, bij die gelegenheid, dat de dames hoeden met ſtrikken en *ſhawls* droegen. Ik zag ook, dat er twee mannen in den cabriolet zaten; de eene was de echtgenoot van

eene der beide zusters, en de andere een *commis-voyageur* uit *Milaan.*

Ons gesprek te beschrijven is moeijelijk; het behoort tot die gesprekken, welke het lot mij dikwerf op den hals joeg; hetzelve was belagchelijk en veroorzaakte verveling; vooral de *pruderie* van onze non, welke, zoo als men later zal vernemen, afnam en eindelijk geheel verdween.

Te *Baccano* hielden wij stil om te ontbijten, dat ik met den *commis-voijageur* alleen deed, terwijl de non, verre van ons verwijderd, iets magers nuttigde. Naauwelijks waren wij weder opgestapt of daar wordt ik uitgenoodigd, om de *rosariën* en *paternosters* aan te vangen. Ik verontschuldigde mij, maar moest ten laatste toegeven. Daar ik maanden lang te *Venetië* in kerken en kloosters schilderde, had ik menig *paternoster* gehoord, en, om zoo te zeggen, in het oor en in het geheugen gehouden. Niets was dus gemakkelijker dan in koor er eene op te zeggen; maar dat was niet genoeg; eene tweede, derde, vierde, vijfde, volgde. Ik verloor de woorden en den zin; men moest mij helpen en ik eindigde met niets meer te zeggen. Het deed mij leed, dat ik stoornis te weeg bragt, want ik was gewillig genoeg om aan het verzoek van een meisje, dat binnen weinige uren, afgescheiden van de wereld zoude zijn, te voldoen. Ik wilde haar de laatste oogenblikken veraangenamen; ik was wel denkelijk een der laatste wezens, die zij buiten het klooster zoude toespreken; en, waarachtig! ik was daaraan gevoelig.

Ver-

Verre van mij hare vooroordeelen tegen te ſpreken; haar laatſte ſtap was weldra en onherroepelijk gedaan; waartoe haar dan te grieven of op wereldſche denkbeelden terug te brengen; ééne genoeglijke herinnering konde mogelijk, door een' zucht gevolgd, haar wankelend de kloosterpoort doen binnentreden; en dit behoort geenszins de maagd te doen, die uit vrijen wil den ſluijer aanneemt. Dat haar karakter groote gevoeligheid aanduidde kan ik juist niet zeggen. — *Rome*, *St. Pieter*, den berg *Mario*, hadden wij reeds ſedert lang uit het gezigt verloren, en geen enkele blik was, ſinds onze afreize, door haar rugwaarts geworpen. Groote God! welke aandoening zoude mij, in hare plaats, niet overmeesterd hebben!

De gebeden (zoo algemeen, in *Italië* in dit ſoort van rijtuigen) waren geëindigd. De magerſte der gezusters van *Spoleto* wilde een weinig te voet gaan, aangezien wij berg opwaarts gingen. Zij ſtapt uit, haakt met hare kleederen aan het portier en paf! daar ligt zij, plat als eene ſchol, op den ſtraatweg. „Zuster! arme zuster! hebt gij u bezeerd? roept de dikke! in het rijtuig gezetene, haar toe. Zuster antwoordt niet. Jan, je vrouw is gevallen; roept de dikke haren zwager toe, die (in den kabriolet gezeten) deed als of hij het niet gezien had. Jan! lummel! help dan toch je vrouw. — Ik had zulks bereids gedaan, toen jan afgeſtegen was. Ik verliet hem met zijne dierbare wederhelft en hernam mijne plaats.

 De

De berg — want het zijn hier nog ſlechts heuvels — was ſpoedig opgereden. De koetſier legde de zweep op de paarden. „ Koetſier! Koetſier! rijd zoo hard niet, mijne zuster kan zoo niet loopen. — Dan moet ze maar opſtijgen. — *A. Dio*, ik zie haar niet meer. Koetſier! lelekert! ſchelm! beest! wil je wel ophouden. — Signor koetſier! Caro koetſier! Och mijnheer! help mij toch met dat onbarmhartig mensch. Ik ſprak een paar woorden en dat hielp een weinig. De paarden gingen langzamer en bleven ten laatſte ſtilſtaan, gedurende eenen hevigen twist, tusſchen de dikke dame en den koetſier, en dat in bewoordingen waarvoor ik in het hollandsch te vergeefs termen zoude zoeken. De echtgenooten kwamen intusſchen opdagen. De ſchrik was voorbij. Nu, dacht ik, zal alles bedaren; maar ja wel! Toen de dikke zuster hare magere in de koets gezeten zag, werd zij eene *furie* tegen den koetſier; deze antwoordde even vlug; de poppen waren regt aan het danſen. JAN was zoo ſtil als eene muis en droogde zijn zweet af. Ik daarentegen, die geene beweging aan het rijtuig gevoelde, werd ongeduldig. Dat deed de paarden weder loopen, ofſchoon de twist aanhield. Ik maakte er een einde aan door het venſter van den cabriolet op te halen; want, daarmede dreven de onweersbuijen weg.

Te *Monteroſi* werd een kop koffij gedronken. Te *Nepi* plaatſte ik mij op den bok, ten einde een ſigaartje te rooken en van den helderen maneſchijn een weinig te genieten. Te *Civita-Castellana* in ons

ons nachtkwartier komende, begaf ik mij, terwijl het avondeten gereed gemaakt werd, in de nabijgelegene herberg, alwaar de Zwarte Arend uithangt en de landſchapſchilders gewoon zijn hunnen intrek te nemen. Ik dronk den goeden wijn, dien de ſchoone gastvrouw, aan welke ik de groetenis mijner vrienden bragt, mij aanbood, en nam een paar flesſchen mede naar mijn logement, alwaar de wijn zeer ſlecht is. De non was over mijne *attentie* in haren ſchik; zij plaatſte zich nevens mij en bemerkte, dat vet toch beter is dan mager; bij gevolg werd er vleesch genuttigd. Bij het vuur, onder eenen ontzettend grooten ſchoorſteen gezeten, koutteden wij te zamen nog een weinig, (men moet roeijen met de riemen die men heeft), waarna wij ons te ruste leiden.

18 *Januarij*.

Om vier uur in den morgen vertrokken wij weder. Daar ik vernomen had, dat de gezusters voor eene kleinigheid mede reden, en dat de koetſier daarom zoo weinig komplimenten met haar maakte, zoo maakte ik, als meer betalende, gebruik van het voorregt, door eene plaats in den cabriolet te eiſchen. Met vermaak Mijnheer! was het antwoord van den koetſier, die zich tot den reeds half opgeſtegen echtgenoot rigtte, terwijl hij hem bij het kleed tegen hield, en zeide: „Zoo gaauw niet vriendje!

Mijn-

Mijnheer wil hier zitten; gij gaat naar binnen." Ik vond dit wat lomp: en voegde er bij: „ Mijnheer zal het daar te koud hebben en liever binnen bij de familie willen zijn?" — „ In het minst niet Mijnheer! ik ben hier bij uitſtek wel." — „ Wat, ben je hier wel!" ſchreeuwt de koetſier, hem ſteeds vasthoudende, „ neen, dat ben je niet;" en, meteen is het mannetje naar beneden en neemt plaats nevens zijne ega. Daar zat ik dus, ontſlagen van die wezens, met genoegen het landſchap overziende, dat reeds in het vorige deel geſchetst werd, toen ik, van *Florence* naar *Rome* gaande, denzelfden weg aflegde.

Wij gingen *Borghetto* voorbij, verlieten het *Sabijnſche* en reden, over eene ſchoone brug met drie boogen, over den *Tiber*. Wij gingen door *Castellaccio* en kwamen te *Otricoli*, vijfenwintig uren van *Rome* gelegen. Eertijds begon hier de voorſtad van *Rome*; toen telde *Rome*, met deszelfs voorſteden, vier millioenen inwoners; thans honderd zestig duizend! — De overblijfſelen van een *théâter* en eenige publieke gebouwen dragen nog de blijken van de pracht van het aloude *Utriculum*. — Voorbij deze plaats vangen de *Apennijnen* aan. — *Taizano* en *Stifone* voorbij gereden zijnde, kwamen wij te *Narni*. In dit aloude ſtadje, wilde de dikke zuster eenen zoon bezoeken; want ook zij was getrouwd, maar had haren man te *Spoleto* achtergelaten en bij haar vertrek (circa drie maanden geleden) buiten geſloten, en de ſleutels mede genomen, zoo-

dat

dat haar echtgenoot, ſinds al dien tijd, in den winkel of buitenshuis moest huisvesten, hetgeen men later breedvoeriger zal vernemen. Zij wilde dus haren zoon alhier bezoeken, maar de koetſier wilde geen halt houden. Daar begon een nieuwe twist, en dat nog wel op de groote plaats der ſtad, die vol menſchen ſtond, welke zich rondom onze koets zamenſchoolden. De echtgenoot van de magere zuster, die geen woord ſprak, maar ſteeds uit het portier zag, werd een' bekenden gewaar; hij opent het portier en weg is de vink. De koetſier nam voorſpan en riep den postillon toe: voorwaarts! Het ging zeer ſnel op den ſtraatweg, die ons naar *Terni* bragt, en een vrolijk landſchap, rijk voorzien van populier- oranje- citroen- olijf- en moerbeijenboomen, wijngaarden enz. doorſnijdt.

Eensklaps breekt het weder los in het rijtuig. — Koetſier! mijn zwager is nog achtergebleven; koetſiier! mijn man kan zoo hard niet loopen! Koetſier! hel en duivel! wil je wel ophouden! — Aan de pleisterplaats dames. — Hij hield woord; het was niet dan bij verwisſeling van het voorſpan, dat hij ſtil hield. (Men moet weten, dat de koetſier, indien de wagen te zwaar wordt voor zijne paarden, genoodzaakt is, bij de bergbeſtijgingen, voorſpan van paarden of osſen te nemen). Erg bezweet en buiten adem kwam JAN aanloopen; hij had den adem bij onze aankomst te *Terni*, alwaar wij het middagmaal zouden houden, nog niet terugbekomen. De hospes alhier wilde niet zeggen, tot welken prijs

prijs hij ons te eten zoude geven; wij daarentegen (de Milanees en ik) wilden niets gebruiken, alvorens te weten, wat wij moesten verteren. Dit ten gevolge besloten wij eenen prijs op te geven en te vragen, wat hij ons daarvoor geven wilde. Zijn antwoord ons bevredigd hebbende, lieten wij opdisschen en verlieten daarna de geboorteplaats van TACITUS, zonder haren beruchten waterval, *Del Marmora* te herzien, waartoe men eenen halven dag noodig heeft, zoo als men in het vorige deel mijner reis kan zien. — Hetgeen mij ditmaal belang inboezemde was: Een overblijffel van een amphithéâter, in den tuin van het bisdom; in de *Villa Spada*, eenige aloude baden; en, een overblijffel van eenen tempel der zon, in de kerk *Del Salvatore*. Des avonds aten wij, na een schoon bergachtig landschap te zijn doorgereden, *Alla Strettura*, zijnde een afgezonderd huis, gelegen bij het opstijgen van den *Somma*, of hoogsten berg, van dit deel der *Apennijnen*. Na het avondeten maakten wij warmen wijn met kruiden. Voor de laatste maal nam de non er een deel van, en wel een zeer goed deel; zij werd vrolijk, zeer vrolijk; *des yeux doux* volgden. Zij was vroeger kamermeisje bij eene Duitsche prinses geweest en dacht zich heden avond weder in dien staat.

19 *Januarij.*

Ten half vijf uur vertrokken wij van de *Strettura.* Ik zat ſteeds in den kabriolot met den *commis-voyageur.* Wij hadden eene koude keuken van ons nachtkwartier, aangezien de ſpijs goed en de prijs billijk was, medegenomen, om heden geene pleisterplaats te houden en vroegtijdig te *Foligno* te komen. De voorraad, in een hoen, coteletten enz beſtaande, was in de taschzakken van de koets geborgen, alsmede de wijn. Wij waren weldra, na de opſtijging van den *Somma*, te *Spoleto*, alwaar aan het eerſte huis binnen de poort halt werd gehouden. Het was de woning van de dikke zuster, alwaar een boomptje voor de deur een kroegje en gaarkeuken aanduidde.

Het was wel zoo. De wachthebbende ſoldaten, aan de poort, kwamen de dames verwelkomen. Wij moesten ook binnen komen; en, daar was ik tegenwoordig bij het wederzien der geſcheidene echtgenooten. De man van den huize komt binnen; zonder omhelzing vat zijne vrouw hem bij de hand en preſenteert hem mij. Daarna volgde: „ Wel! hoe heb je het gehad?" — „ Zoo! zoo! niet te best." — „ Ik ook niet," zegt onze reisgezel JAN, die, nu hij te huis was, zeer ſpraakzaam was geworden; ik ook niet; gisteren nog heb ik moeten loopen.... ach! zuchtte hij. Maar zijn zwager zuchtte nog harder;

hij had drie maanden buitenshuis moeten ſlapen, zonder den moed te hebben, zijne bovenwoning open te doen breken, waarvan zijne vrouw, den ſleutel, zoo als gezegd is, bij zich had geſtoken.

Ik werd moede dit langer aan te hooren; en, daar hunne goederen moesten afgepakt worden, beſchouwde ik in de kerk *San Guliano* eenige overblijfſels van antieke tempels, herzag nog eenige zaken en ſtapte toen weder op, om mijne maag te bevredigen. Helaas! alles was gevlogen: hoen! kip! alles! niets was er overig. De non, die het rijtuig niet verlaten had, beſchuldigde de dames; wij deden hetzelfde en hongerden tot *Foligno*.

Alvorens daar aan te komen reden wij *Vene* en het bevallige antieke tempeltje van *Clitumno*, aan de linkerhand van den ſtraatweg, voorbij. Dit tempeltje ontving haren naam van de bron, die in de nabijheid ſtroomt. Verder ontwaart men de burg *Trevi*, welke amphithéâtersgewijze gebouwd is.

Te *Foligno* ſtapten wij in de goede *Albergo Reale Fenice* af. De non, die dadelijk door den koetſier naar haar klooster te *Asſise* gebragt zoude worden, nam ter loops nog een middagmaal. Doch wat zie ik op het oogenblik, dat ik de zaal binnen trad om afſcheid van haar te nemen? — De pooten van mijn hoen uit de groote breitasch ſteken, in welke zij bezig was nog iets te bergen. — Zoo lagchend als ik ijlings de zaal verliet zoo weemoedig ſtond ik daar toen zij opſteeg en met mijne proviand wegreed.

De

De ſtad *Asſise* is ruim twee uren van hier gelegen. Hare bevolking wordt bepaald op vier duizend zielen. Hare kerk: ST. FRANCISCUS, is eene der ſchilderachtigſte van *Italië*. Daar ik *Foligno*, de vorige maal — aangezien het nacht was — niet heb kunnen bezigtigen, zoo bleef ik het overige van den dag alhier. Ik bezag de domkerk, welker gottiſche voorgevel ik teekende; voorts de kerk van ST. AUGUSTINO, die van ST. FRANCISCO, nog eenige kleinere kerken, waarin niets merkwaardigs was, en ten ſlotte het klooster: *delle Comtesſe*, waarin twee en veertig adellijke nonnen huisvesten. De kerk bevat eene ſchilderij van PERUGINO. De prachtige koepel is naar de teekening van BRAMANTE gebouwd.

Des nachts door den knecht van het *hôtel* gewekt wordende, om mij reisvaardig te maken, viel ik uit het hooge bed op den ſcherpen kant van een vierkanten marmeren tafel en kwetſte mij aan de heup, zoodat ik, met kompresſen verbonden, in het rijtuig ſtapte en tot reisgezellen aantrof twee franciskaner monniken en een' capucijn. Deze laatſte, een nog zeer jonge man, was burgerlijk gekleed, met een zeer armoedig kraagjasje aan en het hoofd met eenen doek omwonden. Hij was geboortig van *Palermo*. Zijn oom, kapucijnermonnik te *Perugia*, ſchreef hem: Ik leid hier een heerlijk leven; kom over en in ons klooster. De jonge man komt, maar moest eerst den tijd van zijne beproeving doorſtaan. Het leven van den nieuweling is niet hetzelfde als

dat der monniken. Zij moeten bijna altoos vasten, zich veel kastijden en geknield op eene soort van erwten liggen, terwijl de monniken eten. De kastijding met de zweep, aan welke gehecht worden onderscheidene koorden, met kleine spijkers of wel balletjes *was*, waarin stukjes glas gestoken zijn, en andere boetdoeningen op het naakte lijf, hadden onzen jongen man zoo getroffen, dat hij, na eenige bijkomende mishandelingen, zijne biezen gepakt had; doch te kort komende met zijn geld, om het ouderlijk huis te bereiken, was hij genoodzaakt tot zijn verlaten klooster terug te keeren. Een der beide franciscaner monniken, die opperste van het klooster van die orde te *Assise* was, begeleidde den jongen man, om hem, door zijne tusschenkomst, voor nieuwe mishandelingen vrij te waren.

Terwijl wij berg opwaarts gingen en de twee Franciskanen te voet nevens het rijtuig volgden, deelde deze jonge man mij het bovenstaande verhaal mede. De reden, waarom hij eenen doek om het hoofd droeg, was, omdat hij, volgens kloostergebruik, kaal geschoren was. Ik had regt medelijden met hem; en, hadde ik vermogen genoeg bezeten dan ware zijne terugreize naar *Palermo* door mij betaald geworden. Wij waren intusschen *Spello*, het tempeltje van VENUS en de ruïne van een amphithéâter voorbijgereden en naderden de groote kerk van *S. M. degl' Angeli*. Het gezigt van deze edele *architectuur*, eenzelvig te midden der velden, trof mijne verbeelding en verwekte een godsdienstig gevoel

in

in de ziel. De toeftand van deze kerk, finds de laatfte aardbeving, ftaat in het vorige deel vermeld.

Te *Perugia* nam ik eene kamer in het *hôtel della Posta*, alwaar men niet verbonden is te eten. Ik betaalde den koetfier de vijf Piasters, waarvoor hij mij van *Rome* tot hier gebragt had, ging naar het ftadhuis en teekende deszelfs voorgevel, die zeer fchilderachtig is. Later zag ik eenige maskers in de *corfo*, want de *carnaval* was hier al aangevangen. Tegen over mijn *hôtel*, ging ik in eene *traittoria* wat eten en daarna naar het *théâter*, alwaar de fraaije opera van BELLINI: de *Norma* gegeven werd. Hier trof ik vele maskers aan, die bij hunne bekenden in de loges rondgingen en hen *intrigueerden*. De *prima-donna*, van dit tooneel, ELISA TAUANI, eene vrouw van groote begaafdheden, geviel algemeen.

---

21 *Januarij*.

Ik teekende heden morgen de fraaije fontein van de groote markt, op welke alle ambachten in *basrelicfs* zijn gebeeldhouwd. Het waterbekken is van metaal, het overige van marmer. Later bezocht ik de kerk *S. M. dé Fosfi*, alwaar eene fchoone fchilderij van PERUGINO prijkt. De kerk van *S. Antonio* is insgelijks met een fraai kunstgewrocht van PERUGINO verfierd. In de kerk van *S. Severio* bevindt zich eene kapel, geheel in *fresco* door RAPHAËL

N 2 in

in zijne jeugd geſchilderd, zijnde deze drie kerken, bij mijne vorige aanwezigheid alhier, niet door mi bezigtigd. *Perugia* heeft eene hoogeſchool, een akademie, hospitalen en andere nuttige inrigtingen Deszelfs bevolking wordt op 16000 inwoners ge-ſchat. Deszelfs handel bepaald zich voornamelijk tot wol, zijde, beesten en olie. Ook zijn er fa-brijken van fluweel enz.

Na wat genuttigd te hebben, plaatſte ik mij, de middags ten een uur, in de diligence, welke eenmaa in de week naar *Florence* rijdt; en, naar welk afvaart ik mijne reis van *Rome* naar *Perugia* inge-rigt had. De plaats, naar *Florence*, in deze dili-gence, kost vier Piasters; aan iederen post betaal men vijf *bajocco;* hetgeen, met den *conducteur*, te zamen op 1 Piaster komt te ſtaan. Voor deze vij Piasters rijdt men zeer ſnel — zonder het minſte oponthoud — in vier en twintig uren, en des zomer in nog korter tijd naar *Florence*. De posten zij zeer geregeld en men heeft meerendeels 6 of 8 paar-den voor; ook bezigt men osſen bij het opſlijgen der bergen. Het rijtuig is voor vier perſonen en twee in den kabriolet geſchikt. De administratie maakt de kosten goed met vrachtgoederen en geld-verzendingen. Onbewust dat wij onderweg niet pleisterden, zat ik gedurende de reis op een droog-je, even als mijne reisgezellen, zijnde: een vrolijke pater, een bruidegom, die zijne bruid ging halen, en, eene dame met hare dochter — een allerliefst meisje met eene onbeſchrijfelijke zachtheid in de uit-

druk-

drukking harer oogen, — die ons te *Arezzo* verlieten, welke ſtad wij in den nacht doorreden en in welker ſtraten ik onderſcheidene maskers, door een' kouden, helderen maneſchijn beſchenen, gewaar werd. Ik had dien nacht, in den cabriolet gezeten, van de ſcherpe koude, veel te lijden, waarom ik, na het vertrekken der dames, eene der plaatſen innam, wenſchende de lieve oogjes, die ons verlieten, een' goeden nacht.

Rust zacht, lief meisje! in uwe geboorteplaats; de rust van hem, die u dit toewenscht is nog verre, zeer verre verwijderd.

---

22 *Januarij.*

Om één uur ſtapte ik, in de *Chiava d'oro*, nabij de plaats *del Gran duca* te *Florence* af. Dat ik geenszins op nieuw over den afgelegden weg, over de ſchoonheden van het landſchap uitweide, houde men mij ten goede. — Bij het afrijden te *Perugia* ging het ſpoedig naar en langs het bekoorlijk meer van *Perugia* of *Traſimeno*, over den berg *Spelonca* naar *Osſaja* — alwaar de Romeinen geſlagen werden — verder naar *Camuscia*, *Rigutino*, *Puliccia-no*, *Arezzo*, *Levano*. *St. Giovanni* en *Inciſa* — alwaar PETRARCHA geboren is — tot *Florence*. Alhier bezocht ik op nieuw de kunstgalerijen en kerken; niet in *détail*, zoo als ik vroeger gewoon was te zien; neen, dadelijk begaf ik mij naar die plaat-

 ſen,

ſen, welke mij het meest konden boeijen; want, — zoo als ik mij reeds eenmaal uitdrukte — *Italië* is te rijk; en, wanneer men zich aan alles oppervlakkig hecht, is het zonder nut. Derhalve is het beter zich met nut aan het merkwaardigſte te hechten, en al de overige zaken te bezien, zoo als een reizende dezelve beziet, die geen' ſpot met den tijd komt drijven. Alzoo ga ik dan de galerij *Pitti*, de galerij *Officio* (Keizerl. en Kon. galerij) kerken en paleizen ſtilzwijgend voorbij. (*) In de eerstgenoemde galerij dacht ik te werken, maar zulks was niet mogelijk. — De *madonna del Gran duca*, van den onſterfelijken RAPHAËL, was uit de galerij verdwenen en had hare plaats in de ſlaapkamer van H. K. H. de Groothertogin van *Toskanen* gekregen. (†) Wanneer het hof, gedurende het zomerſaizoen, als naar gewoonte, naar *Piſa* of *Lucca* gaat, prijkt dat juweel, zoo als vele anderen, in de galerij. Het getal kunſtenaars, dat in deze prachtige galerij mag kopieëren, is ſlechts op zeven bepaald. Een waar ongeluk voor vreemde kunſtenaars, die maanden lang kunnen wachten, alvorens er eene plaats openkomt. — Gedurende mijn kort verblijf in deze ſtad,

vond

(*) Men leze het 2de deel der Kunstreis.

(†) Het is eene gewoonte, vooral bij de Engelſchen, om ſchilderijën, met ſchoone kinderen, in hunne ſlaapvertrekken te hebben. Dit zij echter zonder gevolgtrekking gezegd, daar ik geenszins bewust ben of Z. K. H. de pas hertrouwde Groothertog, zulks uit dit *motif* deed.

vond elke morgen mij in de kapel MARIA, (van de kerk *del Carmine*) voor de uitmuntende *fresco's* van MASACCIO! en later in de bovengenoemde galerijën of wel in kerken of paleizen die kunstgalerijën bevatten; als in het paleis *Orſini* en anderen.

Onder de belangrijke zaken, die ik op mijne vorige reis niet zag, behooren het Keizerl. hertoglijk lusthuis, *Poggio a Cajano* alwaar BIANCA CAPELLO en FRANCISCUS I hunne dagen eindigden. Dit kasteel is buiten de poort *al Prato* gelegen. Nog drie andere lusthuizen behooren den Groothertog; deze liggen buiten de poort *S. Gallo.* Iets verder ligt het huis *Bartolini*, dat GIOVANNO DI S. GIOVANNI met *fresco's* verrijkte. Buiten de poort *S. Nicolaas* ligt op eenen heuvel de *baſilique* van *S. Miniato*, een der eerbiedwekkendſte monumenten van de christelijke oudheid; hier ziet men meesterſtukken van den beeldhouwer LUCA DELLA ROBBIA. Het Keizerlijk *Poggio*, buiten de poort *Romana*, is het geliefkoosd verblijf van de Groothertogen en de rijkſte hunner lusthoven. Op den nabijgelegen aanvalligen heuvel is het huis waarin GALILÉÏ door de *inquiſitie* gekerkerd en als banneling verwezen werd. Iets verder het paleis *Bardi*, alwaar GUICCIARDINI zijne geſchiedenis van *Italië* ſchreef; en nog verder het voortreffelijke klooster van de *Certoſe* (karthuizers), dat met deszelfs torens en ſchietgaten het aanzien van eene vesting heeft.

Onder de lusthuizen en kerken, die *Florence* als eene voorſtad omringen, munten uit het paleis

van de markiezin SPINELLI, door GALILÉÏ, gedurende zestien jaren bewoond, en het aloude klooster van *S. Salvi*, alwaar een *fresco* (het avondmaal van J. C.), onder de meesterſtukken van ANDREA DEL SARTO geſchat wordt.

Op eenen hoogen heuvel, buiten de poort *Pinti*, liggen de ruïnen van de aloude ſtad *Fieſole*, welks oorſprong zich in den nacht der tijden verliest. De domkerk, het tegenwoordige kerkhof, leveren, met eenige overblijfſelen van muren eener vesting en een amphithéâter, de eenigſte herinneringen van deze voorheen beſtaan hebbende ſtad.

Met aandacht beſchouwde ik de heerlijke *basreliefs* der drie bronzen deuren, van de *Baptisterium* of kerk van ST. JAN. Deze *basreliefs* ſtellen voorwerpen uit het Oude en Nieuwe testament voor, en zijn zoo ſchoon, dat MICHEL ANGELO zeide, dat de deuren, met deze *basreliefs* waardig waren de deuren van het paradijs te zijn. Eene derzelve is door ANDREA DE PISA, de twee anderen zijn door LORENZO GHIBERTI vervaardigd. In deze achtkantige kerk munten daarenboven nog eenige ſtandbeelden uit van DONATELLO en AMMANNATI.

De *plafond* van den koepel van de kerk van *S. Lorenzo*, dien de talentvolle florentijnſche ſchilder BENVENUTI bezig is te vervaardigen, heb ik niet kunnen te zien krijgen. Intusſchen werd ik ſchadeloos-

loos gesteld door de bezienswaardige rijkdommen dezer kerk, welke naar de teekening van BRUNELLESCHI is vervaardigd. DONATELLO speelt hier weder eene groote rol door zijne *basreliefs* en standbeelden. De nieuwe Sacristy of *Capella dé Principi* is een meesterstuk van MICHEL ANGELO; het is eene vierkante zaal, waarvan het gewelf door Corintische pilasters in den muur gesteund wordt. Al de ontwerpen van MICHEL ANGELO zijn verheven en prachtig. In de bouwkunde wendde hij de voornaamste deelen op die wijze aan, dat zulks het grootste *effect* konde daarstellen; en, in bijkomende zaken ontvouwde hij eene onbegrijpelijke stoutheid van uitvinding en groote verscheidenheid in de teekening. Zijn genie voegde zich even zeer naar het te behandelen onderwerp, als hetzelve alomvattend was; en, indien de versieringen, waarvan hij zich somwijlen bediende, iets zonderlings hebben, zoo zijn dezelve toch steeds zoo op hunne plaatsen en met de andere deelen verbonden, dat ze ter vergrooting van de majesteit van het geheel medewerken. In deze kapel zijn twee voortreffelijke praalgraven: dat van GIULIANA DE MEDICI, Hertog van NEMOURS en broeder van Paus LEON X, door MICHEL ANGELO; en dat van LORENZO DE MEDICI, Hertog van *Urbino*, mede van den onsterfelijken MICHEL ANGELO. Het standbeeld van dien Hertog en de afbeeldingen van de schemering en van den dageraad versieren dit graf. Het eerstgenoemde is insgelijks met het standbeeld van den Hertog GIULIANO en de af-

afbeeldingen van den a v o n d en den n a c h t verſierd. VASARI zegt, dat deze beelden alleen in ſtaat zouden zijn de beeldhouwkunst te doen herleven, indien zij zich ooit verloor. Een dichter, tijdgenoot van MICHEL ANGELO, had op een dezer afbeeldſels een *quatrain* geſchreven, dat den volgenden zin uitdrukt: „ De nacht, dien gij, zoo bekoorlijk neder„ gelegd, daar ſlapende ziet, werd door een E n„ g e l (*) gebeeldhouwd, dezelve is vol leven en „ zijne onbewegelijkheid is ſlechts het *effect* van „ den ſlaap; wek hem, indien gij dit betwijſelt, „ en hij zal u toeſpreken."

De beeldhouwer, wiens ziel over de ongelukken zijns Vaderlands bedroefd was, antwoordde met een *quatrain* van den volgenden inhoud.

„ Zoet is het mij te rusten, en nog meer van „ marmer te zijn. Ik gevoel mij gelukkig, noch te „ zien, noch te hooren, daar alles wat mij omringt „ mij ongeluk en ſchaamte zouden voorſpiegelen. Zoo „ dan bid ik u, wek mij niet; ſpreek zacht."

De italiaanſche verzen doen eer aan het zeldzame talent en aan de vaderlandsliefde van MICHEL ANGELO.

Nog ontwaarde ik met genoegen in deze kapel een ander meesterſtuk van denzelfden beeldhouwer. Deze groep ſtelt MARIA en het kind JEZUS voor.

De oude ſacristy is door BRUNELLESCHI gebouwd.

LA

(*) Engel is *Angelo* in het Italiaansch; en ANGELO is de naam van den beeldhouwer.

La capella dé medici, nevens de hier bovengemelde kerk *St. Lorenzo* gelegen, wordt bewonderd, om den zeldzame rijkdom, dien zij bevat in de vreemdste marmerſoorten en edelgeſteenten, als: graniet, diasper, agaat, jaspis, calcedonie, lapis, lazuli enz. — In dit onvoleindigd, tot grafplaats ingerigt gebouw, voldeed mij deze pracht zeer weinig.

Een der vleugels van het nevens zijnde klooster bevat de bibliotheek *Mediceo-Laurenziana*. Dit ſmaakvol appartement werd onder opzigt van michel angelo gebouwd, die ook de teekeningen der vloeren gegeven heeft. — Keurige *arabesques*, door de leerlingen van raphaël geſchilderd, verſieren de venſters.

Onder de rijkdommen, die deze bibliotheek in handſchriſten bevat, munt uit: Een virgilius van het jaar 300; *Pandectes Piſanes* van het jaar 600; de Pſalmen van david van de 11de eeuw; een oud Testament van de 12de eeuw; een misboek door de ſchool van perugino geſchilderd; een titus livius van de 15de eeuw; de *decameron* van boccacius; een horatius met het handſchrift van petrarcha; een homerus van de 15de eeuw; de *commentaires* van julius cesar; en vele anderen, die zich allen door de rijkheid der verſieringen en miniaturen onderſcheiden. De kerk en het klooster *d'Ognisſanti*, die vroeger niet door mij is aangehaald, behoort tot de ſchoonſte gebouwen van *Florence* en is verrijkt met kunstgewrochten van luca della

rob-

ROBBIA,, van SANTI DI TITO, GHIRLANDAJO en anderen. In het *refectorium* (eetkamer in een klooster) is eene voortreffelijke ſchilderij van DOMENICO GHIRLANDAJO, het laatſte avondmaal voorſtellende. Ook de kerk van *S. Cajetan* bevat goede kunstſtukken van PIETRO DI CORTONA, enz. maar niet minder de kerk van *S. Lucia*, alwaar een der beste ſtukken van D. GHIRLANDAJO prijkt, zijnde deze kunſtenaar de meester van MICHEL ANGELO en LEONARD DA VINCI. De kerk *S. Jerome* bezit twee fraaije ſchilderijën van RODOLPHO GHIRLANDAJO, broeder van den bovengemelden. De kerk van *S. Ambrogio* heeft eene kleine *fresco* van MARIA, J. C., en S.TE ANNA door MASACCIO.

In oogenblikken, als ik geene bepaalde beſtemming heb, is het mij ſteeds een genoegen naar die voorwerpen te dwalen, welke mijne zinnen het meest boeijen, den grootſte indruk op mijn gevoel maken, en waarnaar mijne ziel haakt, hetzij tot beſchouwing van kunstgewrochten of tot ſtof van overdenking. Het behaagde mij aldus, naar iets, dat mij aan DANTE konde herinneren te zoeken; maar te vergeefs! Ik vond niets dan zijn portret, op bevel van de Republiek geplaatst in de domkerk, nevens dat van GIOTTO, BRUNELLESCHI en andere groote mannen. Dit aloud afbeeldſel is het eenigst monument, dat DANTE in zijn vaderland heeft. Die groote dichter, die bij het verhevenst talent, de rijkſte verbeeldingskracht, ſomwijlen het teederſte gevoel en den bevalligſte ſtijl voegde, die door de-

ze

ze hoedanigheden de onsterfelijkheid aan zijne werken verzekerde, heeft zijn graf te *Ravenna*, alwaar hij in verbanning stierf, als slagtoffer van zijne gehechtheid aan de partij des keizers. (*)

Erkentenis rigtte in de kerk van *St. Croce* een praalgraf op ter eere van MICHEL ANGELO. Drie zijner leerlingen beeldhouwden ieder een der drie fraaije beelden, die dat graf luister bijzetten en de schilder-, beeldhouw- en bouwkunde, in de houding van de diepste droefheid, voorstellen. Men had er ook de dichtkunst bij kunnen voegen; want, de schepper der treurige voorvallen van het laatste oordeel, de beeldhouwer van de vier deelen van den dag, de bouwmeester van den onnavolgbaren koepel van *St. Pieter* was ook poëet, beminnelijk en liefelijk. Magtig, vermetel, verheven, wanneer hij doek of marmer bezielde, was hij teder, gevoelig, beschroomd, wanneer hij de koorden zijner lier aanraakte. Natuur, welke hem meer dan eenig ander sterveling met hare gaven begiftigd had, schonk hem, in den hoogsten graad, de betooverendste magt om in de ziel van zijne natuurgenooten, de gevoelens, die de zijne bewogen, te storten.

Hon-

(*) Hij bevond zich bij twee veldslagen, werd veertien malen tot ambassadeur benoemd en eens tot hoofd van de Republiek; en, niettegenstaande hij geene misdaad jegens zijn land beging, werd hij van zijn vermogen beroofd, verbannen, zelfs veroordeeld om levend verbrand te worden.

Honderd maal gelukkig de vrouw, die het voorwerp zijner liefde was en daardoor de driedubbele onfterfelijkheid als het ware deelachtig was, welke hij door penfeel beitel en lier verworven had. MICHEL ANGELO was niet minder goed burger dan kunftenaar. Toen zijn vaderland was bedreigd verliet hij plotfeling *Rome* en zijne werkzaamheden om naar *Florence* te gaan, alwaar hij verdedigingswerken ontwierp, die deze ftad voorzeker van de flavernij gered zouden hebben, indien wallen en heldendaden tegen verraad beftand waren. Deze wallen, die nog gedeeltelijk beftaan, getuigen van de diepe en algemeene kennis van dezen grooten en edelaardigen man.

Nevens hem rust ALFIERI, een trotsch en alles verfmadende genie, een gloeijende vriend van de vrijheid, omdat hij zelf niet kon regeren; een hater der tirannen, niet om het geluk der volkeren, maar alleen om zijn eigen belang te bevorderen. Verder rust de zoo zeer miskende MACHIAVEL, die zulke groote lesfen gaf; hij was een diepzinnige, ftaatkundige gefchiedfchrijver, een vaderlandlievend burger, en ftierf arm en vergeten. Eerst twee honderd zes en zestig jaren na zijnen dood werd voor hem, door eenige perfonen, die zijne hooge verdienfte huldigden, het praalgraf opgerigt, waarvoor ik thans fta. Hetzelfde is gefchied met het monument van GALILEÏ. Deze groote, ongelukkige man, werd eerst op de plaats *S. Croce* begraven, omdat hij, aangezien zijne wijsgeerige ontdekkingen, van ketterij was befchuldigd. Eene eeuw na zijnen

dood

dood ondervonden de testamentaire executeuren van VIVIANI, leerling van GALILEI en oprigter van het monument, nog moeijelijkheden om het gebeente van GALILEI in de kerk *S. Croce* te doen nederleggen. In de bibliotheek *Mediceo Laurenziana* bewaart men eenen vinger van GALILEÏ in eene kristallen flesch.

Het ſtrekte mij ook tot genoegdoening de verſchuldigde bezoeken af te leggen aan de kunstgewrochten van die ſchilders, welke in hun godsdienſtig gevoel den ſmaak, door hunne geſtrenge opvoeding gedeeltelijke gevormd, met zoo veel onbedwongenheid, eenvoudigheid als waarheid op muur en paneel uitdrukten. Velen dezer hebben later de grootſte meesters als: LEONARDO DA VINCI, ANDREA DEL SARTO, FRA BARTOLOMMEO, MICHEL ANGELO en RAPHAËL op het regte voetſpoor gebragt en ten ſtudie verſtrekt, zoo in hunne jonge kunstjaren als in gevorderden leeftijd. — Alzoo bezocht en bezag ik alles, wat den naam van CIMABUË, GIOTTO. GADDI, MEMMI, LIPPI, ORGAGNA, ANGELICO, MASOLINO DA PANICALE, MASACCIO, BENOZZO GOZZOLI, BUFFALMACCO, GHIRLANDAJO, RAFAELLINO DEL GARLO, PERUGINO, SANTI DI TITO, GIOVANNO DI SAN GIOVANNI, FIESOLI, DANIEL DE VOLTERRA, PIETRO DI CORTONA, enz. droeg. Met genoegen zag ik ook in het *conservatorium* van *Ste Agatha*, de *fresco's* van de non HORTENZA FEDELI.

In eene kapel, *Capellone degli Spagnuoli*, van de *Ste Maria Novella*, ontwaart men afbeeldingen

van

van LAURA, in het groen gekleed, en van PETRARCHA, die haar in zijne verzen vereeuwigde. Deze afbeeldingen ziet men met meerdere figuren, op een der *fresco's* van MEMMI voorgesteld. Verschillend is de indruk, die de schoone kerk *Ste Maria Novella* maakt, wanneer men zich herinnert, hoe de grootste der beminnelijke verhalers, de onnavolgbare BOCCACIUS, zijne personaadjes, in wiens mond hij zulke afwisselende verhalen legde, alhier vereenigde; en, hoe daarentegen het aanklagend en regtend tribunaal der Dominikanen, (die sedert de stichting, de dienst in deze kerk waarnemen) op de graven, die het portaal, omringen, de slagtoffers hunner dweeperij aan het publiek ten toon stelden.

In de zalen van het paleis *Pitti*, alwaar zulke luisterrijke feesten gegeven worden, alwaar zoo veel meesterstukken der kunst prijken, doodde de bejaarde COSMUS I, zijnen bediende ALMENI, dien hij verdacht hield van zijnen geheimen minnehandel aan zijnen zoon verraden te hebben. Nog ontnam aldaar de Groothertog FRANCISCUS het leven aan eene joodsche vrouw, vertrouweling van de beruchte BIANCA CAPELLO; en G. ORSINI verwurgde er de ongelukkige ISABELLA DE MEDICIS, zijne gade, en zuster van FRANCISCUS I, welke hij zelf op de gevaarlijke klippen van de schoonheid had doen stranden en zich had doen overgeven aan de levendige verbeeldingskracht van eene al te gevoelige ziel. Nog meerder moorden hadden hier plaats; doch, der-

zel-

zelver treurige herinneringen worden door het aanſchouwen der kunstgewrochten vergeten, en wel voornamelijk bij het bezigtigen der *madonna della Seggiola*, der *madonna dell' Impannata*, der *madonna del Gran duca*, van de verſchijning van EZECHIËL, der portretten van ANGE DONI, van MAGDALENA DONI, van Paus LEON X, allen meesterſtukken van RAPHAËL, en niet minder bij de geestelijke zuster van LEONARDO DA VINCI, bij de werken van ANDREA DEL SARTO, FRA BARTOLOMMEO, RUBBENS, VAN DIJCK, SALVATOR ROSA en zoo vele anderen.

Aan het gezellig verkeer, in *Florence*, heb ik, even als gedurende dezen winter in *Rome*, een hartelijk deel genomen, doordien de *ſalons* van den Rusſiſchen graaf ORLOFF, van den prins van MONTFORT en van vele andere voorname vreemdelingen voor mij geopend zijn, zoowel als hunne *loges* in de théâters.

Het is hier *carnaval*; de ſtraten zijn vrij levendig, vooral des namiddags in de *Corſo*. Het hof vertoont er zich dagelijks, na alvorens, met rijtuig, eene wandeling buiten de ſtad gedaan te hebben. *Florence* wordt van jaar tot jaar door vreemdelingen minder bezocht. Eertijds telde men de uitlandſche familiën, die alhier een gedeelte van het jaar kwamen doorbrengen, bij honderden; thans kan men ze wel met de vingers tellen. Wat hier van de reden zij is mij onbewust. Ik vooronderſtel ech-

ter, dat de zoo gemakkelijke en drok bezochte ſtoombootvaart, van de Noordelijke ſtreken naar de Zuidelijke gewesten van *Italië*, daartoe veel bijdraagt; want deze vaart veroorzaakt eene zekere afwijking van *Florence*, welke ſtad op den grooten ſtraatweg, die gansch *Italië* midden doorſnijdt, gelegen is.

'sMiddags eet ik gewoonlijk, met mijne alhier gevestigde kunstvrienden (meest Zwitſers en Duitſchers) dan eens bij den *restaurateur* MARCHÉ, dan eens in den *restaurant* van ST. LUIGI, nabij het *Caffé Colonna*, alwaar men voor twee *Pauls* per hoofd, zeer goed eet; ook wel eens in anderen *restaurants*, tegen 1½ *Pauls*, dat inderdaad niet duur is.

Ik trof hier geene landgenooten aan, maar wel Belgiſche kunſtenaars; als: STAPLEAUX uit *Bruſſel*, JEHOTTE en REMOND uit *Luik*, en VAN DE ABEELE uit *Gend*.

In het théâter *Pergola* gaf men dezer dagen de afgezaagde *opera*, *Furioſo de S. Domingo* en als balletten de *Tre Gobbi* (de drie gebogchelden) en de *Pirate*, gevolgd naar de *opera* van dien naam.

In het *Théâtro Nuovo* is niets uitſtekends. In het théâter *Cocomero* ſpeelde de *Compagnia Pelzet*, die ik vroeger in *Venetië* zag en alwaar ik te dier tijd mijne lesſen in het Italiaansch nam; want, naar mijn gevoelen is niets beter, om eene taal te leeren ſpreken, dan de théâters te bezoeken, alwaar comedies en ſtukken uit het dagelijksch leven gegeven worden. Heeft men daarmede eenigzins zijn voor-

deel

deel gedaan, zoo neme men er de proef van in den omgang, voornamelijk met de vrouwen, welke u steeds te hulp komen, ter beschaving der voordragt; ten slotte neme men een' taalmeester, om zich de theorie der taal tevens eigen te maken, waarmede men het voorgestelde doel kan bereiken.

2 Februarij.

Gedurende een verblijf van twaalf dagen woonde ik vijf bals bij, waaronder drie gemaskerden. De avond van heden, zijnde de laatste voor mijne afreize, begaf ik mij, na van de in mij belangstellende familiën afscheid genomen te hebben, met eenige mijner kunstvrienden naar het *bal-masqué* van het *Théâtro Nuovo*. Zwermen van maskers en particulieren waren reeds aldaar en woelden door elkander.

Eene gemaskerde met haar gemaskerd kamermeisje hadden hunne oogen op mij gevestigd; te vergeefs rigtte ik mijne blikken elders; overal ontmoette ik de hunnen; zij waren aan mijne schreden als geboeid. Ik brak deze *pantomime* af door het woord tot haar te rigten en werd spoedig gewaar in welk gezelschap ik mij bevond. Ik had aan deze naauwelijks eenen goeden raad gegeven, om mij van haar te ontdoen, of een ander slag van vrouwelijk masker kwam tot mij, welke mijne nieuwsgierigheid bijzonder opwekte, daar ik spoedig bemerkte, dat zij eene zeer onderscheidende opvoeding moest heb-

ben genooten, aangezien zij eenen ſtoet van jonge lieden van zich verwijderde, door tot hen in onderſcheidene talen, naar gelang der natie, waartoe elk behoorde, het woord te voeren; waarna zij mij gemeenzaam bij de hand nam, en, zonder haren geleider — zijnde een *domino* — te verlaten, mij zijdelings op eene wijze intrigueerde, die mijne nieuwsgierigheid al meer en meer opwekte, maar nimmer bevredigde. Alles, wat mij betrof, was haar bekend. Mijne kleine geheimen, het doel mijner reis, mijn verkeer in de *ſocieteit*, mijne genoegens, ja zelfs mijne *distractiën.* „ Morgen verlaat gij *Florence*," zeide zij, en met een' zucht liet zij er op volgen. „ O! „ konde ik bij u blijven, met u reizen, uwe gezel„ lin zijn!" Ik nam het voor maskermunt, hoewel het zwijgen, dat op haar gezegde volgde, en eene zekere verwarring mij moest doen verſtaan, hetgeen ik niet begrijpen kon. Eensklaps drukt zij mij krampachtig de hand en breekt het lang ſtilzwijgen af, dat zij al wandelende bewaard had. „ Ik zie u „ weder," zeide zij, „ morgen — voor het laatst „ welligt — gij vertrekt eerst om tien uur; gij rijdt „ mijn huis voorbij; ik zie u alsdan nogmaals — „ adieu! Zij keert zich tot haren geleider, dringt hem voort en verdwijnt onder de menigte.

Ik rustte eenige uren, nam in den vroegen morgen van

3 *Februarij*,

Affcheid van eenige bekenden en vertrok, om tien uur, naar alle venfters uitziende, aan welke zich vele kopjes, — door het gedruis der postpaarden uit nieuwsgierigheid gelokt — vertoonden; doch ik ontwaarde er geen, hetwelk ik voordat mijner geheimzinnige en belangwekkende onbekende konde houden. Buiten de poort wierp ik nog eenen blik naar *Florence*, fchenkende een laatst vaarwel aan deszelfs bekoorlijkheden, en rigtte mij vervolgens tot mijnen braven postillon, den getrouwen MANTOUA, met wien ik het vorige jaar menigmaal gereisd had. Mijn reisgezelfchap was nog al koddig zamengefteld, offchoon niet zeer opwekkend. Het beftond uit een' architect, een' Engelsch' courier, eene oude jufvrouw en een' karmeliter-monnik.

Dadelijk, bij het verlaten van *Florenee*, ging de weg in het Apennijnfche gebergte dan eens opwaarts dan weder afdalend. De landftreek is vrij vruchtbaar en bebouwd. Kleine landhuizen, cipresboomen, olijf boomen en wijnranken zijn op de afhelling der bergen gelegen; en, in de nabijheid van de vloeden en bronnen ziet men vele pijnboomboschjes. Vele watertjes werden over bruggen en ook, door het lage water, badend gepasfeerd. In de regentijden houden vele derzelve den reiziger op; want, alsdan zijn deze bijkans drooge beddingen in

 fnel-

ſnelvlietende ſtroomen herſchapen. Op de hoogte van de *Scopetti* ziet men links het heiligdom van *N. D. de l'impruneta*, voor hetwelk de Florentijnen grooten eerbied hebben. — Wij gingen het groote gehucht *Sancasciano* door, alsook *Tavernelle*, en waren tegen den avond te *Poggibonſi*, een groot dorp, alwaar veel handel gedreven wordt. Vier en dertig hammenkoopers — tot bijwoning van den marktdag gekomen — waren in onze herberg gelogeerd, zoodat wij ſlechter dan gewoonlijk bediend werden. Dadelijk, na het middagmaal, hetwelk te gelijker tijd mijn avondmaal was, betaalde ik 12½ cents aan het bureau van het théâter en trad de aardige zaal binnen, welke mijne verwachting verre overtrof. Een *acteur*, wiens *bénéfice* het heden was, had, zoo ik hoorde, gisteren eene redevoering gehouden, zijn bénéfice aankondigende, zich tevens een talrijk publiek toewenſchende en daarhij zich te gelijker tijd aanbevelende, voor die giften en gaven, welke het publiek op het voortooneel, tot zijn voordeel, zoude willen *deponeeren*. Ik kwam nog tijdig genoeg, om menig ham door het ſoufleursgat te zien ſoufleeren naar den *bénéficiaire*, die in eene oude romeinſche kleeding, waarmede hij dien avond moest ſpelen, op het théâter ſtond en door eene overdrevene *mimiek*, al watertandende, zijne erkentenis voor elke gift betoonde. Ik zag het treurſpel, dat op deze klucht volgde, niet ten einde, maar legde mij ter ruste en ontwaakte vroegtijdig den

4 *Februarij*,

Als wanneer wij ten half zes uur vertrokken. — Een boomrijk oord doorgereden zijnde liep de weg eenigzins benedenwaarts, terwijl allerliefste gezigtpunten het oog bekoorden. Alhoewel de Apennijnen hier en daar niet te bebouwen zijn, zoo treft men toch in dezelve eene groote hoeveelheid van heestergewas, cipressen, laurierboomen en ander eeuwig groen geboomte aan. Ten tien ure waren wij te

SIËNNA,

Eene der voornaamste steden van *Toskanen*; eene aloude stad der Etruriërs, beroemd in de middeleeuwen, als onafhankelijke republiek. Toen bevatte zij 150,000 inwoners en thans 32,000; te weten, 17,000 in de stad en 15,000 in de voorsteden. Gebouwd op den krater van een' vulkaan, heeft deze stad veel van aardbevingen geleden. Vele huizen zijn in den gothischen stijl; de romeinsche poort, heeft meer naam dan waarde, De *Cathédrale* of hoofdkerk, *il Duomo*, is eene onuitputbare bron voor den kunstenaar. Hare stichting dagteekend van den jare 1250; hare bouworde is Gothisch en volmaakt in dien stijl gebouwd; op eene kleine hoogte beheerscht zij den vlakken grond, die haar langs drie zijden insluit. Men klimt, langs marme-

ren treden, naar deze hoofdkerk. Inwendig en uitwendig is dit majestueus en ſtevig gebouw met wit en zwart marmer op eene gelijkvormige wijze belegd. Het portaal heeft drie deuren en is voorzien met fraaije kolommen van eene ſchoone orde; het bovenſte gedeelte is verſierd met ſtandbeelden, busten, torens en andere ſieraden; de gothieke venſter-rozet is fraai; het polijster onderhoudt goed den ganſchen gevel en de vleugeldeelen, welke te zamen een uitmuntend geheel daarſtellen. Het inwendige der kerk bevat ſchatten voor de kunst; het wijwatersvat is een uitgelezen ſtuk grieksch werk. De *tribune* — boven allen lof verheven — is van ſchoon afrikaansch marmer en verrijkt met fraaije *basreliefs*. De ſmaakvolſte ornamenten trokken dermate mijne aandacht, dat de weinige uren, die mij overig waren, in hare beſchouwing en waardering vervlogen zijn en voornamelijk in de voortreffelijke *détails* van haren trap, die drie eeuwen jonger zoude zijn, volgens gedachte van deskundigen. Men wil dat de preekſtoel of tribune door JAN VAN PISA zoude gemaakt zijn. Twee voortreffelijke marmeren baſementen, waarvan de eene voorſtelde de ſchaking van *Dejanire*, beiden in de fondamenten der kerk gevonden, hielden mij ſtaande; voorts: I. het ſchoone orgelmuzijk; II. op een altaar een ST: JAN door DONATELLO; III. op een ander, JEZUS, (ſtandbeeld uit de ſchool van BERNINI); IV. een altaar met *lapis-lazuli* belegd; V. het hoofdaltaar met bronzen ſtandbeelden van VECCHIETTI; VI. het altaar, nevens

de

de deur van de bibliotheek en die deur zelve, zijnde twee meesterſtukken van uitvoering; de teekening der ornamenten op de pilasters enz. zijn van MICHEL ANGELO en zijner waardig; nimmer zag ik zulk eene uitſtekende uitvoering in marmer! Boven de laatstgenoemde deur, ziet men RAPHAËL en PINTURICCHIO, en, links van het altaar, een *bas-relief*, zijnde CHRISTUS met het kruis, en het model van het beroemde ſtandbeeld van MICHEL ANGELO, in de kerk *S. M. Minerva* te *Rome*. Wat ſchilderkunst betreft, bezag ik in de kerk vier werken van PINTURICCHIO; een zeer fraai van DOSI DELLA BONISEGNA, tijdgenoot van GIOTTO, en een van FIAMINGI. Eene ſoort van galerij, tevens kornis van het ruim der kerk, bevat al de portretten der vroegere Pauſen: de glazen der venſters zijn door PASTORINI geſchilderd; de vloer, waarop onderwerpen uit den bijbel zijn voorgeſteld (in omtrek), door D. BECCAFUME, is zeer belangrijk, zoo als het koor fraai in hout geſneden is. De *Libreria* of bibliotheek, van welker deur ik hierboven ſprak, bevat eenen waren kunstſchat. Tien uitmunde *fresco's* zijn door den tijd volkomen geſpaard; een derzelve is van RAPHAËL, op zijn achttiende jaar vervaardigd; de overigen zijn van PINTURICCHIO; de kunstdeugden, die daarin uitblinken, als: zuiverheid der teekening, fijn gevoel, karakter des tijds, waarheid der uitvoering, der kleedij enz. hebtot ſtof gediend van het prijzenswaardig werk van CAMILLE BONNARD (*costumes du moyen âge, monu-*

 ments

ments authentiques). Het gewelf is mede door PINTURICCHIO geſchilderd; de heerlijke *arabesques* en verdere ornamenten zijn naar de teekening van RAPHAËL. In het midden dezer zaal ſtaat eene antieke groep van wit marmer, de drie bevalligheden voorſtellende; zijnde een fraai en bevallig werk, gevonden in de fondamenten der kerk. Op de lesſenaars, rondom de zaal, liggen 29 folianten — allen handſchriften door twee monniken van *Monte Casſino* geſchreven en beſchilderd met voortreffelijke miniaturen. Hunne namen LIBERALE DI VERONA en DON BENEDETTO DA MATERRA, verdienen geplaatst te worden naast de kunſtenaars van hunnen leeftijd. Ik zoude vreezen mijne lezers te vervelen en te vermoeijen met meerdere zaken: als monumenten enz. aan te halen, welke voor hen van weinig belang, doch voor den reiziger in het oog loopend zijn.

In het hospitaal van *S. Martino* bezigtigde ik een *curieus* ſchilderwerk van CONCA en een ander, dat tot het tijdvak van MATTEO DE GIOVANNI behoort. In de ziekenzaal zijn tien *fresco's*, tijdens CONCA vervaardigd. — Zeer oud. — In de Dominikaner kerk is een ſchilderſtuk op hout, van den jare 1221, door GUIDO van *Siënna*. De groote plaats, in den vorm van eene ſchulp, is omringd door oude huizen en portieken. Elf ſtraten loopen uit op deze plaats, alwaar eene fraaije fontein, met *basreliefs* prijkt. Niet ver van dezelve is een granieten kolom met de wolvin en ROMULUS en REMUS, van verguld brons. Verder eene kapel, overdekt in den

vorm

vorm van een portiek; daarnevens een hooge toren, met een fraai uitzigt. Het ſtadhuis is groot en gedeeltelijk van klinkerſteen gebouwd; hetzelve heeft bogen, waaronder men wandelt; inwendig bezit het ſchilderwerk van MEMMI, BECCAFUME enz., dat ik uit gebrek aan tijd, niet heb kunnen zien. Vele gebouwen nam ik in het voorbijgaan waar, zijnde een mengelmoes van gothiek en hedendaags. In de *Via Larga* trad ik in eenen vrij goeden *restaurant*; omtrent half twee uur zat ik weder in den cabriolet. De weg is ſteeds rijzend; men heeft er fraaije gezigtpunten. *Treſſa*, *Montarone* en eene brug over de *Arbia* gepasſeerd zijnde, kwamen wij nog vroegtijdig te *Buonconvento*; zijnde een ommuurd dorp, zeer berucht in de geſchiedenis der *Guelffen* en *Gibellen*. De monnik nam de oude jufvrouw onder den arm en gezamelijk deden wij eene grootvaderlijke wandeling op de enge buitenſingels. Toen de duisternis viel, hielden wij voor een kerkje ſtil, alwaar een kinderkoor onze aandacht trok, welk koor een koraalgezang met zeer veel juistheid uitvoerde. Bij den avondmaaltijd deden wij eer aan de fijne wijnen van *Monte Pulciano* en *Monte Alcino*, waardoor de vrolijkheid toenam. Onze monnik ging in het dorp eenige meisjes halen; die, welke niet uit vrijen wil kwamen, lokte hij door het alvermogend metaal; en zoo doende hadden wij ſpoedig een kamer vol lieve danſeresſen. Het huisorgel des herbergiers was voor het oogmerk geſchikt, en het onvoorbereide bal nam eenen aanvang. De oude jufvrouw munt-

muntte zoodanig uit, dat wij haar als eerste danseresse (*ballerina*) op het vreemdelingsboek inschreven; de engelsche courier, scheurde uit ijver, al dansende, zijn gespannen broek meer dan twee voet lang; de bouwkundige onderbrak, uit onkunde, gedurig de *quadrille*; de monnik schonk wijn, daar zijn stand en kleeding hem slechts het toezien veroorloofden; in één woord, daar was leven genoeg, zelfs des nachts, want de oude jufvrouw kreeg ten gevolge der vermoeijenis en van den ongewonen wijn, eene ongesteldheid, welke haar nog den volgenden dag bij bleef.

5 *Februarij.*

Vertrokken wij des morgens ten vijf uur. Wij gingen *Salci* en *Torrenieri* voorbij en lieten ter regter zijde het stadje *Mont Alcino* liggen, welker nabuurige bouwgrond den zoo ligten muskaat wijn — dat heerlijke vocht, hetwelk ik gisteren avond dronk — voortbrengt. Voor *San Quirico* — een groot dorp met eene fraaije gothieke kerk met drie schilderachtige deuren — te hebben bereikt, lieten wij, links, de stadjes *Pienza* en *Monte Pulciano* liggen. De wijn van de laatste plaats is zeer gezocht, ondanks dat dezelve bij zijnen groei verwaarloosd wordt. Van *San Quirico* af is de weg moeijelijker en steiler, het land meer onbebouwd en onbewoond. De kale natuur geeft hier veel stof tot nadenken en brengt

eenen

eenen weemoedigen indruk te weeg. Wij lieten *Scala Poderina* en *Ricorsi* achter ons. Het laatste is zeer hoog gelegen; men wil, dat de berg, die tot *Radicofani* loopt, het hoogste punt van de *Apennijnen* is: ik stem zulks gaarne toe. Het kasteel van *Radicofani*, links op eene steile rots gelegen, verheft zich boven alles en levert een indrukwekdend gezigt op. Eene graauwe donkere *Chirocco*-lucht bragt bovendien het hare daarbij toe; de met aloude muren omringde burg van *Radicofani* ligt aan den voet der rots, waarop het kasteel gebouwd is. Het is de laatste plaats van den Toskaanschen staat, alwaar de douanen ons, tegen gewoonte, niet lang ophielden. Zwarte massa's steen, hier en daar verstrooid, doen een vroeger alhier bestaan hebbende vulkaan vooronderstellen; herhaalde malen is deze streek, door aardbevingen, het onderste boven gekeerd. *Radicofani* verlatende, is de afdaling zoo snel, dat *Ponte Centino*, als in het diepste van eenen afgrond schijnt te liggen. Het verschiet is uitgestrekt en heeft fraaije partijen. Na *Novella* bereikten wij *Ponte Centino*, eene Romeinsche landstreek, alwaar de douanen ons, tegen 50 cents de persoon, van alle onderzoek ontsloegen. Wij bleven dus bij het vuur in de herberg zitten, alwaar wij vervolgens aten en naar bed gingen. In deze geheel afgescheidene, eenzame streek was het den monnik niet mogelijk de vrolijkheid van den vorigen avond te doen herleven. Het beddegoed, waarop ik zoude rusten, was van dien aard, dat ik er mij gekleed,

met

met manteljas en laarzen, op nedervleide; de engelſche courier verkoos eenen ſtoel voor het vuur tot rustbed.

6 *Februarij.*

Ten vijf uur vertrokken zijnde, gingen wij door eene vallei, welke grootendeels de bedding van eenen vloed is; voorts over de rivier *Paglia*, door middel van eene fraaije brug, naderende ongevoelig, langs eenen beteren weg, ſteeds opklimmende, *Acquapendente*, dat door de laat doorbrekende zon, nog ter naauwernood werd beſchenen. De ſtad is lief gelegen en deed zich, bijzonder van den afgelegden weg, goed voor. Haar naam is herkomſtig van eenen waterval, die met veel geraas ſtort van de rots, waarop de ſtad ligt.

Daar wij na onze paspoorten wachten moesten, nam ik dat oogenblik waar, om de *Duomo* of hoofdkerk te bezigtigen. Eene ſchilderij van LAZARUS door CELLI is aldaar niet zonder verdienſte. De onderaardſche kerk is bezienswaardig; de gothiſche kolommen hebben zeer merkwaardige figuren in hare kornisſen, en zijn, zoo als het in den gothiſchen ſtijl algemeen is, allen verſchillend.

De ſtad verlaten hebbende, bereikte ik weldra mijn rijtuig weder, waarin ik plaats nam; en zoo ging het naar *San Lorenzo Nuovo*, een nieuw ſtadje, met een fraai plein en regelmatige gebouwen.

Men

Men vindt in de omſtreken alhier vele grotten, welke zoo door de natuur als door menſchenhanden zijn daargeſteld. Dezelve dienen tot ſchuilplaats voor herders en landbouwers. (*) Naauwelijks waren wij *Lorenzo Nuovo* doorgereden of een uitmuntend natuurtafereel deed zich op voor ons oog. Het meer van *Bolſena* lag, met hare twee ſchilderachtige eilandjes, *Pesſentina* en *Martana* geheten, voor ons. Fraaije berglijnen en ſchoone verſchieten omringen hare oevers. Het dorp *Bolſena* en anderen, onder ons liggende, boeiden insgelijks het oog. *S. Lorenzo rovinato* (ruïnen), het ſchoone eikenwoud en de pittoresk ſlingerende en afdalende weg vormden eene verrukkelijke ſchilderij. De treurende natuur van *Radicofani* en deze liefelijke ſtreek, maakten een groot contrast. Langzaam daalden wij, langs het ſchoone eikenwoud, naar het verwoeste *S. Lorenzo*. Deze ruïnen zijn indrukwekkend, en waren, nog voor weinige jaren, de ſchrik van Italiaan en vreemdeling; menig ſlagtoffer, talrijke wezens vielen hier en waren aan gewelddadigen roof en moord ter prooi. De zwakheid der regering was niet in ſtaat de roovers tegen te gaan.

Het inrukken van vreemde troepen op Italiaanſchen bodem, hoe onheilſpellend voor de inboorlingen, had echter, door het verdrijven dier rooverben-

(*) Deze zonderlinge grotten worden, met eenige hutten, S. *Lorenze alle grotte* geheten. Men bereikt dezelve alvorens aan *S. Lorenzo Nuovo* te komen.

benden, den weldadigen invloed, dat men veilig zijnen weg kan gaan. Niettemin beſchouwt men nog heden ten dage deze trotſche overblijfſels met eene ſoort van afſchrik, die zeer natuurlijk is; want, hoe menig zoon denkt niet, in het voorbijgaan, aan zijnen vader of aan haar, wier zuigeling hij eenmaal was.

Verder het meer naderende, bereikten wij het groote dorp *Bolſena*, eenmaal de hoofdſtad der Volciërs. Van deze, tot een dorp vernederde ſtad, blijft niets over, dan een naam, vermaard in de oude geſchiedenis; de verbeelding ziet ſlechts in haar, de grafzuil van een verleden geſlacht, waaraan de tegenwoordige bewoners kleven, om de vernietigde ſtad, als het ware, voor vroeger verworven roem te huldigen.

Terwijl men een *déjeuner à la fourchette* gereed maakte, bezag ik de *Duomo*. In eene galerij, daarnevens, een altaar aanſchouwende, noodigde een knaap mij uit, om het oor op een gat, nevens den altaartrap te leggen. Ik voldeed aan zijn verlangen en hoorde eenig geruis. „Dat is het bloed van den „heiligen, hetwelk kookt, was zijn antwoord, op mijne vraag: wat dit ruiſchen beteekende? Op de plaats, voor deze kerk, ſtaat een antiek graf met een geſchonden *basrelief*. Nabij eene andere kerk met een gothiſche *façade* trof ik vele fragmenten van kolommen, inscriptiën enz. aan. Ook hier was het vastenavond. Ik zag bedroefde maskers, waaronder waarſchijnlijk vrolijke aangezigten verborgen wa-

waren. In de herberg terugkeerende, teekende ik het portret van den monnik, terwijl de twee ſchoone, bij uitſtek goed opgevoede meisjes van den huize, door hun geſnap, mijne bezigheid veraangenaamden. *Bolſena* verlatende, zoo ligt er links een weg naar de ſtad *Orvietto*, zoo belangrijk door hare fraaije domkerk en andere gebouwen. Gebrek aan tijd liet mij niet toe, om aan mijnen wensch, dit te zien, te voldoen. Ik moest dien avond naar *Viterbo*; en, *Orvietto* is 16 mijlen van den ſtraatweg verwijderd. Wij reden langs een fraai eikenwoud, hetwelk grootendeels verbrand is; doch, waarvan de verſpreide overblijfſelen voldoende zijn, om daarna deszelfs vroegeren ſtaat te beoordeelen en te bewonderen. — Het ſtadje *Montefiascone* naderende, wilden wij haren beroemden muscaatwijn proeven. Wij hielden dus ſtil alwaar *Est*, *Est* geſchreven ſtond; helaas! daar was er geen; en overal helaas! hoe jammer geen *Est* (*)

Buiten *Montefiascone* kwamen wij in eene uitgeſtrekte landſtreek, welke veel bebouwden grond bevat. Om half zeven uur kwamen wij te *Viterbo* aan; het-

(*) De wijn van *Montefiascone* ontleent deszelfs naam, *Est*, van het volgende voorval. — Een Duitſcher had de gewoonte zijnen knecht vooraf te zenden, die, als hij goeden wijn ontmoette, met groote letters op de deur ſchreef: *Est*. Zijn patroon zulks te *Montefiascone* lezende, dronk er zoo veel van, dat hij er aan ſtierf en aldaar in de *Flavianus*-kerk begraven werd.

het was wat te laat om nog iets te bezigtigen. Ik konde mij echter niet onthouden van dadelijk naar DOMENICO ROUGIERRE, een' oudheidskundigen, op de groote plaats woonachtig, te gaan, om zijn cabinet *Etruske* rariteiten te bezigtigen: elf duizend ſtuks, waaronder eenige zeer fraaije vazen enz. maakken den rijkdom van dit cabinet uit, waarmede handel gedreven wordt; als, zijnde deze voorwerpen meerendeels in de omſtreken opgegraven. Na de bezigtiging, keerde ik hoogst voldaan huiswaarts, niets verder te *Viterbo* ziende, aangezien de regen en duisternis dit beletteden.

Een mager *ſouper* ſtond gereed. Gelijktijdig met ons was er een courier aangekomen, die door twee équipages gevolgd was. Dit gezelſchap verkreeg de beste kamers en de fijnſte ſpijzen, omdat hetzelve meer betaalde. Spoedig werd er eene tafel naast de onze gedekt, aan welke de kameniers en kamerdienaars van de aangekomene familie plaats namen. Zij hadden weinig honger, zoodat verſchillende ſchotels onaangeroerd bleven ſtaan. Toen zij tot de dienst van hunne heerſchappen geroepen waren, maakten wij gebruik van dezelve, aangezien ze ons eigenlijk geregtelijk toekwamen. De monnik nam een hoen en de jufvrouw ſtak eene kaas en eene taart in haar *ridicule*; gene nam weder iets anders en ik maakte mij meester van een' ſchotel geconfijte vruchten, welke ik, daar ik dezelve toch niet in mijnen zak konde ſteken, terſtond nuttigde. De bedden waren van dien aard, dat ik mij weder gelaarsd en ge-

gekleed nederlegde. Des nachts werd ik geroepen door de oude jufvrouw, welke, door de muggen te veel gestoken wordende, niet konde slapen en bang was alleen op te zitten. Bibberend van koude voor mij staande, had ik medelijden met haar. Ik stond op, legde een goed vuur in de groote zaal aan, na vooraf, naar het houtvertrek een' geruimen tijd gezocht te hebben. Zij smeekte mij haar niet te verlaten in die groote zaal; en ik, om haar te verpligten, ik ging naar de kamer van den monnik, om ook dezen op te kloppen, van wien echter niets zigtbaar was dan zijne, door — ademhaling — regelmatig bewogen, overgroote buik. Hij wilde niet opstaan en zoo was ik wel genoodzaakt alleen een langwijlig gezelschap te verduren. Ik nam een spel kaarten bij de hand; doch, halverwege van het spel, deed eenig gerucht ons naar de kamer des monniks ijlen. De goede man was opgestaan en op de jagt; zijn slaap was geheel verdwenen door de ondergane marteling. Wij warmden wijn voor ons, en, onder het gebruiken van denzelven, brak de morgenstond aan.

---

7 *Februarij*,

Om zes uur vertrokken. Wij gingen *Imposta* voorbij; ik stapte te *San Rocco* af, en liep zijdelings langs een voetpad afwaarts naar *Caprarola*, een dorp, allerliefst gelegen. Hier klopte ik aan de groo-

te poort van het paleis *Caprarola dei Farnesi*, al waar ik terstond werd toegelaten.

Dit paleis, naar de teekening van den beroemden VIGNOLA gebouwd, is van een' vijfkantigen vorm en gelijkt wel naar eene citadel. Hetzelve is twee verdiepingen hoog; de binnenplaats is rond en op de eerste verdieping door eene opene galerij met tien bogen, op fraaije kolommen rustende, omgeven. De indeeling van alles is voortreffelijk; de kamers en zalen komen op de galerij uit; de trap, die van onder tot boven loopt, is rond en maakt driemaal den *toer*. Dezelve wordt door eene dubbele kolonnade gesteund; de onderdeelen van den trap, die tevens *plafonds* zijn, zijn door TEMPESTA geschilderd. Ik bezag eene *suite* van vijf vertrekken, de kapel, eene zaal met daden van de *Farnezen*, eene tweede met het concilie van *Trente*, eene groote zaal, eene *idem* met de vier werelddeelen, waarvan de *plafond* den dierenriem voorstelt; eene zaal met den val der engelen; eene kleine kamer met den trap van JACOB, en eene *dito* met met gereSt van SALOMO; allen door ZUCCHERI geschilderd. Twaalf jaren werden aan de bouwing van dit paleis besteed, en achttien jaren met de schildering. De vijf uitwendige ronde hoeken van dat paleis hebben platte vormen boven op; een derzelve is onafgewerkt. De uitzigten van dit paleis en deszelfs tuin zijn heerlijk; een uitgestrekt landschap, rijk geschakeerd, met het dorp onder zich, stelt een fraai geheel daar. De koning van *Napels*, eigenaar van dit paleis, zoo als van alle andere bezit-

zittingen der *Farnezen*, houdt hier eenen kleinen hofſtoet van opzigters. Vergenoegd nam ik den terugtogt aan, en, langs eenen kleiweg den grooten ſtraatweg weder bereikt hebbende, ging het, langs het liefelijk gelegen meer van *Vico*, naar *Ronciglione*, alwaar ik, na vijf kwartier uurs te hebben geloopen, aankwam. *Ronciglione* is eene kleine ſtad met een kasteel; nabij dezelve ligt eene diepe vallei, in welke ik papierfabrijken en lieve gezigtpunten waarnam. De landbouw is hier verwaarloosd; men wijt zulks aan den grond. Het is te *Ronciglione*, aan den voet van het gebergte van *Viterbo*, dat het beruchte landſchap, de vlakte van *Rome*, eenen aanvang neemt, eene vlakte, die ſlechts door de zee en bergketens perk wordt geſteld en welks berghoogten, van den berg *Circé* tot dien van het oude *Etrurië*, eene ſoort van amphithéâter vormen. De vlakte van dertig uren lengte, op tien à twaalf uren breedte is ongelijk, golvend en heuvelachtig. Geene der heuvels is hoog genoeg om zich van de anderen te onderſcheiden; en, allen te zamen beperken zoodanig het uitzigt, dat men het *campagne* ſlechts beſpeurt, naarmate men hetzelve doorkruist. — Voor *Ronciglione* ontmoet men veel aloude lava. Te *Monteroſi*, alwaar vele *étruske* monumenten gevonden zijn, komt men op den ſtraatweg van *Perugia*. Om zeven uur waren wij te *Baccano*, alwaar wij overnachtten en vanwaar wij den volgenden morgen,

8 *Februarij*,

Onzen weg naar *Rome* vervolgden. Eene diepe ſtilte en eene groote eenzaamheid omgaf ons, ſinds het betreden van het Romeinſche landſchap, dat eenmaal daverde van de luidruchtigheid der bewoners en plat getreden werd, door duizenden voetſtappen. Hier en daar ziet men nog in die ſtreken, welke geene menſchelijke voeten ſchier meer drukken, eenige brokken en overblijfſels van Romeinſche wegen, eenige uitgedroogde groeven van winterſtroomen, die zich buiten hunne beddingen eenen vrijen loop verſchaft hebben, zich van verre laten aanzien, als beſtrate groote wegen, en echter ſlechts de verlatene beddingen zijn van eenen voormaligen woesten ſtroom, welke, even als het Romeinſche volk, nedergeſtort en verdwenen is. Naauwelijks beſpeurt men eenige boomen; maar, overal ontmoet men bouwvallen van waterleidingen en graven, die de bosſchen en planten van eenen, uit het ſtof der dooden en der keizerrijken zamengeſtelden aard, ſchijnen voor te ſtellen. Dikwijls denkt men een groot veld of eenen rijken oogst voor zich te zien liggen; doch, bij de nadering ontdekt men, dat het oog bedrogen is geweest door verlepte grasplanten. De grond draagt nog de merkteekenen van eene aloude bebouwing. Geene vogels, geene landbouwers, geene landelijke bewegingen, geene bla-

blarende kudden, geene dorpen, niets van dit alles; een klein getal van vervallene hoeven doen zich op deze naakte velden zien; hunne venſters en deuren zijn geſloten; geen' ſchoorſteen ziet men rooken, geen gerucht doet zich hooren, geen bewoner komt te voren, alleen eene ſoort van wildeman, bijkans naakt, bleek, door de koorts ondermijnt, bewaart deze treurige ſtulpen, even als de ſpoken, in onze gothiſche historie den ingang van verlatene kasteelen verdedigen. Men zoude zeggen, dat geene natie de meesters der wereld op hunnen geboortegrond heeft durven opvolgen en dat men de velden ziet, zoo als de *Soc* van CINCINNATUS of de laatſte Romeinſche ploeg hen verlaten heeft. Te midden dezer onbewoonde aarde, daar, waar nog een gedenkteeken, door het volksſprookje, graf van NERO geheten, prijkt en treurt, verheft zich de groote ſchim der vereeuwigde ſtad. Van hare wereldlijke magt vervallen, ſchijnt zij in haren eigen trots zich te hebben willen afzonderen. Zij heeft zich van de andere ſteden des aardbodems geſcheiden, en hare rampen op eene edele wijze in de eenzaamheid verborgen, even als eene van den troon vervallene koningin.

Onbeſchrijfelijk zijn de aandoeningen, op het zien van *Rome* te midden van hare ledige koningrijken; die aloude ſtad heeft het aanzien alsof zij voor de nieuwaangekomenen uit het graf opſtaat, dat haar tot rustbed dient. De menigte van herinneringen, die zich het geheugen voorſpiegelt, de

zich verdringende gevoelens doen de borst zwoegen en fchokken de ziel.

Na deze befchrijving (*) van het Romeinfche landfchap zoude men denken, dat het affchuwelijk moet zijn — en toch is dit zoo niet. Het heeft eene grootheid, die moeijelijk te begrijpen is. Als fchilder, als dichter, ja zelfs als wijsgeer zoude men het mogelijk niet anders verlangen. Een graanveld, een wijngaard zouden der ziel die fterke gewaarwordingen niet fchenken, zoo niet ontroeren dan het zien dezer aarde welke noch door ploeg noch door fpade verjongd werd, en die om zoo te zeggen, even aloud is gebleven als de ruïnen die dezelve bedekken.

Na *Ponte Molle* te zijn overgereden, bereikten wij de poort *del popolo*, alwaar wij, aangezien de drokte van den carnaval, door de douaniers voor eenig drinkgeld ongemoeid bleven; en, in plaats van naar het hoofd-bureau begeleid te worden, onverhinderd naar mijne woning, *Capo le Cafe* N° 53, konden rijden, alwaar ik affcheid nam van mijne reisgezellen.

Na mij wat opgeknapt te hebben, begaf ik mij naar de *Corfo*, alwaar alles in de brooddronkenfte levendigheid verkeerde, want de Paus had ditmaal weder het carnaval met maskers veroorloofd, het-geen

(*) Chateaubriand befchreef aldus het Romeinfche landfchap. Men duide het mij niet ten kwade, dat ik zijne gevoelens als de tolken der mijnen gebezigd heb.

geen in geen vier jaren had plaats gehad. Ik kwam juist tijdig genoeg terug om het fchoonfte gedeelte te zien, want de drie laatfte dagen, zijn altoos de belangrijkften. Duizelend waggelde ik, tusfchen de volksdrommen en de eindelooze *fuites* van rijtuigen, geheel onthutst voort, want de overgang van het onbewoonde landfchap naar de voornaamfte ftraat van *Rome*, in den allerluidruchtigften tijd, is waarlijk groot. Ik had nog geene twaalftal fchreden gedaan of paf! daar wordt mij eene mand met fuiker en kalkboonen op het lijf gefmeten en terwijl ik de équipage, uit welke mij dit gefchonken was, een' dreigenden groet toewierp, ontvang ik een *bouquet* op het aangezigt, dat mij nog meer onthutfte, want, opziende, befpeurde ik het bevallige gelaat van de gravin DE LA ROCHE BOUSSAU, op het balkon; en, deze had ik toch wel moeten voorkomen. Ik fnelde naar haar toe, maar had geene *excufes* te maken, aangezien mijne kortftondige terugreize bekend was. Niet ontevreden, zoo dadelijk een *pied à terre* te vinden, vertoefde ik tot harent en lachte met de pogingen van mijne voorbijgaande vrienden; die, aangezien de hoogte des balkons, mij niet raken konden.

Toen ik aldus een weinig gepleisterd had, deed ik mijne *emplettes* van bloemen en wierp dezelve mijne vrouwelijke bekenden toe, doch of ik van allen herkend ben is zeer twijfelachtig, doordien ik geducht geteisterd en zoo wit als den fteenen gast in DON JUAN was. Na de harddraverij vervolgde men

hetzelfde ſpel tot aan het vallen van den nacht, toen een ieder zich naar huis begaf. Des avonds was er een groot bal-*masqué* in het *théâter Aliberti*, alwaar het zeer woelig toeging. Vooral hadden de vreemdelingen zich hier *rendez-vous* gegeven en muntten uit door eenvoudige doch ſprekende maskers.

9 *Februarij*

Viel op Zondag; bij gevolg was er niets te doen. (Men leze betrekkelijk de carnavalsfeesten, het tweede deel mijner reize.)

10 *Februarij*

Was het feest luisterrijk. Heerlijke triomfwagens, met karaktermatige maskers gevuld, wedijverden in aardigheden en waren onvermoeid in hunne pogingen om ſlag te leveren aan de voetgangers, welken zij, in plaats van den handſchoen, *confetti* toewierpen; deze *riposteerden* op hunne beurt, maar hadden echter veel te lijden. Ik had mijne plaats in den triomfwagen van de franſche penſionnarisſen, waarvan ik echter geen gebruik maakte; ik liet hun den roem, dien zij heden inoogstten, alleen behouden en ging, bij voorkeur, als aanſchouwer te voet. De *corſo* was zoodanig beſtrooid met ſuiker en pleister, dat men er met den voet inzakte.

Des

Des avonds moest ik een gezelſchap tot geleider dienen, op het *bal-masqué*, dat heden zeer uitgelezen was. Wij hadden met veel genoegdoening verſcheidene onzer bekenden *geïntrigueerd* en wenschten ons reeds in ſtilte geluk, toen ten ſlotte, eene onzer dames aan hare geſtalte herkend werd. Haar naam liep ſpoedig van mond tot mond; wij moesten den aftogt blazen, doch wreekten ons den volgenden avond, zijnde de laatſte van het carnaval, en wel de

11 *Februarij.*

Alstoen deed ik, als van dezelfde geſtalte der herkende dame zijnde, hare kleederen aan, en zij de de mijnen. Het bedrog gelukte volkomen; mijn hand bekwam de onder het masker gegeven wordende handkusje, welke aan mijne gezellin toekwamen. Om middernacht eindigde het carnaval en begon de vasten, hetgeen mij hartelijk verheugde, aangezien ik, gedurende deze drie dagen, niet in ſtaat was geweest om te werken. Gansch *Rome* en veertienduizend vreemdelingen waren gedurende dezen tijd op ſtraat. Bij menſchen geheugen was er zulk een prachtige en veel bezochte vastenavond niet geweest dan dit jaar. Het carnaval eindigde, als gewoonlijk op den laatſten avond, met de *Moccoletti* of het kaarsjesſpel.

14 *Maart.*

Heden avond werd ik door H. K. H. de prinſes van *Denemarken*, aan H. M. de koningin douairière van *Napels* voorgeſteld. Reeds vroeger, genoot ik, door de welwillende tusſchenkomst van een' mijner bekenden, de eer van aan H. K. H.., de prinſes VAN LEUCHTENBERG en familie, voorgeſteld te worden.

Daar mijn *atelier* nevens de *villa di Malta* gelegen is, welke dezen winter door het doorluchtige huis van LEUCHTENBERG bewoond is, werd mijn oor dagelijks geſtreeld door de toonen eener voortreffelijk beſpeeld wordende piano, welke eenen melodieuſen zang begeleidde.

15 *Maart.*

Madame MALIBRAN en Mr. DE BERIOT, op hunne doorreize van *Napels* naar *Bologne*, deden zich heden avond, met de meeste bereidwilligheid, op de *ſoirée* van de Franſche akademie hooren. Het waren Spaanſche aria's, die Mad. MALIBRAN, om ons te verrasſen, verkozen had, en welke zij met zoo veel gevoel, ſmaak en naauwkeurigheid voordroeg, dat aller hart van genoegen klopten. Ook DE BERIOT, bekend als uitmuntend vioolſpeler door geheel

heel *Europa*, ontving de regtmatige hulde, welke zijn groot talent verdient.

18 *Maart.*

Had ik nogmaals het genoegen bovengemelde talenten te hooren. Ditmaal was de muzikale avond in het paleis *Schribaldi*. De beide virtuofen hadden zich vereenigd met andere toonkunftenaars en dit concert doen ftrekken ten voordeele der weduwe van eenen talentvollen kunstgenoot. De zaal was eivol met al die lieden uit den hoogen ftand, welke de kunften vereerden. Na het eindigen van het concert wachtte een élégante reis-équipage, voor de woning van Mad. MALIBRAN, de *cantatrice* op, en met vier postpaarden vervolgde zij haren weg naar *Bologne*.

Vijf engagementen van veertig reprefentatiën, tegen 2000 frs. elk, brengen haar dit jaar circa 200,000 gulden op, niet medegerekend de *extra's*. Waarlijk geene kleinigheid.

21 *Maart.*

Heden werden de ex-ministers DE BOURMONT, D'HAUSSEZ en andere voorname vreemdelingen aan H. M., de koningin, *douairière* van *Napels*, voorgefteld. Het was eene groote reprefentatie, die een wei-

weinig vervelend zoude worden, indien niet zang en ſnarenſpel eenige verſcheidenheid hadden daargeſteld.

27 *Maart.*

Witte Donderdag. — Loges waren in de pausſelijke kapel *Paulina* opgerigt, ter ontvangst van de koninklijke perſonen, die te *Rome* hun verblijf hielden, of wel, ter gelegenheid der plegtigheden van de paaschweek, zich hier bevonden.

30 *Maart.*

Paasch-Zondag. — Heden ontſnapte ik een paar uurtjes uit mijn' *atelier*, ten einde de groote plaats van de *St. Pieters*-kerk te bezoeken, en om aldaar de zaamgevloeide landlieden, hunne groepen en hunſchilderachtige kleederdragten op te nemen. Op de trappen van *St. Pieter* werd ik zuigende landvrouwen gewaar, die uit verre gewesten toegeſneld en zoo afgemat waren, dat zij zich met hunne eigene melk laafden en verfrischten. De Paus, zoo als ik dit reeds in het tweede deel vermeldde, wordt proceſſisch-gewijze, gekleed in zijne rijke pausſelijke kleeding met zijne driedubbele kroon gekroond, op een' *palanquin* gedragen, waarvan hij onophoudelijk duizend zegeningen aan het volk geeft, terwijl hij

zich

zich naar de *St. Pieters*kerk begeeft. Een *daïs* of draaghemel van witte zijde met goud geborduurd is boven den Paus ontvouwen; aan zijne zijden bewegen zich, als kenteeken zijner waardigheid, een witte parasol en twee groote ſtruisvederen-waaijers. De kardinaals, die hem begeleiden, zijn vergezeld door hunne *Acolyten* en ſlippendragers, voorts door de *guardia nobile* en de Zwitſers, met hun zonderling kostuum uit de middeleeuwen. Bij het inkomen dezer kerk vormt deze optogt eene ſchilderachtige, maar tevens zonderbare groep; het gelijkt wel iets naar een' indiaanſchen pagode. De zegening van het balkon is het treffelijkst. De Paus is bejaard; en, een grijsaard die zegent, maakt ſteeds indruk. Zoo hij bij eene rijzige geſtalte eenen langen baard droeg, in navolging van de griekſche prelaten, zoude de indruk grooter zijn, want, alles wel overdacht, het is *effect* dat men wil veroorzaken. Maar, hoe het ook zij, de ceremonie is en blijft majestueus. De ſouverein is in zijn' *palanquin* op het balkon gedragen; daar knielt hij neder, verblijft een oogenblk in overpeinzing, godsdienſtige ſtilte heerscht op de ongemeen groote plaats van *St. Pieter*, alwaar de volksdrommen nedergebogen liggen. De heilige vader heft zich op; en bij het gedonder der kanonnen, het geluid der trompetten en trommels, geeſt Z. H. de driedubbele zegening. Dit oogenblik is ſtatig. Het geheel dezes ſchouwſpels heeft grootheid en zoude nog meerder hebben, indien men niet gevoelde, dat er eene meer innige overtuiging van

van den kant der voornaamſte rolſpelers ontbreekt.

Des avonds had, de bij plegtige feesten gebruikelijke verlichting, van den *St. Pieters*-koepel, voorgevel en kolonnade plaats.

31 *Maart.*

Heden avond had voor het eerst weder iets plaats dat ſedert de laatſte jaren was vermeid, namelijk het vuurwerk van het kasteel *St. Angelo.* Dit vuurwerk, *la Girandole* geheten, is van de uitvinding van MICHEL ANGELO en ook zijner waardig. Een kreet van bewondering, de eerſte en de laatſte, dien ik bij dusdanige ſchouwſpelen ſlaakte en waarſchijnlijk zal ſlaken, ontſnapte mij onwillekeurig, zoo als zulks mij dikwerf gebeurde, bij het aanſchouwen van een meesterſtuk der kunst of bij een goddelijk natuurtafereel. Dit vuurwerk is voor het kasteel *St. Angelo* gemaakt en kan ſlechts daar in die hooge mate voldoen. Voortreffelijk doet zich dat hervormd praalgraf van ADRIAAN voor. De veelkleurige verlichting, die het ondergaat, ſtelt betooverende *tableaux* daar, en zoude u telkens, bij elke verandering of afloop doen uitroepen: Laat! o laat ons nog een oogenblik genieten. — Ik keerde hoogst voldaan terug, en niet onverſchillig was het voor mij, om in den kleinen familie-kring, alwaar ik het overige van den avond doorbragt, kennis te maken met eene der interesſanſte vrouwen, die aan de orde van den dag zijn; namelijk, met de gravin DE LA ROCHE

JA-

JAQUELIN laatſtelijk van *Portugal* komende.

---

1 *April.*

Heden had wederom het ſchildersuitſtapje naar *Cervare* plaats, dat mijne lezers reeds kennen. Ik zal het niet herhalen, maar ſlechts doen opmerken, dat wij in plaats van zeventig, dit jaar omſtreeks twee honderd ſterk waren en van alle natiën, zoodat het een regt broederlijk algemeen feest was, waarnaar veel vreemdelingen kwamen omzien. Alles liep in de beste orde af. Wij naderden langzaam de grijze wallen van *Rome* en hadden de poort reeds voor ons, toen er halt gehouden moest worden. — Verbeeld u twee honderd kunſtenaars, meerendeels op ezels gezeten, gevolgd door bagaadjewagens en eene menigte van *équipages* met vreemdelingen en dames, die den trein ſloten; verbeeld u meer dan driehonderd fakkels, die in de lucht ſlikkeren en onzen togt in het duistere landſchap verlichten; verbeeld u onze gezangen en ons vreugdegejuich, onze trompetten, trommels, pijpers; en ſtel u dan voor, dat wij aldus aan de poort komen en voor dezelve 250 dragonders, in ſlagorde geſchaard, op goede paarden gezeten en met de bloote ſabel in de vuist, aantreffen. Twee honderd vijftig man zware ruiterij. Lieve hemel! die waren in ſtaat om de ganſche kunstwereld in de pan te hakken, laat ſtaan dan onze hinkende cavalcade. De fakkels moesten uitgedaan worden; aan

dit bevel werd gereedelijk voldaan. Nu werd de poort op een togtgaatje geopend. Slechts drie te gelijk werd men binnengelaten. Zoodra wij afgeleverd hadden, wat wij, van tooifel, om en aan hadden, konden wij de ftadsftraat oprijden, begeleid van vier gensd'armes te paard; terwijl er in de poort nog meer dan honderd man cavalerie en policiebeambten ftonden. Na eenige minuten wachtens werden er weder drie binnengelaten, en zoo duurde dat uren lang, voordat de ganfche ftoet te huis was.

Van de aangehoudene goederen aan de poorten werd proces-verbaal opgemaakt, hetwelk zich bepaalde, tot eenige kleine trommeltjes; eenige andere muzijkinftrumenten; eenige militairen mutfen met dames kleinoodiën verfierd; eenige houten fabels en rieten ftokken, die tot lanfen dienden; eenige maskerade uniformen, waaronder een chamberloek en een chineesch costuum, die twee kunftenaars, welde turkfche en chineefche ambasfadeurs voorftelden, aan hadden; (want alle natiën werden door een ambasfadeur op ons feest voorgefteld, die uit naam zijner landgenooten het woord opvattede) voorts een vaandel met een gefchilderd wijnvat, en onderfcheidene andere kinderachtige zaken. In alle rigtingen doorkruisten zware patrouilles de ftad, en drie andere ftadspoorten, in de rigting van waar wij kwamen, waren zwaar bezet met cavalerie, want wij konden een anderen weg genomen hebben, maar zouden toch opgevangen zijn geweest, daar men onophoudelijk verkenningen gedurende den middag en avond,

naar

naar onze zijde gedaan had. De kolonel van het regement dragonders was van onze partij en even als wij verwonderd zijne troepen aan te treffen. Den volgenden dag ontving een' onzer een briefje om op het bureau van het gouvernement te komen. Hij ging, maar kwam niet terug; hij werd in arrest gehouden en herhaalde malen verhoord. Eenigen van het *corps diplomatique* intercédeerden voor hem, doch eerst na veertien dagen werd hij losgelaten. Om hem deze gevangenſchap te doen vergeten, beſloten wij gezamenlijk een album te maken en hem die als aandenken te overhandigen. Dit album, waartoe ieder eene teekening bijdroeg, is een der ſchoonſte, dat ik ooit zag en waarvoor ik gaarne eenige maanden in de gevangenis zoude willen zitten. HORACE VERNET, THORWALDSON, allen hebben tot hetzelve bijgedragen. Later heeft een onzer van den gouverneur van *Rome* ſchriftelijke de aangehoudene goederen *gereclameerd*, onder welke aanvrage Zijne Excellentie ſchreef: Toegeſtaan, mits dat de voorwerpen bij a v o n d gehaald worden!

8 *April.*

Tentoonſtelling van kunstwerken der franſche penſionnarisſen. — Deze was dit jaar vrij goed. Een CHRISTUS in het graf, met een' treurenden engel, door SIGNOL, behoort tot die ſtukken, die elke ſchool eer zouden aandoen. De ondeugden der menſchen,

die de goddelijke geregtigheid verwijderen, is eene allegorische schilderij, welke groote blijken draagt van den vindingrijken geest en de vaste teekening van den vervaardiger BÉSARD; ook CHOPIN, FLANDRIN, de landschapschilder GIBERT en de beeldhouwers DANTAN, HUSSON en GODEFROY gaven bewijzen van hun talent. — De bouwkundigen hebben niet zoo goed gearbeid als het vorige jaar.

De overige tentoonstellingen van pensionnarissen waren onbeduidend; maar die, welke jaarlijks in de ateliers van wijlen CANOVA wordt gehouden, was ditmaal vrij luisterrijk. Het zoude moeijelijk zijn een verslag te geven van de kunstgewrochten, die te *Rome* vervaardigd worden, zoowel door alhier gevestigde kunstenaars, als door die, welke zich alhier voor eenige jaren ophouden. Honderd ateliers bezocht ik; en, in allen trof ik, meer of min, talentvolle stukken aan.

27 *April.*

Ik genoot heden aan de *Ponte Molle* het groot tafereel van het einde des daags. De toppen van het Sabynsche gebergte schenen mij toe van *Lapis-lazuli* en licht goud te zijn; terwijl het ligchaam, even als deszelfs vleugels, in eenen violet- en purperachtigen damp als gedoopt waren. Onnavolgbaar bevallig waren de ligte wolkjes, die door den avondwind werden voortgedreven. *Oud-Rome* scheen, onder de laat-

laatſte ſchreden van den God des daags, al het purper van deszelfs conſuls en céſars uitgeſpreid te hebben.

Deze rijke decoratie verdwijnt wel is waar ſnel, maar, wanneer de tinten langs een punt uitgewischt worden, zoo verlevendigen zij zich eensklaps op een ander punt aan den gezigteinder. De eene avondſchemering ſchijnt op de andere te volgen en verlengt het tooverachtige van het vallen des daags.

In plaats van herderszangen te hooren ziet men op dat uur der landrust, osſen en half wilde merriën de boorden van den *Tiber* naderen om den dorst te lesſchen.

Niets is ſchooner dan de lijnen van den Romeinſchen gezigteinder, dan de zachte overgang der grondplannen, dan de flaauwe en vliedende omtrekken der bergen, die hier eindigen. Dikwerf hebben de valleijen het aanzien van een *ârena*, van een *circus* van een *hippodrome* (*); de boorden der heuvels zijn als terrasſen gehouwen, even als of de krachtige hand der Romeinen deze ganſche aarde bewogen had. Een bijzondere nevel, die in het verſchiet zich uitſtrekt, rond de voorwerpen en doet datgene verdwijnen, dat zij in derzelver gedaanten te hard of te ſcherpſtootend konden hebben. De ſchaduwen zijn er nimmer zwaarmoedig of zwart; daar zijn geene partijen zoo donker, het-

(*) Renbaan voor paarden; *circus* is mede eene renbaan, doch van eenen anderen aard; *ârena* is worſtelperk.

hetzij in de rotſen of bladeren, of er dringt zich een weinig licht tusſchen. Eene bij uitſtek harmoniſche tint huwt aarde, hemel en wateren. Al de oppervlakten, door eenen ongevoeligen overgang van kleuren, vereenigen zich aan derzelver uiteinden, zonder dat men het punt, alwaar eene tint eindigt en eene andere aanvangt, kan bepalen. Wil men het licht van *Rome* leeren kennen, beziet dan de landſchappen van CLAUDE LORRAIN. Dat licht, hetwelk men in de kunstgewrochten van dien meester bewondert en ideaal voorkomt, is het licht van *Rome!* —

Grandioſe is het landſchap van *Rome*. De gevoelige mensch wordt er in zijne bepeinzingen gekoesterd; de ſteen, dien hij met voeten treedt, ſpreekt hem toe; en de ſtofwolk, die de wind onder zijne ſchreden opheft, bevat nog eenige menſchelijke grootheid.

---

4 *Mei.*

Vreemd moet het den nieuw aangekomenen zijn, overal talrijke troepen geiten aan te treffen, welke des nachts in het midden der ſtraten hunne nachtrust genieten; doch, wat voornamelijk de aandacht boeit, zijn de voorſpannen van groote buffels, met ontzettend groote hoornen, die men aan den voet der egyptiſche obelisken, tusſchen de rompen van het *Forum*, aan VESTA's liefelijken tempel vindt liggen,

gen, en welke men ook aantreft onder de triomfbogen, waar zij eenmaal doorgingen om de Romeinfche overwinnaars naar dat *Capitool* te geleiden, dat CICERO den publieken raad des heelals noemde.

Ik wandelde heden middag in die ftreken met mijne vrienden en landgenooten KESSELS en VERSCHAEREN, in wier gezelfchap ik het overige van den avond bleef.

7 *Mei.*

Heden legde ik nog eenmaal de hand aan mijne kunstarbeid, die vervolgens ingepakt werd, daar mijne zaken met de douanen, betreffende den uitvoer, reeds vroeger geregeld waren. Daarna nuttigde ik mijn affcheidsmaal bij Z. E. den graaf van LIEDEKERKE BEAUFORT, die niets onbeproefd heeft gelaten om mijn verblijf alhier te veraangenamen; die mij dagelijks welkom heette en met duizendvoudige vriendfchapsbetuigingen vereerde. Des avonds deed ik, zooveel mogelijk, mijne affcheidsvifites; want velen der mij bekende familiën, die hier den winter doorbragten, zal ik waarfchijnlijk bij mijne terugkomst niet weder aantreffen: bij anderen was het *fans-adieu*, daar wij ons in *Napels* of hier zouden wederzien. Onder deze laatften behoorde de prins van MUSIGNANO en zijne lieve familie, wier gastvrij huis, ik federt mijne terugkomst van *Florence* bezocht, maar niet genoeg naar mijnen zin, want hun paleis

is gelijktijdig *villa* en in het landelijk gedeelte van *Rome* gelegen; en, daar ik de eenigste was van de brillante societeit welke zich tot hunnent vereenigt, die geen équipage bezigt, zoo had ik eene wandeling van een klein uurtje te doen, in een der afgezonderste deelen van *Rome*, alwaar het niet pluis was en in den laatsten tijd veel moorden begaan werden. Deze familie, in hunne verbanning te bezoeken, was voor mij een grooter genoegen, want ik naderde onbeschroomd en leerde hare deugden en verdienstelijke eigenschappen kennen; hetgeen mij niet zoude gebeurd zijn, indien mijne leesjaren en het toeval, mij eenmaal deze familie in hare grootheid hadden doen naderen. Eene kleine dienstbetuiging aan de gravin DE SURVILLIERS, te *Florence* woonachtig, verschafte mij deze kennismaking.

---

8 *Mei*

---

zijnde Hemelvaartsdag, was voor de afreis naar het koningrijk *Napels* bestemd. Ik had gisteren avond, ten slotte van mijne visites, ook mijne menigvuldige kunstvrienden, waarvan reeds een goed deel op reis was gegaan, mijnen afscheidsgroet, in het gewone vereenigingslocaal, gebragt, en konde dus onbelemmerd mijne eigene zaken verrigten, die bestonden, in het laden van mijne kisten in een schip, dat naar *Livorno* vertrok; in het pakken van eenen kleinen ransel, die mijne reisbagaadje uit-

uitmaakte, en in het verhuizen van mijn' atelier, waarvan ik de huur had opgezegd. Schildersgereedſchappen waren gisteren reeds vereenigd; de regeling van mijn paspoort bragt eenige moeijelijkheden te weeg; aangezien men aan de Napolitaanſche ambasſade mijne reis naar *Napels*, alleenlijk langs den gewonen weg van *Terracina* wilde afteekenen en ik zulks niet verkoos, want ik wilde mijnen weg door het gebergten der *Abruzzen* nemen en had daartoe met drie Franſche kunstvrienden partij gemaakt. Eenige ſchriftelijke woorden van Z. E. onzen buitengewonen gezant, maakten de zaak in orde; en, dezelfde handelwijs van den franſche ambasſadeur, die mijner vrienden.

Het uur om te vertrekken naderde en eene meer dan gewone weemoedige ſtemming overviel mij. *Rome*, alwaar ik mijne eerſte dagen in zwaarmoedigheid doorbragt, was mij dierbaar geworden en de ſcheiding viel mij zwaar. Ik beſchuldigde mij zelven van kinderachtigheid: „ ik kom immers weder; „ laat ik mijne goederen niet hier;" riep ik mij vruchteloos toe, om mijne treurige ſtemming van mij af te zetten. Niet mogelijk! *Rome* alwaar ik de eerſte dagen in ledigheid doorbragt, alwaar ik later als een lastdier, onder het werken zwoegde, was mijn leven geworden; en geen vooruitzigt van eene belangrijke reis konde mij opgeruimd maken. Ik ſcheurde mij met geweld los en aanvaarde mijne

VOETREIS,

DOOR HET

ABRUZZEN-GEBERGTE,

In gezelſchap van de drie verdienſtelijke franſche ſchilders, met namen STORELLI, GUÊ en PIERRON. Deze laatſte, van een bijzonder vrolijk karakter, gaf ons al dadelijk ſtof tot lagchen door zijn komisch équipement, dat eenigzins van het onze verſchilde, want wij waren als regte bergreizigers uitgerust, en dit te meer, om zoo min mogelijk de aandacht te trekken van de bewoners der onbezochte landſtreken, die wij gingen doorkruiſen. Een florentijnſche ſtrooijen hoed; een linnen jasje of buis, eene zomerbroek; lederen slopkouſen, die tot aan de knie kwamen; wit linnen parapluie; een bergſtok, tevens dienende om er de parapluie op vast te ſchoeven; een veldſtoeltje, eene portefeuille; een ſchilderbak en een klein valies of ranſel, met de hoogst

hoogst benoodigde verfchooning; eene landkaart enz. ziedaar onze uitrusting. Wij kwamen tegen den avond in *Tivoli*, welke ftad en den weg derwaarts ik reeds vroeger befchreef. Wij vertoefden alhier den volgenden dag om te arbeiden; ik in de *Villa Este* en mijne vrienden elders. Des nachts maakten wij ons reisvaardig; en, om 11 uur des morgens van den

10 *Mei*,

Kwamen mij te *Subiaco* aan, alwaar het *Abruzzen* gebergte alreeds eenen aanvang neemt. Ik begaf mij dadelijk, na het gebruiken van het middagmaal, naar het *Sacro Speco* of klooster van ST. BENEDICTUS, groette mijne kloostervrienden en teekende den bevalligen preekftoel der kerk. De beide volgende dagen teekende ik in de ftad en fchilderde ik in het klooster. Des avonds vond ik, naar de herberg terugkeerende, den Hertog DE LA TORRE en DON PLACIDO aldaar op mij wachtende en mij uitnoodigende tot het affcheidsmaal, waarmede zij mij den volgenden dag wilden vereeren, in de heerlijke *Villa Bajana*, aan den kanonik van *Subiaco* toebehoorende. Ik konde niet weigeren en genoot een prachtig diner, in eene vrolijke, met goede *moderne fresco's* gefchilderde zaal van bovengenoemde *villa*. Wij waren een dertigtal te zamen; doch den Hertog en ik uitgezonderd, waren de overigen alle monniken en novicianten van het klooster *S. Scolas-*

lastica. Wij dronken later koffij en likeuren in den heerlijken tuin, die de terras van den berg uitmaakt en vanwaar men een voortreffelijk uitzigt geniet. Ik bekwam eenige recommandatiebrieven, waaronder voor de overſten van de beroemde kloosters van *Mont Casſino* te *S. Germano* en *Monreale*, nabij *Palermo* in *Siciliē.* Daarna nam ik een hartelijk afſcheid, beſteeg een goed paard van een' der kloosterlingen en reed gezwind naar het klooster van *St. Benedictus* terug, alwaar ik mijne aangevangene werkzaamheid voleindigde.

---

14 *Mei.*

Bij het aanbreken des dageraads vertrok ik, met mijn gezelſchap, naar het veelal in de wolken gelegene *Cervara.* Eene hooge en moeizame bergopſtijging langs een' ongeloofelijk ſlechten weg, die van kleine vergiftige ſlangen krielt, welke de landbewoners, met eenen zeer behendigen keiworp, zoodanig op het zwakke punt weten te raken, dat er de dood op volgt. Een fraai woud, op de ſteile afdaling van de rots, waarop *Cervara* ligt, voorbijgegaan zijnde, bereikten wij laatstgenoemde plaats en het huis alwaar wij eten en ſlaapplaatſen bekomen konden, want daar hier jaarlijks eenige ſchilders vertoeven, heeft een der bewoners er zich op ingerigt, om hen te kunnen ontvangen. Dat men er *brillant* is, dit zij verre van mij om te zeggen; maar, in een

een ſchoon land verminderen de behoeften; de natuur doet veel vergeten en die ſpreidde zich alhier, gedurende ons verblijf, in al hare majesteit ten toon. Het was geenszins eene landſtreek met ſchoone velden, akkers en bouwland verſierd, maar het is het land, dat de kunst zoo te regt met den naam van het Historiſche-landſchap, het landſchap voor de ſchilders, betitelt. Den dag na onze aankomst bekwam de omliggende natuur een karakter, dat de heerlijkſte tafereelen voor de ſchilderkunst opleverde. Een onſtuimige wind, met zware onweders door regens vergezeld, kwam opzetten en verlichtte en beſchaduwde de diepe valleijen, alsook de verheven gebergten, die dan eens door de wolken omhuld, dan eens door opengebrokene wolken verlicht waren. Bijzonder fraai deden zich voor, de plotſeling in den dag en in de duisternis gelegene gehuchten, die op de toppen van het over ons liggend gebergte of in het dal prijken. Deze natuurtooneelen konden wij naauwelijks op het papier aanduiden of zij waren reeds door eene nieuwe vertooning verwisſeld. Dan vertoonden zich de zwarte ſchaduwen der regens op een punt en iets verder beſcheen de zon de kale rotſen; daar drijven weder eenige wolken in het wijde dal en benemen ons het gezigt op de voorwerpen, die onder ons liggen. Daar opent zich een vuurpoel en menigvuldige blikſemſtralen ſchieten in alle rigtingen uit denzelven; daar komt eene windvlaag tot ons en doet ons een ſteunpunt grijpen, terwijl de mede aangeſnelde regens ons en onze potlood-

vruch-

vruchten deerlijk teisteren. Dikwerf hielden wij ſtand, (STORELLI en ik), maar dikwerf ook moesten wij tegen den onſtuimigen wind op den naakten grond, die ons omringde, eenigen ſteun zoeken en, ons voortſlepende, het gehucht weder trachten te bereiken. Het was een barbaarsch, maar goddelijk weder! doch zoo koud, dat wij huiverden en des avonds nevens den grooten haard zaten te kouten.

Mijne vrienden GUÊ en PIERRON, hadden, gedurende ons verblijf alhier de voorkeur gegeven aan de binnenhuizen, die ſchilderachtig zijn en alwaar men geruster kan zitten. De derde dag werd door mij beſteed, met de vrouwelijke kleederdragt van deze plaats te ſchilderen. Dezelve heeft een bijzonder oud karakter, is zeer zonderling en zoodanig wanſtaltig van vorm, dat ik twijfel of zij aan vrouwen van andere plaatſen en landſtreken goed zoude ſtaan en dezelve hare nationaliteit niet zoude doen verliezen. Ik verſta daardoor, dat de Cervaarſche vrouw, gekleed in hare nationale dragt, het nationaal karakter vereenigt en dat genoemde kleederdragt, aangetoogen door eene vrouw, welke er niet in is opgevoed, niet in geleefd heeft, allerbelachgelijkst ſtaan en hoegenaamd geen karakter meer hebben zoude. Een vreesſelijk vooruitſtekend korſet of borstſtuk, geel van kleur en met gouddraad bewerkt; naauwe, fraaije roode mouwen, die veelal los nevens den arm gedragen worden; een donkerblaauwe, kleine, ſtijf geplooide rok, op de heup en op den rug met gouddraad verſierd; eene donkerroode ſjerp met veel

fran-

franje, breed om het lijf daarover geslagen; roode kousen; schoenen met roode, bijzonder hooge hakken; een wit hoofddeksel, dat met veel franje op den rug hangt; en, daarover een geel hoofddeksel, mede met franje; ziedaar de kleederdragt van de getrouwde vrouw. — De weduwen hebben verschil in de kleuren van diezelfde dragt. Bij haar is het hoofddeksel donkerblaauw; de mouwen zijn wijder en koffijkleurig; het borststuk is minder versierd en met een' blaauwen ondergrond; de hakken der schoenen zijn zwart; al de versierselen zijn blaauw. De jonge meisjes hebben denzelfden vorm van kleederdragt, maar meerendeels geheel in het blaauw.

De mannen van *Cervara* vertoeven negen maanden van het jaar in het Romeinsche landschap, alwaar zij varkens hoeden. Somwijlen komen zij met met eene goed voorziene beurs te huis, maar ook wel eens met schulden, want, daar zij de varkens der Romeinen, bij wijze van aanneming hoeden, zoo is de risiko van een' verhoogden prijs voor het voedsel der varkens — waaruit sterfte van het vee kan ontstaan — voor hunne rekening. Hun leven is zeer rampzalig; steeds in de open lucht ziet men ze des nachts, met de handen op hunne herderstaf geleund, in het slechtste weder, zonder hut of beschutting de varkens bewaken. Schapenvachten, stijf van den regen, maken hunne kleedij uit. Hun voedsel is een stuk zwart brood. De terugblijvende manschappen, als ook de pastoors van *Cervara*, leiden een goed leven. Ontzettend is het getal kinde-

deren in deze ſtreek. De vrouwen te paard of op muilezels te zien rijden is zeer ſchilderachtig.

17 *Mei*,

Zijnde de vierde dag, dien wij hier vertoefden, was het zulk een booze ſtorm, dat geen mensch den moed had, uit de deur te komen. Wij moesten dus geduld oefenen, want wij zagen niets meer dan wolken; alles was aan ons oog benomen, even als bij eenen zwaren mist in het Noorden van *Europa*.

Onze ganſche kamer ſtond vol wolken, die door de opening van het ſchamele venſtertje waren door gedrongen. Deze vochtige koude was van dien aard, dat wij onze dekens tot jasſen gebruikten, want zoo als ik reeds meldde, onze kleeding beſtond ſlechts uit linnengoed, uitgenomen de lederen ſlopkousen. Aldus ingebakerd ſchreef ik mijn achterſtallig journaal bij, en had later ſomwijlen, door eene wolkopening, gelegenheid te zien, dat het dal door de zon beſchenen was en men daar mogelijk onder de warmte gedrukt ging.

Dit gaf goeden moed en wij herleefden toen de wolken van ons afdreven en wij weder aan den arbeid konden gaan. Ik ſchilderde, een uur van hier eene fontein, alwaar de vrouwen het water gaan halen en het goed wasſchen. De fontein is regt his-

historisch van vorm, en kan als zoodanig in de kunst tot de oudste ontwerpen gebezigd worden. Regenvlagen verontrustten mij, en toen ik, terugkeerde, eene krabbeling van het in de rots gehouwene madonnakapelletje maakte, werd ik van daar door een heerlijk natuurtafereel getroffen. Ik zag eene zee voor mij, waarin al de kleuren van den regenboog zich mengden; het was de gloeijend ondergaande zon, die met haren glans de vliegende stormlucht, in alle rigtingen aandeed en duizende weerschijnen daarstelde. De laagdrijvende wolken werden doorschijnend; het in de diepte liggend landschap baadde zich in den glinsterenden wolkendamp, welke mij een gedeelte van het gezigt op hetzelve benam, terwijl de waterachtige zonnestralen, vermengd met den gloed welke de zon van zich afgaf, zich boven het lage gebergte vertonden en de naburige verhevene bergen, (welke slechts door de graauwe windvlagen, die geenen weerschijn langs den tegengestelden kant ontvingen, aangedaan werden) de grootste verscheidenheid opleverden. Ik had vleugels aan mijne vingers willen hebben om dit af te beelden; ik konde helaas! slechts toezien, en, verdiept in dit schouwspel, was reeds alles in de duisternis gehuld, toen ik aan den terugtogt dacht. Ik bevond mij aan de eerste huizen van *Cervara*, maar vergiste mij in de als ongelijke trappen in de rots gehouwene steegjes; wel zesmaal had ik de ronde, rondom de bouwvallen van het voormalig slot gedaan, steeds terugkomend op de plaats van-

 waar

waar ik gekomen was en fteeds in den waan het regte fpoor te hebben; ik vond eindelijk eenen meer open weg, maar deze was nevens den afgrond; het water ftroomde van den weg daarin neder. Ik hield mij vast, ten minfte zooveel als mijne fchilderbagaadje zulks toeliet, en naderde al klimmende op zeer ongelijke rotfen, totdat ik mij eensklaps op een dak bevond. De duisternis had mij mijne afdwaling niet doen bemerken; maar, toen ik daar ftond en mij de vraag wilde doen: hoe nu verder te komen? werd ik aan den overkant van het platte, uit klei en fteen gevormde dak, eenen weg gewaar, dien ik herkende als naburig aan de herberg te zijn. Een eng ftraatje fcheidde mij van haar; er bleef mij niet veel keus over; de fprong werd gedaan en ik bevond mij nabij huis, met eene ligte kneuzing en een doornat pak, maar tevens de treffende herinnering mede brengende van het natuurtafereel, dat ik had moge aanfchouwen; en, daarenboven met een paar fchetfen verrijkt.

Na het avondeten werd er onder ons raad gehouden. Wij befloten den volgenden dag verder te gaan en wel naar *Taglia Cozzo*, langs den *Strada de contrabande* of fluikweg, dat een zeer gewaagd fpel was, doch, welken weg wij eerftens verkozen, omdat dezelve drie uren korter is dan de groote weg, en ten anderen, omdat wij pogingen wilden doen om te fmokkelen met verfwaren en teekengereedfchappen, waarvan wij eenen voorraad voor drie maanden uit *Rome* hadden medegenomen. Wij hoop-

hoopten geene ſoldaten der Napolitaanſche douanen te ontmoeten, aangezien het morgen Pinkſterzondag is. Dit laatſte wil zeggen, dat er zeldzaam op zon- en feestdagen, uit bijgeloof, door de boeren geſloken wordt; en dat de douanen, hierop vertrouwende, op dusdanige dagen minder *vigilant* zijn, en dan wel eens veronachtzamen om op de ſluipwegen te kruiſen. Men moet weten, dat van al de douanen der Italiaanſche ſtaten, die van *Napels*, de grootſte kwelgeesten zijn. De *Douanerie* is door het gouvernement verpacht; zij, die dit wezen beſtieren, laten geene middelen onbeproefd om er het meest mogelijke voordeel van te trekken. Voor alles, uitgenomen verſleten kleedingſtukken, moet men betalen, en wel zooveel, dat men dikwijls die zaken, welke men tot zijn gemak heeft mede genomen en aan eene onregtvaardige belasting onderworpen zijn, liever verkiest prijs te geven. Hunne agenten en ſoldaten worden goed betaald, zijn zeer waakzaam en zorgen voor de belangen van hunne meesters, zoo als ik voor de mijnen zoude zorgen. — Eene deugd, die men niet altoos bij loontrekkers aantreft.

Op afgelegene douanen-*bureaux*, zoo als in de ſtreek, alwaar ik mij bevind, zouden wij vooral veel te lijden hebben gehad; aangezien die lieden ſlechts gewoon zijn landlieden en hunne goederen te onderzoeken en vreemdelingen als een hapje zouden beſchouwen, die zij onmeêdoogend konden uitſchudden.

 Wij

Wij kwamen dus overeen om hen, zoo mogelijk, mis te loopen, dat, zoo als ik gezegd heb, een gewaagd ſpel is; want ontmoeteden wij de douanen, zoo was bij het vinden van het minſte ſtuk, dat aan betaling onderworpen is (en dat is toch ſteeds het geval met iederen reiziger; men heeft altoos voor dit of dat op te brengen) alles prijs verklaard, zoowel als het lastdier, dat de bagaadje droeg.

18 *Mei.*

Om half acht uur vertrokken wij, met een redelijk gematigd weder, dat later al beter en beter werd. Onze goederen waren op een' muilezel geladen, die met zijnen last er zeer ſchilderachtig uitzag. Het misviel ons echter, dat de goederen van onzen vriend PIERRON het aanzien van koopmansgoederen hadden, die daardoor de opmerking tot zich zouden trekken, hetwelk ons verpligtte, den ezelleider te beloven hem zijnen muilezel te zullen betalen, indien wij onder weg aangehouden werden. Onze vriend STORELLI had voor zich een' muilezel genomen, aangezien hij door de koorts was aangetast ten gevolge van het ongunſtige weder, dat wij te *Cervara* doorſtonden. *Cervara* verlatende, klommen wij al hooger en hooger en vonden op de bergkruinen, ſchoone velden en eene zachte, verkwikkende warmte. Wij ſlingerden door vele kreupelbosſchen en naderden eene ſteile afdaling, welke ons in eene

eene zeer uitgeſtrekte groene vlakte bragt. Deze ten einde geloopen zijnde kwamen wij in een heerlijk woud, alwaar, nedergerukte ſtammen, wier takken nog bloeijende waren, tusſchen de hoog opgaande boomen, ons telkens den weg afſloten of belemmerden. Voortreffelijke boom- en boschſtudiën troffen wij hier voor den landſchapſchilder aan. In dit heuvelachtige woud naderden wij op de grensſcheiding een eenvoudig kruis, dat daar was geplaatst ter herinnering aan eenen moord, aan een meisje gepleegd.

Hier eindigde het Romeinſche grondgebied en wij betraden dat van het koningrijk *Napels*. Wij verlieten weldra het woud en kwamen in eene vlakte, die ons, na eene korte poos, weder tusſchen de kale rotſen bragt, alwaar wij moëizaam over de rotsſcherven onze ſchreden voorwaarts rigteden. In eene vlakte, die met jeugdig groen prijkte, nuttigden wij iets van onze medegenomene mondbehoeften en beklommen op nieuw eenen hoogen berg, vanwaar wij achter ons een uitmuntend gezigt op het gebergte van *Philippina* hadden. Stil en behoedzaam klommen wij verder, want wij waren, en voor de donaniers en voor de niet minder gevreesde beeren, die hier in overvloed zijn, beducht. Wij bereikten de kruin des bergs; en, na eene frisſche wandeling op dezelve, daalden wij van hare ſteile helling nederwaarts. Het was het uur, waarop men gewoonlijk alhier den middagſlaap geniet, en dat viel juist in onze berekening, want wij hoop-

ten, dat ook de douaniers in MORPHEUS armen zouden liggen. Onze hoop werd niet verijdeld; wij ſlopen ongezien tusſchen de douanen van *Carſoli* en die van *Capistrello* door. — Het goddelijkſte natuurtooneel lag voor ons en deed ons eenige oogenblikken verpoozen op onze moeizame afdaling naar het dal.

In het verſchiet waren het meer van *Fucino*, en aan derzelver boorden, fraaije gebergten gelegen. Eene fraaije bergketen ſcheidde onder ons het dal alwaar wij kleine vlekken en ſteedjes gewaar werden, terwijl wij van nabij op eene groote ruine van een aloud kasteel nederzagen. Tot hiertoe hadden wij noch hut, noch mensch, noch dier op den afgelegden togt ontmoet. Steeds afdalende lieten wij links de ſchoone rotſen *di Cere* liggen, gingen een bebouwd land door, kwamen aan eenen kronkelweg, die ons in den zacht glooijenden weg der vlakte geleidde, en van waar wij eensklaps, eene rots omgegaan zijnde, de aloude citadel van *Taglia Cozzo* gewaar werden. De ſtad, het doel onzer reis, lag onder dezelve in eene diepe vallei. Alvorens deze te bereiken, gingen wij het nevens de citadel gelegene kerkje met de *pasſiestations* voorbij, tevens een andere kerk, welke op den ſtraatweg, (met een portiek van waar men een fraai gezigt op het achter de ſtad gelegen gebergte geniet), gebouwd is. Hier eindigde onze vrees; want tot hier toe waren wij aan achterhaling, ontmoeting en prijs verklaring bloot-

blootgesteld, en dat wel steeds in het gezigt van de op de gebergten gelegene douanen, die het volle uitzigt op de vlakte hebben en tusschen wier *bureaux* wij waren doorgesmokkeld. Wij wierpen elkander, bij onze intrede in de stad, eenen veelbeduidenden blik toe, die zeggen wilde: „*Nous avons tiré une fière carotte à ces gueux.*"

Na eene oneindige lange en enge straat te zijn doorgegaan, alwaar het van nieuwsgierigen wemelde, daalden wij op de groote markt af en namen onzen intrek in het eenigste huis, dat in deze plaats nachtverblijf en iets te eten geeft. — Het was vier uur, zoodat wij slechts 8½ uur over deze *route* gemarcheerd hadden, die op negen uur berekend wordt. De muilezel was nog niet ontladen of reeds stond de commissaris van Policie voor ons, die de paspoorten in orde bevond en dezelve mede nam. Terwijl wij, gedurende ons schraal middagmaal, uitrustende waren, bezagen wij dadelijk daarna de stad, die eenige gothieke overblijfsels heeft en de naam van *Taglia Cozzo* te regt draagt, want de straten zijn allervermoeijendst, daar zij trapsgewijze in de rots gehouwen zijn en eene zeer ongelijke klimming daarstellen. Beneden aan de stad ligt eene kleine, lieve wandelplaats, die door de omliggende vlakte met rijke velden voorzien, omringd is. Nabij deze wandelplaats bevindt zich de muzijk-societeit van dit stadje; het was juist concert in den tuin van dit gebouw. Een paar inwoners kwamen ons uitnoodigen hetzelve met onze doorluchtige tegenwoordig-

heid te vereeren, waarna wij ons vervoegden bij den apotheker, die tevens koffijhuishouder was, en ten slotte naar huis, alwaar wij wat nuttigden en ons te bed begaven. — De druiven worden hier zeldzaam rijp, zoodat de wijn, van deze onrijpe vrucht gemaakt, zoo slecht is, dat wij de voorkeur gaven aan water met azijn en suiker gemengd.

19 *Mei.*

In de morgenschemering opende ik een venster, dat op de binnenplaats van een voormalig klooster uitzag, hetwelk door eene galerij met kleine portieken omringd was en waar achter verhevene bergen zich statiglijk vertoonden; terwijl een ander venster mij eene uitgestrekte vlakte, die den morgendauw met de dieper gelegene bergketenen vermengd, liet zien. Ik vervaardigde heden morgen een paar schetsen in potlood en des middags liep ik meer dan twee uren ver, om de rotsen *di Cere* te teekenen, wier fraaije, vloeijende lijnen, alsmede die van het landschap, dat onder haar ligt, mij bij uitstek bevielen. Onderscheidene geschilderde schetsen, die nog niet droog waren, veroorloofden mij niet deze bergen te schilderen, daar ik geene genoegzame plaats had om dezelve te bergen en de tijd mij buitendien ontbrak; want, daar de verlichting op het landschap snel verandert, zoo kan men slechts eenen bepaalden en korten

ten tijd aan eene ſtudie arbeiden en moet men dezelve op diezelfde uren op andere dagen hervatten; en dit viel buiten ons voornemen, daar de verdere afreis op morgen bepaald was, onaangezien wij hier vele ſtudiën te maken vonden. Bij het terugkeeren klouterde ik op de bouwvallen van de citadel, van waar ik een majestueus uitzigt genoot en de laatſte ſtralen der zon door de maneſchijn zag afwisſelen, die echter te flaauw was om de naauwe duistere ſtraten, bij mijnen terugtogt, naar de omlaag liggende herberg te verlichten.

20 *Mei.*

Des nachts maakten wij ons reisvaardig en vertrokken, langs eenen vlakken ſtraatweg naar *Avezzano.* — Wij lieten het dorp *Villa* regts in den nachtelijken ſluijer rusten, gingen door het groote dorp *Curcola*, alwaar eene hupſche kerk met eenen dubbelen trap onze aandacht boeide. Het aanbrekend daglicht deed ons tevens zien, onderſcheidene opene ſteenen vierkante vertrekken met toonbanken, die gedurende de kermis, ter dienst der vreemde kooplieden ſtaan en tot dat gebruik alleen gebouwd zijn. Verder lieten wij links *Poccio Filippo* en, gansch in het verſchiet, het antieke ſtadje *Alba* liggen. Wij gingen door het kleine dorp *Capelli* en lieten links *Groſano* achter ons, waarna een regte

weg ons naar *Avezzano* bragt. Een groot plein ligt voor dit ſtadje.

Wij vonden geene herberg, maar een particulier kwam ons zijne woning aanbieden, aangezien wij eene aanbeveling aan hem hadden. Onze gastheer alhier was vader van vier ſchoone meisjes, die ons met de meeste welwillendheid ontvingen, ons hare vertrekken en twee ſlaapſteden inruimden en met veel landelijke zorg het middagmaal toebereidden. — Wij gingen onderwijl onze ſtudiën opzoeken.

Avezzano ligt een half uur van het meer van *Fucino* in eene vlakte, die voorheen een gedeelte van het meer uitmaakte, maar thans, uitgedroogd zijnde, in bebouwd land herſchapen is. Deze vlakte ſtrekt zich uit tot aan den voet des berg, waarop het ſtadje *Alba* gelegen is. Dit ſtadje ligt 1½ uur van *Avezzano*, zoodat het water zich reeds een goed gedeelte heeft teruggetrokken. Reeds tijdens NERO en CLAUDIUS beſtond het plan der droogmaking van het ganſche meer. Te dien einde werd er nabij het hedendaagſche dorp, *Lugo*, voorbij *Avezzano*, aan het meer gelegen, eene grot in het gebergte gegraven, om tot waterafleiding te dienen. Dit grootſche werk werd te dier tijd niet voltooid, maar thans heeft het Napolitaansch gouvernement zulks op zich genomen en laat er krachtdadig aan arbeiden. Wanneer zulks gereed zal zijn is moeijelijk te bepalen, daar het doorſteken dezer bergen tot de reuzenwerken der alouden behoort, welke

ons

ons nog verſtommen. Wij bezagen ſlechts een deel der voltooide verbazende grotten, in den oneindig hoogen berg gemaakt. Door de droogmaking van dit uitgeſtrekte meer zullen de visſchers voorzeker lijden, doch de landlieden zullen er veel door winnen, aangezien het droog geworden land de beste vruchten van den landbouw draagt. Aan de bewoners der, aan den oever gelegene ſteedjes, dorpen en vlekken, is vierentwintig mijlen gronds toegeſtaan, terwijl het gouvernement zich het overige toekent, met welke ſchikking allen te vreden zijn.

Na den middag ſchetſte ik in het gebergte van *Felettina;* ik bevond mij op den berg, waar het ſtadje *Alba* (dat met vele romeinſche oudheden prijkt) gelegen is. Vandaar had ik een voortreffelijk gezigt op het meer en genoot een ſchouwſpel van eenen meer bevalligen aard dan dat hetwelk ik te *Cervara* en elders bijwoonde. Ditmaal was de ondergaande zon achter mij, doch haar gloed weerkaatſte op eene zoo zonderlinge wijze op het voor mij liggend meer terug, dat ik dacht, dat het eene begoocheling ware. Het licht der zon, op de verafgelegene voorwerpen en de terugkaatſing van derzelve ſtralen op het water, was zoo treffend en maakte een zoo vreemd *effect*, dat ik mij omkeerde, om te zien, welk natuurwonder dit licht van zich afgaf.

21 *Mei.*

Schilderde ik den morgenſtond, aan het meer van *Fucino*, daarna bezocht ik de bovengemelde grotten *Lugo*, die een goed einds weegs van daar verwijderd zijn. Des avonds ſchilderde ik, nabij *Alba*, den ondergang der zon, op het oogenblik, dat zij zich tusſchen de gebergten verſchool. Bij het terugzien zag ik op het meer den laatſte kamp der weerſchijn van de gloeijende avondſchemering en het licht der opkomende maan, dat ſpoedig alleen heerschte en mij tot gids verſtrekte. Drie uren vóór middernacht kwam ik te huis. Ik *ſcupeerde* met mijne vrienden; en, wel voldaan over de genotene behandeling, vertrokken wij twee uur na middernacht, met heldere maneſchijn.

22 *Mei.*

Naar de ſtad *Pescina*. — Het weder was koel; maar, ſoms overviel ons de warme, zwaar drukkende zuidoostewind, die *Italië* zoo zeer teistert en onder den naam: *Sirocco* bekend ſtaat. Deze wind verbrant gras, bladeren en ſtruiken, terwijl de menſchen verkwijnen bij de inademing der gloeijende dampen, die hij met zich voert.

Toen

Toen wij het dorp *Paterno* voorbijgingen, lieten wij — een weinig aan onze linkerhand — het ſtadje *Celano* met haar fraai kasteel liggen. De achter ons ondergaande maan belonkte ons voor het laatst, door ons in ſtaat te ſtellen de liefelijke ligging van het ſtadje te aanſchouwen, en ons tevens de fraaije bergketen, waartegen zij gelegen is en waarboven het morgenrood kwam ſchemeren, te doen onderſcheiden.

Celano heeft vroeger veel geleden en is herhaalde malen het onderſte boven gekeerd, door de twisten tusſchen de Romeinſche familiën COLONNA en ORSINI. De laatſte heeft eindelijk de bovenhand behouden en hare afſtammeling is thans *Senator* van *Rome*. Wij naderden langzamerhand het meer van *Fucino* en wandelden weldra aan deszelfs boorden. Aan den overkant van het meer zagen wij *Ayezzano*, *Lugo*, *Trasſaco* en *Orticchio* (alle kleine ſteedjes) liggen, totdat wij *S. Benedetto* gewaar werden en weder landwaarts ingingen. — Het weder werd warm en er waren geene boomen op onzen weg, die ons lommer gaven. Slechts een vlak veld, dat wij doortrokken met denzelfden *geforceerden* marsch, waarmede wij des nachts vertrokken waren, totdat wij, weder bergwaarts klimmende, de ſtad *Pescina*, in eene kom van bergen gelegen, bereikten. — Het was half negen uur. — Over eene brug beſtegen wij de ſtad, alwaar de doctor, hoewel ziek, ons zijne ſchamele, maar niettemin zindelijke woning, opende en ter dienst ſtelde. Aan eene aanbe-

beveling waren wij deze beleefdheid verſchuldigd, zonder welke wij hier, zoo als overal, onder den blooten hemel hadden kunnen ſlapen en droog brood hadden moeten eten. Na eenige oogenblikken te te hebben uitgerust bezagen wij de ſtad, die 4000 inwoners, een *ſeminarium* en een' bisſchop heeft; doch, hare voornaamſte merkwaardigheid is, de oude ruïne van het op eene hooge en ſteile rots, in de ſtad gelegen kasteel, aan wiens hechte toren de tijd vruchteloos knaagt. De opſtijging naar deze bouwvallen is vrij moeijelijk. De ganſche bevolking volgde ons uit nieuwsgierigheid. Wij genoten een uitgeſtrekt gezigt op het land en op het meer van *Fucino*, dat eenmaal de ſtad *Maximo* was. Aan de andere zijde was het gezigt, door een' hoogen kring bergen, welke de rots, waarop wij ſtonden, van die zijde inſloot, beperkt.

Op verzoek deden wij een bezoek bij den commisſaris van Policie, die ons minzaaam ontving. Des middags teekenden wij gezamenlijk het huis, waar de kardinaal MAZARIN het levenslicht ontving.

De ligging der ſtad en het rotsachtig landſchap, dat de geboorteplaats van MAZARIN omgeeft, is gelukkig en zeer geſchikt voor eene ſchilderij. Daarna begaven wij ons in de rotskloven, waardoor eene rivier zich eenen weg heeft gebaand. Wij troffen nog eenige voorwerpen tot ſtudie aan, maar het was ons, door gebrek aan tijd, niet vergund dezelve te voltooijen. Het was avond; wij keerden terug en terwijl wij ſoupeerden kreegen wij een bezoek van de gensd'arme-

merie, die met vele complimenten zich aan eene afgezonderde tafel plaatſte en met eene bijzondere oplettendheid onze paspoorten ging nalezen. Ik wenschtte mij geluk een nieuw paspoort te *Rome* bekomen te hebben, daar in het boekje, van mijn' achtergelaten paspoort wel voor den ganſchen avond *lectuur* ſtond. — Wij gingen intusſchen met ons *ſouper* voort en ten laatſte verliet ons de gensd'armerie met vele complimenten. Een guitar en eene citer, welke aan den muur hingen, verſchaften aan mijne vrienden gelegenheid, om een concertje te geven, ter bijwoning van hetwelk eenige bekenden van onzen kranken doctor waren toegeſtroomd. Des nachts ſtond hij ons zijn bed af, even als ons in de vorige verblijven was te beurt gevallen. Dit ſmertte mij en ik weigerde zulks aan te nemen, doch daar was niet tegen te praten; men wilde dit zoo; en, onaangezien dat wij in den nacht weder vertrokken, moesten wij er gebruik van maken.

23 *Mei.*

Onze eerſte marsch was in de rotskloven, die wij gisteren bezochten en welke trapsgewijze al hooger en hooger werden. Tegen de ſchemering waren wij in eenen zeer engen weg, welke nog ſteeds opwaarts ging. Een' blik achter ons werpende, zagen wij nog eene kleine ſtrook van het meer van *Fucino*,

tus-

tusſchen de bergen waardoor onze weg liep. Wij ſchonken het een laatst vaarwel en drongen dieper in het gebergte, alwaar wij, beurtelings klimmende en dalende, in eene vallei kwamen, in dewelke een dorp was gelegen. Deze weg bragt ons aan de hooge bergengte, de *fourgue* geheten, langs welke men wil dat de Germanen tot de Romeinen zijn gekomen. Dezen verheven berg opgeſtegen zijnde, hadden wij, bij eene ſteile afdaling, een heerlijk uitzigt voor ons, namelijk de vallei, in welke *Rajano* onder ons en *Sulmona* in het verſchiet gelegen lag, omringd door de hoog beſneeuwde bergen van het hartje der *Abruzzen*, wier toppen zich allen in de wolken verloren.

Behoedzaam daalden wij af langs eenen vrij breeden, maar ſteilen weg, totdat wij aan eene waterbron kwamen en het dorp *Rajano* binnentraden. Aan deszelfs uiteinde ligt een ſchoon landhuis. Daar hielden wij halt, doordien onze reisgenoot STORELLI den eigenaar kende en wij daardoor hoop hadden, dat hij ons zou uitnoodigen tot zijnent te vertoeven, waarin wij des te meer belang ſtelden, aangezien wij ook met deze landſtreek wilden kennis maken en er geene andere gelegenheid tot overnachten was. Naauwelijks was STORELLI binnengetreden of hij vertoonde zich op het balkon, met den gastheer, op wiens dringende bede wij ons van onze reisbagaadje ontdeden, dezelve in handen der toegevloeide bedienden ſtellende, waarna wij onze opwachting aan den heer des huizes en deszelfs gezin maakten. Dade-

delijk daarop werden wij uit den ſalon in ſraaije ſlaapkamers geleid ten einde vrijheid te hebben om ons wat op te knappen. Onze goederen waren reeds in dezelve gebragt, doch de middelen om, welvoegelijk gekleed, aan de ontbijttafel te verſchijnen, ontbraken aan drie onzer volkomen, daar het goed, dat wij aanhadden, deerlijk door de regens en vermoeijenisſen geleden had. Mijn vriend GUÉ zocht zijn' toevlugt tot eene grijze blousſe, die hij bij zich had. Ik plunderde de bagaadje van vriend PIERRON en haalde daar een oud zwart rokje uit, trok hetzelve aan, fatſoeneerde vervolgens den kraag een weinig, en, aldus uitgerust, konde ik dan toch op het *appel* verſchijnen. Een rijkelijk dinér (offchoon onder den naam van ontbijt), wierd opgedischt. Een twintigtal geregten met fijne visſchen, (want het was Vrijdag) werd ons achtereenvolgend aangeboden; keurige wijn vloeide over onze lippen; in één woord, wij zaten eens regt goed daar, na vele uitgeſtane vermoeijenisſen en ontberingen. Om niet onbeſcheiden te zijn, verklaarden wij, dat wij dadelijk verder wilden reizen, doch op aanhouden van den gastheer en bij de betuigingen van leedwezen door zijn gulhartig gezin, hadden wij niet veel overredingskracht op ons zelven noodig om te beloven tot den volgenden morgen te verblijven. Wij bezagen de landſtreek en de overblijfſelen van de burgpoort en het dorp, vanwaar wij naar de rivier afdaalden en een verkwikkend bad namen. Hierna bezochten wij nog eene fraaije, aan het gebergte gelegen, aloude *baſilique*,

 die

die vroeger de tempel *delle Corſini* was. — Aangezien den afſtand, was het reeds avond toen wij tot het gezin wederkeerden, dat in dien tusſchentijd met veel vrienden vermeerderd was. Na eene kleine *converſatione* vertrokken de meeste vrienden en wij namen plaats in de eetzaal, alwaar weder een *ſouper* was aangerigt; dat onze verwachting ver overtrof. Wij waren bij den meest welgeſtelden bewoner dezer ſtreken *gelogeerd*; bij een' man, die meer dan dertigduizend *francs* inkomen heeft; dat eene aanzienlijke ſom voor dit land is. — Regt vrolijk zaten wij daar en hartelijk was ons afſcheid, na het *ſouper*. Een verkwikkende nachtrust ſtelde ons bij het aanbreken van den morgen, van den

---

24 *Mei*,

Weder in ſtaat onze reis te vervolgen. — De brave DON PELLINO GRAZZIANO, was, niettegenſtaande het reeds genomen afſcheid, opgeſtaan; hij deed ons voor ons vertrek nog koffij drinken en ſchudde ons toen met tranen in de oogen de hand, bij het geven der broederlijke kus.

Ons gezelſchap was met den pastoor van *Scane* vermeerderd. — Het dorp *Scane* is zestien mijlen van *Rajano*, op eene rots gelegen en door hechte muren omgeven, die, tot de komst der Franſchen in *Italië*, van groot nut waren, aangezien talrijke

roo-

rooverbenden, eertijds ganſche dorpen, ſteedjes en gehuchten bij herhaling kwamen uitplunderen. Op die muren werd alstoen wacht gehouden en het ſein gegeven zoodra eene rooverbende naderde; alsdan vereenigde zich de ganſche bevolking en verdedigde zich met die middelen, welke onder haar bereik waren. De maatregelen, door de Franſchen genomen, vernietigden die rooverbenden; en, de middelen ter bewaring van rust en veiligheid, worden thans door hunne opvolgers gehandhaafd. *Scane* bezit eene kudde van 80,000 pikzwarte varkens, welke een groote rijkdom voor eene dusdanige plaats is. De vrouwen hebben eene zonderlinge dragt; haar hoofd is met eene ſoort van tulband, van onderſcheidene kleuren, omwonden. Deze tulband bedekt, in den winter het hoofd, den hals en de kin, zoodat de oogen alleen zigtbaar zijn.

Wij gingen door het vlakke veld, dat tot voedſel voor ſlagtdieren verſtrekt (want alle plaatſen hebben hier eene landſtreek, zijnde vrij land, die tot eene gemeenſchappelijke weide gebezigd wordt), voorwaarts. — Regts lieten wij, op den flank van het gebergte, het dorp *Prezza*, alwaar goede wijn gekweekt wordt, liggen. Nevens *Prezza* ligt een berg, op wiens afhelling men rondom eene waterleiding gebragt heeft, die de velden bevochtigt en verkwikt. *Sulmona* ſteeds naderende, daalden wij den heuvel af, die ons van de ſtad ſcheidde, gingen eene ſteenen brug over en ſloegen een' blik achterwaarts op

den weg, dien wij afgedaald waren en een grootsch historieel karakter heeft.

Te *Sulmona* vonden wij alles in de luidruchtigſte vrolijkheid, en wij hadden moeite om ons verblijf te bereiken, daar de militairen muzijk, die de straten op en af liep, ons op weg ontmoette en ophield. Wij vonden naauwelijks plaats in het groote, uitgestrekte gebouw, alwaar slechts drie kamers tot nacht verblijf ingerigt waren, en waarvan er twee voor ons ingeruimd werden, terwijl in de groote eetzaal en *corridors*, voor de overige gasten kermisbedden werden opgeslagen.

Het was heden en volgende dagen het groote feest van de stad, ter eere van de maagd, moeder Gods, — namenlijk de viering van het *Auxilium Christianorum* en die van de *SSma ed Individua Trinita.* Naauwelijks waren wij de eerste ſtraat ingeslagen of wij wierden door den brigadier der karabiniers aangehouden, die ons onbeschaamd onze paspoorten afvroeg. — Waren wij op het platte land of elders geweest, dan hadden wij aan zijne vraag voldaan, doch in eene groote ſtad kenden wij ons regt en antwoordden kortaf: „ komt in de herberg als wij te huis zijn. Hij liet af, maar ging ons den ganſchen dag na. Wij bezigtigden de groote markt met de waterleiding en de door de aardbeving geruïneerde kerk met een gothiek portiek. De zamenhang van dit alles, geſtoffeerd door rijke groepen, die op de plaats markt hielden, maakte eene goede ſchilderij uit. Al

Al de woningen en gebouwen hebben zware pilasters op hunne vleugels, ten einde zich aldus min of meer tegen de aardbevingen te beveiligen. De hoofdkerk bezit bij uitſtek fraaije en rijk geordonneerde gothieke venſters. Inwendig is in deze kerk alles *roccoco*. Nevens dezelve ligt een klooster, dat thans tot militairen-hospitaal dient en waarvan de binnenplaats zeer ſchilderachtig is. Een weinig buiten de ſtad, op den fraaijen ſtraatweg van *Aquila*, ligt de *baſilique* of *patriarchale* kerk van *Sulmona*. Bij onze intrede *officieerde* juist de bisſchop met het kapittel. Wij bezagen intusſchen de onderaardſche kerk, door fraaije marmeren en granieten kolommen geſteund; en, toen wij ons aan den bisſchop voorſtelden en een onzer hem eenen van een' kardinaal te *Rome* ontvangen aanbevelingsbrief ter hand ſtelde, was zijn eerſte gezegde: „ Mijne heeren! ik hoop, „ dat uwe paspoorten wel in orde zijn." Wij groetteden dien vreemdenhater en zagen hem niet weder. — Onder de andere kerken munten er twee uit, de eene door een fraai gothiek rond venſter en de andere door een' gothieken gevel. De fonteinen zijn meerendeels van een ſlechten ſmaak. Ik had niet gedacht in deze zuidelijk landſtreken, alwaar alles vreugde en ongedwongenheid ademt, zoo veel goede gothieke fragmenten aan te treffen, daar ik deze bouworde meerder aan het karakter der noordſche volkeren zoude toekennen, wier opvoeding en levenswandel meer overeenkomſtig is met de ſtrengheid van dezen bouwtrant.

Onze aankomst op den volkrijken feestdag had wantrouwen opgewekt, daar het eene zeldzame gebeurtenis is, vreemdelingen alhier te zien. De gulhartige inwoners hadden ons gaarne aangesproken en vriendschap bewezen, doch zij vreesden zich te *compromiteeren*, want men hield ons allen voor Franschen, die door de policie als de pest geschuwd worden. Hare beambten vervolgden ons overal en gaven daardoor aanleiding tot meerdere volksgroepen. Terwijl wij des middags eenige studiën op den weg van *Chièti* zochten, komt er eene équipage met vier fraaije paarden aangereden. Hij, die er in zat, was een bekende en kolonel van het escadron koninklijke eerewacht van de drie provinciën der *Abruzzen*. Met hem keerden wij in de stad terug, alwaar hij de feestdagen kwam doorbrengen. Allen, die ons met zoo veel nieuwsgierigheid gevolgd waren, vormden, bij onze terugkomst, eenen driedubbelen kring om ons, dien de zweep van onzen kolonel echter spoedig uit een joeg. Eerst des avonds ten tien uur, hield de militaire en stedelijke muzijk, die bij afwisseling onophoudelijk den ganschen dag, zoo op de staketsels als op pleinen en in straten gespeeld had, op. Een luchtbal werd opgelaten. Illuminatien, met gekleurd papieren *ballons*, lampen en inscriptiën waren algemeen. De schoone vrouwelijke sekse wandelde blootshoofds; patrouilles doorkruisten de straten. In de kerken was alles feest, bij schitterende verlichtingen. Een eereboog prijkte in de straat; fonteinen waren geïllumineerd en versierd; in één woord, alles leefde.

Ver-

Vermoeid zetteden wij ons in een koffijhuis neder en verkwikten ons met ijs. Een heer, met een groot gevolg, treed binnen en plaatst zich aan een ander eind van de zaal, terwijl karabiniers aan de deur post vatten. Er wordt naar ons gezien en gefluisterd. Een heer van het gevolg komt tot ons en mengt zich in ons gefprek. Een oogenblik daarna nadert ons de voorname perfoon, met ongedekt hoofd, terwijl de overigen op een' eerbiedigen afftand blijven ftaan. Hij fprak ons in het Fransch aan en onderhield met ons een aangenaam gefprek. Het was de gouverneur der provincie, geboortig uit *Graauwbunderland* en finds 1789 in Napolitaanfche dienst. Deze toevallige ontmoeting en kennismaking bevrijdde ons finds dit oogenblik van de onaangename vervolgingen, die wij hadden moeten verdragen. Te huis komende maakten wij concert, waarin de fchoone, tweede *prima donna* met hare vijf *moutards*, die nevens ons logeerden, deelde. Deze vrouw, die gedurende den tijd van haar *engagement* alhier vertoefde, hield er kippen op na, die van den gang hare kaferne gemaakt hadden, en van de kamer, waar PIERRON en ik fliepen, haar entrepôt. Daar er geene deur aan onze kamer beftond, konden zij even als de honden, katten enz., vrij binnentreden. — Zoo dan vonden wij, bij herhaling, eijeren op onze flaapfteden en verder ongerijfelijkheden in het vertrek.

25 *Mei*

Teekende ik het gebergte van *Rajano*, met nog een ander. Eene donderbui, die alle gebergten aan het oog onttrok, noodzaakte mij eene derde ſchets, die begonnen was, te ſtaken. De plotſelinge verandering van de effen lucht, de verſchijning van wolken, derzelver zamenpakking, de ſlagſchaduwen op de gebergten, (van de laagdrijvende wolken, die zich aan de kimmen vasthechten.) *Il Gran Sasſo d'Italia*, (het hoogſte Italiaanſche gebergte) — dat ſchitterend verlicht boven alles uitzag en een betooverend tafereel daarſtelde — verwijderde heuvels, waarop talrijke, huiswaarts keerende, kudden groote ſtofwolken verhieven, zware regens, die het feest, dat heden in zijn' vollen luister moest zijn, het onderſte boven wierp, dit alles maakte het bedrijf van een ſchouwſpel uit. De muzijk alleen bleef voortgaan, even als in een théâter, alwaar de vertooning mislukt is.

Des middags werd ik tegen wil en dank door het ongunſtige weder aan het huis gekluisterd. Des avonds nam men een oogenblik droogte waar, om eenig vuurwerk op de groote plaats af te ſteken. De blijdſchap der talrijke volksdrommen was bovenmate; het heden mislukte feest werd voor den volgenden dag aangekondigd. Bij deszelfs aanbreken beſchouwde ik het huis van OVIDIUS en ſchilderde later de binnenplaats van het voormalig klooster

ter nevens de kerk, alwaar eene brooduitdeeling aan de armen mij verjoeg. Ik begaf mij naar het gebergte, daar er geene gelegendheid was, om gedurende deze dagen iets in de ſtad uit te voeren. Ik vond een ſchoon klasſiek plekje en keerde, om de ſpellen van het feest te zien, voldaan tegen den avond terug. Het eerſte ſpel was dat van een' acrobaat. De kamper moet op eene beweegbare plank zijn evenwigt houden, wil hij de muntſpeciën, die boven een' grooten emmer met water, aan eene ijzeren ſtaaf gehecht zijn en wel buiten zijn *équiliber*, winnen. De eerſte verloor het evenwigt en bleef aan de ijzeren ſtaaf hangen, waardoor hij den ganſchen emmer met water op zijn ligchaam kreeg; een die op hem volgde was gelukkiger; hij behaalde den prijs. — Het tweede ſpel behoort tot het koddigſte dat ik zag. In eenen kleinen, afgeſchutten cirkelvormigen omtrek, worden varkens gebragt, die ieder met een ſchelletje zijn omhangen. Elke kamper wordt geblinddoekt en krijgt, aan een der beenen, een gelijkſoortig ſchelletje, als dat der varkens; een buigzame ſtok wordt hem ter hand geſteld, met welken hij drie achtereenvolgende ſlagen op hetzelfde varken moet doen, Dit valt geenszins gemakkelijk, want het geluid der ſchel, doet hem even zoo dikwijls op zijne medekampers toeſlaan als op de varkens; hetwelk niet weinig gelach verwekt en het genoegen der aanſchouwers vermeeerdert. Hij, die overwinnaar was, bekwam tot prijs het geſlagen varken, dat hij op den rug nam en met de beide voorpoo-

 ten

ten om den hals vasthoudt. Aldus ging hij, voorafgegaan zijnde door de muzijk, het plein, alwaar de wedſtrijd had plaats gehad, in het rond; hetgeen de andere overwinnaars ook deden.

Een oogenblik daarna begeleidde diezelfde muzijk de procesſie, die ter kerk uitging, hetwelk zonderling genoeg afſtak, om opgemerkt te worden. Twee kanonnen, aan de uiteindens van het plein geplaatst, hadden gemeenſchap met elkander door eene rei van vuurwerkuitbarſtingen, welke te gelijkertijd met het gebulder der kanonnen den optogt aankondigden. Op hetzelfde oogenblik kwam nog eene andere procesſie, uit eene meer afgelegene kerk, de genoemde te gemoet. De vereeniging dezer beide procesſiën in den avond, door fakkels en eene generale illuminatie verlicht, was zeer fraai; bijzonder ſchilderachtig was dit geheel van onder de bogen der waterleiding te zien. Eene groote pracht was hier ten toon geſpreid, en hij die zelfs *Rome's* kerkplegtigheden zag, verſmaadde nogtans deze niet. Een groot vuurwerk eindigde het feest, dat dagelijks, des morgens ten zeven uur met muzijk aanving en geſtadig tot s'avonds tien uur voortduurde.

Een ander feest, dat ik bij deze gelegendheid wil aanhalen, is dat, hetwelk op den berg *Mater Trinita* bij *Valle Pietra* op het Romeinsch gebied plaats heeft. Den middag voor Pinkſterdag komen op dien berg, van alle zijden, landlieden, getooid met hunne eigenaardige kleederdragten, ten getalle van drie à vierduizend te zamen. Deze brengen aldaar,

daar, bij groote vuren, met muzijk en dans of kouterij den nacht door en ſcheiden eerst tegen den middag en avond. Valt de Pinkſternacht bij een' helderen maneſchijn in, zoo is dit bergfeest een allerdartelst tafereel voor ſchilder en aanſchouwer.

---

27 *Mei.*

Het geſtadig onguntige weder, op de gebergten, had ons gisteren het beſluit doen nemen in de vlakten neder te dalen en te zien of wij in *Napels* en deszelfs omſtreken gelukkiger zouden zijn. Het ſchoonſte gedeelte van het *Abruzzen* gebergte hadden wij doorkruisd; en het nog meer verheven gedeelte, dat ons nog wachtte, voorſpelde ons, wat het weder betreft, weinig goeds. Daar er een postweg van hier naar *Napels* geleidt, hadden wij eene koets met vier ſterke paarden gehuurd en vertrokken heden morgen om half vijf uur. Het ging dadelijk in de gebergten, en toen wij *Pettorano* voorbij waren, ſtegen wij tot op eene belangrijke hoogte, ſteeds door de wolken rijdende, die ons het uitzigt benamen. Te *Roccavalloscura* ſtegen wij nog hooger; vervolgens ging het weder, dan een weinig dalende en dan weder rijzende naar *Roccoraſo*, dat wij achter ons lieten en weldra, door het bereiken van het toppunt des bergs, uit het oog verloren.

Te *Castel di Sangro* hielden wij halt aan eene arm-

armzalige herberg, alwaar wij een' eijerkoek nuttigden. — De afgelegde ſtraatweg is in goeden ſtaat, de zware regens alleen hadden hem een weinig geteisterd. De vochtige koude, die wij doorſtonden en waartoe wij geenszins voorbereid of gekleed waren, was ontzettend; de droefgeestigheid, die zich van ons had meester gemaakt bij de woeste tafereelen die ons omringden, was groot. De verſchrikkelijke afgronden, die nu en dan nevens ons lagen, en de hemelhooge rotſen, zonder plant, zonder een blaadje groen, die over ons hingen, hadden zich, door de bewolkte lucht en eene zee van regen, aan het oog onttrokken en waren ſlechts nu en dan zigtbaar. Wij waren daar te regt in de bergwoestijn van *Italië*; geene hut noch ſtulp die van de eene armzalige plaats naar eene andere het leven van eenig wezen verkondigt. Niets dan kale rotſen, oneindige hoogten en diepe afgronden. Ware intusſchen het weder gunſtig geweest, dan hadden wij voorzeker onwaardeerbare historiſche landſchap-ſtudiën aangetroffen. De burgen *Roccavalloscura* en *Roccoraſo*, welke wij voorbijgingen, hebben ons tot bewijs geſtrekt, hoe ſtout het landſchap moet zijn, daar hunne ligging de waarheid hunner naam ſtaaft. Hunne aloude burg-ruïnen zijn meesterlijk op de uiterſte punten van rotsſcherven gelegen en hebben meer van de menſchen dan van den tijd moeten lijden. Het kasteel van *Castel di Sangro* is mede zeer verheven gelegen, maar op eene ſoort van berg-terras, waardoor hetzelve vrij uitgeſtrekt is. Dit ſtadje verla-

ten-

tende, ging de weg fteeds opwaarts, naar *Rionero*, vanwaar wij langs *Vandria* afdaalden en beurtelings klimmende en dalende naar *Ifernia* reden, alwaar wij om zes uur des avonds aankwamen. Offchoon het water in de ftraten met dat des hemels om het fnelst naar beneden liep, zoo bezagen GUÊ en ik toch nog de ftad; maar, werden in onze hoop te leur gefteld. Wij hadden vernomen, dat hier veel aloude monumenten en oudheden waren en wij troffen flechts twee deerlijk mishandelde graven en eenige rompen aan. Gothieken bouwtrant zagen wij in het geheel niet; en, om de liefelijke en eigenaardige vrouwenkleeding van deze ftad te zien, moesten wij een huis binnendringen, want op ftraat was geen wezen te zien.

Aan het uiteinde der ftad is eene terras, vanwaar men een uitgeftrekt gezigt in de vallei fchijnt te hebben. Druipnat kwamen wij te huis en droogden ons bij den grooten haard. Wij jammerden flechts om onze bagaadje waarin het water gedrongen was en waardoor de papieren en fchetfen bedorven waren. — Om twee uur na middernacht,

28 *Mei*,

Maakten wij ons weder reisvaardig en gingen berg af naar *Venafro*. — De lieve ligging van dit ftadje en het zigtbaar wordend Napolitaanfch karakter, zoo in

in de landſtreek als in den landbouw en aan de huizen, waarvan de balkons met wijnranken prijken, deden mij gevoelen, dat ik mij in een ander klimaat bevond, en dat wij de ſteile bergketen der *Abruzzen*, dien oneindig hoogen dampkring, verlaten hadden. Die heerlijke berglijnen begeleidden ons, wel is waar, nog langs beide zijden, doch tusſchen haar ingeſloten, genoten wij eene zachte, voldoende warmte, die wij hoog benoodigd waren en welke met kracht toenam.

De kinderen liepen hier alreeds moedernaakt en de vrouwen met ontblootte boezems. — Wij lieten links een fraai woud liggen, dat aan MURAT tot jagt verſtrekte, en gingen voorbij *Pagliarone*, *Torricella* en *Calvi*. Op het midden van den dag waren wij te *Capoua*, alwaar wij v i e r d u k a t e n bruggeld moesten betalen, voor welke ongehoorde afzetterij en knevelarij van het gouvernement wij kwitantie gevorderd hebben, welke ons echter later tot niets gediend heeft. Onze *réclamatiën* waren nul, hoewel op regt en billijkheid gegrond. De menſchen van rang en vermogen, in reis-équipages, betalen niets, vanwaar dat zij ook mogen komen; vreemdelingen, die in particuliere koetſen of *vetturines* uit een vreemd land komen, moeten betalen. — Wij moesten vrij geweest zijn, aangezien wij onze reis te voet deden en ſlechts in het land zelf eene huurkoets genomen hadden; en nogtans ſtelde men ons ſchatpligtig. Dit is eene ſchreeuwende onregtvaardigheid.

Van

Van *Capoua* zagen wij, in het voorbijgaan, de vestingwerken, waarvan de belegering, door den koning van *Napels* zelven bestuurd, eenige dagen geleden was opgebroken. De stad zelve kwam mij niet onaardig voor. De geduchte regens, en vooral bezorgdheid voor onze bagaadje, die in een' ellendigen kales werd overgepakt en door duizend gaauwdievenhanden omringd was, vereischten onze aandacht en dit liet ons niet toe andere merkwaardigheden van deze stad te zien. Wij reden door het vrolijke *Aversa* langs de heerlijke bebouwde streken, *Terra di Laboro* geheten, naar *Capodichino*, alwaar wij ons voor 50 cents per persoon voor douanenonderzoek vrijwaarden. Dat fraaije *bureau* achter ons latende, reden wij op eene breede *avenue*, langs het *Reclusorio*, den plantentuin en eenige fraaije paleizen, naar het *Largo di Castello*, alwaar wij in de straat *Concezione a Toledo*, in het hôtel van *Turin*, bij den restaurateur REMONDINI provisioneel afstapten. — Wij soupeerden onder ons in den restaurant en legden ons daarna ter ruste, vermoeid en koortsig door den overgang van lucht.

Ik ontwaakte te

NAPELS,

Nam een *fiacre* en liet mij naar het rijtuig-*bureau* van PARETTI rijden, alwaar ik een koffertje met goederen voor mij vond, dat ik te *Rome*, vóór

mijn

mijn vertrek, ter verzending naar *Napels* had bezorgd. Hoewel ik den ſleutel had afgegeven vond ik niets in mijn koffertje verplaatst; een bewijs, dat de ſchrikwekkende douanen van *Fondi* er niet naauw in gekeken hadden. Na een bezoek in de badplaatſen, op het *Largo di Castello* en aan het postkantoor te hebben gedaan, kleedde ik mij een weinig en ging mijne vrienden opzoeken aan welke ik, in de restauratie den *Hercules*, in de ſtraat *Toledo*, *rendez-vous* had gegeven; zijnde deze gaarkeuken, het tegenwoordige vereenigingspunt der van *Rome* komende kunſtenaars, even zoo het *Caffé d'Italia*, tegen over het koninklijk paleis. Hier vond ik mijne vrienden den Vrijgraaf DE LABOUÊRE en ROUX, die langs den zeekant, *Terracina* en *Gaëta*, te voet herwaarts waren gekomen, als ook onderſcheidene andere bekenden. Wij gingen te zamen, na het *déjeuner*, de ſtraat *Toledo* opwandelen, om de groote procesſie te aanſchouwen, want het was heden de feestdag van het *Corpus Domini.* Wij wandelden wijders aan de haven, op de *Riviera di Chiaja*, in de *villa Reale*, alwaar muzijk gemaakt werd. enz.

Den volgenden morgen ging ik, met mijne reisgezellen, in N°. 31 a *S. Lucia* logeeren, alwaar wij op de vierde verdieping, à twee *Carlini* daags, goede kamers vonden. Van daar genieten wij het gezigt op de ganſche baai van *Napels*, met hare, door oranjeboomen omzoomde boorden. *Portici*, de *Veſuvius*, *Torre del Greco Torre del Annun-*

zia-

ziata, *Castéll' a mare*, *Vico*, *Sorrente*, etc. liggen over ons. Onder ons wemelt het van ſchuitjes en zangers; en, op de kaaijen is het leven en rumoer zoo geſtadig, zoo wel bij nacht als bij dag, dat hij, die nooit in *Napels* is geweest, zich geen denkbeeld kan maken van de vrolijkheid en ſchreeuwlust der Napolitanen. Wij deden een zeetogtje en bezagen *Napels* op een ½ uur afſtands van den wal, dat een heerlijk ſchouwſpel is. Bij die zelfde gelegendheid gaven wij een bezoek aan boord van een Amerikaansch oorlogskorvet, dezelfde bodem, welke laatſtelijk, zoo als bekend is, abuſivelijk in eene der Franſche havens, op Franſche ſchepen had geſchoten. De zindelijkheid en de netheid, waarmede alles aan boord onderhouden werd, overtrof verre hetgeen ik er mij van had voorgeſteld. Terugvarende zag ik de groote parade, die ter gelegenheid van 's konings naamdag gehouden werd. De Sicilaanſche regementen en de *gensd'armes d'élite* trokken in het bijzonder, (als zijnde bij uitſtekendheid goede ſoldaten) mijne aandacht. Ook de Zwitſers zien er, als naar gewoonte, goed uit.

Des avonds was het groot gala in het théâter van *San Carlo*. Reeds gisteren had ik voor eene plaats doen zorgen, offchoon de zitplaatſen reeds weg waren; doch eene ſtaanplaats was mij voldoende om *le coup d'ocil*; of wel, om de grootſche verlichting in de trotſche zaal waar te nemen. Deze zaal heeft zes rangen, welke 178 groote *loges* bevatten. In elk derzelve kunnen gemakkelijk twaalf

perſoneu zitten; daarenboven heeft nog iedere *loge*, van den eerſten rang, eene afgezonderde kamer. De loges zijn rijk verguld en bij afwisſeling met *balustrades* verfraaid. 's Konings *loge* is zeer rijk; doch het vergulde beeldhouwwerk is *roccoco*. De zitplaatſen in het *parterre* kwamen mij zeer gemakkelijk voor. LA BLACHE muntte uit zoowel als DUPREZ en RONZI.

Den volgenden dag bezocht ik het muſeum of de *Studi Nuovi;* ik trad het *departement* ſchilderijën binnen, dat in twee appartementen verdeeld is. In het eerſte trof ik onderſcheidene ſtukken van MICCO, SPADARO, LUCA GIORDANO, SALVATOR ROSA, CREDI, ARPINO, SANTA FEDE, BRONZINO, GIOTTINO, GHIRLANDAJO, een van LEONARDO DA VINCI, een fraaijen ABRAHAM BREUGHEL, HOLBEIN, LUCAS van *Leiden*, vele *cartons* van RAPHAËL, MICHEL ANGELO, de bevruchting van *Venus* door TITIAAN, TINTORETTO, enz. aan. Ook prijkten in deze zalen al de tempels en opgegravene oudheden, in het klein, als: van *Pompeïa*, *Pestum* enz. In het tweede *appartement* trof ik onderſcheidene ſtukken van de volgende meesters aan: DOSSO DOSSI, G. BASSANO, twaalf ſtuks van CANALETTO, Portret van ERASMUS door TITIAAN, *Madonna* en het kind JEZUS door RAPHAËL, nog door denzelfden meester eene heilige familie en het portret van Paus LEON XII, voorts van PINTURICCHIO, PERUGINO, POLYDORE DI CARAVAGGIO, CARRACHE, GUIDO RENI, SALVATOR ROSA, SCHIDONI, SCHIAVONI, CESAR

DA

DA SESTO, GIORGIONE, BONIFACIO, TINTORETTO, JULES ROMAIN, LO ZINGERO, een fraai naakt van ANNIBAL CARRACHE en twee koloſſale ſtudiën van CORREGGIO. De andere *departementen* van dit uitgeſtrekt gebouw, naar de teekening van FONTANA gebouwd, bevatten nuttige inrigtingen voor alle menſchelijke wetenſchappen en al de kostbare voorwerpen, die eertijds in de muſeums van de koninklijke paleizen van *Capo di Monti* en *Portici* prijkten. Ik nam mij voor, deze op eenen anderen dag te bezigtigen. Ik bezocht mijnen verdienſtelijken landgenoot, den landſchapſchilder PITLOO, die mij regt hartelijk ontving en in wiens *atelier* ik fraaije ſchilderijën en ſtudiën bezag. Des avonds trad ik de kerk *S. Ferdinando* binnen, alwaar eene groote, ſmaakvolle verlichting was en fraaije muzijk ten uitvoer werd gebragt.

---

1 *Junij*.

Ik beſchouwde heden *Napels* in verſchillende rigtingen. De aanblik van deze ſtad is heerlijk. Zij ligt in eene kom of dok, die 16 mijlen lang en 16 mijlen breed is. De ſtad is gebouwd op de helling van eene menigte heuvelen, en ſchijnt, door hare verbazende uitgeſtrektheid, de zee te omvademen. Zij ſtrekt zich ruim drie mijlen uit, van de brug van de *Maddalena* tot het uiteinde van *Chiaja*; haar omtrek

trek

trek met de voorſteden is bijkans 12 mijlen groot. *Napels* bevat een half millioen inwoners en is, na *Londen* en *Parijs*, de bevolkſte ſtad van *Europa*. De huizen hebben meestal vijf à zes verdiepingen; zij zijn gedekt met terrasſen van *Lavagne*-ſteen en bekleed met een uit zwavel-aarde, ongebluschte kalk en jodenlijm zamengeſtelden mastik. De ſtraten zijn met groote, harde, zwartachtige ſteenen bevloerd, die veel naar lava van den *Veſuvius* gelijken. De voornaamſte ſtraat is de *Strada di Toledo*, aan welke eene nieuwe ſtraat, *Strada Nuovo*, is toegevoegd, door middel van eene prachtige brug, die over de huizen van de lage ſtad geworpen is. Deze ſtraten zijn nacht en dag opgevuld met menſchen en rijtuigen. De eerstgenoemde ſtraat is het levendigſte kwartier van *Napels*. Hare fraaije winkels ſtellen des avonds, door derzelver verlichting, eene ſoort van illuminatie daar. Onder de gebouwen munten uit het koninglijk paleis; dat van *Finantiën*, van *Doria* enz.

Het ſchoonſte kwartier van *Napels* is dat van *Ste Lucia*, alwaar ik woon; en het aangenaamſte verblijf van *Napels* is de *Riviera di Chiaja*. De haven van *Napels* is klein; haar toegang is te eng. Op het groote havenhoofd of de ſteenen ſluis is een toren, die men *Lanterna del Molo* heet, en in welken men elken avond een ſeinlicht ontſteekt voor de inkomende ſchepen, hoewel de heuvel, die zich achter dezen vuurtoren verheft, ligtelijk aanleiding kan geven om dit licht met de lichten van de ſtad

te

te verwarren. Op het midden van het havenhoofd is eene fontein van zoet water. Dit havenhoofd is de geliefdkoosde wandeling der Napolitanen; het wemelt daar steeds van menschen, en, op alle uren van den dag hoort men aldaar *improviseeren*. De magazijnen, nabij de haven, zijn uitgestrekt maar vochtig.

De voornaamste versterkingswerken van *Napels* zijn: het *Castel dell' Ovo*; het *Castello Nuovo*, *Castello S. Elmo* en de *Torrione de Carmine*. Het eerstgenoemde is op eene rots in de zee gebouwd; eene brug van 220 schreden ligt daarhenen. Het *Castello Nuovo* wordt door vier hooge torens verdedigd en is door diepe grachten omringd. JAN VAN PISA ontwierp het plan van dit kasteel, dat door KAREL I. hertog van *Anjou* begonnen en opvolgelijk versterkt werd door ALPHONSUS I. van *Arragon*, GONZALVE DE CORDOUE en PIETRO DE TOLEDO. Een hooge, marmeren triomfboog, ter eere van ALPHONSUS I. door den bouwmeester BASSI vervaardigd, behoort tot de belangrijkste monumenten van de geschiedenis der schoone kunsten, die ik alhier aantrof.

Daar dit kasteel eenmaal tot vorstelijk verblijf verstrekte, treft men er eene grootheid aan, die ongemeen voorkomt. Het is aan eene kleine stad gelijk en bevat een arsenaal, eene kanongieterij, de scholen der artillerie enz. — Het kasteel *S. Elmo* is op de rotsen gelegen en ingerigt om de stad in bedwang te houden. Even zoo de *Torrione de Carmine*, al-

alwaar een groot garnizoen is, om het talrijke, tot oproer geneigde gepeupel, te bedwingen.

Onder de pleinen van *Napels* munten de volgenden uit:

La piazza del mercatello, op welks midden een groot met ſtandbeelden voorzien gebouw, naar de teekening van vanvitelli, ter eere van karel III. is opgerigt, ten koste van de ſtad *Napels*. Men ziet er ook het ſtandbeeld te paard van dien vorst.

Il mercato de carmine was het théâter van den opſtand van masaniello.

Il largo delle pigne is de grootſte plaats van *Napels*.

Het plein van monte-oliveto prijkt met eene groote fontein.

Il largo di castello prijkt met onderſcheidene fonteinen, waaronder die van *Medina* en der *Specchi* uitmunten.

Het koninklijk paleis heeft ter zijde eene heerlijke terras, door prieelen omſchaduwd, vanwaar men den *Vesuvius* en een deel der golf als ook de omſtreken beſchouwt. Op de benedenſte verdieping van dit groote paleis, vindt men de koninklijke drukkerij, de fabriek van porceleinen, de kanongieterij en de *Darſena* (eene soort van kleine haven, alwaar de ko-

koninklijke ſloepen liggen). De voornaamſte gevel van dit paleis, hetwelk in een' goeden ſtijl gebouwd is, komt op eene groote plaats uit. Eene nog onvoltooide ronde kerk, van waar zich twee halfronde portieken, door kolommen geſteund, verwijderen, omheinen gedeeltelijk dit plein. Op dit plein zag ik heden de gewone zondagsparade. Later zag ik den ganſchen hofſtoet in de ſtraat *Toledo.* — De ſchoone, jeugdige, doch niet zeer gelukkige koningin, wekte vooral mijne belangſtelling op. — Vervolgens deed ik met mijne vrienden een zeetogtje naar de ſcholen van VIRGILIUS, Wij voeren langs het kasteel *dell' Ovo*, *villa Reale*, *de Mergellina* en verder langs den ſchilderachtigen oever, die met bij uitſtek ſchilderachtige landhuizen en fraaije paleizen prijkt. Onder de laatſten beſchouwde ik dat van de koningin JEANNE, op wier ſchoot de beminnelijke BOCCACIO zijne *Decameron* dichtte. Dit paleis is thans in eene glasblazerij herſchapen.

Wij voeren verder voorbij *Marepiano*, de *Villa di Pollione*, de *villa di Lucullus* en kwamen aan het punt *Scuola di Virgilio* geheten. Dit zijn in de zee gelegene grotten, alwaar men zegt, dat VIRGILIUS aan zijne letteroefeningen kwam arbeiden. — Tegen over dezelve is het vasteland, alwaar een hermiet zijne kluis heeft opgeſlagen. Deze hermiet rijkt, de naar *Pozzuoli* en naar het eiland *Niſida* voorbijvarende ſchuiten, een vischnetje toe, waarin men eene kleine muntſpecie aan den H. ANTONIUS offert.

Op de in de zee gelegene rotſen teekende ik het gezigt op de eilanden *Iſchia*, *Procida*, *Niſida* enz. ook dat van de hermitage. Bij onze terugvaart ſtapten wij onderweg aan wal, en gingen langs den rijweg of *Strada Nuovo*, die tot wandeling aan de Napolitanen verſtrekt, naar de *Villa Reale* terug, in welke ik den baron BONSTETTEN en zijne beminnelijke echtgenoot (welke ik dezen winter in *Rome* had leeren kennen) ontmoette. — De *Villa Reale* is een heerlijke publieke tuin, verſierd met ſchoone, wit marmeren ſtandbeelden, fonteinen, enz. Deze ſtandbeelden zich dan eens op het lommerrijk geboomte teekenende, dan eens ſchuilende achter het myrten– en laurierloof, ſtellen liefelijke en afwisſelende ſchilderingen op den dampachtigen achtergrond van de zee, daar. Tegen den avond brengt een friſche en aangename wind de geuren aan, die de oranje-, citroen-, jasmijnboomen en honderd andere welriekende gewasſen (die bijkans zonder aankweeking op de omliggende heuvelen groeijen) uitwaſemen. Het geruisch van het ſchommelend loof, vermengd met de zacht ſidderende beweging der baren, doet in dit betooverend verblijf een' zoeten wellust heerſchen.

---

2 Junij.

Ik bezocht heden den bankier FALCONNET en den Ne-

Nederlandſchen zaakgelastigde Mr. DE MOLLERUS. Beiden ontvingen mij zeer minzaam en van laatstgenoemden bekwam ik terſtond onderſcheidene verlofbrieven, ter bezigtiging van merkwaardige zaken. Hunne verdere vereerende uitnoodigingen moest ik tot mijn leedwezen weigeren, aangezien de kortheid van tijd, die ik ter mijne beſchikking had. Hierna begaf ik mij naar het muſeum en bezigtigde ditmaal het rijke cabinet van *Etruske*-vazen en dat der bronzen in twee afdeelingen, ieder uit onderſcheidene zalen beſtaande, verzameld. Bewonderingswaardige zaken, niet alleen ten aanzien van de kunst der alouden, maar ook ten aanzien van hun huishoudelijk leven, verrukken hier den weetgierigen mensch, zoodat de ſcheiding van die voorwerpen moeijelijk valt. De verzameling van marmeren ſtandbeelden, in dit muſeum, een der rijkſte van *Europa*, is zeer kostbaar, door de meesterſtukken der beste griekſche beeldhouwers, die hetzelve bevat en waaronder men den HERCULES FARNESE en andere gewrochten van zeldzame ſchoonheid opmerkt. — Hiermede hield ik het heden voor gezien. Ik vereenigde mij met mijne vrienden; wij deden gezamenlijk een zeetogtje, waarna wij aan de *Molo* of havenbrug aan wal ſtapten. Hier luisterden wij naar een' der *improviſateurs*, die de Napolitaanſche anekdote van FEDERIGO behandelde. (Men leze dezelve in het franſche werkje, getiteld: *Moſaïque*). Niets is geſchikter om een volkskarakter waar te nemen, dan ſoortgelijke vermaken, waarbij men de grootſte inſpanning en aandacht

gadeſlaat. Gedurende mijn verblijf te *Venetië*, in den jare 1832, deed ik ſomwijlen ook zeetogtjes, naar de ſtad *Chioggia*, hetzij met eene ſterke ſchuit of wel met de ſtoomboot, indien deze voer. Ik pasſeerde alsdan de eilandjes van *St. Clementius*, *St. Servilius*, *St. Lazarus*, *Malamocco* tot *Palestrina*, alwaar ik de kerk bezigtigde en den zeemuur beklom. Deze ontzettende en lange muur (*Murazzi* geheeten), die *Venetië* behoedt van door de golven verſlonden te worden, is ſlechts drie voet breed, doch heeft onder, eenen trap van drie treden, die elk zestien voet breed zijn en waartegen de zee opbruist. Op de helft van de hoogte des muurs zijn de ſteenen vooruitſtekend, zoodat, bij zwaren ſtorm, de golven tot daar komende, niet hooger kunnen gaan, maar terugſtuiten. — De ſteenen zijn bijzonder groot en op de kanten diamantsgewijze gekapt. — Deze muur langs geloopen zijnde, liet ik mij door zes ſterke roeijers naar *Chioggia* roeijen. De ſtad meerendeels door visſchers bewoond (16,000 zielen tellende) heeft eene ſchoone breede ſtraat, onderſcheidene kerken, doch, behalve de hoofdkerk, zijn dezelve niet zeer opmerkingswaardig en met geringe kunstgewrochten voorzien, maar bezit nog een bouwvallig geregtshof, dat in eenen grootſchen ſtijl gebouwd is.

Deze ſtad, zoo beroemd door de zeeſlagen der Venetianen en Genueezen, waarvan zij ooggetuige was, is met portieken voorzien, waaronder men loopt, even als te *Bern*, te *Padua*, *Bologna* enz.

De

Onderſcheidene *Improviſateurs*, die des Zondags namiddag in de voornaamſte ſtraat, op zekeren afſtand van elkander postvatten, dragen elk in hunnen ſtijl, aan een talrijk publiek, autographiſche, historiſche, kluchtige of tragiſche zaken voor. — De voordrager ſtaat in het midden van een vierkant van banken, waarop de toehoorders zitten en waarachter de overige ſtaan. In het vierkant zit op den grond de jongelingſchap, in onderſcheidene gelederen, batailjons-gewijze. Het publiek is zeer aandachtig en ſtil; het luistert als naar een orakel. Vrouwen nemen er geen deel aan; die vindt men allen op dat uur in eene der kerken, ter *cathegiſatie*. Mannen mogen daar niet komen; doch, als vreemdeling zulks onbewust veinzende, patrouilleerde ik langs alle zijden en trof menig ſchoon en expresſief kopje achter den witten ſluijer aan. De vrouwen hebben daar veel meerder kleur dan te *Venetië*. — Des avonds keerde ik door de *lagunes* (moerasſen) alwaar des morgens gewoonlijk weinig water was, met de ſtoomboot terug.

De lezer vergeve mij deze afwijking, welke bij het luisteren naar de *Improviſatie* op het havenhoofd te *Napels*, onwillekeurig bij mij opkwam.

3 *Junij.*

Ik deed heden morgen onderſcheidene bezoeken, waaronder aan uit *Sicilië* teruggekeerde kunſtenaars, die mij hunnen arbeid deden bezigtigen. Niets is aangenamer dan bekendſchap en vriendſchap met een zoo groot mogelijk getal kunſtenaars in *Italië* te hebben. Hunne oefeningen aanſchouwende, reist men bij voorraad in landſtreken, die men nog niet bezocht heeft, want deze was hier en gene daar geweest. Men leert het land kennen; men hoort tevens de wijze op welke de reis gedaan is; de onkosten derzelve enz. en eindigt met zich gemeenzaam te maken met eene plaats, die de voet nog niet betreden heeft.

Daar de *Veſuvius* gisteren avond vrij wel aan het braken was, beſloot ik met drie mijner vrienden, heden nacht denzelven te beſtijgen. Ons gezelſchap werd nog vermeerderd door den Zwitſerſche kapitein ALFRED VAN ERNST, een' der weinigen met wien ik mij, ſinds mijne afwezendheid uit het vaderland, in mijne moedertaal konde onderhouden. Ik leerde hem te *Geneve* kennen en trof hem later te *Rome* aan, de ſchilderkunst beſtuderende, onder geleide van mijnen vriend graaf AUG. VON BONSTETTEN, die mede vroeger kapitein in Nederlandſche dienst was. Wij vertrokken des middags en reden

langs

langs den oever, over de fraaije brug van de *Maddalena*, langs de koninklijke graanmagazijnen, (zijnde ontzettend lange gebouwen), naar *Portici*. Fraaije landhuizen verfieren den koninklijken ftraatweg van *Portici*. Ik trof er een aan, waarop in het Nederduitsch gefchreven ftond: *Hollandsch-Buitenhuis*. — Dit verrastte mij in deze ftreken. Wij reden de binnenplaats van het kasteel van *Portici* over. Dit Konk. lusthuis is allerbekoorlijkst gelegen; deszelfs tuin ftrekt zich tot aan den oever der zee uit en is omzoomd door twee terrasfen, die waterpas liggen met het *appartement* des konings. Eertijds was in dit paleis de belangrijke *collectie* van oudheden, die in *Herculanum*, *Pompeïa* en *Stabia* gevonden zijn, en waarvan het getal fchilderijën alleen op 1600 verfchillenden ftukken begroot werd. — Thans zijn deze verzamelingen in het mufeum van *Napels* geplaatst.

Dat een koning zijnen tijd zeer goed in dit verblijf kan korten is zeer ligt te begrijpen; maar, dat de ftraatweg onder het paleis loopt en de binnenplaats overgaat zoude mij niet bevallen. Het is een eeuwigdurend geraas van rijtuigen. — *Napels* is het vaderland der rijtuigen, en, in ontelbare menigte kruifen zij zich, nacht en dag, in alle rigtingen. Het dorp *Refina* volgt dadelijk op *Portici*. — Ook hier is een liefelijk gelegen landhuis der koningen van *Napels*. Hetzelve wordt *La favorite Reale* geheten.

In het dorp ftapten wij af bij den ouden SALVA-

TOR,

TOR, den gids van den *Vesuvius*. Wij namen een' zijner bedienden tot gids en eenen knaap, om de fakkels en onze mondbehoeften te dragen, mede, ſtegen ieder op een' muilezel, die ons in menigte werden opgedrongen en die wij, even als hunne geleiders, met ſtokſlagen moesten weren. Eenmaal de voorwaartſche beweging in onze beesten gebragt hebbende, reden wij langs eenen ſlechten, ongelijken weg, naar de hermitage *S. Salvadore*. Hier namen wij het treffend natuurtafereel van het ondergaan der zon waar — *Napels*, deszelfs ganſche golf met derzelver eilanden en vaartuigen, talrijke ſteden, dorpen en gehuchten liggen onder ons, en verſpreiden zich in den uitgeſtrekten gezigteinder, dien wij voor ons hebben. Betooverend en verblindend is dit ſchouwſpel; maar hetzelve heeft geenszins het *grandioſe* van het Romeinſche landſchap. Toen de baai van *Napels*, het gebergte *della pouille*, het eiland *Capri*, de kust van *Poſilipo*, *Baïa*, *Miſena*, *Cuma*, *Averna*, de Elyſéſche velden, en deze ganſche *Virgiliaanſche* omtrek, door den vallenden avond aan het oog onttrokken werden, kaatſte het gloeijend avondrood in de *Volturne*, die langs *Capoua* ſtroomt en in de kleinere rivieren, die ſlingerend in het landſchap ſpelen, terug; en, toen ook dit licht, deze warme gloed verdwenen was en door den nacht vervangen werd, toen verſchenen eensklaps weder de ſtad *Napels* en de nabijgelegene plaatſen, als: *Portici*, *Reſina* en *Torre del Greco*, die zoodanig in een vloeijen,

dat

dat men ze, in plaats van voorſteden, tot de ſtad *Napels* zelve behoorende, zoude beſchouwen.

De verlichtingen van die duizende ſtraten ſtelden eene belangwekkende illuminatie daar. De kaaijen omzoomden, in een' halven cirkel, het ſtrand met een' ſchitterenden boord; en de zee zelve was overdekt met ontelbare lichten, die zich in alle rigtingen bewogen. Voortreffelijk was het gezigt van deze groote en afwisſelende vertooning, gezien van de terras der hermitage.

Terwijl wij door den kluizenaar onze medegebragten karbonaden lieten braden, beklommen wij een deel van den *Veſuvius*, doch zijn kraag belette ons het zien van den krater. Vuurkolommen en dikke rook stegen, boven den kraag, prachtvol op.

Terugkeerende vonden wij in de kluis ons klein avondmaal gereed; en, na het genuttigd te hebben, legerde ieder zich, zoo goed mogelijk; deze op twee ſtoelen; een ander op den grond; ik op de tafel enz.

Anderhalf uur na middernacht,

---

4 *Junij*,

Stonden wij op en vertrokken met fakkellicht in den duisteren kouden nacht, naar den krater. Onze caravane werd vermeerderd door lieden, die gewoon zijn de reizigers met eetwaren te vergezellen en

en daardoor hun bestaan vinden. De weg was moeijelijk. Bij twee passen voorwaarts deden wij er eenen achterwaarts in de asch. Na dezelve een eind weegs te zijn doorgebaad, klouterden wij op stukken lava tot aan den voet van den kraag. Hier begon de steilte, die wij op dezelfde wijze opklouterden; en, ziedaar ons op den kraag, alwaar eene hevige zwavellucht en eene niet minder onaangename warmte ons tegen kwamen. Wij gingen over eenen kleinen krater, die den vorigen nacht nog vuur braakte en genaakten de brandende lava, die in onderscheidene takken afwaarts stroomde. Wij liepen op eene dunne korst verdikte lava, onder welke de gloeijende lava voortliep. Het aanschouwen van dien gloed, zich zoo kort onder de schreden, die men doet, voortschuivende, heeft iets schrikwekkend en zoude bezorgdheid geven, ware men niet van de hechtheid der uitgedoofde korst verzekerd.

De lava is een stroom van brandende vloeistof, zoo lang zij, door hare overgroote warmte, in beweging blijft; doch, zoodra zij verkoeld is, stremt zij, verdikt zij zich en verkrijgt de duurzaamheid van eenen harden en zwartachtigen steen. De dikte der lava is ongelijk en hangt af van de ligging van den grond, waarover zij vloeit, en van den graad der verhitting, dien zij bekomen heeft. Statig was het schouwspel van den breeden lavastroom, die naar *Pompeïa* afliep. Dit had een grootsch karakter. Ik plaatste mij, nevens den vloed, op een stuk lava en zag den aanbrekenden dageraad te gemoet. Reeds wer-

werden de fakkels uitgedaan; daar daagt het eerste morgenrood en kampt al meer en meer met den gloed der lava. Plegtſtatig oogenblik! Terwijl ik, dit aanſchouwende, (met den rug naar *Napels* gekeerd en aan de linkerhand den krater hebbende) daarſtond, kookte onze geleider de eijeren in den lavagloed, voor ons ontbijt. De zon kwam op en deed mij meerder de vlakte en het bergachtig landſchap, dat ik voor mij uit had, onderſcheiden. De zon ſteeg hooger en vertoonde zich boven den krater, even als eenen globe, die door den vulkaan geworpen werd. Ook te *Napels* zag ik later de breede en roodgekleurde maan dusdanig ſchitterend tafereel, boven den *Veſuvius*, daarſtellen. De zielroerende vertooning, die ik thans voor mij had, werd te zelfdertijd vergezeld door zware ontploffingen in de kolk, die niet weinig de begoocheling vermeerderden. Nadat dezelve een weinig bedaard waren, ſtegen wij den zandberg op, die ons aan den mond van den krater geleidde; doch, de hoog boven ons opſtijgende vlammen en dikke rookwolken beletteden ons in de kolk neder te zien; ook deden de menigte gloeijende ſteenworpen, die de uitbarſtingen onophoudelijk hemelwaarts wierpen, ons weder ſnel den drie à vier honderd voet hoogen zandberg afſtijgen en onze vroegere ſtandplaatſen hernemen. Ik ſchetſte aldaar een tiental kleine kraters, die den vorigen nacht aan het branden waren. Wij ontbeten, keerden terug naar *Napels* en verlustigden ons in het aanſchouwen der weelderige landſtreek, die echter in onze nabijheid

gerimpeld en zwart geworden is, door de lavabedden, die zich min of meer in de vlakte verspreidden. De *Vesuvius* bestond eertijds uit drie kruinen. Eene derzelve, de *Somma* geheeten, is vernield; de andere, *Ottaiano* geheeten, is veel verlaagd, en, de derde, die het beste in zijn geheel is gebleven, is de *Vesuvius*.

De oudste uitbarsting, aan ons bekend, is die van den jare 79 der christelijke tijdrekening. Deze begroef onder hare asch en lava de steden: *Herculanum*, *Pompeïa* en *Stabia*. De gloeijende en verkalkte stoffen, die de *Vesuvius* braakte, vielen tot op zes uren afstands aan de kaap *Misena*. De natuurkundige PLINIUS, nieuwsgierig om dit natuurwonder van nabij gade te slaan, werd door den gloed en damp versmoord. De lava was in zoo groote hoeveelheid uitgeworpen, dat men haar tot dertig meters, onder de tegenwoordige oppervlakte van den grond, in de uitgravingen van *Herculanum* gevonden heeft. De meeste uitbarstingen zijn door aardbevingen, die steden omver wierpen, bronnen verdroogden en rivieren hare natuurlijke beddingen deden verlaten, voorafgegaan. De uitbarstingen van 1767 en 1794 behooren tot de verschrikkelijksten. De asch verspreidde zich tot *Gaëta*; zijnde een afstand van dertig mijlen. — De hoogte van den *Vesuvius* is twaalf honderd meters. — De warmte van het zand vermeerdert, naarmate men opstijgt. — Wanneer de vulkaan in rust is zoo komt er slechts eene rookwolk uit, die op de flanken van den berg

ne-

nederslaat en zich meerendeels over de gansche golf lijnsgewijze uitstrekt of wel in die rigting vloeit, die de wind haar geeft.

Na *Monte di Gaéta* en het landschap van *Terracina* aan den gezigteinder begroet te hebben, daalden wij, in weinige minuten, langs eene steilte, die met dikke asch en gruis bedekt was, weder af. Te *Portici* namen wij een rijtuig en reden naar *Napels* terug. Het liefelijk strand, met deszelfs schuiten, netten, touwwerk en vooral met de levendige volksklasse, die aldaar arbeidzaam is, levert alles op, wat een *genre*-schilder zoude kunnen verlangen.

Dit uitstapje komt niet duur te staan. Alles medegerekend had ieder 13½ *carlins* voor zijn aandeel te betalen. — Des middags dineerde ik bij de familie VAN BONSTETTEN, met welke ik later naar het koninklijk kasteel van *Capo di Monti* ben gereden. Een fraaije, doch nog onvoltooide straatweg leidt daarhenen. Het kasteel is ook nog onvoltooid; deszelfs appartementen zijn smaakvol gemeubeld; de ligging is voortreffelijk en beheerscht *Napels*. Ik eindigde mijnen avond in het théâter *del Fondo*. Deze zaal is rond van vorm, zes rangen hoog, te te zamen 93 loges bevattende. Ik huldigde de talentvolle Madame TACCHINARDI en veel anderen, die dit Koninklijk théâter door hunne begaafdheden steunen.

5 *Junij.*

Bezocht ik VIANELLI, een' bekwamen teekenaar, die zeer behendig met de *acquarelle* weet om te gaan. Onderscheidene portefeuilles, die ik doorzag, maakten mij bekend met de Napolitaansche landstreek, die ik weldra ging doorkruisen. Voor het overige besteedde ik mijnen morgen met kerken te bezoeken, welke *Napels* ten getalle van driehonderd telt. Die welke ik heden en gedurende mijn verblijf alhier bezocht, wil ik kortelijk, tot gemak van den lezer, bij elkander voegen en hier laten volgen.

DE HOOFDKERK is aan den H. JANUARIUS gewijd. De vloeijing van het bloed van dien heilig heeft jaarlijks plaats. Het mirakuleuse fleschje wordt in eene kast met twee sloten bewaard. De koning en de aartsbisschop hebben ieder een' sleutel van deze kast. Als de *Vesuvius* te sterk braakt, wordt het standbeeld, van masfief zilver, van gemelden heilig, procesfiesgewijze rondgedragen in de straten, om het gevaar der uitbarsting daardoor voor te komen. Barst er een groote brand uit, dan hebben er op nieuw procesfiën met het beeld van den H. JANUARIUS plaats, gedurende welke echter de *Vesuvius* of de brand voortgaat; en, hoe groot de verwoestingen, daardoor veroorzaakt, ook zijn mogen, zoo

schrijft

ſchrijft men echter aan de voorſpraak van dezen heiligen toe, dat dezelve niet nog grooter waren en men houdt het er voor, dat men algemeene dank-*actiën* aan den H. JANUARIUS daarvoor verſchuldigd is. Het gebouw dan (de hoofdkerk) is met vier zware torens geflankeerd en helt naar den gothiſchen ſtijl over. Nevens het groot-altaar treedt men in de oude *baſilique* van *Ste Restitua*, die op de grondzuilen van eenen tempel van APOLLO ruſt en vele antiquiteiten bevat. Tegen over deze *baſilique* is de beroemde kapel van S. JANUARIUS, die algemeen, de ſchat genoemd wordt, om de rijkdommen, die zij gekost heeft. De bronzen deur dezer kapel is ſchoon bewerkt; de kapel zelve is van eenen ronden vorm, door vier en twintig kolommen van *Broccatello*-marmer geſteund. Het hoofdaltaar is bij uitſtek rijk, zijnde eene masſa porfier, waarop men ſtroomen brons, goud en zilver gegoten heeft — LANFRANCO, DOMINICHINO en ESPAGNOLET verſierden deze kapel met *fresco's*; de laatstgenoemde met eene ſchilderij, dat zwart geworden is.

DE KERK VAN SAN PAOLO MAGGIORE, bevat ſchilderijën van MARCO DI SIENNA, SOLIMENE enz.

DE KERK S. APOTRES DEI THEATINI, op de ruïnen van eenen tempel van MERCURIUS gebo wd, bevat twee zeer fijne ſchilderijën in mozaïek, naar GUIDO RENI gekopieerd, en een fraai *bas-relief* van

FRANCOIS QUESNOY, voorſtellende een concert door kinderen uitgevoerd.

DE KERK VAN SAN FILIPPO NERI is inwendig zeer prachtvol en bevat goede kunstſtukken van GUIDO RENI, PIETRO DI CORTONA, CARACCI, GIORDANO en anderen.

DE KERK VAN SAN DOMINICO is rijk in graven van beroemde mannen.

DE KERK VAN SAN GIACOMO DEGLI SPAGNUOLI heeft eene ſchilderij van ANDREA DEL SARTO, achter glas bewaard.

DE KERK VAN STE CLARA is élégant en bevat een der ſchoonſte ſtukken der oudheid, waarvan deze ſtad bezitſter is; namelijk een *ſarkophaag* met een fraai *basrelief;* voorts eene *madonna* door GIOTTO.

DE KERK SAN GIOVANNI DI CARBONARA bevat het graf van koning LADISLAS, dat zich tot aan het gewelf verheft; en dat van SER GIANNI CARRACIOLO, gunſteling van de koningin JEANNE II.

DE KERK VAN GESU NUOVO heeft op derzelver plaats een *obelisk*, die wat zijn beeldhouwwerk betrof, even *rococo* is als al de anderen, die deze ſtad bevat.

De

De kerken van STE MARIA NUOVA, DELL' ASCENSIONE, STE MARIA DE CARMINE, STE MARIA DE MONTE OLIVETO, MADONNA DI LORETO en meer anderen, zijn vermelding waardig.

Het hospitaal DELL' ANNUNZIATA is voor gevondene kinderen ingerigt, ook voor bekeerde vrouwen en zieken. Een niet minder merkwaardig gesticht is het *Reclusorio* of *Albergo de' Poveri*, alwaar men achthonderd armen onderhoudt en werk verschaft. In de nabijheid van dit gesticht zijn overblijfselen van de, tijdens keizer CLAUDIUS en NERO, bestaande waterleidingen. Men vindt ook hier den uitgestrekten plantentuin.

In het lokaal van GESU VECCHIO zijn de collegies voor de jeugd en vindt men eene fraaije bibliotheek, alsmede eene rijke verzameling van sterrekundige instrumenten en een kostbaar cabinet met voorwerpen van de natuurlijke geschiedenis.

Des middags schilderde ik, op de rotsen van VIRGILIUS, eene schets van den *Vesuvius* en de Visschers-hermitage, die tegen over mij lag. — Toen wij weder bij het terugvaren het strand en de kaai van *Ste Lucia* naderden, ging juist de fraaije processie, die heden op die kaai plaats had, de kerk weder in, welke processie spoedig gevolgd werd van de zegening over het volk. — Onze matrozen lieten hunne riemen vallen en knielden in de boot, ons toevoegende: *Eccellenze* het feest van GESU CRISTO.

6 *Junij*

Doorwandelde ik de ſtad en bezag de *Seggi.* Dit zijn vijf opene gebouwen, in den vorm van portieken, alwaar zich de edele Napolitanen vereenigen, om over de zaken van het algemeen welzijn te beraadſlagen. Ook het volk heeft een dusdanig vereenigingspunt in het klooster van *St. Augustino.* Het koninklijk *conſervatorium van muzijk*, wordt door den beroemde ZINGARELLI beſtuurd. Uit dit geſticht zijn voortgekomen PERGOLESI, PICCINI, CIMAROSA, PAESIELLO enz.

Het paleis *della Vicaria* is ten behoeve van de tribunalen. Drie heerlijke trappen en de audientiezaal, die 2,000 perſonen kan bevatten, munten er uit.

Het klooster *degli Camaldoli* levert, door zijne verhevene ligging, het ſchoonſte gezigtpunt op de ſtad, de golf en omſtreek op; doch, de wandeling derwaarts gaat met vermoeijenis in de heete zomermaanden gepaard. Heen en weêr was de weg vijf uren gaans. Een niet minder ſchoon uitzigt geniet men van het bevallige *Casſino* der prinſes PARTANA; en ook hiermede beſloten wij onze wandeling voor heden.

Na ons ſouper gingen wij in het *Théâter del Fondo* uitrusten. Men gaf de *Elixer d'amore*, muzijk van

van DONIZETTI. LA BLACHE was eenig in zijne ſoort en hem werd daverend den welverdienden roem toegezwaaid. Deze beroemde zanger is bij uitſtek dik geworden en doet zich aan de flesch te goed. Heden avond had hij het, zoo als men in 't hollandsch zegt: beet en was.... bewonderingswaardig. Ook madame TACCHINARDI huldigde ik op nieuw.

7 Junij.

Heden wijdde ik mij aan het muſeum en wel aan de departementen van de opgedolvene oudheden te *Herculanum*, *Pompeïa* en *Stabia*. De zalen van het muſeum van *Herculanum* bevatten een onnoemelijk getal van de meest belangwekkendſte voorwerpen. Men ziet er al de inſtrumenten, die voor de offerhanden der Heidenen en voor verſchillende kunsten gebezigd werden, huishoudelijke gereedſchappen van allerlei ſoort, als: vazen, lampen, benoodigdheden voor het damestoilet, ook helmen, ſchilden, weerbare en onweerbare wapenen, medailles, gegraveerde ſteenen en onderſcheidene ſchilderingen, die onder glas bewaard worden en vroeger op muren, die men doorgezaagd heeft, ſtonden en daarna op houten ramen bevestigd zijn.

Het getal bronzen ſtandbeelden is zoo groot als al de andere Europeaanſche verzamelingen te zamen. JUPITERS, MERCURIUSSEN, boschgoden, worſtelaars,

laars, danſeresſen, filozofen en beroemde mannen munten in deze verzameling in het bijzonder uit.

De zaal van de *Papiri* of manuſcripten, bevat de uitgebreide verzameling van handſchriften, die ſedert twee duizend jaren onder de ruïnen van *Herculanum* verborgen waren, en welke met de meeste zorg en moeite zijn ontrold geworden.

Deze manuſcripten zijn op rieten ſtokken nevens elkander geplakt en op eenen houten cilinder gerold. Daar is ſlechts een kant, die met kleine kolommen ſchriften voorzien is en dat ter hoogte van ons *duodecimo* formaat. Deze manuscripten waren nevens elkander in eene kast van ingelegd ſchrijnwerk geplaatst. De vochtigheid had die, welke niet door de hitte der asch van den *Veſuvius* aangetast zijn geweest, doen verrotten. Zij vielen als ſpinnewebben ineen toen zij aan de lucht werden blootgeſteld. De anderen zijn in houtskool veranderd, en daardoor zijn ze bewaard gebleven. Zij gelijken naar eèn' ſtok van twee duim diameter, die verbrand is. Wanneer men de bladen, die de werking van het vuur in lagen van houtskool heeft veranderd, wil ontrollen, dan breken ze en vallen in ſtof. Intusſchen is men er met veel moeite en geduld toe gekomen om de letters ter kopiering op te nemen. Tot dat einde bedient men zich van een raam, dat op eene tafel geplaatst is. Onder aan dit raam wordt het boek op de banden, die vastgehecht zijn, aan de twee uiterſte einden van den ſtok, waarop hetzelve gerold is, gebragt; boven aan het

raam

raam is een cilinder van welken men op de tafel, ruwe zijde van de allergrootſte fijnheid en als een zeer ligte keten gerangſchikt ontrolt en wel van dezelfde grootte als het handſchrift, dat men wil ontrollen. Met behulp van gomwater hecht men den aanvang van het blad met de zijden keten, die, naarmate dat men het blad ontrolt de geſchrevene deelen opvangt. Deze zijden keten, ten ſlotte beladen met het aanwezige deel geſchrift, wordt op eene plank geplakt. De karakters zijn zoo ſlaauw geteekend, dat men ze ſlechts in de ſchaduw lezen kan. De ganſche *operatie* vereischt veel ligtheid in de hand. De eerſte griekſche handſchriften, die zoodanig ontrolt zijn, beſtonden uit eene verhandeling over de wijsbegeerte van EPICURUS, een gedicht over de muzijk, een rhetorisch en een zedekundig werk.

Nu bleef mij nog overig het cabinet van teruggehoudene voorwerpen te aanſchouwen; doch, aangezien ik mijn verlof daartoe nog niet bekomen had, ſtelde ik zulks tot later uit.

MUSEUM BOURBON is de naam, dien men aan het gebouw, dat zoo veel belangrijke zaken, in ſchilder- beeldhouw- en oudheidkunde bevat, gegeven heeft en als zoodanig tot de rijkſte van *Europa* behoort.

Des namiddags deed ik een zeetogtje. Ik ſtapte aan de *Molo* aan wal en begaf mij naar het kleine théâter *S. Carlino*, dat geen vreemdeling onbezocht kan

kan laten. Voor weinig gelds lacht men aldaar ongedwongen. De troep verſtaat zijne zaak zeer goed, en munt in zijnen ſtijl, door talent uit, even als de groote tooneelſpelers in hunne *genre*. De aardige *Lazzis*, van den beruchten *Pulcinella*, zijn goed op hunne plaats. — Tot tegenhanger van de Napolitaanſche *farcen* biedt *Rome* de MARFORIO en zijn tusſchenſpreker PASQUINO den liefhebbers van het lagchen aan, in het théâtertje *Fiano* of liever *Burrattine*, zijnde de ſpelers marionetten. Dat de Romeinſche *farces* voor die van hier verre moeten onderdoen, ligt in het verſchil der karakters, in de luidruchtige vrolijkheid, in den meer werkzamen geest en het meerder genot van het leven der Napolitanen opgeſloten. Beſchouw des avonds, wanneer alles elders in rust gedompeld is, beſchouw alsdan deze ſtad, hare kaaijen vol lichte winkels, volk en rijtuigen; beſchouw, te midden der levendigheid, die den nacht verwijdert en ſteeds aan den avond doet denken, de menigte van zielen, die zonder woning zijn en overal uitgeſtrekt liggen. Die lieden ſluimeren daar zoo gerust als de rijke achter zijne zijden gordijnen. Eene enkele aalmoes is voldoende om hen weder een' dag te doen leven; zij zijn in de vreesſelijkſte behoefte en kennen geene behoefte; en waardoor is dit alles? door den reinen hemel, die hen des daags de lommer doet zoeken en des nachts tot gewelf verſtrekt; door dat zuivere luchtgeſtel, waaronder zij leven, door het klimaat dat hen met weinig voedt en gezond doet blijven.

8 *Junij.*

Ik deed heden, met mijnen vriend OSCAR GUÉ, eene wandeling naar de vestingwerken van het kasteel *S. Elmo*, dat op eene ſteile rots gelegen is en de ganſche ſtad beheerscht. — Wij wandelden voorbij de menigvuldige ſchildwachten, die hier alom geplaatst waren, deze werken door en daalden naar het, aan den voet van de *fortificatiën* gelegen heerlijke Karthuizer klooster van ST. MARTINO, af. Dit is, ſedert de laatſte jaren, tot *hôtel* van de invaliden-ſoldaten gebezigd.

Het uitzigt van de onderſcheidene balkons en terasſen is uitmuntend. Beneden zich ziet men *Napels* liggen, alwaar men onderſcheidelijk de wezens erkent, die in de ſtraten loopen. Regts heeſt men de zee, de golf, de haven, *Portici*, den *Veſuvius* en de heuvelen die hem omringen; links overziet men het landſchap van *Capoua* en verder verliest zich het oog in den uitgeſtrekten gezigteinder. Daar de bewoners van dit invaliden huis (waarvan veel zonder armen of beenen zijn), hunne wereldſche loopbaan hier gelukkig voleindigen, wat moet dan niet het genot zijn van hem, wien geen ligchaamsdeel ontbreekt, om des morgens in dit verrukkelijk oord te ontwaken en alhier het eerſte morgenrood te aanſchouwen.

Wij

Wij rukten ons van hier los en bezagen, in de kloosterkerk, het fraaije altaarſtuk, de aanbidding van de herders voorſtellende, door GUIDO RENI; eene nederlating van het kruis door ESPAGNOLET, eene goede ſchilderij uit de ſchool van PAUL VERONESE en verſcheiden anderen. De ſacristij is bezienswaardig door deszelfs ingelegd ſchrijnwerk, zijnde ſtukjes hout van verſchillende kleuren, waarmede de verdienſtelijke kunſtenaar onderſcheidene daadzaken, uit de Joodſche geſchiedenis, heeft voorgeſteld. De overige zaken van het groote klooster bezigtigd hebbende, begaven wij ons naar een der aloudſte monumenten van de oorſpronkelijke kerk, naar de *catacombes* van ST. JANUARIUS. Deze zijn veel belangrijker dan die van ST. SEBASTIAAN te *Rome*. Zij zijn in de rots gehouwen, in drie verdiepingen verdeeld, en, iedere verdieping heeft onderſcheidene parallêle gewelven, groot genoeg om er veertig duizend man in te verbergen. Bij het binnentreden ontwaart men eene kleine kerk, geheel in de rots gehouwen. Te midden van dezelve is een ſteenen altaar en daarachter een *hémicycle* of halfrond met eenen preekſtoel en zitplaatſen; alles in de levende rots gehouwen. Nevens de kerk zijn uitgravingen, die tot begraafplaatſen geleiden. Men ontmoet achtereenvolgend verſcheidene halfronde zalen, met overblijfſels van *fresco's* en opſchriften, die onleesbaar zijn. In de dikte der pilasters, die de gewelven onderſteunen, zijn kleine grafkamertjes, met ſchilderingen en mozaïeken verſierd, waar men binnentreedt

treedt door eene kleine vierkante deur. Te midden der tweede verdieping is eene kapel, in drieën verdeeld, die aan eene groote zaal grenst. Men is onbewust of deze uitgravingen door de Christenen in het werk gesteld zijn, of dat het aloude steengroeven waren, die zij tot hunne plegtigheden en gebruiken ingerigt hebben. — Voldaan over hetgeen wij zagen, keerden wij huiswaarts en maakten ons reisvaardig voor eene

LANDREIS,

AFGEWISSELD DOOR ZEETOGTJES IN HET

KONINGRIJK *NAPELS.*

Wij hadden te dien einde wederom onderling partij gemaakt, met voorbehouden vrijheid om fomwijlen van elkander af te wijken, indien bezigheden, dezen ginds genen elders mogten oponthouden. Ons perfoneel beftond uit de Heeren OSCAR GUÊ, FERDINAND STORELLI, ADOLPHE ROUX, den vrijgraaf TANCREDE DE LABOUÈRE, den kapitein ALFRED VON ERNST en ik. Uitgenomen onzen vriend ALFRED, die heden nog niet reisvaardig was, vertrokken wij allen, om drie uur des namiddags, met de diligence van *Salerno.* De hitte was groot; de ftofwolken op den ftraatweg vermeerderden dezelve. Wij pasfeerden *Portici*, *Refina*, *Torre del Greco*, *Torre dell' Annunziata*, de ruïnen van *Pompeïa*, en lieten ook den

den brandenden *Vesuvius*, met zijne gloeijende lava-ſtroomen, die van deze zijde uitmuntend zigtbaar waren, achter ons. De lava had zich in drie takken verdeeld, welke de oppervlakte van onderſcheidene mijlen beſlaan. Naarmate het duisterder werd, werd deze vuurgloed duidelijker en kreeg zijn opſtijgende rook den gloed van het vuur.

Te *Scafati* pasſeerden wij de rivier *Sarno*. Wij reden het vrolijke ſtadje *Nocera* door, die den bijnaam van *de' Pagani* bekomen heeft, omdat zij door de Saracenen ingenomen werd. Aan *la Cava* ſtegen twee mijner Franſche reisgezellen af, die met moeite bij een ingezeten nachtverblijf bekwamen. Wij reden verder, bergopwaarts en dalende, door *Vietri* naar *Salerno*, welke ſtad, aan het ſtrand gelegen, van de golf van *Salerno* zich als eene brillante illuminatie vertoonde. De naauwe bergengte, die wij bij het uitrijden van *la Cava* inreden, breekt de lange kalkachtige keten van het *Apennijnſche* gebergte af, die in deze rigting het voorgebergte van *Sorrento* vormt en zich nog te *Caprée* doet zien. Deze afgebrokene bergengte wordt door eene beek beſpoeld, die eene menigte van aardige fabrijken, in het kleine dal verſpreid, in werking ſtelt. *Vietri* verheft zich amphithéâtersgewijze op een' heuvel en ſtrekt zich tot aan de zee uit.

Het was een half uur voor middernacht, toen wij te *Salerno*, het hôtel *del Sole*, binnentraden. Deze herberg is allerliefst aan het ſtrand gelegen. Van de terras, waarop onze kamers uitkwamen, verloor

ons oog zich op de oppervlakte der zee. Onaangezien den duisteren nacht konden wij ter regterzijde de kaap *Tumolo* en ter linkerzijde de landſtreek, die naar *Pestum* geleidt, onderſcheiden. Wij doorbladerden onder ons avondmaal het register der reizigers, waaronder wij talrijke bekenden aantroffen.

9 *Junij*

Werden wij door de *chirocco* hevig afgemat. Vroegtijdig deden wij eene wandeling langs eene aloude waterleiding, nabij de ſtad het gebergte opklimmende, ons al wandelende onledig houdende met eenige palmboomen en gebergten in het ſchetsboekje te teekenen. Terugkeerende bezagen wij de ſtad, die met een verheven kasteel prijkt. Wij bezigtigden de zindelijke gebouwen van de geneeskundige ſcholen en de univerſiteit. — Voor de hoofdkerk is eene binnenplaats, welke, door eene galerij, op kolommen rustende, omringd is. In dezen *cortile* of binnenhof bezag ik vijftien antieke graven. In de kerk zelve bezag ik het praalgraf van MARGARETHA VAN ANJOU, het graf van GREGORIUS VII en eene menigte andere graven, waaronder eenige van *Pestum* afkomſtig zijn. Zij zijn, meerendeels aan de vorſten van *Salerno* toegewijd, vrij wel bewaard gebleven en met onderwerpen, uit de *mythologie* en geſchiedenis in *basrelief* fraai gebeeldhouwd, verſierd.

Ik

Ik bezag voorts een fraaije antieke *candélâbre*, twee historifche vazen van marmer, vele urnen van porfier, acht antieke kolommen, den mozaïeken vloer, de twee koorbanken, den preekftoel en het orchest, die met fraaije mozaïeken zijn ingelegd; en, in de facristij, het altaar, waarop de heilige fchrift, in dertig vakken, zeer verdienftelijk in wit ivoor is afgebeeld, alsmede de twaalf apostelen, insgelijks in ivoor. De overige kerken bevatten niets bijzonders. Daar zijn hier ook veel kloosters.

De restaurant, alwaar wij ons middagmaal nuttigden, is op de fraaije kaai gelegen; men is daar niet duur. Des middags begaven wij ons naar het dorp *Vietri*, op den ftraatweg van *Napels*. Wij bezagen de glasfabrijk en daalden naar het beneden dorp, dat, aangezien zijne ligging aan het ftrand en zijne fcheepswerf de *Marina de Vietri* wordt geheeten. Alhier fchetften wij, nabij de in zee gelegen rotfen, *i Fratelli* geheeten, een gezigt op *Salerno* en de gebergten; later keerden wij met eene boot weder huiswaarts.

Salerno is 27 mijlen van *Napels* gelegen en *Pestum* 30 mijlen van *Salerno*. — Het bezoeken van *Pestum* werd daarop door ons befloten; en, drie uren na middernacht van den

10 *Junij.*

Stapte ik met mijne reisgezellen GUÊ en ROUX in eene kales; wij reden in eene zwaar'drukkende lucht weg. Het land was vlak en de ſtraatweg ſlecht. Wij lieten het ſtadje *Eboli* aan den voet van het Calabriſche gebergte, en het *palazzo di Perſano*, beiden ter linkerzijde in het verſchiet liggen. Wij pasſeerden de rivier *Sele* in eene boot, dewijl eene ſteenen brug, die de ſtraatwegen over deze rivier vereenigt, toegemetſeld is. Zonderlinge handelwijze van het beſtuur, om eenige lieden voor te ſtaan, honderden afbreuk te doen.

Onze paarden draafden goed door en reeds om 8½ uur waren wij te *Pestum*. — Sedert lang reeds wierden wij, aan den gezigteinder, eenzame gebouwen gewaar, die grooter werden, naarmate wij naderden. Derzelver regelmatige vormen waren in het oogvallend, en wij eindigden met de bouwkunde dezer kolosſale gedenkteekenen te kunnen onderſcheiden. Het waren de drie tempels van *Pestum*, de oudſten en eerbiedwekkendſten van allen, die ons van de aloudheid zijn overgebleven. Tijdens de zoogenaamde heldhaftige tijden gebouwd, hebben zij ſedert getuigen geweest van de lange Romeinſche geſchiedenis en ſchijnen beſtemd te zijn, het einde der wereld bij te wonen. Deze ontzaggelijke kolonnaden,

on-

onveranderlijk te midden der woestijn en der eeuwen, dienen thans tot toevlugt aan de dieren van de vlakten, die er gedurende de onweders eene ſchuilplaats vinden. De noordelijke poort van de ſtad beſtaat nog. Van de drie tempels, die overblijven, heeft de middelſte zes kolommen van voren. Het *fronton* of geveldak, dat den voorgevel kroont, is in den ſmaak van dat van het *Pantheon.* Deze middelſte tempel is zamengeſteld uit doriſche gecanneleerde kolommen zonder voetſtukken (zoo als zulks in de oudſte tijden gebruikelijk was) en verheven op drie treden. De twee andere tempels zijn niet minder treffend door ſchoonheid en bouwkundige volmaaktheid. Zij zijn van dak ontbloot en de eenigſte overblijfſels (den ſinds kort ontdekten grond van eenen anderen tempel medegerekend) van dat *Pestum*, dat de ouden ons hebben afgeſchilderd, als het verblijf van den wellust, alwaar volgens VIRGILIUS, de weelderige bewoners van *Sybario* eene toevlugt vonden in de rozen-boschjes, alwaar de afgevallene rozenbladeren, aan hunne zwakke ledematen, welriekende bedden bezorgden, te hard nog voor de leerlingen van ARISTIPPUS. Weldra verhieven zich alhier majestueuſe tempels; pracht en ſchoone kunſten wedijverden om dit oord te verſieren. Thans is hier alles verlaten; doodſche eenzaamheid heerscht hier. Geen mensch betreedt meer deze verwelkte aarde. De pestachtige *miasmen*, (*) die van alle kanten

de

(*) Aanſtekende onreinheid, die zich met het bloed vermengt.

de onzuivere moerasſen uitwaſemen, hebben den zachten roozengeur vervangen. De liefde- en beſchonkenheidszangen hebben opgehouden en de eeuwige ſtilte, die over dit oord zweeft, wordt ſlechts afgebroken, door het gefluit van het, onder de puinhoopen genesteld, kruipende gedierte. (*) Twee woningen en eenige ſchuren treuren in deze ſtreek, bewoond door een dozijn menſchen, wier gelaat ons dadelijk deed bemerken, dat zij het ten eenigen tijd nog al zwaar te verantwoorden zullen hebben; ik ſpreek van de huisgenooten van een der beide huizen, waarin wij onzen intrek namen en waarvan de hospes eertijds een der grootſte bandieten was van het koningrijk *Napels*; een man, die zich zoo berucht maakte, dat het gouvernement, in een der kritieke oogenblikken, waarin de ſtaat verkeerde, hem met zijne bende aanwierf. De man gedroeg zich in zijne nieuwe betrekking nog al knap en verkreeg later een penſioen met verlof om hier te leven. Wij hadden al dadelijk een' twist met hem, betreffende den prijs, welken wij te voren wilden overeenkomen, doordien wij voornemens waren hier eenige dagen te vertoeven, onaangezien de gevaarlijke lucht, die ſedert den aanvang dezer maand heerschte en de weinige bewoners, welke zich hier bevonden, daar de meesten in dezen gevaarlijken tijd, van hier naar het naburige, op het gebergte gelegene, *Capaccio* verhuizen, alwaar de

(*) Deze laatſte zinſnede is van M. GAUTIER D'ARC overgenomen.

de lucht gezonder is. Wij konden het niet eens worden; de man was te duur; het weder was ongunſtig en de zware regens voorſpelden ons veel tijdverlies, want de natuur, hoewel hier ſteeds in rouw gedompeld, lacht met de zonneſchijn toch den ſchilder toe; maar nu, beroofd van dat genot, was alles treurig, in welken rouw wij ongetroost moesten deelen. — Niets duide ons aan, dat wij de historieke kleur, de geelachtige en bruine tinten en de fijne graauwe tusſchentinten van den ſteen der tempels, warm verlicht zouden zien. Het water bleef ſtroomende van den hemel vallen. Lucht, zee en aarde werden door de vochtige dampen vereenigd en onttrokken ons alles aan het gezigt. Toen zagen wij elkander aan; eene wanhoopende overeenſtemmende gedachte lag in onze blikken opgeſloten, maar geen wilde er voor uit komen. Wij begrepen elkander ſtilzwijgend; wij keken op onze horologiën; het was twee uur. Wij betaalden onze vertering: de bagaadje werd op den rug geladen, de ſchilderbak en de mandeflesch op de heup, de veldſtoel en bergſtok op den ranſel gehecht, de portefeuille op den ſchilderbak en het wit linnen zonneſcherm voor den regen gebezigd; en ziedaar ons uitgerust en op weg naar de plaats van waar wij gekomen waren, *Salerno*.

Men moet weten, dat onze kales, dadelijk bij onze aankomst te *Pestum*, hare reis vervolgd had. Wij liepen met een' geforceerden marsch; de weg was verbazend doorregend en wij werden het niet min-

 der. —

der. — Ik moet ter eere van ons zelven zeggen, dat het eene moedige onderneming was, deze lange voetreis, bij het allerongelukkigfte weder, in eenen achtermiddag te aanvaarden, in een land, waar geene hut, noch ftulp, ingeval van nood, eene fchuilplaats kan geven. Onze eenige troost en hoop, dat het weder fomwijlen een weinig oplichten en de regen niet altijd in een' hevigen graad vallen zoude, werd vervuld. De fchoonfte regen-*effecten* verrasten ons kunstgevoel op het, ter regterhand van ons gelegen gebergte. Het bergdeel, dat wij bij het verlaten van *Pestum* achter ons lieten en op welks afhelling *Capaccio* ligt, deed zich bijzonder goed voor. Zijne berglijnen zijn buitengemeen fraai van teekening en het deed mij even zoo zeer leed, dit gebergte niet in mijne portefeuille mede te kunnen nemen, als de kleurbeftudering der tempels van *Pestum.* Toen de duisternis viel werd het gaan moeijelijker. De gaten, die in den weg waren, deden ons telkens misftappen doen. Offchoon de regen duchtig voortging, hadden onze vermoeide armen de regenfchermen nedergeflagen en op den fchouder gelegd. Onze toeftel was in een' deerlijken ftaat en tot zwaren overlast bij deze voetreis. De nacht was pik donker en had aldus de barheid der natuur, ja der woestijn aan ons oog onttrokken; het gaan vereischtte meer behoedzaamheid. De wind alleen brak de doodfche ftilte en eenzaamheid af, die ons omgaf. Eensklaps hooren wij het verwijderd geruisch der baren. Deze aannadering van de zee deed onze krachten her-

herleven, want wij dachten aan het einde van onzen togt te genaken; helaas! neen, het weder zette nog meerder op en flechts de ftorm had het geraas der woedende golven tot ons gebragt, maar wij hoorden het flechts bij tusfchenpoozing en in eene verwijderde rigting. De zware duistere wolken openden zich en deze openingen, aan vulkanen gelijk, fchoten geftadig duizende bliksemftralen, die wij ons als weldaden toerekenden, daar zij ons licht verfchaften, hoewel de zware duisternis, die op het licht volgde, ons verderfelijk was en treurige gevolgen had kunnen hebben, daar plotfeling in eene dusdanige tusfchenpoos, ons een woeste oorlogskreet van halt werd toegefchreeuwd en wij ons door volk omringd hoorden. Halt of dood werd er herhaald, welk halt roepen wel nutteloos was, want wij waren, door vermoeijenis afgemat, reeds paalvast blijven ftaan. Nog meer wordt ons toegefchreeuwd, dat wij echter, door het gedonder der winden niet verftonden; maar een bliksemftraal deed ons zien, dat wij ons in eene hinderlaag van gensd'armes bevonden, wier korte karabijnen op ons gerigt waren en ons in een oogenblik op de borst ftonden. Zoodra zij hunne lieden, even fpoedig als wij hen herkend hadden, vielen de kolven der karabijnen op den grond en wij ademden vrijer. Hunne vragen, wat wij zoo laat op dezen weg deden enz. wierden even fchielijk beantwoord; het geheel was het werk van een oogenblik. Zoodra zij vernamen, dat wij vreemdelingen waren, werden zij zeer wellevend en raadden ons

 aan,

aan, toch in Godsnaam! niet verder te gaan; aangezien de weg onveilig was en wij alreeds groot gevaar geloopen hadden. Dit verwonderde ons ten hoogste; eerstens, niet verder te moeten gaan en toch geen dak om onder te schuilen te bespeuren; en ten anderen, van onveiligheid te hooren spreken, daar wij geene mug gezien hadden. Wij vernamen, dat wij nabij het gehucht *S. Leonardo*, nog vier goede mijlen van *Salerno*, verwijderd waren. Het was elf uur. Op vier mijlen afstands van een goed bed, op den vloer te moeten liggen, kwam ons voor, dat wij ons daarover schamen moesten; maar wij waren reeds, sinds negen uren met alle elementen, met de natuur in woede kampende, krachteloos en en buiten staat onzen togt ten einde te brengen. Wat dus aan te vangen? Wij bedankten de *gens-d'armes*, als aan ons toegezondene engelen en gingen verder naar het gehucht, alwaar wij te vergeefs aan de woningen klopten. Hier bekwamen wij tot antwoord van een', die op zijn slaapleger scheen te liggen: *Cammine;* bij een' anderen strekte het luid gesnork van den slapenden ons ten antwoord; aan eene derde woning liepen wij de binnenplaats op, alwaar de honden van de pachthoeve ons, door hunne *offensive* bewegingen, naar elders deden aftrekken; zoodat wij ten slotte wanhoopten, toen wij eensklaps een schemerend licht over de straat op een' boom zagen terugkaatsen. Het licht kwam door eene opstaande deur. Wij stieten dezelve gansch open en traden in een schamel vertrek, waarvan de

ver-

verraste bewoners verschrikt opsprongen. Er waren slechts twee mannen en een knaap; deze konden ons niet verjagen. Wij waren wrevelmoedig, ja, wanhopig, en namen met geweld plaats op hetgeen wij zitbaar vonden. De verbijstering der lieden bedaarde namate zij ons bezagen en ons voor Excellentiën herkenden. Met deze herkenning kwam de bereidwilligheid voor den dag, en, daar geen handje stroo te bekomen was, werd een groote schotel met *maccaroni* tot avondmaal bereid en de rustende vrouw van den huize met hare zuigeling opgewekt en ons haar bed aangeboden, als het eenigste wat zij bezaten. Ik weet niet wat ik antwoordde, want de wereld draaide om mij. Ik sloot de oogen op de bank, waarop ik mij gevleid had; eene ton was mijn hoofdkussen. De natheid van mijne kleederen, het zweet der vermoeijenis en de roepende stem der huisgenooten deden mij ontwaken en den reuk der rookende *maccaroni* inademen. De wijn verkwikte mij en het vuur droogde mijne kleederen. Onze gastheer en zijne vrouw deden mij grimlagchen. Zij verbeeldden zich, dat wij tot de koninklijk familie behoorden, dat wij *incognito* reisden, om de landlieden te beproeven en wel te doen. Arme lieden! hoe bedrogen zij zich met hunne arme gasten. Eene weldadige rust maakte ons weder rijk. Wij ontwaakten den

---

11 *Junij*,

Ten vier uur en ſloegen gelijktijdig een' blik in het zwart berookte ſombere vertrek, waarin wij ons bevonden. Mijn God! kan ook hier de liefde leven? kan de liefde hier voedſel vinden? hier beſtaan? — Ja, voorzeker! zie ſlechts de vrouw, met het zelfgenoegen op het gelaat, haar eerſte zuigeling aan het hart drukken en haar man eenen minnenden blik, een' blik, die ſlechts de Napolitaanſche vrouw eigen is, toewerpen en zijne wenſchen voorkomen. Een aandenken voor deze goede lieden achterlatende vertrokken wij weder en bereikten, na eenen marsch van anderhalf uur, *Salerno*. Den morgen beſteedden wij tot de rust en in den namiddag ſchilderde ik een ſtrandgezigt van de terras onzer kamer genomen. Onze vrienden, die wij aan *la Cava* achtergelaten hadden, kwamen ons bezoeken. Later kwam ook van *Napels*, onze, aldaar achtergebleven reisgezel. Wij waren dus kompleet en voeren, vroegtijdig, den

12 *Junij*,

Met eene boot naar de *Marina di Vietri*; zijnde een overtogt van een uurtje. Wij namen onzen intrek bij den apotheker, die dadelijk eenige bedden voor ons opfloeg. Terftond gingen wij het omliggende bergdal opnemen. Wij klommen langs den, in den berg gedeeltelijk gehouwen, weg naar *Arbore* en pasfeerden, in dezen bergtogt, eene partij trotfche rotfen, waarbij een molenwerk door het afftroomende water bewogen werd, hetwelk zeer fchilderachtige partijën opleverde. Van daar gingen wij naar het Benedictijner- klooster *della Trinita*. Hetzelve is aangenaam gelegen en door eene diepe bergengte, ter linkerzijde, omgeven. Een graf met *basreliefs* duidt aan, dat de ontroostbare weduwe van ROGIER, koning van *Sicilië*, alhier hare asfche deed rusten. Het inwendige der kerk is bezigtigingswaardig. Het klooster bevat niets als, volgens het zeggen, eene uitmuntende bibliotheek. Niet verre verwijderd van dit klooster ligt de met muren en torens omgeven burg *Trinita del Cava*, nevens eene pittoreske bergengte. Niet verre van daar genoot ik een fraai gezigt op den berg *Liberatore*. Van hier daalden wij af langs eenen lommerijken weg naar het kleine, liefelijk gelegen en gebouwd ftad-

ſtadje *La Cava.* Eene volmaakte regelmatigheid heerschte in de portieken, welke zich uitſtrekken langs beide zijden van de voornaamſte ſtraat, die tevens de ſtraatweg van *Napels* is. Langs dezen ſtraatweg keerden wij terug, over eene ſchoone brug en nevens een vlek, met liefelijk gelegen huizen, wier tuinen terrasgewijze in de enge vallei daalden, en langs eene groote aloude waterleiding, naar *Vietri*, van waar een breede weg naar de *Marina* afdaalt en alwaar onze woning aan het ſtrand gelegen is. — Vijf uren hadden wij tot bovengemelde wandeling gebezigd.

13 *Junij*

Om vier uur des morgens ging ik, met de ſchildersgereedſchappen, naar *Trinita della Cava*, hetwelk zeer hoog gelegen is en werwaarts ik, in ruim anderhalf uur wandelde. Ik ſchilderde een deel van den burg met het gebergte van *Albino*, en bevond mij, met de klok van twaalf uur, weder aan de *Marina* om te ontbijten. Des middags teekende ik den berg *Liberatore*, waarop een kluizenaar woont. Den volgenden dag ſchilderde ik den zonneopgang aan het ſtrand, de rotſen *i fratelli*, om welke de visſchers, in ſchuitjes, hunne netten ſpoelden en vervolgens op het ſtrand uitſpreidden. Daarna vleide ik mij met TANCREDE in eene boot neder, en

wij

wij lieten ons, aangezien er geen wind was, de zee oproeijen naar *Citara.* — *Citara* is een visſchersdorp, met een aloud kasteel, in vroeger tijden gebezigd, om de barbarijſche en andere zeeſchuimers af te weren.

Op de ganſche kust der golf vindt men overal, op de genaakbare punten, dusdanige verdedigingswerken; dezelve zijn allen verlaten, velen liggen afgezonderd, dewijl de omſtreek niet geſchikt ter bewoning was. Te *Citara* bezagen wij het franciskaner klooster. De huizen hebben hier, zoo als in veel dorpen in deze ſtreken, een bijzonder karakter. Zij zijn meerendeels van ſlechts eene verdieping; het dak is in den vorm van een halven cilinder, met een' platten band aan weerszijden, zamengeſteld van een kalkcompoſitie, die zeer verhard. Teruggevaren zijnde ſchilderde ik des namiddags een gezigt van boven op de *Marina;* des avonds woonden wij eene procesſie en eene illuminatie bij. Wij betaalden onze vertering, die wij voor 6 *Carlini* per dag, voor ieder perſoon, overeengekomen waren en vertrokken met het aanbreken van den dag van den

---

15 *Junij*,

In eene boot gezamenlijk naar *Amalfi.* De ſtreken, die wij achter ons lieten, boden ons veel ſtudiën aan; maar het jeugdig groen, dat zich in de-

ze maand over alles verſpreidt, is noodlottig voor den ſchilder en niet gelukkig voor de uitvoering. Wij vervolgden dus onze ſtroopjagt, en, terwijl een langzaam opkomende zon de toppen der gebergten verguldde, gleden wij over de baren, welke krachtvol met het hemelblaauw van de Italiaanſche lucht geverwd waren. De fraaije kust, die wij op zekeren afſtand in het oog hielden, leverde nieuwe verſcheidenheid op, toen wij *Citara*, *Erchie* — dat uit eenige huizen beſtaat — voorbij waren, kaap *Tumolo* omzeilden. Alles was op dit uur prozaïsch in deze betooverende oorden.

De kringsgewijze beweging van ons vaartuigje wiegde ons, op eene wel afgepaste maat, die overeenſtemde met deszelfs ſlingeringen. De langzame en met eene klagende ſtem gezongene *barcarolle* van onze matrozen, verloor zich langzaam in de rotſen van kaap *d'orſo*, die wij voorbij voeren. Wij ſtaarden met genoegen naar de bevallig gelegene en bevolkte dorpen *Majuri* en *Minuri*, maar vooral naar *Atrani*. — Deze ſtad heeft van den zeekant veel meer aanzien dan *Amalfi*, hetgeen te meer in het oog vallend is, daar deze beide plaatſen als met elkander vereenigd zijn. Slechts een in de zee uitſtekende berg is de ſcheidsmuur en belet het gezigt van een der beide plaatſen, wanneer men te digt onder het ſtrand vaart. Eene diepe bergengte vertoont zich achter beide deze plaatſen in verſchillende rigtingen; hare huizen verliezen zich in deze engte. De ſtad *Atrani* heeft op haar ſtrand eene

ver-

verhevene brug van een tiental bogen, onder welke op het drooge zand de fchepen herfteld worden, terwijl de brug zelve is dienende om den bergweg van *Minuri*, met dien van *Amalfi* te vereenigen. Deze brug, onder welker bogen men de lage huizen ziet, terwijl de hoog gelegen huizen in de bergengte uitfteken, geeft een goed geheel aan dit ftadje.

Wij ftapten te *Amalfi* aan wal en namen onzen intrek in de herberg aan de *Marina*, aan welke herberg wij de voorkeur gaven, boven het voormalig klooster der kapucijnen, tot logement ingerigt. — Onze reden van voorkeur beftond daarin, dat wij hier meerder in de nabuurfchap van de ftudiën, die wij vervaardigen wilden, gelegen waren en daarenboven de prijs billijker was.

Dadelijk, nadat wij uitgepakt en geinftalleerd waren, begaven wij ons naar de andere herberg. Een in de rots gehouwen fteenen trap geleidt tot dezelve. Het eerfte dat wij naderden was de in het oog vallende grot, in de rots gehouwen en met eenige heiligen verfierd. Uit deze grot geniet men een uitmuntend uitzigt op de ganfche omftreek. Tegenover is de ingang van het verlaten klooster. Men gaat eerst over eene fchilderachtige gothieke binnenplaats, vervolgens eenige galerijën door, die tot den tuin geleiden, van waar men, en niet minder keurig uitzigt geniet. — *Amalfi* ligt aan den voet van het gebergte en aan het ftrand onder ons; iets verder ftrekt kaap *d'Orfo* zich in zee uit; en, gansch

in het verſchiet ziet men het gebergte van Calabriën. Dit ſchilderachtig gezigt geniet men, zittende onder eenen wijngaard, wins zware takken door ſteenen kolommen gedragen worden.

Wij daalden weder omlaag en traden de ſtad in. Op het groote plein prijkt de hoofdkerk, met een' fraaijen trap, die haar tot ingang verſtrekt. Het portiek der kerk is gothiek en met eene menigte kleine kolommen, van verſchillenden vorm en kleur, die hetzelve ſteunen, voorzien. De geheele bouwkundige zamenſtelling is niet van oorſpronkelijkheid beroofd. — Van hier rigtteden wij ons naar dat gedeelte van de ſtad, dat zich in de diepte van een' grooten hollen weg uitſtrekt. De kalkachtige gebergten, die zich aan onze beide zijden bevonden, hadden het aanzien van door eene hevige aardbeving van een geſcheiden te zijn. In de diepte vloeit eene beek, die, onder verſchillende bruggen van ongelijke ligging en hoogte doorſtroomende, het allergelukkigſte effect daarſtelt. Eene dezer bruggen, de laatſte in de bergengten, leunt aan de ijzerſmederij en derzelver groeven, alwaar dan ook de holle weg eindigt en de doorgang zoo naauw wordt, dat ik denzelven met den naam van berg-riool beſtempelde, aangezien de wijdte niet ruimer is, dan de breedte van des menſchen ſchouders. Om tot hier toe te komen, moet men ſteeds trapsgewijze klimmen. Men vindt op den weg derwaarts allerliefst gelegene fabrijken van papier en *macaroni*, welke in de enge vallei liggen, tusſchen ſteil verhevene rotſen en ge-

berg-

bergten, die van een' ftouten aard zijn. Op mijnen terugtogt fchetfte ik er eenigen, die door hare fteilte, met de middagzon, op de kruin en afhelling fraai verlicht waren.

Na het middagmaal begaven wij ons, in eene brandende hitte, langs *Atrani* naar *Minuri*, alwaar wij een moeizaam voetpad, trapsgewijze uitgehouwen, beklommen. Wij bereikten de overblijffelen van eene kerk, met granieten kolommen en verder het hoog gelegene dorp *Ravello*. Van hier genoten wij een uitmuntend gezigt over den omftrek en wel voornamelijk over de zee, want aan de landzijde werd het oog door verhevene gebergten beperkt.

Offchoon het heden Zondag was, waren alle de vrouwen met geestdrift bezig aan den zwoegenden arbeid van zanddragen, ter aanvulling van eene holte. De reden van dit zondagswerk was hierin gelegen, dat de priesters dezen arbeid kosteloos wilden volvoerd zien; en daar de vrouwen, in de week, overkropt van werk waren, hadden zij haar een' aflaat toegezegd, indien dat werk heden voltooid werd. — De mannen ftonden toe te kijken. Wij bezagen den bouwval van eene aloude *bafilique*, gelegen op eene fraaije wandelplaats, met eene fraaije fontein verfierd, en gingen van daar langs den weg, die naar het verhevene dorp *Scala* geleidt. Een weinig ter zijde, naar beneden in de engte, vonden wij verfcheidene fabrijken, meerendeels van *Macaroni*, tot dat wij te *Atrani* aankwamen en van daar te *Amalfi*. De waterleidingen, die de fabrijken voeden, zijn bewon-

deringswaardig. Het water loopt in goten langs de meeste voetpaden en is aan kristal gelijk. Nog ziet men in deze engten een ſterk ijzerdraad of touw, dat aan den uiterſten top der bergen is vastgehecht en tot in de diepte aan de fabrijk afdaalt. Aan dit touw of ijzer haakt men eene houten kram of oog, waar aan een takkebos gehecht is; deze glijdt daar langs, ſnel naar beneden en wordt op dezelfde wijs door eene menigte anderen gevolgd. Aldus worden de ſtookplaatſen van hout voorzien.

16 *Junij*

En volgende dagen vertoefde ik hier. De eerſte dag was duister; een zware *Chirocco* heerſchte. Niettegenſtaande denzelven, heb ik het gebergte van *Albino* met kaap *d'orſo* en des middags, op den weg van de ijzerſmelterij, een berggezigt geſchilderd. Den volgenden dag ſchilderde ik het uitzigt, dat men heeft uit den kloostertuin, en des middags weder in den hollen weg. De beide volgende dagen was ik insgelijks op dezelfde wegen onledig met verſchillenden ſchetſen te maken. Den 20ſten klom ik naar het uiterst hoog gelegen dorp *Poggerola*; ik ſchilderde van daar het diep onder mij liggend aloud kasteel van *Amalfi* met de zee en het gebergte van *Calabriën*. De wind blies ſcherp en hevig, zoodat ik mij ſomwijlen met kracht aan

eene rotsſcherf moest vasthouden, wilde ik het lot van mijn zonneſcherm niet ondergaan, dat, hoewel geſchroeft op een' zwaren bergſtok, echter uit den grond gerukt was en, al balanceerende, naar beneden daalde, halfweg in een' pijnboom vast raakte en van daar later door mijn' knaap verlost werd. Des middags werkte ik weder in de vallei; en, den volgenden dag zat ik in eene boot, op een halfuur afſtands van het ſtrand, het gezigt van *Atrani* met het omgevend gebergte te ſchilderen. De breede golfſlagen, die de beweging der ſchuit vergrootten, lieten mij niet toe, hier veel uitvoerigs van te maken. Des middags zat ik op de terras onzer kamers, te arbeiden, als ook den daaropvolgenden dag. Niets was verrukkelijk, dan het genot der laatſte avonden, toen ik alhier gezeten, aan den gezigteinder de breede maan rood zag opkomen; als wanneer de terugkaatſing van haren gloed in de zee en op het natte zand, afgebroken door eenige ſchuiten of wel door de zeilen der visſchersſcheepjes, die hunne netten voor de nachtelijke vangst uitſpreidden en wier bootslieden, door hunne zangen (welke de wind tot ons voerden), dit levend tafereel nog meerder verlevendigde.

Nabij het ſtrand dartelde de naakte jongelingſchap. Men ſprong elkander op de ſchouders, vormde aldus piramiden van drie beweegbare verdiepingen, die plotſeling in zee duikten en twintig pasſen verder weder boven kwamen, om het ſpel te hervatten; zoo niet, dan liet men zich, op den rug

in het water liggende, een eindwegs voortſtuwen of op het zand rollen. Een driemastſchip, met volle zeilen, bewoog zich bij de ſpiegeling der maan, begroette de kust met drie ſchoten, en verdween langzaam aan ons ſtarend oog. Een aanzienlijk getal ſchuiten kwam aan wal. Zij kwamen vruchteloos van eene opſporingsreis terug. Daar was namelijk eene boot, waarin twee jonge knapen ſliepen, van het ſtrand vlot geraakt en zeewaarts verdwenen.

Verſchillende tooneelen verlevendigden alhier onze uren van verpoozing. Het volk, dat hier aan het fabrijkswezen gehecht is, is van het laagſte gepeupel, waarvan wij menigmaal, door ſteenworpen, wanneer wij in de engte van den hollen weg arbeidden, te lijden hebben gehad. Ik bezag eenige fabrijken, alwaar men met de grootſte zindelijkheid aan het bereiden der *maccaroni* bezig was.

De *maccaroni* is alleenlijk zamengeſteld uit meel van hard koorn, dat geweekt is, en aan hetwelk men, door middel van eene persſchroef, welke het door een' ijzeren vorm drijft, deze en gene gedaante geeft.

---

23 *Junij*

Vertrokken wij, na meer dan een uur met het pakken onzer ezels te hebben verloren, aangezien

de

de langwijligheid onzer pakezelgeleiders. Het is waar, dat het pakken eenige oplettendheid vereischt, doordien de weg, dien wij te doen hadden, op eenige plaatſen zoo ſmal is, dat het lastdier niets op zijne heupen kan hebben. *Enfin*, wij vertrokken om 5 uur naar *Castell' a mare*, alwaar wij des middags om 1 uur aankwamen. Eene geduchte en moeizame bergbeſtijgende wandeling.

Al dadelijk bij het vertrekken ging het opwaarts en ſteeds hooger. *Pastino*, *Vettica minore* en *San Lazaro* werden voorbij gegaan en *Agerola* bereikt. Welke gezigtpunten wij genoten, is mij niet mogelijk te beſchrijven; zij zijn de ſteile beklimming waardig en beloonen rijkelijk de moeite, vooral datgeen wat men nabij *Agerola* geniet. De *Conca*, met haar vrouwen klooster, ligt diep onder ons en ſteekt in zee vooruit; verder in de zee vertoonen zich de beruchte rotſen *li Galli*, bij welke de Sirenen door HOMERUS zijn geplaast, en het eilandje *Vivara*. Nog andere eilanden meenden wij te bemerken, doch hierin vonden wij ons bedrogen, als zijnde dit ſlechts de breede ſlagſchaduwen der laag op het water drijvende wolken.

Wij hadden den tijd om ons ſomwijlen met de ons omringende natuur onledig te houden, daar onze pakezelmenners, als ware Napolitanen, alle oogenblikken vermoeid waren en nedervielen. Ten laatſte bereikten wij dan toch de ſteilte, die ons tot de kruin van *Monte St. Angelo*, het hoogſte gebergte van deze ganſche ſtreek, geleidde. Op deze kruin

 ging

ging het een goed eind wegs vrij vlak vooruit, waarna wij, afdalende, langs eenen lommerrijken weg gingen, tusſchen welks groen, wij het fraaije tafereel van de golf van *Napels* weder voor ons hadden, na alvorens nog een' afſcheidsblik naar die van *Salerno* geworpen te hebben. Het vrolijke dorp *Scanzano* doorgegaan zijnde, waren wij ſpoedig te *Castell'a mare*, alwaar wij in een' *restaurant* op de kaai gingen logeeren. — Hier knapten wij ons weder op, want wij waren weder in de aristokratiſche wereld, in eene ſtad, die tot buitenverblijf aan de vreemdelingen ſtrekt en waar men g e k l e e d de morgen- en avondlucht inademt.

De meeste vreemdelingen, die hier thans vertoefden, waren gedurende het winterſaizoen in *Rome* geweest, waardoor wij veel bekenden aantroffen, als: de LAURISTON's, de AUDINOT's, de LA FERRONAYS', de LA GRANGE's, de CORWAL's en andere voorname familiën van *Frankrijk* enz. Even zoo als *Napels* het vaderland der rijtuigen is, zoo is *Castell' a mare* dat der ezels. Naauwelijks ſtaken wij ons hoofd buiten de deur of honderd ezelskoppen ſtaarden ons aan. Het eene dier was nog al mooijer dan het andere gezadeld en getuigd. De dames bedienen zich veel van deze dieren.

Tegen het vallen van den avond deden wij gezamenlijk (ieder had zijne bezoeken afgelegd) eene wandeling naar het kruis, waarnevens de telegraaf geplaatst is. Van hier is het uitzigt fraai en het ſchoone oord geſchikt ter verpoozing voor den

na-

natuurminnenden wandelaar. Terugkeerende bezagen wij met genoegen een landhuisje, van welks terras men een uitmuntend uitzigt fcheen te hebben. Een elegant heertje vertoonde zich aan ons; het was niemand anders dan onze vriend PIERRON, een mijner medgezellen der *Abruzzifche* bergreis, die alhier zijn zomerverblijf hield. Allen te zamen begaven wij ons naar het théâter, eene niet onaardige zaal, doch die met lustres verlicht wordt aan de loges, dat zeer onaangenaam voor het gezigt is.

Het fpel der acteurs (het was de komifche troep van *S. Carlino* te *Napels*) deed ons hartelijk lagchen. Vermoeid keerden wij huiswaarts, toen ons eensklaps op de kaai een treffend fchouwfpel verraste. Het was de tegen ons over liggende *Vefuvius*, die *majestueus* aan het braken was. Zijne lavaftroomen waren federt onze afwezigheid van rigting veranderd en vloeiden thans naar de zijde van *Torre del Greco* en *Napels*. — Zware losbarftingen hadden plaats. De terugkaatfing in de zee was allerfraaist om te zien.

---

24 *Junij*

Wandelden wij vroegtijdig naar *Vico*. — De weg is voor als nog onrijbaar. Dezelve loopt op de afhelling van het gebergte nevens het ftrand. Van *Vico*, dat een aardig dorp is, daalden wij naar

de *marina van Vico* af en lieten ons van daar met eene boot naar *Castell' a mare* terugroeijen. De *Vesuvius*, steeds met braken voortgaande, deed ons partij maken om des avonds derwaarts te gaan. Wij *dejeuneerden*, iets vroeger als gewoonlijk, stegen te paard en reden *ventre à terre* naar *Pompeïa*.

Daar ik later in dit belangrijk oord vertoefde, zoowil ik er ditmaal niet van spreken, daar de gansche middag met rondloopen, zonder oplettende beschouwing, doorgebragt werd. Wij stegen tegen het vallen van den avond weder op en waren nog tijdig genoeg te *Torre dell Annunziata*, om ons gezelschap, dat in zes rijtuigen van *Castell' a mare* moest komen, in te wachten en naar den *Vesuvius* te vergezellen. Ditmaal was er geen sober stukje op tafel. Een heerlijk *souper* was uit *Castell' a mare* medegevoerd. *Champagne* en andere wijnen, vloeiden niet minder dan de lava. De losbarstingen volgden elkander gestadig op; kortom het was de fraaiste uitbarsting, welke sedert het jaar 1822 heeft plaats gehad. Ik had geen' lust meer tot boven te klimmen en bleef met velen op eenen eerbiedwaardigen afstand. Reeds vroeg in den morgen waren wij te *Castell' a mare* terug. Onder deze stad ligt *Stabia* begraven. SYLLA deed deze magtige stad, door een zijner luitenants gedurende de burgeroorlogen verwoesten en de *Vesuvius* voleindigde het werk van den dictator, door haar met asch en lava te overstelpen. De standbeelden, schilderingen en handschrif-

ſchriften, die men door uitgravingen heeft weten te redden, berusten in het muſeum van *Napels*. *Castell' a mare* bezit een *bagne* of plaats waar de galeiſlaven zijn opgeſloten; een arſenaal, een militairen haven, waaruit alle de uitrustingen van de konk: Siciliaanſche zeemagt geſchieden; vele landhuizen en de konk: reſidentie, *Quiſiſana* geheeten.

Het was nog vroeg toen wij te *Castell' a mare*, PIERRON en STORELLI die hier verbleven, vaarwel zegden en naar het eiland *Capri* voeren. Wij pasſeerden *Vico*, *Alimuri*, *Meta*, met deszelfs fraai gebergte, *Sorrento*, met haar bevallig dal, *Masſa* en de punt van het vaste land *Punta della Campanella* geheeten. Ons van de kust verwijderende, werden de zee holler, de baren breeder, en de wind werd een weinig voordeeliger. De kust van het eiland *Capri* lag, met hare ſteile kale rotſen, voor ons. Wij gevoelden, dat dit eene uitgelezene plek voor den kunſtenaar moest zijn en wij bedrogen ons niet.

Wij ſtapten aan de *marina* aan wal en klommen naar het verhevene ſtadje *Capri*, alwaar wij in de herberg van *Pagano* onzen intrek namen. Hier werden wij aangenaam verrast door het onverwacht wederzien van den talentvollen landſchapſchilder FAERNLEY uit *Noorwegen*, dien wij te *Rome* hadden gelaten.

Van 25 Junij tot 10 Julij vertoefden wij hier, het eiland ſtroopende van al wat ſchilderachtig was.

Capri ontleent zijnen naam van de ſchoone ſteen-

bok-

bokken, die hier eertijds huisvestten en waarvoor het eiland, als het ware, alleen bestemd was. De vormen der rotsen zijn van een' *grandiosen* aard en van eene historieele kleur. Niet te vergeefs zochten wij, klouterende als steenbokken, voedsel voor ons kunstgevoel; geene vermoeijenissen waren te groot, daar wij er eene belooning voor vonden. De steil in zee afgescheidene rotsen *li faraglioni* geheeten, de berg *Solaro*, de *punta di matromania*, met de daar nabijgelegene verhevene rotsen, de rots *Castiglione*, de grot *d'Azur*, de ruinen van het paleis van *Tiberius*, het stadje *Capri* en het veel uitgestrekter dorp van *Ana Capri*, de kleine en groote marine, verstrekten ons tot veelvuldige studiën, niet minder de boomen, planten en gewassen, welke dit eiland oplevert, als: de palmboom, de aloë, de indiaansche vijgenboom en anderen.

Daar de plaats onzer studien veelal afgelegen was, bevonden wij ons elken morgen voor zonneopgang op weg. Des middags ten 12 uur waren wij tot het dejeuner weder vereenigd en van 2 uur tot het vallen van den avond in verschillende rigtingen verspreid. Van 11 tot 3 uur was de hitte onverdragelijk, waardoor het mij gebeurde, dat ik op de kale rots nederviel en het bewustzijn verloor, totdat een meer bekoelde lucht en het zachte bies der zee mij weder uit mijne bedwelming deed ontwaken en mij onthutst van nevens den schrik verwekkenden afgrond deed opspringen. — Wij arbeidden dagelijks aan onderscheidene studien, naar gelang het licht en

bruin

bruin zulks noodwendig maakte.

Wij werden nimmer in eenig landelijk oord zoo goed onthaald, als in de herberg alhier. Onze tafel was overdekt met ſpijzen en onze verteering beſtond, volgens overeenkomst, ſlechts uit 6½ carlins per dag, voor ieder perſoon. Het eiland ſtrekt, even als dat van *Iſchia*, tot verblijfplaats van ſtaatsgevangenen, die vrij rond kunnen loopen. Het garnizoen beſtaat uit een bataljon Siciliaanſche troepen. Onderſcheidene vestingwerken zijn op de zwakſte punten opgerigt. Het binnenhof van het verlaten karthuizer klooster ſtrekt tot exercitieveld aan de troepen. Het ſtadje *Capri* heeft eene poort met eene ophaalbrug, eene kleine *esplanade*, van waar men, bij helder weder, een fraai gezigt op de golf van *Napels* en den *Veſuvius* heeft. Van onze kamers gezien, hebben wij regts den berg *Solaro*, links den berg met de telegraaf en voor ons eene golvende landſtreek, met de Middellandſche zee en haren uitgeſtrekten gezigteinder liggen.

Om naar *Ana Capri* te gaan, neemt men een' klimmenden bergweg, die naar een ſteilen trap van 535 treden, op den uiterſten hoek der rots gehouwen, geleidt. Dezen opgeſtegen zijnde ziet men boven zich, op den top des bergs, de overblijfſelen van het kasteel van *Barberouſſa* liggen. Een vlakke weg geleidt vervolgens naar de zuivere witte woningen, die het dorp uitmaken. In de ſtraten en wegen van dit dorp ziet men geene venſters. De ingang van ieder huis is de eenige opening aan de

ſtraat-

ſtraatzijde. Door dezen ingang komt men op eene binnenplaats, terras, of wel in eenen tuin, alwaar de venſters van het huis uitzien. Deze binnenplaatſen leveren aan den genre-ſchilder veel ontwerpen op.

Om de *grot van Azuur* te zien, moet men laag water waarnemen, als wanneer de gids, ons met een expresſelijk vervaardigd bootje daar henen roeit. Aan de grot gekomen, ligt men zich plat in het bootje en met veel behoedzaamheid nadert men den engen ingang, doordien de minſte golfſlag het bootje tegen de rots verbrijzelen kan. De gids neemt het oogenblik der aankomende golf waar, om den voorſteven naar de opening te rigten en zacht glijdt men dezelve door en bevindt men zich in eene duistere grot. Men vaart in dezelve rond, en langzaam vertoont zich het wondertooneel, der *blaauwe grot*, aan het oog. Het water overtreft al wat men van blaauw, als *lapis-lazuli*, *ultramarin* enz. kent. De linkerzijde der grot, van de binnenzijde tegen over den ingang te zien, ligt waterpas, en het licht komt van onder deze rots, door het water heen, in de grot en ſtelt dien betooverenden blaauwen gloed in het water daar, die aan het gewelf der natuur-grot krachtig terugkaatst. De riemſlagen in het water, het dartelen der zwemmende knapen, die ons begeleid hadden, was begoochelend. Wij ſchilderden zoo goed en haastig mogelijk in de duisternis, ſlechts door het blaauwe terugkaatſingslicht verlicht, een aandenken van deze grot en verlieten dezelve

daar-

daarna, op het herhaald aanmanen van den gids, die ons de zich meer en meer verheffende golfslagen aan den ingang aanwees. Twee onzer vrienden waren vroeger eenmaal in deze grot werkzaam geweest. Gedurende hunne bezigheid was de zee holler geworden en negen uren moesten zij aldaar in doodsangst vertoeven; ten slotte wanhopig wordende, hebben zij het bootje verlaten en zijn met levensgevaar den ingang uitgezwommen. De verdienstelijke gids had reeds vroeger zijn leven gewaagd en was naar een verwijderd oord gezwommen om de *Marina* te bereiken, van waar hij dadelijk met eene sterke boot was teruggekeerd, met welke hij onze vrienden voor den ingang wachtte.

Zoodra wij in de openlucht waren, bezagen wij onze oefeningen, en wierden zeer teleurgesteld, uitgenomen TANCREDE, wiens schets ons verrukte.

Om de grot van *Matromania* te zien, daalt men langs eenen daartoe vervaardigde steenen trap omlaag. Het zijn de overblijfselen van eenen tempel (zoo men zegt van VENUS), in welke men een uitzigt op de zee geniet. Steenklompen, die geene waarde meer hebben, daar de versieringen als mozaïeken enz. in het museum van *Napels* zijn overgeplaatst. Belangrijker zijn de overblijfselen van het paleis van TIBERIUS, op de uiterste bergkruin van het eiland, tegenover de *punta della Campanella* van het vaste land gelegen. Onderscheidene zalen, kamers, mozaïeken wegen, kolommen en grondslagen van vroegere bouwkunde, die voortref-

fe-

felijk moet geweest zijn, vleijen het oog niet minder dan de ſchoone hooge ligging en daaruit voortvloeijende fraaije gezigtpunten. Deze overblijfſelen zijn in denzelfden ſtaat als die van de *Villa Adriani* te *Tivoli*. — Onkruid wast hier alom; het is een verwaarloosd natuurtooneel, alwaar de ſtilte alleen wordt afgebroken door het bulken van een drietal koeijen, welke aan de bewoners van een ſchamel hutje behooren en door het zeldzaam klokgelui van den monnik, bewoner van het kapelletje *S. M. del Soccorſo*, alhier van eenige bouwvallen van het paleis gebouwd.

Het overige van dit eiland kan ſlechts het oog van den kunſtenaar alleen belang inboezemen, waarom ik zulks ſtilzwijgend voorbij ga. Een uur na middernacht van den

10 *Julij*,

Waren wij tot het vertrekken reisvaardig. Vrouwen namen onze goederen in manden op het hoofd, om dezelve tot aan de *marina* af te dragen. Op het plein gekomen, waar wij de poort uittrokken, wekte een gekerm onze aandacht. Het was een een monnik, ſtaatsgevangene op dit eiland zijnde, die door een losbandig leven, tot verbetering, op de bank van discipline, op het plein, was uitgeſtrekt en getuchtigd werd. Een nachtelijk tafereel in de open lucht

lucht, dat ons zeer bevreemde. Aan de *marina* afgedaald zijnde, ſtapten wij in eene ſterke ſchuit, met vijf roeijers, die ons naar het eiland *Iſchia* zouden brengen.

Daar was geen wind, zoodat de riemen moesten gebezigd worden. De Middellandſche zee was ſtil; hare zeer breede golven vloeiden zacht en regelmatig voort. De nacht was ſchoon; ik vleide mij op de bank, bij het roer, neder en rigtte mijne blikken naar het oneindig ſtarrengewelf. Als het eenigſte voorwerp, dat mijne aandacht boeide, ſluimerde ik zachtjes in bij deze beſchouwing. Zacht was weder mijn ontwaken; ik begroette, bij het eerſte morgenrood, de verwijderde gebergten van de golf van *Napels*, den top van de *Epomeo*, op het eiland *Iſchia*, en de baren der zee, welke langs onze boot golfden. Alles was rood door den zonnegloed en niet minder door andere fraaije ochtendtinten aangedaan. Slechts *Capri* bleef in de duisternis, als eene zwarte gedaante in zee, achter ons liggen. Een groot linieſchip verwijderde zich met volle zeilen. In onze rigting bleef de zee glad en het gebruik der zeilen was vooreerst ondoenlijk; later, toen wij de eerſte visſchersſchuiten van *Iſchia* ontmoetten, begon de wind wat op te ſteken. Onze roeijers namen rust en wij ſtevenden, met eene frisſche ochtendkoelte, langs het in de zee op eene rots vooruitſtekende kasteel van *Iſchia*, naar de *marina*, waar wij om 9 uur aanlanden en in de herberg van *Iſchia* onzen intrek namen.

De meeste vreemdelingen logeeren aan de *Sentinella* of *Casa micciola*, wier liggingen allerliefst zijn; doch waar men meer dan kunstenaars prijs betaalt; want wij schilders reizen niet altijd in de bergen en landstreken om slechts studiën te vergaderen; maar ook somwijlen ten gelijken tijd uit *économie*, dewijl het stedelijk leven, voor sommigen onzer, het geheele jaar door, te kostbaar is. — De bronnen van minerale wateren, welke *Ischia* bezit, maken dit oord zeer bezocht door de vreemdelingen. Wij deden al dadelijk eene wandeling naar de baden, rondom een klein meer, verder door een zwart landschap, dat door een' vulkaan het onderste boven is geworpen, die voor twee eeuwen de eilanders deed vluchten, doch thans geheel uitgedoofd is, zoo dat er geene andere blijken meer van bestaan, dan die der aangerigte verwoestingen, en kwamen aan de *Sentinella* en *Casa micciola*, dat uit veel lieve landhuisjes is zamengesteld. Wij gingen van daar naar *Lacco*; ook bezigtigden wij de ijverig werkzame pottenbakkerijën aan het strand en keerden van daar terug om een schraal *déjuner* te nuttigen; want, in die landstreken, waar dure herbergen gewild zijn, maken de mindere herbergen vergelijkingen en zeggen: „ krijgt men dat daar, voor zoo veel gelds, „ dan moet men bij ons, met oo weinig voor „ zoo veel gelds te vreden zijn."

Des middags deden wij eene andere wandeling, maar zonder genoegdoening; het was alles onverdragelijk groen en zonder karakter, dat ons des te meer

meer in het oog viel, daar wij zulke levende herinneringen van het over ons liggende eiland *Capri* hadden. *Iſchia* is een zandhoop, die uit de zee oprijst; *Capri* daarentegen beſtaat uit harde rotſen. — Wonderbare tegenſtelling op zulk een' korten afſtand.

11 *Julij*

Zetteden wij ons op het ſtrand gezamenlijk neder, en ſchilderden het, met eene koepelkerk verſierd kasteel van *Iſchia*, dat, op eene in de zee ſtaande rots, ſtout gebouwd en door eenen dijk aan het eiland gehecht is. Later deden wij eene wandeling in het gebergte van het westelijk deel des eilands; des avonds verkwikten wij ons, aan het ſtrand, van de ſmorende hitte, welke wij hadden uitgeſtaan en bewonderden aldaar het ondergaan der zon, die achter het vasteland, in de rigting van het meer van *Patria* verdween en eene zonderlinge bewolkte lucht achterliet.

12 *Julij*

Verlieten wij vroegtijdig dit eiland. Het ſtadje *Foria* was niet bezienswaardig genoeg om onze nieuwsgierigheid op te wekken. Wij voeren voorbij het eilandje *di Vivara*, naar dat van *Procida*, al-

waar wij aan de ſcheepstimmerwerf aan wal ſtapten. Na onder het geraamte van een op ſtapel ſtaand koopvaardijſchip doorgaande, onze herberg te hebben opgezocht, bezagen wij het kasteel van *Procida* en het daarnevens gelegen klooster der dominikanen, van welks terras wij het ganſche eiland overzagen en mede het gezigt op *Iſchia* hadden. Het eiland, grootendeels met huizen bebouwd, leverde niets bijzonder tot ſchildering op, uitgenomen eenige uitzigten over de zee, naar het vasteland. Dit was echter onze bedoeling niet, want wij waren hier gekomen, om de rijke vrouwelijke kleederdragt te childeren. Deze beſtaat uit een' rood élégant jasje, met veel gouden ornamenten als overkleed bezet, waaronder een rood onderkleed, insgelijks met gouden ornamenten op de borst verſierd, verder een donkerkleurig geruiten doek, die zeer *gracieus* het hoofd omwindt en van achter het haar te zamen houdt, een lichtrood geruiten doek op den boezem onder het onderkleed en een boezelaar van effen zijde, met verſchillende *nuances*. Wij ſloegen dadelijk handen aan het werk; en, voor den avond had ik drie ſchetſen daarvan voleindigd, rustig zittende op de terras, die ſchilderachtig met groen en huisſieraden verſierd is en van waar ik het vasteland tegen over mij zag liggen. — *Procida* is zeer levendig en in het klein aan het ſtrand van *Napels* gelijk.

13 *Julij*

Zaten wij in eene boot en voeren naar *Pozzuoli.* Het was een goddelijke morgen; de zon ging voor ons op, achter kaap *Misena* en ſpiegelde zich, als voor haar ochtendtooi, in de zee. De *Veſuvius*, die flaauw in het verſchiet aan onze regterzijde gelewas, blies bij tusſchenpoozing eene kolom van rook uit zijnen krater, even als de oude deftige Hollander gewoon is zijn pijpje te doen dampen. Eene ſtille kalmte heerschte op de zee; een goelet, met volle zeilen, moest op het ſleeptouw genomen worden. De kruin van *Iſchia*, door de morgenzon verlicht, verrijst boven *Procida*, wiens platte gedaante, weinig boven de zee verheven, wij achter ons lieten.

Te ſnel was het fraaije natuurtooneel verdwenen. De *punta di Miſeno* naderende, bezagen wij de grot *Dragonaria.* Wij voeren de vestingwerken voorbij, welke met een ſtandbeeld van de madonna verſierd waren, en eensklaps vertoont zich de gansche golf van *Pozzuoli* en *Baja* aan ons oog; regelregt voeren wij naar *Pozzuoli* en landden om negen uur aan. Daar ik ſlechts weinige dagen alhier kon vertoeven, nam ik een *cicerone* tegen 6 *Carlini* per dag aan, zijnde een onontbeerlijk iets in deze landſtreek, die van oudheden en merkwaardigheden

wemelt. Dadelijk vertrokken wij met eenen gezwinden marsch, na vooraf al de overblijfſelen van de brug van *Caligula* te hebben beſchouwd. Deze brug liep eertijds tot *Baja*, dwars door de golf. Eenige bouwvallige ſteenen bogen zijn de eenige overblijfſelen, zoo hier als te *Baja*, van deze brug, die vijf kwartieruurs lang, doch ſlechts gedeeltelijk van ſteen was. De bouwvallen van het landhuis van CICERO, die wij verder bezigtigden, zijn van weinig belang. Langs den voet van de *Monte Nuovo* bereikten wij het meer van *Lucrino*, dat thans zeer klein, maar vroeger veel uitgeſtrekter was. Eene aardbeving vulde hetzelve aan. Deze aardbeving, plaats gehad hebbende in den jare 1538, bedolf in eenen nacht het dorp *Tripergole*. Des avonds ontwaarde men hetzelve nog en des morgens had eene reusachtige vulkaniſche berg, *Monte Nuovo* genaamd, deszelfs plaats ingenomen. Het meer *Lucrino* werd door een' grooten dijk van de zee afgeſcheiden, ten einde daar de visſchen en oesters in terug te houden en te voeden.

Het oog naar den zeekant wendende werden wij eenig rotſen in de zee gewaar, welke men met den naam van de haven van *Giulio* beſtempelt. Het meer *Lucrino*, links latende liggen, geleidde ons een zijpad naar het meer van *Averno*. De kom van dit meer is van eene ronde gedaante, door hooge gebergten omringd, die met dikke, duistere bosſchen begroeid zijn en het onafgebroken beſchaduwen. Men zegt dat dit meer de krater van een' uitgebranden vulkaan

is. Men offerde daar aan de helſche goden. Gedrogten huisvestten in dit duistere verblijf en de vogelen zweefden geenszins ſtraffeloos boven zijne oppervlakte: aldus luidt de beſchrijving van VIRGILIUS, in het zesde boek zijner *Eneïde*. Thans is zulks geheel veranderd; het krioelt er van visſchen, bloedzuigers en riviervogels. Het is niet meer de mond der hel, maar een liefelijk oord, waar koelte en lommer ons tegen de hitte beſchermden.

Regts zagen wij aan den oever een groot gedeelte van een' tempel, zoogenaamd aan *Apollo* gewijd. Links voortgaande kwamen wij aan den ingang van de ſpelonk der *Sibylla*. De *Cicerone* of wegwijzer, had de ſleutels medegenomen; het poortje werd geopend, eene fakkel ontſtoken en wij gingen eenen gang van twee honderd pasſen door, en traden toen in een' zeer engen, afdalenden gang, alwaar de *cicerone*, na zich eerst ontkleed te hebben, mij op zijne ſchouders nam en daalde verder zeer behoedzaam het overig gedeelte van den engen gang af; door het water wadende, dat hem tot aan de heupen kwam. Hij bragt mij in twee vierkante kamers, die voor de baden der *Sibylla* dienden, en 32 meters, onder de vlakte der grot, gelegen zijn. Beiden zijn door baden en vergaarbakken omringd. De ornamenten en mozaïeken, die deze kamers verſierden, beſtaan niet meer. In de eerſte badkamer is in den muur een rond gat, waardoor de vrouwen de *Sibylla*, wanneer zij zich baadde, konden aanſchouwen. Men wil, dat er nog meerder vertrek-

 ken

ken beſtaan hebben, die door de inſtortingen ongenaakbaar zijn. Het is langs dien weg, dat VIRGILIUS, ENEAS naar de hel doet afdalen. Op den rug des ontkleeden geleiders gezeten, die het fakkellicht vooruithield, welks licht door het ontroerde zwarte water, als vonken terugkaatſte, maakten wij in deze onderaardſche holen eene zonderlinge en ſchilderachtige vertooning. Terwijl men zich weder aankleedde bezag ik het einde van den grooten gang of liever het punt, alwaar de inſtortingen het verder voortgaan belette. De gang had vroeger gemeenſchap met dien welke zijnen ingang nevens de *Arco Felice* van *Cuma* heeft.

Naar het meer van *Lucrino* teruggekeerd zijnde, kwamen wij aan de *Stufe di Nerone* (dampbaden van NERO). Het zeewater en zand, dat ik langs het ſtrand in mijne handen nam was bijkans kookend. De *Stufe* worden voortdurend gebezigd en de hospitalen van *Napels* zenden hier de zieken heen, wier ziekte het gebruik dezer baden vereischt. De ingang is zoo heet, dat ik even ſpoedig terugtrok, als de nieuwsgierigheid mij het hoofd had doen vooruitſteken. Deze baden, hoewel hoog gelegen, hebben gemeenſchap met het ſtrand, alwaar ik, zoo als bovengemeld ſtaat, eene proef van de warmte van het zeewater nam. Niet ver van hier zag ik de weinige overblijfſelen van de publieke baden van *Baja*, die 366 in getal waren, doch door de langs dezen kant veldwinnende zee zijn overdekt geworden. De nabijgelegene bouwvallen van het an-

tie-

tieke *Baja*, langs welke de groote ſtraatweg gelegen is, kunnen weinig belang meer inboezemen, uitgezonderd die der herinnering aan de geſchiedenis der ouden. — MARIUS, SYLLA, POMPEUS, CESAR, NERO en de voornaamſte Romeinen hadden alhier paleizen. Onaangezien de verwoesting van den tijd der aardbevingen en der barbaren, blijft de natuur hier in al hare kracht, in al hare ſchoonheid, door eene bewonderingswaardige vruchtbaarheid van den grond. Dit zijn echter weldaden waarvan de mensch ſlechts weinig genieten kan. De lucht is door de uitwaſemingen van de moerasſen verpest, waardoor het verblijf te *Baja* heden zeer gevaarlijk is geworden. — De ſtad, waarin het beruchte driemanſchap van CESAR, LEPIDUS en ANTONIUS gevormd werd, wordt thans door eenige ruwe landbouwers bewoond. De golf van *Baja* is door eene hoogte omgeven, die eenen ſoort van amphithéâter uitmaakt, en die door een altijddurend groen heestergewas overdekt is. De geheimzinnige ſchaduw dezer ſtruiken ſpreidt zich uit over de eerbiedwekkende ruinen. De eerſte, die ik ontmoette, was de tempel van DIANA LUCIFÈRE. Zijn gewelf beſtaat ſlechts gedeeltelijk; de onderaardſche gewelven dienden tot badplaatſen. De tweede was de tempel van MERCURIUS, meer bekend onder den naam van de *Truglio*. — Ik trad achtervolgens in drie galerijën, die ronde gewelven hebben; daarna in den tempel, dat een groote *rotonde* is, die het licht van boven ontvangt, even als het *Pantheon* te *Rome*. — Wanneer men met

den mond tegen den muur ſtil ſpreekt, zoo verſtaat hij, die aan de tegenovergeſtelde zijde, met het oor aan den muur luistert, alles wat men gefluisterd heeft, terwijl de derde perſoon, die in het midden des tempels ſtaat, niet het minſte geluid hoort.

De derde tempel, dien ik thans naderde, is aan VENUS GENITRIX (VENUS moeder) gewijd; de koepel en de kleine hoekkamers beſtaan nog. Schilderachtig is de ligging aan het ſtrand van het fraai en grootsch gebouw. Achter hetzelve, in een' wijngaard, bezag ik eene kamer, die met vele fraaije *basreliefs*, in gips gemaakt en allerlei gedaanten van VENUS voorſtellende, verſierd is. — Men wil, dat dit het verblijf der wulpschheid was; meer waarſchijnlijk echter was het voor de echtgenooten beſtemd, die de goden kwamen inroepen, om hunnen echt vruchtbaar te doen zijn; hoe het zij, ik zag met genoegen dit ſmaakvol verſierd vertrek, maar met leedwezen, hoe deze verſieringen (de *basreliefs*) door het fakkellicht gehavend en zwart geworden zijn. Ik nam wijders het kasteel van *Baja* in oogenſchouw dat, voor de kustverdediging ſtrekkende, voldoende is. Het garnizoen beſtaat uit Siciliaanſche veteranen. Van de zee te zien is de ligging dezer wallen en gebouwen allerliefst.

Wij gingen verder bergwaarts naar *Bacolo*, (*Bauli*) bezagen van daar de haven van *Miſeno*, de Doode zee (*mare morto*) en de Elyzeeſche velden; allen heerlijke gezichten! Achter de haven vertoonde zich

zich de *punta di Miſeno.* De Doode zee, afgeſcheiden van de Middellandſche zee, door een' ſtrook lands, was haren naam waardig en leverde, door hare ſtilte, eene groote tegenſtelling op, met de Middellandſche zee, wier breede baren zich regelmatig bewogen en ſlechts in het verſchiet door de eilanden van *Procida* en *Iſchia*, in haren loop gehinderd werden.

Onze togt werd naar de *Piscina mirabile* vervolgd. Dit is voorzeker een der fraaiſte overblijfſels van deze landſtreek. Het is eene groote ſpelonk, die tot vergaarbak van zoet water diende en zoo men wil, ten dienſte ſtond aan de Romeinſche vloot, die haar *ſtation* aan kaap *Miſeno* had, om de veiligheid der zeeën en der kusten, van de ſtraat van *Mesſina* tot de *Zuilen van* HERCULES, te handhaven. Acht en veertig pilasters van twaalf in de diepte, op vier breedte, ſteunen de bogen van haar gewelf. De architectuur, vrijwel door den tijd geſpaard, heeft iets, dat ik met welgevallen aanſchouwde. In het verwulf is eene opening, waardoor het daglicht tusſchen deze bogen doordringt. Gaarne zoude ik hier eens bij maneſchijn willen vertoeven, doch, den grooten trap weder opklimmende, wachtte ik dezelve niet af, maar begaf mij naar de *Cento Camerelle* of honderd-kamertjes. Met fakkellicht bezag ik velen derzelven; de meesten hebben een' zeer engen en lagen ingang, die puntsgewijze gevormd is, waarſchijnlijk omdat de reeds bukkende lijfwacht, bij het binnentreden niet daarenboven

ven genoodzaakt zoude zijn, den helm af te nemen; want alles duidt aan, dat deze vertrekken tot gevangenis dienden, zoo als de steenen hoofdkussens voor de gevangenen enz. Ik trad deze weinig belanginboezemende hokken uit en klom weder in de zaal *della Guardia* (militairen wachtzaal), vanwaar ik spoedig weder de zeelucht inademde. De overblijfselen van eenen zoogenaamden tempel van HERCULES, in de zee aan het strand gelegen, zijn onbeduidend.

Aan het graf van AGRIPPINA gekomen, werd het fakkellicht weder ontstoken en de ingang opengesloten. Ik trad in eene zacht opgaande halfronde galerij, waar men mij aan het verwulf ornamenten enz. in vakken verdeeld, aantoonde. Hoewel zwart berookt, bespeurde ik, dat deze *basreliefs*, in gips vervaardigd, veel verdiensten hadden. Daar er niets anders dan een gedeelte van deze halfronde galerij te zien is, dacht ik mij eerder te zijn in de galerij, die achter de loges van een modern théâter loopt, dan in een graf. Dat niettemin AGRIPPINA hier begraven kan liggen is ligt mogelijk. Het is aan mijne lezers bewust, hoe de goede vrouw in dit oord stierf, eenige oogenblikken, nadat zij zich met zwemmen gered had van het helsche vaartuig, dat haar van het paleis van NERO te *Bauli*, naar het hare te *Baja* moest terugvoeren, en hetwelk zich onderweg opende, om haar, op order van haren zoon, door de zee te doen verzwelgen. Van de *Villa Ortensio*, en van de overigen, die hier in groot

ge-

getal geweest zijn, is weinig meer te zien.

Wij namen eene boot en voeren naar *Pozzuol* terug. Vraagt men mij, heeft deze wandeling aan uwe verwachting voldaan? — zoo zeg ik „ neen !" Een eenig gedenkſtuk van het *forum* te *Rome* heeft mij meer voldaan, dan al deze overblijfſelen te zamen. De landſtreek is lief en de ſteenklompen ſchemeren niet onaardig tusſchen het jeugdig groen door; en echter, hoewel deze grond door VIRGILIUS in zijne verſen vereeuwigd is, hoewel deze grond, eenmaal met hovaardige monumenten bedekt, thans ſtil en verlaten het domein der herinnering is, gevoelde ik weinig lust de ſteenklompen te ondervragen. Voor lusthuizen was het hier een geſchikte grond, maar voor tempels en andere romeinſche gedenkſtukken niet. Dezen behooren op den Romeinſchen grond te huis, in de ernſtige landſtreek van *Rome*. Daar werken zij op de ziel en ſtemmen haar tot ſtille overdenking, daar hecht de verbeelding zich aan den draad der overleveringen!, en, weldra onderdrukt door weemoed, vermengt en verwart zij zich in den ſluijer der tijden. De droefgeestigheid, door het aandenken aan de aloudheid opgewekt, ſchenkt aan de ziel een' bekommerenden wellust, die haar wegſleept in weerwil van den vrijen wil. Hier daarentegen boezemen zij mij hoegenaamd geen ontzag in.

Na onze nuchtere maag met een' *déjeuner à la fourchette* te hebben verſterkt, ſloten wij onze zonneſchermen en legden ons ter ruste, afgemat door de brandende hitte, die zich in deze ſtreek geweldig

dig doet gevoelen. Om 4 uur begaf ik mij weder op weg en bezigtigde vooreerst den tempel van *Serapis*, die van eene groote ſchoonheid moet geweest zijn en welke, door zijne fraaije overblijffelen, de aandacht algemeen tot zich trekt. De vertrekken, die dezen tempel omgaven, de badzaal der offeraars, de wit marmeren grond, de goten langs welke de wateren en het bloed der ſlagtoffers wegliepen, de ringen waaraan de ſlagtoffers gehecht waren, en onderſcheidene kolommen, waarvan drie overeind ſtaan, zijn allen nog in eenen goeden ſtaat. Alles is van gewelf ontbloot, uitgenomen de moderne kamertjes, die men van de alouden gedeeltelijk gebouwd heeft en waarin men heete medicinale baden gebruikt, die door de Napolitanen drok bezocht worden. De dampige hitte joeg mij ſpoedig uit deze vertrekken.

Verder landwaarts in, beſchouwde ik in eenen wijngaard, de nietige ſteenbrokken van twee tempels en daarna het amphithéâter van *Pozzuoli*. Zijne *arena* is geheel bebouwd met hooge vruchtboomen: de portieken, die tot ingangen verſtrekten en de kelders, waarin men de wilde dieren opſloot, zijn allen bewaard gebleven. Dit amphithéâter kon vijf en veertig duizend aanſchouwers bevatten. Nu genaakten wij den berg, *Solfatara* geheeten; dit is eene ſoort van vulkaan, waarvan men eene zwavelfabrijk gemaakt heeft. Deze berg heeft eene ovale kom van 500 meters lengte (op eene hoogte gelegen, die grootendeels door heuvels omſloten is) en waaruit de

zwa-

zwavel getrokken wordt. Het dof geluid dat men, op deze vlakte loopende, onder de voeten hoort en vooral wanneer men met een' fteen op den grond klopt, bewijst, dat men flechts op de holle korst van in gisting zijnde ftoffen loopt, boven eene diepte, die niet te berekenen is. Natuurkundigen willen, dat het inwendige vuur langzamerhand het uitwendige gewelf zal verteeren en er alsdan een meer uit voort kan vloeijen. Eertijds werd dit oord *Phlegra forum Vulcani* geheeten. Van hier bezagen wij het oord, *Astroni* genaamd, zijnde een klein dal, (door bergen omgeven) dat door vaalroode beesten, die tot de koninklijke jagt verftrekken, bewoond wordt. Wij keerden terug naar *Pozzuoli*, eertijds eene aanzienlijke ftad, en thans flechts 10,000 inwoners tellende. De hoofdkerk was vroeger, volgens zeggen, een tempel van AUGUSTUS: zes korintifche kolommen, waar tusfchen gedeeltelijk het het muurwerk van de kerk gemetfeld is en eene infcriptie geven grond tot dit vermoeden. Op de groote plaats is een ftandbeeld van den Romeinfchen fenator FLAVIO. In onze herberg terugkeerende, ontvingen wij bezoek van de badgasten, die onze fchetfen verzochten te zien, doch het meer op onze kennismaking gemunt hadden. Het waren alle vrouwen, en de beminnelijke fekfe onwellevend te behandelen lag niet in ons karakter; hoe vermoeid dan ook zijnde, bragten wij een' vrolijken avond door. Onder ons gezelfchap bevond zich eene Napolitaanfche dame, de vrouw van eenen advokaat,

die

die eene aanzienlijke erfenis wachtende was, ingeval dat zij moeder werd; de hoop werd gekoesterd dat de baden de uitwerking zouden doen, om het verlangen vervuld te zien.

14 *Julij.*

Langs het landhuis van CICERO, door hem zelven zijne akademie geheeten, nam ik den weg van *Cuma*. Deze weg leidt over een hoogte langs het meer van *Averno*, dat in de diepte te zien, met de kust en de zee in het verfchiet een fchilderachtig geheel oplevert. Verder ontmoette ik: de aloude Romeinfche ftraat, *Via Appia*, die eertijds over *Cuma* naar *Rome* leidde; nevens dezelve eene onderaardfche waterleiding van eene zeer hechtte zamenftelling en de *Arco Felice*, (een triomfboog, die eenige overeenkomst met die van JANUS te *Rome* heeft). Nevens deze poort bezigtigde ik den breeden ingang van de fpelonk der *Sibylla*, die door de aardinftortingen gevuld is en door dikke ftruiken overdekt wordt. Langs deze galerij, die zoo als vroeger gezegd is, met die van het meer van *Ayerno* gemeenfchap had, verraste men eenmaal *Cuma*. Nevens dezen ingang klom ik in een' verheven wijngaard, alwaar een fraai natuurtooneel zich aan mij vertoonde. Voor mij uit ligt de berg met de ruïne van de aloude ftad *Cuma*, regts daarnevens het meer van *Licola*, ver-

verder het meer van *Patria* en aan den gezigteinder de bergketen van *Monte di Gaëta* ; links zie ik het meer van *Fusaro* en de rotsen van *San Martino* in de zee gelegen. Vele herinneringen hechten zich aan het voortreffelijk schouwspel. Aan den oever van *Patria*, het aloude *Literno*, woonde als banneling de grootste en beminnelijkste der mannen, SCIPIO de Afrikaan. Men kan er nog rondom het overschot van zijn huis dwalen; aangezien den afstand deed ik zulks niet, maar ik verbeeldde mij den overwinnaar van HANNIBAL, langs den zeeoever wandelende, te zien aan de tegenovergestelde zijde van *Carthago* en zich over de onregtvaardigheid van *Rome*, in den schoot der vriendschap en het stil bewustzijn zijner deugden, troostende.

Ik scheidde met moeite van deze plaats, waar de fraaije lijnen der meren, die het vasteland doorsnijden, waar de vlakte een rijk tapijt van kleurschakéringen voordroeg, en mij aan de fraaije schilderij, dat hiervan te maken zoude zijn, deed denken. Aan de schoone bouwvallen van *Cuma* gekomen, dacht ik aan het wonderbare dat VIRGILIUS van deze stad schrijft en door hare ruinen bevestigd word. Ik bezag eenige opene vertrekken, waaronder een, welke men zegt, dat door de *Sibylla* bewoond werd. Van het groot getal kamers en gangen, die in vroegere jaren den bandieten, alsook den *Carbonari's* tot schuilplaats strekten, zijn de toegangen van gouvermentswege toegemetseld geworden. Na op de bouwvallen van een' hoog gelegen toren geklouterd te

zijn, verliet ik *Cuma* en bezigtigde in een' wijngaard deszelfs amphithéâter, dat geheel begroeid, en met vruchtboomen beplant is. Aan den omtrek, die alleenlijk kenbaar is gebleven, kan men de grootte afmeten. Verder bezag ik de overblijſſelen van een' tempel, die in eene hoeve herſchapen is en waar ik fraaije ornamenten van kornisſen opmerkte. Nu ging het naar het meer *del Fuſaro*, alwaar een *Casſino Reale* of jagthuis van den koning ligt. In dit meer vindt men vele oesters, die jaarlijks de liefhebbers lokken. Niet verre van den oever beſchouwde ik de uitgeſtrekte ruinen van het paleis van TIBERIUS. Nabij de *mare morto* of Doode zee gekomen, bezigtigde ik de ſtraat der graven (*Sepolcreti*) thans meer bekend onder den naam van *Capelle Vecchie* en *Capelle Nuove* (de oude en nieuwe kapellen) omdat vele graven thans tot woningen gebezigd zijn. Daar, waar de grond uit asch van menſchelijke overblijfſelen beſtaat, waar vroeger de dood heerschte en treurtranen vloeiden, huisvesten thans lieden, waaronder voorzeker gelukkigen en met hun lot tevreden gevonden worden. Deze antieke graven, die nevens elkander gelegen zijn, aan weerszijden van de ſtraat, zijn meerendeels met ornamenten en *basreliefs* verſierd, ook dragen eenigen het kenteeken van beſchilderingen en verguldſel. Deze gewelven zijn met een aantal nisſen voorzien en van achter met eene ſoort van lijkaltaar: mogelijk wel de toegemetſelde ingang van het graf zelve. De nisſen, waarin vroeger de aschvaten ſtonden, dienen thans tot bergplaats der huis-

ſe-

ſelijke gereedſchappen. Na deze ganſche ſtraat met belangſtelling te hebben beſchouwd en in de meeste graven te zijn ingetreden, ſloeg ik een' laatſten blik op dat, welke prijkt met een' ſmaakvollen gevel, lief van ordonnantie, en zette mijne wandeling voort, naar de daar nevens gelegene Elyzeeſche velden, waaruit verpestende moerasdampen de menſchen verjagen. Te *Bacolo* gekomen, trof ik eene ledige kales aan, die mij voor eenig drinkgeld naar *Pozzuoli* terugvoerde. Des namiddags begaf ik mij naar de *Via Campana*, eene ſtraat met verhevene graven, waaronder vele van eene ſchoone bouworde. De meesten hebben twee en drie verdiepingen, allen vol nisſen en eenige met ſchilderwerk prijkende. Een fraai rond graf, aan de linkerzijde der ſtraat, munt bijzonder uit, doch de ingang is toegemetſeld. Bij het omkeeren van een' hoek dezer ſtraat hebben de graven het kenteeken van een veel antieker oorſprong, en dat van den griekſchen ſtijl. Ik ſchetſte onderſcheidene dezer graven.

---

15 *Julij*

Teekende ik een paâr herinneringen van den tempel van *Serapis*, waartoe ik door tusſchenkomst van den heer PITLOO te *Napels* een verlofſchrift bekomen had, desgelijks voor *Pestum*, *Pompeïa* en andere plaatſen, waar men zonder verlof geene hand

op papier kan zetten. Tot bekoming dezer papieren wendt men zich gewoonlijk tot den ambasſadeur, die de aanvrage aan den minister van Binnenlandſche zaken doet; deze geeft daarop last aan den directeur der muſeums, welke het verlof aan de opzigters der localiteit, waar men werken wil, rigt, dezelve aan het ministerie ter bekrachtiging terugzendt, waarna het bij den ambasſadeur bezorgd wordt. Gelukkig is het verblijf in *Rome*, waar men met al dien omſlag niets te doen heeft en vrijelijk de teekenſtift of het palet in de hand neemt of wel met geringe moeite tot muſeums en kerken wordt toegelaten om te werken.

Des namiddags ſchilderde ik eene ſchets van de graven op de *Via Campana*. De zware ſtof, die een opkomende donderbui deed ontſtaan, begroef zoodanig mijne ſchets, dat ik met mij zelven raadpleegde of ik haar ook een der graven tot rustbed zoude doen ſtrekken.

16 *Julij*

Vertrok ik met een *caratella* buitengemeen ſnel naar *Napels*; het paard ging als naar gewoonte *ventre à terre*; ik reed zelf en de koetſier ſtond achterop met de zweep, die het paard gewoon is onafgebroken te voelen. Spoedig reden wij de duistere grot van *Poſilipo* door en ziedaar mij weder in *Napels* terug.

De

De grot van *Posilipo*, die op de basis van den berg van dien naam doorgehouwen is, is 960 schreden lang, 10 meters breed en 15 meters hoog. Men vermeent dat dit wonderbare reusachtige werk gemaakt werd om den weg van *Napels* naar *Pozzuoli* te verkorten en het beklimmen van den berg te vermijden. Het eenige, dat bekend is, bestaat daarin, dat koning ALPHONSUS I., deze grot deed verbreden om den doorgang voor rijtuigen gemakkelijker te maken. Boven den ingang van deze grot, aan den kant van *Napels*, is het graf van VIRGILIUS en boven op den berg *Posilipo* ligt de kerk van *S. Maria del Parto* van waar men een heerlijk gezigt geniet.

In mijne woning, op de kaai van *S. Lucia*, teruggekeerd, trof ik aldaar reeds weder eenige mijner reisgezellen aan, die de omstreken van *Pozzuoli* ongezien hadden gelaten. De hitte, die wij gedurende onze reis uitgestaan hebben, was onverdragelijk en die welke wij te *Napels* genoten, was zulks niet minder, maar onze portefeuilles inziende, hadden wij reden van tevreden te zijn, daar wij onze vermoeijenissen met een aantal nuttige studiën bekroond zagen. Doch helaas! welke teleurstellingen wachtten mij? — Een brief, dien mij de Nederlandsche zaakgelastigde overhandigde en waarin de Nederlandsche consul te *Livorno*, mij de schipbreuk meldt van het vaartuig, waarmede ik alles wat ik vervaardigde sinds mijne afreize uit *Holland* in 1831 tot mijne afreize uit *Rome* 1834, verzonden had naar *Livorno*, van waar een Hollandsch schip dezelve naar

het vaderland zoude overvoeren. In plaats van de gehoopte tijding der behouden aankomst op mijnen geboortegrond, ontving ik het onaangename berigt, wel is waar niet van het totaal vergaan, maar dat mijne ſchetſen en ſchilderijen, als behoorende tot de geborgene goederen, te *Livorno* onder beſlag lagen, aangezien dezelve hun aandeel, volgens geregtelijke taxatie, in de bekomene ſchade, door het over boord werpen der halve lading veroorzaakt, moesten dragen, ingevolge zeeregt van de Middellandſche zeehavens. Daar viel weinig over te beraadſlagen, ik beſloot terſtond naar *Livorno* te vertrekken, doch daar het over land eene reis van elf à twaalf dagen voor mij zoude zijn gaf ik de voorkeur aan de ſtoomboot, die den 20ſten Julij van hier naar *Livorno* vertrok. Het overige van den dag werd aan menigvuldige zaken beſteed en de volgende morgen,

---

17 *Julij*

Reed ik vroegtijdig naar het dorp *Reſina*, onder welks fondamenten, het beruchte *Herculanum* begraven ligt. Deze aloude ſtad onderging hetzelfde lot van *Pompeia* en *Stabia* en in hetzelfde tijdvak, zijnde het jaar 79 van de christelijke tijdrekening. Men leze het relaas van dit ſchrikverwekkend voorval in den 16de brief van PLINIUS junior, die er ooggetuige van was. De voornaamſte ontdekte gebouwen van *Herculanum* zijn het théâter en het *forum*.

Het

Het théâter werd in 1750 ontdekt. Hetzelve heeft een' ovalen vorm. De trapsgewijze verhoogde treden zijn in een langwerpig half rond gerangſchikt. Het orchest, dat wij *parterre* noemen, is ongeveer 50 voet lang, van het voortooneel af tot het eerſte geſtoelte toe; het voortooneel heeft eene opening van 75 voet en 30 voet diepte. Het masſief van het théâter is van klinkerſteen; de inwendige galerijen zijn gewulfd, door pilasters onderſteund en verſierd met marmeren kornisſen en medaillons. Het fakkellicht veroorlooft niet dit ſchouwſpel in zijn geheel te zien, dat, te oordeelen naar de ſchoonheden van enkele deelen, veel heerlijks moet hebben. Het *forum* is een regt hoekig hof met eene zuil van veertig kolommen omgeven. De portiek, langs welken men binnentreedt, is uit vijf bogen zamengeſteld. Het *forum* heeft, door een portiek, gemeenſchap met twee kleinere gewulfde tempels, die met ſchilderingen verſierd zijn.

De ſtraten zijn koordsgewijze getrokken en hebben weerzijdsch paden voor de voetgangers; zij zijn met lava bevloerd, gelijk aan die, welke de *Veſuvius* thans opwerkt. Eenige huizen zijn met marmers van verſchillende kleuren en in vakken bevloerd. Anderen zijn met vier of vijf ſoorten van natuurlijken ſteen, als mozaïek gemaakt. Rondom de kamers is eene trede, waarop men gelooft, dat de ſlaven nederzaten; de muren zijn meerendeels in *fresco* geſchilderd. De eerſte opdelvingen hadden in 1720 plaats. In 1736 werd er tot 80 voeten diepte gegraven! en, eene ganſche ſtad, die op die diepte

 be-

bestaan had, werd ontdekt als ook de bedding der rivier, die door de stad liep.

De gloeijende asch, die deze stad bedolf, schijnt zoo lang hare hitte behouden te hebben, dat zij de deuren van de huizen en huissieraden in houtskool verteerd had, zonder derzelver vorm te veranderen. De standbeelden, meubelen en bronzen gereedschappen zijn verkoold, maar geen enkel is verbrand. (*) Daar de ouden in hunne schilderingen slechts minerale- en gekleurde aarde bezigden, zijn de schilderingen van glans beroofd, zonder bedorven te zijn. Op dezen overgrooten aschregen volgden lavastroomen, die het gansche veld overdekten. Dit ontvlamde vocht drong, op sommige plaatsen, door de asch en den puimsteen door, maar het water, dat zich in groote mate met het gloeijende vocht vermengd had, veroorzaakte dat hetzelve noch de marmers kon verbranden, noch de bronzen, waarover hetzelve stroomde, kon doen smelten. De latere uitbarstingen van den *Vesuvius* hebben den grond nog meerder verhoogd en daarop is het kasteel van *Portici* en het dorp *Resina* gebouwd. De zon schijnt daar in al haren glans, terwijl *Herculanum*, als het graf van eene stad, in de volkomenste duisternis verkeert. De ligging van *Herculanum* is onbekend gebleven, totdat de hertog van ELBOEUF, door toeval tot de in 1720 gedane opdelvingen aangespoord werd en dezelve met eenen goeden uitslag bekroond zag.

Ik

(*) Dezelve zijn in het museum *Borbonico* te *Napels* overgebragt.

Ik kwam nog vroegtijdig te *Pompeia* aan. De ligging van deze ſtad is minder diep, dan die van *Herculanum*. Slechts eenige voeten in den vulkanieken aard gravende, ontdekt men de nokken harer gebouwen. De eerſte opdelvingen werden in 1755 gedaan, op een kwartieruur afſtands van de zee en op eene kleine hoogte. Hoezeer men ſteeds voortgaat heeft men nog ſlechts eene kleine helft van den grond, die binnen de muren gelegen is, ontgraven. Ik bezag heden alles met vrucht, onder geleide van den Pruisſiſchen profesſor WILHELM ZAHN, bij wien ik als gast genoodigd was, daar hij hier finds ettelijke jaren woonachtig is, ſteeds arbeidende aan het fraai gekleurde plaatwerk van *Pompeia*, dat hij op kosten van het Pruisſiſche gouvernement volvoert. De laatſte *livraiſons* zijn bij uitſtek fraai. De nuttigheid, welke dat werk in *Pruisſen* ſticht, gaat met rasſche ſchreden voorwaarts; de bouwmeester volgt den ſmaak der ouden na, de fabrijkant, die der antieke huisſelijke gereedſchappen enz. Zoo ziet men in *Berlijn* en elders wijd en zijd, lampen, vazen en potten, welke na die der ouden als gevormd ſchijnen te zijn.

De ſtraten van *Pompeia* zijn met lava beſtraat en met voetpaden voorzien. In eene dezer ſtraten ziet men het ſpoor der wielen van de wagens; dit ſpoor is eng en zoo diep, dat men zoude vooronderſtellen, dat het door metalen wagens gevormd is. De huizen zijn gelijkvormig, groot of klein; allen hebben een binnenhof, in welks midden een bad is. Verſcheidene

dezer binnenhoven hebben eene zuil met kolommen. De verdeeling der huizen is eenvoudig; velen komen op het hof of onder de zuil uit. Zij zijn klein en veelal zonder gemeenſchap met elkander; velen zijn zonder venſters en ontvangen het licht door de deur of door eene daarboven gemaakte opening. De muren zijn over het algemeen met ſchilderingen in *fresco* verſierd; eenigen zijn ſmaakvol, anderen zijn zeer middelmatig, maar toch opmerkingswaardig, door de gebruiken des tijds die zij ons overleveren. Levend komen de kleuren te voorſchijn, wanneer men ze met eenig water bevochtigt. De vloeren zijn meerendeels mozaiek van twee à vier kleuren. Ik zag er van de ſchoonſte ordonnantie die men wenſchen kan.

De belangwekkendſte zaken van *Pompeia* zijn de volgenden: De *villa* van DIOMEDES, met heerlijke mozaïeken, — het gebouw, dat tusſchen de *villa* van DIOMEDES, en de poort *d'Ercolano* gelegen is en gebruikt werd tot maaltijdhouding na de begravenis. — De plaats, alwaar men de asch der dooden bewaarde, — de *Albergo* of herberg, — *Columbarium* of het graf der *gladiateurs*, ter regterhand van den *Appiaanſchen* weg — de poort *d'Ercolano* of anders gezegd, *Herculanum* — de post — de *bottage da Café* of koffijhuis, alwaar men op de toonbank nog de ronde kenteekenen van de kopjes of bekers gewaar wordt, — het huis van *Cajus Caius*, — het zoogenaamde huis der *Vestalen* — de *ponderarium* of douanenhuis — de publieke molen — de winkel waar men wijn en olie

ver-

verkocht — het huis van *Cajus Salluste* — de muzijk-akademie — het huis van *Panſa* — het huis van den treurſpeldichter, — de publieke baden — de tempel *della fortuna augusta* — het *pantheon* — het burgerlijk *forum*, — het huis, zoogenaamd, van den generaal CHAMPIONNET — de portiek met zes kolommen — de tempel van *Hercules* — de ingang van het tragiſche théâter — het tribunaal of *curia* van *Pompeus* — de tempel van *Iſis*, die in zijn geheel beſtaat — de tempel van *Esculaap* — de werkplaats der beeldhouwers — het komiſche théâter — het tragiſche théâter — het *forum mindinarium* — het amphithéâter — eene vierkante rondgaande onderaardſche galerij, waarin men 27 lijken tegen den muur gevonden heeft, die waarſchijnlijk alhier eene ſchuilplaats dachten te vinden — de ſtraat der graven — de ſtraat der *Priapen*, onlangs ontdekt — het huis *del Gran duca* in tegenwoordigheid van den groothertog van *Toskanen*, tijdens zijn laatſte verblijf te *Napels* ontdekt en daarom *del Gran duca* geheeten, (een voortreffelijk ſchilderſtuk, eenig in zijne ſoort, is thans daarin opgedolven) — ten ſlotte, veel andere merkwaardigheden, die de geleiders iederen vreemdeling aanduiden en die vermeerderd worden, naar gelang men met de ontgravingen voortgaat. Alle de losſe voorwerpen worden naar het muſeum van *Napels* overgebragt; niettemin zijn hier nog voortreffelijke mozaïeken enz. wier aard en toeſtand de verplaatſing niet gedoogden.

De

De bewoners van *Herculanum* hadden den tijd om aan den lavaſtroom, die hen vervolgde, te ontſnappen; maar zijn ſnelle loop, in de rigting van *Pompeia*, bedekte in weinige oogenblikken de laatst genoemde ſtad en verzwolg hare ganſche bevolking.

Daar zijn geene ruinen, die zoo veel belang inboezemen, dan die van *Pompeia*. De verbeeldingskracht behoeft niets te ſcheppen, noch te vooronderſtellen; alles is daar, als op den dag der ſchrikverwekkende gebeurtenis; het is eene ware ſtad der aloude Romeinen; men zoude zeggen, dat zij dezelve naauwelijks verlaten hadden.

De *Veſuvius* is, ſinds eenige dagen, dood ſtil en weinig rook, zoo uit den krater als die der lava, is zigtbaar.

18 *Julij*.

Schilderde ik eene ſchets van het gebouw der publieke baden van binnen te zien. Ik reed vervolgens ſnel, met een *caratella*, naar *Napels* terug, alwaar de baron DE BONSTETTEN mij wachtende was, om gezamenlijk het cabinet der teruggehoudene zaken, in het muſeum, waartoe wij een ſchriftelijk verlof hadden, te bezigtigen. Eene groep van een' ſater met een' bok, een *basrelief*, eenige *ingenieuſe* voorwerpen enz. te onvoegzaam om te worden beſchreven, vormden dit cabinet, hetwelk mij deed

zien,

zien, dat de ouden, op zekere kapittels, minder kiesch waren dan wij zulks zijn. Ik dineerde bij mijnen vriend; en, gezamenlijk met zijne beminnelijke echtgenoot, deden wij eene *tournée* langs den oever van *Napels*, ten einde ons na den bloedwarmen dag eenigzins te verkoelen en de levendige volkstafereelen te aanſchouwen, die ſteeds de kaaijen ſtofferen. Wij lieten *Portici* achter ons en waren in een druk geſprek gewikkeld, toen eensklaps een der bedienden ons op den voor ons liggenden *Veſuvius* opplettend maakte, die, zoo als ik reeds gemeld heb, ſinds eenige dagen in volle rust was en plotſeling weder losbrak. Het was zeven uur toen de vlammen gelijktijdig met den rook eene hevige uitbarſting voorſpelden. Steenen werden tot verbazende hoogte geworpen en waren van eene buitengewone grootte. De lavaſtroomen namen, in weinige oogenblikken, zoodanig toe, dat zij een uur na de uitbarſting tot verre over de helft van de berghoogte waren afgeſtroomd. Er kwam een oogenblik, dat de lavaſtroomen zoo krachtig gedreven werden, dat zij in minder dan eene ſeconde eenen afſtand van een kwartier overliepen. Wij reden tot *Torre del Greco*, in welke rigting de lava ſtroomde. Verder op, naar *Castell' a mare*, was het moeijelijk te gaan, daar de aschregen te hevig was. Wij keerden dus naar *Napels* terug. De ganſche bevolking was op de kaaijen toegeſtroomd; een bewijs van deelneming en van iets buitengewoons, want de Napolitanen, aan het ſpoken van hunnen buurman gewoon, zijn daarvoor tame-

lijk onverschillig. Ditmaal echter was hunne aandacht gespannen ; théâters en andere publieke vermakelijkheden waren verlaten. Ik verliet mijn gezelschap, en mengde mij onder het volk, werwaarts mijne roepstem als schilder en opmerker mij riep. Wat ik als zoodanig waarnam is moeijelijk te schetsen. Kunstvuur en schrijflust bezielden mij zonder aan het eene nog het andere te kunnen voldoen. De *Vesuvius* kwam mij voor naderbij gekomen te zijn; hemelhoog verhief hij uit zijnen krater asch-, steen- en vuurkolommen. De zware rookkolommen, die opwaarts stegen en door de kracht des vuurs gedreven werden, schoten in alle rigtingen bliksemstralen, wier koud licht zich met het vuur vermengde. Geen wind sloeg ditmaal den rook ter neder. De kracht der uitbarsting liet zulks niet toe; de lavastroomen waren even helder als het vuur des kraters; gloeijende dampen omhulden het geheel, dat in de hoogte langzaam verduisterde en zwart tegen den starrenhemel uitkwam, dikwerf afgewisseld door de gloeijende steenklompen, die tot deze duisternis opgeworpen werden. De terugkaatsing in de zee was buitengemeen sterk; de maan was wit; de verschillende verlichtingen, waaronder die van den toren van *Masaniello*, waren bleek. De kaaijen met hare gaarkeukens, schelp- en vischwinkels met zeilen overspannen; de schilderachtige volksgroepen; het spel der lichten tusschen deze woelende en luidruchtige groepen; de menigvuldige houten badplaatsen, ieder van 50 tot 300 kamertjes bezittende, welke gedu-

ren-

rende mijne landreis, in de zee, nabij het ſtrand zijn opgerigt en met gekleurde lampions verlicht waren; de pavillons van loofwerk met guirlandes van gekleurde lampions verlicht en op het ſtrand zelve opgerigt ten gerieve van hen, die zich de maag willen verſterken of zich met den dans onledig houden, al deze tafereelen, deze geheele zamenhang, maakte een' hevigen indruk op mij en de herinnering aan dezen Napolitaanſchen avond zal mij levenslang bijblijven.

Laat in den nacht te huis komende, vond ik mijn vriend DE LABOUËRE op ons balkon gezeten, met het palet in de hand aan het werk. Ik bleef de ſteeds vermeerderende uitbarſting van den *Veſuvius* aanſchouwen, ging vervolgens te bed en ſtaarde haar zoo lang aan, dat de vermoeide oogleden zich ſloten en mij eenige rust ſchonken.

---

19 *Julij.*

De uitbarſting hield nog aan. Geen tijd te verliezen hebbende, op den voor laatſten morgen van mijn verblijf alhier, nam ik een *caratella* en reed naar het graf van VIRGILIUS, in de tuinen van het huis *S. Severino* gelegen. Dit graf is eene ſoort van toren, in den vorm van eene gewelfde lantaren, inwendig met veel nisſen, voor asch-urnen beſtemd, voorzien. De grot van *Poſilipo* doorgereden zijnde, liet

liet ik den fchoonen ftraatweg van *Pozzuoli* links liggen en nam den alouden weg, die mij naar het meer van *Agnano* geleidde. Dit water, dat altijd fchijnt te koken, is volgens zeggen, boven zoet en onder zout, waaruit men opmaakt, dat het de krater van een' vulkaan geweest is. De ftoombaden van *S. Germano* liggen niet verre van hier; en, eenige fchreden verder, nabij het meer, is de beroemde hondsgrot, alwaar ik van de proefneming afzag, om namelijk de werking van den damp op het leven van een' hond te zien, zoo als anders gewoonlijk het gebruik is bij de komst van vreemdelingen. In *Napels* terugkeerende bezocht ik den verdienftelijken teekenaar VIANELLY, mijnen talentvollen landgenoot PITLOO en veel andere bekenden, van welke ik affcheid nam. Des namiddags nuttigde ik mijn affcheidsmaal bij den Nederlandfchen zaakgelastigde den Wel Ed. Heer DE MOLLERUS en van daar bezocht ik nog eenmaal de *villa Reale*. Van hier befpiedde ik op nieuw de golf van *Napels*, hetwelk een zaligend genot bij het vallen van den avond is, bij de reinheid van het luchtgewelf, bij de zachtheid des klimaats, bij het geruisch der golven, die, mollig vloeijende, op het ftrand den geest komen geven.

Mijne kunstvrienden wedervindende, begaven wij ons naar het klein gala in het Konk. Théâter van *San Carlo*, alwaar ANNA BOLENA werd uitgevoerd. De hoofdrollen werden zeer goed door RONZI, DUPREZ en LA BLACHE vervuld. Bij het uitgaan ontmoet-

moetten wij veel nieuw aangekomene kunstvrienden, hetwelk mijn leedwezen van te moeten vertrekken, grootelijks vermeerderde. Na eene wandeling aan de *Molo* en op de verdere kaaijen, keerden wij tot onzent terug, alwaar ik, na genomene nachtrust, voor het laatst, bij mijne ontwaking

---

20 *Julij*,

Den brakenden *Vesuvius*, *Napels* en hare golf begroette en mij tot de afreize gereed maakte. Al het overtollige goed werd ter zijde gelegd, ten einde des te gemakkelijker mijne reis, niet zoo zeer naar *Livorno*, maar die naar het vaderland te kunnen bewerkstelligen. Mijn paspoort, dat ik tot *Livorno* had laten *viseeren*, kostte mij niet minder dan vier Nap. Dukaten, voor visa van Politie, Ministerie van buitenlandsche zaken, Nuntius van den Paus en legatie van *Toskanen*. Ik nam mijne plaats op den tweeden rang van de stoomboot: HENDRIK DE VIERDE, tegen betaling van bijkans 80 francs, onbegrepen den kost; en voer, om elf uur, onder het geleide mijner vrienden, naar het vaartuig, dat om 12 uur vertrekken zoude.

Ten einde niets met de *douaniers* te doen te hebben, liet ik de boot voor mijne woning komen en deed haar de rigting nemen van *Castell' a mare*, ten einde de *douaniers* te verschalken, dat mij ook bij-

zonder goed gelukte, want, na deze verkeerde rigting (in welke wij een groot aantal Capucijnermonnikken zagen, die zich met zwemmen onledig hielden en wier kale hoofden, met lange baarden uit de zee ſtekende een vreemd gezigt opleverden) deed ik de boot plotſelings naar de achterzijde der in de haven liggende ſtoomboot ſturen, welke mij ook, op vertoon van mijn biljet, met mijn goed ontving. Mijne vrienden keerden, na een hartelijk afſcheid, weder ſtadwaarts en werden door mijne zuchten over deze ſcheiding gevolgd. Ook van *Napels* ſcheidde ik met bitter leedwezen; het kwam mij voor, als of ik deze ſtad en landſtreek verlatende, van gansch *Italië* ſcheidde, en zulks lag gedeeltelijk in den aard van mijne zeereis naar *Livorno* opgeſloten, door welke ik *Rome*, het mij dierbaar geworden *Rome*, onaangeroerd achter mij zoude laten en ſlechts deszelfs zeekust konde begroeten. De klok ſloeg twaalf uur; de ankers werden geligt; de raderen bewogen zich en mijn vaarwel aan de weelderige landſtreek, van waar ik mij verwijderde, werd ſtilzwijgend geuit, maar met een' blik, die voorzeker in het diepſte mijner ziel had doen lezen, indien mijne reisgenooten, in dat oogenblik, in eene opmerkende ſtemming te mijwaarts hadden verkeerd.

Een ongeluk komt nimmer alleen, zegt het ſpreekwoord en hoe gaarne ik hetzelve wilde logenſtraffen, kan ik zulks thans niet doen, daar ik in dit oogenblik hetzelve opnieuw in mij bewaarheid

zie.

zie. Mijn vaarwel aan *Napels* moet ik tevens door dat aan mijne geëerde lezers laten volgen, aangezien het bestek van dit deel mij niet toelaat, met mijne aanteekeningen voort te gaan. Ik hoop echter in een volgend deel het vervolg en slot mijner reizen op te nemen; te beginnen met eene karakterschets der Napolitanen, van hunne zeden en gebruiken, die ik in mijne beschrijving van hunnen geboortegrond onaangeroerd heb gelaten en tot welker opteekening, de stoomboot, die mij op de Middellandsche zee naar *Livorno* voert, mij eene geschikte gelegendheid ter inlasfing aanbiedt.

VERBETERINGEN.

EERSTE DEEL.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
58,	13 v. b.	Ik trof er ſlechts een aan,	Ik trof er velen aan,
83,	7 ——	niettemin hen bedienden,	lieten niettemin bedienden,
90,	8—etc. v. b.	, doch men betwijfelt of dit koloſſale gevaarte, dat geſteund wordt door overwonnen ſtukken geſchut, overeind in den grond geplaatst,	. Dezelve is alreeds omringd door overwonnen ſtukken geſchut, die als palen overeind in den grond geplaatst zijn, doch men betwijfelt of de oliſant,
96,	16 v. b.	te *Algiers*	waaronder te *Algiers*
107,	15 ——	ſtraat *Jueneurs*	ſtraat *des Jeuneurs*
109,	12 ——	*Minister Generaal*,	Minister den Generaal,
111,	9 ——	INGRLI,	INGREX,
116,	6 ——	mij dikwerf *tenteerde* in de Italiaanſche ſchool, MURILLO voor koloriet in de Spaanſche,	en koloriet mij dikwerf *tenteerde* in de Italiaanſche ſchool, zoo ook MURILLO in de Spaanſche ſchool,
117,	21 ——	en meer anderen. Voor het klasſieke alsmede boeiden HENRI SCHEFFER en BEAUME (*genre historique*) mijn oog;	en meer anderen voor het klasſieke. Voor de *genre historique*, HENRI SCHEFFER, BEAUME, enz.
132,	1 v. o.	keizer	ex-keizer
168,	1 v. b.	10 francs	20 francs
219,	17 ——	SAUL voor SAMUEL,	SAMUEL voor SAUL,
265,	2 v. o.	half uur	kwartier uurs
287,	5 v. b.	*Roſelani* — ook op de volgende regels.	*Roſelauï*
288,	16 ——	300 voeten breed,	300 voeten hoog,
298,	2 ——	Franſche	Deenſche
335,	14 ——	was ik wachtende,	was ik geenszins wachtende.

TWEEDE DEEL.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
3,	6 v. b.	ook zijn zij zonder leuningen, enz.	alle hebben leuningen.
16,	5 ——	wordt aan CONE BISANTINE of PALA DORO toegekend.	is de ICONE BISANTINE of PALA D'ORO geheeten.
17,	3 ——	van *de auteurs* TITIAAN enz.	van den maker SANSOVINI, alsmede van TITIAAN enz.
18,	4 v. o.	met *den tabernakel*, door J. PALMA vervaardigd.	met *een tabernakel*, waarvan de schilderijtjes door J. PALMA zijn vervaardigd.
25,	1 ——	*dood van J. C.*,	*Doop van J. C.*,
29,	6 ——	in *Venetië* geacht.	van de *Lombard. Venet.* Staat geacht.
36,	7 ——	kolommen, door LAPISLAZULI vervaardigd.	kolommen van *Lapis-Lazuli.*
38,	11 ——	*marteling van St. Titulaire.*	*marteling van St. Sebastiaan.*
44,	2 ——	*De marteling van St. Titulair.*	*De marteling van St. Pantaleon.*
45,	18 v. b.	*St. Titulair.*	*St. Pantaleon.*
52,	11 ——	Het is zeer rijk van marmer en werd ter eere van *J. Vénier* opgerigt.	Niet minder verdient opmerking het monument van *J. Vénier*, rijk in marmer.
54,	10 v. o.	heiligen *Titulaire*	*St. Roch*
58,	2 ——	*de H. Titulaire*,	*St. Jan de Aalmoezenier*,
63,	7 v. b.	op hetzelve	op het derde altaar
64,	12 ——	*St. Titulaire*	*St. Juliën*
76,	3 v. o.	en achter hetzelve	en boven hetzelve
79,	1 v. b.	DE KERK ST. PIETER EN PAULUS.	DE KERK ST. PIETER EN PAULUS, OP HET EILAND MURANO.
79,	5 v. o.	L'EGLISE DES ANGES.	DE KERK DEGL'ANGELI, OP HET EILAND MURANO.
80,	5 v. b.	DE KERK ST. DONATUS.	DE KERK ST. DONATUS, OP HET EILAND MURANO.

Bl.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
80,	5 v. o.	DE KERK ST. MARIA.	DE KERK VAN ST. MARIA, OP HET EILAND TORCELLO.
81,	10 v. b.	DE KLEINE TEMPEL S. FOSKA.	DE KLEINE TEMPEL S. FOSKA, OP HET EILAND TORCELLO.
81,	14 ——	SCARPAGNIO	SCARPAGNINO
85,	20 ——	CONTAVINI;	CONTARINI;
85,	22 ——	feestplegtigheid); *de terugkomst van Jakob*, enz. door BOSSANO;	feestplegtigheid). De zaal *Anti-Collegio* bevat vier voortreffelijke ſtukken van TINTORETTO, *de terugkomst van Jakob*, enz. door BASSANO;
86,	3 ——	ſchoonheid van compoſitie. —	ſchoonheid van compoſitie en conceptie van kleur. De *plafond* is geheel door PAUL VÉRONÈSE geſchilderd. Uitmuntende kunstgewrochten.
86,	9 ——	27 breed.	74 breed.
98,	3 v. o.	ſchilderſtukken:	groepen:
107,	3 v. b.	Men bezoekt *Quatre Palais*, omdat alhier	Men bezoekt deze vier paleizen, omdat in een derzelve
117,	15 ——	*Jan Fantino*	*San Fantino*
126,	6 ——	In de *théâtres* van den eerſten rang alleen hoort men de ſchoone Italiaanſche muzijk. In de voornaamſte ſteden is	In de *théâtres* van den eerſten rang der voornaamſte ſteden hoort men alleen de ſchoone Italiaanſche muzijk. Elders is
132,	8 ——	Het uurwerk van den toren	De toren van het uurwerk aan de andere zijde van de *St. Marcus*-plaats
150,	8 ——	*Feriaca*	*Teriaca*
159,	11 ——	*madonna del Marc*	*madonna del Mare*
160,	3 v. o.	CAMPAGNA	CAMPAGNOLA
163,	9 v. b.	met drie verdiepingen of galerijen.	Inwendig is deze kerk in de moderne ſtijl, uitwendig is hare voorgevel Gothiek-Arabisch met drie galerijen boven elkander.
163,	17 ——	GARAFOLO. —	GAROFOLO, (ook vervolgens bij het noemen van dien meester).

Bl.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
164,	13 v. b.	*Het kind Jezus*	*Maria en het kind Jezus*
164,	2 v. o.	*kerk St. Dominico.*	*kerk ſan Domenico.* (ook later).
165,	van ond.	blanco.	XI. De kerk van *San Gaetano* bevat eene fraaije ſchilderij van GEURCINO, *Maria, die het kind Jezus Simeon aanbiedt.*
166,	13 v. b.	verzen in proza,	verzen en proza,
167,	14 ——	(is vergeten)	Een fraai kunstgewrocht van GAROFOLO, zijnde *de boodſchap aan Maria.*
168,	1 ——	In het derde vertrek is een betooverend kabinetje.	Het derde vertrek is ſlechts een kabinetje.
169,	13 ——	nu en dan bij deze procesſie	nu en dan bij ſoortgelijke procesſiën
172,	10 ——	hoewel eenvoudig.	en zeer eenvoudig.
172,	12 ——	CARRACHA.	CARRACHE.
173,	12 ——	waaraan ik, naast God, alles heb te danken.	waar ik mijne dierbaarſte betrekkingen heb achtergelaten.
174,	17 ——	DEUNER.	DENNER.
175,	6 ——	MONTEGNA	MANTEGNA
175,	5 v. o.	JULIA	GIULIO
175,	4 ——	CIRNA	CIMA
176,	14 v. b.	BASSARO.	BASSANO.
177,	8 ——	SCAPPUO,	SCAPPUS,
178,	4 v. o.	in het logement *Tre Mori*	van ons *hôtel Garni*
184,	11 v. b.	*Fontebuano.*	*Fontebuono.*
188,	13 ——	eene andere groote zaal,	een groot appartement,
188,	16 ——	*quartier de* PIERRE CORTONA. De vijf voornaamſte ſtukken, die hier prijken, zinſpelen op de vijf planeten,	na wiens naam dit kwartier dan ook geheeten is. Vijf heerlijke vertrekken; ieder dezer prijkende met zinſpelingen op de vijf planeten wier namen zij dragen,
188,	19 ——	Nog zijn hier veel goede ſtukken van	Men treft hier aan onderſcheidene portretten in *bas-reliefs*, door
188,	1 v. o.	in de portalen.	, die mijne aandacht trokken.

Bl.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
189,	1 v. b.	EERSTE AFDEELING.	Eerſte vertrek.
189,	12 ——	GIOVANNI DE SAN GIOVANNI.	SPAGNOLETTO.
189,	18 ——	TWEEDE AFDEELING.	Tweede vertrek.
190,	12 ——	SIMON DA PERSA.	SIMON DA PESARO.
191,	15 ——	*Madonna della Seggiala,*	*Madonna della Seggiola,*
192,	20 ——	G. DE SAN FIOVANNA.	G. DE SAN GIOVANNI.
193,	5 ——	zijn hier de uitmuntendſte.	GIORGIONE, BAROCCIO, FRA BARTOLOMMEO zijn hier de uitmuntendſte.
193,	22 ——	PIERRE DA CORNA	PIETRO DI CORTONA
196,	10 ——	LAUDI.	LANDI.
197,	1 ——	De kamer *Aurora.*	De kamer *Aurora.* — Eerste Afdeeling.
197,	9 ——	In het derde vertrek.	Derde Afdeeling.
197,	17 ——	In het vierde vertrek.	Vierde Afdeeling.
199,	2 v. o.	CHIATTI.	CHIALLI.
208,	21 v. b.	door den abt ANTOINE.	en *St. Antonius de abt.*
210,	14 ——	LAUDINI;	LANDINI;
211,	19 ——	*Ghibelſina)*	*Ghibellina)*
213,	10 ——	GHIRLANDAJA,	GHIRLANDAJO,
215,	19 ——	die wel de ſchoonſte van *Florence* mag heeten.	die onder de ſchoonſte van *Florence* mag genoemd worden.
216,	4 ——	*Theâtre Novo,*	*Theatro Nuovo,*
221,	12 ——	*Midiceo*	*Mediceo*
224,	20 ——	TWEEDE AFDEELING.	TWEEDE VOORPORTAAL.
232,	8 ——	en overtreft de twee volgende van denzelfden meester.	en is een der beste ſtukken van dezen meester.
233,	1 ——	STRADANUS.	STRADANO.
238,	11 ——	aan RUBBENS	mede aan HUNTHORST
252,	1 ——	voorſtellende:	op eene derzelve is ſtaande:
253,	1 ——	BONVENUTO	BENVENUTO
255,	15 ——	Tirenze,	Firenze,
256,	2 ——	ALGOROTTI	ALGAROTTI
257,	19 ——	*Sibillo*	*Sibijlla*

Bl.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
62,	9 v. b.	van dezen, teregt gepre- zen kunſtenaar,	van dit teregt geprezen kunstgewrocht,
69,	14 ——	MASCAGUITE	MASCAGNI
71,	8 ——	DANATELLO.	DONATELLO.
73,	9 ——	zijn de beſchouwing over- waardig.	zijn der moeite niet waar- dig.
73,	18 ——	in *fresco's*	en *fresco's*
75,	8 ——	MASACCIO, FRA enz.	MASACCIO als FRA enz.
76,	7 ——	monniken	nonnen
78,	3 v. o.	waarſchijnlijk voor de laat- ſte maal in mijn leven,	ditmaal voor het laatst,
79,	6 v. b.	*Perrugia*,	*Perugia*,
82,	2 ——	benevens	voorts
82,	11 ——	*étrusques*,	*Etruske*,
85,	13 ——	BUONFILGLIO	BUONFIGLIO
88,	21 ——	ik	men
90,	4 ——	*Foligna*	*Foligno*
92,	5 ——	*Anibal*	*Annibal*
301,	2 ——	*Monterosſi*,	*Monteroſi*,
302,	4 ——	alwaar het graf	voorbij deze plaats komt men aan het graf
302,	9 ——	*Maria de Villa Madame*,	*Mario, de villa Mada- me*,
302,	17 ——	*Popoli.* —	*Popolo.* — (Ook vervol- gens.)
308,	18 ——	60,000	6000
312,	7 ——	Daar deze *hieroglyphen* in de holte gegraveerd zijn, heeft men moeite om de- zelve te ontdekken.	Indien deze *hieroglyphen* in de holte gegraveerd waren, zoude men dezelve naauwelijks gewaar wor- den.
313,	14 ——	143	43
315,	15 ——	deed er eenen toren bou- wen, die men	deed eenen toren bouwen, die hij
320,	25 ——	terwijl de graven	die even als de graven
321,	19 ——	hielden mij niet ſtaande.	bewonderde ik ter loops.
321,	23 ——	*heilig Sacrament te A- thene.*	*Heilig Sacrament* en *de ſchool te Athenen.*
323,	22 ——	*Pampilini*,	*Pamphili*,
327,	6 ——	allen klein en eng,	gelijkſoortig,

Bl.

Bl.	*reg.*	*ſtaat:*	*lees:*
333,	1 v. o.	34000	3400
335,	12 v. b.	*tragedi:*	*tragedia:*
341,	1 v. o.	toren,	koepel.
342,	16 v. b.	*Ste. Maria*	*Ste. Maria Sopra Mine*[illegible] *va*
353,	21 ——	Zittende	Van zijnen draagzetel
354,	8 ——	De verlichting van de	De verlichting te zien va[illegible] de
358.	4 ——	CAMUCCANI	CAMUCCINI
359,	14 ——	Zijn	Mijn
360,	16 ——	CERVARI.	CERVARE.
362,	4 ——	en *bivouacqueeren*,	wij *bivouacqueerden*,
366,	20 ——	als het beste der wereld geſchat wordt.	als een der besten geſcha[illegible] wordt, die ooit vervaa[illegible] digd zijn.

DERDE DEEL.

ꝫl.	reg.	*ſtaat:*	*lees:*
9,	11 v. b.	verſierd met bladeren	beſchilderd met looſwerk
9,	14 —	zijne	zijn
0,	6 —	ik zeg begraaft	ik wil zeggen begraafde
7,	7 —	*Grecostatis* (bidplaats	Grecostasis (*ſtation*
8,	1 v. o.	pag. 31	pag. 310
2,	16 v. b.	de voortreffelijke kunſtenaars	dezen voortreffelijken kunſtenaar,
12,	6 —	, aan de overzijde van de *Teverone*-ſtroom;	; aan de overzijde van de *Teverone*-ſtroom,
18,	1 —	*privilgiën*	*privilegiën*
26,	8 v. o.	voor ſchilderijtje	voor ieder ſchilderijtje
51,	6 v. b.	de voornaamſte door mij zijn	het voornaamſte door mij is
55,	4 v. o.	of	en
01,	8 —	GIULIANA	GIULIANO
07,	1 —	de *Ste.*	de kerk *Ste.*
09,	4 —	*apotres*	*Apostoli*
26,	24 v. b.	en de weinige bewoners, welke zich hier bevonden, daar de meesten	en oorzaak is, dat de weinige bewoners van dit oord,
354,	9 v. o.	*déjuner*	*dejeuner*
365,	2 v. b.	*Pozzuol*	*Pozzuoli*

KUNSTREIS

DOOR

FRANKRIJK, ZWITSERLAND,
ITALIE EN ENGELAND.

KUNSTREIS

DOOR

Frankrijk, Zwitserland, Italie en Engeland,

van

HENDRIK WILLEM CRAMER, ANTZ.,

Lid der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten.

ONDERNOMEN DEN 23 NOVEMBER 1831.

VIERDE DEEL.

DE St PAULS KERK TE LONDEN.

te Amsterdam, bij

C. L. SCHLEIJER.

MDCCCXXXVIII.

VOORBERIGT.

De vertraging, welke de uitgave van dit laatste deel ondergaan heeft, gebiedt mij eenige woorden hierover aan mijne geachte lezers te laten voorafgaan.

Getrouw aan de verpligting, door wijlen mijn' onvergetelijken vader, bij de uitgave van het eerste deel op zich genomen, heb ik ondanks mijn tegenzin, om mijn' persoon door de drukpers te laten spreken, reizen, enz., en in weerwil mijner onbedrevenheid in letterkunde, vervolgd, hetgeen hij als letterkundige, maar vooral als teederminnend en met zijn zoon ingenomen vader begonnen had.

Nadat ik met goedgunstig verlof van Z. M., onzen geëerbiedigden Koning, in Augustus 1834*, ter beschikking van familiezaken, in mijne vaderstad teruggekeerd was, en mijne hoop, van weldra mijne reizen te zullen vervolgen, reeds een' geruimen tijd teleurgesteld was geworden, verliet ik eindelijk in het begin van* 1835 *mijn vaderland weder. Naauwelijks echter had ik in het voorjaar eenige weken te* Londen *doorgebragt, of nieuwe ram-*

rampen riepen mij naar het vaderland terug. — Het verlies van eene brave moeder en de taak, die zij mij achterliet, veroorloofde mij niet meer naar Engeland *terug te keeren, en mijne oppervlakkige aanteekeningen vollediger te maken. Vandaar, dat men in mijne aanteekeningen omtrent* Londen, *welligt onderſcheidene belangrijke onderwerpen ter loops of geheel niet aangeroerd zal zien, eene onvolledigheid, welke de noodzakelijkheid en onverwachte gebeurtenisſen buiten mijne ſchuld hebben veroorzaakt.*

Schoon ik na mijne terugkomst uit Engeland, *mijne gemaakte aanteekeningen ſlechts behoefde over te ſchrijven voor de drukpers, had echter de noodzakelijke overgang van dit werk aan een' anderen uitgever, gepaard met andere omſtandigheden, het gevolg, dat de uitgave van dit laatſte deel eene onvermijdelijke vertraging heeft moeten ondergaan. Mogt hetzelve echter aan mijne geachte lezers welkom zijn!*

H. W. CRAMER, ANTZ.

INHOUD

Bl.

Napels. — De Napolitanen. — Hun karakter. — Eigenaardigheden, enz. . . . . 1.

Zedeloosheid te *Napels*. — Invloed der muzijk. — IJdelheid. — Bedelarij, enz. . . . . 4.

Togt op de Middellandsche Zee, van *Napels* naar *Livorno* . . . . 12.

Inrigting der stoomboot. — Gezigten op de reis. — Storm. — Aankomst te *Livorno* . . . . 17.

Livorno. — De stad. — Haven. — Gebouwen. — Koffijhuizen. — Vertrek naar *Pisa* . . . . 22.

Pisa. — Deszelfs oudheid. — Voormalige grootheid. — Gebouwen. — Het *Campo Santo*. — Kerken. — Terugreis naar *Livorno* . . . . 29.

Livorno. — Togt buiten de stad. — Onaangenaamheden met beschadigde schilderijen. — Vertrek naar *Genua* . . . . 41.

Reis naar *Genua*. Stroovlechtsters. — Steden en dorpen. — Slechte weg. — *Massa Carrara*. — *Spezië*. — Verdere plaatsen. — Aankomst te *Genua* . 44.

Genua. — Deszelfs ligging. — Oudheid. — Verval. —

Bl.

Prachtige gebouwen. — Kerken. — Paleizen. — Schilderijen. — Haven van *Genua*. — Wandelingen. — Voortbrengselen. — *Don* MIGUEL. — De Schouwburg . . . . 52.

Vertrek van *Genua*. — Fraaije triomfboog. — Heerlijk gezigt. — Plaatsen tusschen *Genua* en *Turyn*. — Koele nachten. — Verlies van mijne beurs. — Aankomst te *Turyn* . . . . 67.

TURYN. — Brug over de *Po*. — De Domkerk. — Koninklijk Paleis. — Verdere paleizen en gebouwen. — Kerken. — Straten en wandelplaatsen. — De groote Opera . . . . 72.

Vertrek van *Turyn*. — *Vercelli*. — *Novara*. — Komst te *Milaan* . . . . 81.

MILAAN. — Kerken. — Ambrosiaansche Bibliotheek. — Schilderijen. — Gebouwen. — Wandelplaatsen . 84.

Muzijk en volkszangen van *Italië*. — Godsdienst- en volksfeesten. — De vereering der H. Maagd in *Italië*. — Improvisatori. — Dansen. — De *Tarentella*, enz. . . . . 91.

Vertrek van *Milaan*. — *Como*. — Vaart op het meer van *Como*. — Schilderachtige gezigten. — *Villa's*. — Merkwaardige bron. — Komst te *Varenno* . . . 126.

TREMEZZINA. — Paleis van den Graaf SOMMARIVA. — De *Villa Melzi*. — Genoeglijke avond . . . . . . 133.

Togtje naar de punt van *Bellaggio*. — Fraaije gezigten. — Vertrek van *Ravenna*. — *Colico*. — Overtogt naar *Riva di Chiavenna*. — *Chiavenna*. — Vertrek van daar . . . . 135.

De overtogt van den *Splügen*. — Deszelfs stoute aanleg. — Dorpen en gehuchten. — De *Rabbiosa*. — *Campo Dolcino*. — Huiveringwekkend karakter van het landschap. — Afscheid van *Italië*. — Het dorp *Splügen* . . . . 139.

Bl.

De vallei van *Rheinwald.* — De *Rijn.* — Waterval van denzelven. — Bruggen over denzelven. — Afdaling. — Ongeluk met den postiljon. — Zamenvloeijing van den hoogen en lagen *Rijn.* — *Chur* . . 147.

Reis van *Chur* over *Feldkirch* naar *Lindau.* — Het meer van *Constantz.* — Togtje op hetzelve. — Fraaije gezigten. — Vertrek van *Lindau* . . . . 151.

Reis van *Lindau* naar *Ulm.* — Kleeding der Wurtembergsche vrouwen. — *Ulm.* — Verblijf aldaar. — De schilder STIRNBRAND . . . . 155.

Vertrek van *Ulm.* — Aankomst te *Stuttgard.* — Winderige hospes. — Reis van *Stuttgard* naar *Heidelberg* 158.

Reis van *Heidelberg* naar *Mannheim.* — Aankomst te *Mannheim* . . . . 161.

Reis van *Mannheim* met de stoomboot den *Rijn* af tot *Keulen*, en van daar naar *Nijmegen.* — Komst te *Nijmegen.* — Lastig oponthoud aldaar. — Reis van *Nijmegen* tot *Amsterdam* . . . . 163.

Vertrek naar *Duinkerken.* — Het gezelschap op de stoomboot. — *Duinkerken.* — Vertrek van daar. — Vrolijk reisgezelschap. — *Rijssel* . . . . 168.

Togt van *Rijssel* naar *Parijs.* — Aankomst aldaar. — Aangename ontmoeting. — Veranderingen sedert mijne vorige reis. — Bezoek aan de schouwburgen. — De promenade van *Longchamps.* — *Galeri Colbert* 174.

Het *musée du Luxembourg.* — Beschouwing van de schilderijen, aldaar ten toon gesteld . . . . . 182.

DE LOUVRE. — Ten toonstelling aldaar. — Iets over de Fransche school. — Beschouwing der aldaar ten toon gestelde stukken. — Schilderij van LEOPOLD ROBERT . . . . 185.

Reis van *Parijs* naar *Calais.* — De domkerk van *Amiens.* — Merkwaardige kolommen in dezelve. —

Bl.

Aankomst te *Calais*. — De stoomboot. — Komst te *Dovres*. — Engelsche diligence. — *Canterbury*. — Fraai gezigt op den Teems. — Aankomst te *Londen* 209.

LONDEN. — Dagbladen. — Wijze van aankloppen. — Belangrijke handel. Gebruik van bier. — Verschillende openbare gebouwen. — Het paleis van den Lord-Majoor. — Diens jaarlijksche optogt en gevolg 213.

De zaal van het Hoogerhuis. — Die van het Lagerhuis. — Regtbanken. — De St. Paulus kerk . . . 218.

De Abdij van *Westminster*, derzelver merkwaardigheden 223.

Kerken. — Paleizen. — Schilderijverzamelingen. — Tuinen . . . . 228.

De Tower van *Londen*. — Deszelfs vertrekken. — Merkwaardigheden. — Kroonjuweelen. — De wapenzaal. — Verdere openbare gebouwen. . . . . 231.

Bazars en passages. — Societeiten. — Hotels van den adel. — Pleinen. — Standbeelden. — Bruggen. — De *Tunnel* . . . . 240.

Britsch Museum. — Galerij der antieken. — Zoological Society. — Verschillende tentoonstellingen. — Verzamelingen van schilderijen bij particulieren. — Schouwburgen. — De Engelsche acteurs. — Priesteressen van *Venus*. — *Almack Ball's*. — Huiselijke gewoonten der Engelschen. — Engelsche militairen. — Wedrennen. — Hanenvechten, enz. — Besluit . . . . 247.

Kunstreis

DOOR

FRANKRIJK, ZWITSERLAND, ITALIË EN ENGELAND.

DE NAPOLITANEN, HUN KARAKTER, ENZ.

Onder de eigenaardigheden der Napolitanen is het gewis een der zonderlingſte, dat zij in hun huishouden, hetzij op een meubel, hetzij aan hunne ſlaapſteden, eenen hoorn hebben — een hoorn? — ja, en wel een osſenhoorn, den grootſten, den besten, dien zij bekomen kunnen; dat is koddig, niet waar? voor ons, vreemdelingen, ja; maar voor hen is het een ernſtig voorwerp; geen hoorn van overvloed of zoo iets dergelijks; neen, deze hoornen hebben de eigenſchap, de betooveringen, die men *Gettarura* heet, en het kwaad, door dezelve veroorzaakt, te verwijderen. Men draagt deze hoornen ook in miniatuur, van ebbenhout, koraal, goud, enz., en zorgt de punt te wenden naar den perſoon, die men verdenkt een *Gettatore* te zijn, en deze beweging is voldoende,

om de werking van een' kwaadwilligen blik te vernietigen. Een *Gettatore* is een perſoon, die de kunst verſtaat, naar men wil, een ander door toověrij eene ziekte of onheil te berokkenen. Het gemeen ſtelt niet alleen vertrouwen in deze wonderlijke gewoonte, maar ook de lieden van opvoeding betuigen gehechtheid hieraan, en dragen hoornen, of andere beſchermende voorwerpen, waarmede de bijoutiers-winkels zijn opgevuld en die eenen niet onaanzienlijken tak van de nationale nijverheid uitmaken.

In geen deel van *Italië* omhelzen de mannen elkander met meerder geestdrift dan te *Napels*, hetzij op ſtraat, in den ſchouwburg, in de winkels, in de *salons*, of waar men elkander ook ontmoet, en hoe gering de bekendſchap ook zij. De vrouwen daarentegen kusſen elkander met veel terughouding, zoodat zij elkanders wangen naauwelijks aanraken.

Hoewel de Napolitaanſche vrouw niet als uitſtekende ſchoonheid kan geroemd worden, zoo geven echter vlammen ſchietende oogen en levendig glinſterende blikken, aan haar aangezigt eene aantrekkingskracht, waarvan men de uitwerking gevoelt, alvorens men er de oorzaak van vermoedt.

De Napolitanen hebben ſchoone en geregelde trekken. De glimlach zetelt bij hen niet, zoo als bij de meeste menſchen, in mond en wangen, maar kunstmatiglijk in de hoekjes van de oogen, hetgeen aan het gelaat eerder eenen ſchijn van veinzerij en valschheid geeft, dan eene tint van welgevallen en in-

innemendheid. Hunne wijze van fpreken is zonderbaar en uiterst vermoeijend voor den toehoorder, want daar de mond niet fnel genoeg de gedachten kan mededeelen, zoo helpen en vergezellen de handen, arm- en andere ligchaamsbewegingen het fpraakvermogen. Het oog, dat het meest fprekende moest zijn, is daarentegen als omfluijerd, en de oogleden zijn onzeker in hunne beweging. Hun karakter is een mengelmoes van goedhartigheid en loosheid, kruipende laagheid, fluwheid, nederigheid, toorn en vreesachtigheid. Iemand eene vlieg af te vangen, of om den tuin te leiden, is eene eigenfchap, die den Napolitaan in den volften zin eigen is. Wordt dezelve befpeurt, en maakt men de aanmerking: „ karel, daar hebt gij mij bedrogen!'' zoo wordt met eenvoudige openhartigheid geantwoord: „ ja, mijnheer, dat is zoo!'' en zijne fchouders ophalende, voegt hij er een gebaar bij, als of hij zeggen wilde: „ dat begrijpt men immers wel, dat behoort zoo.'' De luiheid is zoo groot en zoo hinderlijk bij een' dienstbare, dat men een geduld als JOB moet hebben, om zich te kunnen inhouden. Hunne domheid zoude mede dikwerf de bedaardheid doen verliezen. Ik kom bij voorbeeld, beftoven met de asch van den Vefuvius van *Pompeji* terug, geef mijn zwart fluweelen overkleed aan mijnen bediende, dat hij hetzelve fchoon make. Wat brengt hij mij terug? een verfleten bruin fluweelen kleed. „ Welnu, wat beduidt dat? dit kleed, met die kleur, is het mijne niet.'' — „ Ja wel, *Eccellenza*, hetzelfde, door u

 aan

aan mij ter hand gesteld en schoon gemaakt." — „Waarmede?" — Met *zeep!"* — Van hunne dapperheid heb ik ook menig staaltje gezien. Toen ik onder anderen den berg *Sant' Angelo* beklom, om langs deszelfs steilen en vermoeijenden weg van *Amalfi* te *Castell 'a Mare* aan te landen, geraakten mijne reisgezellen en ik dikwerf in verzoeking, de trage geleiders van de lastdieren, die onze bagaadje droegen, een pak slagen uit te deelen. Een hunner, een kerel als een boom, droeg mijnen ligten schilderbak, zwoegde onder dien last, en wilde een ander denzelven overdoen, en daar deze ook hunnen last hadden, aangezien de weg te eng was, om op de heupen van de lastdieren te laden, zoo weigerden zij, waardoor een twist ontstond, die den drager van mijne gereedschappen zoodanig verhitte, dat hij mijnen zwakken schilderbak tegen den grond wierp. Daarop geraakte mijn persoontje in toorn, en, zonder den reus en zijne gespierde ligchaamsgestalte in aanmerking te nemen, vlieg ik naar den kerel en geef hem een paar duchtige vuistslagen, draai hem met een' arm in een wip om, en geef hem, tegelijker tijd hem bij de armen vasthoudende, een paar schoppen op de zitdeelen, die niet minder raak waren. De man zag mij, zijne woede verkroppende, een oogenblik besluiteloos aan, wachtte geen verdere komplimenten af, maar bukte zich, om mijn' schilderbak weder op te nemen en vervolgde zijnen weg met de anderen, die hem uitlachten, omdat hij een lesje bekomen had, en nog meer, dat hij niet terug ge-

sla-

ſlagen had. Ook ik lachte, want de man had mij kunnen maken en breken, hetgeen echter in geen geval gebeurd zou zijn, want mijn trouwe Vendeër, de Vrijgraaf DE LABOUÈRE, de zoon van de moedigſte der vrouwen, was met rasſche ſchreden tot mijne hulp toegeſneld, gevolgd door mijne overige reisgezellen.

Daarentegen zijn de Sicilianen, die hunne meerderheid gevoelen, moedig en doen dezelve wel eens op de Napolitanen drukken; ik bedoel die der Siciliaanſche regementen, te *Napels* en omliggende plaatſen in garnizoen gelegerd. Deze beſchouwen zich als vreemdelingen, zonderen zich van de Napolitanen af, en hebben het meest omgang met vreemdelingen, vooral met de Zwitſers, die de vier regementen uitmaken, welke door eenige kantons voor een tijdbeſtek van 35 jaren aan het Koningrijk *Napels* geleverd worden.

Napels (*) is de ſtad, alwaar de zedeloosheid den hoogſten graad van verdorvenheid bekomen heeft, waar walgelijke hartstogten de natuur hoonen, waar losbandigheid geene teugels meerder kent. Kieschheid veroorlooft mij niet die gewaarwordingen te ſchetſen, die ik in mij zelve gevoel. Ik wil echter, zon-

(*) De ſteden *Mesſina* en *Palermo* kunnen mede in dien rang geplaatst worden.

zonder mijne lezers te kwetfen, eenigermate over dit onderwerp uitweiden. De zedelooze vrouwen doen zich in gering getal des avonds in de ftraten zien, doch overal wordt men door manfperfonen en oude wijven aangefproken, die u uitnoodigen een bezoek af te leggen bij eene vijftienjarige fchoone blonde, bij eene twaalfjarige *piquante brunet*, enz. enz. Druk wordt men toegefproken bij het in- en uitgaan der voornaamfte koffijhuizen, vooral aan het *Café d'Italia*. Daar ftaan hardnekkig een vijftigtal gedienftigen, die u, op eenen avond, in een twintigtal en meerdere vertrekken op de tweede, derde, vierde en vijfde verdiepingen van huizen, in verfchillende rigtingen gelegen, rondleiden; een kleine handgift aan de dienstbode, die de deur opent, is hetgeen men betaalt voor een oogenblik uitrustens op een zachte *canapé*, het fpelen met een' papegaai, die gewoon is 's avonds in zijne kooi gewekt te worden, of met de fneeuwwitte langharige kat, of het kanarievogeltje, dat op een bloementafeltje voor den fpiegel ftaat, en ten flotte een handdruk van de meer of minder bevalligheden bezittende bewoneresfe van het vertrek. Terwijl de avond aan de opwachting gewijd is, gaat de dag voor haar evenmin verloren; zij bezoeken alsdan de kerken, in welke zij zich zoodanig plaatfen, dat zij eenige aandacht trekken, nu eens als de onfchuld zelve, dan eens met de wezenstrekken en de kleeding van eene ontroostbare weduwe. De wijze, hoedanig te flagen in de verleiding, wordt door de moeders der dochters

ters onderwezen; eerstgenoemden zoeken met haar of voor haar den man, aan wien zij haar afstaan, en bekomen er den prijs voor. De schaamte, de kieschheid van de spraak, is een uitheemsch gewas, dat in *Napels* niet genaturaliseerd is; de onschuld, de ongeveinsdheid, deze maagdelijkheid van de gedachte, worden evenmin gekweekt, en onaangezien dit alles, is het een zeldzaam iets te *Napels*, dat een meisje moeder wordt. Dit is den minnaren verboden vrucht, en professors in de verleiding worden *gemystificeerd* door meisjes, die der kindschheid naauwelijks ontwassen zijn. De Napolitaansche maagd beteugelt hare hartstogten beter dan elk ander Europeaansch meisje. Men moge den duivel te hulp roepen, LUCIFER zelve zoude zijnen tijd verspillen en genoodzaakt zijn de vlag te strijken voor zestienjarige meisjes, die eene proefhoudende op de ondervinding gegronde theorie bezitten; het uiteinde is: „ zijt gij rijk, trouw mij, ten einde mij te bezitten; zijt gij niet rijk, wacht dan tot dat ik getrouwd ben met een ander." Zoo dan ook het oogenblik daar is, dat de Napolitaansche vrouw niet meer voor haren goeden naam en vermogen beducht behoeft te zijn, geeft zij zich geheel en al over aan hare hartstogten, en viert den vollen teugel aan alles, wat de verbeeldingskracht aan de ijling der zinnen kan toevoegen.

Hoezeer ik ook de kieschheid van taal waardeer, zoo stelt men zich ligtelijk bloot, bij het geven van een zedeschets eener landstreek, dat ons eenige uit-

drukkingen ontvallen, die de kieschheid doen blozen, doch daar waarheid boven al moet gaan en alle waarheden zich niet laten omkleeden, zoo acht ik mij voor alle verwijt gewaarborgd.

Groot is de invloed der muzijk op de Napolitanen. Het vermaak van den geest is niets voor hen, vergeleken bij de genoegens, die het gehoor hun oplevert.

Indien de muzijk, die met alle ſchoone kunſten moet wedijveren, door de verſtandelijke eigenſchappen der volkeren te ontwikkelen, hunne beſchaving te bevorderen en hun ſtaatkundig beſtaan te bekrachtigen; indien de muzijk, zeg ik, in plaats van de wellustige aandoeningen aan te vuren en de wulpschheid te prikkelen, in de harten de edelſte gevoelens opwekte, als haat tegen onderdrukking, liefde tot de vrijheid, gehechtheid aan het vaderland, dan zoude zij eene indrukwekkende grootheid verkrijgen, die de ziel electriſeren zoude. Doch zoodanig is geenszins de muzijkale invloed op de zeden der Napolitanen.

De muzijk, zoo zacht, zoo weelderig als de lucht van dit gelukkig klimaat, onderſcheidt zich meer door behendiglijk door hare melodij de begeertens te ſchakeren en de harten met verliefde bekommernisſen of onrust te vervullen.

Te

Te *Napels* houdt men bij uitſtek van op het altaar van de ijdelheid te offeren; vandaar, dat zoo veel prachtige equipaadjen de ſtraten opvullen, maar de fortuin is niet ſteeds voldoende, om derzelver meesters en paarden te voeden.

De Napolitanen offeren alles aan het uiterlijk aanzien op. Schoone equipaadjen en magere eetmalen; ſchoone huizen uitwendig, doch inwendig ſmerig en ſlecht gemeubileerd. Zij doen hunne afgeſtorvene aanverwanten met grooten omſlag en pracht begraven; de ſtraten ſchitteren van het licht der waskaarſen; de trein is onafzienbaar. Dit alles is niet, om hunne nagedachtenis te vereeren, maar om eene praalvertooning aan het volk te geven. De Priesters worden ſlechts betaald, voor zoo ver hunne dienst publiek is. Deze verrigt zijnde, keeren zij huiswaarts, ook de vrienden en naastbeſtaanden. De doodgraver verrigt het overige, en het lijk, dat op een paradebed ten aanzien van de bevolking rondgeleid is langs de ſtraten, wordt door vrouwen, wier beſtaan beſtaat, om bij begravenisſen te weenen, beroofd van zijne kleeding, en verkrijgt menigwerf noch doodkleed, noch doodkist, indien zulks door de nabeſtaanden niet bedongen is.

De Napolitanen ſlijten een groot deel van den dag en van hun leven in de koffijhuizen. Niets is nut-

tiger voor een Gouvernement, dat zijne onderhoorigen in dienstbaarheid wil houden, dan de uitvinding der koffijhuizen, daar niets meerder de ledigheid en de verwijdering van alle ſtudie begunſtigd. Er beſtaat mogelijk eene groote overeenkomst tusſchen het verval van een volk, en de behoefte, die het aan dusdanige inrigtingen heeft.

Napels is het hoofdkwartier van de bedelarij. Iedereen ſteekt u de hand toe; men vrage den weg op ſtraat en dadelijk zal op het antwoord het ſalaris voor deze beleefdheid gevraagd worden; men neme den ſchijn aan van naar iets te ſtaan zien, dadelijk is men omringd van lieden, die in uwe oogen lezen, wat gij verklaard wilt hebben, en naar uwe kleeding berekenen, wat zij aan u verdienen kunnen; geef hun iets of dank hen voor hunne moeite, loop voort en keer u na een vijftigtal ſchreden om, gij zult diezelfde lieden met een' uitgeſtrekten hals u na zien ſtaren, omdat gij hunne verwachting, die nooit te verzadigen valt, teleurgeſteld hebt; zie een van die wezens aan, die door hunne gelaatstrekken zoo ligtelijk doen glimlagchen, die lach kost u geld; treed in eene kerk, dadelijk zijt gij omringd door diakens, kosters en koorkinderen; geef aan een of meerderen eenig geld, zij, die niets verkregen hebben, zullen u, bij het uitgaan, op de

trap-

trappen om een aalmoes vragen, en hun getal zal nog vermeerderd worden door hen, die aan beide zijden van de kerkdeur, op de trappen of op ftoelen gezeten, van de bedelarij leven; ook van hen, die van de kerk hun dagelijksch verblijf gemaakt hebben, en bij het naderen van welgekleede perfonen, in een diepe *devotie* fchijnen te verkeeren, zich de borst kloppen en tegelijker tijd de hand naar u uitfteken; verkrijgen zij niets, zoo volgen zij u tot op ftraat en keeren vervolgens in de kerk terug. Ga naar eene *benefiet*-voorftelling van dezen of genen acteur of actrice, hij of zij is gezeten tusfchen twee waskaarfen voor den ingang van het fchouwfpel, in de kleeding van het ftuk, dat gefpeeld wordt, met een' zilveren fchotel voor zich, waarop de entreegelden verfpreid liggen, en waar tusfchen een enkel goudftukje prijkt, dat naar meerder gezelfchap van zijn kaliber reikhalst, en daar om die reden al dikwerf nedergelegd is. Treedt men de *vestibule* binnen, zoo valt het oog fpoedig op den koning of koningin van het feest, die u met een' glimlach welkom heet; deze groet moet op den fchotel beantwoord worden: want het voordeel van het *benefiet* zit grootendeels in het opgeld van het entreegeld. In één woord, de bedelarij fchuilt in het burgerlijke-, geestelijke- en *théater*-kleed. Indien dezelve flechts onder de lagere volksklasfe gemeenzaam ware, konde men de zorgeloosheid van het beftuur, het nationale eigenbelang en de armoede der burgers befchuldigen, maar daar zij den middenftand

ſtand tevens bemagtigd heeft, daar zij ook eenigzins de industrieele kunſten en de edelſte beroepen in haren kring begrijpt, zoo moet zulks aan andere oorzaken worden toegeſchreven. Doch ik ſtap af van een volk, dat de bekwaamheid heeft gehad over de beſchaving heen te vliegen, om tot deszelfs verval te geraken, en dat de kunst verſtaat, om zich te bederven, alvorens zich te onderrigten.

TOGT

TOGT OP DE *MIDDELLANDSCHE ZEE*

VAN

NAPELS NAAR *LIVORNO.*

Het was den 20sten Julij 1834, des middags te 12 uren (*), dat de ankers van de ſtoomboot *Hendrik IV* geligt werden, en de beweging der raderen de kalme baren deed ſchuimen, terwijl uit de ſchoorſteenen een regtſtandig opſtijgende rookkolom de fijne lucht bedwalmde. Ik ſtond op het dekſtuk der tweede kajuit, ontevreden over den gang der ſtoomboot; zij ging mij te langzaam, om mij ten eenemale aan de weemoedige gevoelens te ontrukken, die mijn vertrek uit dit oord deden ontſtaan, daar deszelfs verrukkelijk aanzien, door mij telkens nieuwe tafereelen te vertoonen, mijn leedwezen vermeerderde. Dan weder ging zij mij te ſnel, om mij te verzadigen aan het goddelijk ſchouwſpel, van waar ik mij verwijder-

(*) Men leze het ſlot des derden deels.

derde; van dat deel der aardbol, waar alle de wonderen der fchepping uitgefpreid zijn, en die flechts door *Conftantinopel* betwist kunnen worden, volgens het zeggen van hen, die ook de boorden van den *Bosphorus* bezochten, en de afbeeldingen, die ik daarvan zag. Ik zal niet op nieuw gewag maken van de fchoonheden der golf van *Napels*, van die van *Baja*, het zij genoeg gezegd, dat alle verbeeldingskracht te kort fchiet, dat alle verdichtfels der dichteren prozaïsch zijn bij deze dichterlijke wezenlijkheid. Het is geen afgewerkte fchets, maar een volmaakt fchilderij, die het bekoorlijkfte van alle oorden der aarde hier vereenigt.

Toen kaap *Mifeno* mij van dit alles fcheidde, toen ik een laatst vaarwel toeriep aan het eiland *Capri*, waar TIBERIUS zijne wraak beraamde en zijne onwereldfche genoegens fmaakte; aan de muren van *Sorrento*, de wieg van TASSO, aan den met kracht brakenden *Vefuvius*, toen ik van nabij aan de eilanden *Ischia* en *Procida* nog eenen blik toegeworpen had en het ruime fop mij geene herinneringen meer fchonk, toen keerde ik mijn gelaat tot de voorwerpen, die mij op het vaartuig omringden, tot de wezens, die mijne togtgenooten ditmaal waren. Ik bemerkte al ras, dat dezelve meerendeels beftonden uit de kamerdienaars, kamerjuffers en koeriers van de Engelfchen, die de pasfagiers waren van de eerfte kajuit, verders uit modemaakfters, kantoorreizigers, enz.

In minder vrolijke ftemming dan voorheèn verkeerende, had ik niet veel geneigdheid al dadelijk eene

be-

bekendſchap te maken en zonderde mij dus dikwerf aan den voorſteven van de boot af. Op de ſtoombooten geniet men, ten opzigte van het verkeer, eene vrijheid, die men in publieke rijtuigen niet moet zoeken, wil men niet tegen alle regelen der wellevendheid zondigen. De tweede plaats op Franſche ſtoombooten, die de *Middellandſche Zee* bevaren, is niettemin niet zeer prijzenswaardig, daar tafelbediening, enz. veel te wenſchen over laten. Ik maak eene uitzondering met de Napolitaanſche ſtoombooten, als de *Francesco I*, enz., alwaar de bediening allerloffelijkst is. Daar ik ſteeds de pasſagiers der eerſte kajuit het terrein der tweede plaats heb zien bewandelen, ten einde het uitzigt te hebben op de oppervlakte, die men af te leggen heeft, zoo was het mij te *Napels* verkieslijker voorgekomen de tweede kajuit tot plaats te nemen, te meer daar het mij menige dukaat ſpaarde, die men in de eerſte kajuit meer betaalt, zonder daar veelal de waarde voor te genieten, want waarin beſtaat die waarde? in een' fijneren ſchotel op tafel, een afgeſcheiden ſlaapſtede, en het genoegen van een beſchaafder en teêrgevoeliger publiek tot reisgezelſchap te hebben; indien het uiterlijke beſchaafdheid mag heeten, over elkander op het dek te zitten, van tijd tot tijd ja en neen te uiten, met witte cabretleeren handſchoenen een op ſneê verguld boek in de hand te houden, met een lorgnet de baren der zee na te gaan, een borduurpatroontje voor den dag te halen; of wel om op het dek van de tweede kajuit, waar al ligtelijk even beſchaafde, maar minder door de fortuin

tuin begunſtigde menſchen kunnen zijn, een ſigaar te gaan rooken, uit kieschheid voor de dames van het eerſte dek; indien het teêrgevoeligheid mag heeten van, met weinige uitzonderingen, altemaal zeeziek te worden, of met den minſten golfſlag angst voor levensgevaar aan den dag te leggen.

Het is de zeeziekte, die daarenboven de pasſagiers van het eerſte dek veelal verhindert van hun *diner*, dat voor hen onder de vracht begrepen is, gebruik te maken, en het zijn hunne gemakkelijk ingerigte reisrijtuigen, die op het tweede dek ſtaan, die hun bij voorkeur tot rustplaatſen verſtrekken. Het was omſtreeks vier uren, toen onze tafel (de lantaarn der kajuit) gedekt was, alwaar ik mij met eenige anderen aan plaatſte, als zijnde *table d'hote* van 3 francs per hoofd, daar onder begrepen de wijn.

Het toeval plaatſte mij tusſchen een Genuees en een bevallig Engelsch kamermeisje, die hare Mylady met veel natuurlijkheid naäapte en door Mylord met veel beſcheidenheid behandeld werd.

Onder het desſert werd het geſprek tusſchen den Genuees en mij levendiger, ik leerde in hem kennen den kloeken kapitein van de ſtoomboot *Carlo Alberto*, thans de *André Doria*, dienst doende *visa versa* tusſchen de Italiaanſche zeehavens. De heer FERRARI gaf mij een omſlagtig relaas van bijzonderheden, die zijn langwijlig proces zijn voorafgegaan, betreffende de Hertogin VAN BERRY en de haar toegenegene perſonen, zijne deelgenooten in het proces. De avond naderde onderwijl en wij kregen de bergketen van

Monte

Monte di Gaeta, hoewel flaauw, zigtbaar, in het oog, even zoo aan de linkerhand de rotſige eilanden van *Ponza*, *Zannone*, *Palmarola*, enz. Ons dek werd al meer en meer ontruimd, de zeeziekte nam onder de pasſagiers toe, doch daar ik het geluk had van niet tot dit getal te behooren, zoo rookte ik ſmakelijk mijn ſigaartje, al wandelende van het eene einde tot het andere, waardoor ik dan ook het genoegen genoot in den avond, onaangezien den zeenevel, nog eenmaal de uitbarſting van den *Veſuvius* te aanſchouwen. Deze moest hevig zijn, daar wij dezelve, na twaalf uren ſtoomvaart, nog zoo krachtig gewaar werden, wanneer men in het oog houdt, dat wij (het uur ſtoomvaart op drie uren afſtands berekend) zes en dertig uren van *Napels* verwijderd waren. Langzaam verdween dit ſchouwſpel. Ik ſtaarde hetzelve nog lang na, onderſcheidde vervolgens aan den voorſteven de *Monte Circeo* en het vaste land, dat de *Paludi Pontine* (Pontijnſche moerasſen) uitmaakt. Het was mij niet mogelijk *Terracina* te onderſcheiden door de vochtige zeedampen, tegen dewelke mijne zomerkleeding, uit enkel linnen beſtaande, mij niet konde beſchermen; ik blies dus den aftogt naar mijne kooi in de kajuit. Deze kajuit is ingerigt op de wijze van een winkel of magazijn, beſtaat in het rond uit kasten met drie planken of verdiepingen van twee voeten hoogte, doch in plaats van balen of rollen daarop gewaar te worden, zag ik hier een hoofd, daar een arm, ginds een been, elders wat anders uitſteken, dat eene wonderlijke vertooning gaf. De doods-

bleeke gelaatstrekken der zeezieken gaven daar een tragisch karakter aan, dat ik niet schetsen kan. Ik klampte mijne handen aan mijne kooi op de bovenste verdieping, plaatste mijn' eenen voet op den rand van de onderste slaapstede, den anderen op de middelste, en met een, mijn hoofd in de kooi stekende, volgden de overige ligchaamsdeelen; ik lag en rustte zacht tot den vroegen morgen van den

21 *Julij.*

Op het dek komende, heerschte nog dezelfde nevel rondom mij, en was oorzaak, dat ik de aloude haven van *Rome*, *Ostia* geheeten, met moeite konde onderscheiden; gedurende mijne rust waren wij kaap *d'Anzo*, waar nevens het zeestadje *Nettuno*, welks vrouwekleeding zoo geliefkoosd door de schilders is, niet onaardig gelegen is, gepasseerd. Een sterk kop koffij konde mij bij de afmatting, die eene zware *Sirocco* of drukkende zuidoosten-wind te weeg bragt, naauwelijks opbeuren. De zon brak eerst laat in den morgen door. Om 10 uren ankerden wij in de haven van *Civita Vecchia*, alwaar veertig passagiers ons getal kwamen vermeerderen, en het laden en ontladen van goederen aan de matrozen handen vol werks gaf. Onze kapitein deed, uit vrees voor gebrek aan levensmiddelen, alle de nabijzijnde visschersschuiten naderen, en kocht van hen al het koopbare op. Om

twee

twee uren wierden de ankers geligt en wij waren weldra weder in het ruime fop, dat van gedaante veranderd was. De breede, zacht voortvloeijende baren waren door grootere, ongelijk opbruifende vervangen, ook mijn omgang nam eene andere wending, ik trof kennisfen — uit *Rome* komende — onder het getal der bijgekomene pasfagiers. Vrolijk en talrijk zaten wij daar, maar het duurde niet lang of wij flingerden heen en weder, de holle zee nam toe en met haar de zeekwaal, die flechts een zestal perfonen, waaronder mijn perfoon, uitzonderde. Zoo wierd dan ook onze kapitein met zijne toebereidfelen tot een groote *table d'hote* regt teleurgefteld, daar wij er flechts onder ons zesfen gebruik van maakten. Het dek der eerfte kajuit was bezaaid met fchijndooden, waar onder zeer bevalligen. Ik had er medelijden mede, en hielp den vader dezer bevalligheden, een raadsheer van den Keizer aller Rusfen, regt dapper met die kleine dienstbetooningen, die zoo gemakkelijk vallen te voldoen. De Rus was zeer gevoelig hierover en fchonk mij echte *Havana*-figaren en Turkfchen tabak, in *Konftantinopel* gekocht. Een fchat voor een Hollander, die finds drie jaren niets goeds had kunnen bekomen. Tegen den avond lieten wij de eilanden van *Gianuti* en *Giglio* achter ons, even zoo de *Capo Argentaro*, met het nietige eilandje *Rosfa*, enz. De onftuimigheid nam toe, ons vaartuig telkens duchtig op zijde gekanteld door de golven, die het linker raderwerk in zijne werkkracht belemmerden, wierd wel kustwaarts geduwd, maar niet

vooruit gevoerd, zoo als het roer en onze bestemming eischten. Alles had het dek verlaten, toen de Russische Graaf zich met mij aan den voorsteven plaatste, en mij over mijn vaderland onderhield, dat hij bij herhaling bezocht had. Onderwijl naderden van dien kant zwarte zamengepakte wolken, die door menigvuldige bliksemstralen telkens geweldig vaneen scheurden; achter ons daarentegen kwam de maan, door een' helderen sterrenhemel omgeven, liefelijk op, en kwam in een schilderachtig verband met het dek, de zeilen en het touwwerk, dat zij verlichtte. Eene hevige regenvlaag scheidde ons later en joeg ons naar de kajuiten. Later in den nacht wakkerde het onstuimige weder tot een' storm aan; dien konde ik niet van mij verkrijgen ongezien te laten. Een storm, welk heerlijk natuurtafereel, welke verrukking, ter plaatse waar ik mij bevond, in het kanaal van *Piombino*, nevens het eiland *Elba*, welks gedaante zich kolossaal en van nabij vertoonde als de zwarte klip, die ons wachtende was, maar waarmede ik dan toch ongaarne bekendschap had gemaakt. De duisternis deed mij geene der kleinere eilanden onderscheiden, ik zag slechts *Elba* en de kust van het vaste land, met het licht van de vuurbaak der zeestad *Piombino*. De bliksemstralen, die de wolken doorkliefden, welke met het gebergte van *Elba* vermengd waren, verlichtten gestadig derzelver afhellingen, hetgeen eene fraaije vertooning gaf. Ik huiverde onwillekeurig, doch koude en doornatte kleederen droegen daartoe ook het hunne bij; het vuurtje in de keuken, een glaasje rum en

mijne

mijne kooi waren de geneesmiddelen, die ik bezigde. Toen ik ontwaakte, was het verwijderde eiland *Capraja* naauwelijks meerder zigtbaar met den kijker, maar wel de verheven Appenijnenketen van *Sienna* en *Voltera;* deze vergezelde ons tot de plaats mijner bestemming, *Livorno*, in welks omliggende vlakte zij zich smeltend verliest. Met den dag was de storm bedaard en de wind gunstig geworden, waardoor wij het geledene oponthoud eenigermate weder inhaalden. Op eenen nog zeer aanzienlijken afstand werd ik de punt van *Livorno* en deszelfs verheven vuurtoren gewaar. Om 10 uren liet men het anker op eenen tamelijk grooten afstand van de stad in de buitenhaven vallen; want een nieuw onweder, dat zich aan den gezigteinder zamenpakte, deed den kapitein eene nadere ligplaats vermijden. Spoedig kwam eene boot met politie-beambten; die welke tot de gezondheids-kommissie behoorden, kwamen mede aan boord post vatten. Wij wierden geteld en onze kapitein begaf zich met onze paspoorten aan wal. Later mogten wij zijn voorbeeld volgen; ik huurde met eenige medgezellen een der sierlijke overdekte booten, die als praauwen in menigte rondom de stoomboot zwierven. Wij stapten in het havenveiligheidshuis af, alwaar wij een voor een in een vertrek gelaten werden, tot vergelijking met ons paspoort en ter bekoming van een ontvangsbiljet van het zelve. Vervolgens de kleine haven binnenvarende, was ik niet weinig verwonderd, dat een ambtenaar der douanen ons kwam lastig vallen in eene vrijhaven! *Enfin*, de man be-

kwam een paar *pauli*, en keek slechts ter loops in de grootste koffers mijner reisgezellen. In het *Pension Suisse*, alwaar men slechts 2 *pauli* voor het slapen en 3 *pauli* voor de *table d'hote* betaalt, was geene plaats te bekomen, dus waren wij genoodzaakt naar het *hôtel* van de *Aguila Neva* te stappen, alwaar men de kamer met 3 *pauli* en de tafel met 5 *pauli* betaalt. Een smerig vertrek, zoo als de meeste hier zijn, betrad ik op het middaguur van den

22 *Julij*,

dat alle klokken van *Livorno* mij verkondigden. Na eenig *toilet* gemaakt te hebben, begaf ik mij naar den Nederlandschen Consul, den ridder DE JONGH, een der welgezetenste kooplieden dezer handeldrijvende stad. Met een beklemd hart deed ik mijne schilderijkisten openen. Het doek was gaaf gebleven, maar de versche geschilderde deelen waren tamelijk beschadigd door de gebrokene planken en het vuilnis, dat daardoor er was ingeslopen. Na eenige voorloopige hulpmiddelen aangewend te hebben, begon ik niet zeer opgeruimd de stad en derzelver merkwaardigheden in kleine afdeelingen te bezigtigen. Ik zal dezelve hier in eens laten volgen, hoewel ik dezelve zeer op mijn gemak op de achtereenvolgende dagen van mijn noodwendig verblijf alhier eerst bezigtigde.

Livorno heeft slechts een half uur in den omtrek, een

een klein beſtek voor eene bevolking van 75,000 zielen, maar het heeft groote voorſteden buiten de poort van *Piſa* en die der kapucijnen, welke voorſteden nog dagelijks vergroot worden. De huizen zijn van brikſteen en de ſtraten zijn goed beſtraat. Een gedeelte der ſtad is door grachten doorſneden, waarom men dat kwartier *Venezia Nuova* geheeten heeft. Aldaar zijn vele magazijnen, die de goederen regtſtreeks van boord der aldaar liggende ſchepen ontvangen. In het midden der ſtad is een groot plein, de wapenplaats geheeten, omgeven door fraaije gebouwen, als de Domkerk, het Hertogelijk Paleis, het Raadhuis en onderſcheidene andere aan den handelſtand toebehoorende prachtige gebouwen. Elf ſtraten komen op dit plein uit, niet medegerekend de *Via Ferdinando*, die de ſtad van het eene uiterſte tot het andere doorſnijdt. Een waterleiding brengt het water uit het gebergte van *Colognole* op 12 mijlen afſtands naar hier; van de fonteinen wordt weinig gebruik gemaakt, maar wel van regenbakken. Naar de haven gaande, ontwaarde ik het marmeren ſtandbeeld van FERDINAND I, door deszelfs zoon COSMUS II opgerigt. Vier ſlaven van brons zijn aan de hoeken van den pedeſtal geketend, als een zinnebeeld van de overwinning der Toskaanſche galeijen op de Afrikaanſche zeeſchuimers. De haven is door een havenhoofd beſchut, dat zich meer dan anderhalve mijl in de zee uitſtrekt. Dezelve bezit een bron van zoet water, die uit het diepſte der zee opwerpt. In het arſenaal bouwt men ſlechts koopvaardijſche-

ſchepen, enz. De kleine haven of *Darſena* wordt 's avonds tegen zonnen-ondergang met een' ketting geſloten, die aan de eene zijde aan het oud kasteel en aan de andere zijde aan de punt van het inwendige havenhoofd gehecht is. Daar nevens zijn de bureaus van de Douanen en eene hoofdwacht, die door eene dubbelde batterij van kanonnen geſteund wordt. Niet verre van de ſtad, ten noorden, ligt op rotſen in de zee een toren, onder welks geſchut de van de *Levant* komende ſchepen quarantaine houden. Ten westen ligt, in de zee vooruitſtekende, de vuurtoren. Twee torens, die op elkander gebouwd zijn, geven denzelven eene zonderlinge gedaante. Een derde toren — op het kleine eiland *Meloria*, dat bijkans waterpas op 5 mijlen afſtands van de groote haven gelegen is — heeft een vierkante gedaante en onderſcheidt zich van zeer verre door eene uitſtekende witheid; dezelve is mede nuttig voor de zeevarenden.

De Domkerk heeft een fraai gewelf en bezit een paar moderne ſchilderijen, door verdienſtelijke Toskaner kunſtenaars vervaardigd. De kerk der Grieken, die in groote getallen *Livorno* bewonen, is eenvoudig en op de Griekſche wijze beſchilderd. De afbeeldſels van den Zaligmaker en van de H. Maagd, op een' gouden grond geſchilderd, munten uit. Belangrijk is de *Synagoge*, een der ſchoonſte en rijkſte van *Europa*. Haar vorm is een vierkant, waarvan de beide zijden en eene der uiterſte door een portiek omringd zijn, waar boven eene getraliede tribune voor de vrouwen. De

man-

mannen ftaan onder het portiek en in het ruim der kerk, in welker midden een tribune van de uitgezochtfte marmers prijkt. Aan het eind van het ruim is het heiligdom, waarin de heilige boeken, in de rijkfte ftoffen gehuld, de zilveren lampen, kandelaars en andere fieraden prijken. 15,000 Joden bewonen deze ftad. De kerk van de Armeniërs, die hier talrijk zijn, is fchoon en met fmaak verfierd. Twee fchouwburgen, waarvan de eene gefloten was, en de andere, *Teatro Nuovo* geheeten, die redelijk groot is, mij niet onaardig voorkwam, ftrekken de inwoners tot uitfpanning, alsmede een *Cafino*, waar de weinige adel dezer ftad zich vereenigt, doch waar de vrouwen flechts met het *carnaval* verfchijnen.

Het oliemagazijn, een uitgeftrekt gebouw, alwaar de kooplieden voor eene kleine som gelds hunne oliën in vierkante gemetfelde en met leijen gedoubleerde kuipen, die met een flot gefloten worden, kunnen bewaren, is bezienswaardig, even zoo de drie Lazaretten van *Livorno*.

---

23 *Julij.*

Ik bezocht heden den Nederlandfchen Kolonel HUMBERT, federt jaren door ons Gouvernement met eene wetenfchappelijke zending belast, waarvan het refultaat in het Mufeum van *Leiden* voor-

handen is; daarna begaf ik mij naar de *ghetto* of het jodenkwartier, alwaar ik eenige aankoopen deed. Niets is voordeeliger, dan al waar men behoefte aan heeft, te *Livorno* zich aan te fchaffen. Geene ftad, die met deszelfs goedkoopte kan wedijveren. Ik liep de meeste winkels door, doch daar, waar eene fchoone vrouw mij toelachte, was het duurder, en zakte ik af, om elders met meerder *succes* af te dingen. Des middags dineerde ik bij den Heer DE JONGH, en vervolgens roeide ik met een bootje naar boord van de Hollandfche fchepen, die in de haven lagen. De zon ging onder, en ik bereikte nog ter naauwernood de havenketen, die achter mij werd opgewonden en de doorvaart belette. Niets is bevalliger dan het gezigt van de Livornefche bootjes, die rijk met alle kleuren befchilderd, en overdekt zijn; haar fpiegeling in het water heeft iets verrukkends, dat de ziel opbeurt en mij aan *Napels* deed gedenken. Het *Café Minerva* bezocht ik later, als zijnde het meest bezochte en het grootfte. Een mengelmoes van allerlei natiën treft men daar aan, en geen oogenblik geniet men rust, daar allerlei rondzwervende kooplieden geftadig ftoornis veroorzaken. Den eerften dag, dat ik hier ontbeet, kocht ik een fijn rottingje, met hetwelk ik voortdurend, onder het lezen der veelvuldige buitenlandfche nieuwspapieren, eenige rust rondom mij handhaafde, maar geenszins in mijne zakken, uit welke mij drie fplinternieuwe *foulards* achtereenvolgende gerold werden; eene behendigheid, die men

flechts

flechts te *Livorno* in den hoogften graad van volmaking verftaat. De achterzalen van dit koffijhuis worden door de fchoone kunne bezocht. Menigvuldige andere koffijhuizen, over het algemeen vrij goed, vullen de ftraten op. De ftraat *St. Ferdinando* verftrekt tot *corso*, en zoo treft men daar dan ook veel levendigheid en fraaije winkels aan. Ik wandelde enkele malen des avonds met veel genoegen in deze ftraat. De huizen zijn daar, op de eerfte, tweede en derde verdiepingen, door welgezetene huisgezinnen bewoond; des avonds hoort men van uit de opene vensters der meeste huizen de welluidendfte muzijk, gepaard met de fraaifte ftemmen. Hier een brok *Opera Seria*, daar een ftuk van de *Gazza Ladra*, ginds eene *romance*, elders eene *ariette*, daar weder hoort men *duetten*, *quartetten*; in één woord, de *athmospheer* was geheel met muzijktoonen zonder zamenhang gevuld, maar bij elken ftap, onder elk venfter, waar ik ftil hield, ftreelde een fraai geheel mijn oor. Eenige maanden vroeger hier zijnde, had ik ook wel jammerklagten kunnen hooren, want alstoen ging er geen nacht om, dat er niet eene afzetterij of een moord gepleegd werd, thans fcheen zulks te verminderen, niettemin was het nog niet regt pluis, en overal elders, waar ik later van mijn verblijf te *Livorno* fprak, wierd mij met belangftelling gevraagd: *of er thans vrede heerschte?!*

24 *Julij*

ontbeet ik bij den Kolonel HUMBERT en bezigtigde deszelfs in *Griekenland* vervaardigde ſchetſen. Des middags te 2 uren reed ik naar *Piſa*; dadelijk bij het uitrijden aan de poort werd ik door de douanen aangehouden, doch aangezien ik ſlechts een weinig ſchoon linnen als bagaadje met mij had genomen, was ik zeer ſpoedig gereed, en in galop op den breeden ſtraatweg, die door een vlak land naar *Piſa* loopt. Om 7¼ uur had ik de 15 mijlen afſtands afgelegd en ſtapte ik in de *Albergo Reale del' Usſero* af; een zeer goed *hôtel*, maar te duur voor mij, waarom ik dan ook ſlechts de kamer tegen 3 *pauli* daags nam, en mij voornam elders de maag te verzorgen. Was ik met gezelſchap gekomen, dan had men wel op tafel en ontbijt aangedrongen, maar daar er voor één perſoon niet veel op te verdienen valt, hoorde ik geene aanmerkingen. Ik deed dadelijk eene wandeling op de fraaije kaaijen, tusſchen dewelke de *Arno* vloeit en waarover fraaije bruggen gelegd zijn; vervolgens mij met de ligging der ſtad, zoo veel als de avondſchemering mij zulks toeliet, bekend makende, zag ik reeds met inſpanning den dageraad te gemoet, die mij al de pracht en al de ſchoonheden dezer belangrijke ſtad zoude ten toon ſtellen. Ik trad, ter korting van den avond,

het

het ſmaakvolle nieuwgebouwde koffijhuis *del Usſero*, op de linker kaai, binnen, waar vele ſchoone vrouwen hare *sorbets* gebruikten. Ik maakte kennis met den verdienſtelijken Franſchen Schilder PERROT, den eenigen vreemden kunſtenaar, die alhier vertoefde en zich onledig hield met het vervaardigen van een paar ſchilderijen, *de galerij van het Kerkhof* en *de Domkerk met het baptisterium en den hangenden toren* voorſtellende. Den volgenden avond,

25 *Julij*,

bij een paar waskaarſen vermoeid op een fraaije ſofa, nevens de zijden gordijnen van een zacht bed gezeten, ſchreef ik het volgende over

P I S A.

De oorſprong dezer ſtad verliest zich in den ſluijer der oudheid. Reeds TITUS LIVIUS getuigt, dat zij onder het getal der twaalf voornaamſte ſteden van *Etrurië* behoorde, en dat, door AUGUSTUS, tot Romeinſche kolonie verklaard, zij haren Senaat en ha-

hare ſtedelijke overheidsperſonen had. Bij den val van het Romeinſche Keizerrijk werd *Piſa* eene republiek. Het gaf zich aan den handel over, en werd eene Zeemogendheid, des te meer geducht, daar het de eilanden van *Corſica* en *Sardinië*, *Palermo* en *Carthago* veroverde. In dien tijd van roem en voorſpoed werden deszelfs heerlijke gebouwen vervaardigd.

Piſa was eene te aanmerkelijke ſtad, om niet aan de oorlogen der Guelfen en Gibellijnen, oorlogen, die, zoo als men weet, den ondergang van beide partijen veroorzaakten, deel te nemen. Maar hetgeen aan de magt van *Piſa* den grootſten ſlag toebragt, was de mededinging der Genuezen, jegens welke het bij eene gelegenheid 49 galeijen en 12,000 manſchappen verloor. Dit verlies ſleepte dat der zeevaart van *Piſa* mede, waardoor de inwoners weldra hunnen handel zagen wegkwijnen. In den ſtaat van zwakte, waartoe *Piſa* gebragt werd door den ondergang van zijnen handel, wierd het, even als de meeste ſteden van *Italië*, de prooi van kleine dwingelanden, het kampte eenigen tijd tegen zijne meesters en herkreeg, bij tusſchenpoozen, die onafhankelijkheid, welke de bron van zijne vorige welvaart was geweest; maar de Medicisſen waren te magtig, om niet te reikhalzen hetzelve wetten te ſtellen; zij bedwongen het ten laatſte, en om den duur van hunne verovering te verzekeren, verzwakten zij *Piſa* zoodanig, dat het buiten ſtaat was, zich weder te verheffen.

Al-

Aldus verloor deze ſtad met hare vrijheid allen naijver. Hare bevolking, eertijds uit 150,000 zielen beſtaande, telt thans ter naauwernood 18,000 inwoners, waardoor deze zeer groote en heerlijk gebouwde ſtad des te meer onbewoond ſchijnt. Groot is de hoeveelheid vreemde marmers in deze ſtad vereenigd, daar de Piſaners gedurende hunne zeetogten in de gelegenheid waren zich alles te verſchaffen, wat de bouwvallen van *Griekenland* het kostbaarſte aanboden. De *Arno*, die de ſtad in twee gelijke deelen verdeelt, is, zoo als ik vroeger zeide, door heerlijke kaaijen met gebouwen van eene fraaije bouworde verſierd. Drie groote bruggen dienen tot gemeenſchap tusſchen de twee afgeſcheidene deelen der ſtad, en ſtellen door hunne vereeniging met de kaaijen, een bevallig perſpectief daar. De middelſte brug is van marmer en de ſchoonſte. De ſtraten zijn breed, regt en met groote vloerſteenen beſtraat, maar zij ſchijnen ledig, en hunne pracht zelfs bedroeft het oog des reizigers, gewoon eene groote bevolking te zien daar waar de bouwkunde hare begoochelingen ten toon ſpreidt. Onaangezien het verval dezer ſtad, hebben de wetenſchappen niet opgehouden er gekweekt te worden. De univerſiteit heeft ten allen tijde eene groote vermaardheid genoten.

De *Duomo* of hoofdkerk, aan de hemelvaart van MARIA gewijd, en in de XIde eeuw gebouwd, is een voortreffelijk gebouw, waarin ik door een heerlijke bronzen deur, door BONANO vervaardigd, binnentrad. De kerk

kerk is door vier rijen kolommen, waarvan eenigen groen antiek marmer of *porphyr* zijn, gesteund en alzoo afgedeeld in vijf ruimen. Een kruisbeeld, door PERIN DEL VAGA vervaardigd, trok al dadelijk mijne aandacht, maar nog meer een altaar met *basreliefs* van AMMANATO, en fraai uitgevoerde ornamenten op de pilasters, naar de teekening van MICHEL ANGELO, alsmede een schilderij van ANDRÉ DEL SARTO en anderen van PASSIGNANO, ALLORI, VANNI, POCCETTI, enz. Een fraai standbeeld van ST. BLASIUS, door TRIBOLO, en werken door de handen van MOSCHINO en LORENZI gebeiteld, hielden mij verder staande. Te vergeefs zocht ik naar de mij hoog geroemde zes stuks *basreliefs* door LINO DI SIENNA, welke thans in het *Çampo Santo* bewaard worden, alwaar ik hen later eenige oogenblikken toewijdde. In het koor trof ik vier stuks, enkele figuren voorstellende, door ANDRÉ DEL SARTO, aan. De marmeren predikstoel en deszelfs sierlijke *balustrade* zijn met bronzen ornamenten en met beeldhouwwerk van GIOVANNI DI PISA bekleed. Een bronzen kroon met moedernaakte kindertjes hangt in het midden. De vloer der kerk is in vakken verdeeld en mede van marmer, en het met fraaije schilderingen versierde gewelf is verguld. Thans nader ik de drie bronzen deuren, die de hoofdingangen van de kerk uitmaken, en den heerlijken voorgevel versieren. Deze voortreffelijk bewerkte deuren werden onder het toevoorzigt van GIOVANNI DI BOLOGNA ten uitvoer gebragt. De verschillende bijbelsche en historische onderwerpen, die daarop in vakken zijn afgebeeld,

beeld, dragen de blijken van de diepe kunde en onvermoeide pogingen der vervaardigers.

De hangende toren, *Campanile Torto*, door den bouwkundige BONANO van *Pisa* en WILHELM VON INNSPRUCK, in den jare 1174 daargesteld, is, hoe zonderling ook, fraai van bouwtrant. Zijn vorm is die van eenen cylinder met zeven rangen kolommen, welke de een op den ander geplaatst zijn. Een inwendige, zeer gemakkelijke trap van 193 treden leidt naar boven. Van boven op dezen toren geniet men een fraai uitzigt op de omliggende vlakte en gebergten. Met een' kijker konde ik duidelijk de kameelstoeterij, alwaar een 80 tal kameelen in rust leven en vermenigvuldigen, gewaar worden. De ijzeren balustrade, die het terras van den toren omgeeft, is aan den zeekant geheel verteerd door de scherpe winden, die haar dikwerf teisteren. Over deze balustrade naar beneden ziende, ziet men slechts de diepte en geenszins den toren, waarop men staat, want deze hangt vier en een halve el buiten hare grondvesten over, waarvan hij zijnen naam van *Campanile Torto*, of hangenden toren, ontleent.

De *baptistere* of doopkapel, tegenover den voornaamsten ingang van de domkerk gelegen, is eene rotonde geheel van marmer, in den Gothischen stijl gebouwd. In- en uitwendig is zij versierd met twee rijen granieten kolommen op elkander geplaatst en een' ronden koepel dragende. In het midden van

de kerk ſtaat een groote marmeren kuip van achtkantigen vorm met heerlijk gebeeldhouwde *roſettes* prijkende. De preekſtoel is van bijkans doorſchijnend marmer en wordt door kolommen, ieder verſchillend van kleur, geſteund. De voorſte zijn van Oostersch graniet en rusten op leeuwen. Het geheel is een fraai werk van NICOLO DI PISA. Het gewulf van deze kerk is zoo ſchelklinkend, dat bij het minſte gerucht hetzelve als een klok weêrgalmt.

Thans ga ik over tot het vierde wonder van *Piſa*, tot de wieg en bakermat der kunſtenaren, het wereldberoemde kerkhof

CAMPO SANTO.

Dit is voorwaar geene gemakkelijke taak, daar er boekdeelen vereischt zouden worden, om de ſieraden van dit gebouw uiteen te zetten en naar waarde te ſchatten. Het kerkhof is omringd door een gothiſche portiek, waaronder de eerſte rijpe vruchten der ſchilderkunst in *fresco* prijken. De langſte gedeelten van het portiek zijn ieder 217 ellen lang, de breedſte gedeelten zijn 72 ellen lang. Het ganſche portiek in zijn langwerpig vierkant is 578 ellen lang; de breedte van ieder corridor is 18 ellen en de hoogte is 34 ellen. Die ganſche lengte en hoogte, hier boven gemeld, is beſchilderd met al wat de oude kunſten tot ſtudie aan de modernen kunnen aanbieden. De opene plaats, die tot kerkhof dient, en welke door het bovengemel-

de portiek omſloten is, heeft de lengte van 181 ellen en de breedte van 36 ellen, hetgeen in het vierkant 434 ellen uitmaakt. De corridor wordt van den kant van de opene plaats door Gothiſche arcaden van marmer verlicht. De uitwendige gevel van dit uitgeſtrekt gebouw wordt door 43 ſchoone halfronde arcaden afgedeeld. De bouworde is geſtreng en eenvoudig, zoo als het aan een godsdienſtig gebouw, of liever, aan een gebouw, dat men met eene godsdienſtige ſtemming betreedt, past. Twee deuren ſtrekken tot ingangen, de hoofdingang prijkt van boven met een' zeer ouden marmeren tabernakel. In de corridors prijken een zeven honderd tal marmeren graven van de eerſte geſlachten van *Piſa*. Vele antieke ſarcophagen uit *Konſtantinopel* en *Griekenland* herwaarts overgebragt, urnen, kolommen, opſchriften, fragmenten, enz. wedijveren in dit aloud muſeum.

De eerſte kunſtenaars, welke herwaarts geroepen werden, om door hun penſeel dit prachtig gebouw te verſieren, waren GROTTO en BUFFELMACCO, vervolgens de twee ORGAGNA'S, LAURATI, SIMON MEMMI, ANTON VENEZIANO, SPINELLO ARETINO en BENOZZO GOZZOLI, welke, de een zoo wel als de ander, ons de verhevenſte herinneringen van hunne kunst hebben nagelaten, voor zoo verre de alles verſlindende tijd dezelve tot heden ſpaarde. De kunst, welke men hier, om zoo te ſpreken, in hare kindschheid aantreft, is tot de kloekſte jongelingſchap opgeleid; BUFFELMACCO toont door zijne mannelijke manier hoe weinig hij van de Griekſche meesters verſchilt; OR-

GAGNA heeft fraai uitgedrukt, hetgeen hij gevoelde; LAURATI is vol waarheid en eenvoudigheid in de daarſtelling der beelden van de eenigſte ſchilderij, die hij alhier vervaardigde; MEMMI heeft veel bevalligheid in de houdingen en ſtanden; SPINELLO heeft ongedwongenheid en bezieling; in de nog geſpaarde gedeelten van den kunstarbeid van ANTON VENEZIANO, beſpeurt het oog de boosheid van de fortuin, die behagen ſchepte zijnen arbeid meer dan die der anderen te mishandelen, en aldus aan de nakomelingſchap te onttrekken; GIOTTO toont in de twee geſchiedenisſen, die over zijn gebleven van de zes, welke hij ſchilderde, door het edele van zijne groepen, door de natuurlijkheid zijner beelden, door het grootschaardige van zijne draperiën en vooral door zijne meesterlijke eenvoudigheid, op welken grond gezegd werd, dat de ſchilderkunst door hem herleefde, of liever herſchapen wierd.

Maar dit alles zwicht voor de rijkheid van vinding, voor de pracht der bouworde, voor de rangſchikking der gebouwen, volgens den regel der allerjuistſte doorzigtkunde, voor de verſcheidenheid der vertoonplaatſen, voor de zamenſtelling der landſchappen, voor de ongedwongenheid en bevalligheid der beelden, voor de onbegrijpelijke liefelijkheid van het gelaat der vrouwenhoofden, in één woord, voor de kunst, waarmede BENOZZO GOZZOLI 23 tafereelen uit de geſchiedenis, waarvan ſlechts drie vergaan zijn, heeft uitgevoerd. Wie het *Campo Santo* van *Piſa* niet bezocht heeft, kan zich geene gedachte maken

ken van de verdienfte dezes meesters, den RAPHAËL der Ouden. Ik zeg den RAPHAËL, daar de werken van dezen met die van BENOZZO GOZZOLI veel overeenkomst hebben, waaruit het gevoelen ontftaat, dat RAPHAËL, toen hij in den jare 1504 te *Florence* was, voorzeker zich mede alhier heeft opgehouden, om de fchilderftukken te bewonderen, die te dier tijde moeten befchouwd zijn als de grootschfte van vinding, die uitgevoerd werden, en die niet minder, wat uitdrukking betreft, onder de bevalligfte kunstgewrochten kunnen gerangfchikt worden.

De door BENOZZO GOZZOLI daargeftelde tafereelen zijn voorftellingen uit de boeken van MOZES. De werken van SIMON MEMMI, ZOO ook die van ANTON VENEZIANO, zijn tafereelen van het leven en den dood van SAN RANIERO. Die van SPINELLO ARETINO zijn voorftellingen van SANT' EFESO. Die van GIOTTO vertoonen SAN GIOBBE (JOB) en zijne vrienden. Die van ANDREA ORGAGNA zijn de triomf van den dood en het laatfte oordeel; dat van BERNARDO ORGAGNA ftelt de hel voor; dat van PIETRO LAURATI ftelt de uitverkorenen voor. Die van BONAMICO BUFFELMACCO ftellen de fchepping, den dood van ABEL, de arke NOACHS en de kruifiging met de opftanding en de hemelvaart, in één kunstgewrocht vereenigd, voor. De overige tafereelen zijn of vernield door tijd en bijkomende omftandigheden, of wel van latere kunftenaars, wier verdienften in geen verhouding ftaan met die van de bovengemelde meesters.

26 *Julij.*

Vroegtijdig was ik ten bedde uit en op ſtraat, alwaar de morgendauw, door den gloed van de opkomende zon weldra opgedroogd, mij op nieuw eenen hemelſchen dag voorſpelde. Ik vond de kerkdeuren van het Gothiſche Kerkje *Ste. Maria della Spina*, op de kaai van de *Arno* gelegen, nog geſloten, en verpoosde mij (in afwachting) eenige oogenblikken in de aanſchouwing van deszelfs bevallige bouworde van de XIIIde eeuw. Ook de beide avonden, die ik in *Piſa* doorbragt, vergaste ik mij, bij mijne avondwandeling op de ſchilderachtige kaaijen, aan het lief geheel en de aardige ornamenten van dit kerkje, dat met een fraai ſchilderij van SODOMA inwendig verſierd is.

De Kerk van *San Paolo*, mede op de kaai van de *Arno* gelegen, is beroemd door hare oudheid. De bouworde is Gothisch. De gevel prijkt met drie rijen kolommen; aan ornamenten ontbreekt het hem niet. Ik zag met genoegen een fraai ſchilderſtuk van GIOTTO, MARIA, *het kind* JEZUS *en vier heiligen* voorſtellende.

Na een oogopſlag in de kleine Kerk van *San Vito* geworpen te hebben, wendde ik mij naar die van

San

San Matteo, wier *plafond* door de broeders MELANI fraai geſchilderd is; de daarop afgebeelde *perſpectief* is natuurlijk.

De Kerk van *San Francesco* heeft eenen hoogen toren, wiens grondvesten zonderling in de Kerk, en wel in een van derzelver muren, gemetſeld zijn. Het *plafond* van het koor is door TADDEO BARTOLI DI SIENNA geſchilderd. Met genoegen bezag ik in de kloostergalerij nevens de kerk eene kapel, geheel in *fresco* geſchilderd door NICOLO PETRI.

De Kerk van *San Catharina* heeft een' fraaijen Gothiſchen gevel met drie galerijen kolommen. Nevens den hoofdingang ontwaarde ik, bij het binnentreden, twee Gothiſche graven en verder eene ſchilderij van FRA BARTOLOMEO DI SAN MARCO, alsmede een zeer curieus antiek ſchilderſtuk van TRAÏNI. Op de wandelplaats nevens deze Kerk ſtaat een modern ſtandbeeld ter herinnering van FRANCESCO I, fraai gebeiteld en ſtaande op een met verdienſtelijke *basreliefs* prijkende pedeſtal.

De Kerk van *San Michelo* heeft een' Gothiſchen gevel met drie galerijen kolommen, welke bouwtrant hier zeer in het gebruik ſchijnt geweest te zijn.

De Kerk van *San Stefano Chiesa di Cavallieri* is eene der voornaamſte van *Piſa*. VASARI gaf er de teekening voor. De gevel en het plein, dat haar

 voor-

voorafgaat, ſtellen een goed geheel daar. Inwendig is deze Kerk verſierd met talrijke tropheën en vaandels, op de Turken, enz. verwonnen. Het *plafond* is in den Venetiaanſchen ſtijl, geheel verguld, of wel op eenen azuren grond, met vakken, waarin ſchilderſtukken, voorſtellende zeegevechten van de republiek, door ALLORI, CIGOLI, EMPOLI en LIGOZZI. Verders aanſchouwde ik het fraaije porphieren altaar, een fraai ſchilderij door BRONZINO en een ander door VASARI.

Onder de kleinere kerken, die ik verder zag, was er eene belangwekkend, door eenen hoogen torentrap, kunstmatig daargeſteld en op zich zelven ſteunende.

De morgen was reeds halverwege, toen ik in de restaurant *Europa* een klein *collation* nuttigde, dat mij voor heden tevens tot middagmaal moest ſtrekken, want ik ſnelde weder naar het *Campo Santo*, alwaar ik den overigen tijd van den dag in het aanſchouwen der kunstgewrochten doorbragt. Toen de avond naderde, nam ik afſcheid van den Profesſor aan de univerſiteit * * * *, aan wien ik door den Nederlandſchen Conſul te *Livorno* was aanbevolen, zette mij vervolgens weder in het zadel en reed ijlings naar *Livorno* terug, alwaar ik te 10 uren aankwam.

27 *Julij.*

Ik begaf mij heden morgen naar het, op eenen heuvel, drie mijlen van hier, gelegene heiligdom, *Della Madonna di Montenero*, waar de vrome zielen hunne aandacht wijden. Deze kerk is van eene fraaije bouworde, glinſterend van de zeldzaamſte marmers en de kostbaarſte metalen. Hare ligging, van welke men de andere heuvelen, de zee en de geheele vlakte van *Livorno* overziet, is alleraangenaamst. Eene verdere wandeling, door het ſchoone weder begunſtigd, geleidde mij tot de plaats, waar eenmaal de oude haven van *Piſa* was, en waar de ſchoone marmeren toren *Del Marzocco*, tot de kustverdediging ſtrekkende, mijne aandacht boeide. In *Livorno* terugkeerende, legde ik een paar bezoeken af, en plaatſte mij daarna aan de *table d'hôte* van den *Aigle d'or*, alwaar ik weder gelogeerd was; een hotel (zoogenaamd het eerſte dezer ſtad), dat ik, wat zindelijkheid betreft, geenszins kan aanprijzen. Wierd ik elders door ſcorpioenen, enz. geteisterd, ik werd zulks hier niet minder door ongedierte van een' anderen aard.

's Middags reed ik met den Kolonel HUMBERT en twee Livorneſche dames naar een kerkfeest buiten de ſtad. De weg krioelde van equipaadjen en voetgangers. Elks gelaat ademde vrolijkheid en zelfsgenoegen. De beste tooiſels waren ook aangetrokken, om onderling

te wedijveren. Op het uitgeſtrekte plein en veld voor de met damast en bloemen verſierde kerk reed men *en file* in het rond. De beminnelijke TERÈSA liet hare equipage overal ſtil ſtaan, waar zij geloofde, dat mij zulks vermaak konde doen. De volksgroepen aan den oever der zee, met talrijke ſchepen in het verſchiet, door eene ondergaande zon verlicht, ſtelden een bevallig tafereel daar; aan de andere zijde vormde het uitgeſtrekte veld, door fraaije bergen afgeſcheiden en langzaam in de vallende duisternis gehuld, een bevallige tint achter de fraaije vrouwelijke geſtalte, welke over mij gezeten was. Heerlijk ſchitterde het ſneeuwwit van hare oogen, die door ſchoone donkerbruine oogharen overſchaduwd waren, deze ſchaduw, in plaats van het heldere wit eenigzins te verminderen, veroorzaakte een' zachten overgang van het wit tot het bruin der oogappels, die iets wellustigs aan den blik gaf, waartoe fraaije wenkbraauwen het hunne toebragten.

28—31 *Julij.*

Sleet ik gedurende deze vier dagen eenige genoegelijke uren in het gezellige verkeer van mijne nieuwe bekenden, zoo waren de bezigheden, die mij in deze ſtad (de eenigſte van *Italië*, die de opmerkzaamheid van den kunſtenaar niet zal gaande maken) ophielden,

van

van eenen aard, dat ik mij die geenszins als uitſpanning zal aanrekenen. De kapitein van het vaartuig, dat mijne ſchilderijen van *Rome* naar hier vervoerd en ſchipbreuk geleden had, zich niet kunnende verſtaan met de geïnteresſeerden in de lading, had de zaak ter dispositie van de regtbank overgegeven, en deze heeren hadden ſchatters benoemd om de geredde goederen te waardeeren, en derzelver eigenaars, tot de uitkeering van hun aandeel, percentsgewijze, ten behoeve van de ſchadelijdenden, uit te noodigen. De voor de kunstvoorwerpen benoemde ſchatters hadden mijne goederen voor de ſom van 1650 *francesconi's* (*) aangeſchreven. Een bagatel waarachtig, om 20 pct. van dusdanige ſom te betalen! Daar was geen vezeltje van mijne herſenpan, die er om dacht; zoo dan moest er gearbeid worden, om die ſom zoo veel mogelijk te doen verminderen, door een andere leiding aan de zaak te geven en de geſchatte voorwerpen onder een ander punt te doen beſchouwen. Ik kreeg het, onderſteund door de Heer C, zoo verre, de ſchatters tot de helft van hunne opgave te doen afklimmen, verder konde ik het den eerſten dag niet brengen. Ik verloor daarom den moed niet, want ik had mijn volkje gepeild, en bevonden, dat de vrees, van zich in een valsch daglicht tegenover de tabbaarden van de regtbank te plaatſen, alleenlijk oorzaak was van de hindernis, die ik, ten opzigte van eene mindering der te betalen ſom, ontmoette. Het is waar,

(*) Een *francesconi* wordt berekend tegen *f* 2. 85.

waar, mijn eisch was groot, maar wanneer ik aan den anderen kant de ſchade berekende, die mij aan mijne ſchilderijen en derzelver vertraging te beurt viel, zoo verdiende ik eer geld toe te krijgen, dan toe te geven. Dit laatſte niettemin moest geſchieden, en ik moest mij vergenoegen, na vele opofferingen, het den 31ſten Julij zoo verre te brengen, de ſchatters tot eene taxatie ter ſomma van 86 *francesconi's* over te halen. Voorwaar geene gemakkelijke zaak, van zestien honderd vijftig af te tellen tot zes en tachtig! maar wat ik niet door woorden kon overwinnen, overwon ik door honig om den mond te ſmeren en..... Ter naauwernood liep deze zaak ten einde, of ik maakte toebereidſelen tot mijne afreize naar *Genua*, welke ik den volgenden dag,

---

1 *Augustus.*

---

bewerkſtelligde. Door de zoo gemakkelijke ſtoombootvaart tusſchen de Italiaanſche zeehavens, zijn de goedkoope gelegenheden, om per land (voornamelijk van *Livorno* naar *Genua*) te reizen, zeer ſchaars geworden. Ik zag dan ook te vergeefs naar een *voiturine* om, en was genoodzaakt alleen extra rijtuig te nemen, wilde ik niet naar de ſtoomboot wachten, die eerst na acht dagen van hier vertrok.

Een accoord werd gemaakt, om voor 85 francs, hier-

hieronder begrepen het avondmaal, ſlapen en koetſiers drinkgeld, naar *Genua* gebragt te worden.

Ik ſtapte om 9 uren in eene koets, en na een klein oogenblik oponthoud bij de Douanen, voerden mij twee ſterke langſtaarten *ventre à terre* in anderhalf uur naar *Piſa*. Hier verwisſelde ik van rijtuig en bekwam een open chais. Ik wendde nog eenen blik naar de *Arno*. Aan hare boorden treft men in menigte jonge frisſche boerinnen, in wit linnen gekleed, met een zijden corſet, en een met bloemen of met een' zwarten ſtruisveêr verſierden ſtrooijen hoed op het hoofd, aan. Zij houden zich geſtadig bezig met het vlechten van die fijne ſtroomatten, waarvan men de Florentijnſche ſtroohoeden vervaardigt. Deze fabricatie is de bron van welvaart van deze vallei geworden en brengt jaarlijks vijf millioenen op, die zich alleenlijk onder de vrouwen verdeelen, daar de mannen zich geenszins met dezen tak van nijverheid inlaten. Elk jong meisje koopt het ſtroo, dat zij benoodigd heeft, zij tracht het zoo fijn mogelijk te vlechten en verkoopt hetzelve ten haren voordeele. De huisvader niettemin heeft regt, om van de vrouwen van zijn huis een' zekeren landelijken arbeid te vorderen, en deze werkzaamheid wordt verrigt door bergbewoners, die de meisjes uit de vlakte van de verdienſten van haar vlechtwerk betalen. Zij verdienen 75 à 100 Nederlandſche centen daags, terwijl zij met 20 à 25 cents eene arme vrouw uit de *Appenijnen* betalen. De landelijke arbeid zoude hare handen ook te veel verharden, en deze de voor de fijn-

fijnheid des werks benoodigde vlugheid benemen. Ziedaar die boerinnen van de vallei der *Arno*, wier bekoorlijkheden en ſchoonheid door de reizigers geroemd worden, wier ſpraak door ALFIERI beſtudeerd werd, en die ſchijnen geboren te zijn, om de kunſten te verfraaijen en tot voorbeelden te ſtrekken; het zijn veeleer Arcadiſche herderinnen dan boerinnen; het eigenaardige, dat zij van laatstgenoemde hebben, is de gezondheid en de zorgeloosheid, maar zij kennen noch derzelver kommer, noch derzelver vermoeijenisſen. De oogst van twee morgen lands is voor ieder huisgezin voldoende, om het ſtroo, dat de hoedenbereiding in *Toskanen* verſlijt, te verſchaffen. Dit ſtroo is van eene ſoort van tarwe, die dik gezaaid wordt, welke door de onvruchtbaarheid van den grond, die men op de kalkachtige heuvelen kiest, zeer ſpichtig opſchiet, en afgeſneden wordt alvorens de aar zich ontwikkelt. Deze grond wordt nimmer uitgebrand, zoo als zulks over het algemeen ter bereiding van bouwlanden plaats grijpt.

De ſlechte rijweg, die mij van *Piſa* verwijderde, veroorzaakte door deszelfs engte veel oponthoud. Telkens ontmoette ik karren, door osſen getrokken, die de ganſche breedte van den weg beſloegen, herhaaldelijk ſtuitte ik aan de bedding van eenen breeden ſtroom, wier wateren, hoewel een andere rigting genomen hebbende, nog voldoende waren om mijne equipaadje halverwege te beſpoelen. Het gehuchtje *Toretta* gepasſeerd zijnde, werd ik wel haast een oogenblik opgehouden door de Toskaner douanen,

liet

liet vervolgens het meer van *Maciuccoli* aan mijne regterhand, en genaakte het dorp *Viareggio*. Aan *Torre del Montrone* lieten de douanen van *Lucca* mij voor een fooitje ongemoeid. Aan mijne regterhand liet ik *Valle di Castello*, een berg, waaruit men veel zilver trekt, liggen. Het Gouvernement had hem aan eene asſociatie afgeſtaan. Ik kwam om vier uren te *Pietraſanta* aan, waar de groote ſtraatweg van *Lucca* naar *Genua* langs loopt. De reden, dat ik niet reeds te *Piſa* den ſtraatweg van *Lucca* nam, was, omdat de genomene zijweg oneindig korter is. *Pietraſanta* is een groote burgt, door aloude muren omſloten, deszelfs ſchietgaten waren in ſtede van met vuurmonden, met bloempotten geſtoffeerd. In de nabijheid van dit ſtadje was eertijds een tempel en een woud aan de godin FERONIA gewijd, die men niet moet verwarren met diegene, waarvan PLINIUS ſpreekt en die op den berg *Soracte* waren. Naar de kant van *Lucca*, op weinig afſtands van *Pietraſanta*, ziet men de groeven van *Seravezza*, die een geaderd marmer opleveren van een veel fijner en meer ineengedrongen grein, dan die van de marmers van *Carrara*. Na in het zindelijk *hôtel* van *Pietraſanta*, dat door marmeren inscriptiën de genotene eer, van aan vorſtelijke perſonen tot nachtverblijf verſtrekt te hebben, in aandenken houdt, eene flesch wijn, brood en kaas als middagmaal genuttigd te hebben, beklom ik ten 5½ ure eene andere chais met versch voorſpan. Het ging *ventre à terre* naar *Masſa*, waar ik, na door twee douanenſtations eenige oogenblikken te zijn opge-

gehouden, ſpoedig aankwam, om het ſlechts eenen blik in het voorbijrijden toe te werpen. *Masſa* is de hoofdſtad van het Hertogdom van *Masſa Carrara*, en wordt door een kasteel, tot gevangenis dienende, verdedigd; deszelfs ligging is allerliefst, en het landſchap, dat hetzelve omgeeft, niet minder. De voornaamſte handelstak van deze bevallige ſtad beſtaat in den verkoop van marmer, hetwelk uit de groeven van *Carrara* getrokken wordt, waar 1200 werklieden geſtadig arbeiden. Het gebergte, waaruit dit marmer, hetwelk de Ouden bezigden tot de bouwing van het Pantheon, getrokken wordt, heeft twee Franſche mijlen lengte op 780 Ned. ellen hoogte. Alles is daar marmer van den grond tot de kruin. Honderd vaartuigen voeren elk duizend centenaars marmer, zoo ruw als bereid, jaarlijks naar andere gewesten. Vele beeldhouwers hebben hier hunne ateliers. Zoo goed als de ſtraatweg van *Pietraſanta* naar *Masſa* was, nevens welken ik fraaije rotſen met een aloud kasteel gewaar werd, zoo ſlecht was de ſtraatweg naar *Lorenza* en *Marinella*. Ik kwam niettemin nog ten 10½ ure, na hard rijdens, te *Sarzana* aan, welks oorſprong tot de hoogſte oudheid opklimt, en daarvan eenige kenteekenen draagt, die ik niet bezigtigde, aangezien den nacht en den ſpoed, waarmede ik verder reisde, na van rijtuig en paarden verwisſeld te hebben. Ik reed weldra in eene pont, die mij over de rivier *Magra* voerde, pasſeerde het gehucht *Arcola*, en bereikte ten 1 ure na middernacht, langs den ſchoonen ſtraatweg, het noemens-

menswaardige ſtadje *Spezia*, dat in de diepte eener golf, uitmuntend geſchikt tot het worden van eene belangrijke zeeſtad, gelegen is. Deszelfs haven, de aloude haven van *Luni*, is een der zekerſte, die de natuur gevormd heeft, of liever eene vereeniging van onderſcheidene kleine havens, in ſtaat om de aanzienlijkſte zeemagt tegen te houden. Aan den westelijken kant der golf is eene kleine ſtad, *Porto Venere* geheeten, met een kasteel en eene kerk, op eene vrij hooge *esplanade* gelegen, die de golf beheerscht, tegenover haar liggen de eilanden *Palmaria* en *di Tino.* Twee forten, aan de twee monden der golf opgerigt, verdedigen den ingang. Daar is ook een lazareth, uit twee gebouwen beſtaande, zoo voor koopmanſchappen als voor de zeelieden. De grond van *Spezia* is een ſchoon dal, door met olijven bedekte heuvelen omringd. De omſtreek van *Porto Venere* levert een zwart met geel geſpikkeld marmer op.

Aan het posthuis ſtil gehouden hebbende, werd het paard afgeſpannen en ter ſtalle geleid, ik dacht dadelijk versch voorſpan te bekomen, en bleef in mijn' mantel gehuld zitten, maar het duurde zoo lang, dat ik het geduld verloor en als een groot Heer begon te ſchreeuwen, maar ja wel, het was tegen de huizen, wier bewoners in *Morpheus* armen gedompeld waren; mijn postillon nam daar mogelijk deel aan, want mijne pogingen, om gehoor te verkrijgen, waren vruchteloos. Na twee uren wachtens, dan eens ſluimerend, dan eens gevoelig aangedaan door de nachtelijke koude, vertrok ik weder. De fraaije

 berg-

bergſtreek, die mij reeds in de omſtreken van *Pietraſanta* verrukte, die mij ſteeds bijbleef, nam thans nog in ſchoonheid toe. Lieve gehuchten, torens, en een fraai klooster verſierden de kruinen der mij thans omgevende bergen. De weg ſteeg hoe langer hoe meerder, na *San Benedetto* en *Vigo* gepasſeerd te zijn. Ten 7½ ure bereikte ik den

2 *Augustus.*

Borgetto, uitgehongerd, want ik had ſinds eergisteren ſlechts een ſtuk brood en eene fleſch wijn genuttigd, dat ik hier herhaalde, aangezien ik geen koffij of anderen verkwikkenden warmen drank kon bekomen. Ik bekwam een paard meerder, wijl de weg ſteeds hooger liep; aan mijne regterhand waren hooge gebergten, en aan mijne linkerzijde de diepte en de zee. Na *Paliasco*, *Cardani*, *Mattarana* en *Bracco* voorbij gereden te zijn, daalde ik weder in de vlakte. Al afdalende naar het dorp *Zora*, nam ik op de zee een voor mij geheel vreemd natuurverſchijnſel waar. Overal hingen zeer kleine wolkjes boven de zee, uit velen dezer regende het regtſtandig met eene ſtraal, die zwart tegen de lucht en wit op de blaauwe zee uitkwam. Uit anderen hingen breede zwarte kegels, waarvan eenige onderaan een ſmal ſtraaltje water hadden; hoewel dusdanige verſchijnſelen

de

de zeevarenden niet vreemd zijn, trof dit mij niettemin genoeg, om onder mijne aanteekeningen te worden opgenomen. Vele wolken, die mede regtſtandig de zee bijkans genaakten, gaven mij een natuurlijk denkbeeld van de wolkkolom, die den volke Israël begeleid had. De vlakke ſtraatweg nevens het ſtrand, die mij verder naar *Chiavari* geleidde, was omzoomd met geheele hagen van *aloës*, waarvan, velen in vollen bloeſem, zich een twintigtal voeten hoog verhieven. Een fraaije brug, over de rivier *Sturla* gelegen, ging de wel bevolkte en handeldrijvende ſtad *Chiavari* vooraf; des namiddags te 3 uren aldaar aangekomen, ſtapte ik in het goed *hôtel Della Posta* af, alwaar ik met graagte een *dejeuner à la fourchette* nuttigde. Ik bezag voorts de bevallige ligging dezer ſtad, hare kerken, enz. Te 6 uren 's namiddags vertrok ik, overgepakt in eene koets. De landſtreek was aangenaam. Voorbij *Rapallo* ging het al meerder bergopwaarts naar *Recco*. Eene in de rotſen gehouwene galerij doorgereden zijnde, hielden wij aan de daar nevens gelegene herberg ſtil. Het was 11 uren; zware regens vielen, en werden bij herhaling door donder voorafgegaan en opgevolgd. Duizenden blikſemſtralen doorkliefden de lucht en de holle baren der bruiſende zee. Fraaije effecten werd ik gewaar, wanneer de duistere wolken zich openden, en het vuur des hemels de zee en de ſtad *Genua* verlichtte, terwijl alles rondom mij in de duisternis verbleef. De vuurbaak van de haven van *Genua* was het eenigſte licht, dat in de duisternis, die op de lichtſtralen volgde, ſchitterde.

 Ik

Ik bleef in het rijtuig ſluimeren, tot dat de paarden weder werden voorgeſpannen. Toen de morgenſtond aanbrak, beſpeurde ik eerst de bekoorlijke ſtreek, die ik doorreed. Een zacht klimaat en de ſchoonheid der vruchten, die zij oplevert, maken haar geacht. Na *Nervi*, een' welbevolkten burg, werd ik verrukt door de veelvuldige landhuizen, die op de heuvelen verſtrooid liggen. Daar zij met verſchillende kleuren beſchilderd zijn, zoude men hen van verre voor paviljoens van een' ſmaakvollen bouwtrant aanzien. Het in bekoorlijkheid toenemend landſchap, en de door den geur van oranjeboomen, die langs den weg ſtonden, welriekende lucht, die men inademt, voltooijen de begoocheling. Slechts weinige buitenplaatſen van de Genuezen moet men hier zoeken, deze zijn in de omſtreek van *Sestri di Levante* gelegen. *San Martino* en *Beſagno* achter mij latende, kwam ik te 6 uren 's morgens van den

3 *Augustus.*

te *Genua* aan. Iets zonderlings, dat de aandacht van elken opmerker zal gaande maken, is, dat de natuur, om zoo te zeggen, over het algemeen ſlechts weelde, zonder eenig nuttig doel, ten toon ſpreidt in de gebergten, die de oostelijke kust van *Genua* omzoomen. Ieder grashalm is er eene bloem, ieder ſtruik

is

is er een laurier, maar men vindt er noch vruchten, noch oogst; aldus ontbreekt alles wat dienſtig is om het leven tot onderhoud te verſtrekken, terwijl alles, wat in ſtaat is tot ſierlijkheid te verſtrekken, er in overvloed wast.

Daar ſlechts een gedeelte van *Genua* rijdbaar is, zoo ſtapte ik af, om te voet door de naauwe ſtraten naar het logement *Penſion Suisſe* te gaan, wel voldaan van eindelijk niets meerder te maken te hebben met dat geſpuis van koetſiers, die ditmaal, aangezien ik haast had, onbeſchoft in mijne beurs getast hadden, want deze reis kostte mij 25 francs meerder dan het getroffen accoord, met verlies van eten en drinken, dat daar onder begrepen was, alsmede het ſlapen, dat niet heeft kunnen plaats hebben, omdat er te veel tijd verloren ging met de traficatie, die telkens met mijn perſoon plaats greep.

In het *hôtel* deed ik dadelijk, na mijne aankomst, eenen *Cicerone* roepen, dien ik voor 4 francs *engageerde*, want de tijd ontbrak mij in deze ſtad, om alles zelve op te zoeken, zoo als ik tot heden overal elders deed.

Genua, aan de golf van dien naam en aan den voet der *Appenijnen* gelegen, is eene der ſchoonſte ſteden van *Italië*. Deszelfs oorſprong klimt tot de aloudheid op. TITUS LIVIUS zegt, dat de hoofdſtad der Liguriërs in het jaar 549, van de ſtichting van *Rome*, door MAGON, Generaal der Karthagers, genomen en verwoest werd, doch dat zij weldra daarop door den Proconſul LUCRETIUS SPURIUS in haren al-

ouden luister herſteld werd. *Genua* volgde ſteeds het lot van het Romeinſche Rijk tot den inval der Barbaren. Later werd het de prooi van de Saracenen en Lombardiërs, die het plunderden, de inwoners om hals bragten, en eene woestijn van hetzelve maakten. KAREL *de Groote*, na de Lombarden overwonnen te hebben, hergaf het deszelfs vroegeren luister. Zijn zoon PEPYN ſchonk het met den titel van Hertogdom aan den Graaf ADHEMAR. Hierop volgden velerlei onlusten, die den ſchepter uit de eene hand in de andere bragten, tot dat eindelijk ANDREAS DORIA, die de zeemagt onder zijn bevel had, zich van de onder zijn bevel ſtaande magt bediende, om zijn vaderland deszelfs vrijheid weder te geven en er eenen gemengden regeringsvorm tot ſtand te brengen. In 1805 verloor het deszelfs onafhankelijkheid, daar het vereenigd werd met het Franſche Keizerrijk. Thans behoort het aan den Koning van *Sardinië*, ten gevolge der maatregelen van het congres van *Weenen*.

Hebben de Genuezen voorheen eene groote rol geſpeeld, heden ten dage zijn zij veel vervallen van dien trap van roem. Tijdens de kruistogten en de oorlogen met *Venetië* heerschten zij over de *Middellandſche Zee*. Hunne geſchillen met de Piſanen en hunne vestigingen in het Oosten geven een denkbeeld van die magt en die welvaart, welke hun deel waren, doch waarvan hun thans ſlechts de herinnering overgebleven is.

Met regt draagt *Genua* den bijnaam van *het prachtige*, en dat ter oorzake van den luister van deszelfs

pa-

paleizen. Het is in den vorm van eene halve maan gebouwd op de helling van een' berg, die tot de *Appenijnen* behoort. Op eenen afſtand van de zee gezien, levèrt het een prachtig en indrukwekkend ſchouwſpel op, doordien eene menigte fraaije landhuizen van verſchillende kleuren op de hoogten en in de omſtreken verſtrooid, met de ſtad zelve ſchijnen vermengd te zijn. De platte daken, of liever gezegd, terrasſen der huizen, zijn grootendeels in tuinen herſchapen, laurieren en myrthen balſemen aldaar de lucht, terwijl de vruchten van den citroen en oranjeboom den rustende tot lommer verſtrekken. Door de amphitheatersgewijze ligging der ſtad kan men ligtelijk gevoelen, welken indruk deze tuinen in de lucht, op eenen afſtand en wel ter zee genomen, op den vreemdeling maken moeten, maar deze indruk is van eenen gansch anderen aard, wanneer men aan wal ſtapt en men zich in de enge en duistere ſtraten begeeft. Weg zijn de terrasſen en hunne liefelijkheden, weg is de bevallige en goede bouwſtijl van menig paleis, dat men door gebrek aan afſtand niet genoegzaam bewonderen kan. Wonderlijk, de ſtraten waren, tijdens het bouwen der huizen, van dezelfde engte, en echter wilde men volgaarne aan een fraai uiterlijk offeren, dat men te voren wist, dat verloren ging. Drie ſtraten niettemin, die de ganſche ſtad in eene regte lijn doorſnijden, zijn breed en voorzien met heerlijke paleizen. De namen dezer ſtraten zijn: *Strada Balbi*, *Strada Nuove*, *Strada Nuovisſima*. Onder derzelver paleizen munten uit die van *Doria*, *Balbi*, *Durazzo*, *Brignole*,

 Spi-

Spinola, *Pallavicini*, enz., door de rijkheid der marmers, waarvan zij vervaardigd zijn, door het ſmaakvolle hunner bouworde en door de prachtige verzamelingen van ſchilderijen en andere kunstgewrochten, waarmede zij verrijkt zijn. Alvorens hiervan te gewagen, zal ik laten volgen, hetgeen ik heden, 3 Augustus, en den volgenden dag bezigtigde, aanvang nemende met:

De kerk van *Sant Ambroſio*, een groot gebouw, rijk in marmers en verſierd met eene ſchilderij van RUBBENS, alsmede met een ander van GUIDO RENI.

De zeer kleine kerk van ANDREAS DORIA is van de Gothiſche bouworde. Nabij dezelve treft men het huis van ANDREAS DORIA aan, dat kenbaar is door de inſcriptie, dewelke op den voorgevel prijkt, en waarop ſtaat uitgedrukt hoe zeer het dankbaar vaderland den grooten man hoog ſchatte.

De kerk *Santa Maria della Vigna* volgde daarop, in welke ik met genoegen het werk van den beeldhouwer PUGET aanſchouwde. Eene kopij van het avondmaal van LEONARDO DA VINCI, te *Milaan* berustende, ſtelde mij ook die deelen ten toon, welke op het origineel onkenbaar zijn geworden.

Het Hertogelijk paleis (*Palazzo Ducale*), tegenwoordig de zetel van het Gouvernement, de politie en de municipaliteit; eertijds was het de reſidentie

van

van de *Doge's*. Het bevat twee zalen door RATTO geſchilderd, op derzelver gewulften beeldde hij de dertien deugden af. Pleisterbeelden, met linnen zeer fraai gedrapeerd, hebben de marmeren ſtandbeelden, die hier vroeger prijkten, vervangen.

De *Duomo* of hoofdkerk, aan SAN LORENZO gewijd, is van eene Gothiſche bouworde, met wit en zwart marmer ingelegd. De damasten kleeden, waarmede dit gebouw inwendig behangen was, benevens de andere toebereidſelen tot het te vieren kerkfeest, veroorloofden mij niet deze fraaije kerk in hare bijzondere deelen te beſchouwen.

De kerk *San Filippo Neri* bezit een altaar met fraai beeldhouwwerk.

De *Scola Pie* telt een fraai ſchilderij van GUIDO RENI en drie uitmuntende *bas-reliefs* van den Genuees SCHIAVENNI.

De kerk *dell' Annunciata* rust op fraaije kolommen van de Korinthiſche bouworde.

Het paleis *Brignola Sala* bezit in deszelfs kostbare galerij van ſchilderijen, onderſcheidene van CARAVAGGIO, eene van RUBBENS, van G. BELLINO, van PARIS BORDONE en van PALMA VECCHIO; *God de Vader*, door CORREGGIO; JEZUS *in den hof*, door CARLO DOLCI; MARIA *en het kind* JEZUS, door GERANO;

JUDITH, door PAOLO VERONESE; *San Benedetto*, door GUIDO RENI; JEZUS, *die de Joden uit den tempel verdrijft*, door GEURCINO; SOPHRONIA *en* CLORINDA, door L. GIORDANO; *de opwekking van* LAZARUS, door MICHEL ANGELO DI CARAVAGGIO; *de boodſchap aan* MARIA, door PAOLO VERONESE; *de reis van* ABRAHAM, door GREGLETTO; JEZUS *met het kruis*, door VAN DIJCK; een portret van LUCAS VAN LEIDEN; drie dito van VAN DIJCK, RUBBENS en zijne vrouw. Een heer te paard en deszelfs wederga, zijnde eene dame met een kind, uitmuntende kunstgewrochten van VAN DIJCK, en nog meerdere van laatstgenoemden meester.

De kerk van *Carignan* bevat marmeren ſtandbeelden, door PUGET, DAVIDI en PARODI vervaardigd; die van den eerstgenoemde zijn voortreffelijke gewrochten. Op het terras van den kerktoren klimmende, werd ik door het prachtige gezigt, over de geheele ſtad, de omſtreek en de golf van *Genua*, verrast.

Het paleis *Balbi* tot de derde verdieping opgeklommen zijnde, trad ik in eene groote zaal, tot billardzaal ſtrekkende, in welke, onder andere kunstgewrochten, een krijgsman te paard (levensgroot), door VAN DIJCK, mijne oogen boeide, twee portretten, ten voeten uit, door denzelfden meester, bewonderde ik in een belendend vertrek, en in de *ſuite* der volgende vertrekken: twee ſchilderijen van TITIAAN, eene MARIA *met het kind* JEZUS, en *de*

H.

H. HIERONIMUS; een marktplaats, door BASSANO; *de H.* PAULUS, door CARAVAGGIO; eene naakte *Venus*, door A. CARRACHE; JEZUS *in den Hof*, door MICHEL ANGELO (onvoltooid); een landſchap, door RUBBENS; het afbeeldſel van MONCADA, door VAN DIJCK; MARIA *en het kind* JEZUS, door denzelfden; een ruiter te paard, ingelijks door VAN DIJCK; MARIA *en het kind* JEZUS ſlapende, door PROCCACINI; twee ſtukken van LUCAS VAN LEIDEN; een van GAROFOLO en nog anderen van BASSANO, en uit de ſchool van CORREGGIO verſieren deze belangrijke galerij. De vertrekken, in den rijken Genueeſchen ſtijl, glinſterend van ornamenten, hebben friefen, waaronder eene, door SARSANA geſchilderd, uitmunt.

Den heerlijken trap van het paleis *Durazzo* onder het opklimmen mijne hulde toegebragt hebbende, deed ik zulks met geen minder genoegen aan het portret van een' jongeling, door VAN DIJCK; aan een ander, welke gezeten en met vruchten omringd is, door denzelfden; en boven al aan de drie vereenigde portretten, ten voeten uit, van drie kinderen met een' hond, wonderſchoon kunstgewrocht van VAN DIJCK. Het portret van PHILIPPUS, door RUBBENS; het fraaije ſtuk van *Venus*, *Bacchus*, *Amor* en nimfen, door TITIAAN; twee ſtukken van DOMENICHINO en een van SPAGNOLETTO huldigde ik verder. Onder de geſchilderde vakken van eene groote zaal, trokken die twee, welke door GIACOMO BONI en FRANCESCO MONTI geſchilderd waren, mijne aandacht. In de

vol-

volgende vertrekken ontwaarde ik met genoegen *la carita romane*, de Vestaalsche maagd, CLEOPATRA, en een slapend kind, alle vier kunstgewrochten van GUIDO RENI; *de bruiloft van* ST. CATHARINA, door PAOLO VERONESE; het afbeeldsel van DURAZZO, en een ander, beide ten voeten uit, door VAN DIJCK. *Porcia romane*, door MASSIMO; het portret van een' bisschop, door BERNARDO STROZZI, bijgenaamd *il Cappucino*, en nog meerder bekend onder den naam van *prêtre Genovese*; SAN PIETRO, door LANGETTI, en *de zegening van* JACOB, en ABIMELECH *stervende*, door denzelfden Genueeschen kunstenaar; ABRAHAM *door de Engelen bezocht*, door den Genuees CASTELLI; *de offerdood van* JEFTA'S *dochter*, door LANCHI; *de togt in Egypte*, door SIMON DA PESARO, en andere stukken van GEURCINO.

In de zalen van het *Palazzo Reale* munten uit de navolgende schilderstukken: SOFFRONIE en CLORINDE, door L. GIORDANO, een portret, door TINTORETTO, en twee, ten voeten uit, door VAN DIJCK en PRÊTRE GENOVÈSE, *de aanbidding van de wijzen*, door LUCAS VAN LEIDEN; *de marteldood van* SANT AGNESE, en deszelfs weêrga, in den stijl van LUCAS VAN LEIDEN; *de Maagd* MARIA *en het kind* JEZUS, door PALMA, en eene fraaije copij van *het avondmaal*, van PAOLO VERONESE. In het zaaltje van de kapel prijkt een Muzelman, door REMBRAND; *de Sybilla Cumana* en *de verzoeking van* ST. ANTONIUS, beide door A. CARRACHE; MAGDALENA, van

GUI-

DO RENI, en het portret van CATHARINA DE ROSSI, door VAN DIJCK. In het zaaltje *del Tempo*, trok mijne aandacht: een bosch, met dieren geſtoffeerd, door DOMENICHINO, eene bataille, door BORGOGNON; het overſpel, door MARETTO; twee vrouwenportretten, door TITIAAN en TINTORETTO; MARIA, JEZUS en ST. JAN, door TITIAAN; ſaters en nimfen, door GREGHETTO, die in dit ſtuk blijken geeft van eene vaste teekening en eene goede toets. Verder ontmoette ik in eene andere zaal een groot fraai ſtuk, voorſtellende SUZANNA *in het bäd*, door RUBBENS; en als weêrga een voortreffelijk kunstgewrocht van JORDAANS, *de vier ſtroomen* voorſtellende. De kindertjes, die op dit ſtuk voorkomen, ſchijnen eerder van de hand van RUBBENS te zijn. Ten ſlotte werd ik verrukt door de kapitale voorſtelling van MAGDALENA, die de voeten van CHRISTUS wascht, uitmuntend gedenkteeken van de hooge verdienſten des kunſtenaars PAOLO VERONESE.

In het paleis *Spinola* leerde ik CARBONE van *Genua*, die VAN DIJCK in de portretten zeer fraai navolgde, en JOAN VINCENT LE CORYPHÉE, uit de ſchool van *Valenza*, kennen, twee verdienſtelijke kunſtenaars.

Op een landelijk buitenverblijf, binnen de ſtad gelegen, bezag ik de ſchoone galerij van ſchilderijen, van alle ſcholen, bijeenverzameld en toebehoorend aan den Heer DEL VECCHIO. Het aanzienlijk getal voortref-

treffelijke kunststukken overtrof mijne verwachting, en boven alles een van LEONARDO DA VINCI, voorstellende MARIA *en het kind* JEZUS.

Het paleis *Doria* in de *Strada Nuove*, dat voorheen door de Koningin-moeder bewoond werd, doorliep ik in zijn geheel, zonder iets anders dan pracht en heerlijkheid te kunnen huldigen. De slaapvertrekken en de fraaije terrasfen bezag ik met het meeste genoegen, de laatsten vooral, om den liefelijken geur van de weelderige voortbrengfels dezes lands, onder eenen helderen blaauwen hemel in te ademen.

Het paleis *Dei Banchi*, of groote bank van *San Giorgio*, is nog al belangwekkend, wat deszelfs bouworde, verdeeling, en staat van *voorheen* betreft. Een groot antiek *bas-relief* van *San Giorgio* in den muur, zoo als meerdere van dienzelfden heilig geïncrusteerd, is bezienswaardig.

Het paleis *Serra*, in de *Strada Nuovo*, bevat eene zaal, *sale d'ore* geheeten, omdat dezelve geheel verguld is. De vermaardheid, die deze luisterrijke zaal bekomen heeft, bevond ik ruimschoots verdiend te zijn; de belendende vertrekken, hoe prachtig ook, worden regt burgerlijk, bij het zien van deze zoogenaamde gouden zaal.

De kerk van *San Cyr*, beroemd in de geschiedenis van *Genua*, door de ontwerpen der verschillende om-

wen-

wentelingen, die in dezelve gesmeed werden, is overladen met al wat pracht in marmer mag heeten, vooral munten de kolommen uit, waarop het gewelf der kerk steunt.

De kerk van *San Stefano* bevat een fraai schilderij van *de steeniging van* ST. STEFANUS, grootendeels door RAPHAEL, doch voltooid door JULES ROMAIN.

De kerk van het groot *hôtel Dei Poveri* bezit een heerlijk *bas-relief*, door MICHEL ANGELO, zijnde MARIA, *het lijk van* CHRISTUS *ondersteunende* (*), ook een ander, door PUGET, zijnde *de boodschap aan* MARIA, niet minder meesterlijk gebeeldhouwd.

In de *Spezeria* van het hospitaal toonde men mij een *curieus* schilderij, bevattende drie ontwerpen, als: 1°. *de Zaligmaker*, 2°. *de Maagd* MARIA, en 3°. JOZEF en JEZUS, welke men slechts een voor een gewaar wordt, naarmate men zich voor de schilderij plaatst.

In de raadzaal van de Universiteit bezag ik vier fraaije bronzen standbeelden van GIOVANNI DI BOLOGNA. Ook vele bronzen engeltjes, door denzelfden kunstenaar, trof ik in de kerk van de Universiteit aan. Het kabinet van Natuurlijke historie, en dat van de natuurkunde bezag ik te vlugtig, om van eenige

(*) Dit is sedert verplaatst.

eenige voorwerpen in dezelve in het bijzonder gewag te kunnen maken.

In de vestibule van den grooten ingang van een paleis, welks naam mij ontschoten is, werd ik belangrijke *fresco's* van het jaar 1523 gewaar, die van omhoog waren nog zeer goed bewaard gebleven.

Hiermede kerken en paleizen vaarwel zeggende, ga ik over tot de haven van *Genua*, die zeer ruim is en door twee havenhoofden besloten is; schepen van 80 stukken kunnen er ten anker komen. De opening der haven tusschen de beide havenhoofden is 682 ellen, maar de schepen worden er dikwerf geteisterd door een' zuidwesten wind, die, hoewel dezelve niet regelregt de haven binnen komt, echter de zee geweldig in beweging brengt. Aan de einden der havenhoofden verheffen zich vuurbaken, die ten dienste strekken der schepen, welke gedurende den nacht aanlanden. Diep achter de *Molo Nuovissimo* ligt de *Porto Franco* of vrijhaven, eene besloten plaats, alwaar men wijde paviljoens heeft opgerigt, welke de kooplieden tot magazijnen verstrekken. Hier is het *entrepôt* van alle vreemde koopmanschappen, die ter zee of te land te *Genua* aankomen, zonder dat men eenig inkomend regt voor dezelve behoeft te betalen. Die echter, welke uit de vrijhaven tot stads gebruik worden uitgevoerd, zijn aan het douanen-tarief onderworpen, en die, welke naar vreemde gewesten

wor-

worden verzonden, betalen een *transito* (*). Aangezien er veel fluikerij kan plaats hebben, moet men zich niet verwonderen zwermen douaniers in de vrijhaven aan te treffen, en vooral aan de communicatiën met de zee en de ftad, waar zijlieden dan ook de rol van hek- en poortfluiters vervullen. Daar alle handelszaken in koopmanfchappen alhier gefchieden, kan men oordeelen, welke levendigheid op dit plekje gronds, dat veel overeenkomst met eene kleine ftad heeft, heerscht. Het hoofdbureau van de douanen is vlak nevens de vrijhaven gelegen, en is eene foort van hal, die het onderdeel van de vermaarde bank van *San Giorgio* uitmaakt. Verder in de haven is de *Darfena* of het arfenaal, alwaar de galeijen gebouwd worden, gelegen.

De kaai, die van de poort *San Thomafo* naar de *Lanterna*, en van daar naar *San Pietro d'Arèna* geleidt, is eene zeer fraaije wandeling, daar men van daar de haven overziet, en men er het uitzigt op de westelijke kust geniet. Aan het oosten van de ftad ziet men de vereeniging der heuvelen van *Sarzane* en *Carignan* door eene zeer breede brug van eene ontzettende hoogte; onder dezelve ziet men huizen van zes tot zeven verdiepingen. Het fchoone met boomen beplante plein, *Acqua Sola* geheeten, wordt als wandeling door de Genuezen fterk bezocht, eensdeels om deszelfs ligging en gemeenfchap met de voornaam-

(*) Reisbriefje voor de voerlieden, dat zij verder mogen trekken.

naamste straten, anderdeels om de aangename zee-windjes, die men aldaar in den zomer inademt. Daar ik op zondag deze wandeling bezocht, had ik het genoegen vele schoone en beminnelijke vrouwen te ontmoeten, die in hare kleeding de Fransche modes getrouw navolgen, doch meerendeels de daartoe noodzakelijke voorwerpen, als: zijden stoffen, fluweelen, damasten, handschoenen, kousen, linten, gemaakte bloemen enz., in hunne nationale nijverheid vinden. Het laatste artikel heeft door den hoogen graad van alhier bekomene volmaaktheid, eene Europesche vermaardheid bekomen, doch deszelfs debiet is door de concurrentie van andere Italiaansche steden aan het dalen geraakt. Een andere handelstak is die in oranjeappelen, citroenen, limoenen, enz., ook die van welriekende cederboomen; deze altijd groene gewassen, gelijktijdig met bloemen en vruchten beladen, maken een hoofdsieraad der tuinen hier ter stede uit.

Nadat ik reeds eenige malen de beperkte wandelplaats rond was geweest, verpoosde ik mij een weinig bij de *giraffe*, die in een tent voor een luttel geldstukje te bezigtigen was. Wie treedt daar binnen? *Don* MIGUEL. Mijn *cicerone*, die hem tot bediende bij zijne aankomst hier ter stede verstrekt had, boog zich onderdaniglijk, terwijl zijne ex-majesteit zich verwaardigde hem eenige vriendelijke woorden toe te voegen, en ter zelfder tijd vroeg, welken landsman hij thans dienende was, waardoor mijn persoon in het gesprek getrokken werd. Het gesprek liep over *Rome*, deszelfs vermakelijkheden, enz. De giraffe kwam

kwam in geen aanmerking, en ik ſcheidde van dezelve, zeer ingenomen met de beleefde manieren van Zijne Majesteit, die weder in zijn *char à banc* ſteeg en de teugels uit handen van zijnen jockey ontving; met eenen minzamen groet verdween hij uit mijne oogen; ik ſpoedde mij naar de *San Carlo Fenice*, een der ſchoonſte ſchouwburgen van *Italië*, naar de teekeningen van BARABINO gebouwd, en alle wenſchelijke gemakken vereenigende, met eenen ongemeenen rijkdom van binnen, en eene ſmaakvolle bouworde van buiten. Ik telde in het geheel 185 *loges*. Den avond van den

4 *Augustus*.

ſleet ik in bijzonder gezelſchap, mijn koffertje werd daarna gepakt, en te drie uren na middernacht

5 *Augustus*.

werd ik gewekt, om met de diligence naar *Turyn* te vertrekken. Ik had mijn plaats in de cabriolet van de imperiale genomen, en had dus met regt ruimzigt voor mij. Bij het uitrijden van een' fraaijen triomfboog, die van deze zijde tot ingang van *Genua* ver-

 ſtrekt,

ſtrekt, zag ik links aan den weg een' kleinen ſchouwburg, en verder het prachtige paleis *Doria* met deszelfs heerlijke tuinen. Het ging al dadelijk bergopwaarts naar de kruin van de *Bocchetta.* Te *Ponte Decimo* (eenige huizen) vergunde de verwisſeling van paarden ons een oogenblik tijds ter nuttiging van een kop koffij. Landhuizen ſchakeerden hier en daar het omliggend landſchap. Voorbij *Campo Marano* gaat men over eene brug over den vloed *Polcevera*, welke zich nabij *Genua* in zee ſtort. Op de verheven kruin van het gebergte *Bocchetta* gekomen, en mij naar het tafereel achter mij wendende, zag ik gelijktijdig de zee, de ſtad *Genua*, en de ganſche naburige vallei, in welker diepte de ſnelvlietende *Polcevera* ſtroomt. Een heerlijk ſchouwſpel, door eenen ſchoonen dag begunſtigd, maar helaas een van die tooneelen, die door deszelfs korten duur den reiziger ſlechts als een droom bijblijven. Zoo was het ook mij, ik onderſcheidde naauwelijks de voorwerpen of eene draaijing van het rijtuig, een heuvel onttrok mij dit alles. Aldus is het met dit genoegen even als met dat van een droom gelegen. Men genoot een genoegen, dat men zich bij de ontwaking te vergeefs weder aan een zal willen ſchakelen; het denkvermogen en het geheugen zal ſtukjes en brokjes vinden, zonder dat *iets*, dat het genoegen uitmaakte; het ſchouwſpel leverde iets op, dat men zag en niet zag, dat op het oogenblik verrukking in het hart bragt en later leegte, die men niet altoos weder weet aan te vullen, en een oogenblik wreveligheid op zich

zel-

zelven veroorzaakt. Op het hoogſte punt van den berg, welken wij overreden, zijn twee aanzienlijke bronnen, die twee vloeden vormen, de breedſte loopt langs *Voltaggio* en *Serravalle*, zich met de *Po* vereenigende. De ganſche ſtraatweg is voortreffelijk, hij is breed, regt, en gelijk gelegd. Bergaf dalende, ging het langs *Bosco Fornaro*, *Ronco*, *Iſola*, *Arquata*, *Serravalle* naar *Novi*. Tusſchen laatstgemelde plaatſen zag ik links, op de ſteilte van eene rots, het kasteel van *Gavi* liggen. Deszelfs poſitie is daar zeer voordeelig om de bergpas te verdedigen. Ten 12½ ure kwam ik te *Novi* aan; eene kleine ſtad, met 6000 inwoners, in eene vlakte, aan den voet van de *Appenijnen* gelegen. Zij is langs dezen kant de laatſte ſtad van den ſtaat van *Genua*, en ſtrekt tot *entrepot* aan de koopwaren, die voor *Lombardijën* en *Duitschland* beſtemd zijn. Als zoodanig is deze plaats zeer levendig en handeldrijvend. Ik zag er onderſcheidene ſchoone huizen, die aan rijke Genuezen toebehooren, welke daar een gedeelte van den herfst doorbrengen. Voorbij *Novi* liet ik in het verſchiet, tot mijn leedwezen, de aloude Abdij *del Bosco dei Dominicani* liggen, wier ſchoone ſchilderijen en beeldhouwwerk van MICHEL ANGELO ik gaarne bezigtigd had. Verder *Marengo* voorbij gereden zijnde, kwam ik, na de rivier *Bormida* overgereden te zijn, weldra te *Alesſandria* aan. Het was vier uren. De *table d'hôte* wachtte ons in het posthuis; eenige oogenblikken, die mij over bleven, beſteedde ik met de bezigtiging van het ſchoonſte deel dezer

 ſtad,

ſtad, aan de boorden van de *Tanaro* gelegen, eene der ſterkſten van *Italië*. Zij ſpeelde eene hoofdrol in de oorlogen van de voorgaande eeuw, en is vermaard door de belegeringen, die zij doorſtond; 18000 inwoners maken hare bevolking uit. Het *Palazzo Reale*, het ſchoonſte harer paleizen, is gelegen op de met boomen beplante vierkante wapenplaats. De hoofdkerk, aan *San Marco* gewijd, is bezienswaardig. De kerken van *Sant' Alesſandro*, *San Lorenzo*, *San Stefano*, enz., bezag ik niet, evenmin de zaal van den ſchouwburg, die groot en goed ingerigt moet zijn. Bij het uitrijden uit deze ſtad reed ik langs de citadel, die een der ſchoonſte werken van vestingbouwkunde is.

Het werd avond, toen ik langs eene aangename vlakte, rijk in granen, rijst, fijne wijnen, enz., te *Felizzano* aankwam, na *Soleno* gepasſeerd te zijn. Hier was alles kermisvreugd; op het plein, dat te dezer gelegenheid met groen lofwerk en gekleurde lampions overdekt was, danste men regt lustig bij viool en wijnflesch. Te 11 uren, des avonds, kwam ik, na de rivier *Stirone* gepasſeerd te zijn, te *Asti* (*) aan. Eene niet onaanzienlijke ſtad, die eertijds eene Romeinſche kolonie was. Tijdens de regeringloosheid, die zoo langen tijd in *Italië* heerschte, was het de hoofdplaats van eene republiek, die zich naar eigene wetten beſtierde. Later had het Heeren, onder den ti-

(*) Geboorteplaats van den beroemden VICTOR ALFIERI, de vader van het Italiaanſche treurſpel.

titel van Graven. Thans is het eene der voornaamſte ſteden van *Montferrat*, en hare bevolking beſtaat uit *circa* 20,000 zielen. Het adellijke kwartier kwam mij goed gebouwd voor, doch het overige dezer ſtad moet niet zeer opbeurend van uitzigt zijn, uitgezonderd eenige paleizen en ſchoone kerken, die de avond mij niet vergunde te bezigtigen.

Toen de ſtadsſtraten niet meerder onder mij dreunden, wikkelde ik mij in mijnen mantel, want op de *imperiale* was de nachtlucht niet zeer aangenaam (*); weldra ſloten zich mijne oogen; ik ſliep. Bij mijne ontwaking waren wij *Gambetta*, *Duſino*, *Villanova*, *Poirino*, en bijkans *Truffarello* gepasſeerd. Ik zag tot mijn genoegen, dat wij *Torino* (*Turyn*) naderbij kwamen, ofſchoon nog twee uren rijdens mij vandaar afſcheidden; maar ik beſpeurde tot mijn groot misnoegen, bij het tasten in mijn' broekzak, dat mijne geldbeurs gevlogen was, en dat daarenboven de ſleutels van mijne koffers, die, ten dienſte van de douanen, zoo hoog noodig op reis zijn, mede zoek geraakt waren, door eene opening, waarvan ik gisteren avond nog onbewust was. *Enfin*, ik verkreeg ſpoedig verſtrooijing, door het gezigt van het fraai nabij de

(*) Over het algemeen zijn de zomernachten in *Italië* koel, waarom dan ook meerendeels de vreemdelingen, die lang in deze ſtreek vertoefden, zoo wel als de inwoners, den mantel tot medgezel hunner wandeling in het nachtelijk uur bezigen.

de *Po* gelegene kasteel van *Moncaliero*, en door dat, van het op een hoogte boven den grooten ſtraatweg van *Moncaliero* gelegene kerk en klooster der Kapucijnen, van welke men een fraai gezigt heeft op de ſtad *Turyn* en de fraaije vlakte der *Po* tot op 10 mijlen afſtands.

Turyn naderende, zag ik in het verſchiet ter regterzijde voor mij, de ſchoone kerk van de *Superga*, op de kruin van eenen berg gelegen. Het ſtadje *Chieri* beſpeurde ik in de verte, ſchuins achter mij ter regterzijde. Ten 6½ ure in den morgen van

6 *Augustus.*

kwam ik in de met 110,000 zielen bewoonde hoofdſtad van de Sardiniſche ſtaten aan, over de ſchoone brug, die, naar de teekening van den Ingenieur PERTINCHAMP, in 1810 over de *Po* gelegd werd. Een prachtig werkſtuk. Achter mij liet ik, tegenover deze brug, de fraaije kerk *la gr. Madre de Dio* liggen; haar plan is op dat van het pantheon te *Rome* gebouwd. Ik reed vervolgens over de ſchoone langwerpige *Piazza Vittorio*, en langs eene zeer lange, uitmuntend gebouwde ſtraat, even als het bovengemelde plein, geheel met portieken voorzien, naar de *Piazza del Castello*; wat verder ſtapte ik af, en begaf mij naar het *hôtel Feder*. Onderwijl mijn *dejeuner*, mij

mij met een tiental brooden zoo lang en zoo dun als een rieten wandelſtokje, werd voorgediend, deed ik mijne koffers openbreken, ten einde mij te kunnen verkleeden. Geen tijd te verliezen hebbende, nam ik een' bediende met mij, om dadelijk mijn paspoort, dat ik bij mijne intrede in de ſtad had moeten afgeven, terug te vorderen, en het aan de verſchillende *bureaux* en ambasſades, tot mijne verdere afreize in orde te brengen, aangezien zulks in *Genua* niet had kunnen geſchieden, omdat de Oostenrijkſche Conſul aldaar geene bevoegdheid meer heeft een paspoort te *viſeeren*, dat nog geen handteekening van een' Oostenrijkſchen afgezant of zaakgelastigde draagt. Zoo moeten dan zij, die zich van *Genua* naar *Lombardijë* begeven, en geene *viſa* van een der Oostenrijkſchen gezanten te *Napels*, *Rome* of *Florence* hebben, hunne reis tegen wil en dank over *Turyn* nemen, welke weg, om naar *Duitschland* te gaan, een mijl op zeven is, en eenige *Napoleons d'or* meerder kost. Intusſchen was het voor mij geene teleurſtelling, daar *Turyn* in het plan mijner reis lag. Ik maakte dan ook dadelijk eenen aanvang met de bezigtiging dezer uitmuntend gebouwde, doch onvoltooide, ſtad en derzelver merkwaardigſte gebouwen, paleizen, galerijen en kerken.

Ik trad de domkerk, aan *San Giovanni Batta* gewijd, binnen, alwaar twee ſtandbeelden, door LEGROS in marmer gebeeldhouwd, mijne aandacht trokken. Achter het hoofdaltaar is de kapel van *San*

 Su-

Suaire, die als eene kerk op zich zelve, aan het paleis des Konings belendend is. Deze kapel vormt eene zeer verhevene rotonde, omringd door gepolijste zwart marmeren kolommen, met vergulde bronzen voetſtukken en kapiteelen. Op deze kolommen rusten zes groote arcaden, die de venſters uitmaken. De koepel is zamengeſteld uit verſcheidene marmeren gewulften, daar de dag door komt. Zij zijn boven elkander geplaatst, en aldus geſchikt, dat zij aan den top van het gebouw een marmeren kroon, in den vorm van eene ſter, laten zien, die als het ware in de lucht hangt, offchoon zij op hare ſtralen rust. Boven het altaar, dat een glazen raam draagt, en waar men de *reliqui* van den H. *Suaire* ziet, is eene groep van engelen, die een kruis van kristal onderſteunen. De vloer is van blaauwachtig marmer, in hetwelk vergulde bronzen ſterren geïncrusteerd zijn. Het geheel is waarlijk van eene ſtatige ſchoonheid.

De *Conſolata* is uit drie vereenigde kerken zamengeſteld. De bibliotheek, de zaal van het kapittel en de kapel van de Heilige Maagd zijn aldaar het merkwaardigst.

Het paleis van den Koning is naar de teekening van Graaf AMEDEUS DI CASTELLAMONTE gebouwd. Het is een groot gebouw, dat den noordelijken gevel van de *Piazza Castello* uitmaakt, en zoodanig ingerigt is, dat hetzelve het uitzigt heeft op de hoofdpoorten van de ſtad. De vertrekken zijn ruim en rijk gede-

co-

coreerd, doch ik vond er veel wanorde, dat mogelijk door de afwezigheid van de Koninklijke familie veroorzaakt was; niettemin bewaakte eene ſterke wacht de *antichambres*; en ik werd wel degelijk uitgenoodigd, mijnen hoed voor die heeren in de hand te houden. Eenige fraaije ſchilderijen en portretten, welke onder een mengelmoes van middelmatige kunstgewrochten en prullen, de vertrekken ſierden, hielden mij eene poos ſtaande. De meeste kunstgewrochten van waarde, die vroeger dit paleis ſierden, zijn onlangs in het *Castello* overgebragt, alwaar een kunstgalerij aangelegd is, en nog dagelijks vermeerderd wordt.

Het paleis van Z. M., KAREL FELIX, konde ik ſlechts gedeeltelijk bezien. De inwendige rangſchikking van het gebouw kwam mij geſchikt voor. Het uitzigt van achteren is op de Koninklijke tuinen.

Il Vecchio Castello, thans ook *Palazzo de Madama* geheeten, is een der aloudſte gebouwen van *Turyn*, en vroeger bewoond geweest door de Hertogen van *Savoije*. De prachtige gevel werd naar de teekening van GUIVARA vervaardigd; de ſtandbeelden en *bas-reliefs*, die het ſieren, zijn door GIO BARATTA. Eene fraaije galerij van ſchilderijen, waarvan ik hier boven ſprak, ſtrekt het inwendige van dit kasteel tot bijzonder ſieraad, een ſchoone trap leidt derwaarts. De tijd ontbrak mij, om de verſchillende ſcholen der ſchilderkunst, die hier te zamen vergaderd worden, aandachtig gade te ſlaan en op te teekenen, ik

zal

zal dus in geene aanhaling komen van eene galerij, die dagelijks vermeerderd en op nieuw gerangſchikt werd.

Het paleis van den Prins DE CARIGNAN onderſcheidt zich door de grootheid van zijnen omvang. De *peristyle*, de *vestibule* en de trappen zijn uitnemend ſchoon, maar het geheel, hoe grootsch, ontbreekt het aan ſmaak. Een fraaije tuin ſtrekt zich achter dit thans onbewoonde paleis uit.

De *Univerſiteit* heeft eene plaats, met portieken omgeven, die met Griekſche en Latijnſche inscriptiën prijken.

De *Bibliotheek*, die dertig duizend boekdeelen en manuscripten bevat, doorliep ik niet, daar ik toch ſlechts de ruggen in het voorbijgaan een' blik toegeworpen kon hebben. Ik had niettemin grooten lust een handſchrift van DANTE, met heerlijke fijn uitgevoerde vignetten en miniaturen voorzien, te bezigtigen.

Het *Muſeo* bevat eene uitgelezene zeldzame verzameling van Egyptiſche en Hetruriſche *antiquiteiten*. Sommige Hetruriſche vazen verdienen bijzondere onderſcheiding; de kabinetten van natuurlijke historie en van oudheden zijn niet minder bezienswaardig; dat van penningen zag ik niet.

Het *Arſenaal* poogde ik te vergeefs te zien, mijn

pas-

paspoort was onvoldoende, ik moest om een ſpeciaal verlof hiertoe ſchrijven aan den hoofdadministrateur. Het deed mij leed, want ik dacht mij niet zoo zeer aan de fabricatie der kanonnen en wapenen te vergasten, als wel aan de aloude wapenrustingen, die ik vernam, dat alhier bewaard worden.

Evenmin bezag ik het inwendige van de citadel, waartoe mij de tijd ontbrak, zoo als ook voor het honderd en tiental kerken, waarvan de meeste mij voorkwamen in den hedendaagſchen ſmaak gebouwd te zijn. De merkwaardigſte, welker opſomming mij gedaan werd, zijn die van *San Filippo Neri*, van *Corpus Domini*, van *San Spirito*, van *San Lorenzo*, van *San Carlo Borromeo*, van *Santa Therèſa*, van *San Francesco*, van *San Tomaſo*, van *degli Carmine* en van *dei Martiri della legione Thebenne*. Zij zijn allen, even als de huizen, meerendeels zeer rijk, doch zonder ſmaak verſierd. Men bezigt tot derzelver bouwing veelal het marmer van *Suſa*, dat het antieke groen nabootst, een blaauw marmer van *Piemont*, *bradaglio* genaamd, en andere marmers van verſchillende kleuren, die uit het Dauphineſche en uit *Genua* getrokken worden. De ſchoonſte paleizen van *Turyn* zijn in de ſtraten van de *Dora Groſſa* en van de *Po*. De poorten van *Suza*, van de *Po* en van het paleis zijn van eene fraaije bouworde; niet minder is zulks de *Porta Nuova*.

De voornaamſte ſtraten van het deel, genaamd de

oude

oude ſtad, zijn die van *Dora Groſsa*, van *San Tomaſo*, van *Italië*, en de beide ſtraten van den Senaat. Die der nieuwe ſtad zijn de ſtraten van de *Po*, van de *Zecca*, van *San Francesco de Paolo*, van *San Terèſa*, van *San Carlo*, van het *Theater Angennes*, en die, welke naar de *Porta Nuova* geleiden. Des nachts opent men eene ſluis, die de ſtraten reinigt en tevens in geval van brand voldoende water geeft. De wandelplaatſen zijn menigvuldig. De gewone beſtaat uit een *alleé* van beukenboomen, die van de *Porta Nuova* naar de brug over de *Po* geleidt, ook de voornaamſte en boomrijke *alleés*, welke naar het kleine Koninklijke kasteel *del Valentino*, dat met een plantentuin verrijkt is, geleidt. De overigen beſtaan uit de beſchaduwde ſtadswallen, den Koninklijken tuin, de *allées* van de citadel, de wegen, die naar het prachtige Koninklijke kasteel van *Rivoli* (9 mijlen van *Turyn*) naar het moderne lusthuis *Stupinigi*, naar het op eene hoogte gelegene kasteeltje *Vigna della Regina*, en naar het fraaije kasteel van *Moncaliero* geleiden; niet minder de ſchilderachtige paden, die tot *Nostra Dama del Pilore* geleiden.

De Koninklijke Militaire-Academie en de kaſernen, die gezegd worden fraai te zijn, zag ik niet, maar wel de ſchouwburgen van den Prins DE CARIGNAN en van den markies D'ANGENNES. De eerstgenoemde is op eene vrij goede ſchaal herbouwd, en de andere hoewel klein, kwam mij ſmaakvol voor. Dit kan ik geenszins zeggen van den ſchouwburg *Suterra*. De

groo-

groote opera, aan het Koninklijk huis behorende, en *Teatro Reale* genaamd, laat inwendig niets te wenfchen overig, en wedijvert door fchoonheid en grootte met de *Scala* te *Milaan*, met de *San Carlo* te *Napels* en met de *Fenice* te *Venetië*. Ik acht het niet ongepast de juiste verdeelingen van bovengenoemde fchouwburgen in Nederlandfche lengtemaat te laten volgen.

Te TURYN.

Teatro Reale.

	Lengte.	Breedte.
Parterre	53:4	44:9.
Proscenium	8:3	37:8.
Scene	80:„	67:6.

Te MILAAN.

Teatro della Scala.

	Lengte.	Breedte.
Parterre	64: 4	57:4.
Proscenium	10: 8	41:7.
Scene	120:10	95:9.
Het geheele gebouw	265: 3	100:5.

Te NAPELS.

Teatro de San Carlo.

	Lengte.	Breedte.
Parterre	63:7	62: „
Proscenium	4:9	43:11.
Scene	69:„	92: 7.
Het geheele gebouw	163:3.	

Te

Te VENETIË.

Teatro della Fenice.

	Lengte.	Breedte.
Parterre...........	54: 8....	58: 3.
Proscenium.........	13:11....	39: 8.
Scene.............	71: 9....	61: „
Het geheele gebouw	235: 9....	117:10.

Het tooneel van de *Fenice* te *Venetië* kan men door eene brug, die achter het gebouw opgeworpen wordt, aanmerkelijk verlengen. Bij ſommige gelegenheden doet men in het midden eene fontein ſpelen, die het water tot aan de zoldering opwerpt.

Weltevreden na eenen onvermoeid werkzamen dag met het bezigtigen van de hier boven gemelde merkwaardigheden te hebben doorgebragt, legerde ik mij des avonds om 8 uren in den hoek van de *imperiale* der diligence, die mij naar *Milaan* zoude voeren. Op weinig afſtands buiten de ſtad, reden wij de brug over, die door de breedte van den eenigen boog, waarvan zij zamengeſteld is, de ſtoutheid des vervaardigers kenmerkt. Deze brug leidt over de *Dora*, eene rivier, die zich in de nabijheid met de *Po* vereenigt. De rivier *Stura* vervolgens achter ons latende, hadden wij *Settimo*, *Brandizzo*, de rivieren *Mallone*, *Acquadoro* en *Chivazzo* ras bereikt, daar de wegen goed onderhouden worden en door het voortdurende ſchoone weder bijzonder gunſtig geſteld

wa-

waren. Het vruchtbare landſchap, dat met groote zorg bebouwd ſchijnt, onttrok zich geheel door de duisternis aan mijn oog, dat, vermoeid van veel te zien, zich weldra ſloot, zonder zich te openen, om de fraaije brug, die over de rivier *Dora Baltea* gelegd is, en welke ik tusſchen *Rodizzone* en *Çigliano* pasſeerde, te zien, evenmin het ſtadje *San Germano*, dat na eenen bergachtigen weg bereikt werd. Vroeg in den morgen van den

7 *Augustus.*

kwam ik in de niet onaanzienlijke ſtad *Vercelli* aan; bekoorlijk gelegen bij de zamenvloeijing der rivieren *Servo* en *Seſia.* Men ſchat hare ſtichting 613 jaren vóór de Christelijke jaartelling. Ik maakte mij het oogenblik van oponthoud ten nutte, en liep de kerk *San Maria Maggiore* binnen, wier gewulf door 41 kolommen van een fraai marmer geſteund wordt, de vloer is mede van marmer, en ſtelt de geſchiedenis van JUDITH voor. De hoofdkerk in den mordernen ſtijl, en de Gothiſche *Sant Andrea's* kerk hielden mij niet lang ſtaande, maar wel de kerk van *San Cristophe*, alwaar ik voor eenige fraaije ſchilderingen, waaronder van FERRARI DI VARALLO, vertoefde.

Tusſchen *Vercelli*, *Orſengo* en *Novara* werden wederom twee rivieren, de *Seſia* en de *Agogna* ge-

pasſeerd. *Novara*, de eerſte ſtad van de Piemonteeſche ſtaten, naar den kant van *Lombardijë*, liet zich, op eene hoogte gelegen, niet onaardig aanzien, en de drokte, die in deszelfs ſtraten heerschte, toonde eenen handel aan, die door deszelfs ligging aan de grenzen bevorderd wordt. Terwijl het *dejeuner à la fourchette* gereed gemaakt werd, bezigtigde ik met twee Rusſen, die mijne reisgezellen in de diligence waren, de hoofdkerk, die door verſcheidene zeer oude monumenten omgeven is, en eenige andere kerken, waaronder de groote kerk van *San Gaudencio* de vermelding verdient. De verdere reis geſchiedde met eene ligtere diligence, die, in plaats van eene *imperiale*, eene harde bank voor twee perſonen achterop heeft, terwijl de conducteur, die ſteeds regt heeft op de eerſte plaats van de *imperiale*, voor op het bankje plaats nam.

Daar zat ik dus achterop in het drooge ſtof, dat paard en wiel niet zeer ten mijnen genoege opwierp, half te ſtikken, terwijl een heete middagzon lijnregt hare ſtralen op mij nederwierp, zonder eenig middel in handen te hebben, om mij daar tegen te beſchutten, of het ſtooten op eene ſteenen zitplaats te beletten. Ik viel niettemin in ſlaap, en ontwaakte ſlechts dan, wanneer mijn bovenlijf te veel over de kleine ijzeren leuning zwierde. Mijn buurman, een Genuees, was ook niet in zijn ſchik, doch hij wisſelde de uitroepen zijner gramſtorigheid telkens af door in den lof van den Genueeſche en Parmezaanſche kaas uit te weiden. Daar de man ſedert gisteren avond alle oogen-

blik-

blikken in zijne zakken getast had, om er ſtukjes kaas uit te halen en te nuttigen, zoo gaf ik hem mijne bewondering over zijnen onverzadelijken eetlust te kennen, waarop de goede man mij antwoordde, dat hij vader van een' kaaskoper was, en deze hem, bij zijne afreize, daarmede de zakken van zijnen grijzen overjas tot overloopens gevuld had.

Steeds door een' vruchtbaren en vetten grond rijdende, lieten wij de rivier *Tredoppio* en het kanaal *della Sforzesca* achter ons, en kwamen aan de boorden van de *Ticino*, waarover onlangs eene heerlijke brug geſlagen was, en waarvoor men ons een gering tolgeld afvorderde. Van de Piemonteeſche douanen was ons onderzoek gereedelijk geſchied, maar bij de Lombardijſche douanen te *Buffalora*, dat aan de overzijde van de *Ticino* gelegen is, was het oponthoud langer, aangezien het onderzoek der pasſagiers en goederen. Om tot *Buffalora* te komen, pasſeerde men de *Naviglia grande*, een kanaal, dat de gemeenſchap tusſchen *Milaan* en het *Lago Maggiore* daarſtelt, en aldus dienſtig is om de handelsbetrekkingen tusſchen *Italië*, *Zwitſerland* en *Duitschland* gemakkelijker te maken. *Magenta* en *San Piero all' Olmo* waren de laatſte dorpen, die ons van *Milaan* ſcheidden, alwaar wij des namiddags om 6 uren aankwamen. Ik liet mijn koffertje naar het *Penſion Suisſe* van JEAN PIERRE dragen, en nam aldaar eene voorkamer op de tweede verdieping, waar tegenover, de eerſte maal, dat ik mij in deze ſtad en hier ter plaatſe bevond, zich des avonds laat dikwerf een

voortreffelijk ſnarenſpel deed hooren. De eerſte blik, dien ik thans uit mijne venſters wierp, deed mij dadelijk ontwaren, dat dezelfde bevallige wezens, nog bloeijender dan voorheen, ſteeds in het bedoelde verblijf huisvestten, maar mijne muzikale verwachting werd echter voor heden teleurgeſteld.

8 *Augustus.*

Met het herzien van den fraaijen *Duomo* (*), aan welks opſiering nog ſteeds gearbeid wordt, en de *collegiale baſilique* van SANT AMBROSIO, ving ik dezen dag aan. De laatstgenoemde heeft vele monumenten der Christelijke oudheid, als: de mozaïk van het koorgewelf, de *tribune* van het hoofdaltaar, door vier *porphyren* kolommen onderſteund, de *tribune*, ten dienſte der predikers; de *ſarcophaag*, die daar onder ſtaat, en de *vestibule*, die de kerk vooraf gaat, voorts ſchilderingen van LUINO, FERRARI en LANINO. Het nabijgelegen voormalig klooster werd naar de teekeningen van BRAMANTE gebouwd.

De kerk *San Lorenzo* is opmerkenswaardig door hare evenzeer ſtoute als vreemde bouworde. De vorm is achtkantig; vier cirkelvormige kanten hebben in hunne diepte twee rijen kolommen boven elkander, die

(*) *Kunstreis*, 1ste deel, pag. 317, enz.

die tot rondgaande galerijen verftrekken, de vier andere zijden, die regtlijnig zijn, hebben flechts een enkele rij kolommen van dubbelde hoogte, en onderfteunen den Dom.

Het heiligdom van *Santa Maria à San Celfo*, alwaar een beeld van de H. Maagd de aanbidding der geloovigen opwekt, en in menigte herwaarts doet komen, is in het afgelegene en landelijk deel der ftad gelegen. De voorgevel, door ALLESSI daargefteld, is rijk en fmaakvol. De *vestibule*, door BRAMANTE, herinnert aan de Griekfche eenvoudigheid, derzelver ftandbeelden en *bas-reliefs* werden door FONTANA en LORENZI vervaardigd; en FERRARI, PARIS BORDONE, BUONVICINO, enz., verfierden het inwendige des tempels met de gewrochten van hun penfeel. De koepel werd in onze dagen door APPIANI met *fresco's* verrijkt.

De kerken van *San Eustorgio* en *Santa Maria della Vittoria*, die door hare nabijheid thans aan de beurt lagen, onderfcheiden zich door hare bouworde. Die van *Sant Alesfandro* bezit een hoofdaltaar, fchitterend van lapis lazuli, Oosterfche agaten, jaspis, fanguins en andere kostbare gefteentens.

Ik zeide hiermede de kerken vaarwel, met uitzondering van twee, welke ik nog niet kende, en begaf mij naar de zoo zeer beroemde Ambrofiaanfche Bibliotheek. Veertig duizend ruggen van boeken konden bij mij geene groote aandacht opwekken, maar wel de ver-

zameling van 15,000 manuſcripten, waaronder zeer belangrijke ſteeds ter bezigtiging gereed liggen, onder anderen een op *papyrus* van *Egypte* geſchreven, dat, volgens MABILLON elfhonderd jaar oud is. Ik werd echter meer nog getroffen door de origineele karton van de ſchool van *Athene*, dat meesterſtuk van RAPHAËL, voor hetwelk ik uren en dagen toefde. Met onuitſprekelijk genoegen zag ik onderſcheidene kunstgewrochten van LEONARDO DA VINCI, ook het ſchrift van PETRARCA, op een' omslag van een *Virgilius*, weinige regels, maar hoogst belangwekkend.

Aan de *Aravescovato* (aartsbisdom), hetwelk eene rijke verzameling ſchilderijen bevat, klopte ik te vergeesch aan. De geestelijke zittingen lieten niet toe, mij het verlof tot de bezigtiging te verleenen. Ik bezocht alstoen de *piazza Fontana*, waarop een fontein van rood graniet, door twee *ſirenen* geſteund, prijkt. Van de overige pleinen en plaatſen, die van den *Duomo* niet uitgezonderd, is weinig dat melding waardig is. Den avond ſleet ik gedeeltelijk in den Schouwburg *Canobiana*, dewelke, door middel van een corridor, die over een ſtraat hangt, met het Koninklijk paleis gemeenſchap heeft, ten gerijve van het hof.

---

9 *Augustus.*

Ik rigtte mijne ſchreden naar de poort *Vercellino*, in welker nabijheid zich het voormalig klooster van

San-

Santa Maria delle grazia bevindt, berucht door het avondmaal van LEONARDO DA VINCI, waarvan zich de ſporen op den muur vertoonen. Het herzien dezer fresco was mij een waar genoegen. BRAMANTE in den koepel van de kerk te herkennen, niet minder. Niet verre van daar bezocht ik de kerk *San Vittore*, verſierd door goede ſchilderſtukken van LUINO, CRESPI, FERRARI, enz.

Ik bezocht vervolgens mijn' ſtadgenoot, den Heer CAMILLE RAMPERTI, die mij hartelijk welkom heette, en wandelde vervolgens nog eenmaal naar de *Breva* (het K. paleis van Wetenſchappen en Kunſten), alwaar ik mij in de galerij van ſchilderijen, waarvan ik in het eerſte deel mijner kunstreis melding maakte, verpoosde.

Des avonds was den Heer C. mij in de onlangs gebouwde fraaije galerij *Christoforis* wachtende, om mij voor te ſtellen aan den Heer B. en deszelfs familie, in welken kring ik een' avond doorbragt, die met de levendigſte kleuren in mijn geheugen is geprent. Bij elke herinnering ſtaat mij de naive zusterlijke liefde voor den geest, waarmede gij LOUIZE, EMILIE, MATILDA, elkander liefkoosde; die band beſtond niet minder naauw, bij het ten toon ſpreiden uwer buitengewone begaafdheden. Eéne ſtem, één toon, ééne harmonie deed zich ſlechts hooren, zoo naauw verſtondt gij elkander, zoo zeer waren uwe reine zielen, uwe ſchuldelooze denkbeelden verbonden. Het was

 mij,

mij, als had ik nog nimmer muzijk gehoord, zoo diep drong het in mijn binnenſte, en elke oogopſlag op de hemelſche gelaatstrekken van dit drietal, het ware ſieraad des vrouwelijken geſlachts, veroorzaakte mij eene onrust, die ik met moeite aan aller oog onttrok. Ik wist naauwelijks, welke lofredenen te houden, jegens de moeder, de gulhartige en beminnelijke gastvrouw. LOUIZE, EMILIE, hoe gelukkig was ik tusſchen u beiden gezeten, hoe las ik in uwe oogen, bij elken blik, in uwe ganſche ziel, hoe rein, hoe verheven ſpreidde zij zich ten toon; en gij MATHILDE, hoe blaakte mijn hart van wellust, toen gij de barcarolle, die ſlechts gij in ſtaat zijt uit te voeren, zongt; hoe bevallig bewoogt gij telkens uw hoofdje, welken blik wierpt gij in die gevoelvolle oogenblikken rondom u, welke uitdrukking bezielde haar!

Ik ſcheidde in eene onuitſprekelijke verrukking, en doolde nog lang in deze gemoedsgeſteldheid door de eenzame ſtraten van *Milaan*, wier bewoners het uur der rust genoten, en waaraan ook het verwijderd gedruisch van enkele koetſen mij herinnerde.

---

10 *Augustus*

---

bezocht ik de kerk *Santa Maria della Pasſione*, welke met opteekeningswaardige ſchilderſtukken verſierd is, wandelde vervolgens langs den stadswal naar de openbare

tui-

tuinen, naar de K. en K. villa, en begaf mij ter beſtemder tijde naar den Heer C. R., wiens gast ik heden was. Gezamenlijk, en met den Heer B., in wiens huiſelijken kring ik den genoeglijken avond van gisteren doorbragt, begaven wij ons naar den Heer BROCCA, eigenaar van een bewonderingswaardig ſchilderij van RAPHAEL, MARIA, JEZUS en ST. JAN voorſtellende, alsmede van een zeer ſchoon kunstgewrocht van MURILLO, welke hier te lande bij uitſtek zeldzaam zijn. Vandaar traden wij het paleis van de publieke werken binnen, dat, even als de andere menigvuldige publieke paleizen dezer ſtad (*), zijn ſchoon en zijn nut heeft. Fraai zijn de beide binnenplaatſen, met ſmaakvolle portieken, die het inwendige van het paleis van de rekenkamer verſieren. MANGONI was er architect van. Na nog eenige paleizen aanſchouwd te hebben, deed ik mijn afſcheidsbezoek bij de familie B, daar het de laatſte dag van mijn verblijf was. LOUIZE zat in een bekoorlijk negligé, in een allerliefst ſtudeervertrekje, alwaar ſlechts een ſchemerachtig licht tusſchen de zonneblinden, die, om de kracht der zon af te weren, geſloten waren, doorbrak, op eene fraaije harp te ſpelen. De wellui-

(*) Paleis van Juſtitie, de *Zecca* of Munt, het Paleis van het Gouvernement, de Lombard, de Post, het Paleis van Finantiën, het Paleis der Domeinen, het Paleis van het Kadaster, het Tophographisch Bureau, de Kaſerne van *Don* FRANCISCO, het Conſervatorium van Muzijk, enz. enz. enz.

luidende toonen, het zachte gefuis der fnaren, waarover de tederfte vingeren heen vlogen, hielden bij onze intrede op, maar werden op onze bede hervat. EMILIE en MATHILDA, in een nabijzijnd vertrek, oefenden zich op de piano, die zij reeds meesterlijk befpeelden. Schitterend waren deze bloemen in haar ochtendgewaad, bevallig hingen de lokken, zoo als de natuur die deed krullen, engelachtig pinkten de oogen, zoo zacht van uitdrukking, zoo vol gevoel. Ach fchoonen! waarom moest ik mij zoo ras verwijderen uit uwe geboorteftad en vaderland. Waarom mogt ik mij niet langer in uwen blik, in uwen glimlach verheugen, waarom kondet gij niet langer mijn gehoor ftreelen, met die zuivere ftemmen, die niets dan hemelfche melodie ademen, en die mij zulk een zalig genoegen, zulk een rein genot verfchaften! Mogt uw lot beftendig gelukkig zijn, en het verhevene uwer zielen in eene hoogere beftemming beloond, in eene betere wereld gewaardeerd worden.

Wij deden eene wandeling in de publieke tuinen, alwaar de zondag en de fraaije militairenmuzijk de *beau monde* lokte. De vrouwen plaatften zich op de ftoelen, die in regte liniën en in onderfcheidene gelederen gefchaard waren. Het was eene fraaije verzameling van bloemen, die ik ruimfchoots zoude huldigen, indien de fchoonfte bloefems mij niet reeds bekend waren.

Na het middagmaal deden wij eene wandeling buiten de *porta orientale*, alwaar de *corfo* in vollen

gang

gang was. In de week heeft dezelve grootendeels alleen in de *corſo di porta orientale* plaats, maar des zondags ſtrekt zij zich buiten die poort uit; het getal equipaadjen, koetſen, enz. was aanzienlijk, en duidt den welſtand aan, die in deze ſtad heerscht, en de rijkdommen die zij bevat. Toen de ſchemering viel, ſcheidde ik van mijn' vriend, en ging mijn koffertje pakken. De gewoonte, van 's avonds laat ijs te gebruiken, voerde mij weder op ſtraat, het weder lokte mij verder tot eene wandeling, en ongemerkt naderde ik het terras, uit welks venſters bekende muzijktoonen rondom mij zweefden, en toen ik, tot mijnent wederkeerende, op andere muzijk vergast wierd, konde deze de indruk der voorgaande toonen geenszins verbannen. Om twee uren na middernacht

---

11 *Augustus*

---

maakte ik mij reisvaardig, doch, alvorens op te zitten, en de Italiaanſche grenzen naderbij te komen, wil ik de aandacht mijner lezeren eenige oogenblikken tot de muzijk, volkszangen en dansen van *Italië* bepalen (*).

Ita-

(*) Het oogenblik tot inlasſching moge niet gepast zijn, maar, daar mij vroeger de voldoende bevoegdheid ontbrak, en deze opmerkingen mij thans, toevalligerwijze, door

Italië biedt ons, van alle landſtreken van *Europa*, door zijne aardrijkskundige ligging, zoowel als door zijn klimaat, het volk aan, dat het natuurlijkst voor de muzijk georganiſeerd is. Geen ander land zoude bij dit vergeleken kunnen worden in het oneindig getal volkszangen, zoo rijk in ſchoone melodijen. De Italiaanſche grond is vruchtbaar, de hemel rein, de dagen brandend, maar de nacht is frisch, waardoor dan ook de zang den ſtempel van eene teedere melancholie, van eene levendige en tevens mijmerende verbeeldingskracht draagt.

Even zoo als de bergbewoners met die van een naburig dal verſchillen in ſpraak en gewoonten, en er in elk dorp zich ſommige gelaatstrekken voordoen, die aan hetzelve alleen toebehooren, even zoo heeft ieder land zijne zangen, waarvan muzijk en dichtkunst het zoo eigen zijn, als zijne levenswijs, de natuur van zijn grond, en het karakter zijner bewoners. De volkszang, waardoor men verſtaan moet een zang, die bij eenig volk, buiten allen kunstmatigen invloed, ontstaan is, en waarvan het volk zelf dichter en muzikant is; deze volkszang of volksmuzijk is het beeld van het innig huisſelijk leven eens volks, gelijk de nationale muzijk van hetzelve het geſchiedboek uitmaakt, de eerſte de bezigheden, zeden, de volksgewoonten openleggende, de tweede in

ha-

door de der waarheid getrouwe pen van een' Duitſcher, den Heer J. MAINZER, zijn aan de hand gedaan, acht ik het beter laat dan nooit.

hare bepalingen aan den invloed der ſtaatkundig gebeurtenisſen eener natie gehoorzamende; deze, door een geheel volk van geſlacht tot geſlacht overgegaan, gene van mond tot mond gaande, en door de vaderen, als een eigendom des huisgezins, aan hunne kinderen nagelaten.

Zoo heeft in *Italië* niet ſlechts iedere ſtad, ieder dorp, ieder dal, iedere berg deszelfs eigenaardig lied, maar ook elk huis heeft zijne geboortezangen, huwelijkszangen, dood- en grafgezangen, huiſelijke zangen, die nimmer, als het ware, op ſtraat komen. In koude landen, alwaar de mensch zijn leven in eenen voortdurenden ſtrijd tegen de natuur doorbrengt, heeft hij alle zijne krachten benoodigd, om de geſtrengheden aan zijnen ſtaat verbonden, te trotſeren. Onophoudelijk door het klimaat bedreigd, omringd van ijsbergen, is hij genoodzaakt in het hart der aarde eene woning te zoeken, en daar, afgezonderd van alle gezellig verkeer, leeft hij eenzaam en ſtilzwijgend, tot de nooddruft hem dwingt uit te gaan, ten einde de beesten, waarvan hij het vleesch nuttigt, en de pelterijen tot kleederen bezigt, tot zijn voedſel te zoeken, terwijl hij niets verhevener kent, dan de ligchaamskracht, onbekwaam is voor eenig verfijnd of teeder gevoel, en in eene drukkende verſtijving alle zijne zielseigenſchappen zamenperst.

In die gewesten, waar de mensch aan de ijzeren roede der onmeedoogende noodzakelijkheid onderworpen is, zijn geen zangen, geene uitdrukkingen van een verlevendigd gevoel, want alles is bedrukt, in

eenen levensſtaat, die ſlechts door de bewegingen van den dood verſchilt.

In gematigde klimaten daarentegen, is ieder dag met nieuwe aanlokkelijkheden verſierd, en ſchijnt als het ware een nieuw leven met zich te voeren. De bloedsomloop, door de hitte der zon ſneller geworden, geeft geſtadig oorzaak, dat men zich laat wegſlepen door het genoegen. Hoe meer een volk het zuiden nadert, hoe meer deze prikkel levendig en krachtvol wordt. De rijke en milddadige natuur heeft in alle de benoodigdheden van den mensch aldaar voorzien; bloeſem en vrucht bevinden zich gezamenlijk op denzelfden boom. Op ſchoone dagen volgen nog ſchooner nachten, het is de tijd niet meer, maar het genoegen waarnaar men de uren afmeet. Vandaar de afkeerigheid van arbeid en vermoeijenis, gelijktijdig met die neiging voor ſpel, zang, dans en zinnelijke vermaken, vandaar de vrolijkheid, die bij de bewoners van het zuiden door de jaren niet uitgedoofd wordt, en dat aanzien van jeugd en opgeruimdheid zelfs bij de grijsaards verſpreidt. Het zijn dusdanige landen, die men in waarheid het vaderland van de muzijk, zang en dans mag heeten.

Daar *Italië* ten noorden door de *Alpen* omringd, en langs de overige deelen door de zee omgeven is, en als zoodanig van den omgang met vreemde landen ontbloot is, behoudt de Italiaan, vooral de berg- en kustbewoner, in volmaakte zuiverheid en in al zijne naïviteit, het karakter, waarmede de hem omgevende natuur hem kenmerkte.

Men

Men kan inderdaad ook flechts daar volkszangen aantreffen, waar alle uitheemfche gemeenfchap ophoudt, flechts daar, waar geene ineenfmelting met de taal en muzijk van een ander land ontftaat; waarom dan ook de eilanders, kust- en bergbewoners, wier leven afgezonderd, en bij gevolg meer met elkander overeenkomftig is, zoo goed de oorfpronkelijke zangen blijven behouden, in dewelke een, aan plaatfelijken invloed alleen onderworpen volk, door woorden en toonen, die het zelf uitgevonden heeft, zijne zielsaandoeningen en zijne liefde, zijne fmarten en zijne gebeden, de daden zijner vaderen en de verwisfelingen der natuur uitdrukt.

Daar echter het oorfpronkelijk karakter van een volk in dagelijkfche aanraking met vreemden zich uitwischt en verloren gaat, zoo moeten daar ook de wezenlijke volkszangen weldra verdwijnen, en vervangen worden door uitheemfche melodiën en gezangen, die tot daar toe in den omvang van zalen en fchouwburgen befloten, vervolgens op ftraat belanden. Om die reden zijn dan ook *Lombardijen* en de *Venetiaanfche Staten*, *Venetië* uitgezonderd, minder rijk in populaire zangen dan de *Tiburtijnfche*, *Sabijnfche* en *Albanefche* gebergten, dan de kusten van *Salerno* en van *Sorrente*, de eilanden die hen naburig zijn, en het ganfche land, dat zich van *Terracina* door *Benevento*, en de gebergtens van *Apulië* tot de kusten van de *Adriatifche zee* uitftrekt.

In bijna alle deze ftreken is het volk befchut geble-

bleven tegen vreemden invloed, en de theatrale opleiding, waarvan de uitwerking zoo verderfelijk is voor de populaire muzijk en dichtkunst, heeft er flechts weinig gezag gevoerd, doch daar, waar eene opera geopend wordt, wordt het natuurlijke al dadelijk opgeofferd aan datgene wat men fmaak noemt, en de populaire muzijk zwijgt voor de geleerde muzijk. In die deelen van *Italië*, die de vreemdeling in het voorbijgaan en als opmerker bezoekt, is het volk niet bereikt door den reeds vermelden invloed. Het is met een hoovaardig gevoel zijner meerderheid, dat de Italiaan de bewoners van alle werelddeelen op zijne kusten ziet landen, hen door bewondering getroffen ziet door de fchoonheid van den grond die hem voedt, van den hemel die hem dekt, en hen te midden eener menigte kunstvoorwerpen, aloude tempels, hedendaagfche kerken, paleizen, galerijen, ftandbeelden en ruïnen, in befpiegeling ziet verliezen. O hoe zeer is dan de begeerte om andere landen dan het zijne te zien, uit zijne gedachten! Hoe verlaten en ledig van aandoeningen moet hem het overige der wereld niet voorkomen; hem, die zoo vele vreemdelingen de bergen ziet overkruifen, de zeeën ziet bevaren, om zijnen geboortegrond te komen begroeten! Ook is hij vol minachting voor alle andere landftreken, die zijne aardrijkskundige onwetendheid op eenen gelijken afftand aan de overzijde der bergen en zeeën fchijnt te plaatfen, want hij duidt dezelve gezamenlijk onder een en dezelfde benaming aan, door hen *ultramontaines* en *ultramarines* te heeten. Al wat hij van buiten 's lands hoort vertellen,

len, komt hem als een fabel voor, maakt naauwelijks indruk op zijn' geest, en brengt het nooit zoo ver, om hem uit den kring, waarin hij leeft, te lokken. Het gevoel van nieuwsgierigheid, kan nimmer zoo magtig zijn bij de gelukkige bewoners van een vruchtbaar land, als bij het kind van het Noorden, dat dikwerf uit noodzakelijkheid zwervende is, en elders zoekt, hetgeen zijn geboortegrond hem weigerde. Goethe heeft gezegd: „Biedt den *Lazzaroni* een Noordsch Koningrijk aan, hij zal er zijn lui leven van *Napels* niet om willen prijs geven." — Macaroni eten, de gefchiedenisfen der *improvifatori* aanhooren, op de kaaijen flapen, den grooten trap of het portiek eener kerk bewonen, geen huis, geen bed, geen haard hebben, het hemd zelf te misfen; ziedaar zijn beftaan, en hij bevindt zich toch niet ongelukkig.

Er beftaan onderfcheidene genres van populaire zangen: de krijgszang, die helden roemt en veldflagen befchrijft, de bruiloftszang, de lijkzangen, de treurzangen, de gefchiedkundige zang, die de roem der voorvaderen voortplant, de godsdienftige zang, de minnezangen, en vele anderen, die in verband ftaan met de verfchillende gelukkige of ongelukkige gebeurtenisfen des levens.

Wat de krijgs- en vaderlandsgezinde zang aangaat, zoo zal men er moeijelijk eenig fpoor van vinden bij een volk, dat zijne onafhankelijkheid en zijne vrijheid heeft zien bezwijken, nu door de invallen der Aziatifche volkeren, der Duitfche Keizeren, der Fran-

ſche legerſcharen, dan weder door de inwendige geſchillen der vorſten, hertogen en, doges. De verdeeling van een land in kleine deelen, doodt het patriotismus zijner bewoners: met het patriotismus moet de poëzij, die daarvan de taal is, noodwendig uitſterven. Maar de naïviteit, de ſluwheid, de ſatirieke geest van den Italiaan, zijne levendige verbeeldingskracht, zijne ſmachtende liefde, zijne bijgeloovigheid, zijne angstvallige gehechtheid aan alle de plegtigheden der Katholijke eeredienst, alle deze eigenaardige trekken, zijn eene onuitputbare bron van gemeenzame zangen.

Daar het ten allen tijde eene der grondregelen van het Pauſelijke beſtier was, de eeredienst met het gewone leven van het volk te verbinden, ten einde tot de zamenſtelling van een' zuiver theocratiſchen ſtaat te geraken, zoo is daaruit voortgevloeid, dat er geene feestvieringen of godsdienſtige oefeningen beſtaan, die niet met de volksvermakelijkheden in verband gebragt worden, door zorg te dragen van proceſſiën, illuminatiën, vuurwerken en een menigte van aflaten en gratiebrieven voor vijfentwintig en vijftig jaren, ja zelfs voor geheele eeuwen, telkens met dezelven te vermengen. Onder deze feesten merkt men op, de wonderbare illuminatie van de *St. Pieterskerk*, het prachtige vuurwerk van het kasteel *St. Angelo*. Niet minder belang boezemt het feest van den laatſten vastendag, van den heiligen Zaturdag in, ook een volksfeest, maar evenmin muzikaal als de bovengenoemden. Zoodra de Paus uit het vatikaan, na de *pasſie* de *gloria in excelsis* aanheft, weêrgalmen alle de

klok-

klokkeſpellen in de driehonderd klokketorens, die zich in de hoofdſtad der Christenwereld verheffen, en bij dit monſterconcert paren zich nog de kanonnen van het kasteel *St. Angelo*, en het luidruchtige gejuich van eene ontelbare menigte. In alle ſtraten worden vuren ontſtoken, en verheffen zich vuurpijlen en ſterren in de lucht; voor alle deuren hebben ontploffingen plaats; uit alle venſters vliegt een ſchrootvuur van aarden potten, die gedurende de vasten gebezigd werden en die men thans verbrijzelt, ter viering van het eindigen der vasten, ſomtijds ook tot groot gevaar van de hoofden der voorbijgangers. De *madonna's*, die op de hoeken der ſtraten, in de huizen en in de winkels geplaatst zijn, worden van hare rouwkleederen ontdaan, om die voor de zondagſche kleeding te verwisſelen; men omringt haar met een oneindig getal bloemen en waskaarſen. De kooplieden in bloedworſten, ham en Parmezaanſche kaas, verſieren hunne winkels, gelijk de dorpskapellen zulks met den H. Sacramentsdag zijn. In de ſtraten is het een ongeloofelijk gewemel, ſchreeuwen zonder eind, en de uitgelatenheid wordt zoodanig, dat men zich eensklaps tot het tijdperk der aloude bacchanalen teruggeweken zoude achten. Des avonds zijn de vuren op nieuw in de ſtraten ontſtoken, men verlicht de huizen van boven tot onderen. De Joden zelfs, die eene zeer vaderlijke voorzorg van den heiligen Vader achter eenen muur beperkte, om hunne al te groote vermenigvuldiging te voorkomen, en die desniettegenſtaande op eene ontzettende wijze groeijen en vermenigvuldigen,

de Joden in hunne omheining, om niet te zeggen gevangenis, ftoken vreugdevuren, om aan den knecht der knechten Gods te betuigen, dat zij zijne onderdanige en vredelievende onderdanen zijn.

Maar eene omftandigheid, die bij alle feesten nog meerder bijdraagt tot de vermaken der Romeinen, is de verleening der aflaten, die de Paus milddadiglijk op het hoofd van zijn uitverkoren volk laat nedervallen. Ter naauwernood heeft de Heilige vader van uit zijne loge der *St. Pieterskerk* de plegtige zegening gegeven, of men kondigt het oogenblik der aflaten aan, en ter zelfder tijd werpt hij op het volk zijne gratierol. Duizenden handen verheffen zich ijlings, om in het voorbijgaan het gelukzalig papier, dat langzaam in de lucht zweeft, als wilde het de groep uitkiezen, in welke het moet nederkomen, te grijpen. Alsdan gaat er een algemeen gejuich op. De geloovigen verdringen, flaan en verfcheuren elkander, en wanneer eindelijk, na eenen langen ftrijd en vele kwetfuren, een zeker getal zich van een ftuk van het gezegende papier heeft meester gemaakt, kan men de overwinnaars zich deftiglijk van hunne verovering zien bedienen, om er hunne Parmezaankaas in te rollen, of hunne figaar mede aan te fteken.

De godsdienftige plegtigheden en de vrome oefeningen, verfchaffen aan de Italiaanen een groot deel van hunne zangen.

Gedurende de vasten, ziet men de Jezuiten, door eenige kleine jongens gevolgd, de ftraten doorloopen,

en

en door hunne zangen de kinderen uitnoodigen, deel te komen nemen aan de lesſen der ſchool en der katechismus.

De H. Maagd, zoo als ik in het derde deel reeds aanmerkte, is in groote vereering in *Italië* en hare eeredienst bekleedt er den eerſten rang. Zij maakt de vreugde en hoop van alle klasſen uit, van den kardinaal met den purperrooden hoed, tot den bleeken buffelhoeder van de Pontijnſche moerasſen, zij heeft hare altaren op de kusten van de Adriatiſche zee, te *Loretto*, werwaarts de volkeren bedevaarten doen, waar koningen hunne kroon kwamen nederleggen; zij heeft haar altaar in elke nonnencel, zoo wel als in elk boudoir, zelfs in dat van de wellustigſte Italiaanſche vrouw; zij is het palladium van het Pauſelijk militaire gezag, zoo als zij het ſchild en de banier der roovers van *Calabrië* is. Talloos zijn dan ook de zangen, die het volk aan deszelfs *Madonna* toewijdt.

Naauwelijks hebben de kerkkloktoonen het *Ave Maria* aangekondigd, of elk, hetzij op ſtraat, hetzij in huis, neemt zijn' hoed af, maakt groote kruiſen en zegt den engelengroet op. Op dat tijdſtip houden de broederſchappen, die in de ſtraten van *Rome* procesſiegewijze loopen, voor de Madonna-nisſen ſtil, en heffen het in de Romeinſche ſtaten, en in bijna gansch *Italië* zoo algemeen gewordene gezang aan:

Cantiamo fideli
In dolce armonia
E viva Maria
E chi la creò.
Per far la sua madre
Pria d'esser fanciulla
In fin dalla culla
Iddio la mirò.

Alsdan blijven de voorbijgangers en de arbeiders, wier werkzaamheden opgehouden hebben, op het teeken van het *Ave Maria* ſtil ſtaan; de vrouwen komen met hunne kinderen voor de deur harer woningen, werpen zich op hare knieën, van hoe verre zij ook het gezang hooren, en allen vermengen hunne ſtemmen met die van het koor, hunne begroeting en hun gebed aan de moeder Gods rigtende. Wanneer een der zangers geëindigd heeft met dit ſolo

Affecto e pensieri
Dell anima mia,
Lodato Maria
E chi la creò.

te zingen, is er niet eene ſtem van nabij of van verre, die zich niet hooren laat, in de beantwoording van het ſlotvers:

E viva Maria
Maria viva.
E viva Maria
E chi la creò.

Geen

Geen kerk, geen dorpskapel, hoe klein ook, die op den vooravond van het feest van de *Madonna*, of den avond van de zaturdagen, dagen, die haar afzonderlijk zijn toegewijd, niet weêrgalmen van volkszangen, die ter harer eere zamengesteld zijn.

Herhaaldelijk zag ik te *Subiaco*, *Olevano*, *Cervare*, *Tivoli*, het schouwspel van deze eenvoudige en vrome volksplegtigheid. Ook te *Rome* doet een kleine kapel, op den hoek eener straat, nabij het *pantheon*, des avonds van elken zaturdag, zondag of heiligen dag, de straten van het *Viva Maria* weêrgalmen.

In alle landstreken van *Italië*, heerscht dezelfde vereering voor de H. Maagd. Te *Napels* even als te *Venetië*, op de bergen, in de dalen, zoo wel als op de kusten en op de eilanden. Tijdens mijn verblijf op het eiland *Capri*, had ik even als elders de *Madonna*-diensten, wier zang door den rozenkrans wordt voorafgaan, bijgewoond, en had gelegenheid op te merken, hoe veel de zang der eilanders met die der Romeinen verschilt, zoo ten opzigte der melodij als ten opzigte van het rhythmus; het geleek veeleer een psalmgezang door soortgelijke vreemde modulatiën vergezeld, die zoo veel verschil tusschen de melodijen van het noorden en die van het zuiden van *Italië* daarstellen, en waarvan men den oorsprong moet zoeken, hetzij bij de Grieken, zoo als den Gregoriaanschen zang, hetzij bij de Mooren en de Sarraceenen.

Op het eiland *Procida* trof ik bij mijne avondwan-

deling de vrouwen, die men door hare kleeding tot eene Griekfche kolonie zoude denken te behooren, op de beide borstweringen, die tot eene kleine kapel geleiden, aan het fpinnewiel nedergezeten, en het fpil doende rond gaan, zij zongen den rozenkrans in de Latijnfche taal, terwijl beurtelings door eenigen het *Ave Maria* hervat werd, en door anderen het gebed *Sancta Maria mater Dei*. Er was in de melodij zoo wel als in de muzikale uitvoering, veel overeenkomst met de wijze waarop men de verzen der pfalmen in de kapittels en in de kloosters zingt.

In *Apulië* zingt men den rozenkrans op dezelfde wijze in het Latijn, en met dezelfde foort van pfalmgezang.

Een waarlijk plegtftatig tijdvak van het jaar, is in *Italië* de *Advent*: daar, zoo als in alle Katholijke landen, kondigen geheel plaatfelijke volksgewoonten, eenen door de geloovigen zoo zeer geëerbiedigden tijd aan. Te *Rome*, dat middelpunt der Katholijke wereld, komen met de eerfte dagen van den *Advent*, herders uit de Abruzzen en uit *Calabrië* aan, op den doedelzak en herdersfluit fpelende, het kind van *Bethlehem* lovende, en de komst van CHRISTUS verkondigende. Zij loopen gewoonlijk twee aan twee, hunnen puntigen hoed over het eene oor hangende, de fchouders bedekt met een' bruinen mantel, die tot aan de knieën reikt; de heupen met een fchapenvel omwonden, en om het origineele en oude voorkomen van hunne kleeding te voltooijen, fandalen aan de voeten

ten, en strooken die zij om het been winden, op eene wijze, om daarvan al de ſchoonheid te laten uitkomen.

De aankomst dezer lieden is voor de Romeinen een gelukkig voorteeken; het ſein van eene reeks van feesten, de voorbeduiding van een' tijd van zielegratiën, van geneugten, van uitſpanningen voor het ligchaam. Men haast zich dan ook, deze herders onder den naam van *pifferari* gekend, voor de *Madonna* beeldjes te laten ſpelen en zingen. De meeste huizen toch hebben hunne *Madonna*, die het geheele jaar door, met een lamp verlicht wordt, welke zoo zorgvuldig onderhouden wordt, als ware zij het heilig vuur van *Vesta's* tempel. Voor ieder *Madonna* ziet men dagelijks, gedurende den *Advent*, twee *pifferari* bergliederen ſpelen en zingen, die ſedert eeuwen en van het eene geſlacht tot het andere, door mondelinge overlevering zijn overgegaan.

De zonderlinge zamenſtelling hunner luit verdient eene kleine beſchrijving. Dit inſtrument heeft vier pijpen van ongelijke lengte, waarvan drie eenen onveranderlijke toon geven, de tweede de octaaf van de eerſte, en de derde, de intermediaire kwint, zoo als zulks plaats heeft voor zekere koorden van de lier, of voor de pedaal in de kunstmatige zamenſtellingen. Het vierde riet is het eenigſte, dat veranderlijke toonen als eene hobo of klarinet geeft. De door dit riet voortgebragte melodij vormt veelal, met de onveranderlijke toonen van de drie anderen, eenen afſchuwe-

lijken wanklank voor diegenen, die er niet veel aan gewoon zijn. Maar de melodij wordt gewoonlijk verſterkt door de klarinet van den tweeden *pifferari*, die de overige toonen dekt, verbergende datgene, wat zij te ſcherp hebben; want te *Rome* ſpelen twee *pifferari's* altijd te zamen, aldus op hunne beide inſtrumenten vijf toonen te gelijk voortbrengende. Wanneer deze vreemde vermenging van drie onveranderlijke toonen, met een afwisſelende melodij zich in de bergen doet hooren, zoude men dezelve eerder aan klokken, die in de verte weêrgalmen, dan aan muzijkinſtrumenten toekennen.

Kersmis komt aan, en langzaam keeren de *pifferari's* weder huiswaarts. Nieuwe troepen vervangen hen: het zijn blinden van beide ſekſe, die met accompagnement van mandoline, guitar, fluit en triangel, liederen op de geboorte van JEZUS zingen. Een dezer luidt aldus:

Dormi dormi nel mio seno,
Dormi o mio fior nazareno;
Il mio cuor culla sara
Fa la ninna nanna na.

Het zoude onmogelijk zijn alle de volkszangen, die hunnen oorſprong aan godsdienſtige feesten en plegtigheden verſchuldigd zijn, op te ſommen. Ieder heilig, in de plaats waar men hem eene bijzondere eeredienst toegekend heeft, waar zijn geestelijk vermogen en zijn hemel-

melſche invloed verheven is boven die van ieder ander heilig, en hem bij voorkeur den naam van *il Santo* hebben doen verkrijgen, heeft zijne eigene aan hem opgedragene liederen. Zoo ziet men niet zelden *San* MARCO in de Venetiaanſche zangen voorkomen, en *San* GENNARO, die het ſchoone weder en den ſtorm in zijne hand heeft, ſpeelt in *Napels* geen minder belangrijke rol, dan *San* ANTONIO, te *Padua*, op welke onder andere liederen het zoo zonderling *Fredizi Grazie* gemaakt werd.

In gansch *Italië* zijn zangen aan elk der kerkfeesten gewijd, maar het is vooral gedurende de vasten, dat zij menigvuldiger zijn, en dat hunne welluidende kleur het meest overeenſtemt met het onderwerp. Ik zal onder anderen het volgende lied, dat men in *Apulië* gedurende de heilige week zingt, en waarvan de melodij, naauw aan den tekst verbonden, met eene bewonderingswaardige naïviteit en waarheid, het gevoel van droefheid en van diep berouw voordraagt, aanhalen.

Jesù mio con duri funi
Chi fu il reo chi te legò?
Sono stato
Jo l'ingrato,
Jesù mio,
Pardòn, piètà!

Daar is nog eene godsdienst-handeling, gemeenſchappelijk aan alle volkeren van *Italië*, die eene menigte volks-

volkszangen heeft doen geboren worden, zoo in het zuiden als in het noorden; het is die, welke bestaat in het toedienen van het *H. Sacrament*, aan eenen zieltogende. De Italianen zijn met eene bijzondere aandacht voor deze aandoenlijke plegtigheid bezield, met eene vroomheid, die in niets gelijkt aan die, welke zij in de andere godsdienstige oefeningen aan den dag leggen, waar zij de voorschriften van de kerk meer als een pligt en uit gewoonte volgen, dan door den waarachtigen geest van godsdienst en geloof.

Wanneer een Priester des nachts aan een' stervende de laatste sacramenten brengt, met zijn geleide van koorknapen met schellen en fakkels gewapend, grijze boetelingen met hunnen kap bedekt, gaat deze troep met een' langzamen en ernstigen tred, zingende psalmgewijze een' volkszang, voor de omstandigheid geschikt. Op het zien van deze procesfie, blijft ieder voorbijganger stil staan, valt voor het Hoogwaardige op zijne knieën, slaat zich op de borst, staat weder op, om zich bij het geleide te voegen en zijne stem te paren met die der overigen. Binnen weinige minuten wordt de toevloed aanzienlijk en het koor algemeen. Dezen zang vernemende, snellen al de inwoners, heeren en bedienden, van het inwendige hunner woningen naar de vensters, en plaatsen zich daar met brandende waskaarsen, zoodat alle huizen eener straat, zich in een oogopslag tot aan de daken toe geïllumineerd bevinden; doch zoodra is de Priester niet voorbij, en met hem de procesfie en het

koor,

koor, of ook die plotſelinge glans, die een oogenblik de duisternis van den nacht deed verbleeken, verdwijnt weldra, de ſtraat aan hare vorige duisternis en eenzaamheid teruggevende. Die geheele menigte, die haren weg en hare bezigheden vergeet, om met zangen en gebeden de ziel van een onbekende, die zich naar eene andere wereld gaat begeven, een' laatſten afſcheidsgroet toe te voegen, is waarlijk een zielroerend en plegtſtatig ſchouwſpel: de zang verliest zich in de verte terwijl de laatſte zucht van den zieltogende uitgeboezemd wordt, de lichten gaan uit, gelijk het oog van den ſtervende verdooft.

Indien ik den godsdienſtigen volkszang ter zijde ſtel, om mij met dien, welke de dingen van deze wereld ten onderwerp heeft, onledig te houden, dan zal men zien, dat er geene gebeurtenis, belangrijk of nietig, geene huisſelijke feestviering, van den doop af tot de begrafenis toe, beſtaat, die aan de Italianen geen onderwerp tot nieuwe liederen verſchaft. Het in zwang blijven dezer liederen duurt langer of korter tijd, naar gelang dat de woorden meer of minder ſchoon en geestig zijn; de melodij er zonderlinger is, en naarmate het onderwerp gemakkelijker op verſchillende omſtandigheden kan toegepast worden. De meest verſpreide liederen in *Italië*, zijn die der bedelaars en der roovers; de verdienſten dezer edele beroepen, worden er met zulke ſchilderachtige en aanlokkelijke kleuren in ten toon geſteld, dat deze liederen alleen in ſtaat zijn bij een onbeſchaafd volk, zoodanig als men

men dat in de gebergten vooral aantreft, de neiging tot luiheid of de zucht voor het avontuurlijk leven en de heldendaden van den grooten weg aan te kweeken. De rooverliederen behooren grootendeels in het zuiden van *Italië;* die der bedelaars daarentegen zijn algemeener in het noorden.

Gedurende de hitte van den dag, houden alle bewoners zich binnen's huis; maar naauwelijks komt de nacht door eenige koelte den gloeijenden dampkring matigen, of liefde en droefgeestigheid vieren van alle kanten aan hunne gevoelens den teugel, in zangen, door guitar en mandoline geaccompagneerd, en dikwerf is meer dan de helft van den nacht verloopen, alvorens de ſtilte op deze menigvuldige en gelijktijdige concerten volgt. Aldus is het er mede geſteld in alle ſteden en dorpen van *Italië*, want het is altoos opentlijk en met luider ſtemme, dat zich het inwendig genoegen openbaart; het volk in het algemeen zoude geen geloof aan zijn eigen geluk hechten, indien het niet op een nadrukkelijke wijze de ſtraten zijner ſteden, en de valleijen zijner landſchappen van zijne gevoelens deed weêrgalmen.

Vandaar in alle ſtraten, dat verwarde geraas van fluiten en van zangen; geen enkele ſtem bewaart er des nachts het ſtilzwijgen. Te *Rome* vooral, die aloude zetel der wereld, welke gedurende den dag naar eene woestijn gelijkt, wandelt het volk tot laat in den nacht, liederen zingende, waarin het de genoegens van het leven, de aantrekkelijkheden en de kwellingen der liefde afſchildert.

Ik

Ik ging telkens, gedurende de ſchoone zomernachten, met mijne Duitſche en Deenſche kunstvrienden, meerendeels bekwame zangers, naar het *Colisſeum*, zoo ter aanſchouwing van dit reusachtig gedenkteeken, door het ſchilderachtig licht der maan beſchenen, als ook om in zangen, de zachtvloeijende toonen der Duitſche taal te hooren weêrgalmen. De Romeinſche ſtemmen, die tusſchen de triumfbogen, nabij de tempels van den vrede, van ROMULUS en REMUS, zongen, zwegen wanneer wij van het kapitool het forum betraden, en zangen en kooren op een zoo juiste wijze op elkander ſlaande, aanhieven. Werd er bij tusſchenpoozen opgehouden, dan hervatten zich de zangen van het volk, ſchoon — zonder kunst, juist — zonder regels; geput uit de natuur.

Nu eens gevolgd door vele lieden uit alle ſtanden, waarvan meerderen onze komst wachtende waren, dan weder onder ons, kwamen wij aan het Colisſeum, en daar onder de bouwvallige gewelven van dit kolosſaal gedenkteeken der Romeinſche kracht en grootheid, ving ſomwijlen de ſtrijd tusſchen natuur en kunst aan: namelijk, wanneer ter eener zijde door de Duitſchers eenen zang uitgevoerd zijnde, door Engelſche kunstbroeders ter andere zijde de zoo eenvoudige, bewonderingswaardige en verhevene lofzang der Siciliaanſche visſchers, ter eere van de H. Maagd: *O sanctissima*, *o piissima dulcis Virgo*, etc., aangevangen werd. Zoo van den eenen kant, de overeenſtemmende zamenvoeging en het meerder getal ſtemmen, de meeste bijval ſchenen te zullen wegdragen,

zoo

zoo werd ter andere zijde de palm levendig betwist, door de eenvoudigheid en de naïviteit der toonen, door eene uiterst natuurlijke uitdrukking van eene wezentlijke en vrome liefde. Maar weldra werd de *hymne* aan de H. Maagd, vierſtemmig en in koor door de Duitſchers zelve hervat, en welke zegepraal alsdan voor de kunst, die hare hulp aan de natuur kwam verleenen! Het was al wat men ſchoon en volmaakt kan heeten. Gelukkig, duizendmaal gelukkig de kunſtenaar, die aldus zijne ingevingen in de aandoeningen van zijne ziel zelve aantreft, en die dezelve met zoo veel kunst weet uit te drukken, dat voor hem, die daarvan de uitdrukking hoort, de kunst verdwijnt en de natuur alleen zijne ſtem ſchijnt te hebben bezield. Zoodanig is de oorſprong van alle' muzijk, die in het aandenken van het volk bewaard blijft, ter zelfder tijd, dat zij de bewondering van kenners en ware kunſtenaren inoogst.

Zoo vinden die volkszangen, welke met die der vreemdelingen niet in het ſtrijdperk durven treden, in de vreemdelingen zelve, verdedigers. Na deze zoo origineele kampſtrijden keerden wij, lang na middernacht, al zingende gezamenlijk naar de *monte Pincio* terug, welk kwartier geheel en al door ons bewoond was, en waar wij, na elkander met openhartigheid en hartelijkheid toegejuicht te hebben, vaneen ſcheidden.

De eigenaardige vorm, welke voor de volkszangen van *Italië* het gemeenzaamſte is aangenomen, is de *ritornello* uit drie verzen vervaardigd, waarvan de

maat

maat willekeurig is, zoo wel als het getal lettergrepen, welke hen zamenſtellen; het eerſte vers is gewoonlijk het kortſte, en heeft ſomtijds niet meer dan twee voetmaten, de beide anderen hebben er zelden minder dan vijf. Wanneer men op eene aloude melodij van de *ritornello*, nieuwe of geïmproviſeerde woorden wil toepasſen, is het veroorloofd, ten einde den melodieuſen vorm te behouden, de ſyllabe te rekken of te herhalen.

De melodij der eenſtemmige liederen, is geheel en al verſchillend van die der zangen, die beſtemd zijn, om door een koor uitgevoerd te worden; zij is zoodanig in deze laatſten, dat de tweede partij zich gansch natuurlijk vindt, eene tweede ſtem kan hen zeer goed begeleiden, wanneer dezelve de melodij eene ters lager of de hooge zesde aanneemt en zingt. Te *Rome* en in de omſtreken, hoort men uit jongens en meisjes zamengeſtelde koren op dezelfde wijze zingen, als de Pauſelijke zangers den Gregoriaanſchen gewonen kerkzang ten uitvoer brengen; de *soprano* en *tenor* ſtemmen zingen de melodij, die de *alto* en de *bassetaille* ſtemmen eene ters lager uitvoeren, de eerſten en de tweede zijn onderling door het octaaf geſcheiden.

Deze koren, waarvan de melodij over het algemeen ſchoon en bevallig is, hebben voor het overige niets verrasſends, zij hebben eenige gelijkenis met onze kleine liederen voor twee partijen; en zijn bijna allen in den major.

Wat de zangen, die beſtemd zijn door eene ſtem uit-

uitgevoerd te worden, betreft, deze hebben meerendeels eene zoo buitengewoon melodieuse eigenſchap, dat men eene groote muzijkale vorming moet hebben, om hen een tweede partij te improviſeeren. Ter naauwernood, dat de rijke en ſchilderachtige Italiaanſche natuur, zoo veel oefening aan het penſeel van een ſchilder oplevert, als deze zangen met hunne ongemeene modulatiën, aan de ſtudie van muzijkanten zouden kunnen aanbieden, zoo ten opzigte van de ſchoonheid der melodij en van de harmoniſche rijkheid, als ten opzigte van de zonderlingheid van het rhythmus.

Maar de componisten over het algemeen zijn geene lieden, die zich verwaardigen hunne wetenſchap uit de ontboezemingen des volks te putten, zij achten zich reeds gelukkig, indien zij geſlaagd zijn den draad, die hen in den doolhof van eene even duistere als verwarde theorie moet geleiden, te vinden, en indien zij geleerd hebben, eenige mathematiſche voorbeelden van den enkelen of dubbelden tegenzang te ontwerpen. Hoe zou ook eén bezitter van dusdanige kennis, zich onledig houden met zulk een landelijk volk, met die volkspoëzij, waarvan de taal zoo ruw is, met die zangen, waarvan de woorden evenmin volgens de regels der proſodie geſchikt zijn, als de muzijk volgens de door geleerde verhandelingen voorgeſchrevene regelen? Hoe dor komt de menſchelijke ziel niet aan deze geleerden voor, hoe ledig is voor hen niet het hart van een kind of van een onbeſchaafd man! Dat komt, omdat zij onbewust zijn, hoedanig men

men zulke zielen leven geeft, hoe daartoe zangen, die in dezelve geprent blijven, benoodigd zijn, zangen, die hen tot de betrachting der deugd aanprikkelen, die hen in droefheid troosten, die hunne genoegens op feestdagen, in dagen van geluk verlevendigen. En deze zangen, zijn dat niet de wezenlijke volkszangen, die, welke het volk zichzelven vervaardigt, in dewelke het de geheugenis van de daden zijner vaderen bewaart, zijne gewoonten, zijne zeden, zijne neigingen en zijne gevoelens affchildert, in een woord, dat alles, waardoor het zich geheel en al openbaart, waardoor het den wijsgeer een blik in zijn inwendig leven laat werpen. Deze vindt daar waarnemingen te doen, die niet minder belangrijk voor de kunst zijn, dan die, welke den oorfprong, de taal, of de gefchiedenis eens volks betreffen; want hij ontdekt er de even ware als eenvoudige gedaanten, onder welke dit volk zijne vrees of zijne hoop, zijne teederheid of zijnen haat, zijne vreugde of zijne fmart, zijne droefgeestigheid, zijne onderwerping of zijne geneugten, zijne vermaken en zijne bedwelming uitdrukt. De menigte te treffen, dat is het kenmerk van den waren kunftenaar.

Buiten de zangen, waarin het volk zijn leven, zijne gevoelens en zijne hartstogten afbeeldt, heeft het Italiaanfche volk in onderfcheidene landftreken, gefchiedkundige zangen, aan welke het eigenaardige van zijne verbeeldingskracht over het algemeen eene fchilder-

 ach-

achtige gedaante heeft gegeven. Aldus zijn de liederen, welke de nagedachtenis voortgeplant hebben van den beruchten BARBAROSSA, wiens naam, in der voedsteren mond al wat hij eenmaal verschrikkelijks had, behouden heeft, en die op de kusten en op de eilanden, zoo als op *Capri*, waar de overblijffelen van zijnen burgt op den steilen rotswand prijken, gevonden worden.

Op de overige eilanden der golf van *Napels*, vindt men nog spooren van de Grieken en Sarraceenen, in de liederen, in de dansen, en zoo als ik reeds vroeger aanhaalde, ook in de kleeding. Te *Venetië*, waar de levenswijze het karakter der eilandbewoners behouden heeft, waar de magt onder de puinhoopen van de republiek is begraven geworden, waar het welvarende en gelukkig leven van het volk, met het staatkundig leven verdwenen is, hoort men nog van uit het binnenste der zwarte gondels, in de lagunen en op de kanalen, te midden van den nacht, rondom het eenzame marmeren paleis van den doge zich zangen verheffen, die 's lands roem overleefd hebben, en die in den mond van gondeliers en visschers bewaard zijn gebleven, gelijk de echo te midden der graven.

Eene soort van liederen, die men veelal in *Italië* ontmoet, zijn de legenden, kloostergeschiedenissen, en klaagliederen over eenig ongelukkig voorval, over het ter dood brengen eens misdadigers, en vooral over het heldhaftig leven en dood van een rooverhoofdman.

Al-

Alvorens van de uitvinding der melodijen tot de boeken, geſchiedenisſen en volksoverleveringen, die zich op eene onmiddellijke wijze aan de zangen zamenknoopen, over te gaan, wil ik eenen blik werpen op de geheel bijzondere wijze, waarop dezelve uitgevoerd worden.

De mannen in *Italië* zingen gewoonlijk met de *fausset*-ſtem, en deelen met vele bewoners der Duitſche landſtreken, in de gewoonte van door den neus te zingen. Maar zij hebben daarenboven eene zonderlingheid, die zij met geen ander land gemeen hebben, dat is het verlengen van den derden toon, gedurende drie, vier, zes maten, ja ſomwijlen even zoo veel tijd, als de *ritornello* zelve. Ik heb aldus talrijke malen den laatſten toon, op eene wanhopige wijze en tot verlies van ademhaling toe, hooren rekken. Het is onbegrijpelijk, dat een volk, hetwelk zoo veel natuurlijken ſmaak in de vinding zijner melodijen aan den dag legt, behagen kan ſcheppen in een dusdanige gelijkvormigheid, en met zoo veel volharding zulk eene eentoonigheid kan aankleven, ten minſte, indien zulks niet voorkomt uit de gewoonte, die men heeft, van den toon aan te houden, terwijl het inſtrument, dat hem gewoonlijk accompagneert, eene *coda* of een *ritornello* uitvoert.

Het melodieus karakter is ſomwijlen zeer moeijelijk te vatten. Zoo vele volkeren, zoo vele verſchillende karakters in hunne melodijen. Het is met den zang

als met de verſchillende tongvallen van de taal. Men moet eenige gewoonte hebben, om de oorſpronkelijke toonen van de melodij te kunnen vatten en hen van die toevallige toonen te onderſcheiden, die naar gelang der zangers variëeren. Aan deze oorzaak moet men de verſchillende meeningen der reizigers over het volksgezang toeſchrijven, eenigen inderdaad hebben geene melodij hoegenaamd, te midden van alle deze ſleepende toonen kunnen beſpeuren, anderen integendeel, hebben tusſchen deze ophooping van vreemde uitwerkingen, eene melodij van eene voortreffelijke eenvoudigheid en ſchoonheid waargenomen. Dat komt, omdat men de oorſpronkelijke melodij, van de door de mondelijke overlevering vervalschte melodij moet weten te onderſcheiden, zoowel als het verſchil, dat tusſchen de melodij en de uitvoering beſtaat.

Fior de Limone, een der gemeenzaamſte liedjes van *Rome*, wordt op zulk eene vreemde wijze gezongen, en in den mond des volks heeft de melodie zoo vele veranderingen ondergaan, dat de opnotering daarvan uiterst moeijelijk is, niet minder, die van een ander lied, met hetwelk men de kinderen doet inſlapen, en dat zoo als alle dergelijke den naam van *Ninna nanna* draagt. Dit zoo eenvoudige zoo langzame gezang is, zegt men, met eene zoodanige ſlaapwekkende kracht begaafd, dat het nimmer in gebreke blijft, kind en voedſter te doen inſluimeren. Wat de woorden betreft, deze drukken zeer goed die vervoering van eene verliefde moeder uit, welker blik op

die

die zuigeling rust, die geen ander heelal dan de moederlijke borst kent, die een' geheel gouden hemel vermeent te zien ontrollen, alle de rijkdommen van eene ingebeelde wereld. De inleiding van dit wiegeliedje is aldus:

Testa d'argento e fronte di cristallo,
Occhi, in che si vede il paradiso.
Denti d'ivorio e labro di corallo,
La bianca gola e l'incarnato ciglio.
Li vostri orecchi sono tanto belli,
Son fila d'oro i vostri capelli.

Italië is een aantal volkszangen aan de omzwervende zangers en muzijkanten verſchuldigt, en vooral aan de klasſe van lieden, dewelke men *improvisatori* heet, en waarvan het beſtaan een der eigendommelijke trekken van *Italië* is. Deze *improvisatori* zijn dichters of zangers, ſomwijlen beide, zoo als eertijds de barden en minnezangers. Ik bedoel hier echter niet dezulke, die hunne kunst in de ſalons ten toon ſpreiden, met redevoeringen en treurſpelen voor de vuist weg te dichten; maar van die lieden, die tot de mindere volksklasſe behoorende, onder het volk leven, die met guitar of mandoline de ſteden en dorpen doortrekken, in kroegen en koffijhuizen of onder het balcon der vrouwen zingen, en naar willekeur een' ernſtigen en droefgeestigen of bevalligen en verliefden toon aannemen. Zoodra de *improvisatori* aangevangen heeft, maken de buren en voorbijgangers een

kring om hem heen, en zoo het deuntje, waarvan hij de vervaardiger was, aan het volk behaagt, moet hij het zoo dikwerf herhalen, tot het door hen van buiten geleerd is.

Er is nog een andere klasse van *improvisatori*; deze verhalen de geschiedenissen en de volksoverleveringen, hetzij voor de vuist weg dichtende, of ophelderende, uitbreidende en met dichterlijke beelden versierende. Deze verhalen zijn duurzaam in *Italië*, het volk beschouwt dezelve als zijn eigendom; het is een bundel, die van geslacht tot geslacht aangegroeid is, met alle zijne fabelachtige overleveringen, met zijne minnarijen, met zijne grappen en zijne bijgeloovigheden; het is zamengesteld uit vertellingen van alle tijdvakken, en men vindt er de oude tijden van het heidendom, de Romeinsche helden, den aanvang des Christendoms, de kruistogten, de invallen der Sarracenen en der zeeroovers, het ridderlijk leven en het leven der kloosters, in beschreven; kortom het is het heldendicht van het Italiaansche volk. Wel heeft men den Italiaan van zijne geboorte af, met de boerterijen van *Bertoldo*, den *Esopus* van *Italië*, in slaap gewiegd of gewekt; wel heeft hij reeds duizend malen zijne kronijken en zijne fabelen hooren verhalen; doch de stem van den verteller is te allen tijde voor hem een te magtige roepstem, om dezelve niet gereedelijk en steeds met gretigheid te beantwoorden.

Op de *Ripa Grande*, te *Venetië*, ziet men zulke verhalers, die door eene talrijke vergadering toehoorders omgeven, in den nadrukkelijksten stijl *improvi-*

sa-

satiën maken op den held, dien men hun voorgeslagen heeft, of dien zij zelven verkozen hebben, geen de minste bijzonderheid overslaande, noch van zijne tweegevechten, noch van zijnen minnenhandel, terwijl zij in dier voege daar gedurende halve dagen, even onvermoeid in het spreken blijven, als het volk in hen aan te hooren.

Op de *Molo*, in de haven van *Napels*, vooral, treft men hen in menigte, verbeeldingrijk en onuitputtelijk aan. Zij zitten daar dagen, maanden, jaren, op dezelfde plaats, op een stuk hout, een hoop aarde of een soort van troon, dien zij zich van steenen bereid hebben; rondom hen liggen half naakt op den grond de *Lazzaroni*, visschers, soldaten, matrozen, allen de blikken gevestigd op den mond, die *improviseert*; hunne gelaatstrekken zijn strak, ernstig of vrolijk, naarmate het medegedeelde voorval treurig of vrolijk, gelukkig of rampspoedig was, en ten laatste breken zij de doodstilte af, om in dolzinnige toejuichingen uit te barsten, of om in tranen te smelten en te kermen, naarmate het lot van den held door den geschiedverhaler beschikt wordt. — Vele dezer verhalers vergenoegen zich, met bloot iets voor te lezen; bij het einde hunner geschiedenis reiken zij hunnen hoed rond, en ieder omstander, die iets bezit, deelt het met hem. Komt te midden zijner vertelling een vreemdeling het getal toehoorders vermeerderen, zoo draait hij zich naar hem toe, als ware zijne geschiedenis aan dezen gerigt, strekt den hoed vooruit, uit vrees, dat hij voor het slot mogt ontsnappen,

maar vervolgt zijne rede zonder de minſte afbreking, en zonder dat zijne andere luistervinken, gewoonlijk zoo nieuwsgierig van aard, zich thans verwaardigen een' enkelen blik op den vreemdeling te werpen.

De dans, die zoo moeijelijk van de muzijk en van de volkspoëzij af te ſcheiden is, kan even als het gezang, eene gedachte geven van de zeden eens volks; daar hij zijne gewoonten bij oorlog of jagt, bij visſcherij en landelijk leven aan den dag legt. De wilde, die van zijnen gevangene het bloed drinkt, het vleesch eet; danst alleenlijk rondom zijn ſlagtoffer, en zijn dans heeft een barsch en woest karakter. Bij den zachtmoediger natuurmensch, die zich met den akkerbouw onledig houdt, is de dans daarentegen eene uitſpanning en gaat met bevalligheid en ongedwongenheid gepaard.

De nationale dans van *Italië* is de *tarentella*, die zijn' naam van de *tarantula*, eene ſoort van ſpin, wier ſteek, volgens zeggen, niet dan door den dans kan genezen worden, ontleent. Men verklaart deze genezing, door de ſterke uitwazeming, die deze beweging verwekt en die zoo doende het gif zoude doen uitkomen. Anderen willen, dat de naam van *tarentella* voortkomt, uit den ſteek van de *tarantula*, die een gelijke beweging met handen en voeten, als die, welke den dans kenſchetst, veroorzaakt.

De *tarentella* laat zich danſen op het geluid van alle inſtrumenten, die onder het volk verſpreid zijn, als de guitar, de mandoline, de herdersfluit en voor-

al

al de tambourin, een inſtrument, dat men zelden in andere, dan vrouwelijke handen aantreft.

De danſers, die beſtendig den blik op elkander gevestigd hebben, voeren, zich heen en weder ſlingerende, de levendigſte en wellustigſte bewegingen uit.

Behalven de *tarentella*, merkt men op de eilanden van het ſchiereiland, vele danſen van vreemden oorſprong, die het volk behouden heeft op. Zoodanig is de Sarracenendans, op het eiland *Ischia*, dewelke door de jonge lieden met lanſen uitgevoerd wordt. In *Sardinië* is de volksdans de *ballo tondo*, merkwaardig door de buitengewone bewegingen, die daarin plaats hebben. De danſers zijn ſteeds geſcheiden van de danſeresſen, en het is ſlechts aan ondertrouwden veroorloofd, elkander bij de hand te nemen, en ongelukkig de jongeling, die de hand eener vrouw of bruid, anders dan van de zijne, durfde aanraken! In alle vlekken van het zuiden van *Sardinië*, danst men bij het geluid van een inſtrument, *launeda* genaamd, dat van den tijd der oude Romeinen dagteekent, en alle de omwentelingen overleefd heeft. Het is even als de doedelzak der Napolitaanſche *pifferari*, uit vier pijpen, die dezelfde ſpeler in den mond zet, zamengeſteld.

De verwijderde klank eener viool, of van elk ander ſpeeltuig, is in *Italië* en vooral in de zuidelijke provinciën voldoende, om tot danſen onder het volk aanleiding te geven; er is geen visſcher of *Lazzarone*, die zich niet in beweging ſtelt, op de punten zijner

tee-

teenen gaat ſtaan, en zijne armen en ligchaam heen en weder beweegt.

Het kwartier van *Trastevere*, aan de overzijde van den *Tiber*, is bewoond door hen, die zich de ware nakomelingen der aloude Romeinen heeten, en die in hunne kleeding zoo wel als in hun karakter, eene originele kleur bewaard hebben, die ſedert eeuwen hoegenaamd geene verandering ondergaan heeft. Het is moeijelijk te begrijpen hoe deze bevolking, te midden der vijandelijke invallen, die haar aan zoo vele jukken onderworpen hebben, onaangezien hare dagelijkſche aanraking met de overige bewoners van *Rome* en de vreemdelingen, er in geſlaagd is, zich zoo zuiver voor alle vervalſching te bewaren; men zoude gelooven, dat zij bergbewoners of eilanders waren, die voortdurend van de andere volkeren afgezonderd geweest waren. Het is ongetwijfeld aan de edele herinnering van eene aloude grootheid en roem, dat men de godsdienſtige zorg, met welke de Trasteverijnen die kleeding, die zeden en die gebruiken van verledene tijden behouden hebben, moet toeſchrijven. De trotschheid, die zij op hunnen oorſprong hebben, en de minachting, die zij aan de andere bewoners betoonen, hebben niet zelden bloedige twisten, aan kleine oorlogen gelijk, veroorzaakt, aan welke de militaire tusſchenkomst met moeite een einde kon maken.

Schilderachtig is dit kwartier des zondags en op andere feestdagen. De huizen zijn verlaten, alles is

op

op ſtraat, van de kinderen af tot de grootmoeders toe, waaronder men dikwerf honderdjarigen aantreft. Voor de deur van elke woning zoude men zeggen, dat het feest was: danſen, waaraan de kinderen en jongelieden niet alleen deel nemen, maar ook de ſtokoude lieden van beider ſekſe, die zich bij de *tarentelle* tot laat in den nacht voegen, worden gevormd. Het eenigſte accompagnement van deze danſen is een tambourin, in de handen van een meisje; die tambourin ontbreekt in geen enkel huisgezin; het is een onontbeerlijk huisraad. Omſtreeks twee uren des namiddags vangt het feest aan, en de klok, die het *Ave Maria* verkondigt, heeft alleen de magt het af te breken. Naauwelijks doet deze klank zich hooren, of ijlings en als door betoovering houden de zangers op, de hand, die de tambourin ſloeg, valt onbeweeglijk neder, de voet, die zich omhoog hief, herneemt ernſtig zijnen gewonen ſtand; de danſers werpen zich op hunne knieën, tallooze kruiſen worden op de borst geſlagen. Op het feestgedruisch volgt de ſtilte; op de blijdſchapsvervoeringen volgt de onbewegelijkheid der ernſtige beſpiegeling, of het gemompel eener *Ave*, die werktuigelijk opgezegd wordt.

Deze plotſelinge afgetrokkenheid duurt maar eenige minuten, en het feest hervat zich levendiger dan ooit, tot middernacht, het uur, waarop vele Romeinen hun avondeten nuttigen. Op dat tijdſtip treft men in de ſtraten niets dan jongelieden aan, die hunne liefdekwellingen op eenen klagenden en droefgeestigen toon

toon bezingen, en met zachte accoorden op guitar of mandoline accompagneren. Ten laatſte worden ook de ſtraten eenzaam; de luidruchtige vrolijkheid van den dag wordt door eene diepe ſtilte vervangen, alleenlijk afgebroken door het opzeggen van de paternoster, welke eene huisgezin, dat van elkander gaat ſcheiden, om zich ter rust te begeven, voor zijne *Madonna* mompelt. Alsdan zoude men zich in elke ſtraat voor de poort van eenen tempel, waar de geloovigen zich tot bidden vereenigd hebben, gelooven.

Om tot mijne afreize uit *Milaan* terug te komen, is het noodzakelijk den lezer te herinneren, dat ik mij, om 2 uren na middernacht, 11 Augustus, bereidvaardig maakte, om een uur later in gezelſchap van mijnen beminnenswaardigen ſtadgenoot, den heer C. met de *velocifère* (*) naar *Como* te vertrekken. Een breede en goed onderhoudene weg voerde ons over *Cas Amata*, *Boisio*, *Barlassina*, en nevens het kasteel van *Baradello*, waar NAPO TORRIANI, heer van *Milaan*, gevangen genomen en in een ijzeren kooi opgeſloten, door OTHON VISCONTI, in 1278 het leven liet,

(*) *Velocifère* is eene diligence, derzelver gedaante en zitplaatſen, ſtaan gelijk met de omnibusſen te *Londen* en *Parijs*.

liet, naar de ſtad *Como*, welke eene bevolking van omſtreeks 18,000 zielen telt, en waar wij om 6¾ uur aankwamen.

Como, de wieg der beide PLINIUSSEN en andere verdienſtelijke mannen, levendig door den werkzamen geest zijner bewoners, bloeijende door de manufacturen van zijden en wollen ſtoffen, bezit eene hoofdkerk, die met een prachtig *baptisterium*, aan BRAMANTI toegekend, met eenige goede ſchilderijen van LUINE en FERRARI, en met fraaije *fresco's* in de gewelven der kapellen, verſierd is. Nevens de hoofdkerk, ſtaat het aloude paleis *del Broletto*, welks bouworde in volmaakte harmonie met die der Kerk ſtaat. Niet verre van daar, is de onlangs op de ruïnen van een oud kasteel gebouwde ſchouwburg. De voorſtad genaamd *Borgo Vico*, onderſcheidt zich door vele paleizen, aangenaam aan de boorden van het meer gelegen: waaronder dat van ODESCALCHI, bijgenaamd DELL'OLMO, de aandacht der reizigers gaande maakt.

Na een uur in *Como* gebleven te zijn, voeren wij met de ſtoomboot het meer van *Como* op. Dit meer eertijds bekend onder den naam van *Lacus Larius*, heeft omſtreeks zestig mijlen lengte. Zoo rijk als eenig ander in ſchilderachtige liggingen, worden deszelfs ſchoonheden nog vermeerderd door de dorpen, gehuchten en voortreffelijke landhuizen, die zijne oevers bevolken en door de wijngaarden en olijfboomen, die zijne hoogten bedekken. De wateren

van

van de rivier *Adda*, die van de *Valtellina* nederdaalt, ſtellen dit meer daar. Deszelfs breedte is op onderſcheidene plaatſen zeer verſchillend, op de punt van *Bellagio* verdeelt het zich in twee armen; de eene dezer ſtrekt zich tot *Como* uit; de andere daarentegen tot *Lecco*, en heeft diensvolgens den naam van het meer van *Lecco* ontvangen. Deze laatſte eindigt op de plaats, waar zich het ſtadje verheft, van hetwelk het zijnen naam ontleende, op de plaats, waar de *Adda* uit het meer treedt, en van daar tot *Milaan*, door middel der kanalen van *Paderno* en van de *Martesana* bevaarbaar is.

Het ſcheidingspunt der twee armen van het meer van *Como*, levert het heerlijkſte en aangenaamſte gezigtspunt op, dat men zich voorſtellen kan, doch alvorens hier over te handelen, wil ik van de bekoorlijkheden, die hetzelve van den kant van *Como* voorafgaan, gewagen.

Ter naauwernood eenen laatſten blik op het bekoorlijke *Como*, dat wij achter ons lieten en dat ons door de kronkelingen van het meer weldra ontging, geworpen hebbende, wierd ik aan mijne linkerhand de ſchoone *Villa d'Este*, anders gezegd *Garovo* gewaar, die laatſtelijk aan de Prinſes van *Wallis* behoord heeft, later Koningin van *Engeland*, wier proces voor eenige jaren zoo veel opziens heeft gebaard. Groot zijn de uitgaven, die deze vorſtin aan dezelve te koste gelegd heeft, maar groot moet ook het levensgenot geweest zijn, dat zij daar ſmaakte, daar een ieder nog heden, haren naam met dien van PERGAMI te zamen voegt. —

Wat

Wat verder werd ik aan mijne regterhand de *Villa Tanzi*, en het aanvallige lusthuis van de beroemde Mad. PASTA gewaar; nevens hetzelve heeft deze zangeres onlangs eene zedige kapel laten bouwen; een bekoorlijke tuin omringt het verblijf van deze begaafde vrouw, die ik te *Venetië* leerde kennen. Het vlekje *Blevio* naderende, bespeurde ik de *Villa Belvedere*, wier tuinen buitengewoon schoon zijn. Aan mijn linkerhand lieten wij het paleis *Mugiasca*, nevens dat van de graven PASSALAQUA, te *Moltrasio*, leggen. Daar tegenover en bijgevolg op den oever aan mijne regterhand, zag ik op de punt van eene kleine kaap, het schilderachtige gehucht *Torno*, en iets verder in eene golf, de beroemde *Pliniana* voor mij: het is een zeer eenvoudig paleis, dat den naam van PLINIUS bekomen heeft, omdat deze natuurkundige er een bron, waarin het water onderscheidene malen daags beurtelings rijst en daalt, gevonden heeft, zoo als zulks dan ook in zijne schriften vermeld staat. De bron bestaat nog, en AMORETTI, in zijne *Viaggio ai tre Laghi*, heeft getracht de oorzaak van dit natuurverschijnsel, dat zij oplevert, te verklaren. Het doffe geraas van eenen fraaijen, nabij het paleis gelegen waterval, de vochtigheid en het bijkans havelooze aanzien van de sedert lang verlatene vertrekken, de schaduw der *Cipressen*, die eene reeds naar het noorden gelegene woning omringen, wekken in de ziel des aanschouwers een onwillekeurig gevoel van droefgeestigheid op, die ik niet ondervond, omdat ik er te ver van verwijderd was, en *Brienno* met laurier-

 bosch-

boschjes aan de overzijde en dus aan mijne linkerhand mij weldra toelachte. Aan diezelfde zijde was ik reeds vroeger *Torriglia*, waar het meer de minfte breedte heeft, voorbij gevaren. Op *Brienno* volgde *Argegno* en daarop *Colonno*, welke plaats eenen boog bezit, die volgens zeggen, ten tijde der Romeinen opgerigt is; vervolgens naderden wij *Balbiano*, kenbaar aan het heiligdom van de *Madonna del Soccorso*, werwaarts men langs een' met kapelletjes bezetten weg opklimt. Nevens *Balbiano* vormt de vloed *Perlana* eenen fraaijen waterval, en daar tegenover merkt men het eiland *San Giovanno* (*St. Jan*) op, beroemd in de gefchiedenis der middeleeuwen, omdat het alstoen, om zoo te fpreken, de hoofdftad dezer omftreken was. In de vijfde eeuw ftrekte dit eiland aan zulk een groot getal Christenen tot wijkplaats, dat hetzelve den naam van *Christopolis* ontving. Verfterkt en goed verdedigd, hield hetzelve bloedige oorlogen uit, en bood aan vele aanzienlijke perfonaadjen een toevlugt aan; maar ten laatfte werden de bewoners van dit eiland (door de Comaskers geflagen) genoodzaakt hunne fchuilplaats te verlaten en naar *Varenna*, nabij den mond van het meer van *Lecco*, te vlugten.

Voorbij *Balbiano*, zag ik de *Villa*, alwaar GIOVIO wil, dat het landhuis, hetwelk PLINIUS zijne *Comedia* heette, gelegen was. Overblijffelen van kolommen, die men bij helder en ftil water op den bodem van het meer ter dezer plaatfe befpeurt, fchijnen

daar-

daartoe aanleiding gegeven te hebben. Na den uitstekenden hoek van *Lenno*, alwaar een kleine onderaardſche antieke tempel met kolommen, altaar en opſchriften van VIBIUS COMINIANUS aan DIANA, beſtaat, voorbij geſtoomd te zijn, lieten wij de ſtoomboot hare taak vervolgen en ſtapten in eene boot, die zoo als vele anderen, op een gegeven ſein van die plaatſen, waar pasſagiers aan land gezet wenſchen te worden, op de voorbijvarende ſtoomboot aankomt. In onze boot gezeten, lieten wij ons eene wijl door de ſtoomboot, die een eind weegs achteruit geſtoomd had, op het ſleeptouw nemen, tot dat het oogenblik daar was, om los te laten en naar land te roeijen, naar dat heerlijke plekje grond, *Tremezzina* geheeten, tegenover de punt van *Bellagio*, waarop de heerlijke *Villa Serbolonius* en die van *Melzi* prijken. Wij ſtapten aan het hôtel *de Londres*, meer bekend onder den naam van *Majolica*, aan wal, en werden aldaar welkom geheeten, door den heer L. R, broeder van mijnen reisgenoot. Eenige oogenblikken werden der verpoozing, en beſchouwing van het fraaije natuurtafereel, dat mij omgaf, gewijd. Het was geen ernſtige natuur, geen Romeinsch of Abruzzisch landſchap, waaraan ik mij verzadigde, maar aan het liefelijkſte en bekoorlijkſte der natuurtafereelen. Intusſchen parelde een traan van ernst in mijn oog, want tegenover mij, achter de punt van *Bellagio*, aan den verwijderden oever van het *Como*-meer, nabij den mond van het meer van *Lecco*; lag *Varenna*, het ſtadje, waar ik weldra eene plaats op de post-diligence, die

mij over de *Alpen* moest voeren en van *Italië* ſcheiden, in bezit zoude nemen. Vrolijk lachte mij van rondom alles toe, als wilde alles zich in mijn geheugen prenten, of mij de gelukzalige gewaarwordingen, de genoegens, die ik in dit gezegend land genoot, herlevendigen, mij terughouden, wij weemoedig maken. — In die ſtemming, deed echter een blik op het uitſpanſel, op dat oneindig heelal, waarin zoo vele millioenen werelden huisvesten en haren geregelden loop hebben; een blik op de onbegrijpelijke Almagt, die ons omringt en ons beweegt, mij van mijne kinderachtige aandoening terug komen. Ik lachte ook op mijne beurt de natuur toe. Even als de morgennevel door de glansrijke zonneſtralen, door den gloed van opkomend licht, uit de vlakten verdreven wordt, en in en op de gebergten blijft hangen, tot ook de middagzon krachtig op hem nederdaalt en hem verdrijft, even zoo verſpreidde een enkele blik naar boven den zwaarmoedigen nevel, die in mijne ziel lag opgeſloten, en even zoo zullen de nevelen, die in de plooijen mijner ziel eene ſchuilplaats hebben gezocht, eenmaal krachtig door het groote licht, dat aan al de werelden leven geeft, daaruit verdwijnen.

Dat een kind van het noorden, in het zuiden dikwerf van die weemoedige oogenblikken heeft, die niet ſteeds opbeurend zijn, zullen anderen met mij ondervonden hebben, vooral wanneer pligt of noodzakelijkheid hen onverzadigd naar elders terug roept.

Tre-

Tremezzina, vruchtbaar in olijven en welriekende citroenen, is eene zamenvoeging van een menigte dorpjes en fmaakvolle paleizen, en allerbekoorlijkst gelegen. Het fraaifte der laatstgemelden, is ongetwijfeld dat van den Graaf SOMMARIVA, in wiens nabijheid de herberg, waar ik logeerde, opgerigt was. De heeren R. hadden de goedheid, mij aan den graaf voor te ftellen, en in alle zijne vertrekken rond te geleiden. Welk een fchat van Hollandfche en Italiaanfche fchilderijen, van heerlijke ftandbeelden en basreliefs, welk eene fierlijkheid in het ameublement en in de rangfchikking van hetzelve. Met hoeveel beleid wist de eigenaar, uit de talrijke hedendaagfche kunstgewrochten, het goede te kiezen. Hoe fchittert de onvolprezene CANOVA in de billardzaal en andere vertrekken, door zijne ftandbeelden en busten, THORWALDSON in de vestibule, door zijne zegevierenden intogt van ALEXANDER in *Babylon*, een onderwerp, dat in drie rijen groepen afgedeeld is, ten einde drie muren van een langwerpig vertrek te kunnen beflaan. Deze marmeren basreliefs zijn door den Graaf SOMMARIVA met eene groep vermeerderd geworden, waarop THORWALDSONS afbeeldfel prijkt.

Na ons ook een tijd lang in de fraaije tuinen, bergopwaarts gelegen, opgehouden en ons hier en daar bij heerlijke gezigtspunten in het lommer verpoosd te hebben, zeide ik de *Villa Sommariva*, eertijds *Clerici*, welke mijne vrienden dagelijks een bezoek geven, vaarwel, om andere oorden te bezoeken.

 waar-

waarmede de middag genoegelijk doorgebragt werd. Na het middagmaal plaatſten wij ons in eene boot, en voeren dat gedeelte van het meer over, dat ons van de punt van *Bellaggio* afſcheidde, alwaar wij de *Villa Melzi* bezigtigden. Alles droeg het kenteeken van den fijnen ſmaak des eigenaars, den Hertog MELZI. De vallende avond verhinderde mij zijne collectie van ſchilderijen te bezigtigen. Wel voldaan voeren wij, na eenen genoegelijk doorgebragten dag, het meer wederom over. De kalme avond, de ſchitterende zonneglans, werd intusſchen vervangen door een nog kalmer nacht, door het zachtere licht der maan. Een en ander bewoog ons, nog eenige genoegelijke oogenblikken op het meer, dat ons van rondom, met de onder den nachtelijken ſluijer zacht ſluimerende natuur omgaf, door te brengen. Dien ten gevolge werd ons gezelſchap vermeerderd, door het geliefkoosde inſtrument, den hoorn, op welken de heer LOUIS R. van die indrukwekkende toonen deed hooren, die door den weêrklank op het water eene tooverachtige melodij verkrijgen, van die zilveren toonen, die, zoo wel in harmonie ſtaan met de zilverachtige tinten, welke het door eenen ſchroomvalligen riemſlag flaauw bewogen ſpiegelgladde water van het maanlicht bekomt, van die toonen, die, door een juist gevoel alleen kunnen voortgebragt worden; die de weêrſchijn van de ziel zijn, en waaraan men dadelijk de begaafdheid van den ſpeler gewaar wordt. De uren vlogen om, het was een regt romaneske avond. De heer C. en ik, zetteden ſomwijlen voet aan land, om van den

den oever de uitwerking van den hoornklank op te nemen. Hoe ſtil was alles op dit uur, ſlechts eenige inſecten en vogelen genoten met ons de weldaden der vrije natuur, dat zachtje koeltje, dat naauwelijks een halmpje bewoog en ons toch verkwikte. Hemelſche nacht, voorlaatſte avond van mijn verblijf in een land, waarnaar ik reikhalsde, en waarnaar ik nog immer reikhalzen zal, uwe herinnering, en de gemoedsgeſteldheid, waarin ik verkeerde, ſtaat mij levendig voor den geest.

12 *Augustus*

In eene dier overdekte booten, wier bevallig maakſel, zoo hier als op het *Lago Maggiore*, waarvan ik in het eerſte deel mijner aanteekeningen gemag maakte, de wateren verſieren, voeren wij nogmaals naar de punt van *Bellaggio*, om de *Villa Serbolonius* te bezigtigen, waartoe ik den morgen nog vrij had. Van deze *Villa* op de hoogte van de punt gelegen, heeft men een gezigt over het ganſche meer van *Como*, met deszelfs beide takken, waarvan de eene, het meer van *Lecco* geheeten is. Onbeſchrijfelijk zijn de fraaije gezigtspunten, die deze ſmaakvolle op de rots gelegene tuin, die op onderſcheidene plaatſen, in de rots gehouwene galerijen tot lanen heeft, oplevert. De eigenaar heeft elk plekje gronds tot eene aangename verrasſing ingerigt, van alles buiten-

tengewoon partij getrokken, en alles tot gemak, verpozing en rust ingerigt; op enkele punten ziet men de gansche omstreek, op andere slechts gedeelten, slechts een enkel stadje, gehucht of buitenverblijf, het meer, of niets dan bergen. Kortom, het leven moet hier bij uitstek aangenaam zijn. Na de meest mogelijke wandelingen bezocht te hebben, daalden wij weder omlaag en voeren van dit middelpunt des meers naar *Varenna*, aan den tegenovergestelden oever, en bezigtigden de niet ver van daar in de rotsen gehouwene galerijen, waardoor de groote straatweg van *Milaan* loopt. Na een hartelijk afscheid van de Heeren R., die de laatste oogenblikken van mijn verblijf in *Italië* zoo zeer veraangenaamden, stapte ik om twee uren op de van *Milaan* komende diligence, en verliet het gelukkig gelegene *Varenna*, dat met een goed hôtel, *La Posta*, voorzien is. Wij reden langs het meer, en door drie galerijen, waarvan ik hierboven melding maakte, naar *Bellano*, waar de val van de *Pioverna* eenen hollen weg gemaakt heeft, *Orrido de Bellano* geheeten. Het water stort met geweld van het midden eens bergs, wiens afhellingen door hetzelve uitgehold zijn. Steeds langs den oever van het meer voortrijdende, kwam ik na *Dervio*, en *Dorio* gepasseerd te zijn, te *Colico* aan, alwaar de diligences uitgepakt en de goederen in eene postboot overgedragen worden, die naar *Riva* afsteekt, daar de straatweg tot daar nog verre van voleindigd is, en aangezien de staat der grond velerlei bezwaren oplevert, die echter voorzeker uit den weg

ge-

geruimd zullen worden. Zwaar beſtoven en door eene brandende hitte gedrukt, dronk ik met mijne reisgezellen eenige teugen, waarna wij in de postſchuit ſtapten, die den overtogt naar *Riva di Chiavenna* in drie uren bewerkſtelligde. Dit boveneinde van het meer, is alleenlijk door de natuur verfraaid, eene enkele hut en ſchaapskooi heeft aan zijne oevers, de menigte paleizen, de welaangelegde tuinen, de gekweekte bloemen en planten, die de lagere deelen van het meer verſieren, vervangen, alles had hier een meer landelijk aanzien, meer ſtilte, meer eenzaamheid, meer afgezonderdheid van de wereld. De vrije vlugt van eene menigte watervogelen, die hier over het water zweefden, zoude lager voorzeker een' dagelijkſchen tegenſtand vinden, zij zelve zouden tot luttel vermaak van den mensch als ſlagtoffers vallen. Te *Riva* werden wij in aldaar gereed ſtaande diligences overgeplaatst, ik kwam in den beſloten bak achterop, vrij broeijend te ziten, maar had het voorregt, den laatſten groet aan het meer van *Como* te brengen. Te *Riva di Chiavenna* is de lucht zeer ongezond, vandaar de geringheid van dit plaatsje, dat uit eenige woningen beſtaat, en door eenige weinige menſchen bewoond wordt, wier getal eerder daalt dan klimt. Om 9 uren des avonds reden wij de kleine grensſtad van *Lombardijen*, *Chiavenna*, binnen. In het midden van dezelve pasſeert men over eene ſchoone ſteenen brug den *Mera*-ſtroom. Na voor eene woning, die aan policie en douanen tot hoofdbureau ſcheen te dienen, eenigen tijd opgehouden te zijn, en lantaarns

en fakkels rondom ons te hebben zien flikkeren, reden wij de binnenplaats van het zeer goede hôtel *Conradi* op, om aldaar het avondmaal te nuttigen en den laatſten nacht op Italiaanſch grondgebied door te brengen. De onafgebroken doortogt der goederen, die van *Italië* naar *Duitschland* en viſa verſa gaan, geeft veel vertier aan *Chiavenna*, dat zeer ſchilderachtige omſtreken bezit, die ik gaarne, indien de tijd mij zulks veroorloofd had, in oogenſchouw had willen nemen, als: de vallei *Bregaglia*, met deszelfs prachtigen waterval van *Piuro*, ook *Acqua Fragia* genaamd, (niet verre van daar begroef in 1618 een geweldige berginſtorting het rijke vlek *Piuro*, met al deszelfs bewoners); op weinig afſtands van daar, is thans eene ſchoone inrigting, waar men den tufſteen bearbeidt, om er allerlei huisſelijke gereedſchappen van te vervaardigen, gevestigd; de waterval van *Gordona*, zijnde een geheele rivier, die van eene aanmerkelijke hoogte naar beneden ſtort; de baden van *San Germano*, enz.

Om drie uur in den morgenſtond, van den

---

13 *Augustus*,

---

werd des postillons zweep over de paarden gelegd, van de ligte zesplaatſige diligences, die tot den overtogt van den *Splügen* dienen. Ik zat in de cabriolet

van

van de eerste, met een reisgezel, dien ik mij te vergeefs tracht te herinneren, de *conducteur* daarentegen zat op de tweede. Alvorens mijne belangrijke dagreis,

DE OVERTOGT VAN DEN *SPLÜGEN*

te schetsen, moet ik betrekkelijk het daarstellen van dezen weg opmerken, dat dit ontzettend werk in vijf jaren volvoerd is. Het deel, dat zich van *Chiavenna* tot de kruin van den berg, op een linie van 32,000 ellen uitstrekt, werd in 1818 aangevangen en in 1820 voleindigd: het andere deel op het grondgebied van *Graauwbunderland*, dat eene linie van 7613 ellen, van den top des bergs tot het dorp *Splügen* doorloopt, werd in 1822 volbragt (*). Deze heerlijke weg, die als door een wonder de ontzettendste hindernissen te boven is gekomen, en onaangezien deze hinderpalen toch maar op de steilste plaatsen eene helling van 7 à 8 ellen op de honderd aanbiedende, verdient ontegenzeggelijk onder het getal der schoonste werken, waarop de voorzorg van eene regering en de menschelijke nijverheid zich kunnen verhoovaardigen, gerekend te worden.

Dadelijk bij het uitrijden van *Chiavenna* rijst de weg.

(*) De ingenieur en chef DONEGANI *traceerde* dezen weg, die onder directie van den ingenieur LEVA volvoerd werd.

weg. Onaangezien de nog heerſchende duisternis, werd ik aangename natuurtooneelen rondom mij gewaar, die ophielden, toen wij aan het dorpje *Bet* den bergvleugel omdraaiden, hier ſteeg de kronkelende weg meerder, tot dat wij aan eene plaats kwamen, waar de bronnen van de *Liro*, wier bedding een weinig verder veel diepte heeft, zich met een razend geweld in eene kom ophoopen, en de rotſen, die haren loop tegenſtand bieden, met ſchuim bedekken. Het dal vernaauwde zich tot het gehucht *San Giacomo*, waar hetzelve weder eene vrolijke en ſchilderachtige gedaante aannam, woningen prijkten hier en daar, kudden graasden in de ſchaduw van boschjes, herderszangen werden door de echo's herhaald, kerkjes, meerendeels zeer hoog gelegen, ſtellen door het contrast van hare witheid, met het donkergroen der boomen, een ſchilderachtig *effect* daar; onder dezelve merkt men die van *San Guelmo* op, dewelke door middel van eene brug, met drie ongelijke bogen over de *Liro* geſlagen, met den grooten weg in verband ſtaat. Verder gekomen, beſpeurden wij te midden van een bosch van kastanjeboomen, op de helling eener rots, wier verhevene en dreigende top voorover hangt, de kerk van het kleine dorp *Gallivaggio*, dat wij over eene vrij aanzienlijke hooge brug bereikten. Hier loopt de weg, te midden der ruïnen van *Cima Ganda* verder. Deze ontzagwekkende klompen, van de in duizende rigtingen verſcheurde rotswanden der kale bergen, die den grooten weg inſluiten, toonen de vreesſelijke ſpooren der groote omkeeringen

van

van de natuur met kracht aan. Het dorp *Lirone* ter zijde latende liggen, kwamen wij aan dat van *Vho*, en reden op een' gelijkloopenden weg door het dorp *Prestone*, tot aan den voet van den berg *Stozzo*, op wiens wanden men eene inscriptie leest, ter eere van Keizer FRANS I, die dezen weg welke met dien van den *Simplon* vergeleken mag worden, deed ten uitvoer brengen. Hier klimt de weg in den vorm van loopgraven, tot *Campo Dolcino*, in eene breede en aangename kom gelegen, met weiden en velden, waar de garst en de rogge rijpen, bedekt. Aantrekkelijk is het gezigtspunt, dat deze plaats oplevert. De houten brug, onder welke de vloed *Rabbiosa* bruiſend met de brokken ſteen, die hij mede ſleept, nederſtort; de ſteenen brug van een' enkelen boog, op eene aanzienlijke hoogte, over de beide oevers van bovengemelden vloed geworpen, de kerk, die zich afgezonderd onder de eenzame ſchaduw van een esſchenboschje verheft, alle deze voorwerpen vereenigen zich, om een aanvallig geheel uit te maken. *Campo Dolcino* geniet een frisch en gelijkmatig luchtgeſtel, zelfs in de heetſte maanden, hetgeen alsdan welgegoede bewoners van de vlakte, waar de natuur deze gezonde en zuivere lucht aan onthoudt, herwaarts voert. Van *Campo Dolcino*, waar een bureau van de douanen is, voert de weg ons dan op den linker- dan weder op den regteroever van de *Liro*. Nabij *Pianazzo* ſchijnt een fraaije waterval, die van de kruin van den met boomen bedekten berg nederſtort, als uit de lucht te vallen. Verder reden wij

eene

eene galerij van 126 ellen lengte door, die den weg tegen de ſneeuwvallen behoedt, en van ſteen gebouwd is. In eene naauwe bergengte, die naauwelijks plaats voor den vloed en den weg laat, voortrijdende, bereikten wij het treurige *Isola*, het laatſte dorp van het dal van *San Giacomo*, dat wij thans achter ons lieten. Hier ſcheidden wij ook van de *Liro*, die gelijk eene zilveren vlecht der ijsbergen van den naburigen berg naar beneden daalt, en zich tusſchen *Chiavenna* en *Riva* met den *Mera*-ſtroom vereenigt. Te *Isola*, meer dan 2400 voeten verheven, wekte de weg, dien ik te vervolgen had, mijne verbazing en mijne bewondering in hooge mate op. De ingenieur, die den weg *traceerde*, is verpligt geweest denzelven alhier in eene zeer geringe tusſchenruimte, tot 360 ellen hoogte te verheffen, en hierdoor genoodzaakt geworden, denzelven bij wijze van loopgraven te leiden, door hem in eene menigte bogten te kronkelen. Deze conſtructie die zich ganſchelijk aan mijn oog ontrolde, en een waarlijk treffend geheel opleverde, is ſtout en volmaakt ten uitvoer gebragt, ik verheugde mij in voorraad, in het geen mij te wachten ſtond, wanneer ik de hoogte van dezen weg (welken men niet beter, dan bij een' regtſtandig doorgeſneden wenteltrap kan vergelijken) bereikt zoude hebben. Hoe verrukkelijk, toen ik de galerij *delle Acque Rosse*, beſtemd, om de op deze plaats zich talrijk herhalende ſneeuwvallen te breken, naderde; met regt wordt deze van ſteen gebouwde galerij, insgelijks *il Passo della Morte* geheeten

ten (*), het landſchap, dat haar omringt, heeft een vreesſelijk karakter, men huivert onwillekeurig; de weg bijkans waterpas met de ijsbergen, hangt om zoo te ſpreken, over een' afgrijsſelijken afgrond, waarvan de diepte niet kan gemeten worden; de wanden van den berg aan de eene zijde, verliezen zich loodregt in de diepte; die van den anderen kant verheffen zich hemelhoog: zeer diep onder mij ligt *Isola* als in miniatuur. Fraai ſchouwſpel, dat de tijd mij toeliet aandachtig te beſchouwen, daar ik te voet de langzaam volgende diligences verre vooruit was. Verder opſtijgende, pasſeerde ik over eene ſchoone ſteenen brug, de holle bergengte *Valbianca* genaamd, en trad eene in de rots gehouwene galerij binnen, ter lengte van 202 ellen, en ter hoogte van 4 el 20 duim en even zoo breed, van afſtand tot afſtand met lichtgaten voorzien, aan de linkerzijde. Een weinig verder loopt den weg door eene dergelijke, die alleen in de lengte, die ruim 221 el is, van de vorige verſchilt. Deze door zijnde, naderde ik de vlakte, waar de winter voordurend heerscht, en vanwaar ik mij weder per as deed vervoeren. Aan het einde van deze treurige en woeste vlakte, ſtaat een douanenhuis en eene herberg, *Casa del Monti* geheeten, welke geheel in goede harmonie ſtaan met de ruwheid en naaktheid van dit oord, dat nimmer door de weldadige ſtralen van eene zomerſche zon verwarmd is, en waar

(*) Deze afſchuwelijke groef doet niet onder, voor de *Schöllenen* van de *St. Gothard.*

waar men nooit in eenig jaargetij planten of bloemen ziet; waar geen boom den, rondom door dorre rotſen, ſneeuw en eeuwigdurend ijs omringden voorbijganger, verlustigt. Nog een poosje, en ik bevond mij op den ring of beter gezegd het terras van den *Splügen.* Omſtreeks 6170 voeten boven de oppervlakte der zee, volgens EBEL. Het was 11½ uur in den morgen. Een huis, geſchikt, om de door het ſlechte weder overvallene reizigers een ſchuilplaats aan te bieden, (drie dergelijke was ik ſedert *Chiavenna* gepasſeerd,) bevindt zich aldaar, voorzien van eene klok, die men gedurende de hevige met ſneeuw vermengde windvlagen luidt, om de reizigers de rigting van den weg aan te duiden; ook de lange palen bezijden den weg dienen tot dat oogmerk. Hoe beklemd zwoegde mijne borst op deze plek; de grensſcheiding van *Zwitſerland* en *Italië*, niet alleen door beider regeringen aldus overeen gekomen, maar ook door de natuur, ſedert het ontſtaan dezer plek gehandhaafd.

Daar ſtond ik dan, tusſchen het noorden en het zuiden, tusſchen twee neigingen, waaraan mijne ganſche ziel, mijn *ik* gehecht was, twee neigingen, die te zamen een uitmaakten, en wier belangen afgeſcheiden zijn. *Italië* is mijne geliefde, het noorden mijn wieg, het graf mijner ouders, het leven mijner overgeblevene betrekkingen. Tot hen voert de roepſtem van mijn geweten, mijn pligt mij, ja! tot haar, die mij met de teederſte liefde, haren zoon noemde, tot hen, die aan hare borst den naam van broeder lis-

pel-

pelden. Ik kom geliefden! maar duldt, o duldt een traan van leedwezen in mijn oog, op dit fcheidingsuur van eenen grond, waar mijn weg met bloemen omringd was, die alleenlijk ontbladerden, wanneer ongunftige tijdingen uit het noorden mijne borst beklemden. *Italië*, elk dingt naar uwe bekoorlijkheden, elk ontrukt u een bloem, een plant, een fteen, tot aandenken. Ik ontruk u niets, uw ganfche tooifel is mij heilig, en uwe herinnering wordt bij mij niet door een gedenkteeken opgewekt, maar door de opwelling van mijne ziel, door het zedelijke gevoel van mijn hart, dat voor u van wellust blaakt. Hoe dankbaar zeeg ik menigmalen op uwen grond neder, hoe drongen kerkklokstoonen in het eenzame landfchap tot mij door, welke uitwerking hadden niet op mij de vrouwelijke kloosterzangen, wanneer eene ondergaande maan met haar licht tusfchen gewelven en galerijen fpeelde, en de fchaduwen der kolommen, die het kerkgebouw fteunden, zich breed op grond en muur teekenden, en het flaauwe licht van een waskaarsje aan het geheel een geheimzinnig aanzien gaf; wanneer later eene lucht van zachtfmeltend goud den opgang der zon verkondigde, en de ganfche natuur, in dauw gedompeld, gloeijend bezielde, en van alle boomen en gewasfen gouden droppelen van blad tot blad deed vallen, om tot de verfrisfching der aarde, die dezelve gretig opving, bij te dragen. Hoe zacht was niet mijne fluimering, wanneer ik mij afgemat op een' rotswand uitftrekte, en het geraas van de nevens mij ftroomende wateren mijne rust bevorderde,

 even

even als de wiegezang die van het kind. Hoe droomde ik dan niet onder den reinen blaauwen Italiaanſchen hemel; het donderend geraas van den val der rotsen, die de vloed vaneen ſcheurde en met zich voerde, was naauwelijks in ſtaat mij te wekken, dan om mij tot ſtomme getuige van zijne tijdelijke kracht, die ook eens zal bezwijken, te maken, en mij de vergankelijkheid van alles, van mij zelve, van mijne genoegens, voor oogen te houden. Geen beſpiegeling op een kerkhof is daartoe benoodigd, een enkele blik in de natuur, rondom u, in u zelven, is voldoende; waar is de tulp, wier ſchoonheid mij gisteren terug hield haar te plukken? waar is het landhuis, van welks bekoorlijke ligging mijne ouders mij ſteeds ſpraken? waar zijn mijne kinderſpelen, mijn tol, mijn kaartehuisje, mijn eerſte ſchoolboek, mijn laatſte eereprijs? — Alles wisſelt af, alles verandert, aloude lagen aard, duiden op onzen aardbol het beſtaan van vroegere werelden aan.

Leef dan, o *Italië*, in mijn geheugen, zoo lang ik op deze aarde vertoef. Leef, o grond, die geest en ziel zoo ruimſchoots voedſel verſchaft, waar jaren als uren voorbij gaan. Mogelijk, ja welligt, worden wij nog eenmaal hereenigd, begroet ik uwe trotſche gebergten, uwe bekoorlijke dalen, uwe uitgeſtrekte vlakten, uwe golvende landſchappen, uwe meeren, beeken en ſtroomen, uwe kusten en eilanden, het weelderig groen van uw gelukkig klimaat, uwe duizenden koepelkerken. Vaarwel tot dat tijdſtip, vaartwel ook gij friſſche bergkoelten, zachte briesjes, die

zoo

zoo menigmalen, mijn door werkzaamheden afgemat ligchaam verkwikten; aan u zelfs, verwoestende land- en zeewinden, *Sirocco* en *Bora* zij mijn vaarwel, want alles is dierbaar, tot zelfs de ſmarten, wanneer zij van een' geliefden grond komen of aldaar heerſchen. Gastvrije bewoners! talrijke vrienden! gij allen vaartwel.... een laatſte blik en.... bliksemſnel ging het bergafwaarts, langs een' weg, die even als de afgelegde, in vele bogten op zich zelven draaide, aangezien het kort beſtek, waarin dezelve zoo aanmerkelijk moest afdalen. Wij reden door de vallei van *Rheinwald*, van het kanton *Graauwbunderland*, door eeuwige ijsbergen omgeven, over een overdekte brug, van lorkenboomen vervaardigd, den *Rijn* over, en bevonden ons in het dorp *Splügen*, 3080 voeten hoog gelegen, om aldaar het middagmaal te houden, het was ruim 12½ uur. De ligging van dit dorp, op twee zeer bezochte groote wegen, den *St. Bernardin* en den *Splügen*, geeft aan hetzelve veel levendigheid. Om 2 uren vertrokken wij weder, na van paarden en taal verwisſeld te hebben. De vallei van *Rheinwald* wordt bewoond door Duitſchers, die Keizer FREDERIK I er in het laatst der XII eeuw heen zond, om zich voor altijd van den doortogt van den *Splügen* te verzekeren. Na het dorp *Suffers*, reden wij door eene met boomgewas overdekte vlakte, *Selva Piana* genoemd, vervolgens door eene engte of bergpas, *Rofflen* geheeten; daar werpt de rivier *Avers* zich in den *Rijn*, die van de ijsbergen van het dal van *Rheinwald* nederſtroomende,

met woede tegen de hinderpalen, die de *Rofflen* aan zijn' ſnellen gang tegenſtelt, kampt, en een verheven, doch tevens ſchrikwekkend ſchouwſpel aanbiedt. Nabij het kasteel van *Barenburg*, den voormaligen ſleutel van dezen doortogt, eindigt de pas en voert de weg naar het dorp *Andeer*, 3060 voeten hoog gelegen, in de vrolijke en bevallige vallei van *Schams* gelegen, dewelke elf dorpen en vele ruïnen van kasteelen telt. De lage *Rijn*, die haar doorloopt, vergroot er zijne wateren met zes kleinere rivieren. Na *Zillis* te zijn gepasſeerd, verlieten wij weldra deze vallei, om de beruchte engte van *Via Mala* in te rijden. De kerk van *St. Ambrosius* behoort tot deszelfs voorhoede. Van hier af was de weg als een kornis, in de rots gehouwen, loopende dan ter regter- dan ter linkerzijde van den afgrond, in welken op 200, en enkele malen op 400 voeten diepte de *Rijn* gonsde. De ſombere nacht, die in deze woeste engte heerscht, welke door de rotſen van het *Beverin-* en *Mutterhorn*-gebergte omgeven is, en ſomwijlen ſlechts eenige roeden breed is, verſtrekt geenszins tot opbeuring; maar het zien van de lage *Rijn*, die als een ſlang pijlſnel in de ſchrikwekkende diepte heenſtroomt, en aan de witheid van zijn ſchuim te onderſcheiden is, levert, met de door ſombere denneboomen bedekte rotswanden, verhevene maar afſchuwbarende tooneelen op. Tusſchen de eerſte en tweede brug, die mij regts en links van den afgrond voerde, vormt de *Rijn* eenen aanzienlijken val. De tweede brug beſtaat uit eenen boog van 40 voet

leng-

lengte, en hangt boven een diepte van 480 voet, alwaar de toomelooze wateren van den *Rhijn* met woede voortſtuwen, offchoon ik moeite had, het geraas van boven op de brug te hooren; eenige honderden fchreden verder loopt de weg door een doorgeſtokene rots; en tot aan de derde en ſteenen brug (*), die ſtout gebouwd is, begeleidden mij de heerlijke fchikbarende tafereelen van dit oord, dat daarenboven zeer romantisch is. De zucht tot waarneming had mij bij het laatſte gedeelte dezer weg uit de diligence doen ſtappen, thans moest ik loopen, om dezelve weder in te halen, dat aangezien het ſtijgende van den weg niet moeijelijk viel. Aan de pachthoeve van *Rughella* daalde de weg wederom, en na de rivier *Nolla* gepasſeerd te zijn, bevond ik mij te *Tusis*, een welgebouwd ſtadje in de vallei van *Domleschg*, kanton *Graauwbunderland*, nevens den zoo vruchtbaren berg *Hemzenberg* gelegen. De vruchtboomen, welke men in de vallei kweekt, leveren zoo vele vruchten op, dat derzelver uitvoer, na gedroogd te zijn, eenen aanzienlijken tak van handel uitmaakt; *Tusis* ligt 910 voet hoog, van hier daalde de weg ver-

(*) Om de drie bruggen daar te ſtellen, is men genoodzaakt geweest, van boven van de wanden van den doortogt, denneboomen, zoo lang als fcheepsmasten, met touwen naar beneden te laten, en daarvan de eene punt aan den eenen kant van den afgrond te vestigen, alvorens de andere op de tegenovergeſtelde zijde in te voeren.

verder langs *Kazis*, de kasteelen van *Realta* en *Rezuns Bonaduz* naar *Ems.* Onder het afdalen ftortte het zadelpaard met den postiljon; deze hindernis konde de overige paarden niet doen ftilftaan. Het geftorte paard en de ongelukkige postiljon, met een been onder het paard en verders in de leidfels verward, werd voortgefleept, zijn hoofd bonsde op de fteenen; een gelukkige fprong, die ik van uit de cabriolet deed, en de forfche hand, die men flechts in fommige oogenblikken van zijn leven hebben kan, waarmede ik de voorfte paarden aanklampte, voorkwam een' onvermijdelijken dood van den ongelukkigen jongeling, die, indien hij de leidfels had laten glippen, onder de wielen vermorfeld ware geworden. Ik zelve bevond mij, bij het aanklampen der voorfte paarden, in een' hagchelijken toeftand, wordende ik een eind weegs door hen voortgefleept, alvorens hunnen gang te kunnen ftuiten, op eenen weg, die immer afwaarts liep, en aan welks regterzijde wij in den afgrond hadden kunnen verbrijzeld worden. Mijne reisgenooten kwamen met den fchrik vrij. Door de ons volgende fupplement-diligence, waarop de conducteur zat, bekwamen wij hulp, het geftorte paard werd afgefpannen, de postiljon verzorgd, deze moedig als een leeuw, wilde weder in den zadel, hoe verbonden hij ook was, maar zijne krachten ontbraken, de conducteur, die den tweeden wagen zelf beftierde, kon zijne plaats niet verlaten, kortom met twee paarden voorfpan, nam ik van uit de cabriolet de toomen in de hand, en beftierde den nog overigen rid, die

ons

ons van het posthuis affcheidde. Offchoon mijne zenuwfpieren bij dit voorval niet zeer kalm gebleven waren, huldigde ik toch het bekoorlijke *Reichenau*, waar de hooge en lage *Rijn* te zamen vloeijen, en waar een aangenaam, met kapellen en ruïnen geftoffeerd landfchap, dat reeds een weinig in de avondfchemering gehuld was, mij omgaf. Te *Ems*, een groot dorp, waar men de romanfche of gemengde taal fpreekt, loopt de goed onderhouden ftraatweg door een gezellig en rijk dal, hetwelk door het gebergte van *Maulus* ter regterzijde en door den berg *Galanda* aan de linkerhand omgeven is, naar *Chur*, alwaar wij om 8½ uur in den avond aankwamen, na op nieuw twee malen den *Rijn* gepasfeerd te zijn bij *Reichenau*.

Chur of in het Italiaansch *Coira*, een bisfchoppelijke ftad, en de hoofdftad van *Graauwbunderland*, bezit eenige oudheden en telt onder de nieuwigheden een goed logement, *het Witte Kruis*, aan welks avondtafel ik tusfchen mijne reisgenooten plaats nam. Ik had mij in weinige oogenblikken voldoende gefterkt, om aan de roepftem van den hoorn, die het vertrek van den koerier verkondigde, gehoor te geven. Ik nam affcheid van mijne togtgenooten, die altemaal hier bleven overnachten, en met een wip, en met den klokslag van half tien, rolde ik met den koerier van den post, in eene gemakkelijke deftige postkoets gezeten, op den weg naar *Lindau*. Een regte ftraatweg voerde mij gedurende den nacht over *Zizers*

naar het ſtadje *Maijenfeld*, en van daar op het grondgebied van *Lichtenſtein*, aan welks tol ik ontwaakte. Spoedig reden wij het ſtadje *Balzers* binnen, alwaar ik de menſchen uit den ſlaap wekte, om mij eene kop koffij te zetten, waarna ik, tusſchen een bergachtig landſchap voortrijdend, over *Schan* en *Nendlen*, de ſtad *Feldkirch* naderde. Ik verlustigde mij, langzaam voortrijdende, met de manoeuvres, welke de Oostenrijkſche ruiterij, bijzonder de Hongaren, nevens mij in eene uitgeſtrekte vlakte verrigtede. In *Feldkirch* zelve zag ik mede vele troepen, die in prachtige gebouwen aldaar in garnizoen liggen, want deze plaats is de ſleutel van den *Vorarlberg Tyrol*, en als zoodanig niet zonder gewigt. Een effene en regte ſtraatweg voerde mij verder *Altenſtadt*, *Gotzis*, *Hohen*, *Embs*, *Hutterdorf*, *Dornhirn* voorbij, naar *Brigenz*; alvorens daar aan te komen, pasſeert men over eene lange, ſterk gebouwde, overdekte brug, te *Aechin*, en aan de ſtad zelve eene brug met een militair hoofd. Hier eindigde mijn togt door den *Vorarlberg*, en bevond ik mij aan het meer van *Conſtanz*, dat men van hier in zijne ganſche lengte overzien kan, wanneer geene dampen zulks aan het oog onttrekken. Met de politie ſpoedig afgehandeld hebbende, bezocht ik den ingang van den belangrijken doortogt, langs welken *Zwaben* met het *Rijndal* gemeenſchap houdt. De koerier zijne zaken aan het postkantoor afgedaan hebbende, werd de reis op Beijersch grondgebied vervolgd naar *Lindau*, dat op een eiland van het meer van *Conſtanz* gelegen is, en door eene brug van 300 ſchreden,

den, naar de zijde van *Zwaben*, met den oever van het meer in gemeenschap staat. Om 12 uur

14 *Augustus.*

kwam ik aldaar aan, en ging in *de Kroon* logeren. Na een poosje van mijne vermoeijenis uitgerust te hebben, bezocht ik den burgt, onder den Romeinschen Keizer CONSTANTIUS CLOVIS gebouwd, benevens een muur, wiens dikte eeuwen schijnt te tarten (de *Heidenmauer*).

In de bekoorlijke tuinen, waarmede de muren van *Lindau* (het gansche eiland heeft 4450 schreden in den omtrek) omringd zijn, alsmede van de brug neemt men het meer in deszelfs uitgestrektheid waar. De ondergaande zon bood mij aldaar een fraai schouwspel aan. Ik had alvorens aan de *table d' hôte* gegeten, en konde dus den avond op het water doorbrengen. Dat men in de middeleeuwen deze groote kom de zee van *Zwaben* noemde, kwam mij geenszins kinderachtig voor; honderd en elf vierkante mijlen is waarlijk geene kleinigheid. Ik voer in de rigting van den tegenovergestelden oever naar den kant van *Rheineck*, en keerde hoogst voldaan tot mijnent terug, offschoon ik aan het canton van *St. Gall* geen voet aan land gezet had.

15 *Augustus*

Begaf ik mij naar een landhuis, op den oever van het meer gelegen, dat mij was aangeduid als een treffend, ja een buitengewoon ſchoon gezigtspunt op den Zwitſerſchen oever te bezitten; inderdaad, het was niet overdreven; ik beſpeurde *Brigenz*, het gebergte van den *Vorarlberg*, het geheele *Rheinthal*, de ſteden van *Rheineck*, *Roſchach* en *Arbon*, de ronde klokketorens van *St. Gall*, en boven de vrolijke hoogten, die zich tot nabij het meer uitſtrekken, de gebergten van *Appenzell*, onder anderen de *Sentis* en de *Kamor*, wiens hoogte 7 à 8000 voeten bedraagt, en wiens aanblik indrukwekkend is. Men wees mij de ligging van de ſtad *Conſtanz*, maar mijn gezigt liet mij niet toe, dezelve te onderſcheiden. Met eenige verdere wandelingen ging de morgen om, en naderde het uur van mijne afreize, dat om 3 uren 's middags, met den koerier, naar *Buchhorn*, anders gezegd *Friedrichshafen*, plaats had. Ik was wederom alleen met den koerier, dien ik met eene lange Genueeſche ſigaar, welke ik hem aangeboden had, gezigten deed trekken. Het beviel den man niet, doch hij dorst dezelve uit beleefdheid niet weg te werpen, maar prefereerde, hem langzamerhand te laten uitgaan, in een papiertje te rollen, en voor eene zijner vrienden als eene rariteit te bewaren. Onze weg, eenigzins heuvelachtig, deed

deed mij zelden het meer zien, dat zich achter kreupelhout of heuvel verſchuilde. *Kressbrunn* en *Eriskirch* waren de eenige dorpjes, die *Friedrichshafen*, liefelijk aan den oever van het meer, op Wurtembergsch grondgebied gelegen, voorafgingen. In laatstgemelde plaats aankomende, nam ik mijne plaats op den *eilwagen*, welke dadelijk, dat is om 6½ uur, van hier naar *Ulm* vertrok. Ik had ſlechts eenen reisgenoot, en daardoor al wederom ruim veld in de koets. Over *Tettnang* kwamen wij omſtreeks 11 uur te *Ravensberg* aan; eene lieve ſtad, met lieve meisjes, en een groot plein, op hetwelk het logement gelegen was, waar wij moesten overnachten. Een kleine ſchouwburg verſtrekt de inwoners tot verpozing, maar het ambulante perſoneel van dit theater, maakt er geene goede zaken, en is meerendeels genoodzaakt om voor hunne afreize, op de milddadigheid der inwoners, te ſteunen. Om 5 uren in den morgen van

---

16 *Augustus*

---

vervolgden wij onzen weg met den ſnelwagen naar *Waldzee*, waar heden een ſchijfſchuttersfeest zoude plaats hebben; de jongens, die daartoe de behulpzame hand moesten leenen, waren allerzotst opgeſchikt.

De vrouwenkleeding van deze plaats is eigenaardig, meer ſtreelde mij die van *Graauwbunderland* echter, welker kleur zwart is, met witte ondermouwen, en voorts

voorts uit een' zwarten kap, welke achterover op het hoofd hangt, beſtaat. Na van paarden verwisſeld te hebben, ging het verder naar de ſtad *Bibrach*, die mij vrij levendig voorkwam; voorts naar het dorpje *Laupheim*, hetwelk wij om 12 uren bereikten, en waar wij den tijd hadden om het middagmaal te houden; om 3½ uur bevonden wij ons te *Ulm*. Hoewel de ganſche weg mij, na de afwisſelende natuurtooneelen, welke ik zoo achtereenvolgens genoten had, eentoonig voorkwam, is mij echter de fraaiheid van het heuvelachtige landſchap, rijk voorzien met akkers en koornland, aangenaam geſtoffeerd met wouden en kreupelboschjes, met dorpen en gehuchten, ſloten en kasteelen niet ontgaan, evenmin als de uitgeſtrektheid der verſchieten, zoo bijzonder fijn van toon, en het ſchoone ras der paarden, welke ik ontmoette. Te *Ulm*, de tweede ſtad van het Koningrijk *Wurtemberg*, begaf ik mij dadelijk met mijnen reisgenoot naar de hoofdkerk, de fraaiſte van *Duitschland*, die van *Straatsburg* uitgezonderd. De groote overgang van de weelderige Romeinſche tempels tot de ſtichtelijke Duitſche domkerken, maakte een' levendigen indruk op mij.

Wij bezigtigden voorts de ſtadswallen en bolwerken, welke met diepe grachten door de wateren van den *Donau* en *Blaw* gevoed, omgeven zijn. Aan het bruggehoofd van de brug, welke over den *Donau* ligt, ontmoette mijn medgezel hem bekende ſtafofficieren, die ons naar eenen tuin voerden, alwaar, onder eene groote tent, meerdere officieren, die zich met een

par-

tijtje te maken onledig hielden, vereenigd waren; zij ſtelden ons voor aan den broeder van den Koning van *Wurtemberg*, welke deze ſtad bewoont, en in ons midden tegenwoordig was. Een bejaard, zeer minzaam perſoon. Later voerde men mij naar eenen anderen tuin, de groote militaire ſocieteit, daar was de ganſche cadre van officieren vereenigd, zich bij een potje bier met allerlei ſpellen onledig houdende, een gul onthaal viel mij ten tweeden male te beurt, ik werd den avond te gast genoodigd bij den Generaal Graaf VON LIEDEN, die mij den *frühwijn* ſchonk. Een heerlijk vocht. Eene groote geëncadreerde teekening trof mijne aandacht, ik trof er de portretten van alle de mij omgevende officieren met juistheid afgebeeld op aan, en toen ik naar den naam van den vervaardiger vroeg, was men uiterst verwonderd dat ik hem niet kende, het was mijn reisgenoot, de Wurtembergſche ſchilder STIRNBRAND. In onze geſprekken op reis was het artikel ſchilderkunst niet aangeroerd, en het ſcheen zijne gewoonte evenmin als de mijne te zijn, naam, ſtand, betrekking, enz. aan een ieder op reis prijs te geven. Een vrolijke avond, en een hartelijk afſcheid van de vereenigde Wurtemberger officieren, voor wier wellevendheid jegens eenen vreemdeling, die weinig uiterlijks heeft, ik zeer gevoelig ben, eindigde dezen dag. Ik bragt den nacht in *den Kroonprins* door, en met het aanbreken van den dag op den

17 *Augustus*

verliet ik deze ſtad, wier buitencingels gedeeltelijk op Beijersch grondgebied gelegen zijn. De groote handel van *Rijn-*, *Necker-* en *Conſtanz*-wijn, die men op den *Donau* inſcheept, geeft niet minder vertier aan *Ulm* als de fabrieken van linnen ſtoffen, leder, enz., benevens het horlogiemaken. Met STIRNBRAND beſteeg ik den berg buiten *Ulm*, van welken men de ganſche landſtreek overziet, plaatſten ons vervolgens in de kales, met welke het accoord getroffen was, om ons naar *Stuttgard* te vervoeren, en reden ſteeds bergopwaarts voort naar *Westerſtetten.*

Het aardrijk lag in een' vochtigen nevel, en de zon brak vuurrood door eenen blaauwgraauwen nevel, die den gezigteinder omsluijerde.

Tegen 10½ uur waren wij te *Geislingen*, eene plaats, berucht door de knutſelarijen, die men aldaar van been bewerkt, als inktkokers, étuijen, allerlei vrouwengereedſchap, ſpeelgoed, enz. Door de verkoopſters dezer kleinigheden wordt men dra na de aankomst overſtelpt. Na twee uren vertoevens reden wij naar *Goppingen* en naar *Blochingen*, eene lieve plaats, waarbij wij over een brug den *Necker* pasſeerden, zoo als zulks reeds onderſcheidene malen over kleinere rivieren had plaats gehad. Van *Blochingen* af begon het heuvelachtige landſchap zich meerder te verlevendigen, en

ver-

verkreeg een bevalliger aanzien; Koninklijke land- en jagthuizen, eene paardenſtoeterij en meerdere zaken verſierden hetzelve. Toen het omſtreeks zeven uren in den avond, heette dat wij *Stuttgard* voor ons hadden, verwonderde het mij zeer, ſlechts een enkel paleis van edele Griekſche bouworde, op een' heuvel allergelukkigst gelegen, gewaar te worden. Dit bevallige gebouw, door heerlijke tuinen, met eene oranjerië zonder weêrga omgeven, was het Koninklijke paleis. Daar achter was *Stuttgard* gelegen, daar achter ging de zon thans onder, en wierp hare laatſte ſtralen op de kruinen van het hooge geboomte der breede, lange laan, welke nevens den Koninklijken tuin gelegen is, en ons weldra in *Stuttgard*, de hoofdſtad des Koningrijks *Wurtemberg*, voerde. De welgebouwde ſtraten, de fraaije huizen dezer ſchoone hofplaats, liet ik niet ongemerkt in het doorrijden naar het postbureau, op de groote plaats, alwaar ik gelukkig nog tijdig genoeg aankwam, om met den ſnelwagen naar *Mannheim* te vertrekken. Ja, ik had zelfs een groot uur voor mij, en beſteedde hetzelve met in der vlugt een blik in de ſtad te ſlaan, die, aangezien het heden zondag was, tamelijk in ſtilte verkeerde, ſpoedde mij daarna in het groote hôtel, dat nevens den post gelegen is, om mijne holle maag wat te verſterken. De heer van den huize zat met eene vreemde dame aan tafel. Nimmer had ik een' zoodanigen fat en zulke *gemaakte manieren* ontmoet. De eerſte hoofdbuiging, waarmede hij mijne intrede begroette, deed mij van lachlust ſchier ſtikken, en

toen

toen ik mijnen arm aan de ſchoone vreemdelinge, een Hongaarsch meisje, aanbood, om haar naar den ſnelwagen te begeleiden, waarmede wij gezamenlijk zouden vertrekken, en hij ons uitgeleide deed, konde ik mij niet weêrhouden, hem *de tous les incroyables le plus incroyable* te heeten, waarop zeer zedig geantwoord werd, dat ik hem te veel eer aandeed. Ik bereikte hiermede mijn doel niet, want hij deed mij het genuttigde een weinig te duur betalen, en ik wilde hem daarvoor boos maken, en eene kleine migraine, waarover hij zich veel had uitgelaten, berokkenen. Ik voegde er dus bij, dat *Parijs* zijn weêrga niet had, waarop met veel ernst hernomen werd: „ en *Stuttgard* evenmin;" ik ſchaterde het uit, en liet mijn doel varen, daar mijne verteering mij vergoed werd door de kennismaking der beminnelijke freule, welke ik tot plaatsneming in de cabriolet overgehaald had, daar de nacht zacht was, en geen blaadje zich bewoog. Ongeloofelijk ſnel reden wij naar *Ludwigsburg*, vandaar iets minder naar *Beſigheim* en het ſtadje *Heilbron.* Mijne bekoorlijke gezellinne was ingeſlapen, haar hoofdje rustte op mijne ſchouders, hare bruine haarlokken golfden over mijne borst, een armmandje waggelde in de eene hand, terwijl de andere den hoed hield. Ik wilde hare rust niet ſtoren, en ſtapte dus te *Heilbron* niet uit, maar hield mij gedurende het ſtilſtaan onledig met haar hoofdtooiſel ongemerkt een weinig te herſtellen, en het lantaarnlicht van haar gelaat af te weeren. Die oogjes waren zoo liefderijk geſloten, dat mondje ademde zoo zacht,

wel-

welligt den naam van eenen geliefde, en de boezem naar wier beweging zich de mijne regelde, golfde zoo kalm. Rust zacht, vriendin van een oogenblik; weldra zijt gij te *Heidelberg*, en kunt daar eene zachtere rustplaats bekomen. Ik vergiste mij, toen zij in den morgenſtond van

18 *Augustus.*

ontwaakte, en wij *Turfeld* en *Sinzheim* achter ons hadden laten liggen, vernam ik, dat zij nog ettelijke dagen te reizen had, en wel tot *Kasſel* en *Brunswijk.* Hoe jammer, dat het lot ons te *Heidelberg*, alwaar wij om 9½ uur aankwamen, ſcheidde. De laatſte rid, alvorens wij te *Heidelberg* aankwamen, geviel mij zeer; wij hadden den *Necker* aan onze regterhand, en aan diens overzijde eene bergketen, uit welke men bij voortduring bouwſtoffen klooft, een moeijelijke en zware arbeid, daar de rotsſteen zeer hard is, zijne kleur is rood, men bouwt veel met dezen ſteen in het Wurtembergſche. Te *Heidelberg* zag ik er fraaije paleizen en huizen van. Mijne eerſte wandeling aldaar was naar het ſlot, dat reeds eenen geruimen tijd op de hoogte in de verte voor mij lag, en met de ſtad, den *Necker*, en de bruggen een fraai geheel opleverde. Het gezigtspunt, dat ik van deszelfs hoogte op de omſtreken had, beloonde ruimſchoots de kleine moeite van het opſtijgen. Niet

minder fraai is het gezigt op de omliggende bergachtige ſtreken, te zien van de brug welke over den *Necker* ligt; de andere brug is van eene fraaije bouworde, en van groote hechtheid; eene behoefte tegen eenen ſtroom, die dikwerf onſtuimig zijne grenzen overtreedt, en krachtdadig zijne boorden verbreedt, om zich later weder in te trekken, maar verwoesting achter te laten. De beroemde univerſiteit inwendig te bezigtigen, liet de tijd mij niet toe, even min het vermaarde kolosſale nagemaakte vat. Ik verlustigde mij eene wijl in de ſtraten met de levendigheid en vreugde, welke de kermis veroórzaakte. Met klokſlag van 12 uren zat ik weder in mijne cabriolet, maar ditmaal alleen. De weg naar *Mannheim* is gelijkvloeijend en breed, een uitgeſtrekt doch plat verſchiet heerscht langs beide kanten, in de verte aan de linkerzijde kondigde de rook van eene ſtoomboot mij de ligging van den *Rijn* aan. Deze ſtoomboot kwam den *Rijn* af. Daar hare aankomst te *Mannheim* met die van den ſnelwagen in verband ſtond, verontrustte ik mij niet over den tragen gang der paarden, die ik voor mij uit had loopen. Om 2½ uur bevond ik mij in het ſchoone *Mannheim*, een oord, waar ik gaarne had willen vertoeven, in plaats van mij naar den *Rijn*-oever te begeven, om voet op de ſtoomboot te zetten, en dadelijk door ſtoom vervoerd te worden. Het was mij eene groote verandering, na zoo vele dagen en nachten rijdens, zacht voortgeſtoomd te worden, omringd van menſchen, die grootendeels mijne moedertaal ſpraken. Op den *Rijn*, waar

men

men dagelijks ſpeeltogtjes doet, waar duizende vreemdelingen kruiſen en herkruiſen, waar alles vermaak is, waar men overal rust kan genieten, moet mijn perſoon de eerſte oogenblikken, wat betreft mijne uitrusting, welke ik ſedert *Milaan* niet verwisſeld had, in het oog loopend zijn geweest. Hoe het zij, beſtoven en vermoeid geraakte ik met de meeste mijner reisgenooten in kennis, en knoopte met verſcheidene Hollandſche dames een aangenaam onderhoud aan, dat ſlechts door onze aankomst te *Maintz* (in den avond) afgebroken werd. Ik ſpoedde mij met eenige anderen naar *het Witte Paard*, alwaar ik mij aan de gemeene tafel plaatſte, die met een vijftigtal perſonen bezet was, en ſliep daarna *au quatrième étage* in.

19 *Augustus.*

Om 6 uren in den morgen vond men elkander op de ſtoomboot weder. Een fraaije dag begunſtigde het belang, dat de ſchoone *Rijn*-oevers van *Maintz* naar *Bonn* konden inboezemen. Bij velen was de aandacht dan ook geſpannen, zorgvuldig werd alles met kaart en panorama nagegaan, en toen *Bonn* achter ons bleef liggen, werd het onderhoud tot *Keulen* door wederzijdſche gewaarwordingen verlevendigd. De mijne beſtond in kiespijn, eene ſmart, die ik ſedert jaren vergeten was. Te *Keulen* ſtapte ik van de

ſtoomboot in eene boot, en bragt daarmede mijn koffer naar de ſtoomboot op *Nijmegen* over, ten einde niet den volgenden morgen, zoo als andere reizigers, den last daarvan te hebben, zette vervolgens voet aan land, en bezigtigde de *Domkerk*, het huis van RUBBENS, en de ſtad zelve. In het *Hof van Holland* nam ik mijn' intrek, en liet mij iets voordienen, nadat ik zelf een goed werk verrigt had, door namelijk twee dames en een tafeltapijt, welke alle drie vlam gevat hadden, uit te bluſchen; de brandende wijngeest van het theeſervies was omgevallen, en had als door tooverſlag hetgeen onder zijn bereik was, aangetast. Dit bragt mij in kennis met een Zwitſersch officier in Napolitaanſche dienst, die over mij plaats nam, en de eenigſte van de ſtoomboot was, welke dezelfde keus van hôtel als ik gedaan had. Wij ſpraken over *Italië*, en waren het ſpoedig eens. Van uit mijn venſter zag ik den *Rijn* nog eene wijl voorbij spoelen, de natuur in nachtelijke ſtilte toenemen, wierp mij toen op mijn leger, en vertrok om 6 uren in den morgen van

---

20 *Augustus.*

---

met *de ſtad Arnhem*, eene kleine leelijke ſtoomboot, naar *Nijmegen*. Eene der Hollandſche familiën behoorde ook heden tot mijn reisgezelſchap. In derzelver omgang, en die van een paar lieve Engelſche

meis-

meisjes en verfcheidene heeren fleet ik aangenaam den dag, die 's avonds met een' zwaren regen eindigde, hetgeen ons allen noodzaakte, in de kajuit plaats te nemen, totdat wij omftreeks acht uren te *Nijmegen* (*) aan-

(*) De bekoorlijke liggingen van *Worms*, *Maintz*, *Biberich*, *Bingen*, *Coblentz*, *Andernach*, *Remagen*, *Bonn*, *Keulen*, *Dusfeldorp*, *Wezel*, *Emmerich*, enz. te fchetfen, is mij overbodig voorgekomen. Talrijke landgenooten kennen dezelve, en menig dagboekje zal er, aangezien de natuurlijke herinnering, wel van gehouden worden. Ook kan ik niet ontkennen, dat ik mij geenszins de vereischten toeken, om deze oorden zoodanig toe te juichen, als de bezoekers van den *Rijn* zulks wachtende zijn. Want mijn geest gevoelde het niet in die hooge mate, en deze infpraak toch, vermeen ik te moeten volgen. De oorzaak is duidelijk; federt eenen geruimen tijd dag en nacht reizende, van het zuiden naar het noorden, *Europa* dwars doortrekkende, fteeds ingefpannen, bij elken blik een ander landfchap, eene andere gewaarwording, fteeds dalende van hemelhooge bergen en uitgeftrekte bergketens naar de vlakten van het noorden, bij elken rid van het verhevene afwijkende, meerder gemeenzaam wordende met eene meer dagelijkfche natuur, bevallig voorzeker, want natuur is immer bevallig, maar die niet meerder voor mij die indrukwekkende kracht kon hebben, welke ik elders erlangde. Hoe klein kwam alles mij voor, hoe eng, hoe benaauwd, het was als ware ik langzamerhand van het vergrootglas tot de verkleinende brillenglazen overgegaan; en dan die fraaije Italiaanfche berglijnen, te vergeefsch zocht ik ze aan den *Rijn*, ik trof flechts bolle groene heuvelen aan, enkele fchrale rots-

aankwamen, en de ſtoomboot dadelijk moeſten ontruimen. Hagchelijke toeſtand voor die dames, wier echtgenooten, uit hoofde van hun paspoort, naar den Generaal Opperbevelhebber geleid werden. De barſche officier der ſchutterij vervulde op eene onbeſchofte wijze zijn' pligt. De vrouwen moeſten op den wal met hare koffers, reiszakken, hoededoozen, enz., in een' hevigen ſtortregen, de terugkomſt harer kavaliers afwachten, die tamelijk lang afwezig bleven. Onder hen bevond zich een hooge beambte van onzen ſtaat, een man, die de achting van vorſt en vaderland geniet, en eene billijke verontwaardiging aan den dag legde, welke waarſchijnlijk niet zonder eenig gevolg zal geweeſt zijn. Van *Nijmegen* vertrok ik den volgenden dag

rotsſpitſen en wanden uitgezonderd. Kortom, deze reis uit het zuiden van *Italië* naar het noorden van *Duitschland* ſtond bij mij gelijk aan eenen ſchoonen droom, eerst was mij alles rein, helder, hemelsch, allengs nam alles af en werd weifelachtiger, ging vervolgens tot het onkennelijke over, en verloor zich ten ſlotte in eene ſoort van bewusteloosheid, die aan den ſlaap grensde. De plotſelinge overgang van *Alpen* en *Appenijnen* tot de Hollandſche dijken en grasweiden; van Italiaanſche brooddronkenheid tot Noordſche eenſtemmigheid, was mij eene ware begoocheling, en deed mij ſedert menigmaal uitroepen: „is het mogelijk!”

21 *Augustus.*

om 9 uren in den morgen na een hartelijk afſcheid genomen te hebben van de hier boven bedoelde perſonaadje, en diens beminnelijke gade. Bij HOLTERMAN geene plaats kunnende erlangen, waren wij in het *Kasteel van Antwerpen* gelogeerd geweest, een niet minder aanbevelingswaardig Logement. Mijn reisgezelſchap beſtond uit den Heer R., den Zwitſerſchen officier, waarvan ik vroeger ſprak, en een' anderen officier en diens echtgenoot. Eene wederzijdſche herkenning verlevendigde ons onderhoud. De Heer R. herkende een landgenoot in den perſoon van den Kolonel S., en ik eene oude bekende in deszelfs gade. Te *Driebergen* ſnelde kapitein R. zijne bruid te gemoet (veertien dagen later ſtelde hij mij aan zijne echtgenoote voor). Van *Utrecht* af was mijn gezelſchap onbeduidend; de *Vecht*, hare buitenplaatſen boeiden mijnen geest niet, de nadering van het ouderlijke huis hield mij meer dan bezig, aangename en weemoedige gevoelens deden gezamenlijk mijne borst zwoegen. *Breukelen* is daar, *Vechtſtroom*, waar ik in mijne kindſche jaren gelukkige uren ſleet, is geſloopt. Deszelfs vroegere eigenaresse is in het graf; helaas! ook in mijn vaderland wachtte een graf mijne hulde, de tranen van eenen zoon.

1835.

In den aanvang dezes jaars verliet ik op nieuw mijn vaderland, uit vrees van door een langer verblijf (hetwelk aan de weduwe mijns vaders, door eene goedgunstige dispositie van Z. M. den Koning onvoorwaardelijk voor eenigen tijd was toegestaan, en welke dispositie, mij in *Italië* kenbaar gemaakt, mij met hernieuwde dankbaarheid voor den goeden vorst bezielde) mijne goede voornemens in twijfel te doen trekken. Ik achtte het een gebiedende pligt, de verpligting, die op mij rustte, wederom te aanvaarden, en scheurde mij dus met geweld los van den kinderlijken pligt, die mij tot heden had teruggehouden. In eene dubbele betrekking staande, moest ik aan beide offeren, en een van beide moest mij zwaar op het hart liggen. Hoe geheel anders, toen ik in 1831 vertrok, toen de droefheid bij het verlaten van het ouderlijke huis, door eene toekomst, welke mij menig stil genoegen voorspelde, werd gelenigd. Thans verliet ik, na een' treurig doorgebragten winter, met een kommervol hart, eene al meer en meer smartelijk lij-

lijdende moeder, en drie kinderen van een' leeftijd, welke iets en niets is. Niemand voorwaar van hen, die mij kennen, zal mijne jeugd benijden, ik zag overal veelal den kelk der vreugde voor mij, maar lenigde die der ſmarte. Indien aandoeningen te overmeesteren waren als gebreken en hartstogten, zoude ik mij met minder gevoeligheid veel leed hebben geſpaard, evenzeer als ik daardoor minder genoegen had geſmaakt, want groote gevoeligheid geeft ontegenzeggelijk dubbeld leed en dubbeld genoegen, men lijdt meer, maar men ſmaakt ook meer genot. Ik verliet dan het mij zoo dierbare huisgezin, ſedert 1828 de zetel van de tering, die zich daar op eene helſche, verwoestende wijze handhaafde, en gereed ſtond een nieuw ſlagtoffer weg te voeren. Op de *Estafette*, een Fransch ſtoomſchip, deed ik den zeetogt van *Rotterdam* naar *Duinkerken*.

Om 10 uur in den morgen werden de ankers uit de *Maas* geligt, om drie uren na middernacht vielen dezelve in de Franſche zeehaven. Een fraaijen dag begunſtigde het gezigt op de duinen, die het verwijderde ſtrand als het ware tot bolwerk dienen.

Blankenburg en *Ostende* waren de eenigſte oorden, die ik aan den gezigteinder beſpeurde. Het ondergaan der zon was het eenige tafereel, dat op deze reis mij toelachte. Mijn gezelſchap beſtond uit twee Franſche *Commis-voyageurs*, die zeeziek werden, en uit dat van den heer H., een Amſterdammer, van een' aangenamen omgang. Het *diner*, waarop wij ons nog al verheugden, was rampzalig, doch wij ont-

onthielden ons, om er iets op aan te merken, omdat wij in de meening verkeerden, dat zulks, zoo als wel meer het scheepsgebruik is, met eene fooi aan den bediende betaald werd, niet kunnende denken dat een dusdanig *diner* anders betaald konde worden. Maar ja, nadat wij te *Duinkerken* ons *diner* en bediening met eene fooi ruimschoots betaald hadden, wierden wij later aangesproken om de somma van 3 *fr.* elk. De passagiersvracht, op 50 *fr.* gesteld, is zeker wat kras, maar zij, die naar het noorden van *Frankrijk* willen, betalen zulks volgaarne, om de moeijelijkheden van *België*, en den omweg over *Duitschland*, welke buitendien meerder kosten veroorzaken, te vermijden. Ik wensch dus van harte, dat deze stoomboot-onderneming in stand moge blijven; in drie dagen en vier nachten deed ik de reis van *Amsterdam* naar *Parijs*, en nog zoude dit tijdbestek verminderd kunnen worden, indien de regeling der diligences overeenstemmend met deze vaart was.

Aan den havenwal te *Duinkerken* kwam een sergeant onze paspoorten afhalen, wij sprongen uit onze kooijen, en gingen met dezen hupschen kerel naar de haven, waar hij ons eene poort, die des nachts de gemeenschap tusschen stad en haven afsluit, deed openen, spoedden ons daarna naar het hôtel *du Chapeau rouge* en naar bed. Het was 4 uren in den morgen, vier uren later dejeuneerden wij onder ons vieren met heerlijke oesters, kers versch uit de putten, een lekker glas wijn en eene biefstuk toe; vervolgens bezig-

tig-

tigden wij de ſtad, de Parochie-kerk, welke een ſierlijk, op prachtige Corinthiſche zuilen rustend portaal bezit; het bureau van policie, de vestingwerken en de haven. Deze is ſmal en niet groot, bijkans geheel door menſchenhanden gevormd. De zandbanken voor haren ingang en de kromten tusſchen de ſteenen beeren aan beide zijden, verſchaffen de ſchepen volkomene veiligheid, hoezeer zij het in- en uitloopen bezwaarlijk maken. De beeren, die zich ver in zee uitſtrekken, beſtaan uit ingeheide palen, door gevlochten rijs aan elkander verbonden, en aangevuld met zware graniet- en zwarte jaspisſtukken. Aan elke zijde der haven ligt eene ſchans, welke den ingang der haven beſtrijkt. De witte, onregelmatige zandheuvels of duinen, die zich aan het oog vertoonen als de onſtuimige baren der zee, zijn door gedurigen aanbouw meerendeels rondom de ſtad geſlecht.

Nadat de frisſche zeekoelte ons op de uiterſte punt van den langſten beer eenige verkwikking had geſchonken, keerden wij naar de ſtoomboot terug, ten einde onze bagaadje aan het bureau der douanen ter viſie open te leggen. Dit was het werk van een oogenblik, zoo van onzen kant als van den hunne. De diligence, die over *Boulogne* naar *Parijs* vertrok, konde mij noch mijne reisgenooten bekooren, aangezien wij den nacht in *Boulogne* hadden moeten verblijven, wij verkozen dus de tweede vertrekkende diligence, welke zonder oponthoud over *Rijsſel* doorging, en om 5 uren in den namiddag vertrok. Mijne

Fransch-

Franschjes, niet meer zeeziek, waren gansch andere wezens, de vrolijkheid en geestigheid zelve. Eene discusſie, die bij het vertrek plaats had, gaf er mij een buitengewoon bewijs van. Een Engelschman met zijne gade, een gendarme, die van zijn neefje afſcheid nam, en later een beſchonken lanſier, waren de ſtof opleverende voorwerpen; deze laatſte nu was ruimſchoots daarvoor geſchikt. Kortom, de avond viel, en ik was evenzeer in de gezelligheid van ons perſoneel, als in het ons omgevend liefelijk landſchap verloren.

De kleine vesting *St. Winoxbergen* waren wij kort na ons vertrek doorgereden, thans naderden wij *Mont Casſel*, hetwelk, uit hoofde zijner romaneske ligging op een' berg, mij uitnoodigde, te voet denzelven te beſtijgen. De nabij liggende heuvelen worden door een ſchoon bosch bekroond. De uitgeſtrekte velden van *Vlaanderen*, *Henegouwen* en *Artois* verloren zich aan den gezigteinder, alwaar de hooge kerktorens van *Duinkerken*, *Veurn*, *Bergen*, *Iperen* en andere ſteden zich verheffen, en aan deze beſchaduwde, rijk verſierde landſtreek een gevoel van rust inboezemen. Ranke, hooggetopte olmen en lindenboomen, eiken en populieren, bepalen hier in den zomer ieder veld, elken weg, elk kanaal, en geven door hunne talrijkheid een zeer onderſcheidend karakter aan deze landſtreken.

Het gezigt der duinen en der zee, deze onmetelijke gezigteinder, die zich met het luchtgewelf vereenigt, kan

kan voorzeker niet, dan de pracht van dit natuurtafereel verhoogen. De duisternis was echter te veel toegenomen, om dezelve te onderfcheiden. Ik ftapte derhalve weder in de diligence, keek in den loop van den nacht tweemaal uit het portier, om *Builleul* en *Armentiers* te groeten, en verfliep het overige, totdat wij in de ruime ftraten van de groote ftad *Rijsfel* voortrolden, en aan de groote markt ftil hielden, omftreeks te 4 uren in den morgen. Een nachtelijk bezoek voor de paspoorten, bij de geëmploijeerden, die perfoonlijk onze kennis wilden maken, was fpoedig volbragt, wij klommen in de *Caffé Souterrain* van het *office* der diligences af, en ontbeten daar, het daglicht te gemoet ziende, om in de ftad nog een weinig te kunnen rondzwerven, aangezien wij eerst om 7 uren vertrokken. De fchouwburg en de gevel van het mufeum vielen mij gereedelijk in het oog, niet minder de regelmatigheid van vele ftraten, maar bovenal het bloeijend voorkomen dezer ftad. Honderde winkels wierden ontfloten, en gaven mij gelegenheid, den oogenfchijnlijken welftand waar te nemen, duizenden arbeidslieden, die met een floofje en een brood onder den arm zich naar hunne werkplaatfen en fabrieken begaven, duidden mij noch ledigheid, noch ftilftand in den handel aan.

Van *Rijsfel* af viel het lot mij te beurt, in de rotonde van de eivolle diligence plaats te nemen, met een hoogst onbeduidend gezelfchap, waaronder een met allerlei kwalen behebte perfoon mijn nevenman

was.

was. De grootste last vooral was zijn overhellend, gebogcheld, scheef bovenlijf, dat mij erg benaauwde, men voege hierbij een' warmen lentedag, wolken van stof en drie Vlamingers met pijpen tabak. Directiën van diligences behoorden alle personen, welke door ziekten aangetast, of met afzigtelijke kwalen behebt zijn, af te weren; ik vermeen dat deze maatregel bestaat, maar zij wordt immer veronachtzaamd, of uit belang over 't hoofd gezien, ondernemingen als die van VAN GEND en LOOS, LAFITTE en GAILLARD behoeven zulks toch waarlijk niet te doen. Enfin, ik moest den dag doorbrengen zoo goed ik kon, gebruikte mijn middagmaal te *Kamerijk*, en vond voor mijn gebezigd geduld belooning te *St. Quentin*, waar wij laat in den middag aankwamen, en eene plaats in de interieur van de diligence mij openviel. In een' gezonden en wellevender kring van menschen gezeten, vlogen de nachtelijke uren al koutende om, een schoone dag brak aan, en om half elf uur in den morgen bevonden wij ons in *Parijs*.

De bijzonderheden, welke ik in het voorbijgaan sedert mijne afreize uit *Rijssel* waarnam, bestonden in: het stadhuis van *Doornik*, de *mairie* van *Kamerijk* en het stadhuis van *St. Quentin*; de onvermoeid werkzame douaniers, die ons tusschen gemelde steden drie malen aanhielden, en meer dan honderde sigaren aan mijne reisgenooten ontroofden, die dezelve geheel onschuldig in zakdoeken gehuld in de portiertassen hadden gestoken, ook de jassen werden betast,

de

de mijne zat vol en toch werd er niets gevonden. De naijver voor vreemden tabak was vroeger zoo groot niet, en eeenmaal de grens-douanen voorbij, had er geen verder onderzoek dan in naam plaats. De zwaar en veel over zijn gewigt beladene diligence verlieten wij ettelijke malen, ten einde dezelve zonder oponthoud van ontladen en beboeting de *bascules* konde pasfeeren. Nabij *Parijs* echter werd een gedeelte der goederen voorzigtigheidshalve afgeladen.

Aan het bureau *Notre Dame des Victoires*, ter loops door de ftedelijke douanen gevifiteerd zijnde, ftapte ik naar het hôtel *Valois*, *rue Richelieu*, tegen over de Koninklijke Bibliotheek, alwaar ik *au troifième* een kamer, met het uitzigt op de *place Louvois*, voor 1½ *franc* daags nam. Een kapper diende zich dadelijk bij mij aan, hij kwam van pas. Voor twaalf uur wandelde ik reeds op de *Boulevard aux Italiens*, en naar de familie B., welke mij regt hartelijk ontving, en denzelfden dag te gast noodigde, eenige minuten later omarmde mij mijn vriend D'ESTOUILLY, die insgelijks dezen morgen van zijne heerlijkheid nabij *Ham* te *Parijs* was aangekomen. Deze toevallige ontmoeting verheugde ons regt zeer, maar toen wij van onze genoegelijke dagen in *Rome*, waar wij te zamen, en ook elders, gewaagden, fchoten hem tranen in de oogen, hij was federt ook niet gelukkig geweest, een ongelukkige hartstogt voor de dochter van den Generaal Baron MORELL, die hem weder minde; een tweegevecht met DE LA RONCIÈRE, waarin hij van dezen woesten medeminnaar vier won-

den

den bekwam, *quatre coups d'epingle*, zoo als Fransche militairen zich uitdrukken. De onaangenaamheden, voortvloeijende uit de voorafgaande handelwijze van DE LA RONCIÈRE, welke een crimineel proces ten gevolge had, te veel bekend door de dagbladen, om daarvan melding te maken; dit alles knaagde aan zijne gezondheid, en de vriend, dien ik niet anders dan met een' glimlach kende, stortte tranen bij de herinnering van de stille vreugde die hij genoot, toen hij, tijdens den val van de *Bourbons*, de sabel in de scheede stak, om die met het penseel te verwisselen. Onder een *déjeuner à la fourchette*, dat wij in het *Paleis Royal* gebruikten, gaven wij lucht aan onze gemoedsgesteldheid.

Wij hadden elkander naauwelijks verlaten, of ik ontmoette zijn' neef, den vrijgraaf DE LA BOUÊRE, mijn' boezemvriend, ook deze had voor eene wijl *Italië* verlaten, en logeerde te *St. Cloud* bij zijne familie, vanwaar hij wekelijks te *Parijs* kwam. Ik bragt hem naar de diligence, met welke hij weder terugkeerde, bespeurde D'ESTOUILLY, die zich naar het hôtel *de Rohan* begaf, en voerde hem in de armen van zijnen vertrekkenden neef. Juister van pas konden de ontmoetingen waarlijk niet uitvallen, en dit staaltje voorspelde vele anderen gedurende mijn verblijf in deze stad. Ik bedroog mij niet, binnen de acht dagen tijds vond ik een twintigtal Fransche en Duitsche kunstenaars, uit *Italië* sedert herwaarts gekomen, weder.

De stad Napels, eene Italiaansche restaurant, te-

gen-

genover de *Academie Royale de Musique*, was hier voor ons, hetgeen de *traittoria Lepri* te *Rome* voor ons was. Elk die vrij was, kwam daar op een bepaald uur in eene bepaalde zaal zijn middagmaal houden.

Van *Parijs*, dat in het eerste deel mijner *Kunstreis* reeds journaalsgewijze behandeld is, wil ik slechts dat opteekenen, wat eenig belang kan inboezemen, waarom ik dan ook ben afgeweken van mijne gewoonte, om mijne bezigheid van dag tot dag te volgen. De boulevards, welke sedert mijn verblijf in 1831 vervolgd zijn, en de prachtige tempel *de la Madelaine*, welke thans voleindigd was, zoo ook het afbreken van het onvoltooid geblevene monument op de *place Louvois* waren de hoofdzakelijke punten, die mijne aandacht gaande maakten; onder de veelvuldige verscheidenheden bespeurde ik onder het artikel van vervoer, de ontzaggelijke wagens, die de stad en hare omstreken doorkruisen, en waarop met groote letters gemeld staat: *Petits déménagemens pour Paris et ses environs*, of wel *pour Paris et les départemens.* Dagelijks zag ik daarmede kleine huishoudens verhuizen; voorts eene andere onderneming tot vervoer van goederen, zoo in de stad zelve als in de omstreek; wijders net geschilderde, achtkantige, op lage wielen berustende wagentjes, dewelke elk 6 à 8 *cabinets d'aisance* bevatteden, die elk hunne, met groene zonneschermpjes versierde portiers hebben. In de omstreken van de beurs zijn er

vele geſtationeerd, hetgeen van hunne welvaart op die plaats ten bewijze ſtrekt, en een groot gemak voor de beursgangers is.

Ik zag eens vijf perſonen te gelijk in een der wagentjes binnentreden en uitgaan; men draait de kruk van een der deuren ſlechts open, en de wagen houdt ſtil. Het uitwendige geheel heeft den vorm van een ovaal tentje. Onder de theater-ſtukken, die dit ſaiſoen *en vogue* waren, zag ik met bijzonder genoegen, in de *Gymnaſe Dramatique*, *La Fille de l'Avare*, een hartstogtelijk ſtukje, waarin de rol van GRANDET door BOUFFÉ, en die van EUGENIE door LEONTINE VOLNIJS, (zeker niet minder bekend onder den naam van LEONTINE FAIJ) verrukkelijk ſchoon geſpeeld werden; *Clifford le Voleur*, een belang inboezemend ſtukje, met aantrekkelijke tooneelen, waarin het talent van PAUL, en het bevallig ſpel van *Mlle* ALLAN. DESPREAUX bijdroegen tot een *ſuccès, qui certainement n'est pas volé.* Niet minder voldeden mij *Estelle ou le Père et la Fille. La femme qu'on n'aime plus*; *la lectrice; être aimé ou mourir.* In de *Opera Italien*, *i Puritani; Opera Seria*, BELLINI als compoſiteur, LABLACHE, RUBINI, TAMBURINI als zangers. *Mlle* GRISI als zangeresſe op nieuw te huldigen, was mij een waar genoegen. In de *Academie Royale de Muſique*, woonde ik de voorſtelling *au benefice* de *Mlle* TAGLIONI bij, een geluk, dat ik aan de welwillende uitnoodiging van de Markiezin DE B. verſchuldigd was.

Alles was te voren met grooten wedijver beſproken,

ken, en eene ontvangst van 38,500 francs duidt genoegzaam aan, hoe vol de zaal geweest is.

De keur van de Parijfche wereld bewees, door de wijze waarop *Mlle* TAGLIONI ontvangen werd, dat men, onaangezien den geheimzinnigen fluijer, die de gebenificiëerde omgeeft, in de hoofdftad der kunften, de edele hoedanigheden van het hart eener kunftenaresfe even zoo goed weet te fchatten en met hoogachting te betalen, als hare onnavolgbare bevalligheid en vlugheid met eene uitzinnige geestvervoering toe te juichen.

Het eerfte bedrijf van *la Dame Blanche* gaf mij gelegenheid, NOURRIT als fpeler en zanger op nieuw te huldigen. Tot tegenftelling van de fierlijke muzijk van de aardige *Dame Blanche* volgde hierop de breede en magtige muzijk van *Moïfe*, waarvan LEVASSEUR, NOURRIT en *Mlle* FALCON de waardige tolken waren. Hierop volgde het zoo begoochelend vijfde bedrijf van *Gustave, ou le bal masqué*, zoo fchitterend van danspracht.

In dit kunftiglijk voor den dans uitgedachte tooneel hebben de *demoifelles* ESSLER zich beurtelings aanvallig, edel en nadrukkelijk getoond, maar de vermenging van bewondering en verftomming wierden door VESTRIS en *Mlle* TAGLIONI voortgebragt. Het is bij deze laatfte altijd dezelfde klasfieke zuiverheid, dezelfde verhevenheid.

Met een bevallig ballet, *Brézila* genaamd, waarin *Mlle* TAGLIONI te bewonderen, te huldigen, maar

geenszins te beſchrijven viel, eindigde deze luisterrijke voorſtelling. De gewaarwording, welke mij later de *mise en scéne* van de *Opera La Juive*, muzijk van HALEVY, veroorzaakte, beſtond daarin, dat ik het zoo te *Parijs* wachtende was, en dat ik nergens anders die volkomenheid aangetroffen heb.

De eerſte maal werd ik ſlechts de melodrama gewaar, de tweede maal herkende ik eene *Opera*, ik ſloot ſomwijlen de oogen, om alleen de muzijk te hooren, en zonder ſtoornis derzelver verdienſten te waardeeren. Andere ſchouwburgen bezocht ik ditmaal niet, mijne oude vrienden en de Franſche familiën, in wier kennismaking ik mij in *Italië* mogt verheugen, behielden mij veelal tot hunnent.

De promenade van *Longchamps*, welke jaarlijks gedurende drie dagen in de maand April plaats heeft, woonde ik voor de eerſte maal bij, maar het ongunſtige weder verhinderde de veelal zoo luisterrijke publicatie der modes voor het lente- en zomerſaizoen; de eindelooze rijtuigen waren meest beſloten, en in de opene equipages waren de dames zoo diep in den rug gelegerd, zoo omhuld met winterſtoffaadjes, dat mij niets in het oog vallend was dan de natuurlijke ſchoonheid van enkele vrouwenhoofdjes. Onder het nieuwe ſlag van rijtuigen bevond zich eene, die al dadelijk, niet de bewondering, maar de kwinkſlagen der Parijzenaars opwekte. Hetzelve bleef namelijk haken aan het achtereind van het voorgaande rijtuig. Alle moeite om hetzelve te ontdoen, mislukte, de paarden werden afgeſpannen, de militairen

wel-

welke de orde handhaafden, die deze ſtoornis in de queue niet konden dulden, gelastten het voorgaande rijtuig voort te rijden, en dit was tegen wil en dank genoodzaakt, het onttakelde, maar met dames bezette rijtuig op het ſleeptouw te houden.

In de pasſage panorama verpoosde ik menigmalen voor de winkels, die de *charges* van DANTAN ten toon ſtelden. Deze geestige pleister-afgietſels, caricaturen van bekende perſonaadjen, een genre, waarvan DANTAN de ſchepper is, maken den lachlust van elken voorbijganger gaande.

Gedurende mijn verblijf wierd in de *rue Vivienne* een nieuw locaal voor tentoonſtelling van ſchilderijen, onder den naam van *Galerie Colbert*, geopend. De drie geopende zalen, van klein beſtek wel is waar, maar voor het overige goed ingerigt, ontvangen hun licht van boven, zoo als de rotonde van de *pasſage Galerie Colbert*, die de *rez de chaussée* uitmaakte. Onder de ontvangene ſchilderijen bevonden zich velen, die op de tentoonſtelling van de *Louvre* niet toegelaten waren. Met genoegen zag ik eene fraaije teekening, voorſtellende de Nationale Conventie, met alle de ſprekend gelijkende perſonen, die dezelven uitmaakten, door SNAEVART, dien ik te *Rome* kende, alsmede een panorama-gezigt van *Rome*, op eene groote ſchaal in aquarelle, met de grootſte naauwkeurigheid vervaardigd door DUPRÉ.

In het *musée du Luxembourg*, had ſedert mijn vroeger verblijf hier ter ſtede, eenige verandering plaats gehad. Onderſcheidene ſchilderijen waren door anderen vervangen. Daar dit museum uitſluitend voor de moderne ſchool van *Frankrijk* beſtemd is, ſtrekte het mij tot genoegen, door deze afwisſeling met latere kunstvoortbrengſelen bekend te geraken, en daardoor *au courant* met de kunſtenaars te blijven, onder welke velen de *manie* hebben aangenomen, om dikwerf van natuur en manier te veranderen. Onder de nieuw bijgebragte ſchilderijen, ontwaarde ik het penſeel van ABEL DE PUIJOL, van ALIGNIJ VAN BERRÉ en EDOUARD BERTIN, deze laatſte herinnerde mij door zijn *woud van Nettuno*, in de Pontijnſche moerasſen, aan de natuur zelve; even zoo J. V. BERTIN, aan het meer van *Perugia*. De reizende tooneelisten, die zich gereed maken *Zaïre* en het ballet van *Psyche* in een ſchuur te vertoonen, door BIARD, hielden mij menig oogenblik ſtaande. Ik huldigde de onuitputlijke bron van vernuft, waarmede deze kunſtenaar begaafd is. BRASCASSAT, de bekwame beestenſchilder was ook daar; de namen van BRUNE, COTTRAU, DAUZATS, waren mij vroeger onbekend. DE LA CROIX deed mij Algerijnſche vrouwen in haar vertrek zien, zijn tafereel van de Griekſche familiën, die bij het aangerigte bloedbad te *Scio*, den dood of ſlavernij wachtende zijn, geviel mij in vele opzigten, ook de geboorte van HENDRIK IV, door EUGENE DEVERIA. Deed DUNONY mij het eiland *Sora*, in het koningrijk *Napels* zien; zoo voldeed mij weinig de uit-

uitbarſting van den *Vesuvius*, door den graaf DE FORBIN, meerder zijn tafereel van de inquisitie te *Valladolid*. Van den ridder GRANET trof ik mede iets nieuws aan, zijnde de paters van de losſing der gevangenen, de ſlaven te *Tunis* vrijkoopende, een fraai ſtuk, hoewel minder van verdienſten dan de kloosterkerk van *San Benedetto*, maar gelijk ſtaande met die van *San Francisco d'Assise*, welke beide in dit museum berusten. JACQUAND hield mij bij zijn aandoenlijk tafereel van den dood van ADELAIDE DE COMMINGES, menigmaal ſtaande. Eene valſche tijding van den dood van ADELAIDE, bragt haren minnaar tot het beſluit, zich in een klooster van *La Trappe* te begeven. Drie jaren daarna voert het toeval ADELAIDE in dit toevlugtsoord: op het oogenblik van het gebed herkent zij de ſtem van haren hartsvriend, en beſluit hare levensdagen bij hem te eindigen. De ſtrengheden van het kloosterleven verkortten ongevoeliglijk hare dagen, op het oogenblik van haren dood wordt zij door haren geliefde herkend. Van JOLIVARD, LAMI, LANGLOIS, MAUZAISSE, waren andere ſtukken geplaatst. Lief zijn de beide zich badende meisjes, door RIOULT. Fraai het tafereel van EBERHART, uit een ballade van SCHILLER getrokken, en door ARIJ SCHEFFER op het doek gebragt. Het kouleur laat niets te wenſchen overig, en het onderwerp is vol gevoel uitgedrukt naar de woorden: „ En terwijl wij in ons kamp onze overwinning vieren, wat doet onze oude graaf? Hij weent alleen in zijne tent, over het doode ligchaam van zijnen zoon." Twee ſtukken

van SIGALON, een reede bij maneſchijn, door TANNEUR, en GIOTTO in de atelier van CIMABUÉ, door ZIEGLER, boeiden verder mijne aandacht, maar veel meerder drie ſtukken van HORACE VERNET, het eene ſtelde den veldſlag van *Tolosa*, tusſchen de Spanjaarden en de mooren voor, de beide anderen waren te *Rome*, kortelings voor mijne aankomst in die ſtad, vervaardigd. Paus PIUS VIII, in de *St. Pieterskerk* rondgedragen, was het eene onderwerp, het andere, RAPHAEL, omringd door zijne leerlingen in het vatikaan, door MICHEL ANGELO ontmoet. Ik trof op dit laatſte menig mij bekend model aan. Onder de bijgekomene voorwerpen van beeldhouwkunst, bekleedde de *Hyacinthus* van BOSIO, de groep van *Daphnis* en *Chloé* van CORTOT; de liefde, de ziel onder het zinnebeeld van een vlinder, die hij boven eene brandende fakkel houdt, kwellende, van DUMONT, een jonge Napolitaanſche visſcher de *Tarentella* danſende van DURET (in brons); het gebed en de eerbare ſchaamte, twee ſtandbeelden van mijn' vriend JALEY, gewezen penſionaire te *Rome*; de hoop, van LE MOINE; een zoon van NIOBÉ, van PRADIER; *Venus* en *Psyche*, beide ſtandbeelden van denzelfden. De dood van EURIJALE en NISUS, van ROMAN, en een jonge Napolitaanſche visſcher met een ſchildpad ſpelende, van RUDE.

Aan den achtervleugel of tuinzijdegevel van het paleis *du Luxembourg*, hield men zich onledig met het aanbouwen van de groote zaal, die tot het monſter-

ſterproces moest dienen, en waar een' monſterachtigen ſpoed mede gemaakt werd.

Thans wil ik de *Louvre* binnentreden, onaangezien de drommen volks, die zich hier gedurende de maanden Maart en April, in het aanſchouwen der hedendaagſche kunstgewrochten van ſchilders, beeldhouwers, graveurs, enz., gratis komen verlustigen. De kostbare aloude ſtukken, die de wanden bekleeden en het *musée roijal du Louvre* uitmaken, zijn onzigtbaar geworden door de overdekte ſtaketſels, die gedurende twee maanden van elk jaar, ter verpozing der moderne ſtukken daarvoor geplaatst zijn. Jammer, dat er door deze tentoonſtelling een derde van het jaar verloopt, dat men geenerlei genot van het museum kan hebben. Een tweede lokaal zoude de zaak ſchikken, maar de vereischte uitgeſtrektheid maakt een dusdanig ontwerp moeijelijk. Het is gemakkelijker twee ligchamen voor een kleed, dan twee kleeden voor een ligchaam te vinden.

De ſalon van 1835 dan, om mij tot de moderne kunst te bepalen, heeft mij doen zien, dat de ſchool, die den zoo vastelijk ontworpen weg van DAVID verlaten had, om het effekt te beoogen en zonder teugel of roer op het ſpoor van verval te loopen, langzamerhand tot de ware beginſelen terugkeert, even als een lang verdwaald ſchaap ten laatſte de ſchaapskooi wedervindt. Eenige leerlingen van de grootſte tegenſtrevers dezer ſchool, die niets geen werk maak-

ten van teekening noch van kleur, noch van de regelen der kunst, en waarvan de tijdelijke dwaling was voortgesproten uit eene dier eigenzinnigheden onzer eeuw, die te gemakkelijk voor de wispelturigheid van de wereld wijkt, en somwijlen maar al te veel de slechtste dingen aanmoedigt, zijn van hunne dwaling teruggekomen. De kunstgewrochten van INGRES, en elders, die van CORNELIUS, OVERBEEK, enz., hebben ongetwijfeld aanmerkelijk tot de wedergeboorte of herstelling van de kunst bijgedragen. Betrekkelijk CORNELIUS, wil ik een oogenblik van het onderhavige ontwerp, namelijk de Fransche school, zoo als zij thans is, afwijken. De wijsgeer SCHELLING en de kunstenaar CORNELIUS, beide sterren van den eersten rang, komen mij klaarblijkelijk, wat aanbelangt de *intellectueele* of oordeelende betrekking, zoodanig verbonden voor, dat men niet kan nalaten hen steeds gelijktijdig te noemen, wanneer men de geschiedenis der beschaving van onze eeuw zal willen behandelen. SCHELLING, genoegzaam bekend in hoedanigheid van hersteller der speculatieve of bespiegelende wijsbegeerte, wil ik vooral als hersteller of liever als stichter van de nieuwe *aesthetica*, van de *filosofie* der kunsten aanhalen. Zelfs aannemende, dat hij der kunsten, door hen tot de volmaking en de vervulling van het onbeperkt begrip terug te brengen, te veel bewilligt; zoo kan men hem de verdiensten van de eerste te zijn, die erkend heeft, dat de kunstarbeid de verwezenlijking van het schoone in den vorm is, niet ontnemen. Het is zeker, dat er thans geene ware theo-

theorie van de kunst en derzelver werken beſtaat, die men niet aan SCHELLING verſchuldigd is. CORNELIUS heeft van zijnen kant even veel voor het practiſche gedaan. Indien men de geſchiedenis der kunst van de achttiende eeuw, zoo als zij zich voordoet in WINCKELMAN en GOETHE, beſchouwt, en men daarna onderzoekt, hetgeen ſedert is voorgevallen, zoo ziet men weldra, dat de platte en berookte manier, die ſedert RAPHAËL MENGS, betrekkelijk het *coloriet* en uitdrukking, zoo algemeen behaagd heeft, voornamelijk is voortgekomen uit het gebrek aan *begrip* in de kunst. In plaats van het voortreffelijke als *reëel* en tegenwoordig te nemen, zoo als de aloude meesters deden, daalde de kunst tot het niet meer zijn dan de ſchaduw der waarheid, welke men in een gewest plaatſte, waar men niet, dan door eigen begeerte toe komen konde, en daaruit is de *idéalisatie* ontſtaan, die een wil zonder wil is, die de kunst aan volkomen vertering deed vergaan.

Maar CORNELIUS, die in dit geval voor alle anderen verdiend genoemd te worden, was de eerſte die erkende, dat het eenige middel, om aan de kunst den zin weder te geven, die haar past, beſtond in haar in het bezit der behoorlijke ſtoffe te herſtellen. Waartoe ſtrekten al de academiën, al de prijsuitloovingen, al de kunstgenootſchappen, al de ſtudiën, naar het antiek, het naakt en de natuur? Waartoe de correctie van het teekenen, het licht en bruin, de *carnatie*, indien alle deze figuren geene ziel in zich hadden,

den, indien de voorgeſtelde geſchiedtrekken zonder poëzij waren en het geheel zonder gedachte, begrip, of meening was? De Franſche ſchool had doen zien, in hoe verre men de wijze van uitvoering kan volmaken, eene verdienſte, die gewaardeerd mag worden. DAVID, GERARD, GROS en hunne leerlingen, hadden ook ſtof, die daaraan beantwoordde, de heldendaden van hunne republikeinen en van hunnen Keizer. De Duitſche kunst was genoodzaakt zich in zich zelve te verdiepen, en van den bodem der duistere bronnen van de ziel, het oog op den geſternden hemel te ſlaan, die de luisterrijke glans van den dag niet toelaat op de wereld te onderſcheiden. Maar CORNELIUS zag in, dat het waardigſte onderwerp van de kunst, de godsdienst was, niet als eene *allegorie* of *symbolum*, zoo als men de zaak gemakshalve geneigd is, onder betrekking van geloof, te beſchouwen, ook niet als *mysticismus* of als donkere en treurige overpeinzingen, maar als eene opene waarheid. De ernſtige wijze, waarop CORNELIUS en allen, die in zijne wijze van zien deelden, zich van de kunst bemagtigden, moest hen natuurlijk terug voeren tot die tijden, waarin de aloude meesters eerder een waar ontwerp, dan de volmaking der uitwendige vormen zochten, en de begeerte hadden, om de subjectiviteit en de bijzonderheden van de kunst gevoelig te maken. Daarom week CORNELIUS met regt terug tot den tijd, die RAPHAËL voorafging, en nam tot voorbeeld de zoo lang miskende Florentijnſche ſchilders der veertiende eeuw. Maar hetgeen CORNELIUS al dadelijk bij den oor-

oorſprong, van andere meesters die denzelfden weg als hij waren ingeſlagen, onderſcheidde, was dat hij het rijk der kunst, dat de oude meesters eeniglijk tot de godsdienst bepaald hadden, tot de poëzij uitbreidde, en dat hij door de teekeningen, die hij voor het *Nibelungen Lied*, de *Faust* en de *Divina Commedia* publiek maakte, de ſchilderkunst met de poëzij wist te verbinden, meerder dan eenig ander ſchilder zulks voor hem heeft weten te doen. Later heeft hij ook de Griekſche *Mythologie* omvat, en is in dit opzigt van het gevoelen van SCHELLING, dat in deze aloude godgeleerdheid, de waarheid, die zij bevat, verdient overwogen te worden. De wijsgeer en de kunſtenaar hebben te *Munchen* een open veld, en een' vruchtbaren grond voor hunnen arbeid gevonden. De ſtichting van de univerſiteit moedigde SCHELLING aan, en deze inrigting werd nuttiger, dan de academie zulks was. Hij, die als SCHELLING voor het *professoraat* geboren is, moet de jeugd rondom zich vergaderd zien, om zelve jong te blijven; hij moet diegenen, welke beſtemd zijn hem te begrijpen, vormen. In eene academie zijn de geleerden te zamen gezeten als een Egyptisch alphabet (om mij van eene vergelijking van GOETHE te bedienen); ieder hunner gelooft zijn eigene beteekenis geheel te hebben; zoodat zij elkander ſlechts wederzijds kunnen vervelen met de geſchriften, die zij elkander voorlezen.

CORNELIUS heeft even veel invloed in het rijk der kunſten, als SCHELLING in dat der wetenſchap, maar daar de wijsbegeerte, om mij van de uitdrukking

king eens vermaarden wijsgeers te bedienen, ſlechts in het graauw ſchildert, moet men zich niet verwonderen, indien de kunst, die alle de kleuren der regenboog ter harer beſchikking heeft, zich meer dan de wetenſchap doet opmerken. Even zoo als CORNELIUS een onderwerp aan de kunst hergeven heeft, zoo ook heeft hij zijn veld uitgeſtrekt en doek met muur gewisſeld. Bij het zien van zijne *fresco's*, bereidt men zich tot de ſtudie van de Florentijnſche ſchool voor, die daardoor ook veel meer gewigt erlangt. Ik zag ſlechts de kopijen van zijne Vergadering der Goden op den *Olympus*, en van zijne latere werken, als: het gevecht om het ligchaam van PATROCLES; CASSANDRA bij de verwoesting van *Troije;* en meerdere zamenſtellingen uit de Griekſche *mythologie* getrokken; maar het reusachtige werk, dat hij thans in *Rome* vervaardigt, voorſtellende het laatſte oordeel, zal ongetwijfeld, wat *conceptie* aanbelangt, en welligt ook in de uitvoering, het merkwaardigſte gewrocht van de moderne ſchilderkunst worden, een eertitel, dien zijne *Cassandra*, hierboven gemeld, reeds ſedert lang draagt.

Nevens CORNELIUS, hebben zich reeds vele andere uitmuntende talenten doen gelden, als: SCHNORR, die de *fresco's* van het paleis *Massimi*, te *Rome*, vervaardigde, en ook reeds vele kartons, tafereelen uit het *Nibelungen Lied* voorſtellende, voltooide, HESS, ZIMMERMANN, SCHLOTTHAUER, HERMANN STURNER, STILKE en EBERLE.

De-

Deze terugkeering tot de ware beginſelen, welke ik hier boven aanhaalde, heeft ook onder de Duitſche landſchapſchilders, en die, welke langen tijd in *Italië* verkeerden, talrijke aanhangers gevonden, maar onder de Franſche landſchapſchilders, (om tot de tentoonſtelling terug te komen) had dezelve weinig indruk gemaakt, en deze ongevoeligheid ſpruit daaruit voort, dat zij de natuur niet van nabij genoeg aanſchouwen. Velen zijn halſtarrig genoeg, nog de door eenige makers kwalijk verworven *reputatie*, op een valſche baan te volgen, en zien niet in, dat zij, door de natuur uit practijk te ſchilderen, in de manier en in de couleuren van *conventie* vallen. Getuigen al die boomen, met zwaar, zwart en geteld gebladerte; die koude luchten met looden wolken, die zwaarmoedige grasvelden, die onbewegelijke en als verſteende perſonaadjen; waarvan het geheel, op eenige ſchreden gezien, niets anders vertegenwoordigt, dan eene masſa van donkergroen, zeer raauw en regt gedwongen op een' zeer blaauwen grond, met witte aanplakbilletten geſchakeerd; zoo als de gronden zulks zijn met kleine vlakken van verſchillende kleuren, op eene gelijkvormige wijze geplaatst, waarſchijnlijk om bloempjes voor te ſtellen. Eenige anderen boden nog aanſtotelijker contrasten aan, en ſchenen met mostaard en de punt van een' ſtok geſchilderd te zijn. Groene boomen met de ſpons of met den troffel geſchilderd, grasvelden met bezemveegen, en rotſen met ſtokſtreken uitgevoerd, vulden menige plaats aan, en dan die menigte van portretten, die vele grimasſen ma-

ken-

kende figuren, met pretentie, met meelachtige tint, met houtskoolzwart gemaakt, bakfteensgewijze aangeftreken, met dwarsftaande oogen, te groot of te klein, te lange neuzen, te fmalle monden, verdraaide leden, enz., enz., die voor ware wanvormigheden zouden kunnen doorgaan, die geheel verwonderd zijn, van zich in het heiligdom der fchoone kunften te bevinden! — kortom, onder de 3000 fchilderijen, ftandbeelden, enz., die de zalen aanvullen, zijn meer dan 600 half, en even zoo veel geheel flechte fchilderijen, en niettemin zijn 1500 à 1600 fchilderijen door de *jury* geweigerd geworden. Deze moeten wel zeer flecht geweest zijn, om voor bovengemelden te moeten onderdoen.

De namen van verdienftelijke kunftenaars aan te halen, is een pligt, dien ik noodwendig moet betrachten. Ik zal hierbij echter zoo kort mogelijk zijn, aangezien ik vrees, dat velen mijner lezers deze opfomming van Franfche kunftenaars te langwijlig zullen vinden, zie hier eenige hunner namen: AUBRY LE COMTE, verftaat het teekenen; *Mad.* AUGUSTIN is de koningin der miniatuurfchilders; BEAUME handhaaft zijn' gemaakten naam, BELLANGI munt voortdurend in militairen en krijgstafereelen uit. BIARD, die in de vier werelddeelen fchijnt gereisd te hebben, trok ieders aandacht door zijne fchilderij, den flavenhandel voorftellende, een gevoelvol tafereel, waar de koude onverfchilligheid der Europeanen, ten opzigte der flagtoffers, die door hun onderzocht, gebrandmerkt en weggevoerd wor-

worden; uitmuntend is uitgedrukt. Zijn barbiersleerling en *le bon Gendarme*, twee kleine ſtukjes, zijn zeer koddig, en vol geest behandeld, de laatstgemelde is beladen met kleederen van kleine jongens, die op eene verboden plaats, namelijk in de nabuurſchap van eene vrouwelijke badinrigting, *à quatre sous le bain*, zwemmen; deze naakte knaapjes komen verſchrikt uit het water den gendarme omringen, om hem tot de teruggave hunner kleederen te bewegen; eenige kleederen worden hem ontfutſeld. Blondel, bodinier, de bonstetten, zijn zeer geſchikte kunſtenaars. Bouchot, zijne begrafenisplegtigheid van den Generaal marceau, een kolosſaal ſchilderij, behoort tot de beste van deze tentoonſtelling; zijne portretten zijn mede goed. Brascassat met zijne koebeesten, munt wederom uit door waarheid en gemakkelijkheid, die den verdienſtelijken kunſtenaar eigen zijn. Champmartin, zijn johannes *de Dooper*, in de woestijn prekende, voldeed mij zeer op eenen verren afſtand, maar hoe groot was mijne verwondering, toen ik naderende gewaar werd, hoe de kleuren *getourmenteerd* waren, hoe alles met eene daskwast met meel door elkander gemengd was. Schapen, geiten, rotſen, aarde, alles was van dezelfde *touche* en dezelfde kleur, aan de natuur ontbrak het leven, aan de ligchamen het *relief*. Zijne portretten zijn bevallig, maar in de uitvoering veronachtzaamd; jammer waarlijk, want deze kunſtenaar heeft al de geſchiktheid, om zijn' naam door de nakomelingſchap

te doen waardeeren : BRISOU, BRUNE, COIGNET hadden verdienſtelijke landſchappen. CONSTANTIN had een ſchilders atelier ten toongeſteld. De voornaamſte perſonaadje, een dame, die den aanſchouwer den rug toe draait, om het portret van LOUIS PHILIPPE ten voeten uit te aanſchouwen, ſchijnt zich bij den aanblik van den Koning te willen *inspireren*, om eene koe, die den atelier reeds verlaten heeft, op een groot doek af te beelden. CORMI heeft goede zamenſtelling en goede portretten. COROT, zijne woestijn met HAGAR en ISMAËL behaagde mij, offſchoon de onbehaaglijke manier het veelal deed berispen. Ik gevoelde mij in een woestijn, ik had dorst, ik wierp een blik op den effen hemel, die mij geene lafenis, niets dan hitte voorſpelde. COURT, PAULUS in de magt der Romeinen, zich naar *Jeruzalem* inſchepende, een groot ſchilderij, in zes weken tijds verzonnen en uitgevoerd, ongelooflijk voor hen, die de buitengewone gemakkelijkheid van arbeiden van mijnen vriend niet kennen; zijne Spaanſche vrouw; zijne *pensée triste* en een vrouwenportret; het evenbeeld van de *pensée triste*, zijn van een uitſtekend teeder gevoel, toets en kleur. DAUZATS leverde een fraai kerkgezigt en de moskée van *Abou-Mandour*, aan de boorden van den *Nijl*. DECAISNE heeft een ſchilderſtuk van eene te veel aangewende praktijk, eene praktijk, die ſomtijds werktuigelijk handelt; zijne portretten zijn goed. DE LA CROIX, een man van groote *reputatie*, zoude beter doen zijne dwalingen in te zien, en tot de

ſtu-

ſtudie van de ſchoone natuur terug te keeren; zijn CHRISTUS aan het kruis, verwekt geen mededoogen maar huivering, ja afſchuw, door de afzigtelijke uitdrukking; zijn gevangene van *Chillon*, is walgelijk en het overige volſlagen prullen. DE LA ROCHE, dat groote romantiſche licht, onlangs getrouwd met de beminnelijke dochter van HORACE VERNET, had ditmaal maar een klein kabinetſtukje; de moord aan den Hertog VAN GUISE gepleegd. Niet zonder moeite konde men hetzelve aanſchouwen, de toevloed van menſchen was immer even groot. Men herinnerde zich zijne JANE GREY, en ieder wilde weten, of hij dezelfde gewaarwordingen bij dit ſtukje zoude gevoelen, in hetwelk men, volgens de orde der natuur en der vorderingen, nog veel grooter volmaaktheid onderſtelde, maar na het goed bekeken te hebben, droop elk zwijgende af, en indien er iets gezegd werd, dan was het betrekkelijk de *delicate* behandeling, en meer niet. Indien eene andere hand, dan DE LA ROCHE, de vervaardiger was, zoude er ter naauwernood acht opgeſlagen zijn. DESMOULINS verdiende genoemd te worden. DU BOIS heeft fraaije zeeſtukken, DUBUFFE bekleedde met KINSON en eenige anderen den eerſten rang voor het portret. Alle de portretten van DUBUFFE zijn der moeite waardig, de ſtanden zijn ſmaakvol gekozen, niet minder de kleuren der ſtoffen, als ook het licht en bruin in de rangſchikking van het geheel. De kleur is bij hem eene manier van ſchilderen, maar van de beste ſoort, hierdoor verkrijgen echter alle zijne portretten eenen familietrek, die nie-

mand ontgaan zal. FERON, de opwekking van LAZARUS, eene goede schilderij. GALLAIT, zijne bedelende muzikanten, in den smaak van SCHEFFER, voldoen goed; zijn Hertog van ALBA in de *Nederlanden*, heeft mede goede partijen. *Mlle* GEORGINE GERARD levert een goed portret. GIBERT, het woud van *Nettuno*, voldeed mij beter in den atelier. P. GIRARD, landschappen in *aquarelle*, eene fiksche manier. GIRAUD, vrijwillige wervingen in de XVIIIde eeuw, voldoet wel. GOSSE, de Bisschop van *Lisieux*, die het leven van de Protestanten zijns bisdoms redt, harmonie en vele andere schoonheden sieren dit tafereel. GRANET, de vervaardiger van het sterfbed van POUSSIN en andere kunstjuweelen, had ditmaal niets uitstekends. Baron GROS heeft in *Hercules* en *Diomedes* een ondankbaar onderwerp gekozen, offschoon dit stuk, ten opzigte der moeijelijkheden, door groote *anatomische* kennis overwonnen, een meesterstuk mag heeten, en blijken van die bekwaamheid draagt, die steeds het talent van GROS onderscheidde. Wat koloriet betreft, heeft men in den maker van de pest van *Jaffa* veel verloren, maar de vele jaren, die de man telt, verklaren zulks. Is in het ontwerp van *Hercules* alles mannelijk, streng, indrukwekkend, verheven zelfs, zoo is in het tafereel van ACIS en GALATHEA, door denzelfden, alles zacht, mollig en delicaat.

GUDIN, heeft wederom zijn' roem als eerste zeeschilder gehandhaafd, een vak, dat hij nu veelal geschiedkundig behandelt. Zijn *coup de vent* van 7

Ja-

Januarij 1831, op de reede van *Algiers*, getuigt daar ditmaal van. Bij het zien van dit meesterſtuk van grooten omvang, kan men zich een denkbeeld maken wat een ſtorm op zee is. Dit ſchilderij ontroert en wekt gelijktijdig belangſtelling. De uitdrukking er van is ſchrikwekkend, en zwakke geesten hebben het ſlechts te zien, om de lust van op een dusdanig element te reizen, te verliezen. De uitvoering is voortreffelijk, de lucht vooral was meesterlijk, grootsch van verbeeldingskracht, rijk van ordonnantie, vooral van kleurmengeling en van waarheid, dit laatſte mag ik bij ondervinding getuigen. Zijn gezigt van *Havre* verdient mede lof, maar het water kwam mij al te ligt, al te *aërien* voor, om die ſterke beweging aan de ſchepen te geven, welke daar ſlingerend op afgebeeld waren. Zijn gezigt in de Pontijnſche moerasſen, draagt, wat het vlakke gedeelte en den algemeenen toon betreft, zeer goed het karakter van die landſtreek, maar het rots- en bergachtig gedeelte ſtaat er een weinig gewrongen, en eenigzins buiten verband. Het effekt van de ondergaande zon, van den fel gloeijenden gezigteinder, die tegen den blaauwen waterplas, die den moerasſigen grond verdeelt, afſteekt en daarop reeds een deel zijner terugkaatſing verloren heeft, is zeer juist, zoo mede het ſchijnſel van de zigtbaar wordende maan. De groepen buffels, en een galg met een lijk, waarop de raven ſtaren, dragen tot het eigenaardige van deze landſtreek bij. Bijzonder warm zijn de voorwerpen, die den voorgrond en het hoofdzakelijke van dit tafereel

uitmaken, als: een hooge brug met ſtoffaadje, een ontbladerde wilgenboom, door den laatſten gloed van de zon getroffen. GUÉ, een bekwaam kunſtenaar, die door zijne gezigten in *Tyrol* en *Duitschland*, op nieuw proeven geeft van eene groote vaardigheid en vastheid in de uitvoering. JACQUAND, *Cinq Mars* en *de Thou*, goed van zamenſtelling en effekt, even als zijne overige produkten. JOLLIVET, *Lara*, getrokken uit *Lord* BYRON, heeft een goed koloriet. ALFRED JOHANNOT en TONY JOHANNOT, beide verre beneden hunnen naam. JOIJANT, het paleis *Ducale*, te *Venetiē*, deze bezit groote bedrevenheid in de behandeling van het *genre* van CANALETTO, vereenigd met dat van BONNINGTON. Zijn gezigt op de kerk *Santa Maria della Salute*, aan het groote kanaal te *Venetiē*, overtreft het eerstgemelde, en is meer voleindigd. JOURDY, een portret ten voeten uit, is prijzenswaardig. KINSON, zijne portretten, hoewel door fijne en zacht ineenſmeltende tinten uitmuntende, zoo als die van DUBUFFE door kracht, gemakkelijkheid van toets en ſchoonheid van koloriet, gevielen mij weinig. DE LA BOUÈRE, zijn landgezigt van *Algiers*, het effekt van de ondergaande zon, is het ſchoonſte voortbrengſel, dat ik van dit land zag. LE COMTE, zijne tafereelen van het leger zijn aangename voorſtellingen. LEHMANN, deze verdienſtelijke leerling van INGRES en van de goede ſchool, oogstte met het *vertrek van Tobias* en twee portretten, eenen lof in, die mij overtuigde, dat alhoewel vele kunstenaars dezen ſtijl niet navolgen, of zich welligt daar-

toe

toe niet geschikt genoeg bevinden, zij echter het verhevene van denzelven gevoelen en weten te waardeeren. LEPAULLE is een dier vlugge en behendige geesten, die met een niets weten te betooveren, maar van weinige dingen rekenschap zouden kunnen geven. Indien hij zijn palet slechts iets zuiverde, zoude zijne kleur alleraangenaamst zijn, indien hij zijne schilderijen en vooral zijne portretten meerder voltooide, zouden zij evenzeer in bevalligheid toenemen. LE POITTEVIN, zijne zee- en strandgezigten zijn aangenaam behandeld, goed van effekt, hebben veel licht, lucht en waarheid. LUGARDON, WILLEM TELL bevat veel werking en veêrkracht. MARILHAT, zijne gezigten in *Neder-Egypte*, zijn fraai, zijne behandeling is breed. *Mad.* DE MIRBEL, eene voortreffelijke miniatuurkunstenares. NAVEZ, de slaap van JEZUS, allerliefst voor de kapel eener koningin, welke bestemming hetzelve dan ook heeft in het paleis van *Laeken*. PERROT, het inwendige van het *Campo Santo* van *Pisa;* naauwgezette arbeid en delicate behandeling. RAMELET, zijne herinnering van *Dieppe*, was een herinnering van de kunstgewrochten van LEPOITTEVIN. RAFFORT, zijne gezigten van *Napels* en *Algiers* waren goed behandeld. AURELE ROBERT, het *Baptisterium* van *San Marco*, te *Venetië*, uitmuntend, zoo ten opzigte van het effekt, relief, teekening, naauwgezetheid, als geheel. LEOPOLD ROBERT, twee meisjes uit de omstreken van *Napels*, vol waarheid. Deze meester is altijd te herkennen; zijne Zwitsersche meisjes, die een jong geitje liefkozen, is

even verdienſtelijk, maar beide deze ſtukjes hebben iets ſcherps, dat LEOPOLD ROBERT reeds ſinds geruimen tijd vermeden heeft, waardoor ik dan ook deze kabinetſtukjes als van vroegeren tijd beſchouw. ROUILLARD is een goed portretſchilder. ARY SCHEFFER, *Dante* en *Virgilius*, de ſchim van *Francisca di Rimini* en van *Paolo* in het doodenrijk ontmoetende; uren ſtond ik voor dit kunstgewrocht, fraaije teekening en verheven ſchoonheid kenmerken de aandoenlijke figuren, de zwevende geliefden, die ſlechts weinig behoefden, om letterlijk ſchimmen te heeten. De uitdrukking der ſmart en die van het leven, dat met den dood vermengd ſchijnt, van de *carnatie*, dat leven en gelijktijdig een' ſtilſtand in het bloed of ten minſte deszelfs tragen gang aanduidt, is onverbeterlijk, ja, ongehoord ſchoon. HENRI SCHEFFER, zijne *Jeanne d'Arc*, op de plaats van *Rouaan*, was met gevoel en uitdrukking behandeld, zijne portretten waren fraai. Een vrouwenportret nog onvoltooid, hetwelk ik in zijnen atelier ontwaarde, overtrof mijne verwachting. In den atelier van A. SCHEFFER, zag ik nog eenmaal de FAUST en MARGARETHA, heerlijke kunstgewrochten, die weldra door het graveerſtift van onzen kundigen ſtadgenoot DE MARE, wereldkundiger zullen worden. Ik huldigde beide broeders en hunne aangevangene werken, te weten die, welke hunne ambitie zelve aanvangt en voleindigt. SCHNETZ viel mij tegen. SCHOPIN, zijne *famille* CENCI, is een goed maar onbehagelijk ſchilderij, indien DE LA ROCHE de maker daarvan ware,

zou-

zoude men hem hemelhoog verheven hebben. Signol, zijn christus in het graf, hoewel gemoedelijk geſtudeerd, verloor ontzaggelijk op deze tentoonſtelling. Steuben, de ſlag van *Waterloo.* Napoleon op het oogenblik, dat de fortuin zijne wapenen ontvlood. Cambronne te midden van deze dapperen, had hunne gedachte uitgedrukt, niemand wilde levend in de handen des vijands vallen; de Keizer komt, alles valt rondom hem, en de oude ſtervende granadiers, in plaats van aan hunne wonden te denken, hielden zich ſlechts met het gevaar, dat hem dreigde, bezig. De Maarſchalk soult ſmeekte den Keizer zich te verwijderen; de Generaals drouet, gourgaud en al wat hem omringde, voegden hunne beden bij de zijne. Zij nemen eindelijk des Keizers paard bij den teugel, en ſlepen hem ondanks zich zelven weg. Voortreffelijk ſchilderij, met hoeveel tooverkracht van penſeel is het tafereel, dat gij voorſtelt, niet uitgedrukt. Hoe waar is napoleon voorgeſteld, hoe vele treurige, bedroevende zaken leest men niet op het gelaat van dezen veroveraar, kortelings nog zoo magtig, zoo geducht, thans wanhopend en nedergeſlagen door het grootſte van alle ongevallen! *Mad.* steuben toonde ook hare bekwaamheden door een vrouwenportret. Dat van charlet, door suisse, was mede knap. Tuite, zijn woud in het Noorden van *Engeland*, bij herfst, voldeed goed. Van ijsendic, zijne catharina van arragon, even zoo — horace vernet, zijne rebecca, die den dienstknecht van abraham te drinken geeft, is allerliefst en ſierlijk, zoo

van keus als uitvoering; het karakter van het land is mede zeer goed. VIARD, zijn Braziliaansch woud, geviel mij zeer. VINCHON, zijn *Boissy d'Anglas*, een kapitaal ſtuk, voor de Kamer der Afgevaardigden beſtemd, kan niet zeer geruststellend wezen voor de afgevaardigden van het volk, ingeval van een' nieuwen volksopſtand. Zien zij daar niet immer moord, bloed, wapens, en op pieken geſtokene hoofden voor oogen? Waartoe die tafereelen van bloedbaden, van ſchrik en afſchuw, waartoe het ſchoone talent van VINCHON niet tot ſchoonere ontwerpen gebezigd? WATTIER, heeft bevallige miniaturen. WINTERHALTER, het portret van eene dame, is zeer goed. ZIEGLER heeft door dat van den Generaal KELLERMAN getoond, een waardig leerling van de goede ſchool te zijn. Ik zoude nog meerder verdienſtelijke kunſtenaars kunnen aanhalen, maar ik vrees daardoor tevens in de middelmatige klaſſe te vallen, en deze toch vindt men genoegzaam overal. Ik bepaal mij tot ſlot van mijne aanhalingen, tot een kunstgewrocht, uit *Venetië* opgezonden, en dat door oponthoud aan de Franſche douanen, eenige uren na den bepaalden termijn van inzending en dus te laat ingekomen, als zoodanig door de Commisſie was afgewezen. Dat kunstgewrocht was een arbeid van vier jaren, van mijn' vriend LEOPOLD ROBERT, wiens treurig uiteinde mij kort na mijne aankomst in *Parijs*, verpletterde. Het was de derde vriend en kunstgenoot, dien ik door zelfmoord verloor. De ondoorgrondelijke verborgenheden van de ziel, zullen hier op aarde voor altijd de aanleidende oor-

oorzaak van zijne daad omſluijeren; onthouden wij ons dan ook in dit geval van gisſingen, die zoo ligt bevlekken, hoonen en onteeren, wat rein en vlekkeloos is. ROBERT is niet meer, maar ROBERT leeft in zijn werk, in de kunstgewrochten, waarmede hij onze eeuw ſierde, in de ſchilderij van de visſchers der Adriatiſche zee, in de *Mairie* van het tweede arrondisſement tentoongeſteld, het laatſte produkt van den ſchilder, de dichterlijke uitdrukking der laatſte gedachten van een groot kunstenaar, die alle de krachten van zijn *genie*, alle de hulpbronnen van zijn talent inſpande, om aan de verwachting van het publiek, dat zoo veel van hem verwachtte, te beantwoorden, om eenigermate aan de wereld, die hij ging verlaten, een werk na te laten, dat den hoogen dunk, dien men van zijne verdienſten had opgevat, kon bevestigen. Dit laatſte, in *Venetië* volbragte werk, deze met zoo veel ongeduld verwachte arbeid, dien men onmogelijk aanſchouwen kan, zonder een diep gevoel van droefheid en hartzeer te ondervinden, ſtelt voor het vertrek ter vischvangst op de Adriatiſche zee. De plaats van de voorſtelling is *Chioggior*, een eiland in de nabijheid van *Venetië;* en het door den ſchilder gekozen oogenblik is dat, waarop de visſchers nog aan wal de toebereidſelen tot hun vertrek maken.

Uit de roodachtige kleur van eenig loof, zoo als ook aan de eenigzins nevelachtigheid van de lucht, die den hemel en de *Lagunen* bedekt, kan men opmaken, dat het vertrek in den herfst plaats heeft. Te midden van de ſchilderij, ziet men den patroon van

van het kleine vaartuig. In zijne regterhand houdt hij de gereedſchappen voor de nachtelijke visſcherij, terwijl hij met zijne linkerhand een bevel, betrekkelijk het vertrek, geeft. Nevens hem zijn twee kinderen, het een van tien jaren oud, en gekleed met zijn zeekapot, het andere nog jonger, de lantaarn en een ſchilderijtje van de *madonna* dragende. De laatſte heeft het oog op den patroon of ſchipper gevestigd, en ſchijnt hem ſtapvoets te volgen, uit vrees van te land achter te moeten blijven, en geen deel aan de expeditie te mogen nemen. De ſchilder heeft aan dit kind een uitdrukking van verlangen en ongeduld gegeven, die bewonderenswaardig is.

Op den voorgrond onder deze groep is een jonge en ſchoone visſcher, een uitermate groot net ontrollende. Deze perſonaadje, de groep waarvan wij zoo even melding maakten, en twee of drie andere zeelieden, die benoodigdheden in het vaartuig brengen, of die er het takelwerk van in orde brengen, maken het werkende deel der zamenſtelling uit. Alle de overige figuren, die der drie mannen aan de regterzijde en die der drie vrouwen ter linkerzijde, dienen tot het ontwikkelen van het dramatiſche aandoenelijke, en men mag te regt zeggen, zoo uiterst treurige, dat in het geheel van de ſchilderij ligt opgeſloten.

Aan de regterzijde beſpeurt men een man in de kracht van zijn leven; in eene rustende houding ſtaande, en onder zijn' arm het kompas houdende, rigt hij zijne groote zwarte oogen naar den hemel; zijn blik ſchijnt minder te zoeken, wat de wind voor-

ſpelt,

ſpelt, dan de toekomst. Nevens hem, zit voorover gebogen een jonger man, mogelijk zijn broeder, visſchersgereedſchappen in de hand houdende en ſtijf voor zich ſtarende, zonder naar iets te zien.

Aan het andere uiteinde van de ſchilderij, is eene oude vrouw gezeten. Haar blik is naar den grond geſlagen, en op de trekken van haar gelaat, zoowel als in de houding van haar ligchaam, heeft de kunstenaar de moedeloosheid, de gewone gezellin van de ſmart bij grijsaards uitgedrukt. Op weinig afſtands van deze oude, ſtaat eene jonge vrouw, haar kind in de armen dragende, en verder een jeugdig meisje. De arme, verrukkelijk ſchoone moeder, onbewegelijk en ſprakeloos van droefheid, drukt haar kind aan haar hart, zonder de oogen tot haren gade, hare broeders en haren vader te durven opſlaan. Men gevoelt, dat hare ſmart zoo hevig is, dat zij niet kan weenen.

De ſchilder heeft eene onuitsprekelijke kunst aangewend, om de levendige bewegingen, die regtſtreeks in verband ſtaan met de toebereidſelen van vertrek, met omzigtigheid te behandelen, omdat zijn hoofdzakelijk denkbeeld beſtond in de daarſtelling van de kwellingen, en de zielsangſten, waarmede de vertrekkenden zoo wel als de blijvenden overſtelpt zijn op het uur, dat zij gaan ſcheiden, op het oogenblik, dat hunne verbeelding hun de gevaren en langdurigheid van eene onderneming, wier uitkomſten onmogelijk zijn te voorzien, voor oogen ſtelt en vergroot. Deze vrees van elkander niet weder te zullen zien, dit heimelijk en bitter verdriet, door eene gedwongene en tevens vrijwil-

willige ſcheiding veroorzaakt, zijn in de ſchilderij van de *visſchers*, met eene diepzinnigheid, een kracht en eene eenvoudigheid uitgedrukt, die van dit tafereel een onvergelijkelijk geheel maken. Doordrongen van het belangrijke en grootſche van zijn onderwerp, heeft de kunstenaar alles in het werk geſteld, om zijn' ſtijl tot de hoogte van zijn denkbeeld te verheffen. En ondertusſchen, offchoon ROBERT het middel heeſt gevonden, de pracht in het uiterlijk van deze arme visſchers der Adriatiſche zee te verhoogen, door de mannelijke en wilde ſchoonheid hunner trekken, zoo als ook door de eenigzins Oosterſche ſierlijkheid van hunne kleeding, heeft hij de waarheid in het minst niet vervalscht. Alles in eenvoudig, waar, naïf, zelfs in vorm, kleur en uitdrukking.

Wat de zamenſtelling betreft, doet dit laatſte werk voor geene voorafgaande onder, en wat de uitvoering aanbelangt, is hetzelve verre boven zijne overige werken verheven. Nimmer heeft deze groote kunſtenaar met zoo veel waarheid en veerkracht, geteekend, geſchilderd en gecoloriëerd. Zijne *improvisateur napolitain;* zijne *madonna de l'are*, zijne *femme pleurant sur sa maison détruite*, en eindelijk zijn meesterſtuk van de *Moissonneurs* verwierven hem, zonder partij en zonder prediker van zijnen lof, een' roem door het enkele vermogen van het talent verkregen, eenen naam, die alom geëerd werd, terwijl dit laatſte prodrukt hem onder de grootſte meesters van *Europa*, van deze eeuw en van alle eeuwen rangſchikt.

Toen

Toen de tijding van den zoo onverwachten dood van LEOPOLD ROBERT (*), met eene plegtſtatige en treurige tint, de tentoonſtelling van zijne visſchers verwde, toen ook ik, die hem zoo lang gekend had, met droevige en ernſtige gewaarwordingen bezield, mij in den volksdrom wierp, om ook mijne hulde van bewondering te betalen, aan hem, die alvorens zijne taak als mensch vervuld te hebben, dezelve door zelfmoord geſtuit had, bleef ik ſprakeloos en ontroerd voor dat doek ſtaan, dat met de weêrkaatſing van treurigheid, die de mijmerende ziel van zijnen vervaardiger op hetzelve wierp, geſtempeld ſchijnt te wezen. Op alle deze visſchers gelaatstrekken, trof ik geſchreven: vergetelheid der aarde, onverſchilligheid omtrent het leven. De berusting of het geloof aan een onvermijdelijk noodlot, hetwelk daarin lag opgeſloten, ontſnapte aan niemand, menigeen droogde in ſtilte een traan, ieder verdiepte zich in zich zelve, en wanneer later de doodelijke ſtilte rondom dit kunstgewrocht, in een zacht gemompel veranderde, nam ieder daaraan deel, de zaal van de tentoonſtelling ſcheen in een' huiſelijken kring herſchapen, en de gevoelens, die geuit wierden, de ſtemming, waarin elk verkeerde en huiswaarts ging, zouden alle, die de Franſche natie als ligtzinnig uitkrijten, beſchamen.

Wel-

(*) Hij ſtudeerde de ſchilderkunst in de ſchool van DAVID; zijn geboorteplaats was *Neufchâtel*, in *Zwitſerland*. Hij eindigde zijn werkzaam leven te *Venetië*, 20 Maart 1835, oud 38 jaren.

Weltevreden over mijn verblijf in *Parijs* en over den uitſlag van mijne in het werk geſtelde pogingen, nam ik afſcheid van mijne vrienden, en maakte alles gereed tot mijn vertrek naar *Engelands* hoofdſtad.

EN-

ENGELAND.

19 *April* 1835

Vertrok ik des middags om 5 uren met de diligence van LAFITTE en GAILLARD van *Parijs* naar *Calais*. In 36 uren werd de weg afgelegd. *Clermont*, een lief ſtadje, met 2800 inwoners, was onze avondpleisterplaats. Den volgenden middag had ik gelegenheid de domkerk van *Amiens*, een van de ſchoonſte Gothieke monumenten van *Frankrijk*, te bezigtigen. De middelruimte is bewonderingswaardig. De pracht der kolommen boeit elks oog. Er zijn er 126, waarvan 44 op zich zelve ſtaan. Die, welke het koor omgeven, en met den muur vereenigd zijn, geven een toon, gelijk aan dien van een klokkenſpel, waarom men dan ook dezelve *colonnes sonnantes* geheeten heeft. Die, welke onder den naam van *pilier sonnant* bekend is, geeft bij de minſte aanraking eenen verbazenden toon. Het koorgeſtoelte, waarvan de zittingen een getal van 116 beloopen, is een meesterſtuk van ſchrijnwerk, beeldhouwkunst en geduld. Het altaar, in de Romeinſche manier, is prachtvol. Achter

hetzelve is eene gloria van eenen grooten rijkdom; de vervaardiger, DUPUIS, mag geroemd worden. De predikſtoel is fraai bearbeid. De kapellen zijn niet minder bezienswaardig. Die, welke de ronde punt van het koor beſlaat, heeft tegenover zich de fraaije graftombe van den kanonnik LUCAS, merkwaardig door het meesterſtuk van den beeldhouwer BLASSET, bekend onder den naam van den genius of het weenende kind. De kerk *St. Remi*, het ſtadhuis en de publieke bibliotheek zijn bezienswaardig; deze laatſte bevat onder deszelfs manuscripten een pſalmboek van de achtſte eeuw; de geſchiedenis der kruistogten, door WILLEM VAN TYRUS, vol met miniaturen, enz. In de ſtraat *des Vergeaux* zijn verſcheidene belangwekkende gebouwen van de 14e en 15e eeuw. Men wil, dat de intrede van FRANS I te *Amiens*, een ſchilderij, dat in de vestibule van het bisſchoppelijk paleis berust, door LEONARD DA VINCI vervaardigd zoude zijn. Na *Talmas*, *Doulens*, *Frevent*, *St. Pol*, *Perues*, *Lillers*, *Aire* en *St. Omer* gepasſeerd te zijn, kwam ik in den vroegen morgen van den 21ſten April te *Calais* aan. De levendigheid van deszelfs haven is in het oogloopend, en het *canaille*, dat men er aantreft, niet minder. De bekende toren van het horologie is van eene ſierlijke Gothiſche bouworde. Na een oogenblik in het *hôtel Maurice* vertoefd te hebben, begaf ik mij om 8 uren aan boord. Van de ſtoom-*estafette* ging het, na onder de kust tot 1 uur gelaveerd te hebben, en in afwachting van de brievenmaal wat oesters te hebben laten visſchen,

op

op *Douvres* los, waar wij om 4 uren aankwamen. *Douvres*, door een keten van witte krijtbergen omgeven, boeide op de ſtoomboot langen tijd mijn oog. Ik begaf mij naar het *London-hôtel*, en zond den ſleutel van mijn valies, dat in de bureaux der Douanen gebragt was, naar den Inſpecteur, die mij dadelijk daarop den koffer, ter naauwernood ingezien, teruggzond. Den volgenden morgen, 22 April, plaatste ik mij op eene diligence, waarvan de inrigting verſchillend is met die van andere landen, daar het inwendige ſlechts vier plaatſen bevat, en het uitwendige vijftien, de cabriolet niet mede gerekend. Dat men dus in ſommige jaargetijden regt frisch gezeten is, behoeft geen betoog. Dit was ditmaal ook met mij het geval, maar de ſchoone heuvelachtige landſtreek ſtemde mij regt opgeruimd, niet minder de fraaije paarden, die wij telkens voorkregen. De weg werd bijzonder ſnel afgelegd. Aan de tweede pleiſterplaats is in de nabijheid eene aloude priory gelegen, een model van ſmaak van den Gothiſchen bouwtrant. Het ſpeet mij de ſchilderijen, die daar zijn, niet te kunnen bezigtigen, evenmin als te *Douvres* het groote kanon, te *Utrecht* in 1544 gegoten, en het zakpistooltje van Koningin ELISABETH geheten, hetgeen door de Staten van *Holland* aan deze vorſtin aangeboden is. Te *Canterbury*, hoofdſtad van het Graafſchap *Kent*, is gewis de domkerk het ſchoonſte monument, en dat de kenteekenen draagt van alle tijdperken der bouwkunst, met die der Noormannen te beginnen. Het koor is het grootſte van het ge-

heele Koningrijk. De aandacht wordt gewekt door het hoofdaltaar; het groote venſter, een heerlijk ſchilderwerk op glas; de kapel der drievuldigheid; het graf van HENDRIK den IV en zijne gemalin; die van EDUARD den zwarten Prins; van den Bisſchop COLIGNY en den Deken WOOLTON; de kapel van de H. Maagd, waar THOMAS BECKET vermoord werd, en ten ſlotte de trappen, die naar de kapel der drievuldigheid geleiden. Nabij deze domkerk zijn de ruïnen van de Abdij van *St. Augustijn.*

Na *Ospringe*, *Sittingbourne* gepasſeerd te zijn, kwamen wij te *Chattam.* Reeds ſedert lang bewonderde ik in het verſchiet den *Teems*, met eene vloot koopvaarders, die denzelven met volle zeilen opvoeren en door de zon verlicht werden. Ik liet ſpoedig de uitgeſtrekte werven en marine-arſenalen achter mij, om te *Rochester* het middagmaal te houden. Te *Gravesend* werd ter naauwernood ſtilgehouden. T *Greenwich* was het kermis en regt levendig, zoodanig, dat wij het overige van den weg minder ſnel konden afleggen. Wij kwamen desniettemin om 8 uren te *Piccadilly* aan, en vandaar ging ik met drie reisgenooten mijn' intrek nemen bij Mr. FRAAS, *Leicester-place* N°. 8, alwaar ik voor 10 ſhillings in de week eene kamer bekwam.

Het beſtek van dit werk laat niet toe op eene uitgebreide wijze het gebruik van mijn tijd alhier mede te deelen; ik zal mij dan ook ſlechts bepalen met die aanteekeningen mede te deelen, die het meeste belang kunnen inboezemen, mij alvorens over deszelfs onregelmatige rangſchikking verontſchuldigende.

Dag-

Dagbladen van Londen. Men kan zich een denkbeeld maken van de belangrijkheid der periodieke drukpers in *Engeland*, door het getal der afdrukken, die alleenlijk van de dagbladen van *Londen* ieder dag in *circulatie* gebragt worden. Dat getal is niet minder dan 40,000, waaronder de avondbladen voor 12,000 begrepen zijn. De ochtendbladen hebben een hoofduitgever met een tractement van 10 à 12,000 gulden, en een of meerdere onder-uitgevers, die 5 à 7000 gulden bekomen. De kosten van een ochtendblad zijn aanzienlijk; zij bedragen dikwerf 6000 gulden in de week, behalve het loon der bedienden, de huur van het huis en het zegelregt.

Wanneer men in *Londen* een bezoek bij een persoon *à la mode*, een *fashionable* wil afleggen, dan is het voornaamste punt zich een *air d'importance* te geven. Men moet zorg dragen zich aan te kondigen door herhaaldelijk aan de deur te kloppen. Wanneer er open gedaan is, moet men den hoed op het hoofd houden, en aan den knecht vragende of zijn heer of meesteresse zigtbaar is, in alles jegens hem den schijn van meerderheid affecteren. Klopt men op eene zachte of schroomvallige wijze, neemt men den hoed af, spreekt men beleefd, dan wordt men van het hoofd tot de voeten bekeken en dikwerf afgewezen. Te *Londen* kondigt de wijze van kloppen of schellen de conditie aan van hem, die men open moet doen. Een bediende schelt eenmaal, boodschaplooper klopt eenmaal, een burgerman tweemaal, een aanzienlijk persoon verscheidene malen. De heer

van het huis schelt en klopt gelijktijdig.

Alles wat men op publieke plaatsen aan vreemdelingen te koop aanbiedt, is gewoonlijk van slecht alooi. Zij, die u den weg willen wijzen, laten u gewoonlijk groote omwegen maken, om meerder te verdienen; beter is het in de winkels den weg te vragen. *Londen* is was het commerciëele betreft de eerste stad van de wereld. De schepen, die in de doks en in de haven liggen, bedragen gewoonlijk 11 à 1200, behalve 3000 schuiten voor het lossen en laden, 2300 kleinere vaartuigen, en meer dan 3000 schuitjes om den *Teems* over te varen. 1200 Tolbedienden zijn dagelijks werkzaam op deze rivier, 4000 sjouwers laden en lossen, en meer dan 8000 schippers bezetten de kleinere vaartuigen. De geheele waarde der geladen en gelost wordende goederen, wordt jaarlijks op 840,000,000 guldens geschat. De handel van *Londen*, het groot getal winkels, hun verschillende aard, hun rijkdom, verbazen den vreemdeling. De handel in het groot geschiedt uitsluitend in de *City* en in de nabijheid van den *Teems*, alwaar men ontzagwekkende magazijnen en een groot getal kantoren heeft opgerigt. De *West-India docks*, de *London docks*, de *East India docks*, en de *St. Catherine docks* behooren tot de merkwaardigheden, die ieder zullen boeijen.

Het verbruik van eene stad als *Londen*, die 1,200,000 inwoners bevat, is aanzienlijk, vooral ten opzigte van het bier: de *Ale* en de *Porter*. De 12 voornaamste brouwerijen fabriceren jaarlijks 1,500,000 tonnen Porter en meer dan 100,000 tonnen Ale. Die,

wel-

welke bekend is onder den naam van *Withe Bread's Brouwery* is vooral bezienswaardig. Dezelve is voor 3 à 4 jaar geleden verkocht voor de ſom van bijkans 12 millioen guldens. Van de vele markten van *Londen* is de *Hungerford*-markt, op het ſtrand, de ſchoonſte.

Het uitwendige van de bank van *Engeland* heeft weinig aanzien, maar derzelver invloed op de handel-nijverheid en inkomſten van het gouvernement is onberekenbaar, en maken haar tot de aanzienlijkſte inrigting van dien aard van de geheele wereld.

De beurs heeft veel van die van *Antwerpen*. De ſtandbeelden van KAREL I en KAREL II, met de Romeinſche toga aan, prijken in de nisſen; verder ziet men er verſcheidene *bas-reliefs*, en op het midden van de inwendige plaats een fraai ſtandbeeld van KAREL II, door SPILLER. Boven de galerijen zijn 24 nisſen, waarvan 20 door de Koningen van *Engeland*, te beginnen met EDUARD I en eindigende met GEORGE III, bezet zijn. Deze zien er ſmerig uit. Indien er minder ornementen aan de beurs waren, zou dezelve een beter geheel opleveren.

De nieuwe Munt is een ſmaakvol gebouw, in den zuiveren Griekſchen ſtijl. Het inwendige levert een fraai geheel op, zoo ten aanzien der verdeeling van de werkplaatſen, als door de werktuigen, waarmede de muntſpeciën geſlagen worden, die door eenvoudige en ſchoone ſtoommachines in beweging gebragt worden. Het gebouw wordt door gaz verlicht.

De gevangenisſen heb ik niet bezocht. De jaarboeken van die van *Newgate* zijn die der misdaad in hare

ſchrikkelijkſte gedaante en der ondeugd in hare afzigtelijkſte verdorvenheid.

Onder de Hospitalen verdient dat van *Greenwich* de meeste aandacht. Hetzelve was eertijds het paleis van KAREL II. MARIA, gemalin van WILLEM III, heeft hetzelve tot een hospitaal hervormd. De vleugelgebouwen, die bovengemelde vorſtin bewoonde, zijn met vele fraaije ſchilderijen, ſtandbeelden en *bas-reliefs* verſierd. Een heerlijk gezigt op deze uitgeſtrekte inrigting geniet men van den *Teems*.

Het *Monument van Londen*, een prachtige, tweehonderd voet hooge kolom, is een gedenkteeken van den vreesſelijken brand, die *Londen* in 1666 in de asch legde. Van deze kolom heeft men een fraai uitzigt op *Londen* en deszelfs omſtreken, maar de mist verhindert het meestijds.

De kolom van *Waterloo*, waarop het ſtandbeeld in brons van den Hertog van *York* geplaatst is, is niet minder in het oogvallend.

Het paleis van den Lord-Majoor heeft geen bevallig aanzien. De architectuur is zwaar, en de bovenſte verdieping doet een leelijk effekt. Het heeft niettemin bij de 43000 pond ſterling gekost. De jaarlijkſche optogt van den Lord-Majoor naar *Guildhall* is de moeite waard te aanſchouwen. Nadat hij eerst door de aldermen en ſherifs in hunne rijtuigen tot *Blackfriars* vergezeld is, ſtapt hij met hen in de paradeſchuit van de ſtad, die door andere gevlagde ſchuiten, met ſtads compagniën bezet, geëscorteerd wordt tot *Westminſter*. Daar legt hij den eed af,

be-

bezoekt de verſchillende justitiehoven, om de regters ter maaltijd te noodigen, keert daarop naar *Black-friars* terug, zet voet aan wal, plaatst zich aan het hoofd der compagniën, vergezeld door vaandeldragers en muzikanten. De leden van de compagnie der wapenſmeden leveren gewoonlijk verſcheidene ruiters van het hoofd tot de voeten geharnast. Daarna komt het huisperſoneel van den Lord-Majoor. In *Guildhall* wordt de dag met een prachtig feest beſloten. De prinſen van het Koninklijk huis, kortom, al wat groot is neemt daaraan deel. De zaal kan 7000 perſonen bevatten. In de openbare plegtigheden draagt de Lord-Majoor een ſcharlaken of purper gewaad, met een fraai bontwerk gegarneerd, zijn hoofd is met een breede *toque* bedekt, en om zijn' hals hangt een gouden keten. In zijn parade-koets gezeten, is de ſtafdrager op een *tabouret* voor een der portieren gezeten en de zwaarddrager voor het andere. Te voet draagt een page de ſlip van zijn rok, en voor hem uit wordt ſtaf en degen gedragen. De Lord-Majoor heeft een aanzienlijk gevolg bedienden voor de handhaving van zijn' rang en waardigheid. Oudtijds had hij ook zijn hofnar, om hem te vermaken en een rol te ſpelen in de groote ceremoniën. De aldermen dragen een ſcharlaken of violet gewaad, met zijde of bontwerk gevoerd, naar gelang van het jaargetij. De griffier van de ſtad wordt levenslang door den Lord-Majoor en de aldermen benoemd. Zijn traktement bedraagt maar eventjes 2500 pond ſterling.

Londen heeft 19 *corporatiën* of gilden. De *Commonhalls* zijn deszelfs vereenigingspunten. De Lord-Majoor is daar prefident van. De voornaamfte zijn die van de zilverfmeden, fnijders, lakenverkoopers, kroeghouders, lakenfabrijkanten, drogisten, enz.

De *zaal van Westminfter* is de grootfte van *Europa*, die door geene kolommen onderfchraagd wordt; zij is 270 voet lang, 74 voet breed, 90 voet hoog. RICHARD II gaf er een gastmaal aan den adel, die ten getalle van 10,000 daaraan deel namen. Het plafond van kastanjehout is van eene zeer vreemde conftructie. De krooningsfeesten hebben hier gewonlijk plaats. Ook zijn hier verfcheidene parlementen gehouden, en wanneer het parlement zich als geregtshof conftitueert, hebben deszelfs vergaderingen hier plaats, zoo als zulks gefchied is met het proces van THOMAS, Graaf van STRAFFORD, Minister van KAREL I, en met dat van dezen ongelukkigen en onvoorzigtigen Vorst. Ook werden hier de procesfen van de beruchte Hertogin van *Kingston*, WAREN HASTINGS, Gouverneur van *Bengalen*, Lord MELVILLE, enz gevoerd.

De kamer der pairs maakte vroeger een deel uit van het oud Westminfter paleis. Dezelve is behangen met fraaije tapijten, door de Staten van Holland aan Koningin ELISABETH aangeboden, en de vernieling der Spaanfche vloot voorftellende. De portretten der helden, die aan den roem van dit grootfche wapenfeit deelden, maken eenen fraaijen rand om dit fchilderij uit. De troon beftaat uit een' leuningftoel, met een verbazend gehemelte van cramoin fluweel,

daar de kroon op ſtaat, en hetwelk door twee rijkverſierde kolommen geſteund wordt. De ſtoelen der pairs zijn met rood laken bekleed. Nevens de kamer der Lords is de geſchilderde kamer (*painted chambre*), met tapijtwerken, het beleg van *Troije* voorſtellende. Deze zaal wil men, dat van EDUARD *den Belijder* dagteekent. Hier werd het doodvonnis van KAREL I geteekend.

De zaal van het lagerhuis heeft gemeenſchap, langs eene Gothiſche colonnade, met den ingang van de kamer der pairs, en maakt een gedeelte uit van het oude paleis, dat door Koning STEPHANUS gebouwd is. Ondanks deszelfs *antiquiteit* is in het oogvallend de ſchoone gevel en het heerlijk venſter, in Gothiſchen bouwtrant, niet minder de elegante Gothiſche *vestibule*. De kamer zelve heeft weinig verſierſelen. De *vestibule* heeft, door een fraai klooster, onder de regering van HENDRIK VIII gebouwd, gemeenſchap met de vertrekken van den preſident of *ſpeaker*. Wanneer bij de opening van het parlement zijne tegenwoordigheid vereischt wordt, is hij gezeten op een wolbaal, om hem ſteeds aan het belangrijke van den koophandel te herinneren; even zoo de kanſelier.

Onder de kamer der gemeente vindt men overblijfſelen van eene onderaardſche kapel, waarvan de arbeid zeer vreemd is, en de zijde van een klooster, waarvan de teekening en het Gothieke beeldhouwwerk niet behoeven onder te doen voor de kapel van HENDRIK VIII. De beide kamers hebben ieder haar koffijhuis tot gemak der leden, waarvan er velen zelfs hun middagmaal

maal houden, als de zittingen te lang duren. Als de klok luidt, om aan te kondigen, dat er eene ftemming plaats zal hebben, en de bedienden van de kamer de deuren van de zaal gaan fluiten, is het een regt aardig fchouwfpel, de leden in alle rigtingen te zien loopen, om in de zaal te zijn, alvorens de fatale fleutel in het flot wordt omgedraaid. Voor 2½ *fhilling* aan den portier kan een vreemdeling zich een biljet tot het bijwonen eener zitting verfchaffen. Eveneens met de kamer der Pairs.

Regtbanken. Het administratieve ftelfel der justitie in *Engeland* is opmerkingswaardig door zijne volmaaktheid en eenvoudigheid. De regter, de getuigen en gezworenen vellen er hun oordeel, en geven hunne getuigenis in tegenwoordigheid van het publiek. Het hof van den Groot-Kanfelier is met de kamer der Pairs de hoogste regtbank van het Koningrijk. Een tweede hof, dat van den Vice-Kanfelier, is federt 1813 opgerigt, om de werkzaamheden van het bovengenoemde hof te verligten. Men heeft verders de griffie, waar de procesftukken, enz. bewaard worden, en waar ook gepleit wordt; het *hof van den Exchequer*; de balie van den Koning (*King's bench*), die onderfteld wordt door den Koning in perfoon te worden geprefideerd, en ook inderdaad door EDUARD IV en JACOB I meermalen geprefideerd is; ja men zegt dat zelfs ALICE PIERCE, *maîtresfe* van EDUARD III, ftoutmoedig genoeg geweest is dit Koninklijk regt te ufurpeeren, en bij verfchillende gelegenheden zitting te nemen; maar zij is de eenigfte niet geweest, daar

het-

hetzelfde later door HENDRIK VIII aan Lady ANNA BERKELEY is toegeſtaan. Dit tribunaal heeft eene uitgeſtrekte magt. Verder heeft men het hof *of Common pleas*, het hof *of Requests*, het hof *of Amiralty*, *Doctors Commons*, *Inſolvent Debtors Court*, en een menigte anderen.

Het collegie der advocaten is in *den Tempel* gevestigd. Dit ontzagchelijk gebouw draagt zijn naam van de Tempelheeren, voor welke hetzelve vervaardigd was. Na het vernietigen van deze orde en bij eene beſluit van het concilie van *Weenen*, ging hetzelve over aan de ridders van *St. Jan* van *Jeruzalem*. Deze verhuurden het gebouw aan de ſtudenten voor 10 *louis d'or* per jaar, en zoo is het later door de profesſoren aangekocht. De Gothiſche kerk is een lief gedenkteeken. De toren daar nevens dient tot ingang van de kerk. Het orgel is zeer ſchoon. In den toren zijn de graven van elf tempelieren, waaronder de dappere PLANTAGENET, ook vele moderne graven van regtsgeleerden. Het gedeelte, dat *Inner Temple* geheeten is, bevat een rijke bibliotheek en vele portretten. In het gedeelte, *Middle Temple* geheeten, is een fraai geſchilderd venſter, en bewondert men het fraaije portret van KAREL I te paard, door VAN DIJCK, en die van KAREL II, Koningin ANNA, GEORGE I en GEORGE II, ook een ſchilderij voorſtellende het eerſte regt van SALOMON.

De *St. Paulus kerk.* Deze hoofdkerk mag in het noorden van *Europa* de eerſte plaats innemen. Het inwendige is minder rijk van bouworde dan het uitwen-

wendige gedeelte. Het ruim is verſierd met tropheën van de land en zeetroepen. Het koor is van het ruim door een balustrade, zeer eigenaardig in ijzer bearbeid, afgezonderd. Men vindt in het koor den troon van den Bisſchop, dien van den Lord-Majoor en langs beide zijden van het koor dertig rijk gebeeldhouwde ſtandbeelden. De predikſtoel en de lesſenaar van den voorlezer zijn zeer fraaije, in verguld koper bearbeide, kunstwerken. Een veertigtal ſtandbeelden van wit marmer bedekken een weinig de naaktheid, die bij het binnenkomen in de kerk het oog treft. Onder de monumenten treft men aan, dat van Lord NELSON, door FLAXMAN, dat van Lord HOWE, door denzelfden beeldhouwer, en meer anderen. In de gewelven, waar men langs eenen breeden trap in nederdaalt, treft men het zedige graf aan van den bouwmeester dezer kerk, CHRISTOPHUS WREN, en onder vele grooten, die van de ſchilders REYNOLDS, WEST, THOMAS LAWRENCE, GEORGE DAWE, BARRY, OPIE, enz.

Van de galerijen van den koepel en uit de lantaarn geniet men een heerlijk gezigt op *Londen* en deszelfs omſtreken. De vloer van de bibliotheek is zeer bezienswaardig, en beſtaat uit meer dan 2000 ſtukjes eikenhout, die in geometriſche figuren ſmaakvol te zamen vereenigd zijn, zonder behulp van een eenigen ſpijker of kram. Naast de bibliotheek is de modelkamer of tropheënzaal, met wapens, ſchilden en vaandels verſierd. De bal, daar het kruis op ſtaat, kan acht perſonen bevatten: 616 trappen geleiden tot dezen

bal.

bal. De twee torens, die aan de beide zijden van het hoofdportaal gebouwd zijn, bevatten het uurwerk en de klok. Deze laatfte wordt flechts geluid bij het affterven van een lid van het Koninklijk huis, van den Bisfchop en den Lord-Majoor.

DE ABDIJ VAN WESTMINSTER

werd in 604 door SEBERT, Koning der *Sakfers*, gefticht. Derzelver gevel is zeer fraai, en het heerlijk portiek, in den Gothifchen ftijl gebouwd, trekt aller aandacht. De moderne verbeteringen zijn met een zeldzaam geluk in harmonie gebragt met het overige. Bij het binnentreden ftaat men verftomd over de aldaar heerfchende fymetrie, fierlijkheid en lichten bouw van het geheel, offchoon de monumenten van allerlei aard, waarmede derzelve opgevuld is, een weinig de harmonie van het geheel vernietigen.

Met deze kerk te befchrijven, zoude men alleen een boekdeel kunnen vullen. Ik zal mij dus flechts met het aanteekenen van het voornaamfte onledig houden.

Twee rijen venfters en vier groote venfters, in de vier hoofdpunten der kerk, verlichten dezelve. Dat van het hoofdportaal is een uitmuntend gefchilderd glaswerk. Het koor is door zeven kapellen omgeven. Deszelfs vloer in mozaïk, is een meesterftuk. Hier gefchiedt de krooning der Koningen en Koninginnen van *Engeland*.

De kapel van EDUARD *den Belijder* bevat de asch van EDUARD, het graf van HENDRIK III, van EDUARD I, het monument van EDUARD III, door de ſtandbeelden van zijne kinderen omgeven. Ook rusten daar RICHARD II en ANNA, zijne gemalin; EDITHA, gemalin van EDUARD den belijder; ELEONORA, gemalin van EDUARD I; en de heldin PHILIPPA, gemalin van EDUARD III. Men bewaart er ook de krooningsſtoelen; de zetel van de aloudſte krooning is van een ſteen vervaardigd, waarop de Schotſche Koningen gekroond werden. De belagchelijke overleveringen willen zelfs, dat dezelve tot oorkusſen aan JACOBUS gediend heeft; de andere zetel werd voor MARIA, gemalin van WILLEM III, vervaardigd. Nog bewaart men in deze kapel het zwaard van EDUARD I, helm en ſchild van HENDRIK V. Verſchillende ſtandbeelden en 14 *bas-reliefs* in hieroglyphiſchen legende-vorm op EDUARD den belijder, verſieren de lijst of fries van deze kapel, naast welke men de kapel van HENDRIK V en anderen binnentreedt. Deze kapel, zoo als mede het zwart marmeren graf van HENDRIK V zijn in eenen fraaijen ſtijl vervaardigd.

Rondom deze twee kapellen zijn zeven anderen, die, gelijk het overige van de kerk, met grafmonumenten opgevuld zijn. Tegenover de kapel van *St. Benedictus* is een aloud monument van hout, ter nagedachtenis van SEBERT, Koning der Sakſers. In deze kapel ziet men het graf van den Aartsbisſchop van *Langham*, die van *St. Erasmus*, de graven van Lord EXETER en Lord HUNDSON, en wasſen beelden

van

van de Vorſtin ELISABETH, van WILLEM en MARIA, van Lord CHATHAM, Koningin ANNA en Lord NELSON.

In de kapel van *St. Jan* en *St. Michael* zijn niet minder fraaije monumenten; de graven van KEMPENFELT en POCOCKE, en een fraai ſtandbeeld van HORNER.

De kapel van HENDRIK VII behoort tot de ſchoonſte gedenkteekenen van de Gothiſche bouworde; het inwendige is merkwaardig door deszelfs ſierlijkheid en rijkdom, hetgeen het verſchuldigd is aan 14 in den Gothiſchen ſtijl vervaardigde torens, van een' bewonderingswaardig ligten bouwtrant. Deze torens vereenigen zich door ſtout geworpene bogen aan het hoofdgedeelte van de kerk. Eene dubbelde rij venſters, met kunst verdeeld, laten in het inwendige een zacht daglicht, overeenſtemmende met de majesteit van dit oord. Zwart marmeren trappen geleiden in deze kapel. De ingang is met eene fraaije Gothieke peristijle verſierd, die naar de deuren van het ruim geleidt; de drie deuren van verguld brons, van eenen buitengewonen arbeid, zijn zeer bijzonder. De paneelen zijn met rozen verſierd; ook de venſters waren vroeger met witte rozen, als zinnebeelden van het huis *Lancaster* beſchilderd. Eenige zijn nog overgebleven. De vloer is van zwart en wit marmer en de houten ſtandbeelden hebben Gothieke gehemelten, die voortreffelijk gebeeldhouwd zijn. Ook de zetels zijn fraai bearbeid en met zonderlinge ſpreuken verſierd. De figuren, die de muren van het ruim en van de vleugelgedeelten ſieren, en uit heiligen, aarts-

vaders en martelaren beſtaan, zijn zeer geacht. In het midden van de kapel ſtaat, in den vorm van een altaar, het graf van den ſtichter, in zwart baſalt, met in brons vergulde ornementen, en omgeven van eene prachtige balustrade van dezelfde bouwſtof; ELISABETH, zijne gemalin, rust nevens hem. Zes *bas-reliefs*, onderſcheidene zinnebeelden en vier ſtandbeelden, in verguld brons, dragen tot de ſchoonheid van dit monument bij. Achter hetzelve is de kapel van den Hertog van *Buckingham* en die van den Hertog van *Richmont*. In den noordelijken vleugel zijn de graven van ELISABETH, van EDUARD V en deszelfs broeder RICHARD, die vermoord werden, en de wapenrusting van den Generaal MONK. In den zuidelijken vleugel is het monument van MARGARETHA DOUGLAS, en aan het uiterſte gedeelte het Koninklijke gewelf, waar KAREL II, WILLEM III, zijne gemalin MARIA en Koningin ANNA rusten. Boven hetzelve is eene kast, waarin het wasſen afbeeldſel van KAREL II in Koninklijk gewaad.

In het ruim van deze kapel werden de ridders van de Bath orde gewapend. Eene orde, die in 1725 door GEORGE I herſteld is. In de zittingen ziet men koperen ſchilden die de geſlachtwapens van deze ridders voorſtellen, en daar boven hangen hunne banieren en degens. Deze voorwerpen en zinnebeelden verminderen een weinig het grootschaardige van deze kapel, onder dewelke men kelders aantreft, waarin GEORGE II zich een graf deed vervaardigen.

De *hoek van de dichters* is in een ander vleugelge-

gedeelte van de kerk. Daar treft men de graven of de namen van de volgende Engelsche dichters en kunstenaars aan: PRIOR, BEN JOHNSON, SPENCER, MILTON, MASON, GRAY, THOMPSON, GAY, GOLDSMITH, ADDISON, WYALT, GARRICK, DRYDEN, HANDEL, enz.; maar het monument, dat de meeste aandacht trekt, is dat van SHAKSPEARE; zijn afbeeldsel is zeer edel. Verder ziet men daar dat van den Hertog VAN ARGYLE, en dat van CAMDEN, enz. De graven, die de overige gedeelten van de abdij beslaan, zijn te menigvuldig om aan te teekenen, wij zullen slechts die van FOX, van PITT, van LONDONDERRY, van CANNING, van MANSFIELD, van ISAAK NEWTON, van STANHOPE, van den Admiraal WAREN en van HOWE aanhalen.

Twee deuren in het zuidelijk gedeelte strekken tot ingang in de kloostergebouwen, die nog in hun geheel bestaan. Derzelver muren zijn met kleine gedenkteekenen bezet. Een fraai Gothieke portiek geleid tot de kapittelzaal, die in 1220 gebouwd is, Het gewelf rustte in het midden der zaal op een' eenigen pilaar, waarvan nog een gedeelte bestaat, en deszelfs schoonheid getuigt, maar over het geheel kan men niet regt oordeelen, daar deze zaal thans in galerijen hervormd is, en tot depôt van de archieven der kroon dient.

Onder dit kapittel is een kelder van een zonderlinge constructie. De muren zijn 18 voet dik en in het midden is een kleine lage kolom, geheel hol, waaruit de bogen springen, die het gewelf dragen.

In de kamer van *Jeruzalem*, die tot de vertrekken van den Abt behoorde, stierf HENDRIK IV.

In het noorden van de Abdij verhief zich eertijds het heiligdom, waar Koningen zelfs een ſchuilplaats zijn komen zoeken, zoo onſchendbaar was dit oord. De kerk, die hier ſtond, was zoo ſterk gebouwd, dat men groote moeite gehad heeft dezelve weg te ruimen.

De kapel van *St. Paulus* bevat het ſtandbeeld van JAMES WATT, een beroemd Ingenieur. Hetzelve verdient door de ſierlijke houding, ſterke en ware uitdrukking, eene goede plaats onder de kunstgewrochten der beeldhouwkunst.

De lengte der Abdij is 383 voet, maar met de kapel van HENDRIK VII heeft dezelve 512 voeten, de breedte is 71 voeten, de lengte der twee vleugelgedeelten is 203 voet.

Als kerken verdienen de aandacht: *St. Martin in the fields; St. Margarets*, een allerliefst Gothiek gedenkteeken naast de Westminſter Abdij, met een heerlijk glaswerk, de kruiſiging voorſtellende, en geſchilderd op order van de Magiſtraat van *Dordrecht*, die hetzelve aan HENDRIK VII wilde aanbieden. De Vorst bevorens de voleindiging geſtorven zijnde, is hetzelve in andere handen geraakt en eindelijk voor 400 *guinjes* voor deze kerk opgekocht; *St. James Westminſter, St. Georges, St. Mary, St. Stephen's, Mary-le-bonne, New-church, St. Bride's, Christ church, St. Lawrence, St. Dunstan in the Past, St. Saviour's, St. Giles's in the Fields, St. Dunstan's, St. Pancras New-church*, eene navolging van den tempel van *Erechtee* te *Athene; St.*

St. Catherine church bevat de overblijfſelen van HANS HOLBEIN; de kerk van *St. Catherine*, op het *St. Catherine's square*, bevat vele zeldzaamheden, even als het meerendeel van alle de bovengenoemden, wier getal nog met een 70 tal zoude kunnen vermeerderd worden.

In de *St. Bride's* treft men het graf van RICHARDSON, den ſchrijver van *Pamela* aan.

De Hollandſche godsdienstoefeningen worden in *Austin Friars* en in *St. James's palace* gehouden. Het eerstgemelde gebouw is Gothiek en dagteekent van 1351. In de bibliotheek bewaart men brieven van CALVYN en andere hervormers.

Het *Paleis van St. James* werd door HENDRIK VIII gebouwd, die het voor zijn verblijf beſtemde. Zijne dochter, de Koningin MARIA ſtierf er, als ook HENDRIK, zoon van JACOB I. KAREL I werd er opgeſloten, gedurende zijn proces, en na zijne ter dood brenging, werd zijn ligchaam er nogmaals heen gevoerd, om aan het volk vertoond te worden. JACOB II, Koningin ANNA, GEORGE I bewoonden dit paleis en GEORGE IV werd er geboren.

Het uitwendige deed mij niet vermoeden, dat dit de koninklijke reſidentie was.

Het *Paleis van Buckingham* bezit fraaije ſchilderijen, waaronder de beste compoſitiën van WEST, als de opoffering van REGULUS, de dood van Generaal WOLFE, de dood van den ridder BAYARD; de zeeſlag van *la Hogue*, HANNIBAL, haat zwerende aan de Romeinen, vele portretten, waaronder zeer fraaije van VAN DIJCK, enz.

Dit paleis wordt ook het *Queen's house* genaamd,

 om

omdat GEORGE III het voor zijne vrouw kocht, in geval dat deze hem overleefde, en in ruil van *Somerset house*, de erfelijke residentie van de Koninginnen Weduwen.

King's New Palace in St. James heeft een kapel, waarin de beroemde cartons berusten, die op orde van Paus LEO X vervaardigd werden. Zij zijn zeven in getal, en stellen handelingen van de Apostelen voor.

Kensington Palace biedt uitwendig weinig stof tot opmerking aan, maar deszelfs tuinen bieden eene aangename wandeling aan, en zijn zeer bezocht. De appartementen van dit Koninklijk verblijf, waarin uitgezochte kunst van HOLBEIN, LEONARD DA VINCI en anderen prijkt, heb ik niet te zien kunnen krijgen, daar dezelve door Princes VICTORIA in gebruik waren.

Lambeth Palace, op den regter oever van den *Teems*, is sedert zeven eeuwen de residentie van den Aartsbisschop. Het is dan ook een mengelmoes van bouworden. Het uitzigt op den *Teems* is fraai, en van de groote galerij, die met portretten opgevuld is, en onder welke Bisschoppelijke afbeeldsels men dat van de deugdzame CATHERINE PARR, laatste vrouw van HENDRIK VIII ontwaart, geniet men door een balkonvenster een uitmuntend gezigt op *St. Paulus*, *Westminster bridge* en de Abdij.

Tuinen. St. James Park is eene zeer bezochte wandeling voor den middelstand, daar de groote wereld de tuinen van *Kensington*, waar minder stof is, de voorkeur geeft. Het *St. James Park* is door

gaz

gaz verlicht, en het regement van de garde te voet manoeuvreert er dagelijks, en de muzijk van dit fraaije corps ſpeelt er insgelijks een half uurtje. Men treft er drie *fameuse* mortieren aan, die daar bij verſchillende oorlogstijden geplaatst zijn.

Het *Green Park* is door een ijzer hekwerk van het *St. James Park* afgezonderd, en belend aan de andere zijde aan

Hyde Park, een Koninklijk domein, zeker niet minder fraai dan de vorigen. Men treft er een *colosſaal* ſtandbeeld in brons aan, aan WELLINGTON en zijne wapenbroeders opgedragen. Dit Achillesbeeld, van de kanonnen van *Salamanca*, *Vittoria*, *Toulouse* en *Waterloo* gegoten, is hun door de dames van *Londen* vereerd. Des zondags tusſchen 2 en 5 uren treft men in dit park vele wandelaars en rijtuigen aan.

Regent's Park met acht *villa's* en twee rijen fraaije huizen levert een groot en indrukmakend gezigt op, en mag in alle zijne *details* bezien worden.

DE TOWER VAN LONDEN

zou in 1078 door WILLEM den veroveraar gebouwd zijn, maar eerst later, onder vele andere Vorſten, de ſterkte bekomen hebben, die men thans gewaar wordt. Hij is aan den oever van den *Teems* gelegen, heeft vier ingangen, en de poorten worden met veel zorg ge-

floten en geopend. De officier van de poort gaat met een ferjant en zes man naar den Gouverneur om de fleutels te halen, en ftelt dezelve aan den portier ter hand, die dezelve gedurende den dag bewaart. De Koninklijke vertrekken, want de toren diende langen tijd tot een Koninklijk verblijf, waren in de voornaamfte *donjon*, voorheen omringd door eenen muur van 12 voet dikte en 40 voet hoogte. Dezelve was met 13 torentjes verfterkt, waarvan het grootfte deel nog beftaat.

De *Witte Toren* is het oudfte gedeelte van deze fterkte. Twee zalen op de eerfte verdieping dienen tot depôt van uitrustingen der marine, en tot wapenzaal. Eene derde diende waarfchijnlijk tot gevangenis. Op de tweede verdieping worden twee zalen tot arfenaal gebezigd; ook heeft men er een appartement, de *kapel van Cefar* genaamd, dat men als een der volmaaktfte modellen, die ons van de bouwkunst der Noormannen zijn overgebleven, kan befchouwen. Toen de Koningen van *Engeland* hun hof in dezen toren hielden, was deze kapel voor hunne *devotiën* beftemd, en voor die van de leden van het Koninklijke geflacht. Men bewaart daar de archieven en de *privilegiën* van deze plaats, als ook de modellen der nieuwe oorlogsmachines. Aan beide zijden ontwaart men vijf ronde zeer lage kolommen, met een kruis en met groote vierkante kapiteelen, waarvan de beeldhouwerij zeer *curieus* is, gekroond. De bovenfte verdieping van den *Witten Toren* heeft een houten plafond van de allerhoogfte oudheid. De hoofdzaal, vermeent men,

dien-

diende tot raadkamer. Op het dak is een groote waterbak, die het garnizoen van water voorziet.

Behalve de *kapel van Cesar* is er nog eene in dit kasteel, onder de regering van EDUARD I opgerigt, en aan *St. Pieter* gewijd. Het is een eenvoudig monument, dat flechts belang wekt bij de herinnering, dat het tot begraafplaats ftrekt aan een aantal beroemde perfonaadjen en aan de flagtoffers van HENDRIK VIII. Hier rust de beminnelijke ANNA BOLEYN en haar broeder GEORGE BOLEYN, de Bisfchop VAN ROCHESTER, JOHN FISSCHER, THOMAS CROMWELL, THOMAS MOORE, de Gravin van *Salisbury*, laatfte fpruit van het geflacht der PLANTAGENETS, EDUARD SEYMOUR, Hertog van *Somerfet*, in 1552 ter dood gebragt, en twee flagtoffers van de jalouzij van ELISABETH, THOMAS HOWARD, Hertog van *Norfolk*, en de ongelukkige MARIA, Koningin van *Schotland*. De beruchte Hertog van ESSEX, gunfteling van deze trotfche Vorftin, is er ook begraven. In *The bell Tower* wil men, dat ELISABETH opgefloten is geweest. Het dak, in den vorm van een gewelf, is vreemd. Digt bij dezen toren is de *Toren van Beauchamp*, die tot ftaatsgevangenis diende, dezelve beftaat uit twee verdiepingen, waarvan de muren de treurige getuigenis dragen van de ellende dergenen, die hier opgefloten waren. Onder het getal der doorluchtige gevangenen in dezen toren behooren: ANNA BOLEYN, JANE GREY, CHARLES BAILLY, JOHN DUDLEY, Graaf van *Warwick*, en PHILIPPUS, Graaf van *Arundel*, zoon van den Hertog van *Norfolk*.

De *Toren der Edelgesteenten* bevat de juweelen van de kroon, die op 24 millioen Holl. guldens geschat worden. De muts van de kroon is van karmozijn fluweel, met hermelijn gedoubleerd; eene dubbelde rij zware fijne paarlen omgeeft het onderste gedeelte, en tusschen deze rijen is eene andere van kostbare edelgesteenten; vier kruisen met de rijkste brillanten overdekt, zijn boven de paarlen geplaatst; boven het voorste kruis is de schoonste saphir, die bekend is, geplaatst, en onder het kruis, dat van achteren is, ziet men eene robijn van merkwaardige grootte. De bogen, die van den band naar den top loopen, zijn van masfief goud, met brillanten verrijkt, zoo als mede het kruis, dat hen kroont. Tusschen de bogen ontwaart men diamanten leliën. Daar zijn in het *Jewel office* nog vier andere kroonen en zeven schepters. Men ontwaart er ook den gouden globe, dien den Koning bij het krooningsfeest in de regter hand houdt; het zwaard van geregtigheid, eene groote zilveren doopvont voor de kinderen van Koninklijken bloede; het servies, dat bij de krooning gebezigd wordt; de gouden adelaar, die de olie bevat om de Koningen te zalven, enz., enz.

De *Toren Broad Arrow* heeft tot staatsgevangenis gediend.

De *Salt Tower* heeft niets bijzonders.

De *Lanthorn Tower* is van zeer oude dagteekening. Vroeger was daar de Koninklijke slaapkamer. Zij heeft gemeenschap met de groote zaal, beroemd door de luisterlijke gastmalen, door de HENDRIKS en EDU-

ARDS

ARDS aldaar gegeven. De bureaux van de artillerie zijn in dezen toren.

In den *Bloody Tower* wil men, dat EDUARD V en zijn broeder RICHARD, Hertog van *York*, omgebragt zijn, op order van hunnen oom RICHARD III.

In den *Wakefield Tower* is eene fraaije zaal, waar HENDRIK VI vermoord werd. Haar naam is oorſpronkelijk van de bataille van *Wakefield*, daar de aldaar gemaakte gevangenen in dezen toren opgeſloten werden.

Er zijn nog meerdere torens, waarvan de geſchiedenis belangvol is, maar vele daarvan zijn ruïnen, en van anderen duiden alleenlijk de fondamenten het vroeger beſtaan aan.

De *Tower* bevat bovendien het arſenaal, het bureau der artillerie, dat der archieven, en de menagerie daar ſlechts weinige beesten mijn oog boeiden, deze laatſte boezemde mij veel minder belang in dan

De *Wapenzaal*, waar ik dagen zoude hebben kunnen doorbrengen. De hoofdzaal is opgevuld met volledige wapenrustingen van de Koningen van *Engeland*, waarvan de meesten te paard zijn voorgeſteld. De belangwekkendſte zijn die van JAN VAN GAUNT, Hertog van *Lancaster*, en zoon van EDUARD III; zeven voet hoog; die van HENDRIK VIII is 6 voet hoog, dezelve was voor hem op zijn 18de jaar beſtemd; die van WILLEM den veroveraar, die van EDUARD I, hij houdt een ſtrijdbijl in de hand; zijne wapenrusting is verguld. EDUARD III heeft eene ſchoone wapenrusting en een' achtbaren baard; HENDRIK IV, zoon

van

van JAN VAN GAUNT; HENDRIK V; EDUARD IV, zijne wapenrusting is met ſpijkers bezet; EDUARD V, met eene lans in de hand; HENDRIK VII, wiens wapenrusting ongemeen vreemd bearbeid is; HENDRIK VIII, met eene wapenrusting van geſlepen ſtaal, met bladen van goud verſierd; EDUARD VI, op wiens wapenrusting van geſlepen ſtaal historiſche onderwerpen afgebeeld zijn; JACOB I houdt een ſtaf in de hand; KAREL I, eene vergulde, ſchoon bewerkte wapenrusting, door de ſtad *Londen* gegeven; KAREL II, wiens paard met een dekkleed van kamozijn fluweel, met goud verrijkt, overdekt is; WILLEM III, GEORGE I, GEORGE II, met ſchitterende wapenrustingen. Nog merkt men op het komiſche afbeeldſel van den hofnar van HENDRIK VIII, WILL SOMERS; eene komplete Indiaanſche wapenrusting, uit kleine ijzerdraden zamengeſteld. Verders helmen en harnasſen uit den ſlag van *Waterloo* voortſpruitende. Deze ganſche verzameling is bijzonder merkwaardig door hare hooge oudheid.

Het *groote Magazijn* bevat niet minder belangwekkende voorwerpen. De bovenſte verdieping bevat wapens voor 100,000 man, in de volmaaktſte orde onderhouden. De wapenrustingen zijn met kunst gerangſchikt en formeeren verſchillende figuren, zoo als de zon, de Koninklijke wapenen, het hoofd van *Meduſa*, enz. Men treft er aan: Malthezer vaandels, een vreemdſoortig kanon van *Malta*; het ſchild van den Graaf VAN MAR; degens, bijlen, en een groot getal wapens op de rebellen en Schotten, in verſchillende tijdvakken veroverd. In de onderzalen

zijn

zijn vele zonderlinge kanonnen en geweren.

Hetgeen men het *Spaansche arsenaal* noemt, is eene verzameling van wapenen, bijlen, lansen, spietsen, pieken, enz., afkomstig naar men zegt van de bekende onoverwinnelijke Spaansche vloot.

Men ziet daar Koningin ELISABETH, met eene wapenrusting bekleed, die aan haren vader toebehoorde; de bijl, waarmede ANNA BOLEYN onthalsd werd; de bijl, die ook de levensdagen van den Graaf van *Essex* eindigde; de banieren van de onoverwinnelijke Spaansche vloot. Een houten kanon, dat door HENDRIK VIII bij het beleg van *Boulogne* gebezigd werd, de groote stok van dezen Vorst, die hem in de straten van *Londen* diende, om te zien of de politie-officieren hun pligt deden, en andere curiositeiten.

Het bestuur van den *Tower* is aan den *constable* van den *Tower*, aan een' luitenant en andere onder-officieren die tevens de juweelen van de kroon bewaren, toevertrouwd. De geleiders zijn in ouden stijl gekleed, en maken een goed figuur bij de historische daadzaken, die zij u aantoonen.

Herald's College behoort tot de aloudste inrigting van *Engeland*. De Maarschalk van *Engeland*, is er Gouverneur van, en de *functiën* der drie wapenkoningen, en der zes wapenherauten bestaan in het bestieren van alle plegtigheden van het hof en in het bijzonder bij de krooning, bij het installeren van ridders der verschillende orden, bij vrede-proclamatiën, en in het bewaren van de registers van alle adelijke familiën van het Koningrijk, enz.

De

De bibliotheek van dit collegie is van eene groote waarde, wat oudheidkunde en de geschiedenis van *Groot-Brittanje* betreft.

Guild hall of de vergaderzaal van de gilden van *Londen*, wordt tot het geven van feesten gebezigd. De gevel is een bizar mengelmoes zonder smaak, van de Grieksche, Oostersche en Gothische bouworden. Twee fraai beschilderde vensters verlichten de zaal, waar 7000 personen kunnen plaats nemen, en waar men ook vergadert voor de verkiezingen der leden van het parlement, en der magistraten van de stad. De zaal wordt gesteund door kloosterbogen, die op groote kolommen met rijke kapiteelen rusten. Aan het uiterste van de zaal is een soort van verheven stakets el, waar de Lord-Majoor, de Aldermen en de Sheriffs plaats nemen.

Een groot aantal standbeelden en schilderijen sieren de tusschenruimte der kloosterbogen. Vele zijn zeer middelmatig.

Het *Custom house*, het *General Post Office* zijn de opmerking overwaardig.

Temple Bar is eene fraaije poort en het eenigste overblijfsel van de muren der stad. Boven den hoofdingang zijn twee nissen met steenen standbeelden van Koningin ELISABETH en JACOB I, aan de andere zijde die van KAREL I en KAREL II, in Romeinsch gewaad. Aan deze poort wordt bij sommige gelegenheden het Koninklijke gezin door de corporatiën van *Londen* ontvangen; de boodschappen van den Koning door den wapenheraut overgebragt, en personaadjen

van

van hoogen rang, die de ſtad komen bezoeken, ontvangen. Komt de Koning in groote ceremonie, dan overhandigt hem de Lord-Majoor zijnen parade-degen, dien de Koning hem dadelijk terug geeft, waarop hij hem te paard met ongedekt hoofd vooruit gaat.

Somerſet houſe is het fierlijkſte publieke gebouw van *Londen.* Vele Koninginnen bewoonden hetzelve en het ſtrekte ook meermalen tot verblijf aan vreemde ambasſadeurs. Thans zijn daar onderſcheidene bureaux, als die der loterij, der domeinen, der kroon, van het Koninklijke zegel, enz., in geplaatst.

Charing Croſs is een plein, aldus genoemd omdat EDUARD I aldaar een kruis ter nagedachtenis van zijne gemalin ELEONORA deed oprigten. *Charing* was de naam van het dorp, in welks midden dit kruis geplaatst werd. Onder de regering van KAREL I werd hetzelve door het metalen ſtandbeeld van dezen Vorst vervangen. Gedurende den burgeroorlog verkocht het parlement hetzelve aan een' ketelſlager, die het tot de herſtelling der monarchie onder den grond bedolven hield, als wanneer het in 1678 weder zijne vroegere plaats innam.

Het *hôtel* der *Garde te paard*, de *Treſorie*, de *Admiraliteit* en de ſtallen van den Koning mogen opgemerkt worden.

White hall is het paleis, waar de kardinaal WOLSEY alle de wispelturigheid van de fortuin ondervond. HENDRIK VIII ontnam hem hetzelve en vestigde er zijn hof in. Later werd het een prooi der vlammen, en deszelfs tegenwoordig inwendige be-

beſtaat ſlechts uit een groote zaal, waarvan het plafond RUBBENS tot maker had, die daarvoor drie duizend pond ſterlings bekwam. CIPRIANI, die hetzelve later herſtelde, bekwam eene gratificatie van 2000 pond ſterling.

KAREL I werd voor dit gebouw op een ſchavot onthoofd. Men deed hem door eene in den muur van de noordzijde gemaakte opening, de ſtellaadje beklimmen.

GEORGE I heeft deze fraaije zaal in eene Koninklijke kapel herſchapen. De godsdienstoefening wordt er alle Zondagen 's morgens gehouden. Franſche vaandels ſieren dezelve.

Tusſchen *White hall* en den *Teems* ziet men het bronzen ſtandbeeld van JACOBUS II. Hij wijst met de hand naar de plaats, waar zijn vader onthoofd is.

Bazars en *pasſages.* Een aantal van deze ſieren de ſtraten van *Londen.* De meesten zijn zeer bezocht en ſtrekken bij ongunſtig weder tot aangename verpoozing aan de lediggangers. De *Burlington arcade* is een glazen galerij met 72 winkels; de *Queen bazar* behoort tot de aanzienlijkſte; dezelve heeft twee verdiepingen, met een menigte allerliefſte winkeltjes. *Bazar St. James* is zeer fraai, uitgeſtrekt, en met een oneindelijk getal aardige winkeltjes voorzien. *Pantechnicon* is een ontzaggelijk gebouw, dat voor de verkoop en tentoonſtelling van voorwerpen van kunst en nijverheid gebruikt wordt. Het beſtaat uit twee ligchamen, het eene is 500 voet lang en 50 voet breed,

heeft

heeft vier verdiepingen, die op gegoten kolommen rusten. De plafonds zijn met ijzeren banden bekleed en de grond met bladen van hetzelfde metaal, en kan dus de vuurproef doorſtaan. De verſchillende verdiepingen, eene *ſalon litteraire* uitgezonderd, ſtrekken tot de verkoop van rijtuigen en tuigen. Het andere ligchaam beſtaat uit drie galerijen met glazen en langs beide zijden met fraaije winkels voorzien. Een fraaije trap geleid tot de eerſte verdieping, waar de bazar, die in twee gedeelten verdeeld is, gehouden wordt. Het eene is door een groot meubelmagazijn in gebruik, het andere is met voorwerpen van ſmaak en *toilet*-artikelen opgevuld. De *Bazar van Bakerſtreet* is op die zelfde wijze ingerigt; een groot aantal ſtallen, waar de paarden die verkocht worden geſtald zijn, zijn met dit gebouw vereenigd. De *Western Bazar* is niet zoo *fashionable* als die van *Trotter* op *Sohoſquare*; deze is zeer in *vogue*. Verſcheidene zalen zijn tot de ontvangst van allerlei goederen ingerigt. Elegant gekleede dames verkoopen dezelve. De grootſte geregeldheid beſtaat in deze ſoort van verkoop-republiekje.

Crosby houſe is een aloud huis, dat het best bewaard gebleven model is van de Gothieke bouworde. Een drogist, JOHN CROSBY, deed het vervaardigen, en na zijn' dood werd het door RICHARD, Hertog van *Gloucester*, toen hij den moord van zijne jeugdige neven, die in den toren opgeſloten waren, ontwierp, bewoond. SHAKSPEARE ſpreekt er dikwerf van in zijn treurſpel van RICHARD III. De Gothiſche ven-

sters zijn voortreffelijk. De groote zaal heeft 87 voet lengte, 28 voet breedte en 36 voet hoogte. Het gebouw diende achtereenvolgens aan gezanten en Lords, en gedurende de tijden van CROMWELL tot gevangenis. Bij de herstelling der monarchie werd er een gedeelte van afgebroken, en de groote zaal dient thans tot magazijn.

De gesloten societeiten of *Club houses* zijn talrijk in een stad als *Londen*. De voornaamste zijn: *the Union*, *the University*, *the Naval and Military Club house*, *Brooke's subscription house*, *Atheneum club*, *Traveller's club house*, *Bedford's Club house*, *British Club house*, *Colonial Club house*, *New Exchange Club house*, *Exchequer's Club house*.

Hôtels van den Adel. *Northumberland house* is een prachtig gebouw, onder de regering van JACOBUS I gebouwd. De gevel prijkt met een leeuw, die tot het geslachtwapen van de familie PERCY behoort. De ingang, de marmeren trappen, de sierlijkheid en rijkdom der appartementen, en vooral de verzameling schilderijen van RAPHAËL, TITIAAN, PAUL VERONESE, SALVATOR ROSA, TEMPESTA, ALBERT DURER, RUBBENS, VAN DIJCK, enz., dit alles boeit met verrukking het oog.

Burlington house is de residentie van Lord CAVENDISH. De gevel van dit heerlijke *hôtel* is zeer fraai.

Gower or York house was vroeger de residentie van den Hertog van *York*, thans het eigendom van den Markies van *Stafford*. De schilderij galerij is 130 voet lang. Derzelver kunstgewrochten van Italiaansche en Hollandsche school zijn wereldberoemd.

Spen-

Spencer houſe, een indrukmakend *hôtel*, bevat een der ſchoonſte bibliotheken van *Engeland*, zeer rijk in Gothiſche manuscripten en eerſte editiën.

Marlborough houſe heeft in zijne *vestibule* een ſchilderij, de bataille van *Hochſtett* voorſtellende, waar de Hertog VAN MARLBOROUGH, Prins EUGENIUS en de Maarſchalk TALLARD op afgebeeld zijn.

Apsley houſe is het verblijf van WELLINGTON.

De *hôtels Chesterfield*, *Devonshire*, *Hertford*, *Melbourne*, *Warwick*, *Egremont*, *Grosvenor*, *Gloucester*, *d'Harcour*, *Landsdown*, *Norfolk*, *Buckingham*, *Liverpool*, *Rutland*, *Vernon*, *Kent*, *Cambridge*, enz., zijn alle paleizen, door den adel bewoond, en waaraan ſchatten beſteed zijn.

De voornaamſte *ſquares* of pleinen zijn: *Bedford ſquare*, *Belgrave ſquare*, *Berkeley ſquare*, met een metalen ſtandbeeld van GEORGE III, *Bloomsbury ſquare* met een fraai ſtandbeeld van FOX, *Cavendish ſquare*, met het verguld bronzen ſtandbeeld van WILLEM, Hertog van *Cumberland*; *Covent garden*, met een kolom, *Grosvenor ſquare*, met het metalen ſtandbeeld van GEORGE I; *St. James ſquare*, met een ſtandbeeld van WILLEM III; *Leicester ſquare*, met een lief metalen ſtandbeeld van GEORGE I; *Queen ſquare*, met het ſtandbeeld van Koningin ANNA. *Lincoln's Inn Field*, de grootſte plaats van *Londen*; *Ruſsell ſquare*, met den Hertog van *Bedford* in brons; *Trinity ſquare*, met het ſtandbeeld van Koning ALFRED; *Soho ſquare*, met dat van KAREL II, deze plaats werd vroeger *Monmouth ſquare* geheeten,

ten, maar de vrienden van den Hertog van *Monmouth*, natuurlijken zoon van KAREL, gaven dezelve den naam van *Soho;* zijnde het wachtwoord bij den ſlag van *Sedgmere*, waar al de luchtkasteelen van den doorluchtigen rebel vernietigd werden.

Alle deze pleinen zijn met grasvelden bedekt of hebben eenen ſierlijken tuin met een ijzeren hekwerk afgeſloten, waarvan in een der omgevende huizen den ſleutel berust. Het meerendeel dezer plaatſen is door prachtige gebouwen omgeven.

Bruggen. *New London Bridge* heeft eene edele eenvoudigheid, en beſtaat uit vijf bogen. De opening van den middelboog is 150 en zijne hoogte 32 voet. De andere bogen hebben 130 voet breedte en 25 voet hoogte. De geheele lengte is 782 voet.

Blackfriars Bridge heeft acht jaar arbeid en 153000 pond ſterlings gekost, heeft negen bogen en is in het geheel 995 voet lang. Zij toont ligt en ſierlijk. Op derzelver middengedeelte geniet men een prachtig uitzigt op *St. Paulus* koepel, en een menigte andere torens, klokken en monumenten, en aan den anderen kant omvat het oog de uitgeſtrekte terrasſen van *Somerſet houſe* en *Adelphi*, de brug van het ſtrand en de Westminſter Abdij. De pasſage op deze brug is zeer levendig.

Westminſter Bridge geldt voor een der volmaaktſte en ſierlijkſte ſtichtingen in deze *genre*, heeft 13 groote en 2 kleine bogen, en is 1223 voet lang. Dat gedeelte van den bouw, hetwelk door den *Teems* bedekt wordt, heeft alleen 40,000 pond ſterlings gekost, een bewijs

wijs dat de hechtheid, zoo wel als de fierlijkheid beoogd is geworden. Bij maneſchijn is het gezigtspunt op deze brug begoochelend. De lichten, die zich in de ſchuiten bevinden, danſen als dwaallichtjes op den *Teems* en de bruggen ſtrekken zich als breede *festonnen*, die geïllumineerd zijn, van de eene maſſa huizen naar de andere, op de boorden van den ſtroom uit. Slechts de Abdij van *Westminſter* was niet verlicht, maar de maan, gewoon aan bouwvallen en Gothiſche monumenten, liefkoosde met haar flaauw ſchijnſel op eene geheimzinnige wijze hare ſpitſen en ſteenen fieraden, wierp zich in de diepe bogen, verzilverde hare hooge venſters, terwijl de daken en het ruim zich zwart in hunne ſombere majesteit boven de lichten en de drokte van de ſtad verhieven, om zich in eene ſtatige rust met het uitgeſtrekte azuur van den geſternden hemel te vereenigen.

Waterloo Bridge is ongetwijfeld een der ſchoonſte van de wereld. De ſtijl van bouworde is eenvoudig. Zij is 1242 voeten lang, en heeft negen bogen. De ondernemers hebben er 300,000 pond ſterlings bijgelegd. Daar zij altijd vergelijkender wijze met de andere bruggen eenzaam is, biedt zij een aangenaam doel tot wandeling aan, waar het gezigt zich op den ſtroom en op eene trotſche mengeling van paleizen, bruggen, ſchepen en klokketorens uitſtrekt, indien de mist ten minſte veroorlooft deze voorwerpen te onderſcheiden. Het middel, dat men uitgedacht heeft, om de ontvangst van de beambten aan de toegangen der brug te *controleren*, is mij vernuftig voor-

gekomen. Om op de brug te komen is men genoodzaakt door een ijzeren traliewerk door te gaan. Hetzelve vormt een kruis, dat telkens een vierde gedeelte van zijnen omtrek draait, dat is te zeggen, de juiste tusſchenruimte om een perſoon door te laten. Op hetzelfde oogenblik laat een werktuig onder de brug een ſchijf in eene geſloten bus vallen. Een machine van dezelfde ſoort beſtaat voor de rijtuigen, zoo dat de aandeelhouders het getal ſchijven ſlechts behoeven te tellen om juist te weten hoeveel perſonen en paarden in den loop van den dag de brug overgegaan zijn. Ieder voetganger betaalt een *penny* en een paard twee *pence*. Men rekende 300 pond ſterlings daags te maken, maar de ontvangst gaat zelden 50 pond ſterlings te boven.

Vauxhall Bridge is zeer elegant en ligt, heeft negen bogen van gegoten ijzer, en is 860 voet lang. Deze is in drie jaar voltooid, en heeft 300,000 pond ſterlings gekost. Het tolgeld is als dat van de brug van *Waterloo* geſteld.

Southwark Bridge werpt zich ſtout met drie ontzagchelijke bogen over den *Teems*. Alle eer aan derzelver ingenieur, JOHN RENNIE. De middelboog is 240 voet breed, de andere 210 voet. Het gewigt van het ijzer, dat aan deze brug gebezigd is, beloopt meer dan 5,308,000 kilogrammen. De hoogte der conſtructie, die 14 voet onder het bed der rivier aanvangt, tot aan de parapet is 98 voet! De kosten hebben 800,000 pond ſterlings beloopen. De voetganger betaalt 1 *penny*, een paard 1½ *pence*.

Tha-

Thames Tunnel wordt herhaaldelijk door zoo vele wederwaardigheden geteisterd, dat het te bezien ſtaat of deze reusachtige onderneming, eenig in hare ſoort, ooit met eenen goeden uitſlag bekroond zal worden. Ik wil niet uitweiden over eene der vreemdſte en wonderbaarlijkſte conſtructiën van onzen tijd, die de ganſche wereld zoo dikwerf heeft bezig gehouden. Ik bragt met genoegen een paar uren er in door, en beklaagde mij niet eenen ſchelling verkeken te hebben.

British Muſeum. De eenigſte inrigting van *Londen*, die voor het publiek opengeſteld is. Dit groote nationale depôt van oudheden en zeldzaamheden bevindt zich in een der grootſte *hôtels* van *Londen*, dat vroeger aan den Hertog VAN MONTAGU toebehoorde. PIERRE PAGET, die uit *Parijs* ontboden werd, was er bouwmeester van. De plafonds zijn door JACQUES ROUSSEAU en LA FOSSE geſchilderd. De catalogus van hetgeen hier aan ſchatten van kunst en letterkunde bijeenvergaderd is, beſtaat uit 38 deelen in folio en 8 in quarto. Het zij mij dus wel veroorloofd ſlechts de *collectiën*, die zij bevat, bij naam te noemen.

GEORGE II bood het *British Muſeum* de manuscripten aan, die LELAND en anderen, tijdens de afſchaffing der kloostergeſtichten, uit dezelve gered hadden, en die door HENDRIK VIII opgekocht waren tot het aanleggen van eene Koninklijke bibliotheek, die door zijne opvolgers aanzienlijk vermeerderd werd. De *Harleyſche collectie* bevat onderſcheidene gedenkboeken van de allervroegſte tijden, eenige in Sakſiſche taal. De *collectie Cotton* nadert in manus-

 crip-

cripten het meeste de voorgaande; de *collectiën* van Sir HANS SLOANE en BIRCH behooren mede tot de belangrijkſten. De manuscripten van LANDSDOWN, die van HARGRAVE en de bibliotheek van BURNEY voltooijen het getal der voornaamſte verzamelingen van dit nationaal muſeum, dat nog een groot aantal andere bibliotheeken als geſchenken of als legaten bekomen heeft, en waaronder belangrijke manuscripten en documenten prijken.

Galerij der Antieken. De verzameling *Towneley*, uit kostbare marmers beſtaande, en eenige voorwerpen van aloude beeldhouwkunst, van andere heeren afkomſtig, maken den grondſlag van deze galerij uit. Men merkt er op: een fraai *bas-relief*, dat langen tijd het paleis *Colonna* te *Rome* ſierde; een kolosſaal hoofd van *Hercules*, aan den voet van den *Veſuvius*, van onder de lava opgedolven. Behalve de Egyptiſche marmers en de verzameling *Elgin*, zijn in deze galerij 45 Romeinſche graven van hooge oudheid en 225 voorwerpen van Griekſche en Romeinſche beeldhouwkunst. Onder de Egyptiſche oudheden zijn twee heerlijke mumiën en 56 andere voorwerpen, grootendeels door de Franſchen, gedurende den veldtogt van BUONAPARTE in *Egypte*, verzameld, en na de kapitulatie van *Alexandrië* door de Engelſchen weggevoerd. Onder deze *antiquiteiten* is een groote *ſarcophaag*, waarvan de Turken zich bij *Groot-Cairo* als van eene fontein bedienden, en die door hen de fontein der geliefden geheeten werd; verder treft men aan den ſteen van *Roſetta* met drie inscriptiën, die

de

de dienſten vermelden, door PTOLOMEUS V aan zijn vaderland bewezen. Deze galerij, die nog dikwerf met giften verrijkt wordt, bezit mede 23 *bas-reliefs*, voorſtellende de veldſlagen van de Centauren en de Lapithen, en het gevecht der Grieken en de Amazonen, in de ruïnen van eenen tempel van *Apollo* opgegraven. De kostbaarſte verzameling is met dit al die, welke onder den naam van de marmeren van ELGIN bekend is, en door dezen Lord gedurende zijne ambasſade, met een firman van den Sultan aan het Parthenon vàn *Athene* ontrukt zijn, en hem door het gouvernement met 35,000 pond ſterlings betaald zijn. Hoe fraai ook, maken deze fragmenten, verminkte ſtandbeelden en *bas-reliefs* echter weinig indruk op het algemeen. Zij baren hetzelfde genoegen, dat men zoude hebben bij het zien van eene ſchoone vrouw met een been, zonder armen en uitgeſtoken oogen. Hoe jammer, dat men de aloude hoofdſtad der kunſten, *Athene*, niet in al den glans van hare volmaakt geconſerveerde monumenten kan aanſchouwen. De verzameling *mineralen* van dit muſeum is zeer aanzienlijk. De zoölogiſche en ornithologiſche *collectiën* hebben reeds meer dan 90,000 monſters. De medaille- en muntzaal wordt beſchouwd als de uitgebreidſte van *Europa*. Eene *collectie*, die ik met genoegen beſchouwde, was die der afgoden van Hindoes, Chinezen en Japannezen, hunne halsſnoeren, oorbellen, antieke wapenrustingen, enz., enz. Ook de beroemde vaas van *Barberina*.

Zoological Society and Gardens heeft mij een' zeer

aangenamen morgen verfchaft, derzelver inrigting en verdeelingen waren mijne bewondering overwaardig. Die tuinen, zoo *interesfant* onder het wetenfchappelijke opzigt, die menigte wilde dieren op hun afgeperkt ftukje grond in de grachten, in hokken en kooijen, hunne clasfificatie, dit alles fpande mijne aandacht in den hoogften graad.

Royal Academy heeft deszelfs locaal en *expofitie*-zaal in *Somerfet houfe*. Hier zag ik de tentoonftelling der kunstwerken van levende meesters. De fchilderijen van LANDSHEER, van WILKE, in zijn nieuwe manier, waren de beste voortbrengfelen. Die van LESLIE, van WILLIAMS, van SMITH en eenige anderen bekleedden den tweeden rang. Aan goede portretten ontbrak het niet. Landfchappen waren tamelijk min. De plafond van de bibliotheek, door REYNOLDS en CIPRIANI gefchilderd, is fraai.

Society of British artist's had ook hare tentoonftelling, waar ik, behalve de nieuwe kunstproducten, ook fchilderijen van vroegere jaren der levende meesters aanfchouwde, en eenigen huldigde.

National gallery. Een uitmuntende verzameling, waar men, behalve de fchilderijen van RUBBENS, REMBRAND, VAN DIJCK, TITIAAN, CORREGGIO, DOMINICHINO, POUSSIN, CARRACHE, WILKIE en HOGARTH, de opwekking van LAZARUS van SEBASTIAAN DEL PIOMBO, de overfpelige vrouw, door REMBRAND, het dorpsfeest van WILKIE, en het huwelijk naar de mode van HOGARTH, vier uitgelezene kunstgewrochten bewonderd.

Wa-

Water-colour drawings. De zalen van *Somerſet houſe*, reeds te klein voor de ſchilderijen in olieverf, deed de *aquarelle*-ſchilders beſluiten eene afgezonderde tentoonſtelling te houden, waartoe eene galerij in 1821 gebouwd werd. Hunne tentoonſtelling geviel mij zeer. De meeste teekeningen herinnerden mij aan *Italië.*

Exhibition of Drawings and Engravings had, tijdens mijn verblijf, fraaije zaken ten toon geſteld.

Op *Pall Mall* zag ik verſcheidene tentoonſtellingen. Die, welke nevens het *British Inſtitution* geopend was, bevatte ſchilderijen van MURILLO, CANALETTO, POUSSIN, DANIËL DE VOLTERRA, REMBRAND, OSTADE, en van de moderne meesters ALBAN, BONE, GREEN, BONNINGTON, enz. In eene andere was eene *Venus* van TITIAAN de paarl.

In eene *Exhibition*, in het Pantheon, ontwaarde ik goede ſchilderijen van WESTALL en DANIËLS. Kortom, ik liep eene menigte van dusdanige verkoophuizen of zalen in, maar beklaagde mij ſomwijlen den *entree*-ſchelling.

Miſs Linwood's gallerij. Miſs LINWOOD is zeer zeker de geduldigſte der vrouwen. Zij borduurt met de naald met eene verwonderlijke ſchoonheid ſchilderijen, die, op eenen afſtand gezien, zich niet van de origineelen onderſcheiden. De hooge prijzen, waarmede men deze geborduurde copijën van de beste werken der ſchilders betaalt, bewijst hoe hoog men dezelve ſchat. Een kopij naar CARLO DOLCI is met 3000 *guinjes* betaald; eene ſom, waarlijk die CARLO DOLCI welligt met geen honderd origineelen verkreeg.

Dat

Dat men met de uitgaven niet zeer ſpaarzaam te werk gaat, wanneer het de ijdelheid kan verzadigen, wordt elk oogenblik hier te land bewezen. Om ſlechts iets te zeggen: ieder glasruit van de breede Gothiſche venſters van het kasteel van *Windſor* kost 12 pond ſterlings.

Het *Colosſeum*, in Regentspark, is een kolosſaal gebouw van eene edele bouworde met twee *vestibules*, waarvan de eene tot de kunstzaal geleidt en de andere naar de verſchillende galerijen. In het midden van het gebouw is een zonderling werktuig, dat de bezigtigers van het Panorama van *Londen* (waarvoor dit gebouw opgerigt werd) tot de hoogte om het goed te zien, opligt, en hen dus van het trappen klimmen bevrijdt. Het panorama van *Londen* overtreft in uitgeſtrektheid en juistheid, al wat men tot heden in dit *genre* zag. Het doek, waarop hetzelve is afgebeeld, heeft 40,000 vierkante voeten. Het gezigtspunt is van de *St. Paulus* kerk genomen, door HORNER en onder directie van PARRIS werd het ſchilderwerk uitgevoerd.

Tuinen met grotten, fonteinen, watervallen, Zwitſerſche hut en ſchelpwerken omgeven dit *Colosſeum*.

Het diorama, waarvan BOUTON en DAGUERRE de ſchilders zijn, zag ik vroeger in *Parijs*.

Het panorama op *Leicester ſquare* bevat het panorama van *Jeruzalem*, dat mij langen tijd boeide, en het panorama van het kerkhof van *Pere la Chaiſe*, dat mij geen oogenblik ophield.

Het cosmorama in *Regent's ſtreet* ſtelde beroemde

bouw-

bouwvallen van de oudheid en moderne ſteden ten toon.

De *Adelaide gallery* is eene wetenſchappelijke tentoonſtelling, waar dagelijks op vaste uren proeven gehouden worden, die zeer *interesſant* zijn om bij te wonen. Onder de modellen van uitvinding, merkte ik op: een waterbed, een ſtoomkanon, dat ongelooflijk veel ſchoten in een enkele minuut geeft, eèn duikerklok, ligters, werktuigen tot het ſnel vlechten van ſtroo, insgelijks voor veters te maken, nieuwe ſteendrukpers, ſtoomrijtuigen, ſtoombooten, enz. De proeven van *chemie* en *electriciteit*, als mede het hoofd afſnijden, en de microscoop, die $2\frac{1}{2}$ millioen malen vergroot, en om twee uren des middags werkt, zag ik met genoegen.

Verzamelingen en *galerijen* van *ſchilderijen* bij particulieren. Hun getal en het uitgelezene der meesten doet mij met huivering de pen bezigen, daar men tot hunne *commentatie* boeken zoude kunnen vullen. De menigte der juweelen van Hollandſche kunst in het bijzonder, deed mij later dikwerf zeggen tegen vreemdelingen: Gaat over *Holland* naar *Londen* om Hollandſche kunst te zien. Men kan zich dan eerst van onze voormalige bloei een juist denkbeeld geven. Ook de Italiaanſche ſcholen worden levendig vertegenwoordigd, wat de ſchilderijen van kabinetsgrootte betreft.

Ik bepaal mij tot het aanwijzen der voornaamſte galerijen, en die, welke ik bezocht.

De verzamelingen STAFFORD in *Gower houſe*, die van

van *Northumberland houſe*, van *Buckingham houſe*, die van den Hertog van *Devonshire*, van den Hertog van *Ashburnham*, in *Doverſtreet*, van BARING, op *Piccadilly*, van G. HEBBERT, op *Portland place*, van VERNON, van W. FAWKES, op *Grosvenor place*, van J. HARMANS, op *Finsbury ſquare*, van NEELD, op *Grosvenor ſquare*, de galerij van LEICESTER in *Hillſtreet*, en boven alles de particuliere collectie van den Koning op *Pall Mall*. Daar zag ik den ſcheepsbouwmeester van REMBRAND, en andere meesterſtukken.

De galerijen van R. PEEL, THOMAS HOPE, en de vermaarde van Lord GROSVENOR, Markies van *Westminſter*, heb ik tot mijn leedwezen niet gezien. Lord GROSVENOR, na mijn ſchriftelijk verzoek, om toegang tot zijne verzameling, den 6den Mei bekomen te hebben, is zich denzelfden dag in perſoon bij mij komen verontſchuldigen, dat de zalen ſchoon gemaakt werden, en wij (onze Hollandſche graveur DE MARE had mijnen brief mede onderteekend) nog eene maand geduld moesten bezigen. Dit is een ſtaaltje van wellevendheid, die men niet altoos wachtende is. De voormalige galerij van WEST in de *Newſtreet* beſtaat niet meer, die van KOETSVELD werd verkocht, en die van den ſchilder BECCHEY werd tijdens mijn verblijf verkocht. Dezelve telde niet veel bijzonders. Door zich ſchriftelijk aan de eigenaars te adresſeren, kan men alle deze galerijen bezigtigen in den aanvang van het zomerſaizoen, maar de drinkgelden aan de bedienden van deze heeren, waarvan eenigen een' waren hofſtoet houden, is eene niet geringe uitgave. Een

mij-

mijner kunstvrienden, de Engelſche ſchilder BONE, was mijn geleider in de meeste dezer verzamelingen, waarvan eenige ook kunstgewrochten van zijne hand bezaten.

The Egyptian hall, aldus geheeten na den aard van hare bouworde, bezat vroeger een collectie van zeldzaamheden van natuur en kunst, maar dient thans tot tentoonſtelling en verkoopzaal.

Schouwburgen. De Italiaanſche opera bezocht ik over dag. Ik had MALIBRAN, RUBINI, enz. zoo dikwerf gehoord, dat eene plaats in den bak, die meer dan zes gulden kost (10 *ſhilling 6 pence*) mij wat kras voorkwam. De zaal is bijna zoo groot als de *Scala* te *Milaan*, en de loges zijn, even als in *Italië*, met gordijnen voorzien. Het voorſte der loges, die het getal van 172 uitmaken, is met lieve ornementen en allegoriën beſchilderd, en de plafond met de negen muzen. De concertzaal, in hetzelfde gebouw, is fraai; 95 voet lang, 46 breed en 35 voet hoog; met ſmaak verſierd.

Het *Theater* van *Drury lane.* Door den grooten ingang, waar boven het ſtandbeeld van SHAKSPEARE geplaatst is, komt men door eenen *corridor* in eene zeer ſchoone *rotonde*, waar zich de trappen bevinden, die tot de loges geleiden, en tot een *foyer*, die 86 voet lang is, en waarvan de muren geheel met ſpiegelglazen bedekt zijn. De zaal wordt door gaz verlicht. Hare grondkleur is wit met roode en gouden ornementen beſchilderd, heeft vier rijen loges, waarvan twee met glazen kroonen, kan 3600 perſonen be-

bevatten. De bak kost 3½ *shilling*, doch half geld na 9 uur. Ik zag er *Willem Tell* geven.

Het *Theater* van *Covent-garden* heeft een beter uitzigt uitwendig dan het vorige, maar heeft inwendig veel overeenkomst er mede, en dezelfde verdeeling. Ook de prijzen zijn dezelfde. De gevel is eene navolging van den tempel van *Minerva* in de *Acropolis* te *Athene*. Het is een fraai portiek van de Dorische orde, waar men de afbeeldsels van het treur- en blijspel, door FLAXMAN gebeeldhouwd, opmerkt. Ik zag hier *Macbeth*, welligt de volmaaktste, de overheerlijkste *tragedie* van SHAKSPEARE, uitvoeren op een waardige wijze. Er zijn lieden, die willen, dat het beter is SHAKSPEARE te lezen dan op schouwburgen te zien vertoonen, te meer, zeggen zij, omdat in zijnen tijd de theatrale voorstellingen slechts als zamenspraken tusschen verkleede personaadjen beschouwd werden. Ik wil de juistheid dezer aanmerking niet betwisten, maar hetgeen ik weet, is, dat de voorstelling van *Macbeth*, en die van *Romeo en Julia*, *Hamlet* en *Othello*, stukken, waarin men op de tegenwoordige Engelsche schouwburgen slechts zeer geringe uitlatingen maakt, waar men zelfs nimmer in vergeet bij de opkomst en den uitgang van een' Koning de vereischte *fanfare* te laten blazen, om het primitieve karakter te bewaren, op mij een' indruk heeft gemaakt, die de lectuur vroeger nimmer bij mij te weeg bragt. Nu eerst gevoelde ik al het reusachtige van het genie van SHAKSPEARE. De acteurs, die hun leven aan de studie van hunnen grooten nationalen dichter

wij-

wijden, komen als zoodanig zelden in andere rollen op, en verfchillen met de Acteurs, die aan onze fchouwburg verbonden zijn, en dan eens in de rol van een' held, dan eens in die van een' grappenmaker moeten verfchijnen.

Het komt mij zonderling voor, dat het groote deel des publieks, voor hetwelk de Engelfche kunftenaars hun talent ontwikkelen, gelijktijdig lomp, onwetend en zonder opvoeding is. Maar ook deze omftandigheid doet welligt eene goede uitwerking op den fpeler. Even als deugdzame mannen de deugd om haar zelve beminnen, zijn de Engelfche acteurs genoodzaakt hunne kunst voor zichzelve, zonder te hechten aan het onthaal, dat hun wordt gedaan, te beminnen, en door dit middel zijn zij des te zekerder de algemeene toejuiching ten flotte te verkrijgen. Langs een' anderen kant moet men bekennen, dat, ondanks deze lompheid, het Engelsch publiek welligt met meer gezond verftand oordeelt, dan dat van andere hoofdfteden. Vele landgenooten hooren niet gaarne, dat andere natiën ons, in wat ook, te boven ftreven, en echter kan dit niet beletten te verklaren, dat, zoo wij al geen SHAKSPEARE hebben, wij ook geene acteurs bezitten, dit in ftaat zijn de karakters, die hij gefchapen heeft, in alle hunne *details* voor te ftellen.

Het *Haymarket Theatre*, naar de teekeningen van NASH gebouwd, was tijdens mijn verblijf nog gefloten. De *Engelfche opera* of *Lyceum* op het ftrand, is eene kleine zaal met vier rangen en een gemakke-

lijk *parterre* en eene fierlijke *foyer*. Het publiek, dat de zaal bezette, was niet van den eerften rang, deze bezoekt uitfluitend de Italiaanfche opera. De zangers, die in de *Mountain Sylph*, eene opera, waarvan de muzijk door J. BARNETT vervaardigd was, toegejuicht werden, waren: WILSON, de komiek KEELEY en Mifs ROMER.

Astley Theatre is een tamelijk groot amphitheater. Daar het *parterre* meestal met de *fcene* vereenigd wordt, om de paarden, die in de *melodrama's*, die hier gegeven worden, voorkomen, beter te doen werken, heeft men het verlies van dit *parterre* in de loge en galerij trachten te hervinden; achter dezen is eene groote ruimte om te *circuleeren*, en daar de loges zeer laag zijn, kan men even goed zien. Ik zag er met veel geluk het beleg en de inneming van *Jeruzalem* uitvoeren, en bewonderde de ruiterlijke *evolutiën*, vooral die van een 40tal *amazones*, die zich dapper verdedigden. Ook de machinerie, die in dit ftuk niet weinig te manoeuvreren had, bewonderde ik. Dit *Theatre* wordt zeer bezocht, en het getal alleenkomende vrouwen is aanzienlijk, en daar alle de *dandy's* en jonge lieden van de groote wereld de gewoonte hebben *maîtresfen* te onderhouden, voor welke zij bijzondere woningen huren en als in familie leven, even zoo fystematisch als in andere opzigten, vindt men hier vele vrouwen, die eene foortgelijke verbindtenis trachten aan te knoopen. Veel *finesfe* in haar gedrag en in de beminnelijke *coquetterie*, die zij weten te ontwikkelen, ftralen bij haar door, en

door

door hare *gereserveerde* manieren jegens anderen, weten zij eene soort van verstandhouding met het beoogde voorwerp tot stand te brengen, zonder dat er nog een woord tusschen hun beiden gewisseld is.

Het is opmerkelijk, dat de meeste jonge meisjes, die zoo vrolijk een langdurig leven van ongeluk te gemoet loopen, zelden daartoe door de mannen of door de liefde medegesleept zijn, maar meerendeels door personen van haar eigen geslacht, waartoe de bovenmatige *luxe*, die in alle klassen heerscht, verwonderlijk de hand biedt. Dit laat niet af, dat het meerendeel derzelve onbelangzuchtig en zeer gevoelig is, ja zelfs romanesk in haren vernederenden stand. Ondertusschen zijn er tusschen deze dames even zeer afwisselende *nuances* als in de andere klassen der maatschappij, en haar getal is te *Londen* zoo groot (men verzekert meer dan 80,000), dat zij zeer goed alleen eene stad zouden kunnen bevolken.

In het theater van *Drury Lane* is hare *concurrentie* vooral in het oogloopend. Van de *gemainteneerde* dame, die jaarlijks 6000 pond sterlings verteert, en hare eigene loge heeft, af, tot die, welke op straat *bivouacqueert*, vertoonen deze vrouwen er zich in alle mogelijke graden, en vullen in de *entr' actes* de groote en rijk versierde *foyers*, waar zij hare bekoorlijkheden zonder de minste *gene* ten toon spreiden. Het is ontwijfelbaar, dat in geen ander land deze *relatiën* zich op eene meer schaamtelooze wijze ten toon stellen, dan in het *decente* en godsdienstige *Engeland*. Dat gaat in den schouwburg zoo

 ver-

verre, dat men ſoms moeite heeft zich tegen deze pries-teresſen van *Venus* te verdedigen, en dit heeft plaats in het nationale theater der Engelſchen, daar waar hunne grootſte dramatiſche talenten zich moeten ontwikkelen, waar onſterfelijke kunſtenaars ſchitterden! Is dit een en ander in het oogloopend, zoo kan men zich toch niet onthouden de ſchoonheid van deze ſmaakvol uitgedoste jufferſchap te huldigen. Deze overtreft de verbeelding, en elk wezen, op weinige uitzonderingen na, maakt de bewondering gaande, niet minder wanneer men door een kenner vergezeld gaat, die u de eene doet kennen als kortelings uit de gevangenis van *Kings-bench* ontkomen, waar een ſchuld van 8000 pond ſterlings haar gedurende een jaar deed verblijven, en waar zij, door haar beſtaan te vervolgen, middel vond om uit te komen. Hoe het ſentimenteele haar in het verderf ſtortte, door haar tienmaal meerder aan haren minnaar te doen ſchenken, dan zij van haren *entreteneur* ontving. Hoe voorname lieden op de onwaardigſte wijze van deze zwakheid gebruik maakten, enz. De andere als eene, die onlangs een pracht ten toon ſpreidde, die weinige leden van het diplomatieke ligchaam zouden kunnen ſtaande houden en thans zeer erkentelijk zoude zijn, indien men haar den arm en een' enkelen *ſhilling* aanbood. De vrijheid waarmede deze wezens zich op alle openbare plaatſen vertoonen, en in ſchouwburgen den eerſten rang innemen, ſteekt zeer af bij de ſtrengere bepalingen die te *Parijs*, zoowel de politie als de publieke opinie haar oplegt.

Het *royal Circus or Surrey Theatre*, het theater

Co-

Cobourg, *Sadler theatre*, *Adelphi theatre*, *Olympic theatre*, *East London theatre* en *West-London theatre*, dat in den winter door eenen Franſchen troep bezet is, zijn ſchouwburgen van den tweeden rang, waarvan eenige geſloten waren, en die ik ſlechts bij naam leerde kennen, even als de muzijkſocieteiten, bekend onder den naam van het koningsconcert, waar alleen de muzijk van oude meesters uitgevoerd wordt, en die welke bekend is onder den naam van ſocieteit van *St. Cecilia*. Dit was ook bij mij het geval met de *Almack's balls*, die alleen door de allerhoogſte rangen bezocht worden, en in de lentemaanden plaats hebben. De doorluchtigſte dames, die men tot patronesſen van het bal benoemt, deelen de toegangsbiljetten daartoe uit. Het is eene groote gunst er een te verkrijgen, en allermoeijelijkst voor perſonen, die niet tot de hoogſte en elegantſte kringen behooren. Maanden lang *intrigueert* men om er een te verkrijgen, want hij of zij, die niet op de *Almack's* gezien wordt, is geheel *infashionable*, en zoo iets is voor den Engelschman, die met kracht en geweld voor *fashionable* wil doorgaan, het grootſte ongeluk, dat hem overkomen kan. Intusſchen ſtelt men zich te veel van deze bals voor. Men danst er op eene treurige wijze, zonder het minſte aanzien van vrolijkheid, welke opmerking nog meerder in het oogloopend is, indien het toeval wil, dat er rouw gedragen moet worden, en het ganſche gezelſchap van top tot teen, de handſchoenen medegerekend, in het zwart getooid is.

 Routs.

Routs. Belagchelijk zijn deze vereenigingen, waar men naauwelijks plaats op den trap vindt, waar men den avond door brengt met voort te ſtoten en voort geſtoten te worden, en waar men in den *atmospheer* van een heete broeikas leeft. Men kan de vrouw van den huize geen grooter genoegen doen, dan haar geheel lokaal tot ſmorens toe te vullen. Daar zijn nimmer te veel menſchen, en opdat hare ijdelheid geheel en al voldaan moge zijn, moet er aan de deur eene verwarring onder de rijtuigen ontſtaan, eenige moeten verbrijzeld worden, eenige menſchen en paarden gedood worden, ten einde men den volgenden dag in den *Morning Post* een lang artikel over de zeer *fashionable soirée* van Milady *** leze.

Hetgeen veel tot de droefgeestige ſtemming der Engelſche ſocieteiten bijdraagt, is, dat een Engelschman te trotsch is om het woord tot een' onbekende te voeren, en dat hij het als eene beleediging beſchouwt, indien men tot hem, zonder vroegere bekendſchap te hebben of hem te kennen, het woord rigt. Zij lagchen er ſomwijlen zelven over, zonder daarom van gedrag te veranderen, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt. De kleine kringen zijn vrij wat aangenamer dan de groote gezelſchappen dezer hoofdſtad; want daar verſtaat men elkander in alles, uitgenomen de gezelligheid; noodigt men en betaalt men daar kunſtenaren, zoo is het wijl de *bon ton* zulks wil; met hen te leven en het aangename van hun verkeer te genieten, zijn dingen, waarvan men geen denkbeeld heeft. De opvoeding is geheel ſtaatkundig, en de partijgeest

dringt

dringt zich in elke ſocieteit met den geest der klasſe, die door de mode ingezogen wordt. Hieruit ſpruit iets ongerijmds voort, eene ſcheiding van verſchillende elementen, die, gevoegd bij het reeds zoo weinig gezellige verkeer der Engelſchen, het verblijf in dit land op den langen duur zeer onaangenaam voor een vreemdeling maakt, indien hij zich niet in zeer *intime* kringen kan doen inleiden, of wel indien hij niet met eenige veerkracht eenig politiek ſtelſel omhelzen kan.

De gelukkigſte en beminnenswaardigſte klasſe is de welgeſtelde middelſtand, welks ſtaatkunde zich tot den bloei zijner provincie bepaalt, en onder de leden, bij welke meerendeels overeenſtemmende inzigten en *principes* heerſchen. Deze weinig aan de mode zijnde klasſe is de eenigſte, die inderdaad gastvrij is. Zij zoekt de vreemdelingen niet op, maar die haar tegen het lijf loopt wordt met goedheid en gulheid ontvangen.

Wat de *bonne chère* in de groote particuliere huizen betreft, zoo vindt men al het delicaatſte wat de wereld oplevert, want deze ſtad is de verzamelplaats van de beste Franſche en Italiaanſche koks, waaronder er zich bevinden, die een jaarlijks traktement van 1200 pond ſterlings genieten. De inrigtingen der buffetten en ſoupers zijn volmaakt gecombineerd. In een ſpeciaal daartoe beſtemde zaal is een lange tafel, rijkelijk met de uitgezochtſte ververſchingen voorzien, en zoodanig geplaatst, dat de genoodigden ſlechts aan de eene zijde kunnen zitten. Achter de tafel zijn eenige eveneens gekleede en met zwarte

boezelaren voorziene meisjes gerangſchikt, om het verlangde aan elk te geven, terwijl zij door een met de keuken gemeenſchap hebbende deur bij voortduring nieuwen toevoer ontvangen. Hierdoor voorkomt men de onaangename optogten van lakkeijen, die ontzagwekkende bladen in de lucht balanceren en het gezelſchap elboogſtooten uitdeelen, en elk oogenblik in het gevaar verkeeren, op eenige perſonen het bedrag, warm of koud, van hunnen last te ſtorten. Het ſouper, later in een ander vertrek toebereid, wordt op dezelfde wijze bediend.

Op een *ſoiree muſicale* te worden uitgenoodigd, is een der hardſte proeven, waaraan een vreemdeling in *Engeland* kan onderworpen zijn. Ieder moeder, die ten minſte eene groote dochter, die haar aan den muzijkmeester veel geld gekost heeft, bezit, wil ook de genoegdoening hebben dit geborenwordend talent te doen bewonderen. De lieve dochter dan, glijdt van boven naar beneden op hare piano en klopt op eene wijze, in ſtaat om het kippenvel voor den dag te doen komen; en wat den zang aangaat, al weet een Engelsch meisje te zingen, zoo heeft zij gewoonlijk noch methode, noch ſtem.

De groote wereld begint eerst te twee uren 's middags te leven. Van vier tot zes zijn de uren van het park. Alle dames laten zich alsdan in hunne ſmaakvolle koetſen en in een ochtendtoilet langzaam rondrijden, terwijl de mannen rondom hen op heerlijke paarden voltigeren, van bloem tot bloem voortdravende, en zoo vele bekoorlijkheden, als de

he-

hemel hun heeft toegeſtaan, ten toon ſpreidende. Over het algemeen hebben alle Engelſchen een goed voorkomen te paard. Zij rijden daarbij beter en op eene meer natuurlijke wijze dan onze beste ruiters. Ook de Engelſche dames, die meestal rijden, weten met buitengewone behendigheid en vastheid hun paard te beſtieren.

In *Engeland* kan men des avonds in geen huis gaan, zonder daartoe verzocht te zijn. In de kleine kringen is men nog al te huis, maar algemeene *converſatie* heeft er niet plaats. Ieder kiest gewoonlijk de dame, die hem het meest aanſtaat, en verlaat haar bijkans niet gedurende den ganſchen avond. Menige ſchoone blijft alleen, zonder in de gelegenheid te zijn een woord te uiten, maar zij laten er niets van blijken in hare gelaatstrekken, en dat wel aangezien hare *pasſieve* natuur.

Men is hier te ſlaafsch aan de gebruiken, te ſystematisch in alle vermaken, te veel met vooroordeelen behebt, te weinig levendig, in een woord, om tot die geheele vrijheid te komen, die de grondſlag vormt van alle vermaak in het gezelſchappelijke verkeer. Er beſtaat mogelijk geen eentooniger en gelijktijdig hoovaardiger volk dan dat der hooge Engelſche kringen, met uitzondering van die, welke op het vaste land geleefd hebben. Een geest en mode, verſteend en koud als ijs, heeft een ieder doordrongen en maakt de hooge klasſen verveelend, de lageren belagchelijk. De wezenlijke beleefdheid van hart en de ronde vrolijkheid

 ont-

ontmoeten zich nimmer; men neemt hier noch de Fransche ligtzinnigheid, noch het Italiaansche natuurlijke aan, maar indien men iets van vreemde manieren verneemt, is het veeleer stijfheid en *embarras*, die zich onder hoovaardigheid en zoogenaamde oorspronkelijkheid verschuilen.

Ongehinderd dit alles, heeft de *auréole*, die de krachtig in den grond geankerde aristocratie omringt, welke groote rijkdommen bezit, en dezelve inderdaad met eenen smaak, dien men haar niet ontzeggen kan, verteert, van de zamenleving van *Londen*, die van *Europa par excellence* gemaakt, en bij welke alle natiën min of meer onderdoen. Deze voorkeur is der vreemdelingen geenszins aangenaam, en hetgeen zulks bewijst is het gering getal, dat zich in *Engeland* bevindt, en dat zij, die er zich heen begeven, er slechts een kortstondig verblijf houden, en elk een dankt uit grond van zijn hart den hemel, wanneer men zich op nieuw buiten den atmospheer der Engelsche societeit bevindt.

De Engelschen in hunne *familie* en huiselijke betrekkingen, komen veel beminnelijker en beminnende voor, alhoewel ook daar vele zonderlinge trekken hen onderscheiden, zoo als bij voorbeeld het algemeen in de hooge klassen aangenomen gebruik, dat zoodra de zonen op hunne eigene wieken kunnen drijven, zij het ouderlijke huis verlaten, om alleen te gaan wonen, en zich niet bij hunne ouders vertoonen, zelfs om te eten, zonder eene formeele invitatie.

De

De Engelſchen beſchouwen de edellieden van het vasteland als vijftig percent minder dan de Engelſche heerſchappen; niettemin rekent een rijk burger het zich tot een zeer groote eer iemand van adel, van welk land dan ook, tot zijnent te ontvangen. Het is opmerkingswaardig, dat bij ons, zoo wel als in de andere deelen van het vasteland, de grooten, dien het voorwaar aan geene fierheid en *morgue* ontbreekt, wanneer zij met hunne landgenooten te doen hebben, elk Engelschman, zelfs wanneer hij ganſchelijk van geest ontbloot en alleenlijk omdat hij Engelschman is, als huns gelijken behandelen, zonder zich te informeren of hij tot zijnent den rang bekleedt, die hem regt geeft op deze onderſcheiding.

Niets is nietiger in de oogen der Engelſchen dan deze vernederende *manie* voor al wat vreemd is, eene gewoonte, die des te verachtelijker wordt, wanneer men bedenkt, dat de ware grond berust in den diepen eerbied, welken het Engelſche geld bij groot en klein verwekt.

De handwerkslieden zijn in *Engeland* zoodanig door hunne groote voordeelen en door den overvloed, waarin zij gewoon zijn te leven, bedorven, dat zij zich beklagen van honger te ſterven, wanneer zij niet dagelijks in overvloed vleesch, wittebrood, ſterk bier en thee kunnen hebben. Ieder onpartijdig vreemdeling moet verbaasd ſtaan over de algemeene welgeſteldheid die onder de arbeidzame klasſe heerscht, en bij het groot getal vermakelijkheden, die de lage klasſe zich weet te verſchaffen. De ambachtsman in *Engeland*

leeft

leeft over het algemeen beter dan de burger in *Duitschland*.

Men moet zeer rijk zijn om op het land huis te houden, want het gebruik wil, dat men er een groote pracht ten toon ſpreidt, en altijd volgens het gebruik zijn de voorwerpen, die deze pracht uitmaken, op weinig uitzondering na dezelfden, bij den koopman en bij den Hertog, te weten: een goed gedecoreerd huis, elegante meubelen, rijk ſervies, bedienden in leverijen van fijn laken en altoos nieuw. Aan tafel een' grooten overvloed van ſchotels en vreemde wijnen, uitgezochte en kostbare desſerten, in een woord, overal het aanzien van overvloed, of hetgeen de Engelſchen *plenty* noemen. Deze trein houdt vol zoo lang er vreemdelingen zijn, waarna het ſomwijlen gebeurt, dat de familie alleen overgebleven, zich met een mager geregt vergenoegt. Aldus moet men nimmer iemand op het land bezoeken, zonder uitgenoodigd te zijn, en deze uitnoodigingen zijn gewoonlijk voor een' bepaalden tijd, want zoo de kring van kennisſen aanzienlijk is, zoo zijn vergelijkender wijze het beſtek en de tijd gereſerveerd, en dien ten gevolge moet de een plaats voor den ander maken. Wanneer een familie aldus gedurende een maand bij voorbeeld huis gehouden heeſt, gaat zij op hare beurt bij anderen te bezoek, maar de maand gastvrijheid heeft even veel geld gekost als een rijk eigenaar tot onzent en elders in een geheel jaar verteert.

Het landelijk leven biedt zonder twijfel het aangenaamſte gedeelte der Engelſche zeden aan, want er

heerscht

heerscht eene groote vrijheid zonder een enkele van die vermoeijende pligtplegingen, die even *génant* voor den gastheer als voor zijne gasten zijn. Het logement, den vreemdeling aangeboden, beſtaat zeldzaam uit meer dan een vertrek, tot ſlaapkamer ingerigt, die de Engelſchen tot geen ander doel bezigen dan om de nachtrust te genieten, en hun dubbeld toilet te maken, dat zelfs in den minſten kring gehandhaafd wordt, daar alle de eetmalen ſteeds gezamenlijk genomen worden. In de bibliotheek houdt men zich met lezen en brievenſchrijven onledig. Het is daar, dat men nopens de wandelingen, het zij gezamenlijk of afzonderlijk, ten opzigte van welke men geheel vrij is, overeenkomt. Ook daar heeft men ſomwijlen gelegenheid uren achtereen zonder hindernis met de jonge dames, die veel ſmaak voor de letterkunde hebben, te kouten. Menig huwelijk en ſchaakpartij wordt daar ter plaatſe gedoodverwd. Op het ontbijt, dat ten tien of elf uur plaats heeft, kan men in de grootſte *negligé* verſchijnen; de vrouwen maken er de *honneurs* van. Is men ten achteren, en zijn de dames vertrokken, zoo blijft alles toch ſtaan, opdat niemand zonder ontbeten te hebben behoeft uit te gaan.

Hierna gaan de mannen ter jagt of houden zich met hunne zaken onledig. De gastheer doet even als de anderen, zonder zich om zijne gasten te bekreunen, en het is eerst des avonds een half uur voor het middagmaal, dat men zich op nieuw, en wel in eene uitgezochte kleeding, in de ſalon vereenigt.

Een

Een weinig voor middernacht wordt gewoonlijk nog een laatst fouper voorgediend. Ook een paar uren na het ontbijt wordt bij velen een tweede ontbijt, *luncheon* geheeten, voorgediend, en beftaande uit een koud collation. Dit maal is voornamelijk ten dienfte van de dames, die gedurende het middagmaal *la petite bouche* willen uitkramen, en beginnen met zich goed aan de *luncheon* te verzadigen.

Wanneer men zich ter ruste begeeft, ontfteekt men zelve zijne *bougie*, die met een aantal anderen op eene *confoli* geplaatst ftaat, en licht elk zich zelven voor, als zijnde het grootfte deel der bedienden federt lang ter ruste, om vroegtijdig bij de hand te zijn. Het is hier gewoonte, dat lakkeijen altoos in de *antichambre* vertoeven.

De manier, waarop de bedienden behandeld worden, is even in het oogloopend als de wijze, waarop zij hunne dienst verrigten. Ieder heeft zijn taak aangewezen, in welke men van hem de grootfte naauwkeurigheid vergt, zoo dat wanneer er eenige nalatigheid ontftaat, men altoos weet aan wien zulks te wijten is. Hierbij genieten de bedienden eene wijze vrijheid en zij hebben een weinig tijd overig, die hunne meesters met naauwgezetheid eerbiedigen. Men heeft meerdere *égards* voor hen dan in andere landen, offchoon zij van alle vertrouwelijkheid en *familiariteit* uitgefloten zijn en men van hen een' zoodanigen eerbied eischt, dat zij ten dien opzigte eerder als machines dan als dienstboden befchouwd worden.

Dit

Dit gevoegd bij hunne zware loonen, maakt, dat zij een zeer *décent* voorkomen hebben.

Niets is bedriegelijker in *Engeland* dan het uiterlijk der mannen; een handwerksman ontvangt dien nederigen groet, dien men een Lord toedacht. Is elk niet even ſierlijk gekleed, zoo bezit men veelal een geſtalte en een zekere manier, die beſchaafdheid uitdrukt en voorkomend is.

Dat de Engelſchen zoo dikwerf aan veronachtzaamde verkoudheden en borstziekten ten grave gaan, is meerder aan hunne gewoonten dan aan het klimaat te wijten. Zij hebben een' bijzonderen ſmaak om op het vochtige gras te wandelen en in alle publieke kamers zijn ſteeds onderſcheidene venſters open, zoo dat het onmogelijk is de togten te ontloopen; zelfs als zij geſloten zijn ſuist de wind er door, daar zij zelden goed toe en nimmer dubbeld zijn; daarenboven is het voor de *vegetatie* zeer gunſtig klimaat afſchuwelijk voor de menſchen. De eeuwigdurende mist, waarin *Londen* gehuld is, is onverdragelijk, en de ſlijk, die meerendeels de ſtraten overdekt, herſchept deze ontzagchelijke ſtad in een' waren modderpoel. Buiten de heerlijke *trottoirs*, waar het ſlijk zich minder opſtapelt, zoude men even als in *Les Landes* bij *Bordeaux* op ſtelten moeten gaan.

Onder de Engelſche militairen gaat het zeer gezellig toe, en buiten dienst beſtaat er niet het minſte onderſcheid tusſchen den kolonel en den laatſten tweede luitenant. Ieder neemt deel aan de *converſatie* met even veel vrijheid als in andere gezelſchappen. Op het

het land zetten zich al de officieren in uniform aan tafel, te *Londen* slechts die, welke aan de kaserne dienstdoende zijn. Ondertusschen zelfs hier, is niet zoodra het geregt afgenomen, of ieder zet zich op zijn gemak. Een onder-luitenant trekt zijn kamerrok of pantoffels aan, om met zijn' kolonel, die de uniform aangehouden heeft, een whist partij te maken. De aristocratie in *Engeland* is alles; zoo men niet het geluk heeft daartoe te behooren kan men, wel is waar, door geld een' hoogen graad in het leger verkrijgen, maar men wordt nimmer, of daar moeten zich bijzondere omstandigheden voordoen, een man van *importantie*. De erfelijke titel van een eenvoudig Baronet, hoewel oneindig lager, verschaft veel meer aanzien dan de verheven rang van Generaal der infanterie, een graad, die onmiddellijk op dien van Veldmaarschalk volgt. Men zal nimmer zeggen Mijnheer de Generaal of uwe Excellentie, maar *Sir* (*Sir* is de titel der *Baronets*.)

The United service Club bestaat uit het diplomatieke ligchaam en de hooge land- en zee-officieren. In de *Travellers Club* kan zich ieder wel opgevoed en goed aanbevolen vreemdeling laten voorstellen. Men kan zich geen denkbeeld maken van de *elegance* en het *agrement*, die men hier in de *Clubs* aantreft, en van de strengheid, waarmede de wetten gehandhaafd worden. Al wat pracht en gemak kunnen verlangen, vindt men hier zoo goed als in de beste particuliere huishouding. De trappen en zalen zijn immer met frissche tapijten voorzien, voor de deuren der vertrek-

trekken liggen ſchapenvellen met wol geprepareerd, om den togt aan de voeten te voorkomen; marmeren ſchoorſteen, fraaije ſpiegels uit een ſtuk, iets dat tot de hechtſte Engelſche luxe behoord, een overvloed van meubelen, enz. maken de ſalons zoo *comfortable* mogelijk. Er ontbreekt zelfs geen ſchaal om zich als men wil dagelijks te wegen; een bijzondere *fantaiſie* van de Engelſchen. Een aantal bedienden ſteeds *en ſoulier*, met of zonder liverij, zeer zindelijk gekleed, ſtaan altijd ten dienſte. In eene ſmaakvolle bibliotheek is een perſoon geplaatst om de gevraagde boeken te zoeken. In de lees-ſalon vindt men alle de dagbladen met orde gerangſchikt, en ter zijde bevat een kabinet de nieuwſte en beste landkaarten. Dit kabinet is zoodanig ingerigt, dat de verſchillende kaarten, de een op de andere gerold, aan den muur in ongelijke lengten hangen, terwijl eene koord, die in het midden hangt, dient om de kaart, die men raadplegen wil, over de anderen heen te trekken, en eene ligte aanraking van eene aan de andere zijde zich bevindende koord, doet oogenblikkelijk met groote ſnelheid en door een zeer eenvoudig mechaniek de kaart weder optrekken. Het bedoelde land is op de mahonijhouten rol, waarop de kaart gerold is, met zulke groote letters aangeduid, dat men dezelve van het andere einde der ſalon lezen kan. Door dit middel kan men in een zeer klein vertrek eene groote hoeveelheid kaarten vereenigen, zonder dat men de minſte moeite heeft de gezochte kaart te bezigtigen. De tafel in de *Clubs* wordt veelal door Franſche koks beſtierd en met de

meest mogelijke Londenſche zuinigheid. De wijnen worden door de *Clubs* gekocht, en voor den inkoopprijs weder verkocht. In de *Clubs* onderſcheidt men bij den eerſten oogopſlag, hetgeen de Engelſche manieren in het bijzonder hebben, daar men zich hier met veel minder achterhoudendheid vertoont dan in de groote wereld, die overal min of meer dezelfde is. Aldus beſpeurt een vreemdeling aldra het uitgezochte gemak, waarmede de Engelschman zich weet neder te zetten. Men moet ook bekennen, dat degeen, die de *origineele* gedaanten der Engelſche ſtoelen, op alle mogelijke graden van vermoeijing, ziekten en bijzonderheden van ieders geſtel berekend, niet kent, een aanzienlijk aandeel van het genoegen der luiheid niet kent. Het is reeds een waar genoegen een Engelschman voor zijn vuur in een dezer armſtoelen, die naar bedden gelijken, half zittende, half liggende te zien. Een ſoort van lesſenaar, met een kandelaar voorzien, is aan den arm gehecht en op dusdanige wijze ingerigt, dat de minſte aanraking van een *resſort* voldoende is, om dezelve naderbij te brengen, te verwijderen en regts of links te doen overgaan. Een machine van een bijzonder maakſel dient hem om zijne voeten op uit te ſtrekken.

Het gebruik van half neder te liggen in plaats van te zitten, van zich in zijn geheele lengte op het tapijt aan de voeten der dames uit te ſtrekken, een been over het andere te kruiſen, zoodanig, dat men den voet in de hand houdt, de handen in de vestzakken te houden, dit alles ziet men heden ten da-

dage in de beste gezelſchappen, in de hoogſte kringen.

Een *fashionable* treedt in de fraai verlichte zaal van een club, waar Hertogen, gezanten en Lords, in *ceremonieel* uitgedost, aan ſpeeltafeltjes gezeten zijn, met den hoed op binnen, nadert een whistpartij, groet deze en gene met een' geringen hoofdknik, neemt een dagblad, werpt zich op eene ſofa, en gooit na eenigen tijd zijn' hoed onachtzaam nevens zich neder of houdt denzelven op het hoofd, indien hij niet lang denkt te vertoeven.

Langs een' anderen kant is er geen menſchengeſlacht zoo *intolerant* als de Engelſchen. Een vreemdeling moet zorg dragen niet anders te handelen dan de inboorling. Wanneer men in de eetzaal van een club of in een *restaurant*, den bediende het een of ander een weinig levendig verwijt, of het geſprek wat luidruchtig voert, zal men geen gunſtig denkbeeld van zich inboezemen.

Speelhuizen. Dat van CROCKFORD is een der voornaamſte. CROCKFORD is in zijne *genre* een zeer origineel mensch, die van eenvoudig visſcher ter gelijker tijd de geeſel en de gunſteling van de rijkſte en aanzienlijkſte mannen der hoofdſtad is geworden. Een ſpeler, die millioenen heeft gewonnen, waarmede hij een paleis, tot het ſpel ingerigt, in den ſmaak van de Parijſche ſalons heeft doen bouwen; maar met eene Oosterſche pracht, die in eenige deelen de Vorſtenwoningen overtreft. Alle de verſierſelen zijn in den ſmaak der regering van LODEWIJK XIV, met dezelfde overdaad van beeldhouwwerk en vergulde gedeelten, enz. Eene

voor het overige zeer *confequente* mode, daar de Engelfche adel inderdaad al meer en meer naar de eeuw van LODEWIJK XIV begint te gelijken. CROCKFORD heeft in zijne dienst de beste der Europefche koks. De opdisfching gefchiedt tot zijnent met de zeldzaamfte volmaaktheid, en daarbij gefchiedt dan een helsch fpel, waar 20,000 pond fterling meermalen op eenen avond door een en denzelfden perfoon gewonnen of verloren zijn. De focieteit, die zich daar vereenigt, beftaat uit een club, in dewelke het uiterst moeijelijk is toegelaten te worden, en hoewel de hazardfpellen tot de misdaden in *Engeland* behooren, zijn niettemin de meeste Ministers leden van deze club, en de Hertog VAN WELLINGTON behoort tot het getal der directeuren.

De gevangenis van *King's bench* is voornamelijk aan de gevangenen voor fchulden gewijd, en vormt in het klein eene ware wereld op zich zelve. Zij gelijkt naar eene vrij aanzienlijke ftad, door ongemeen hooge muren omgeven, te weten van 30 voet. Men vindt er gaarkeukens, leeskabinetten, koffijhuizen, winkels en allerlei werkvolk, min of meer fchoone huizen, zelfs pleinen, geriefelijke meisjes en een markt. Heeft men geld, zoo leeft men hier zoo aangenaam mogelijk op de vrijheid na. Het ontbreekt zelfs deze kleine kolonie, welke 1000 bewoners telt, niet aan aangename verkeering, zoo in mannen als vrouwen, maar de arme duivel, die niets bezit is er ten regte ongelukkig.

In de gevangenis van *Newgate*, waar de misdadigers zitten, gaat het heel anders toe. Intusfchen worden de gevangenen met veel zachtheid behandeld.

Het

Het gouvernement ftaat hun dagelijks, het zij een gerftenfoep of wel een vette foep, een half pond vleesch, en een pond goed brood toe, en veroorlooft hen bovendien een' tweeden fchotel en eene halve flesch wijn te koopen. Er zijn werkplaatfen voor hen, die werken willen, maar de meesten rooken en fpelen op de binnenplaatfen van 's morgens tot 's avonds. Een voorbeeldelooze zindelijkheid wordt in het ganfche gebouw onderhouden.

Londen neemt jaarlijks in aanbouw en verfraaijing toe, en offchoon alle verbeteringen juist niet zeer rijkelijk goeden fmaak aanduiden, zoo is de natie toch altijd veel verfchuldigd aan den architect NASH, die de reusachtige plannen daarvan ontwierp en uitvoerde. De *Regentftreet* mag in de eerfte plaats genoemd worden. Zij heeft door *Portland-place* gemeenfchap met het *Regent's parc*, dat zoo fraai gedistribueerd is. Om dit alles te fcheppen, zijn vele oude ftraten afgebroken en meer dan 9000 huizen zijn in den tijd van 18 jaren in dit deel der ftad gebouwd geworden.

Alles is hier in kolosfale proportiën en op eene groote leest gefchoeid. De winkel van een' kleêrenmaker gelijkt naar eenen manufactuurhandel. Wanneer men aldaar komt om berigten in te winnen betrekkelijk een' jas, dien men befteld heeft, zoo bevindt men zich door honderd balen laken en verfchillende ftoffen en even veel werklieden omgeven. Een fecretaris komt te voorfchijn, en vraagt met een zeer ernftig uiterlijk op welken dag de beftelling gefchied is. Men duidt zulks aan, en op een teeken van den fecretaris brengt

een jongen twee ontzagchelijke folianten, welke hij gedurende eenigen tijd schijnt te doorbladeren. Mijnheer, zegt hij eindelijk, morgen om 11 uren 20 minuten zal uw jas genoegzaam gevorderd zijn, om dezelve in de kleedkamer te kunnen beproeven. Deze kleedkamers zijn met groote spiegels versierd en altoos met klanten opgevuld, die hunne kleederen komen passen, en welke twintigmaal door den kleêrenmaker veranderd moeten worden, zonder dat deze ooit het minste ongeduld doet blijken.

Bij een slager is niet alleen het vleesch in guirlanden, pyramiden en allerlei soorten van aan het oog behagende vormen gerangschikt, maar ook groote met ijs gevulde vazen verspreiden alom eene aangename frischheid; aan ieder lamsboutje is een schouwburg-*affiche* gehecht, en op de spiegelgladde tafels zijn de meest gezochte dagbladen, als ook de lijst der appartementen, die in het kwartier te huur zijn, en welke lijst ook bij de bakkers, kruideniers, enz. op de toonbank ligt. Een uitgever van plaatwerken heeft, behalve zijn magazijn, een aantal vertrekken, die Alphabetisch geteekend zijn, en naar die, welke de letter heeft van het werk, dat men verlangt, wordt men gewezen om bediend te worden.

In het oogloopend is in de *City* de moeijelijke nijverheid, met behulp van dewelke hare bewoners niet ophouden de veelvuldige voorwerpen, die de luxe benoodigd heeft, te leveren. Geen dag gaat er om, dat men niet iets nieuws aankondigt. Voeg daarbij de ontelbare *affiches* en de wijze van hen ten toon te

stel-

ſtellen. Eertijds vergenoegde men zich dezelve aan te plakken, tegenwoordig zijn zij *ambulant.* Hier is een man met een hoed van drie voet hoogte, waarop geſchreven ſtaat: wordt aanbevolen laarzen van 12 *ſhillings* het paar, of wel hoeden van 14 *ſhillings*, enz. Een ander draagt een ſoort van helm, waarop een waschvrouw geſchilderd ſtaat met de woorden: 6 *pence* per hemd. Kisten, in den vorm van de Arke Noach's, van huizen hoogte, zijn uitwendig geheel beplakt met aankondigingen, en doorkruiſen langzaam de ſtadsſtraten. Deze manier, om zich te doen kennen en anderen voorbij te ſtreven, is gewoonte en mode geworden, maar geeft met vele andere in het werk geſtelde pogingen, om aan het brood te komen, ſtof tot nadenken, en al ligtelijk komt alsdan ongepast voor alle onnuttige genietingen en uitgelezene pracht, die de armoede en het ongeluk ſchijnen te beſpotten. Hoe dikwerf vergiftigt alsdan niet de gedachten aan de ongelukkigen, die na eenen drukkenden dagarbeid des avonds ter naauwernood een toereikend maal vinden, terwijl anderen, door het vette der aarde overkropt, den bedelaar ſoms den honger benijden. Maar God wilde, dat op aarde de een genieten, de andere lijden zou. Men moet zich dus niet beklagen over het onbegrijpelijke, dat alle menſchen niet gelijkelijk gelukkig zijn. Men moet met de vreugde van een kind de bloemen plukken, zoo lang deze zich voordoen, men moet zoo veel mogelijk de anderen in hare welriekendheid doen deelen en met een ijzeren borst aan de rampſpoeden, die

ons vervolgen, het hoofd bieden.

Offchoon de voorwerpen van de hoogſte noodzakelijkheid niet veel duurder dan elders zijn, zoo betaalt men al wat pracht heeft zesdubbeld, maar treft ook dikwerf zesmaal meer genoegen aan.

De zindelijkheid en orde, die in alle huizen heerscht, is groot. Die zelfde orde beſtaat bij de inrigtingen, zoo als bij voorbeeld de eethuizen. Om acht uren des avonds worden de keukengereedſchappen gereinigd, de bedienden rust geſchonken, en tot geen prijs kan men na dien tijd zijne maag voldoen. Het is mij gebeurd, dat ik eenige minuten voor 8 uren kwam, en dat ik niets anders dan kaas en brood konde bekomen, daar het bereiden van iets warms de gereedſchappen langer dan tot acht uren in gebruik zoude houden. Toen ik de eerſte maal van dit gebruik onkundig was, kwam het mij vreemd voor op elke vraag tot antwoord te bekomen, *het is te laat*, de bediende keek daarbij regt flegmatisch op zijn horologie.

De gemakkelijkheid, die de *trottoirs* van *Londen* aanbieden, de steeds nieuwe voorwerpen, die men in de ſtraten ontmoet, de rijke en talrijke winkels, die het meerendeel ſieren, maken de ſtads wandelingen, vooral des avonds, voor een' vreemdeling zeer aangenaam.

Behalve de luisterrijke gazverlichtingen hebben alle de apothekars, die talrijk zijn, hunne venſters met groote glazen bollen voorzien, die, met allerlei kleurige likeuren gevuld zijn, het ſchitterend licht dezer bollen

doet

doet zich op eenen grooten afſtand zien.

Onder de magazijnen, die vooral de aandacht gaande maken, zijn die, welke het ſchoone Engelſche kristal verkoopen. Diamanten werpen zulke levendige kleuren niet terug als eenige dezer lusters. De vorm der verſchillende voorwerpen, waaruit zij zamengeſteld zijn, wordt weinig veranderd, en verkeert aldus in een groote eenzelvigheid.

In andere magazijnen ontwaart men alle ſoorten van de belangwekkendſte hedendaagſche inſtrumenten voor landbouwkunde. Ik zag een mechanismus van reusachtige zagen en andere werktuigen, met hetwelk men de dikſte boomen kon ontwortelen zoowel als de kleinſte tuingewasſen. De magazijnen van kramerijen en lampen verdienen mede bezocht te worden, daar zij een aantal nieuwe en nuttige voorwerpen aanbieden, die men te vergeefs op het vasteland met zoo veel verſchil en zoo wel toegepast tot het gebruik, waartoe dezelve moeten dienen, zoude zoeken.

In het *café Garroway* in de *City*, eene duistere zaal zonder het minſte aanzien, worden dagelijks paleizen en landgoederen dikwerf van een waarde van 100,000 pond ſterlings verkocht. De afſlager, een man van groote welſprekendheid, weet op eene bewonderingswaardige wijze door eene ongeloofelijke behendigheid zijn auditorium te bezielen. Hij draagt een zwart kleed en pruik, en geleek een profesſor die van zijn geſtoelte het woord voerde. Hij doet een redevoering bij elk goed, dat te koop aangeboden wordt, daarin aardigheden vermengende, die de aanwezenden luid-

ruchtig doen lagchen, en zoo in hoogdravende loftuitingen over het te koop aangebodene uitweidende, dat iemand, die weinig met de zaken bekend is, zoude zweren, dat alles voor niet in *Engeland* verkocht werd. Het gebeurt ook wel eens, dat hij bij een landgoed de ſchoonheid van het boomgewas roemt, en dat een kooper door dusdanige beſchrijving uitgelokt, den koop toeſlaat, en bij het bezoeken van zijn aangekocht goed ſlechts weinig of geringe boomen aantreft.

Veelal is de gewoonte, wanneer men naar buiten 's lands op reis gaat, het landgoed, waarvan men bezitter is met meubels, ſchilderijen, gevogelte, broeikasten, enz. te verhuren. Niets gaat de pracht van een lusthof of *park* in *Engeland* te boven; de zeldzaamſte bloemen, planten, ſtruikgewasſen, boomen, vogelen en dieren bij honderden van dezelfde ſoort verſieren hetzelve, de fijnſte vruchten worden er gekweekt in de uitgeſtrektſte, in de welingerigtſte broeikasten. Het valt uiterst moeijelijk aan den rentenier, een vrij eigendom in *Engeland* te bekomen, aangezien bijkans overal de aarde of de grond aan de gemeente of aan den hoogen adel toebehoort, waarom men dan meestal aan de *emphytéoſe* de voorkeur geeft. Men ſtaat aan den bouwmeester het beſtek, dat hij benoodigd heeft, voor 99 jaren af, onder beding, dat hij eene jaarlijkſche rente betaalt, die voor de huizen, van eenige *ſhillings* tot 10 *guinées* per voet bedraagt, en voor uitgeſtrekter gronden betaalt men per roede.

De overeenkomst geſloten zijnde, zoo gebruikt de onder-

dernemer naar welbehagen den grond tot huizen, parken, enz., maar na verloop van 99 jaar behoort alles in den ſtaat, waarin hetzelve gebragt is, en met alles wat met ſpijker en ijzer houdt, aan de familie van hem, die grondeigenaar was; nog meer, de kooper of huurder is verpligt, zijn huis, enz. in goeden ſtaat te onderhouden, en hetzelve alle zeven jaar in olie te doen herſchilderen, waartoe hij door inſpecteurs kan gedwongen worden. Voor het overige kan hij gedurende de 99 jaar het goed aan een ander verkoopen, maar alleenlijk tot het bepaalde tijdſtip, als wanneer de wezenlijke eigenaar in zijne bezitting terug treedt. Aldus behooren de landhuizen, pachthoeven, enz. aan een kleine getal groote eigenaars, en offchoon de emphytheotieke overeenkomst gewoonlijk bij haar verval hernieuwd wordt, zoo moet deze tijdelijke bezitting tegen eene dubbelde of driedubbelde rente van de vroegere, naar gelang in het tijdbeſtek de waarde der gronden over het algemeen vermeerderd is, of wel naar gelang het bedoelde goed verbeterd is, gekocht worden. Het grootſte gedeelte van *Londen* behoort op deze wijze aan eenige heerſchappen, zoo als onder anderen aan Lord GROSVENOR, die, naar men verzekert, meer dan 100,000 pond ſterlings van deze grondopbrengſten trekt. Lord GROSVENOR, die bezitter is van *Pimbico*, den grond, waarop men ſedert eenige jaren het prachtige kwartier van *Belgrave ſquare* en omliggende ſtraten gebouwd heeft, werd uit grond van deze bezitting tot Markies van *Westminſter* verhe-

heven. De Hertog van *Bedford* is bezitter van de omſtreken van *Covent garden* en het zuidelijk gedeelte der ſtad. Zoo dat de aristocratie uitgezonderd, bijkans geen een inwoner van *Londen* de wezenlijke eigenaar van zijn huis is. De bankier ROTHSCHILD zelf heeft er geen, dat hem toebehoort, en wanneer men bij wijze van ſpreken iemand zegt, ik heb een huis gekocht, dan vraagt men hem voor hoeveel tijd. De prijs verſchilt, nadat men het uit de eerſte hand tegen een grondrente, of wel uit de tweede of derde hand, tegen een ſom in eens afbetaald, bezit. Door deze overeenkomst moet het grootſte deel der verdienſten van de nijverheid vroeg of laat in de handen der aristocratie vallen, en de groote invloed, dien zij op het gouvernement heeft, vermeerderen.

Juſtitie. Iemand wordt zijn zakdoek ontrold, hij grijpt den dief en levert hem aan een agent van politie uit. De daad is klaar; vele getuigen zijn tegenwoordig, indien de ſchuldige voor de asſiſes kwam, zoude hij onvermijdelijk tot deportatie voor een aantal jaren of tot hangen veroordeeld worden. Hij ſmeekt in hartroerende woorden om vergiffenis aan den aanklager, en deze daardoor aangedaan, verſchijnt niet op den dag der verhooring, ten gevolge waarvan de aangeklaagde vrijgeſproken wordt, volgens de Engelſche wetten. — Maar kort daarop klaagt de dief, hem dien hij beſtolen had, aan, om aanranding, tijdens den diefſtal aan hem gepleegd. Vruchteloos verklaart deze den man niet aangegrepen te hebben dan bij den dief-

diefſtal; den gaauwdief, reeds vrijgeſproken voor die daad, wordt regt gedaan en de arme beſtolene tot de kosten en ſchadeloosſtelling verwezen.

De wetten en de regtbanken in den grond van de zaak tot het voorkomen van misdaden ingeſteld, ſtraffen dezelve ſlechts om ze daardoor te voorkomen. Naar dit beginſel wordt de zich terugtrekkende aanklager als den dief geſtraft, en degenen, die eenen reeds aan de wet verſchuldigde misdadiger aan dezelve zoekt te onttrekken, doet bijkans even veel nadeel aan de maatſchappij als de dief zelf. De man, die een zakdoek ſteelende, mogelijk eerst zijne misdadige loopbaan aanvangt, niet in tijds aangehouden zijnde, zal er ſteeds nieuwe vorderingen in maken, en welligt tot moord geraken. En aan wie ligt alsdan de ſchuld? Hij, die onvoorzigtiglijk de hand op de raderen, van een in beweging zijnde werktuig legt, om ze tegen te houden, moet zich niet verwonderen de vingeren daarbij te breken.

Nog een voorbeeld. Iemand verkoopt aan een' uitventer een oud pak kleêren voor vijf pond ſterlings. Deze zegt geen geld genoeg bij zich te hebben, en vertrekt om het te halen. Naauwelijks vertrokken, beſpeurt de verkooper, dat hij het pak ter ſluik heeft medegenomen. Hij dient beklag in en de uitſlijter wordt aangehouden. Den dag van het verhoor begeeft de vrouw van den uitſlijter zich naar de regtbank, zij ontmoet den aanklager aldaar en bezweert hem, dat haar man ſteeds voornemens was hem te betalen en overhandigt hem 5 pond ſter-

ſterlings. De verkooper voldaan, wil vertrekken, maar een agent van politie heeft het gebeurde gezien, en de magiſtraat, den aanklager hebbende doen roepen, doet hem ernſtige verwijtingen en verklaart, dat hij hem namens de regtbank zal doen vervolgen, omdat hij geld heeft aangenomen, om eene misdaad niet te vervolgen. Men moet weten, dat alleen openbare misdaden in *Engeland* van wege de regtbank vervolgd worden; alle de anderen geſchieden door de aanklagende partij.

Tot de onderſcheidene vermaken in deze ſtad en in het ganſche land behooren in de eerſte plaats genoemd te worden het wedrennen of de harddraverijen. Honderde paarden nemen daar ſomwijlen deel aan. Het verſchil, waardoor een paard den prijs behaalt, beſtaat ſomwijlen ſlechts uit een duim lengte, want het voorname beleid en de groote kunst der Jockey's beſtaat daarin, om zoo min mogelijk de wezenlijke ſnelheid van hunne paarden te doen kennen, en ſlechts datgene daarvan te toonen, dat juist noodig is om te winnen. Zien zij geen kans meer overig te hebben, dan blijven zij liever geheel en al achter, terwijl dat zij, die zich de overwinning blijven betwisten, nimmer zeer wijd van elkander verwijderd aan het doelwit komen. Het groteske ſchouwſpel van èen' ruiter, die duizende ſchreden achter zijne mededingers zich nog met ſpoor en zweep vermoeit, ziet men ſlechts aan deze zijde van het kanaal. De Engelſche Jockey's, dat geene kinderen zijn, zoo als men zich op het vasteland dikwerf

werf voorſtelt, maar kleine mannetjes, die ſomtijds 60 jaren tellen, maken eene bijzondere *corporatie* uit, en zijn ongetwijfeld de beste ruiters. Behalve hunne kleine geſtalte zijn zij zeer mager en door kracht van purgatiën en kunstmatige transpiratiën verkleinen en verſchralen zij zich zoo veel mogelijk. Op een' zekeren afſtand van het doel en digter bij de plaats van vertrek, ſtaat immer een paal *the betting post* geheeten, rondom welke zij die weddingſchappen willen aangaan, zich verzamelen, na bevorens de paarden op ſtal te hebben onderzocht, hen te hebben zien zadelen, hen aan den toegang van de renbaan weder gezien te hebben, zich met alle omſtandigheden bekend gemaakt te hebben en na welligt met toegenegene Jockey's teekenen van verſtandhouding gewisſeld te hebben. Al die geld te verliezen hebben, bezitten hier het regt van gemeenzaamheid, het zij Pair, liverij bediende, beurzenſnijder, Hertog, Lord, ſtaljongen, gaauwdief, alles wedt te zamen en ſchreeuwt om het hardst. Tien tegen drie voor — honderd tegen een voor — dan een tegen alle de anderen, enz. Weddingſchappen van 10 pond ſterling, zoo wel als van 10,000 *guinées* worden aangegaan, om in een oogenblik door het lot, de behendigheid of de *fraude* verloren of gewonnen te worden. Hebben de paarden het doel bereikt, zoo loopt ieder, en vooral de verliezenden, ſnel naar de Jockey's, om hen te zien wegen en de paarden te onttuigen, ten einde te ontdekken, of ook eenige onregelmatigheid hun bij toeval niet eenige kans zoude laten. Een kwartier uur

daar-

daarna vangt hetzelfde aan met andere paarden en wordt tot zes of zeven malen herhaald, naar gelang het getal paarden, en het hervatten van die, welke zoo juist tegelijk zijn aangekomen, dat een nieuwe loop noodzakelijk geacht wordt om te beslissen.

Het bokſen en de hanengevechten waren ook eenmaal zeer aan de orde van den dag, als publieke vermakelijkheden, waar ieder voor 3 *ſhilling* aanſchouwer van kon zijn, maar tegenwoordig gaat de politie deze gewoonten zoo veel mogelijk te keer. Het bokſen geſchiedde in een vierkant, in hetwelk de kampvechters met eenige vrienden, die met fleſchen water en citroenen voorzien waren, plaats namen. De vechters zijn tot de heupen naakt, lager mag geen enkele ſtoot gegeven worden. Valt er een, dan wordt hem koud water met nat van citroen ingegeven, en hij met een ſpons gewasſen. Dit moet in een halve minuut geſchieden, als wanneer het gevecht op nieuw aanvangt, tot dat een van beiden buiten ſtaat gebragt is en zulks door het toereiken van de hand aan zijne tegenpartij te kennen geeft. Deze menſchen maken er hunne profesſie van, en betwisten zich op deze wijze een zekere ſom gelds, die door een inteekening van liefhebbers, waar onder men Lords en adelijken aantreft, bijeen gebragt wordt.

Bij de hanengevechten, die nog veel zeldzamer zijn geworden, is het gebruik de hanen in zakken aan te voeren; zoodra zij elkander zien, meten zij zich, bedreigen elkander en vechten met woede op

le-

leven en dood. Ook andere gevechten, zoo als van honden, beeren, dasſen, enz. hebben enkele malen plaats.

Vechten op ſtraat wordt als pasſageſtremming niet veroorloofd, is de politie niet voldoende, dan moet elk voorbijganger de hand leenen. Een dronken kerel moet voor zijne dronkenſchap, als niet op ſtraat veroorloofd, een *ſhilling* boeten betalen, de tweede maal dubbeld. Ook in het ſpoor houden van de ontelbare publieke rijtuigen, *omnibusſen* van allerlei kleur, vorm en naam, wordt door de politie de goede orde gehandhaafd. Derzelver agenten hebben geen ander wapen dan een klein ſtokje, en zijn aan geen andere uiterlijke teekenen te kennen, dan aan eene ſoort van liverij, op welker kraag het nommer van hunne kompagnie gemerkt is.

De *fiacres* en chaiſen zijn groot in getal, de laatſten hebben de koetſiersplaats buiten de kap van de chais, waarin twee perſonen kunnen plaats nemen.

De zondag is in *Engeland* een zeer droefgeestige dag, men kan wel ſchieten in de ſtraten, zonder iemand te treffen, alles is geſloten op een enkel Fransch of Zwitſersch koffijhuis na. Slechts bakkers, tabaksverkoopers, enz., openen hunne winkels op zekere uren van den dag. In de kerken is de godsdienſtige ſtemming inderdaad opmerkingswaardig, en ieder vreemdeling zal betreuren, dat zulks niet overal elders zoo geſteld is. De kerken zijn zeer rein, ſierlijk en toch

eenvoudig. Op de *baluſtraden* van de banken van eenige kerken ſtaan bloemruikers, die eenen aangenamen geur verſpreiden. De deuren worden veelal door eene ſoort van deurwaarders, met lange ſtokken in de hand geopend. Een en ander heeft een zeer eerbiedwaardig aanzien.

De ſchoonheid van de landſtreek rondom *Londen*, en de ſierlijke reinheid van de meeste vlekken maken eenen aangenamen indruk op den vreemdeling. De zoo vruchtbare en welbebouwde landſchappen, de duizende vrolijke en aangename landhuizen, die alom verſpreid zijn, hebben ſlechts een gebrek, zij zijn te veel bebouwd, te volmaakt en bij gevolg altijd en overal hetzelfde, hetgeen op den langen duur moet vervelen, en welligt de vergedrevene lust tot reizen bij de Engelſchen verklaart, men ziet toch in het leven, dat een geluk, dat door niets geſtoord wordt, voor den mensch tamelijk moeijelijk is te dragen, maar het mijne, dat onafgebroken verſtoord wordt, maakt mijnen levenslast nog oneindig moeijelijker. Eene zieltogende moeder voerde mij ſneller dan ik vermeend had den *Teems* af, huiswaarts, en op nieuw werd mijne ter naauwernood hervatte loopbaan door grievende rampen, door een aaneenſchakeling van zorgen geſtuit. Ik heb dezelve moedig, met volharding het hoofd geboden. Ik heb mijne ambitie als kunſtenaar opgeofferd, ik heb niet getracht de ongunſtige berigten ten opzigte van mijne kunst, door onkunde zoo onverſtandig als onberedeneerd uitgeſtrooid, te wederleggen. Ik had een edeler

taak

taak te vervolgen. Ik wilde voor alles en boven alles *mensch* zijn. Edoch, laat ons zwijgen, en afſcheid nemen van onze inteekenaren, jegens welke ik vermeen de verpligting, door wijlen mijnen vader aangegaan, vervuld te hebben.

EINDE VAN HET VIERDE EN LAATSTE DEEL.

GETTY CENTER LIBRARY MAIN
N 7454 C88 BKS
v.[3-4].(1834-38) c Cramer, Hendrik Will
Kunstreis door Frankrijk, Zwitserland, I
3 3125 00364 9973